

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Uluslararası Hakemli Dergi / International Refereed Journal

DÜSBED

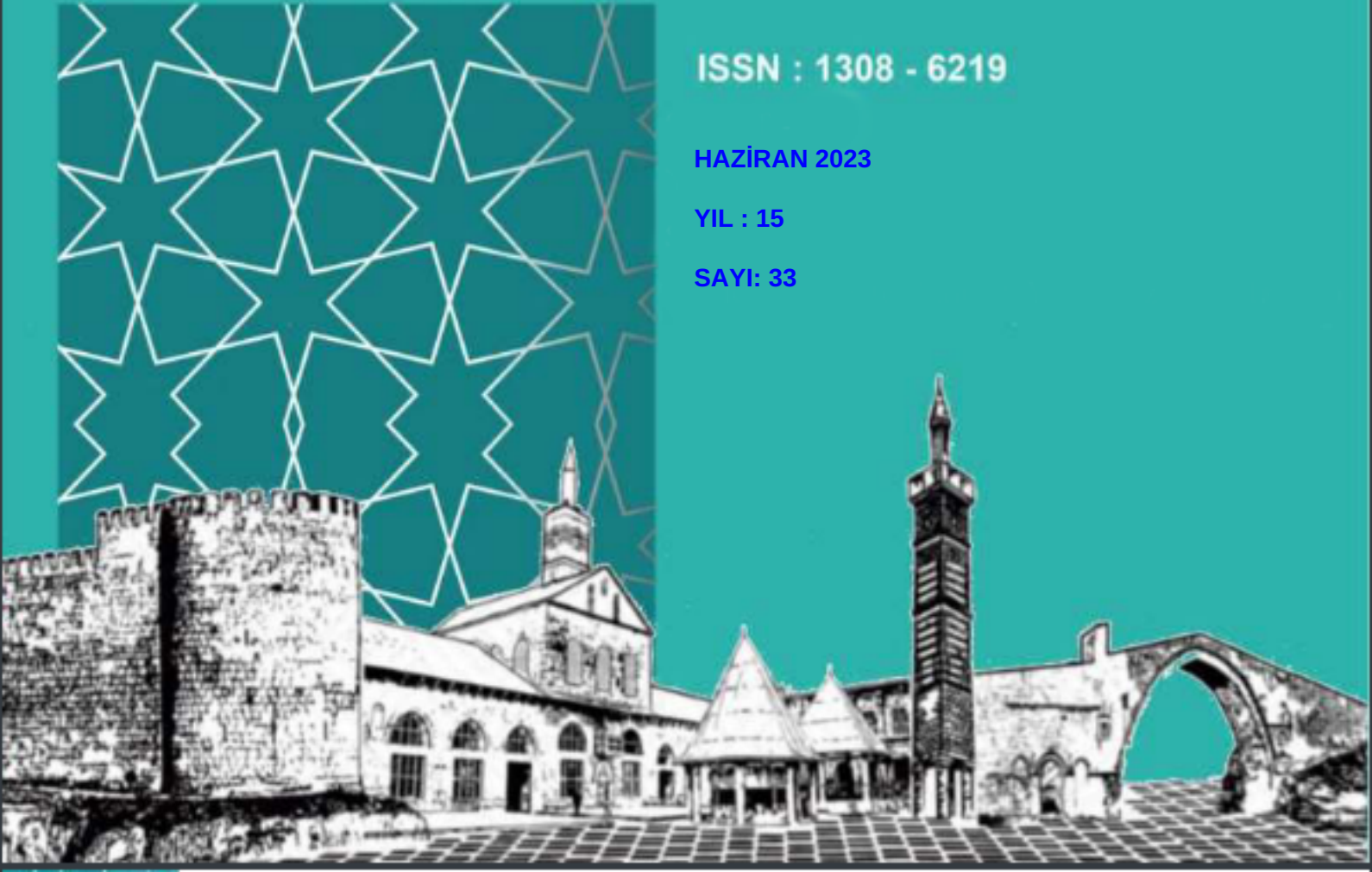
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Dicle University Journal of Social Sciences Institute

ISSN : 1308 - 6219

HAZİRAN 2023

YIL : 15

SAYI: 33

Uluslararası Hakemli Dergi / International Refereed Journal

DÜSBED

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Dicle University Journal of Social Sciences Institute

ISSN : 1308 - 6219

HAZİRAN-2023 YIL: 15 SAYI: 33

DÜSBED yılda üç kez yayınlanan uluslararası hakemli ve indeksli bir dergidir.

DÜSBED'de yayınlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yayınlanan yazıların bütün yayın hakları **DÜSBED**'e aittir.

Yayınlanan yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz.

Yayın Kurulu, dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir.

Dergimize gönderilen makaleler için herhangi bir telif ücreti ödenmez.

Dergimiz, **ULAKBİM TR DİZİN**, **ASOS**, **TEİ (Türk Eğitim İndeksi)**, **Research Bible**, **Scientific Indexing Service**, **Index Copernicus**, **Google Scholar**, **Akademik Dizin (Akademik Türk Dergileri İndeksi)** ve **SOBİAD** tarafından taranmakta ve dergipark platformunda yer almaktadır.

ISSN: 1308 - 6219

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Diyarbakır / TÜRKİYE

HAZİRAN-2023

Uluslararası Hakemli Dergi / International Refereed Journal

DÜSBED

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Dicle University Journal of Social Sciences Institute

ISSN : 1308 - 6219

HAZİRAN-2023 YIL: 15 SAYI: 33

BAŞ EDİTÖR/ CHIEF EDITOR

Prof. Dr. Oktay BOZAN - Dicle Üniversitesi

EDİTÖRLER / EDITORS

Doç. Dr. Mutlu Saylık - Dicle Üniversitesi

Dr. Mekki ULUDAĞ - Dicle Üniversitesi

E-mail: sbd@dicle.edu.tr

Web: <https://dergipark.org.tr/en/pub/diclesosbed>

Adres: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tel: 0 412 241 10 00 / 8480 - 8469

DIYARBAKIR

Uluslararası Hakemli Dergi / International Refereed Journal

DÜSBED

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Dicle University Journal of Social Sciences Institute

ISSN : 1308 - 6219

HAZİRAN - 2023 YIL: 15 SAYI: 33

Alan Editörleri / Field Editors

Antropoloji	Prof. Dr. Yılmaz Selim ERDAL	Hacettepe Üniversitesi
Arkeoloji	Doç. Dr. Aytaç ÇOŞKUN	Dicle Üniversitesi
Coğrafya	Doç. Dr. Mehmet Sait ŞAHİNALP	Harran Üniversitesi
Çağdaş Türk Lehçeleri	Doç. Dr. Çaşteğin TURGUNBAYER	Dicle Üniversitesi
Dil Bilim	Prof. Dr. Faruk GÖKÇE	Dicle Üniversitesi
Dinler Tarihi	Prof. Dr. Canan SEYFELİ	Dicle Üniversitesi
Doğu Dilleri ve Edebiyatı	Prof. Dr. Mesut ERGİN	Dicle Üniversitesi
Eski Türk Edebiyatı	Prof. Dr. Ahmet TANYILDIZ	Dicle Üniversitesi
Felsefe	Prof. Dr. Bülent SÖNMEZ	Kâtip Çelebi Üniversitesi
Felsefe ve Din Bilimleri	Prof. Dr. Cemal TOSUN	Ankara Üniversitesi
Güzel Sanatlar	Prof. Dr. Ali Osman ALAKUŞ	Dicle Üniversitesi
Halk Bilimi	Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN	Trakya Üniversitesi
Hukuk	Dr. Öğr. Üyesi Ömer ERGÜN	Dicle Üniversitesi
İktisat	Doç. Dr. Mehmet SONGUR	Dicle Üniversitesi
İşletme	Prof. Dr. Abdülkadir BİLEN	Dicle Üniversitesi
İletişim	Doç. Dr. Aslı AYDEMİR	Dicle Üniversitesi
İslam Tarihi ve Sanatı	Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN	İstanbul Üniversitesi
Kamu Yönetimi	Prof. Dr. Yılmaz DEMİRHAN	Batman Üniversitesi
Psikoloji	Dr. Öğr. Üyesi Tahsin KULA	Dicle Üniversitesi
Sağlık Yönetimi	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin KURT	Dicle Üniversitesi
Sanat Tarihi	Prof. Dr. İrfan YILDIZ	Dicle Üniversitesi
Sosyoloji	Prof. Dr. Naciye YILDIZ	Dicle Üniversitesi
Tarih	Doç. Dr. Salih ERPOLAT	Dicle Üniversitesi
Temel İslam Bilimleri	Prof. Dr. Metin BOZAN	Dicle Üniversitesi
Türk İslam Edebiyatı	Dr. Öğr. Üyesi M. Felat AKTAN	Dicle Üniversitesi

Türk Dünyası Araştırmaları
Yabancılara Türkçe Öğretimi

Doç. Dr. Nasrullah UZMAN
Doç. Dr. Mustafa DURMUŞ

Hacı Bayram Veli Üni.
Hacettepe Üniversitesi

Yayın Kurulu ve Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN - *İstanbul Üniversitesi - İlahiyat Fakültesi - İstanbul*
Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN - *Trakya Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi - Edirne*
Prof. Dr. Ahmet TAŞĞIN - *Necmettin Erbakan Üniversitesi - Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi - Konya*
Prof. Dr. Ali Fuat ÖRENÇ - *İstanbul Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi - İstanbul*
Prof. Dr. Bülent GÜL - *Hacettepe Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi - Ankara*
Prof. Dr. Canan SEYFELİ - *Dicle Üniversitesi - İlahiyat Fakültesi - Diyarbakır*
Prof. Dr. Cemal TOSUN - *Ankara Üniversitesi - İlahiyat Fakültesi - Ankara*
Prof. Dr. Ferruh AĞCA - *Osmangazi Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi - Eskişehir*
Prof. Dr. Grazyna ZAJAC - *Jagiellonian Üniversitesi - Polonya*
Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK - *Fırat Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi - Elazığ*
Prof. Dr. İrfan YILDIZ - *Dicle Üniversitesi - Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi - Diyarbakır*
Prof. Dr. Mahmut Hamdi AKIN - *Necmettin Erbakan Üniversitesi - Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi*
Prof. Dr. Mehmet AZİMLİ - *Hitit Üniversitesi - İlahiyat Fakültesi - Çorum*
Prof. Dr. Mehmet Sait ŞAHİNALP - *Harran Üniversitesi - Fen-Edebiyat Fakültesi - Şanlıurfa*
Prof. Dr. Metin KARTAL - *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi - Ankara*
Prof. Dr. Mesut ERGİN - *Dicle Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi - Diyarbakır*
Prof. Dr. Mustafa AVCI - *Selçuk Üniversitesi - Hukuk Fakültesi - Konya*
Prof. Dr. Muzaffer KOÇ - *Marmara Üniversitesi - Siyasal Bilgiler Fakültesi - İstanbul*
Prof. Dr. Nurten ÇETİN - *Trakya Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi - Edirne*
Prof. Dr. Ramazan YILDIRIM - *Karatay Üniversitesi - Hukuk Fakültesi - Konya Prof.*
Prof. Dr. Rüstem ERKAN - *Dicle Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi - Diyarbakır*
Prof. Dr. Osman KARATAY - *Ege Üniversitesi - Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü - İzmir*
Prof. Dr. Yıldız Dilek ERTÜRK - *İstanbul Üniversitesi - İletişim Fakültesi - İstanbul*
Prof. Dr. Yılmaz BİNGÖL - *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi - Siyasal Bilgiler Fakültesi - Ankara*
Prof. Dr. Yılmaz Selim ERDAL - *Hacettepe Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi - Ankara*
Prof. Dr. Merziyye NECEFOVA - *Azerbaycan Milli İlimler Akademisi - Edebiyat Enstitüsü - Azerbaycan*
Doç. Dr. Aytaç COŞKUN - *Dicle Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi - Diyarbakır*
Doç. Dr. Ferruh ÖZPİLAVCI - *Marmara Üniversitesi - İlahiyat Fakültesi - İstanbul*
Doç. Dr. Gökhan SAVAŞ - *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi - Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi - Ankara*
Doç. Dr. Gülnoz Sattarova, *Özbekistan Bilimler Akademisi - Özbekistan.*
Doç. Dr. Liliana BOŞCAN - *Bükreş Üniversitesi - Tarih Fakültesi - Romanya*
Doç. Dr. Martine ASSENAT - *Paul Valery Üniversitesi - Fransa*

Doç. Dr. Musa ÖZTÜRK – *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi – İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi - Ankara*

Doç. Dr. Nicola LANERI – *Catania Üniversitesi- İtalya*

Doç. Dr. Ozan ZENGİN – *Ankara Üniversitesi – Siyasal Bilgiler Fakültesi – Ankara*

Doç. Dr. Vahap COŞKUN – *Dicle Üniversitesi – Hukuk Fakültesi – Diyarbakır*

Dr. Öğr. Üyesi Burcu ZEYBEK - *İstanbul Üniversitesi - İletişim Fakültesi - İstanbul*

Dr. Öğr. Üyesi Ömer ERGÜN-Dicle Üniversitesi-Hukuk Fakültesi-Diyarbakır

Dr. Ankhbayar DANUU – *Moğolistan Devlet Üniversitesi – Moğolistan*

Dr. M. Felat AKTAN - *Dicle Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi – Diyarbakır*

İndeks Sorumlusu

Doç. Dr. Mehmet SONGUR-Dicle Üniversitesi

Yabancı Dil Editörleri

Dr. Öğr. Üyesi Selen TEKALP - Dicle Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mahmoud NAASSAN-Dicle Üniversitesi

Redaktör

Dr. Mekki ULUDAĞ - Dicle Üniversitesi

Dış Temsilciler Koordinatörü

Doç. Dr. Faruk GÖKÇE - Dicle Üniversitesi

Hukuk Danışmanı

Av. Recep ÖTER - Diyarbakır

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

DÜSBED

ISSN: 1308 - 6219 HAZİRAN-2023 YIL: 15 SAYI: 33

2023 HAZİRAN SAYISI HAKEMLERİ

Prof. Dr. Ali Fuat ÖRENÇ	İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA	BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Burcu CANDAN	KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Çiçek HOCAOĞLU	RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Dilaver TENGİLİMOĞLU	ATILIM ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Duygu GÖKÇE	SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Haluk SELVİ	SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Hayreddin KIZIL	DİCLE ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Hüsnü ÖZLÜ	MİLLİ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Levent ÜRER	İSTİNYE ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Mehmet BİRSİN	İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Mehmet DAĞ	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Mehmet Nejat ÖZÜPEK	SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Safiye KIRANLAR	SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Selim ŞANLISOY	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Bahadır GÜLSÜN	YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Betül Dilara ŞEKER	VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Burcu ÜZÜM	KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Esra ASICI	İZMİR DEMOKRASİ ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Esra İşmen GAZİOĞLU	İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ CERRAHPAŞA
Doç. Dr. Fahri ÖZTEKE	BATMAN ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Fatih BOZBAYINDIR	GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Güler DEMİR	KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Hamdi Gökçe ZABUNOĞLU	KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Hüsamettin ÇETİN	KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. İhsan Seddar KAYNAR	HAKKARİ ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Metin EREN	VAN YÜZÜNCÜYIL ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Nevzat TETİK	İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Ömer Faruk BİÇEN	BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Ömer ÖZBEK
Doç. Dr. Özlem BALABAN
Doç. Dr. Özlem GENÇ
Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ
Doç. Dr. Resul BABAOĞLU
Doç. Dr. Rumeysa AKGÜN
Doç. Dr. Salih MEMİŞ
Doç. Dr. Satı KUMARTAŞLIOĞLU
Doç. Dr. Selçuk DEMİR
Doç. Dr. Ümran ŞENGÜL
Doç. Dr. Zeynep İSKEFİYELİ
Dr. Öğr. Üyesi Ali Haydar ÖKSÜZ
Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül TURAN
Dr. Öğr. Üyesi Emre SAVUT
Dr. Öğr. Üyesi Fethi Ahmet CANPOLAT
Dr. Öğr. Üyesi Gözde BACIK YAMAN
Dr. Öğr. Üyesi İpek ÖZENİR
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Mekin MEÇİN
Dr. Öğr. Üyesi Sevim GELGEÇ
Dr. Öğr. Üyesi Yahya SÖNMEZ
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep İ. ALİYAZICIOĞLU
Dr. Aysun Ergül TOPÇU
Dr. İbrahim Halil YILMAZ
Dr. Melda GÖLEMEZLİ
Dr. Melek KARACAN
Dr. Murat ERGÜVEN
Dr. Nurullah YELBOĞA
Dr. Seval Selvi SARIGÜL

ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
İZMİR KATİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
GİRESUN ÜNİVERSİTESİ
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ
MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
BOĞAZIÇI BAĞIMSIZ DENETİM
ARTVİN ÇORUH ÜNİVERSİTESİ
ERZİNCAN ÜNİVERSİTESİ

Editörden

Değerli okurlarımız ve saygıdeğer akademisyenler, 33. sayımızla yeniden karşınızdayız. Bu sayımızda farklı üniversitelerden ve farklı disiplinlerden akademisyenlerin kaleme aldığı 20 makale yer almaktadır. Bu sayıdan itibaren Dergideki makalelerin etki alanının genişletilmesi için bir takım düzenlemeler yapılmış, yayım kriterleri gözden geçirilmiştir. Bu kapsamda mevcut sayımızdan itibaren yazım kurallarımızda bazı değişiklikler yapılmıştır. Değişikliklerin amacı, daha açık ve uygulanması kolay bir yazım kılavuzunun hazırlanması, yazar, editör ve hakemler ile tüm ilgililer için kolaylık sağlanması, arama motorlarında dergimizde yayımlanmış olan çalışmaların görünürlüğünün artırılması ve uluslararası akademik kriterlere uyum sağlanmasıdır. Bu sayımızdan itibaren dergimizde yayımlanacak olan tüm makalelere DOI (Digital Object Identifier) numarası verilmeye başlanmıştır. Gittikçe yoğun bir ilgi gören derginin, niteliğinin daha da yükseltilmesi amacıyla çabalarımız devam etmektedir. Dergideki makalelerin akademik derinlik, etik kurallara uygunluk ve nitelikli yayın açısından özverili bir çalışma yürüten Editör Mekki ULUDAĞ'ın gösterdiği çaba takdire değer. Dergimizin bu sayısına makaleleriyle katkı sunan yazarlara, makalelerin değerlendirmesini yapan hakemlere, yayın ve danışma kuruluna içtenlikle teşekkür ederim. Bu sayıda yayımlanan makalelerin akademik camiaya ve okurlarımıza yararlı olmasını temenni ederim.

Prof. Dr. Oktay BOZAN

Baş Editör

MAKALELER / ARTICLES

1- Araştırma Makalesi / Research Article**TÜRKİYE'DEKİ MAHKÛM/HÜKÜMLÜ KİŞİLERLE YAPILMIŞ ÇALIŞMALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ: BİR İÇERİK ANALİZ ÇALIŞMASI (2011-2021)**

EVALUATION OF STUDIES WITH PRISONERS IN TURKEY: A CONTENT ANALYSIS STUDY (2011-2021)

Günce ŞAYLAN – Belgin YILDIRIM

ss. / pp. 1-13

2- Araştırma Makalesi / Research Article**ORTA ÇAĞ AVRUPA KARTOGRAFYASINDA CENNET TASVİRLERİNİN YERİ VE ÖNEMİ**

THE PLACE AND IMPORTANCE OF PARADISE DESCRIPTIONS IN THE MEDIEVAL EUROPEAN CARTOGRAPHY

Murat TANRIKULU

ss. / pp. 14-39

3- Araştırma Makalesi / Research Article**ZERDÜŞTİLERİN KUTSAL KİTABI AVESTA BAĞLAMINDA MEŞRU ve GAYRİMEŞRU CİNSEL İLİŞKİLER**

LEGAL AND ILLEGAL SEXUAL RELATIONS IN THE CONTEXT OF THE AVESTA, THE BIBLE OF THE ZOROASTRIANS

Mehmet Emin SULAR

ss. / pp.40-60

4- Araştırma Makalesi / Research Article**DİYARBAKIR MASAL ANLATMA GELENEĞİ VE GELENEKTE YAŞANAN DEĞİŞİM ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME**

AN EVALUATION ON THE DIYARBAKIR TALE TELLING TRADITION AND THE CHANGE IN THE TRADITION

Mehmet Yusuf ASLAN - Birol AZAR

ss. / pp.61-80

5- Araştırma Makalesi / Research Article**MUHAMMED PÂRSÂ TAM BİR TEFSİR YAZMIŞ MIDIR?**

HAS MUHAMMAD PÂRSÂ WRITTEN A COMPLETE TAFSEER?

Abdulmelik İBRAHİMOĞLU

ss. / pp.81-102

6- Araştırma Makalesi / Research Article**SAĞLIK HİZMETLERİ KULLANICILARININ SANAL ORTAMDAKİ İLETİŞİM BOYUTLARINA YÖNELİK ALGILARININ TÜKETİCİ TERCİHİNE ETKİSİ**

THE HEALTH CONSUMERS' PERCEPTIONS CONCERNING COMMUNICATION DIMENSIONS IN THE VIRTUAL ENVIRONMENT ON CONSUMERS' CHOICES

İzzet AYDEMİR - Hasan KÖSE - Mehmet Emin YAŞAR

ss. / pp.103-118

7- Araştırma Makalesi / Research Article**KOVİD-19 PANDEMİSİNİN EKONOMİ POLİTİKASI BELİRSİZLİKLERİNE ETKİSİ**

THE IMPACT OF THE COVID-19 PANDEMIC ON ECONOMIC POLICY UNCERTAINTIES

Kaan YİĞENOĞLU - Haluk YERGİN - Nida GÜNSAN

ss. / pp.119-134

8- Araştırma Makalesi / Research Article**LONDRA HALKEVİ ÜZERİNE BAZI DEĞERLENDİRMELER**

SOME REMARKS ON THE LONDON PEOPLE'S HOUSE

Gülşah ESER

ss. / pp.135-162

9- Araştırma Makalesi / Research Article**ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN İLETİŞİM BECERİLERİ İLE ÖĞRENCİ BAĞLILIĞI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ**

EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN UNIVERSITY STUDENTS' COMMUNICATION SKILLS AND STUDENTS' ENGAGEMENT

Merve ERGÜNEY – Nagihan TEPE

ss. / pp.163-181

10- Araştırma Makalesi / Research Article**INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN ORGANIZATIONAL GOSSIP TEACHERS' AND ORGANIZATIONAL BURNOUT LEVELS**

ÖĞRETMENLERİN ÖRGÜTSEL DEDİKODU İLE ÖRGÜTSEL TÜKENMİŞLİK DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Tamer PETEK – Yunus Emre AVCI

ss. / pp.182-205

11- Araştırma Makalesi / Research Article**SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ SIRASINDA ANADOLU'DA MEYDANA GELEN TOPLUMSAL TEPKİLER**

SOCIAL REACTIONS IN ANATOLIA DURING THE BATTLE OF SAKARYA

İbrahim TAVUKÇU

ss. / pp.206-235

12- Araştırma Makalesi / Research Article**DEPREME MARUZ KALAN BİREYLERİN PSİKOLOJİK DURUMLARINI BELİRLEMeye YÖNELİK ÖLÇEK GELİŞTİRME ÇALIŞMASI**

SCALE DEVELOPMENT STUDY TO DETERMINE THE PSYCHOLOGICAL EFFECTS OF INDIVIDUALS EXPOSED TO EARTHQUAKE

Mustafa FİLİZ – Yalçın KARAGÖZ – Yusuf KARASİN

ss. / pp.236-250

13- Araştırma Makalesi / Research Article**TASARIM FAKTÖRLERİNİN MARKA İMAJI VE MARKA AŞKINA ETKİSİ:
YEMEK SİPARİŞİ UYGULAMALARI ÖRNEĞİ**

DESIGN FACTORS' IMPACT ON BRAND IMAGE AND LOVE: FOOD DELIVERY
APPLICATION CASE

Özlem ÖZDEMİR SÜER – Özge KİRİŞÇİ

ss. / pp.251-278

14- Araştırma Makalesi / Research Article**ZOOM YORGUNLUĞU'NUN YAŞAM DOYUMUNA ETKİLERİ: ÖĞRETMENLER
ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA**

EFFECTS OF ZOOM FATIGUE'S ON LIFE SATISFACTION: A RESEARCH ON
TEACHERS

Nezahat KOÇYİĞİT – Feride YILMAZ

ss. / pp.279-293

15- Araştırma Makalesi / Research Article**ORYANTALİST SÖYLEMİN MEŞRUTİYET DÖNEMİ İSLAMCILIĞINA
ETKİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME**

CONSTITUTIONAL PERIOD OF ORIENTALIST DISCOURSE AN EVALUATION ON
ITS EFFECTS ON ISLAMISM

Zafer GÜRBÜZ

ss. / pp.294-308

16- Araştırma Makalesi / Research Article**ERMENİ KİLİSESİ'NİN KURUCULARINDAN AZİZ BÜYÜK NERSES PARTEV
(329-373)**

ST. GREAT NERSES PARTEV (329-373), ONE OF THE FOUNDERS OF THE
ARMENIAN CHURCH

Canan SEYFELİ

ss. / pp.309-335

17- Araştırma Makalesi / Research Article

TASARRUF FİNANSMAN SİSTEMİNİN TERCİH NEDENLERİ
REASONS FOR PREFERENCE OF THE SAVING FINANCE SYSTEM

Mehmet BÜKEY – Yavuz TÜRKAN

ss. / pp.336-357

18- Araştırma Makalesi / Research Article

TUNCELİ İLİNDE İÇ GÖÇ HAREKETLERİ
INTERNAL MIGRATION MOVEMENTS IN TUNCELİ PROVINCE

Zekeriya KONURHAN – Mehmet Akif CEYLAN

ss. / pp.358-390

19- Araştırma Makalesi / Research Article

**THE RELATIONSHIP BETWEEN PSYCHOLOGICAL RESILIENCE AND JOB
EMBEDDEDNESS: SAMPLE OF HEALTH SECTOR EMPLOYEES**

PSİKOLOJİK DAYANIKLILIK VE İŞE GÖMÜLMÜŞLÜK İLİŞKİSİ: SAĞLIK
SEKTÖRÜ ÇALIŞANLARI ÖRNEĞİ

Esra YILDIZ – Aykut BEDÜK

ss. / pp.391-425

20- Araştırma Makalesi / Research Article

**FİNANSAL OKURYAZARLIK DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK
BİR ARAŞTIRMA: DİCLE ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ**

A RESEARCH ON DETERMINING FINANCIAL LITERACY LEVELS: THE CASE OF
DICLE UNIVERSITY

Muhammed Fatih YÜRÜK

ss. / pp.426-452

TÜRKİYE'DEKİ MAHKÛM/HÜKÜMLÜ KİŞİLERLE YAPILMIŞ ÇALIŞMALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ: BİR İÇERİK ANALİZ ÇALIŞMASI (2011-2021)

EVALUATION OF STUDIES WITH PRISONERS IN TURKEY: A CONTENT ANALYSIS
STUDY (2011-2021)

Günce ŞAYLAN* Belgin YILDIRIM**

Öz

Bu çalışmadaki amaç mahkûm ve hükümlüler ilgili araştırmaların literatürde incelenmesi diğer bir deyişle durum tespitidir. Literatürde son on yılı kapsayacak şekilde (2011-2021) yök tez veri tabanında 'mahkûm', 'hükümlü', 'mahkûmiyet' anahtar kelimeleri ile tarama yapılmıştır. Yapılan taramalar sonucunda 209 çalışmaya ulaşılmıştır. Dahil edilme kriterlerini sağlayan 144 çalışma, araştırmaya dahil edilmiştir. Mahkûm ve hükümlülerle yapılan çalışmaların dağılımının sadece bazı disiplinlerce ele alınmış olması, toplumsal sorunun çok faktörlü bir şekilde ele alınmasını olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle bu konuda daha çok araştırmaların yapılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mahkûm, Hükümlü, Mahkûmiyet.

Abstract

The aim of this study is to examine the research about prisoners and convicts in the literature, in other words, to determine the situation. In the literature, covering the last ten years (2011-2021), a search was made in the Yök thesis database with the keywords 'convict', 'convict', 'conviction'. As a result of the scans, 209 studies were reached. 144 studies meeting the inclusion criteria were included in the study. The fact that the distribution of studies with prisoners and convicts is handled only by some disciplines negatively affects the multifactorial approach of the social problem. Therefore, it is recommended to conduct more research on this subject.

Keywords: Convicted, Convicted, Conviction.

* Uzman Hemşire, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Hemşirelik Fakültesi, Halk Sağlığı Hemşireliği, E-posta: guncesaylan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3806-0733

** Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Hemşirelik Fakültesi, Halk Sağlığı Hemşireliği, E-posta: byildirim@adu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5451-5526

GİRİŞ

İnsan biyo-psiko-sosyal bir varlık olup çevresindeki canlı ve cansız tüm varlıklarla iletişim ve etkileşim halindedir. Bu nedenlerden dolayı insanlar çevreleri ile bir bütün olarak ele alınmalı ve buna göre değerlendirilmelidirler (Kepper vd., 2019, s.10; Dong, 2018). İnsanoğlu dünyada var olduğu zamandan bu yana çevresine zarar vermekle birlikte kendine de zarar vermiştir. Özellikle insan-insan ilişki ve etkileşimlerinde çok hatalar yapmıştır. Ayrıca insanlar birbirlerinin haklarına da gasp etmiştir. Bu sebeplerden dolayı insanların yaşam süreci içinde birbirleri ile ilgili etkileşimlerinde güçlü-zayıf yön dengesini sağlamak için önce sözlü, sonra yazılı kurallar geliştirilmesine gerek duyulmuştur. Bu dengenin sağlanması için kurallar sistemi zaman içinde ihtiyaca göre geliştirilmiştir. Bugün dünyadaki her toplumda iş ve işleyişi, sosyal düzeni belirleyen yazılı veya yazısız kurallar bulunmaktadır. Bu kurallar kültürden kültüre göre de değişiklik gösterebilmektedir (Beirne & Messerschmidt, 1995).

Yazılı veya yazısız kurallara uyum gösteremeyen, bu kuralları yok sayan kişilere karşı toplumlar kendilerine özgü yasalar ve uygulamalar geliştirmişlerdir. Ülkelerin belirlemiş olduğu yasa ve kuralları yok sayacak davranışta bulunan bireyler hukuk sistemi tarafından yargılanmaktadır. Yargılanma sonucu suçlu bulunan bireyler hukuk tarafından belirlenmiş olan cezaların sonucuna katlanmak zorundadırlar.

Suç ve ceza birbirinden farklı iki kavramdır. Suç, törelere ve ahlak kurallarına uymayan davranış olarak tanımlanırken; ceza, toplum tarafından uygun görülmeyen tepki ve davranışları önlemek için kişilere sıkıntı ve acı verici uygulamaların tümü olarak tanımlanır (Beirne & Messerschmidt, 1995). Suç davranışı, insanın sosyal bir varlık olması ve bireylerin zaman zaman toplumla çatışması sebebi ile insanlık tarihi boyunca var olmuştur. Tarihte belirli eylemlerin suç sayılması ve bu eylemleri yapanlara ceza verilmesi sürecinin olmadığı hiçbir ülke ya da toplum yoktur. Suç davranışı toplumların sosyal, ekonomik, manevi koşullarına göre değişip şekillenmektedir (Demirbaşı, 2022).

Hukuk sisteminin belirlediği suçların bazılarının sonucu olarak suç işleyen kişilerin özgürlüğü kısıtlanarak, cezaevlerine gönderilebilmektedirler. Kısaca söyleyebiliriz ki suç işlediği tespit edilen veya suç işlediği şüphesi bulunan kişilerin özgürlüğü kısıtlanarak, devlet tarafından belirlenmiş olan ceza infaz kurumlarına alınanlara mahkûm veya hükümlü denilebilmektedir. Türk Dil Kurumu'na göre mahkûm ve mahkûmiyet tanımlanmıştır. Buna göre mahkûm ömür boyu hapisle cezalandırılmış suçlu; mahkûmiyet ise hükümlülük, hükümlü olunan süre olarak ifade edilmektedir Hükümlü, 'Ceza hükmü verilmiş, hüküm giymiş, mahkûm' olarak belirtilmektedir (Beirne & Messerschmidt, 1995). Cezanın iki farklı amacı bulunmaktadır.

Bunlardan ilki 'kefarete' amacıyla cezanın verilmesidir. Cezayı hak etmiş olan kişi yaptığı kötülük için bunun karşılığında birtakım ızdıraplara katlanırsa bu kötülüğün etkisinden kendisini sıyrabilmektedir. Cezanın diğer amacı ise 'ibret'tir. Bu amaç ceza verildiğinde sadece cezaya layık görülen kişiyi değil, toplumdaki diğer kişilere de etki yapmaktadır. Burada amaç suç yoluna düşebilecek olan kişileri daha suç işlemekten önlemektir (Dönmezer & Erman, 1997, s. 111).

İnsanları suça yönelten sebepler değişiklik gösterebilmektedir. Bu değişkenlere; eğitim seviyesi, idealler, gelenekler ve görenekler, yetiştiği çevre örnek olarak verilebilir. Suçu bir toplumdan tamamen uzaklaştırmak ve yok etmek neredeyse imkansızdır. Suçu yok etmek imkansızdır ancak suçu azaltmak olası bir ihtimaldir. Burada yapılması gereken şey bir kişiyi suça iten sebebi tespit edip ona yönelik önlem alınmasını sağlamaktır. Bu sayede toplumun refah ve güvenlik düzeyi artabilir ve çevre insanlar için daha yaşanılabilir bir hale gelebilir. Suçu önleme konusunda belirtilen yasakların henüz gerçekleştirilmeden alınan her türlü önlemler olarak tanımlanabilmektedir (Seyhan & Eryılmaz, 2004). Graham ve Bennett (1995) suçu önlemede ailenin ne kadar önemli olduğu üzerinde durmuş ve bazı temel ailevi uygulamalar tanımlamıştır. Bunlar; erken yaşta evliliklerin önlenmesi, doğum öncesi ve doğum sonrası sağlık hizmetlerinin eksiksiz sunulması, aileler için gerekli eğitim ve danışmanlığın sağlanması, çocuklara okul öncesi eğitim sunulması, aile bütünlüğünün sağlanması, gençlerin evsiz kalmasının önlenmesidir (Graham & Bennet, 1995). Suçu önleme ve suç işleme davranışı insanlar var olduğundan beri bulunmaktadır. Bu durum insanlar var oldukça sürmeye devam edecektir (Seyhan & Eryılmaz, 2004).

Mahkûm/Hükümlülerin yaşadığı pek çok sorun vardır ve bu sorunlar değişiklik gösterebilmektedir. Bunlar; toplumsal hayata uyum zorlukları, en temel ihtiyaçlarından yiyecek içecek, giyim, barınma gibi ihtiyaçlara ulaşamama, desteklenme eksikliği, ekonomik yetersizlikler, etiketlenme, toplum tarafından dışlanma, ruhsal sorunlar ve çökkünlük olabilmektedir (Lund vd., 2002, s. 280). Eski hükümlüler tahliye olduktan sonra suçluluk ile ilgili damgalamayla yüz yüze gelebilmekte, bununla beraber izolasyon, depresyon yaşayabilmektedir (Dudley, 2001). Bu sorunlar eski hükümlülerin tekrar suça yönelmelerine ve cezaevine tekrar gitmelerine neden olmaktadır (Wormith vd., 2007, s. 880; Roberts vd., 2004, s. 340).

Toplumların hassas gruplarından birini oluşturan mahkûmların beden ve ruhsal olarak sağlıklı ve mutlu olmaları; topluma yeniden kazandırılması açısından son derece önemlidir. Bu nedenle

sağlık, fen, sosyal ve eğitim bilimlerine büyük sorumluluklar düşmektedir. Sistemlerin mahkûm ve hükümlülere yönelik uygulamaları ve değerlendirmeleri bu noktada önem kazanmaktadır.

Toplumsal refahın artması ve dezavantajlı tüm kesimlerini kapsamaları için yapılmış mahkûm ve hükümlü çalışmaları çok önemlidir. Mahkûmlarla yapılmış bilimsel çalışmalar taranarak mahkûm ve hükümlülere yönelik literatür bulgularının değerlendirilmesi son derece önemlidir. Literatür bulguları toplumda hassas grubu oluşturan mahkûmlar/hükümlüler için eksiklerinin tespiti açısından çok önemlidir. Bu nedenle; bu araştırma mahkûm ve hükümlüler ile ilgili olarak yapılmış çalışmaların incelenmesi amacıyla planlanmıştır.

1. Gereç ve Yöntem

Bu içerik analiz çalışması; son on yılı kapsayacak şekilde (2011-2021) geriye dönük olarak gerçekleştirilmiştir. Mahkûm ve hükümlülerle yapılmış çalışmaların dağılımlarını kapsamaktadır.

1.1.Dahil edilme kriterleri ve uygulanan adımlar

Çalışma başlığında ‘mahkûm’, ‘hükümlü’ veya ‘mahkûmiyet’ kelimelerinin geçmesi (yazılışları aynı olup anlam bakımından çalışmanın amacındaki mahkûm grubunu ifade etmeyen araştırmalar dahil edilmemiştir) ve son on yılda (2011-2021) yök tez veri tabanında yayınlanmış olması dahil edilme kriterini oluşturmaktadır.

Çalışmada uygulanan adımlar ise şu şekildedir: Öncelikle araştırma için literatür incelemesi yapılmış olup daha sonra anahtar kelimeler belirlenmiştir. Bu anahtar kelimeler “Mahkûm, Hükümlü, Mahkûmiyet” tir. Daha sonra bu konuda Yüksek Öğretim Kurumunun tez veri tabanından yapılan araştırmalar taranmıştır. Bu tarama sonucu toplamda 209 çalışmaya ulaşılmıştır. Araştırmalardan bazıları belirlenen çalışma yıllarını kapsamadığı için çıkartılmıştır. Çalışmalar listelenip, yıllara göre filtreleme yapılarak 2011-2021 yılları arasında toplamda 144 çalışma değerlendirilme kapsamına alınmıştır. Araştırmanın örneklemini bu 144 çalışma oluşturmuştur. Bu araştırmaların özelliklerine göre sayı ve yüzdeleri alınmıştır. Bu 144 araştırmanın türü, amacı, çalışma sonuçları ve önerileri ayrı ayrı değerlendirilmiştir (Şekil. 1).

Şekil 1. Çalışmanın yürütülmesindeki işlem basamakları

1. “Mahkum, Hükümlü, Mahkûmiyet” kelimeleri ile Yök tez veri tabanı taranmıştır.

2. Bu kelimelerin bulunduğu 209 çalışmaya ulaşılmıştır.

3. Çalışmalar listelenip yıllara göre filtreleme yapıldığında (2011-2021) 144 çalışma değerlendirilmeye dahil edilmiştir.

4. Toplamda 144 çalışma yayımların özelliklerine göre sayı ve yüzde olarak belirlenmiştir.

1.2. İstatiksel analiz

Araştırmaların değişkenlerinin analizinde SPSS 25.0 (IBM Corporation, Armonk, New York, United States) programı kullanılmıştır.

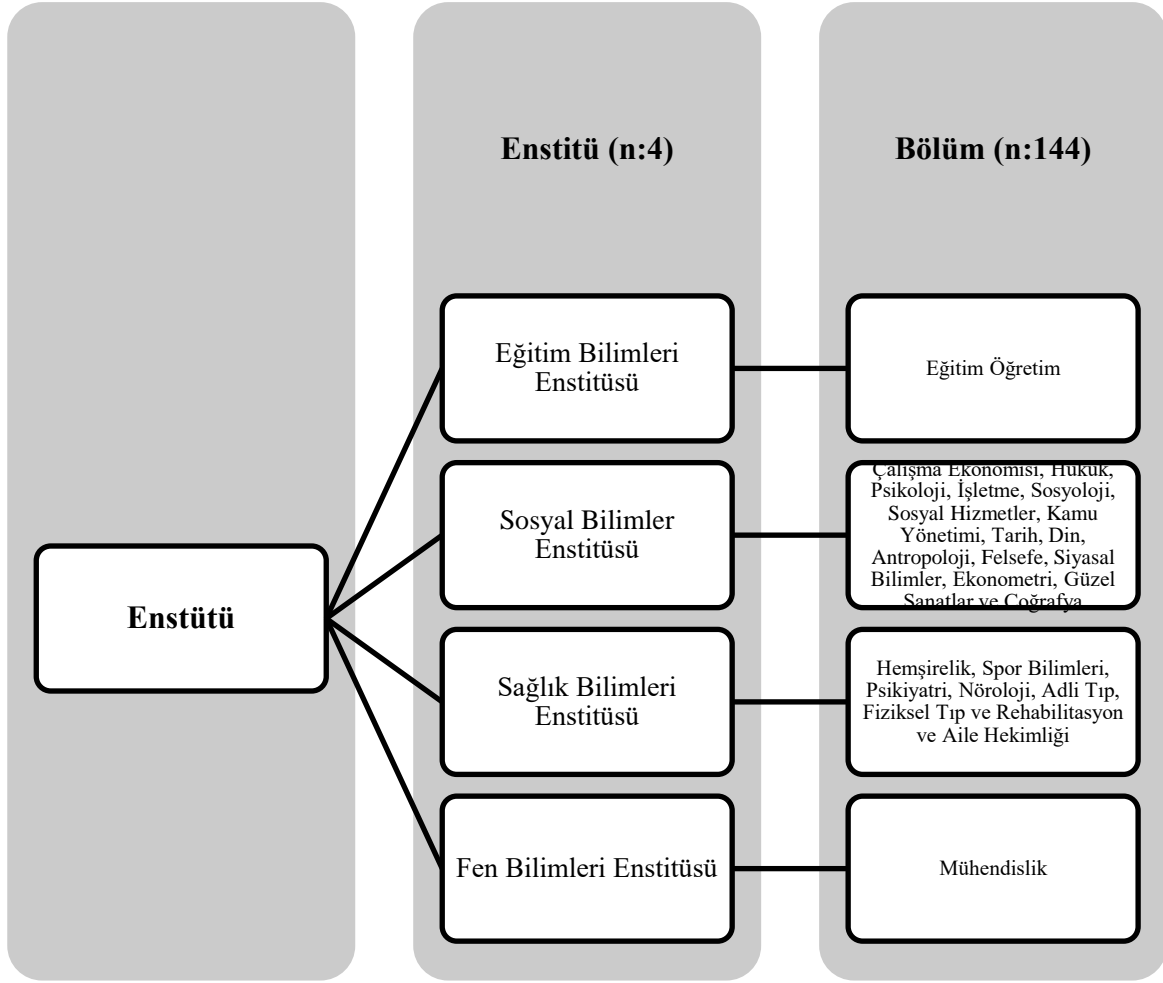
1.3. Araştırmanın etik yönü

Yüksek Öğretim Kurumunun tez tarama özelliği herkese açıktır. Bu nedenle bu arama motoru kullanılmış ve araştırmalar incelenmiştir. Bu araştırmalar 2011-2021 yılları arasındadır. Çalışmaların içerik analizinin tespiti amaçlanmıştır. Araştırmanın etik kurul izni literatür taraması olduğu için alınmamıştır.

2. Bulgular

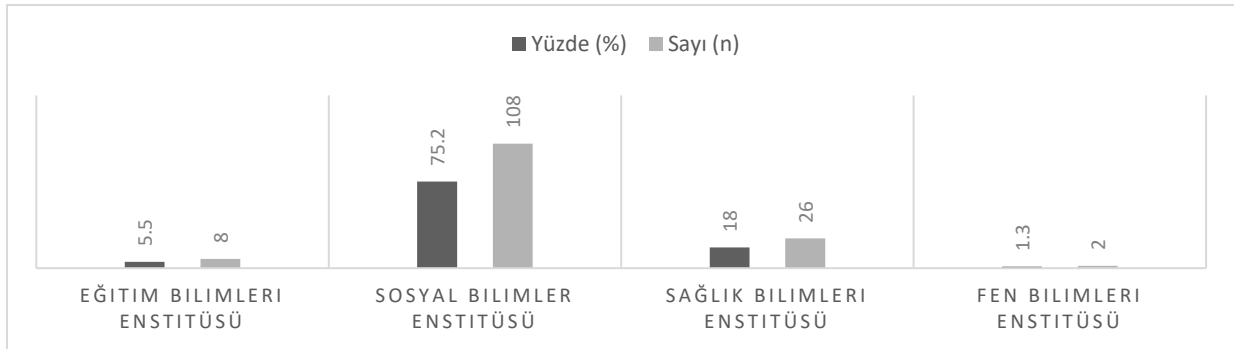
Araştırmada toplam 144 çalışma incelenmiştir. Bu çalışmalar toplam 4 farklı enstitü tarafından yapılmıştır. Bunlar; Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Fen Bilimleri Enstitüsüdür. Eğitim Bilimleri Enstitüsüne bağlı olarak yapılmış araştırmaların sadece Eğitim Öğretim Anabilim Dalı'ndan yapıldığı görülmüştür. Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağlı olarak yapılmış araştırmaların ait olduğu fakülteler; Hukuk, Psikoloji, İşletme, Çalışma Ekonomisi, Sosyoloji, Kamu Yönetimi, Tarih, Din, Antropoloji, Felsefe, Sosyal Hizmetler, Siyasal Bilimler, Ekonometri, Coğrafya ve Güzel Sanatlardır. Sağlık Bilimleri Enstitüsüne bağlı olarak yapılmış araştırmaların ait olduğu fakülteler; Spor Bilimleri, Psikiyatri, Adli Tıp, Hemşirelik, Nöroloji, Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon ve Aile Hakimliği'dir. Fen Bilimleri Enstitüsüne bağlı olarak yapılmış araştırmaların sadece Mühendislik Fakültelerine ait olduğu görülmüştür (Şekil 2.).

Şekil 2. Mahkûm ve hükümlüler ile yapılan çalışmaların enstitülere ve bölümlere göre dağılımı

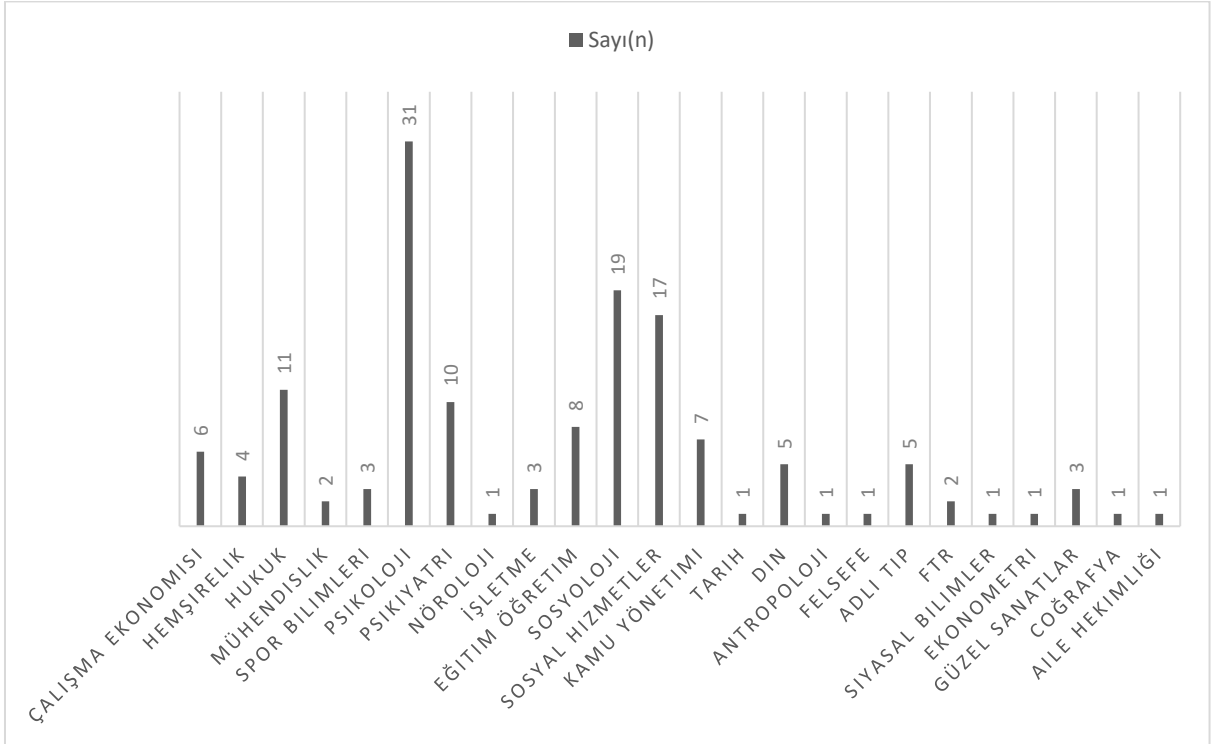
Enstitülere göre yayın dağılımı Grafik 1’de verilmiştir. Araştırmaya dahil edilen çalışmaların enstitülere göre yayın dağılımı incelendiğinde; en fazla araştırmanın %75,2 oranında Sosyal Bilimler Enstitüsü’ne, %23,5 oranında Sağlık Bilimleri Enstitüsüne, %1,3 oranında Fen Bilimleri Enstitüsü’ne bağlı olarak gerçekleştirildiği belirlenmiştir (Grafik 1.)

Grafik 1. Enstitülere göre yayın dağılımı

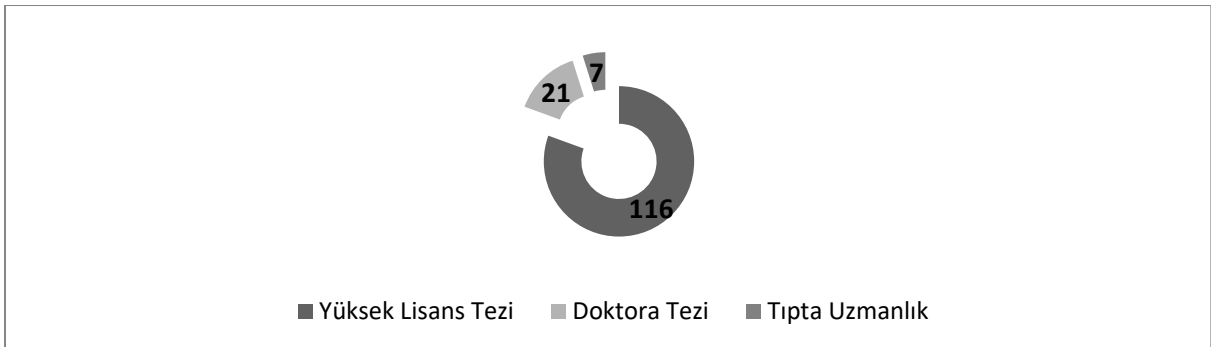
Yapılan çalışmaların 4 enstitüye bağlı bölümlere göre dağılımı grafik 2’de verilmiştir. Son 10 yılda toplamda 24 bölümde mahkûm ve hükümlülerle çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların en fazla Psikoloji bölümünde yapıldığı tespit edilmiştir (n:31). Psikoloji bölümünü takip eden diğer bölümler sırası ile sosyoloji (n:19), Sosyal Hizmetler (n:17), Hukuk (11) ve Psikiyatri (n:10)’dir. En az çalışma Aile Hekimliği, Coğrafya, Ekonometri, Siyasal Bilimler, Felsefe, Antropoloji, Tarih ve Nöroloji bölümlerinde yapılmıştır (n:1) (Grafik 2).

Grafik 2. Bölümlere göre yayın sayıları

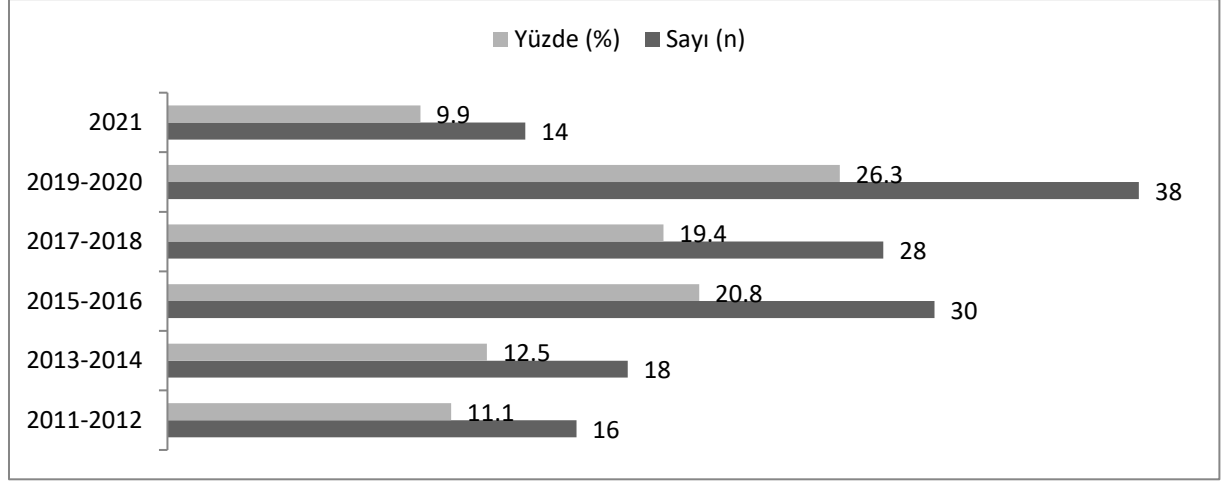
Yayınların türlerine göre dağılımı Grafik 3’te verilmiştir. Araştırmaların büyük bir çoğunluğu (n:116) yüksek lisans tezi, 21 tanesi doktora tezi, 7 tanesi tıpta uzmanlık tezidir (Grafik 3).

Grafik 3. Yayınların türlerine göre dağılımı (n)

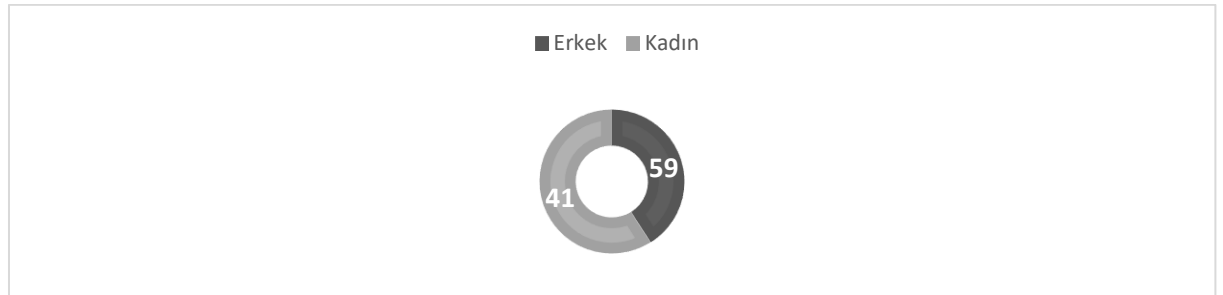
Son 10 yılda (2011-2021) yapılmış çalışmaların yıllara göre dağılımı Grafik 4'te verilmiştir. Mahkûm ve hükümlülerle en fazla çalışma 2019-2020 yılları arasında yapılmıştır (%26,3). Son 10 yılda en az çalışma 2021 yılında yapılmış olup toplamda 14 tanedir (%9,9) (Grafik 4).

Grafik 4. Yıllara göre yayın dağılımı

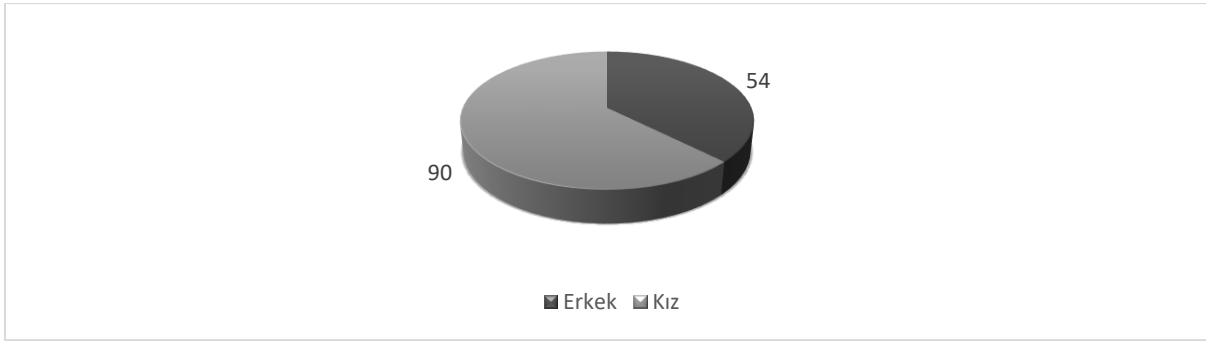

Tez danışmanlarının cinsiyetlerine göre dağılımı Grafik 5'te verilmiştir. Araştırmadaki tez danışmanlarının cinsiyetlerine göre dağılımın incelendiğinde; kadınların %59, erkeklerin %41 oranının mahkûm ve hükümlüler ile ilgili çalışma yaptığı saptanmıştır (Grafik 5).

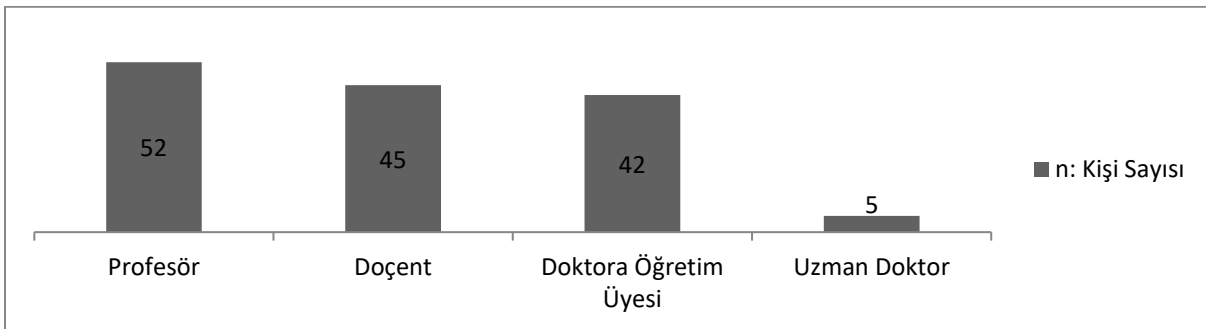
Grafik 5. Tez danışmanlarının cinsiyetlerine göre dağılımı (%)

Tez öğrencilerinin cinsiyetlerine göre dağılımları Grafik 6'da verilmiştir. Araştırmanın tez öğrencilerine göre dağılımında; kız öğrencilerin sayısı 90, erkek öğrencilerin sayısının 54 olduğu görülmüştür (Grafik 6).

Grafik 6. Tez öğrencilerinin cinsiyetlerine göre dağılımları

Tez danışmanlarının unvanlarına göre dağılımı Grafik 7’de verilmiştir. Son 10 yılda yapılmış mahkûm ve hükümlü çalışmalarını yürüten tez danışmanların büyük çoğunluğunu profesörler oluşturmaktadır (n:52). Daha sonra sırasıyla doçent (n:45), doktora öğretim üyesi (n:42) ve uzman doktor (n:5) gelmektedir (Grafik 7).

Grafik 7. Tez danışmanlarının unvanlarına göre dağılımı

3. Tartışma

Mahkûm, Hükümlü, Mahkûmiyet durumu insanın sosyal yaşantısı içerisinde farklı bilimler tarafından ele alınması gereken bir toplum sorunudur. Literatürde mahkûm, hükümlülük ve mahkûmiyet kavramları farklı disiplinlerce değişik açılardan ele alınmaktadır fakat mahkûm ve hükümlülük bir sosyal sorun olarak görüldüğü (Çepni & Özbesler, 2020) için sosyal bilimlerin çalışma alanında daha fazla yer alır durumdadır. Geçmişten günümüze kadar mahkûm ve hükümlüler farklı sorunlarla baş etmek zorunda kalmışlardır.

Osmanlı döneminden bu yana mahkûmlar medeni hal, etnik kimlik, din, okuryazarlık gibi bilgilerine göre değerlendirildiğinde olumsuz sosyal çevrelerden geldikleri görülmüştür. Özellikle de mahkûm kadınların kimliklerine ve geçmişlerine dair bilgilere bakıldığında genellikle fahişelik yaptıkları, negatif ayrımcılık içeren uygulamalara maruz kaldıkları, hamile

ve çocuklu kadınların hapisanelerdeki zorlu yaşam koşulları ile mücadele ettikleri görülmüştür (Sivri & Kırılı, 2017, s. 40). Bu gibi toplumsal nitelikli sorunlar sebebiyle sosyal bilimler mahkûm ve hükümlülerin sorunlarını daha fazla dile getirmiştir. Çalışma sonucunda elde ettiğimiz bilgiler doğrultusunda sosyal bilimler, diğer bilimlere göre mahkûm ve hükümlülükle ilgili çalışmalara daha sık yer vermektedir. Bu durum literatür bilgisini desteklemektedir. Açıkça göstermektedir ki sağlık, fen, eğitim bilimleri mahkûm ve hükümlüleri kendi perspektifinden değerlendirme noktasında daha sınırlı olduğu görülmüştür. Ayrıca sağlık yönüyle mahkûm ve hükümlülerin sorunları ve ihtiyaçları ele alındığında biyo-psiko-sosyal yönden sağlıklı toplumların oluşması daha muhtemeldir. Bir ülkenin uygarlık ve gelişmişlik göstergesi toplumun ihtiyacına hizmet veren okul, hastane, cezaevi gibi kurumların nitelik ve niceliği ile ölçülebilmektedir. Cezaevlerindeki sağlıklı çevrelerin oluşturulması uygarlık yolunda atılan en önemli adımlardan biridir. Bu çevrelerin oluşturulabilmesi için sağlık yönünden eksikliklerin belirlenerek o eksikliklerin giderilmesi için harekete geçilmesi gerekmektedir (Harputlu & Bayık, 2005, s.90). Cezaevlerindeki sağlık yönünden eksiklik veya yanlış uygulamaların belirlenebilmesi sağlık bilimlerinin mahkûm ve hükümlülere yönelik yaptıkları araştırmalara bağlıdır. Çalışmalar henüz yeterli düzeyde değildir. Bu çalışmaların istendik düzeyde olmamasının sebepleri arasında toplumsal ön yargılar, kurumsal izin prosedürlerinin zorluğu, cezaevi koşullarında çalışma yürütmenin yaratmış olduğu stres ve zorluklar gösterilebilir.

Mahkûm hükümlülerin ele alınışı zamanla değişiklik gösterse de son yıllarda bu konularda yapılmış çalışmalar artış göstermiştir. Konunun kapsamı ve önemi olumlu yönde gelişmiş ve ilerlemiştir (Amil vd., 2021, s. 50). Konulara yön veren kavramlardan biri kadın suçluluğu, kadına yönelik şiddet veya kadın cinayetleridir. Kadın cinayetlerinin ve kadına yönelik her türlü şiddetin dünyada ve ülkemizde arttığı bilinmektedir. TÜİK (2020) verilerine göre erkeklerin boşanma sebepleri sorgulandığında büyük çoğunluğu (%40,2) eşlerinin ilgisiz davranmasını sebep gösterirken kadınların %36,4'ü dayak ve kötü muameleyi sebep olarak göstermektedir (TÜİK, 2020). Şiddet olaylarının en kötü sonucu olarak kadınlar hayattan koparılmakta ya da kadının kendisi suça yönelmektedir. Bu gibi durumlar düşünüldüğünde kadının halk sağlığı açısından oldukça önemli ve hassas bir grup olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Kadına yüklenen bazı sorumluluklar doğduğu andan itibaren belirlenmektedir. Anne olma eşi olma abla olma iyi evlat olma gibi çeşitli sorumluluklar daha küçük yaşlarından kadınlara öğretilmektedir. Bu öğretiler çok baskıcı olduğunda kadının hem fizyolojik hem de psikolojik sağlığı olumsuz etkilenebilmektedir. Kadın cezaevlerinin kadının bu hassas durumu göz önünde bulundurularak

yeniden düzenlenmesi ve çok faktörlü açıdan değerlendirilmesi elzemdir. Pandemi eve kapanmanın zorunlu oldu ve insanlar arası etkileşimin azaldığı bir dönem olmuştur. Bu kısıtlamalar kapalı ortamda kalan mahkûm ve hükümlülerin çalışmalara dahil edilmesini olumsuz yönde etkilemiş olabilir. Cezaevi koşulları toplu yaşamı zorunlu kılan bir ortamdır. Bu sebeple covid 19 cezaevinde yaşayan kişileri daha riskli bir duruma sokmuştur. Bu riskli koşullar mahkûm ve hükümlülerde pek çok psikolojik sorunu ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Tükenmişlik veya depresyon mahkûm veya hükümlüleri daha çok etkisi altına almıştır (Akdeniz vd., 2021, s. 300). Ruhsal destek sistemlerinin cezaevi koşullarına uyumlaştırılması hassas grup olan mahkûm ve hükümlüler için son derece önemlidir.

Mahkûmlara yönelik yapılmış çalışmaların tipleri genellikle tanımlayıcı veya kesitsel yapılmaktadır. Kanıt piramidi güvenilirliği ortaya koyan bir olgudur. Bu sebeple kanıt piramidin üst basamaklarındaki çalışma tiplerinin mahkûm ve hükümlülerde yapılması son derece önemlidir (Dembek vd., 2020, s. 370). Randomize kontrollü çalışmalar veya sistematik derlemeler ve meta analizler güvenilirlik açısından kanıt değeri daha yüksek olan çalışma tipleridir. Mahkûm ve hükümlülerin de kanıt değeri yüksek çalışmalarla sorunlarının tespiti gerekmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışma sunucuna göre en fazla sosyal bilimler enstitüsünün bu konuda araştırma yaptığı belirlenmiştir. Bu konuda sağlık bilimleri enstitülerinin ve diğer enstitülerinin de çalışma yapmalarına ihtiyaç açıktır. En fazla araştırma 2017-2020 yılları arasında yapılmış olup, dörtte üçünden fazlasının yüksek lisans tezi olduğu görülmüştür. Cinsiyet açısından bakıldığında tez danışmanlarının ve araştırmacıların çoğunluğun kadın araştırmacı olduğu saptanmıştır. Kadınların bu hassas gruplar ile ilgili duyarlılıklarının daha fazla olduğunu bize düşündürmüştür. Bu sonuçlar doğrultusunda bu konuda yapılacak araştırmalara ihtiyaç oldukça fazladır. Farklı disiplinlerin mahkûm ve hükümlü sorunlarını ele alırken araştırma ve geliştirme basamaklarının hiçbirini atlamadan titizlikle yol almaları gerekmektedir. Kanıt piramidinde yüksek kanıt değerine sahip çalışmaların surların çözümünde daha etkili olacağı bilinmektedir. Bu adımlar gerçekleştirildiğinde hassas incinebilir grup olan mahkûmların topluma kazandırılması sağlanacak ve mutlu toplumlar daha kolay oluşturabilecektir.

KAYNAKÇA

- Akdeniz, G., Elveriş, İ., & Alpan, A. (2021). Salgın Fırsatıyla Ceza Politikası: İnfaz Kanunu Değişikliği. *Siyasi Arka Planı ve Olası Etkileri*, 2, 211-393.
- Amil, B., Balcıoğlu, Y. H. & Öncü, F. (2021). Cezaevi popülasyonunda dünya örnekleriyle ruh sağlığı uygulamaları ve yol haritası. *Current Research and Reviews in Psychology and Psychiatry*, 1(1), 46-76.
- Beirne, P., & Messerschmidt, J., (1995). *Criminology*. Harcourt Brace College Publishers.
- Çepni, Ş., & Özbeşler, C. (2020). Eşleri cezaevinde olan kadınlar ve sosyal hizmet: nitel bir araştırma prisoners' wives and social work: a qualitative research. *The Journal of International Social Research*, 13(75), 1307-9581.
- Dembek, K., Sivasubramaniam, & N., Chmielewski, D. A (2020). Systematic review of the bottom/base of the pyramid literature: cumulative evidence and future directions. *Journal of Business Ethics*, 165, 365–382.
- Demirbaşı, T., (2020). Kriminoloji, Ankara, <http://www.kriminoloji.com> (Erişim Tarihi: 04.05.2020)
- Dong, G. (2018). Understanding past human-environment interaction from an interdisciplinary perspective. *Science Bulletin* <https://doi.org/10.1016/j.scib.2018.07.013>
- Dönmezler, S., & Erman, S. (1997). Nazari ve tatbiki ceza hukuku genel kısım, c. 1, 12. baskı, Beta Yayınevi.
- Dudley, J.R. (2001). Confronting stigma within service systems. *Social Work*, 45, 449-455.
- Graham, J., & Bennett, T. (1995). Crime prevention strategies in europe and north america, Criminal Justice Press.
- Kepper, M., Myers, C., Denstel, K., Hunter R., Guan, W., & Broyles, S. (2019). The neighborhood social environment and physical activity: a systematic scoping. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 16(124), 1-14.
- Lund, R., Hyde, R., Kempson, D., & Clarke, P. (2002). Women's needs after release from prison to a rural community. *Journal of Correctional Health Care*, 9 (3), 271–288.
- Harputlu D., & Bayık A. (2005). Kadın mahkumlarda benlik saygısı ve kendi kendine meme muayenesi ilişkisi. (Yök Tez Merkezi, Yüksek Lisans). Ege Üniversitesi.

- Roberts, C., Kennedy, S., & Hammett T. M. (2004). Linkages between inprisonand community-based health services. *Journal of Correctional Health Care*, 10 (3), 333-368.
- Seyhan K., Eryılmaz M. B. (2004). Gelişmiş ülkeler ve türkiye uygulamasında suç önleme stratejileri. *Liberal Düşünce*, 5-34.
- Sivri G., (2017). Geç osmanlıda kadın hapishaneleri ve kadın mahkumlar (1840-1920): görünmezlikten harcanmışlığa. (Yök Tez Merkezi, Yüksek Lisans). Boğaziçi Üniversitesi.
- TÜİK, (2020). Toplumsal cinsiyet istatistikleri.
- Wormith, J.S., Althouse R., Simpson M., Reitzel L.R., Fagan T.J., & Morgan R.D. (2007). The rehabilitation and reintegration of offenders: the current landscape and some future directions for correctional psychology. *Criminal Justice and Behavior*, 34 (7), 879-892.

ORTA ÇAĞ AVRUPA KARTOGRAFYASINDA CENNET TASVİRLERİNİN YERİ VE ÖNEMİ

THE PLACE AND IMPORTANCE OF PARADISE DESCRIPTIONS IN THE MEDIEVAL
EUROPEAN CARTOGRAPHY

Murat TANRIKULU*

Öz

Hangi önemli olayla başladığı tartışmalı olan Orta Çağ, Batı için her yönüyle karanlık bir çağdır. Bu çağda 85-165 yılları arasında yaşadığı kabul edilen Batlamyus'un çizmiş olduğu haritalardan ve temsil ettiği bilimsel seviyeden sonra kartografya alanında özellikle Batı'da önemli bir gelişme olmamıştır. II. yüzyıldan başlayarak, Orta Çağın sonuna kadar, tüm bilimler gibi kartografya alanındaki bilimsel gelişmelere de Roma-Katolik Kilisesi'nin dogmalarıyla engel olunmuştur. Bu dönemde bilime ve tüm dünyevi fenomenlere dini mistisizmle İncil ve kilise merkezli bir bakış açısı egemen olmuştur. Böyle bir ortamda algılanan dünya imajı ve çizilen haritalar da bu bakış açısına uygun olarak hazırlanmıştır. Orta Çağ Avrupa haritalarında ökümen, Kudüs merkezde olacak biçimde ya ezoterik olarak bir haçı da andıran basit T-O biçimli ya da Hz. İsa ile ilişkilendirilerek çizildi ve bu haritalarda cennet tasvirlerine yer verildi. Böylece haritalar dine hizmet eden ve meditatif bir görev de üstlenmiş oldu. Haritalara çağ boyunca ya çizenin adı ya bulunduğu mekânın adı ya da genel adlar verildi. Çalışma, dile getirilen bakış açıyla çizilen haritalarda cennetin nasıl anlaşıldığı ve tasvir edildiğini ve etkilerini gözler önüne sermeyi amaçlamaktadır. Yöntem olarak doküman analizinden ve hermeneutikten yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Orta Çağ, Avrupa, Cennet, Kartografya, Harita

Abstract

It is accepted that the surprising and unprecedented great event that separates the Middle Ages from the Antiquity began either with the Migration of Tribes (375) or the division of the Roman Empire (395) or the collapse of the Western Rome (476). Regardless of which one is accepted, there has not been much development in the field of cartography in the world in a few centuries after the maps drawn by Ptolemy (85-165). In this period, religious mysticism and a biblical and church-centered view dominated science and all worldly phenomena. In such an environment, the world image and the maps drawn had to be in accordance with this point of view. The settled world on medieval European maps, with Jerusalem in the centre. It was drawn within the body of Jesus and depictions of heaven were included. Thus, the maps also took on a meditative function that served the religion. In the study, document analysis and hermeneutics were used as a method.

Keywords: Medieval, Europe, Heaven, Cartography, Map

GİRİŞ

Dünya tarihinde Orta Çağ, İlk Çağdan ayıran şaşırtıcı, eşi görülmemiş büyük olayın ya Kavimler Göçü (375) ya Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması (395) ya da Batı Roma'nın yıkılışı (476) kabul edilmektedir. Hangisi kabul edilirse edilsin bu çağ bütünüyle Avrupa için kilise dogmatizminin egemen olduğu karanlık bir çağdır. II. yüzyıldan itibaren yaşamın her alanına egemen olan dini dogmatizm yoksul zengin; soylu ve sıradan insanları ayırt etmeksizin cennet cehennem ikileminde bırakmış, insan doğasının gereği cenneti daha arzu edilir ve işlenen konular haline getirmiştir. Böylece ölümden sonra gidilecek yer olan cennet daha çok kilise görevlilerinin uygulamalarıyla çağın kartografik geleneğine taşınmış ve somutlaştırılmıştır. Cennet, semavi dinlerde insanların dünyevi yaşamlarında Tanrı tarafından peygamberleri aracılığı ile gönderilen öğretilere uymaları kaydıyla öldükten sonra kendilerine vaat edilen sonsuz güzellikler yurdudur. Türk Dil Kurumu'na göre ise cennet; *Dinî inanışlara göre dünyada iyilik yapanların, günahsızların, öldükten sonra sonsuz bir mutluluğa kavuşacakları yerdir* (<https://sozluk.gov.tr/>, Erişim tarihi: 24.04.2022). Cenn kökünden isim olan cennet “örtmek, gizlemek” anlamındaki “bitki ve ağaçları ile toprağı örten bahçe” manasına gelir. Ahiret hayatında müminlerin ebedî saadet yurdu olan yerin bu şekilde adlandırılmasının nedeni, genel görünümüyle dünya bahçelerine benzemesi veya eşsiz nimetlerini insan idrakinden gizlemiş olması şeklinde açıklanmıştır (Şahin, 1993, s. 374-376).

Cennete ulaşmanın tek yolu, tanımlarda da belirtildiği gibi dünya yaşamında dini kurallara uymak, böylece Tanrı tarafından kutsanmaktan geçmektedir. Katolik kilisesine göre bunun sağlanabilmesi; bilimin, bireysel ve toplumsal yaşamın tüm diğer alanlarının kutsal kitaplara ve kilise kanunlarına göre düzenlenmesiyle olanaklıdır. Katolik kilisesi, çoğu zaman dinsel dogma ve düzenlemeler nedeniyle pozitif bilimle ters düşmüştür. Ancak bilimi ve argümanlarını kendi amaçlarına göre eğip bükerek kullanmayı ve böylece insanları ikna etmeyi de asla ihmal etmemiştir. Bu amaç için kullanılan bilimlerden biri de kartografyadır. Kartografya, erken dönem Musevilik ve Hristiyanlığın somut ve somut olmayan kutsal mekânlarını, cenneti, peygamberlerini ve hatta melekleri görselleştirmede yaygın olarak başvurulan bilimlerden biri olmuştur. Böylece haritalar, üzerlerinde gösterilen kutsal imgeler sayesinde her sınıftan Orta Çağ insanı üzerinde içkin bir etkiye sahip olurken aynı zamanda kutsiyet de kazanmışlardır.

Cennetin Orta Çağ haritalarında nasıl tasvir edildiği ve bunun haritalara nasıl işlendiğiyle ilgili bilgilerden ve seçilen en temel örneklerden önce kartografya ve haritayla birlikte Helenistik Dönem dünya algısı üzerinde kısaca durulmasında fayda vardır. Böylece bu yaklaşım, ilerleyen satırlarda da görüleceği gibi aslında bütün bilimsel birikimi Orta Çağa aktarılmış bir dönemin

dünya algısının söz konusu çağ kartografyası üzerindeki etkilerini görmemizi ve bu algıya bağlı olarak haritaların hangi amaçlar için, nasıl kullanıldığını ve konuyu anlamamızı da kolaylaştıracaktır.

Kartografya, harita ve harita benzeri gösterimler ile bu gösterimlerde kullanılan grafik işaretlerin özelliklerini araştıran, haritanın tasarım, çizim, basım ve kullanım yöntemlerini geliştirmeye yönelik çalışmalar yapan bir bilim dalıdır. Kısaca *harita yapım bilimi, sanat ve teknolojisi* anlamına gelmektedir ve mekânsal bilgi toplamadan kullanmaya kadar tüm üretim işlemlerini ve her türlü harita kullanımını içermektedir. Başka bir ifadeyle, kartografya; *haritalar yardımıyla mekânsal nesnelere ve aralarındaki ilişkileri analiz etme, yorumlama ve iletme bilim, sanat ve teknolojisidir* (AGI, 1992, s. 51-54; Tanrıku, 2017, s. 13-25).

Certeau (1984)'ya göre, *Kartografinin bir bilim olarak kabulünden önce çizilmiş haritalar çoğunlukla, çıkarılan bir yolculukta görülenlerin kaydedildiği günlükten müteşekkildir. Örneğin, Claudius Ptolemy (Batlamyus, MS 85-165) Coğrafyası'nda veya XIV. yüzyıldan sonra denizcilerin kullandıkları portolanlarda olduğu gibi, bir kısmı gözleme, bir kısmı ise geleneksel kaynaklara göre üretilen nesnelere...* (s. 93) Kodlanmış çok fazla bilgiyi içeren haritaların, coğrafi bilgi ve kartografinin mensup olduğu ulusun kültürel yapısının incelenmesinde zengin bir kaynak olarak değerlendirilmeleri kaçınılmazdır. Dile getirilen anlamda tüm haritalar, belirli bir dünya görüşünü yansıtır. Bu nedenle çoğu haritanın dinsel fikirlere göre tasarlandığı görülür. Özgüç ve Tümertekin'e (2000) göre; *Haritalarda zaman ve mekân birlikte gösterilirken, haritayı yapanın ya inanç merkezleri ya da ülkesi, haritanın tam ortasında yer almıştır* (s. 58).

Haritalar aslında üretilmesinde farklı amaçlar ve okunmasında farklı değer yargıları olan kültürel bir nesnedir. Bunun böyle olmadığını söylemek, yapılmış bir nesne olarak haritanın üstlendiği konumu göremek olacaktır. Bu anlamda harita, her zaman bir görüşün zorunlu olarak dışavurumunu ifade eder. Soyutlama, indirgeme, izleme ve ilişileştirme gibi dönüştürücü süreçlere arabuluculuk ederken, haritacı, söz konusu dünyanın bazı görünümünü seçer, eler ve öne çıkararak resimli bulmacadaki grafiksel ve dilsel kodları birleştiren imgeyi ifade eder (Pickles, 2011, s. 96).

Kartografya biliminin eseri olan harita, aynı zamanda bir iletişim aracıdır. Rhind (1993), haritanın bu özelliğini *İnsanlığın yarattığı üç iletişim aracı dil, müzik ve haritadan en eski olanı haritadır* (s. 17) sözleriyle dile getirmiştir.

Kartografya biliminin ilk temellerinin atıldığı Helenistik Dönem, kesin olmamakla birlikte Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'da, Büyük İskender'in MÖ 323'te ölümü ile MÖ 30'da Mısır'ın Roma tarafından fethi arasındaki döneme verilen addır. Ancak bazı amaçlarla bu dönem, MÖ VI. yüzyıl ile Büyük Konstantin'in Roma İmparatorluğu'nun başkentini MS 330'da

Konstantiniyye (Bizans)'ye taşınmasına kadar dört beş yüzyıl daha uzatılabilmektedir. Helenistik Dönemde, doğrudan demokrasinin ilk örnekleri verilmiş, düşünceler özgürce dile getirilebilmiş, bilginin ve bunu sağlayan bilimin önemi anlaşılmış, birçok bilim insanı yetişmiş ve bu bilim insanları tarafından çok sayıda seçkin eser kaleme alınmıştır. Geometri, astronomi, matematik gibi bilim dalları ile kartografik çalışmanın ilk temelleri de dile getirildiği üzere Helenistik Dönemin adeta merkezi olan Antik Yunan'da ve kolonilerinde Yunanlı bilginler tarafından atılmıştır.

Helenistik Dönem bilim insanları daha çok var oluş, bilgi, madde, dünyanın şekli ve büyüklüğü, çevre, göksel fenomenler ve tüm bunlarla ilgili döngüsel devinimler gibi konularda düşündüler, teoriler ileri sürdüler, tartıştılar, yazdılar ve haritalar oluşturdular. Bu dönemde tartışılan konular arasında Dünya'nın şekli, düz ya da küreselliği ile büyüklüğü de yer almaktaydı. MÖ VI. yüzyılda Pythagoras (Pisagor, MÖ 570-495) küresel bir dünya kavramını ilk kullanan filozoftur. Onun öğrencisi Parmenides, bu küresel dünya yüzeyi üzerinde beş *zon* (*kuşak*) olduğu öngörüsünde bulundu. Bunlar; bir torrid (sıcak), iki temperate (ılıman) ve iki frigid (soğuk) zonu. Merkezdeki sıcak zonun güneşten gelen doğrudan ışınlar nedeniyle çok fazla ısındığını ve bu nedenle uninhabitable (yerleşilmemiş) bir alan olduğunu belirtti (Harley & Woodward, s. 599).

Grek entelektüellerinin tamamı bu fikre katılmadı. MÖ V. yüzyılda Herodot, dünyanın düz olduğu fikrini devam ettirdi. Ona göre yer güneşe yakinken Hindistan çok sıcak bir yerdi (Bagrow, 1964, s. 311). Grek Filozof Aristo (MÖ 384-322), kendinden önceki filozofların Yer hakkındaki görüşlerini yeniden değerlendirdi. Parmenides'in yerin evrenin merkezinde bir küre olduğu, kuzeyde soğuk ve tropikler arasında yerleşilmiş ılıman zon olmak üzere beş zondan oluştuğu fikrini kabul etti. Ünlü eseri *Meteoroloji*'de Dünya'nın iklimlerine değinerek, kürenin karasal bölgelerini çepeçevre kuşatan beş iklime bölünmesi gerektiğini teyit etti. İklimlerin sınırlarının Dünya'nın astronomik bölünmesini yansıtmaması gerektiğini varsayan Aristo, sınırları iki tropik kuşak, Kuzey Kutbu ve Antarktika çemberleri ile tanımladı. Yaşanabilir olduğu düşünülen bu bölgelerden ikisine oikoumene (ökümen) adını verdi. Bunlardan biri kuzeyde, Yengeç Dönencesi ile Kuzey Kutup Dairesi arasında ve diğeri simetriden dolayı kuzeyin ılıman zonunun karşısında ve Güney Yarım Küre'de olmalıydı. Aristoteles, buna rağmen, torrid zondaki aşırı sıcaklığın adı geçen güney zonun keşfini engellediğine inanıyordu (Lee, 1962, s. 375; Craig, 2006, s. 1-16; Harley & Woodward, 1987, s. 599).

Aristoteles'e göre, tropikler arasındaki torrid zon, insan yaşamı için gerekli olan akarsular ve meraları engelliyordu. Kuzey ve güneyin yüksek enlemlerindeki aşırı soğukta aynı etkiye sahipti. Kavurucu bölge fikri Antik Çağdan Rönesans'a kadar yaygın olsa da Aristoteles'in

otoritesi hegemonik değildi. Ancak bütün bu bilgi birikimi Orta Çağ peyzajına aktarılacaktı ve dünyevi cennetin yerinin belirlenmesinde Katolik kilisesi rahipleri tarafından yer yer reddedilerek, düzenlenerek ve büyük çoğunlukla kabul edilerek değerlendirildi (Craig, 2006, s. 93).

Bu anlamda haritalar, özellikle Orta Çağ Avrupa'sında Hristiyanlığın kutsal mekânlarını, Hz. İsa'yı, vaftiz törenlerini, Hz. Âdem ile Hz. Havva'yı ve cenneti tasvir eden ikonografilerle süslenmiştir. Böylece haritaların dini anlamda da bir iletişim aracı olarak görev üstlenmeleri sağlanmıştır.

1. Yöntem

Kavramsal ve kuramsal bir araştırma olarak düşünülebilecek bu çalışma, Orta Çağ boyunca seçilmiş harita örnekleri üzerinde cennet olgusunun Batı dünyasında nasıl anlaşıldığının, resmedildiğinin ve insanlar üzerindeki etkilerinin kronolojik olarak aktarılması yoluyla ilerlemektedir. Bunu gerçekleştirmek için metot olarak doküman analizi ve hermeneutikten yararlanılmıştır. Mevcut olan her türden belgeyi tarayarak veri toplama işine belgesel tarama adı verilir. Taranan belgeler; geçmişte meydana gelen olay ve olguların yaşandığı anda bıraktığı izler haber, fotoğraf, plak, ses ve resim, video, araç gereç, bina, heykel gibi kalıntılardır. Olay ve olguyu olduğu gibi yansıtan ve hatta onunla bütünleşen belgelere kalıntı belge adı verilir. Yazılı ve basılı belgeler ise, sonradan üretilmiş olmaları nedeniyle kalıntılara oranla, gerçekleri tam olarak yansıtmayabilirler (Madge, 1965, s. 91). Belgesel gözlem ve doküman metodu olarak da adlandırdığı bu teknik, mevcut kayıt ya da belgelerin, veri kaynağı olarak, sistemli incelenmesidir. Konunun bütüncül bir yaklaşımla yorumlanması aşamasında ise hermeneutike başvurulmuştur. Zira hermeneutik, geçmişi Helenistik döneme kadar uzanan ve sosyal bilimlerde anlamıyla birlikte yorumu öne çıkartan bir yöntemdir (Fırıncioğulları, 2016, s. 37-38).

Dile getirilen yöntemlerden yararlanılarak kaleme alınan konu, özellikle Batı'da zengin bir yazın alanını ve dokümanı kapsamaktadır. Bu yazın alanından alıntılanan ya da en azından incelenen eserler arasında doğrudan cenneti konu alan Scafi'nin *Mapping Paradise: A History of Heaven on Earth* adlı eseri ve bu eserin değerlendirildiği makaleler yer almaktadır. Bu eser dışında ulaşılan Batı kaynaklı eserlerin çoğu çalışmada da konu edilen mapamundilerin ayrıntılı işlendiği eserlerdir ve cenneti doğrudan konu almazlar. Bunlar arasında Edson, Savage-Smith ve Brincken'in de yazarları arasında bulunduğu *Der mittelalterliche Kosmos. Karten der Christlichen und Islamischen Welt (Ortaçağ Kozmosu. Hristiyan ve İslam Dünyası Haritaları)*, Harvey'in, *Mappa Mundi: The Hereford World Map* eseriyle birlikte alıntılanan Harley, J. B. ve Woodward'ın eserleri ile kaynakçadaki diğer eserler sayılabilir. Türkçe yazın alanında yine konuyu doğrudan ele alan telif eser ya da makale bulunmamakla birlikte ulaşılan kaynaklar

arasında; *İslâm Ansiklopedisi*'nin alıntılanan cennetle ilgili maddeleri, Öztürk'ün *Âdem, Cennet ve Düşüş* başlıklı makalesi ve Aliyazıcıoğlu'nun *Orta Çağ Avrupa'sında Çizilen Dünya Haritalarında Ye'cûc ve Me'cûc (Gog ve Magog) Halkının/Ülkesinin Tasviri* başlıklı makalesiyle birlikte kaynakçadaki diğer çalışmalar sayılabilir.

2. Tevrat ve İncil Anlatılarına Göre Cennet

Cennet Arapça kökenli bir kavramdır. Bu kavram için farklı dil ve dinlerde farklı adlandırmalar kullanılmıştır. İbranicede *eden*, *aden*, İngilizcede *heaven*, *paradise* cennet anlamına gelmektedir. Cennet karşılığı olarak kullanılan *paradise* (*paradis*) kelimesinin aslı Grekçe *paradeisos* olup Eski Farsçada *etrafi çevrilmiş yer, ağaçlı bahçe* anlamındaki *pairi-daezadan* gelmektedir. İbrânîce Tevrat'ta ilk insanın yerleştirildiği bahçeyi ifade etmek üzere kullanılan *Gan Eden* (*Eden bahçesi*) tamlamasındaki *gan* kelimesi, *Tevrat*'ın ilk Yunanca tercümesi olan *Yetmişler* çevirisinde *paradeisos* olarak karşılanmıştır. Grek literatüründe bu kelime ilk defa Ksenofones (Xenophon) tarafından ve *bahçe* anlamında kullanılmıştır (Şahin, 1993, s. 374-376). Üç semavi dinin kutsal kitaplarına göre cennet tanım ve tasvirlerinde benzer noktalar bulunsa da temelde farklılıkların olduğu da görülür. Örneğin Kuran ve hadislerde ayrıntılı cennet tasvirlerine yer verilir ve cennet dünyevi değildir. Oysa Tevrat ve İncil'de cennet dünyevidir. Diğer yandan Tevrat'ta cennet tasvirleri yer alsa da İncil'de bulunmaz ancak örnek metin ve haritalarda da görüleceği gibi Musevilik ve Hristiyanlık, uygulamalar bakımından nispeten ortak içeriktedir. Burada ayrıntıya girilmeyecek ve sadece konumuz olması nedeniyle adı geçen iki dinin neredeyse ortak cennet yaklaşımı, bu yaklaşımın kartografik çizimlere yansımaları ve *meditatif* (*iç huzuru*) etkileri üzerinde durulacaktır.

Günümüzde inananları bulunan semavi dinlerin en eskisi olan Musevilikte cennet algısı, daha sonra gelen Hristiyanlığın cennet algısı üzerinde de belirleyici olmuştur. Bu nedenle dile getirilen algıda Tevrat ve İncil alıntılarında da görüleceği gibi kutsal kitaplardan kaynaklı ortak kültürel değerlerin bulunması şaşırtıcı değildir. *Eski Ahit*'in ilk kitabı *Tekvin (Yaratılış)*'de cennet şöyle açıklanmaktadır;

Ve Tanrı doğuda, edende bir bahçe yaptı ve yarattığı Âdem'i oraya koydu. Ve Rab, görünüşü güzel ve yenilmesi iyi olan her ağacı ve bahçenin ortasında hayat ağacını ve iyilik ve kötülüğü bilme ağacını yerden bitirdi. Ve bahçeyi sulamak için Aden'den bir ırmak çıktı ve oradan bölündü ve dört kol oldu. Birinin adı Pışon'dur; kendisinde altın olan bütün Havila diyarını kuşatır ve bu diyarın altını iyidir; orada ak günnük ve akik taşı vardır. Ve ikinci ırmağın adı Gihon'dur; bütün Kûş İli'ni kuşatan odur. Ve üçüncü ırmağın adı Dicle; Aşur'un önünden akan odur. Ve dördüncü ırmak Fırat'tır. Ve Rab Allah Âdem'i aldı, baksın ve onu korusun diye Aden bahçesine koydu. Ve Rab Allah Âdem'e emredip dedi: Bahçenin her ağacından istediğin gibi ye; fakat iyilik ve kötülüğü bilme ağacından yemeyeceksin; çünkü ondan yediğin günde mutlaka ölürsün (2: 8-17).

Metinde adı geçen ırmaklardan Fırat ve Dicle, kaynak noktaları ve döküldükleri deniz itibarıyla bilinen ırmaklardır. Metinde zikredilen diğer iki ırmak olan Pişon ve Gihon'un ise varlığı Fırat ve Dicle kadar somut değildir. Bu nedenle Museviler arasında Gihon'un Nil, Phison (Pişon)'un İndüs olabileceği inancı yaygındır. Metin aynı zamanda Aden'deki cennet bahçesinin bu inanca göre soyut ya da hayali bir ülke olmayıp dünya üzerindeki bir coğrafi bölge olduğunu da göstermektedir. Hristiyanlıkta ise beklenen ya da umut edilen kıyametten sonra, insanların bu dünyadan başka bir yurda ya da ahirete gideceği değil, bu dünyayı Tanrı'nın restore edeceği ve cennete çevireceği inancı hâkimdir. Diğer bir ifadeyle kıyametin gerçekleşmesiyle insanlar bu dünyayı bırakıp Tanrı'nın egemenliğine gitmeyecektir bilakis Tanrı'nın egemenliği bu dünyaya gelecektir. Bu nedenle cennet, bilinen dünyada ve Asya Kıtası'nın güneydoğusunda, merkezinde Kudüs'ün olduğu yerdedir. Haritalarda da kutsal mekânları, akarsuları, Hz. Âdem ve Hz. Havva'yı, yılanı, Hz. Nuh ve gemisini, kutsal dağı Asya'nın güneydoğusunda göstermişlerdir.

Tekvin pasajındaki tasvirlerden anlaşılacağı üzere, Hz. Âdem ve Havva'nın bakıp gözetmekle mükellef kıldıkları cennet çok geniş bir alanı kapsamaktadır. Öztürk (2004), dile getirilen tasvirlerden cennetin yerini tayin ederken özellikle Fırat ve Dicle nehirlerinin bu bahçenin sulanmasında kullanılmasının onun sınırları hakkında bir ipucu verdiğini belirlemekte ve cennetin yerini şöyle açıklamaktadır;

Buradan hareketle William Smith gibi bazı araştırmacılar, Âdem'in iskân edildiği cennetin, içinde her türlü hayvanın yaşadığı, insanın fiziksel özelliklerine son derece uygun bir ortama sahip olan ve İran Körfezi ile Kafkasya'nın güneyine kadar uzanan bir bölge olduğunu söylemiştir. Bu bahsi bir cümlede özetlersek, Tevrat'taki cennet yeryüzünde olup her türlü nimet ve güzellikle donatılmış bir coğrafi bölgeye işaret etmektedir (Öztürk, 2004, s. 169).

Hristiyanların kutsal kitabı İncil, cennetin imajı haline gelen bir bahçe ile başlar ve bir kent ile biter. Yaratılış ve Vahiy arasında epeyce başka imgeler de ortaya çıkıyor olmakla birlikte İncil cenneti çeşitlidir ve biraz esnektir. Her türlü tematik yineleme ve yeniden özetlemeye izin verir. Orta Çağ cennet görüşü, daha önceki İbrani, Pers ve Yunan felsefi akımlarından ve çeşitli imgelerden, edebi ve vizyoner yaratılardan geniş ölçüde ve özgürce yararlanılarak oluşturulmuştur. Bu görüş, kutsal kitap sayfalarıyla sınırlı olmayan bir bileşikti. Doğru olsun ya da olmasın, Orta Çağ Hristiyanlarının çoğu için cennet algısı, öbür dünya görüşlerinin ardındaki çeşitli etkilerden bağımsızdı ve tamamen Katolik kanonuna (kilise hukuku) dayanıyordu (Tiegreen, 2021, s. 28). Ancak çizilen haritalarda Yer, yalnızca Hristiyanların yaşadığı bir mekân değildi farklı dine mensup olanlarla dinsiz barbarların da yaşadığı bir

mekândı. Bu nedenle Helenistik Dönemden beri dünyayı anlama, algılama ve buna uygun haritalama çalışmaları devam ediyordu.

İnsanların cennet algısı ve bir cennete ulaşma isteği belirtildiği üzere yüzyıllar boyunca Tevrat ve İncil metinlerinden, edebi geleneklerden, vizyoner izlenimlerden, tefekkür alıştırmalarından ve teolojik yapılardan gelerek birikmişti. Batı'da teoloji; kiliselerin, manastırların koşulları, kentleşme ve entelektüelleşme gibi sosyal ve kültürel eğilimler dışında gelişti. Ancak çoğu durumda, cennet hakkındaki fikirler önceden var olan materyallerden uyarlanmıştı. Sonrasında şekil değiştirdi, farklı zamanlarda farklı vurgularla ortaya çıktı, genişledi ve süslendi. İçkin bir cennete duyulan özlem, en bilinçli olarak açıkça kutsal mekânlar ve ritüellerde olmak üzere sayısız şekilde ifade edildi. Daha önceki piskoposlar, bir zamanlar kilisenin merkezi ayininin unsurlarının melekler tarafından Tanrı'nın göksel sunağına taşınmasını bekliyordu. Gerçekliğin dünyevi gölgesi, insan bedeninden uzakta, gerçek maddeye yükseltildi. Madde, fiziksel form olarak dünyevi âleme indi. Göksel şeylerin yaratılışın özüne girmesi, cisimleşmesi ve yaratılış malzemesinde temsil edilmesi fikri her zaman inancın merkezinde yer aldı. Geç Orta Çağ ve erken modern uygulamalarda giderek daha somut ve yaratıcı şekillerde ifade edildi (Tiegreen, 2021, s. 14-15).

Bilinen Dünya'nın, önceden açıklandığı biçimiyle belirli iklim bölgelerine göre tasnifi Helenistik Dönem bilim insanları Parmenides ve Aristoteles'ten başlayarak Orta Çağda devam eden bir uygulamaydı. Bu bölümlemenin sadece coğrafya ve meteoroloji için değil, aynı zamanda teoloji için de sonuçları vardı. Aristo'nun Geç Antik Dönem coğrafyasına belki de en önemli detaylandırmalar, bir astronom ve coğrafyacı olan Batlamyus ve bir Kilise Babası olan Aziz Augustinus (MS 354-430)'un şahsında olmuştur. Augustinus, güney kıtasının yaşanabilir bir yer olduğunu ve burada kuzeyden kalıcı olarak ayrılmış bir insan ırkının var olabileceği inancını reddetti. Zira uzak kıtalarda ve ekvatorun güneyinde insanların var olduğunu kabul etmek, tüm insanların tek yaratılışına ve ortak kökenine olan inanç için sorunlar ortaya koymaktaydı. Okyanusların seyrüseferinin imkânsızlığına rağmen eğer buralar yerleşilebilir ve yaşanabilir alanlar ise Tanrı'nın Güney Yarım Kürede Hz. Âdem ve Havva'ya karşılıklar yarattığı anlamına gelmekteydi. Oysa adil bir Tanrı, insanları Mesih'in havarilerinin erişemeyeceği bir alanda yaratmazdı, çünkü haksız koşulların bir sonucu olarak lanetlenirlerdi. Böylece Augustinus için kutsal yazılar, daha önce açıklanmış olan antipodların insanlardan arınmış olması gerektiğinin kanıtıydı. Coğrafyada, dünyanın karşı taraflarındaki bölgeler (ekvatorun güneyi) olan *antipodlarda* yaşayan halklara *antichthones* adı verilmekteydi. Bu kelime Yunanca karşıt ve dünya anlamına gelen kelimelerinden oluşmaktadır. Klasik ve Orta

Çağ Avrupa'sı, Dünya'nın ekvator tarafından kuzey ve güney olmak üzere iki yarım küreye bölündüğü inancındaydı. Bu yarım kürelerden birinde yaşayanların diğerindekilere karşı *antichthones* olduğu söyleniyordu. Bu fikir Mela ve diğer klasik yazarlar tarafından da açıklanmıştı. Bununla birlikte dünyadaki tüm insanların Hz. Âdem'den gelmesi gerektiğine inanan Hristiyan yazarlar, eğer böyle bir yer Güney Yarım Küre'de varsa dahi, bu toprakların insanlar tarafından iskân edilebileceği ihtimalini dile getirildiği üzere bütünüyle reddettiler (<https://dbpedia.org/page/Antichthones>, Erişim tarihi:23.02.2022).

Böylece Augustinus ve Aristoteles'in görüşleri, Avrupa'nın da içinde bulunduğu kuzey küresine karşılık gelen başka bir yerleşim bölgesinin olmadığına dair ortak Orta Çağ inancına yol açtı. İnsanların yaşamını sürdüremeyecek kadar sıcak, kavurucu bir bölge (torrid) ise güneydeki ökümen ile sınır komşusuydu. Orta Çağın sonlarında, Augustinusçu ve Aristotelesçi konum, Dünya'nın doğası ve iklimleri hakkındaki kavramlar üzerinde neredeyse bütünüyle etkindi ve bu çağın en yaygın astronomi ders kitabı olan *De sphaera mundi (Dünya Küresi)*'de geniş bir biçimde yer bularak yorumlandı (1230). Bu çalışmanın yazarı, XII. yüzyılın sonlarından veya XIII. yüzyılın başlarında yaşadığı eserlerinden anlaşılan ancak hakkında çok az bilgi bulunan ve bir bilim insanı olan Johannes de Sacrobosco'ydu (Craig, 2006, s. 93). Sacrobosco, eserini İslam astronomisi ve Batlamyus'un *Almageest*'inden etkilenecek kaleme almıştı. Craig (2006)'e göre;

Sacrobosco, Batlamyus'un yedi ikliminin yerleşimini biraz değiştirdi, güney sınırının Meroe enleminde olduğu konusunda hemfikir, ancak onun en kuzeydeki iklimin sınırını 50 derece kuzey paraleli olarak işaretlendiğini iddia etti. Sacrobosco, Güney Yarım Küre'nin kuzeyi yansıttığına (kuzeyin eşi olduğuna) inanmış görünüyor. Onun için, ökümene yönelik bu sınırlar katı kurallar içinde gözlemlenmemeliydi. Kutup bölgelerinde adalar ve insan yerleşimlerinin olabileceğini, ancak kötü yaşam koşulları nedeniyle, bölgenin bir iklim kategorisini hak etmediğini düşünüyordu (s. 93-94).

XIII. yüzyılda bir çevirmen ve bilim insanı olan Michael Scott, alan hakkındaki yorumuna Augustinus'u ekleyerek Sacrobosco'nun konumunu revize etti. Augustinus'un argümanını özetledikten sonra, "antipodlar yaşanabilir olmamalıdır, çünkü böyle bir önerme dine aykırıdır (kontra fidem)" yorumunda bulundu (Craig 2006, s. 93-94). Bu nedenle cennet kuzey yarımkürede Asya'nın nispeten güneyinde olmalıydı. Dile getirildiği biçimiyle cennet, kesin olarak Avrupa'nın güneydoğusunda Kudüs ve yakın çevresindeydi. Böylece Tevrat ve İncil'e göre yeri belirlenen dünyevi cennet, çizilen Orta Çağ haritalarında kutsal kent Kudüs'ün mücavir alanında ve doğuda tasvir edildi.

3. Tevrat ve İncil'deki Cennetin Orta Çağ Avrupa Kartografyasına Yansımaları

Cennetin tasvir edildiği ilk haritalar T-O haritalarıydı. El yazmalarına eşlik eden en erken T-O haritaları, yaklaşık 600'lü yıllarda Sevilla Piskoposu Isidore Hispalensis'in yazılarında ortaya çıkmaktadır. Erken Hristiyanlık, Isidore gibi din ve bilim insanlarının Hristiyanlık doktrini ve günlük yaşama dair dâhil etmeye çalıştığı sayısız bilimsel teoriyi Helenistik Dönemden ve Roma'dan miras aldı. Orta Çağda keşişler, manastırlara bağlı rahibeler gibi birçok insan, hac için yola çıkamadı. Bu kısıtlama, kutsal yerleri ve kalıntıları fiziksel olarak ve gerçek bir hacca gitmek yerine kütüphanelerindeki harita ve kitaplar üzerinden izleyerek sanal bir hacca gitme talebi yarattı. Erken kilise papazları, hacca gidemeyen keşişler, rahibeler ve diğer insanların hac ritüelini yapmış kadar iyi öğrenmeleri gerektiğine inandılar. Bunun için dinin klasikleşmiş teorilerinin basitleştirilmiş açıklama ve diyagramlarını ürettiler. Yaratılış kitabı olan İncil'e odaklanmanın dışında daha ziyade Tanrı'nın insan davranışlarına olan reaksiyonu, kozmoloji ve dünyanın fonksiyonlarına odaklanıldı. Sonuç olarak; klasik teoriler, gezegen yörüngeleri de dâhil olmak üzere göksel fenomenleri, ay ve güneş döngülerini, tutulmaları, gelgitlerin ve rüzgârların arkasındaki güçleri, Hristiyan doktrinine dâhil etmek nispeten kolaydı. Ayrıca İncil temalı dekoratif çizimler de bulunmaktaydı. Haritanın ölçeği bu basit figürleri ve dağları dahi küçüklüğünden dolayı baskılsa da üst kısmında cennet, Hz. Âdem, Havva ve yılan görülebiliyordu (Edson, 1997, s. 14).

Musevi-Hristiyan geleneğinde cennet, bedensiz bir varlık ya da sadece manevi bir durum değildi, daha ziyade dünya yüzeyinde bir yerde bulunan ve bu nedenle potansiyel olarak dünya haritasına sabitlenebilen gerçek, maddi bir yerdi. Isidore yazıları ile birlikte diğer kilise yazıları cennetin konumunu harita üzerinde ve Orta Çağ Avrupa toplumunun zihninde coğrafi olarak sabitledi. Aziz Isidore, dünyayı tasvir etmek için İncil'e güvenmeye ilişkin Orta Çağ kartografik geleneğinin yerleşmesine yardımcı oldu. Isidore'un İncil odaklı çizdiği harita Kudüs'ü merkezde, cenneti en üstte (harita en doğuya doğru yönlendirildiği için en doğuda) tasvir eder. Haritaya Akdeniz hâkimdir. Kama şeklindeki Kızıldeniz sağ üstte ve örneklerde görüldüğü gibi kırmızı renkte gösterilmiştir. Merkezde Kudüs fikri, *Tevrat*'ın bir bölümü olan *Hezekiel*'den gelen belirli bir kutsal kitap öğretisine aittir. Zira bu öğreti; "Rab Tanrı şöyle diyor: Bu Kudüs; onu, çevresinde ülkeler bulunan ulusların merkezine koydum (Hezekiel 5: 5)." biçimindedir. Cennetin en doğuya yerleştirilmesi de yine İncil'den gelir: *Yaratılış Kitabı*'nda; *Rab Tanrı doğuda, Aden'de bir bahçe dikti. Yarattığı Âdem'i oraya koydu. Bahçede iyi meyve veren türlü türlü güzel ağaç yetiştirdi. Bahçenin ortasında yaşam ağacıyla iyiyi kötüyü bilme ağacı vardı* (Yaratılış Kitabı, 2: 8-9) biçimindedir. Bu harita daha önce de dile getirildiği gibi mapamundinin (Latince Orta Çağ dünya haritası) T-O stilinin en erken şeklidir. Isidore'un

haritasında cennet tasvir edilmiş olsa da verilen örneklerdeki gibi belirgin değildir. Bu nedenle burada bu haritaya yer verilmemiştir.

Sevilla Piskoposu Isidore, etimolojilerde cenneti Asya'nın bir bölgesi olarak tasvir etmişti ve insanların buraya neden seyahat edemediğini de açıklamıştı. Duzca (2024)'nın Isidore'dan naklettiğine göre; *İnsanlığın düşüşünden (büyük günahattan) sonra cennet, gökyüzüne kadar ulaşan bir ateş duvarının kuşattığı alevli kılıçlardan oluşan bir çit tarafından kapatılır. Melekler alevli kılıçlar üzerinde uçarak şeytani ruhların ona yaklaşmasını, günahkâr ruh ya da bedenlerin cennete erişmesini engeller* (s. 8-13). Bu tasvir, örnek olarak verilen şekillerde de görüleceği gibi küçük farklılıklarla tüm çağ boyunca uygulanmıştır. Orta Çağda yaygın bir biçimde dünya haritaları üreten kartograflar, değinildiği üzere yalnızca coğrafi özellikler değil aynı zamanda etik, dinsel, kültürel değerlerin, zoolojinin ve tarihi düşüncelerin detaylı bir bilgi ağını da sundular. XV. yüzyıla kadar çoğu dünya haritası iki tasarım üzerine temellendirildi. *İlk tür, astronomiden etkilendi ve kuzey sayfanın zirvesinde konumlandırıldı. Firigid, temperate, torrid ve merkezi bir su kütlelerinin kuzeyi ve güneyiyle birlikte Yer'i beş veya yedi iklim zonuna bölen yatay çizgilerden oluşmaktaydı. Diğeri, ilk olarak Isidore tarafından çizilen üç ya da dört parçalı T-O haritalarıydı* (Duzca, 2014, s. 8-13), (Şekil 1).

Duzca (2004)'ya göre de bu haritalardaki çizimler, İncil hikayeleri, klasik mitoloji, hayvanlar ve kendine özgü insansı yaratıkları (Güney Yarım Küre'nin lanetli ve canavar halkları), binaları, kasabaları ve kentleri temsil eden mimari eğilimler arasında dağılmıştır. Çağdaş bakış açısıyla haritaların birçoğu betimlemeler ve imgelerle birlikte ilk bakışta naif görünebilir ve muhtemelen Orta Çağın cehalet ve saflık dönemi olarak algılanmasını güçlendirebilir. Ancak haritayı bugünün standartlarına ve beklentilerine göre yargılamak kesinlikle yanıltıcı olur. Orta Çağ dünya görüşü, günümüz bilimsel analizinden çok farklı varsayımlara dayanıyordu. Orta Çağın Batılı Hristiyanları, insanlığın kaderi için dünyayı ve içindeki her şeyi Tanrı'nın ilahi planının kanıtı olarak anlamaya çalıştılar ve öyle sundular (s. 9-10).

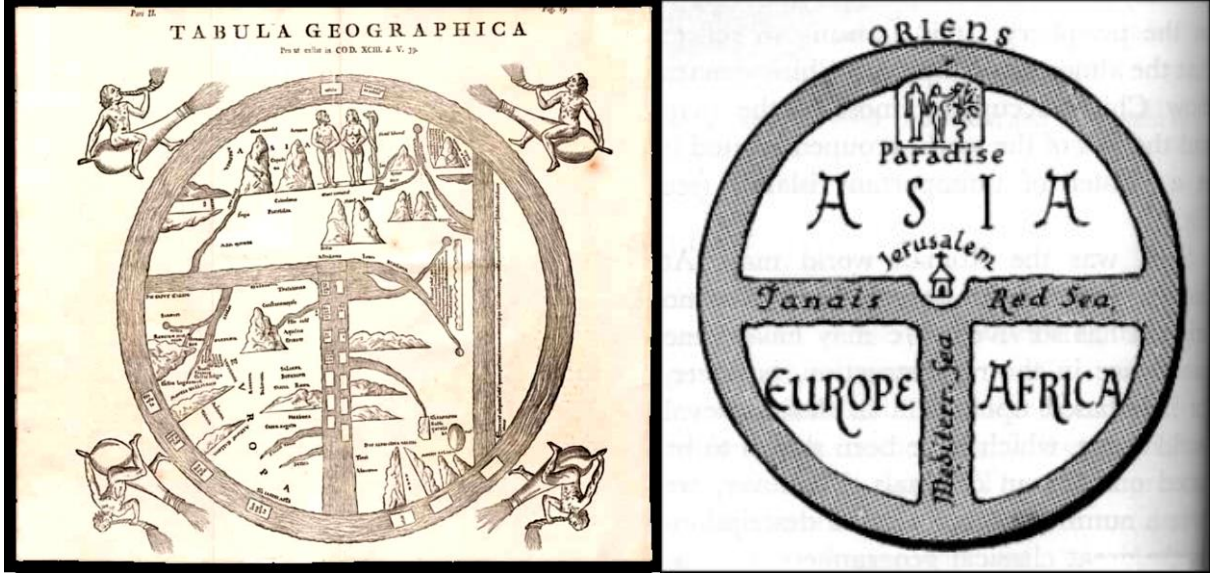
Orta Çağ boyunca kilise görevlileri, piskoposlar, rahipler, rahibeler ve keşişler dönemin eli kalem tutan aydın insanları olarak pozitif olmasa da bilimle de doğrudan ilgilidiler. Bunlar kutsal kitaplar ve kilisenin dogmatik yaklaşımlarına sorgulamaksızın katı bir teslimiyetle bağlıydılar. Bu görevliler tarafından üretilen haritalarda, dünyevi ve coğrafi doğruluk ortadan kaldırılmış, Hristiyanlığın doğduğu mukaddes ülkeye geniş yer verilmiştir. Daha önce vurgulandığı gibi Tevrat ve İncil'deki ifadeler gereğince Kudüs, merkezi kısma yerleştirilmiş, diğer ülkeler bunun etrafında yer almıştır. Aynı tarzda oval haritalar da yapılmıştır. Karaların çevresindeki girinti ve çıkıntılar hafifletilmiş, haritaya süslü bir görüntü verilmiştir. Kültürel

bir kabul olarak bu haritalarda da mukaddes bölge merkezde, cennet yine en tepede ve doğudadır. Cennetin dört nehri belirli bir şekilde çizilmiştir. Bu çağda yaygın olarak çizilen haritalar T-O haritalarıdır. T-O haritalarının, VII. yüzyıla ve Isidore'a ait en eski örneklerinden itibaren çeşitli versiyonları Orta Çağ sonlarına kadar çizilerek benzer amaçlarla kullanılmışlardır. Orta Çağ T-O (Terrarum Orbis) veya nadir olmakla birlikte Y-O biçimli haritalarda Yer, bir daire olarak kabul edilmiş ve dış çerçeve büyük O harfine benzetilmiştir. Dönemin bilinen kıtaları Asya, Avrupa ve Afrika (ya da Libya) ise büyük T ya da Y harfine benzeyen nehir ve denizler gibi su kütleleriyle birbirinden ayrılmıştır. Kıtaları ayıran nehir ve denizler O harfinin içine daha çok T görünümü oluşturduğundan T-O adı verilmiştir (Woodward, 1987, s. 311-312).

Klasik T-O haritalarının yanında renkli ikonografilerle (dini simgelerle) süslenmiş olan T-O haritaları da üretilmiştir. Bunların en bilinenleri burada da sunulacak olan Ebstorf ve Hereford haritalarıdır. Haritalarda görülen kutsal çizimler Tevrat ve İncil öğretilerinin bir sonucudur. Garip resimler ve yaratıklar ise Helenistik Dönem mitlerinden, Haçlı Seferlerine katılanlar, hacılar ve seyyahlar tarafından anlatılan abartılı hikâyelerden esinlenilerek haritaya aktarılmıştır (Köktürk, 2004, s. 55). Hristiyanlığın gelişme devresinde, dini tesir altındaki T-O haritalarında bilinen yeryüzü paterni sembolik bir anlam ifade ediyordu. Bunlarda dünya çevresi bir okyanusla kuşatılmış olarak gösteriliyordu. Bu tarz, Romalıların dairevi haritaları olan Orbis Terrarum'dan alınmış olup, çevre okyanusu (acı su) ise Mezopotamya uygarlıklarından gelmekte olan bir fikirdi (Woodward, 1987, s. 311-312).

T-O haritalarında merkezdeki Kudüs'ten çevreye doğru dairesel (360⁰) bir bakış hâkimdir. T, yeryüzündeki kara kütlelerini Afrika, Asya ve Avrupa olmak üzere üç kıtaya böler. T'nin yukarıdan aşağı doğru olan ve Afrika'yı Avrupa'dan ayıran bölümü Akdeniz'e atfedilmiştir. T'nin üst yatay çizgisinin sağ tarafı Kızıldeniz'i temsil eder ve Afrika'yı Asya'dan ayırır. T'nin üst yatay çizgisinin sol tarafı ise Karadeniz, Don Irmağı ve Azak Denizi'ni temsil eder. Bu su kütleleri Avrupa'yı Asya'dan ayırır. Harita doğuya dönüktür. Bu şekilde, diğer iki kıtadan iki kat kadar büyük olan Asya, haritanın üst tarafında yer alır. Bu doğru oryantasyonu çoğu Orta Çağ atlasının ortak özelliğidir. Kutsal yazılara göre dünyevi cennet de yerkürenin en doğusunda bulunuyordu. Bundandır ki çoğu Orta Çağ haritasının tam tepesinde cennet yer alır. Burada Hz. Âdem ve Havva, yılan kılığındaki iblis, yasak meyve ve ağacı ile cennetten kovulma anı, kutsal ırmaklar, dağlar ve merkezde Kudüs de görülebilmektedir. Her ne kadar bu T-O haritalar, düz disk biçimli bir dünyayı temsil ediyormuş gibi görünse de gerçekte durum böyle değildir. Orta Çağ haritacıları daireyle yerkürenin üst yarıküresini göstermek istemişlerdir. Alt yarıküre

Tabula Geographica’da görüldüğü gibi ayrı bir çizgiyle boş olarak gösteriliyordu. Zira Hristiyan inanışında daha önce zikredildiği üzere antipodların genellikle insan yaşamına uygun olmadığı düşünülüyordu (Woodward, 1987, s. 311-312), (Şekil 1-2).

Şekil 1-2: Tabula Geographica ve bir T-O haritasında cennetin gösterimi. Hz. Âdem ve Havva ile yılan kılığındaki iblis ve yasak meyve ağacı. Tabula Geographica’da dik kalın çizgiyle ayrılan boş alan antipodu temsil etmektedir (Kaynak: 1-Duzka, 2- Anonim).

T-O haritalarındaki üçlü şema, aynı zamanda Hz. Nuh’un oğullarından türeyen insanların yerleştiği Yer’i üç kıtaya bölmek için de kullanıldı. Üç parçalı yapı bu nedenle ve zaman içinde yorumlanarak Yer’de insan yaşamının tarihi başlangıcının da ezoterik bir sembolü oldu. Sam, Ham ve Yafes’in aileleri, değişik oranlardaki ayrıntı ve *Genesis (Yaratılış)*’teki İncil listelerine göre haritalarda ayrı ayrı tasvir edilmiştir. Yafes’in çocukları, *milletlerin adalarında* (Tekvîn, 10: 5), yani Anadolu ve Avrupa’nın Akdeniz sahillerinde, İsrail’in batısında ve kuzeyinde, Ege ve Anadolu coğrafyasında yerleşmişlerdir (Harman, 2013, 174-175). Sam’ın ailesi, en büyük oğul olması nedeniyle en büyük parçaya Asya’ya sahiptir. Sam, ayrıca Arap Yarımadası ve ekvatorun kuzeyinde kalan Afrika toprakları, Ham ise ekvatorun güneyinde kalan Afrika kesimine sahip olmuştur ki bunlar çoğunlukla siyah ten rengine sahiptir. İnsanların Sami, Hami, Yafesi olarak adlandırılmaları da bu bölünmeden ileri gelir. *Anlatılanlar ışığında aslında bu haritaların çizim amacının dini bir takım mesajları vermek, insanlara kulluk vazifelerini hatırlatmak ve ahreti bireylerin dimağında canlı tutma çabasının olduğu da anlaşılmaktadır. T-O haritaları, Orta Çağ Avrupa’sında Hristiyanlık dininin her alanda egemen oluşu bir dönemde din adamları tarafından resmedilmişlerdir* (Yiğit vd. 2013, s. 78-112).

Sevilla Piskoposu Isidore’un yazılarına eşlik eden T-O biçimli harita gibi diğer bir harita da VIII. yüzyılın sonlarında üretilen Liebanalı Aziz Beatus (730-800) haritasıdır. Teolog, keşiş ve

bir coğrafyacı olan Aziz Beatus, Kuzey İspanya'da eski Cantabria (Kantabria) Dükalığı'nda doğmuş ve burada yaşamını kaybetmiştir. *Commentary on the Apocalypse (Kiyamet Üzerine Yorum)* adlı ünlü eserin de müellifidir. Bu eserde Beatus, Isidore dâhil önceki birçok yazarın yazılarını derledi ve çeşitli kaynaklara göre çizilen bir harita ilave etti (Şekil 3).

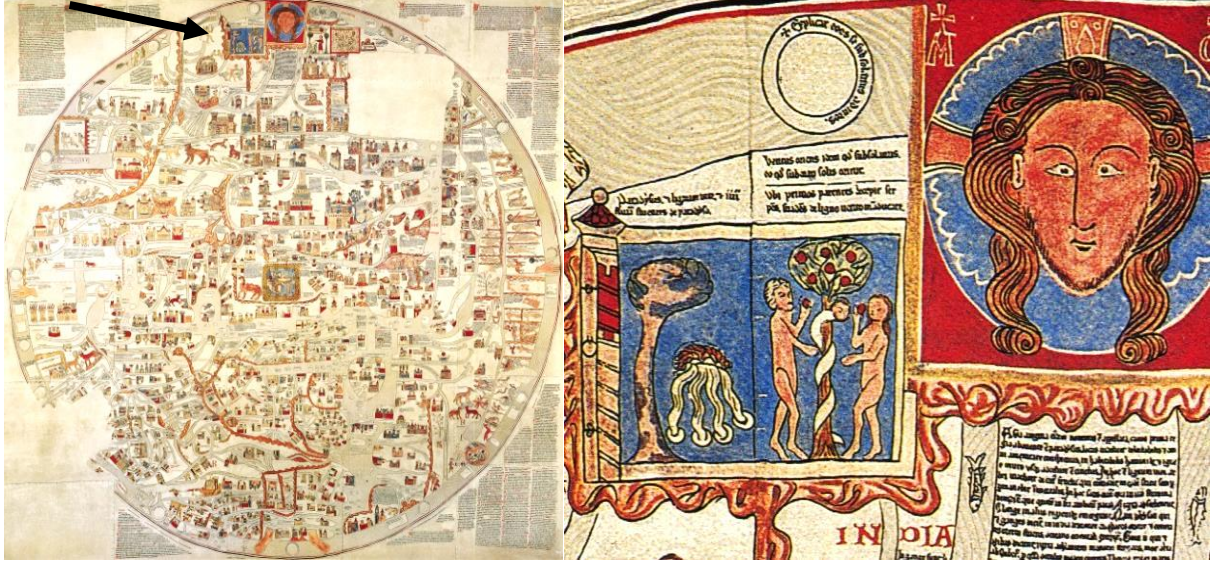

Şekil 3: Beatus'un Dünya Haritası ve bu haritada cennet. Hz. Âdem ve Havva, yasak meyvenin yenme anı, meyve ağacı, ağaca dolanmış yılan kılığındaki şeytan (Kaynak: https://scalar.usc.edu/works/a-nostalgic-filter/media/77_Sever_1.jpg, Erişim tarihi: 23.04.2022)

Harita, kurtuluş müjdesini yaymaya çalışan havarilerin çabası ile cenneti temsil eden yılan, Hz. Âdem ve Havva'nın önemli tasvirlerini içeriyordu. Orijinal el yazması ve harita kaybolmuş olsa da haritanın kopyaları günümüze ulaşan el yazmalarının birçoğunda mevcuttur. 37×57 santimetre boyutlarında olan bu haritanın sonraki versiyonlarına rüzgârları ve ana yönleri gösteren daha fazla bilgi girildi. Diğer Hristiyan yorumcular gibi Beatus da Vahiy'de Hz. İsa'nın çarmıha gerilerek kurban edilmesi ve Pentikost'ta Hristiyan kilisesinin kurulmasında belirtildiği üzere Hz. İsa Mesih'in kötülük karşısında son zaferi kazanacağına inanıyordu. Beatus haritaları, kıyametten sonra yerin evrensel kilise cennetine dönüşümünü, Tanrı'nın sonsuz krallığını ve deccalı yeneceği vahyin anını canlandırıyor (Beatus of Liebana, <https://en-academic.com/dic.nsf/enwiki/536298>, Erişim tarihi: 23.04.2022).

Orta Çağda çizilen Beatus Haritası ve diğer haritalar, pratik amaçlardan daha ziyade sembollerle zenginleştirilmiş sanatsal çalışmalar gibi değerlendirildi. Bunlar Tanrı'yı sembolize etmek için bir duvara ya da sunağa asılabilir. Bu haritaların örneklerinden biri XIII. yüzyılda çizilen Ebsorf Haritası'dır. Harita, 1240-1243 yılları arasında Almanya'da Ebsorflu veya Tilburyli Gervase adındaki bir rahip ya da keşiş tarafından çizilmiştir. 3,58×3,56 metre boyutlarındadır ve şu ana kadar kaydedilen en büyük mapamundidir. Haritada bilinen dünya,

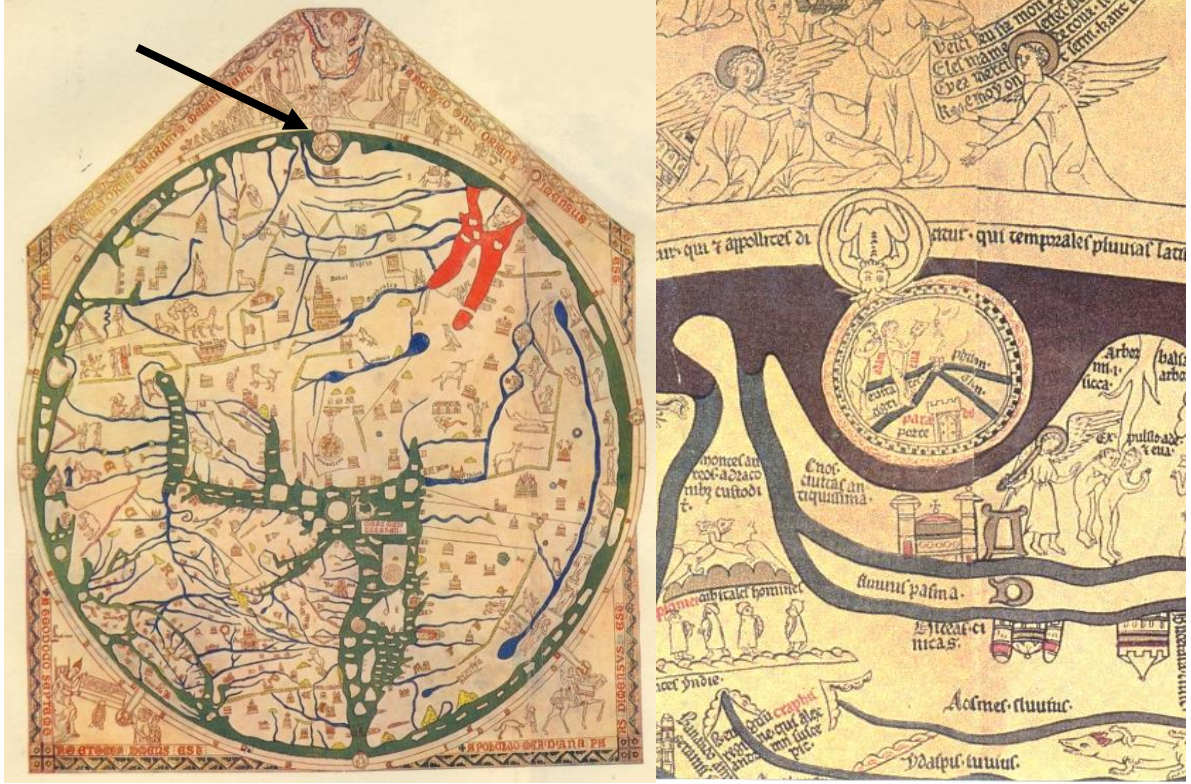
Hız. İsa'nın başı, elleri ve ayakları dört bir yanında olmak üzere vücudunda tasvir edilmiştir (Şekil 4). Ebsorf ve benzeri haritalar, dini fikirler kadar fiziksel dünyayı ve bunlara kaynaklık eden dokümanların felsefi özünü algılama yeteneğini de gösterir (Woodward, 1987, s. 309-310).

Şekil 4: Ebsorf Haritası'nda cennet, büyütülmüş parçada Hz. Adem ve Hz. Havva, kutsal ırmaklar, ağaca dolanmış halde yılan kılığındaki iblis, meyve ağacı ve yasak meyvenin yenmesi (Kaynak: Faletra)

Cenneti hem işlevsel olan fiziksel bir mekânda hem de kronolojik olarak uzak ve yaşamsal, tarihi bir sahne yeri olarak harita üzerinde tasvir etmek Tanrı inancıyla ilgili bir durumdur. Altta, Batı'dan bir mapamundinin çevresini, önce güneye ve ardından doğuya doğru bilinmeyen gerçek bir dünya üzerinde hareket ederek takip eden izleyici, sonunda cennete ulaşır. Daha uzak güneye gitmek Tanrı'dan daha uzağa götürür. Haritada Hz. İsa'nın başı en üstte, kolları iki yana açık ve en altta da ayakları görülmektedir. Haritanın Hz. İsa'nın başının hemen solunda, okla işaretlenen kesiminde cennet yer almaktadır. Büyütülmüş parçada ise cennetin dört kutsal ırmağı, Hz. Adem ve Hz. Havva'nın yasak meyveyi yeme anı, ağaca dolanmış yılan kılığındaki iblis görülmektedir. Kudüs ise haritanın ortasındadır. *Haritada 1500 yazılı metin yanında Hz. Nuh'un Ağrı Dağı'ndaki gemisi, Musevilerin yarılmış Kızıldeniz'den geçme güzergahları gibi 845 ikonografik ünite bulunmaktadır* (Pischke, 2014, s. 156). Bunların 500'ü bina, 160'ı göl, deniz, nehir ve farklı su yolları, 60 ada ve dağ, 45 insan ve çok sayıdaki diğer dini figürden (katedraller, kiliseler, hac yerleri vb.) oluşmaktadır. Dünyanın Hz. İsa'nın bünyesinde resmedilmesi, İsa Mesih'in dünyayı bir arada tuttuğu, kendisinin de sonsuzluk aleminde yönettiği insanlık gibi bu dünyanın bir parçası olduğu ve dünyanın da bedenî olarak Mesih'in bir parçası olduğu anlamında yorumlanmıştır (Şekil 4).

Cennetin tasvir edildiği önemli harita örneklerinden bir başkası Hereford Katedrali Haritası'dır (Şekil 5). Hereford Mapa Mundi de tıpkı Ebsorf Haritası gibi kutsal toprakları merkeze alan ve Hristiyan anlatılarıyla biçimlenmiş bir haritadır. Hereford Katedrali'nde bulunduğu için bu adı almıştır. Külliyyattaki tüm haritaların açık ara en iyi bilinenidir. Hereford Mappa Mundi, günümüze ulaşan en büyük, en ayrıntılı ve çok resimli bir dünya haritasıdır. Lincoln'de Holdinghamlı Richard olarak da bilinen Richard de Bello tarafından yapılmış ve daha sonra katedrale taşınmıştır (McKenzie, 2000, s. 20; Harvey, 1996). Mapamundinin 1300 yılında yapıldığı tahmin edilmektedir. 1,65×1,35 metre boyutlarında tek bir tabaka halindeki buzağı derisinden hazırlanan parşömen (buzağı derisi) üzerine çizilmiştir (Woodward, 1987, s. 311-312; Harvey, 1996).

Şekil 5: Hereford Katedrali Haritası'nda cennet (okla işaret edilen yer) ve Kızıldeniz, büyütülmüş parçada ise su ve ateşle kuşatılmış cennet, dört ırmağı, Hz. Âdem ile Havva'nın kılıçlı melek tarafından cennetten kovulması (https://www.joh.cam.ac.uk/library/library_exhibitions/schoolresources/exploration/mappa_mundi, Erişim tarihi: 06.07.2022).

Haritanın yazarının kimliği ve hangi amaçlarla yapılmış olabileceği konusunda pek çok spekülasyon yapılmıştır. Harvey (1996)'e göre bu harita, sadece bir harita değil daha fazlasıdır. Uzak diyarların, halklarının, mitlerinin ve doğa tarihinin bir ansiklopedisi olarak görülebilir ve hepsi de Hristiyan inancı çerçevesinde haritada bir arada tutulur.

Hereford Mapamundi'de dünya, çemberî bir daire içinde tanımlanır. Buzağı derisinin şeklini yansıtan beşgenin tepe kısmı aynı zamanda haritanın başucudur. Cennet bahçesi, haritanın en

üstünde ve en doğuda konumlanmıştır. Cennet (eden) kesinlikle *haritada* olsa da, görüntünün dini açıdan verdiği ders daha kesindir. Hz. Âdem ve Havva'nın itaatsizliği nedeniyle, cennet insanlık için erişilemez uzaklıktadır. Etrafı bir ateş çemberi ve mazgallı duvarlarla çevrili, kapıları sıkıca kapatılmış ve tüm cennet kara kütlelerinden bir su kütlesi (okyanus) ile ayrılmıştır. Eden'in altında, dünyanın en doğu kıyısında, kılıcı olan bir melek Hz. Âdem ve Havva'yı kovar. Çizimde başları öne eğik, omuzları çökmüş ve ağırlaşmış görünüyorken, umutsuzluk içinde ellerini sıkılmaktadırlar. Onlar perişan ve tüm insanlığı günah dünyasında yaşamaya mahkûm edecek bir itaatsizlik eyleminin ağırlığıyla ezilmiş durumdadırlar. Bu haritada da diğer örneklerde olduğu gibi Musevilerin yarılmış Kızıldeniz'den geçme güzergahları görülmektedir (Şekil 5). Orijinal günah doktrini, Aziz Augustinus'un çalışmalarında geliştirildiği gibi, büyük oranda bu şekilde yayıldı ve haritanın Orta Çağ izleyicileri üzerindeki etkileri, insanlığın düşüşünün (büyük günah) temsiliyle açık bir biçimde görülebiliyordu (Arrowsmith, 2007).

Arrowsmith (2007)'e göre harita, cenneti, önemli Hristiyanlık merkezlerinin Klasik Antik Çağın harikalarının yanında durduğu, garip hayvanların ve deforme olmuş lanetli ırkların uzak topraklarda yaşadığı bir dünyayı anlatmaktadır;

Burası ejderhaların, tek boynuzlu atların ve devlerin yaşadığı bir yerdir ama aynı zamanda odak noktası çarmıha gerilme olan bir bölgedir. Kudüs'ü tasvir eden dairesel bir diyagram haritanın hem coğrafi hem de figüratif merkezini işaretler. Kudüs'ün üzerinde çarmıha gerilmiş Mesih'in görüntüsü, bir küre üzerinde haç gibi yükselir. Bugün harita solmuş, sararmış ve yer yer belirsizleşmiştir. Ancak kendi zamanında, yeni çizilmiş ve canlı renklerle, neredeyse kesinlikle net bir biçimde görülebilirdi. Bu haliyle Orta Çağ izleyicilerine dünya coğrafyasının, etnografyasının ve tarihinin gerçekten çarpıcı bir temsili sunuyordu. Bunun yanı sıra ve belki de insanlığın manevi hedefini açıkça göstermesi bakımından da farklı bir öneme sahipti (Arrowsmith, 2007).

Bu hedef aslında Haçlı Seferlerinin, Polo, Kolomb, Vespucci gibi önemli gezgin ve kâşiflerin, yıllarca süren savaşlara ve zorlu yolculuklara yaşamları pahasına neden katlandıklarını da anlamlı kılmaktadır. Zira onlar için dünyayı ve tüm içeriğini incelemek, araştırmak emperyal olduğu kadar teolojik bir görevdi.

Diğer yandan Ebsorf ve farklı mapamundilerin birçoğu sözü edildiği gibi Helenistik Dönem mitlerinden izler de taşımaktaydı. Bu mitlerden biri *Herkül Sütunları*'ydı. Bu sütunlar o zaman ve Orta Çağda, bilinen dünyanın en batı sınırını oluşturuyordu. Bu sınır Cebelitarık Boğazı'ydı. Adı geçen sütunlar da haritanın en altında, Cebelitarık Boğazı'nın ortasında iki sütun olarak resmediliyordu. Dante Alighieri'nin *Inferno*'sunda (1300) bildirdiği gibi bundan daha ötesi yoktu ve bu durum antipodların var olabileceği fikrinin kilise tarafından reddedilmesinin de gerekçelerindendi. Haritada İberya kıyılarından iç kesimlere doğru kırmızıyla yazılmış ve

sütunların sağında yer alan bir metinde *Terminus Europe (Avrupa'nın sonu)* yazmaktadır. Sütunları karşı tarafında, Kuzey Afrika'da da benzer bir metin yazılıdır *Terminus Afrika (Afrika'nın sonu)*, (Tanrikulu, 2022, s. 202-205; McKenzie, 2000, s. 41-139).

Cennetin tasvir edildiği haritalardan bir diğeri London Psalter (Zebur) Haritası (Psalter Dünya Haritası)'dır. Bu harita aslında bir tür ikonografik Ebstorf-Hereford tipi mapamundidir. *Zebur* ya da *Mezmurlar* kitabı içindedir. Boyutları 17×12,5 cm, parşömen üzerindeki resimler 10×15 cm ve dünya haritası ile dairenin çapı ise yaklaşık 8,5 cm'dir (Şekil 6). Psalter Dünya Haritası, küçük olmasına rağmen alışılmadık derecede çok sayıda ayrıntı ve 91 coğrafi yer adı içerir. Harita muhtemelen daha büyük bir harita temelinde oluşturulmuştur. Kral III. Henry, haritayı 1230 civarında, 1263'te bir yangında harabeye dönecek olan Westminster Sarayı'nın boyalı salonuna yerleştirmiştir (Barber, 1989, s. 5).

Harita, XIII. yüzyıl haritacılığının günümüze ulaşan en önemli örneklerinden biridir. Dönemin İngiliz halkının dünyayı nasıl algıladığıyla ilgili çok şey anlatmaktadır. Kudüs, haritanın merkezindedir ve üstte tüm dünyaya meleklerin eşlik ettiği Mesih'in bakış açısıyla bakılır. Bu durum Orta Çağ insanlarına; coğrafyaya İncil'e ve Tanrı tarafından yeryüzünün yaratılmasındaki amaca göre bakılmasının gerekliliğini göstermesi bakımından da önemlidir (McKenzie, 2000, s. 20-22; <https://www.bl.uk/learning/timeline/item99816.html> 06.07.2022).

Harita psalter adını, tasarımı şu anda Hereford Katedrali'nde bulunan ünlü mapamundi ile yakın paralellikler paylaşan bir dünya haritasının tam sayfa çiziminden alır. Çizim, iki melekçe çevrili dünya küresini tutan Mesih'i göstermekte ve hemen onun gövdesinin altında ağzından sel sularını döken Güneş, cennet bahçesinden geçen beş kutsal ırmağı beslemektedir. Müellif, bu listeye hem Ganj hem de Phison (Pişon) ırmağını girerek sayıyı beşe çıkarmıştır. Oysa çoğunlukla gelenek; Ganj veya Phison'u tek kabul ederek Nil, Fırat ve Dicle ile dört kutsal nehri tanımlamaktır. Cennet ırmaklarının altında Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın başları ile büyük günahın işlenmesiyle ayrı düşmelerine de neden olan meyve ağacı alegorik olarak yer almaktadır (Şekil 6). Harita oldukça ayrıntılıdır. Kudüs haritada diğer örneklerde olduğu gibi merkezde işaretlenmiştir.

Şekil 6: London Psalter Haritası ve büyütülmüş parçasında cennet ve ırmakları (Barber, 1989).

Psalter Dünya Haritası sembolik olarak dini, efsanevi, tarihi ve coğrafi içerikleri üst üste biriktirmiş ve birleştirmiştir. Aynı zamanda, içerikler, genellikle İncil ve eski zamanlardan bu haritanın oluşturulduğu XIII. yüzyılın ortalarına kadar uzun bir süre boyunca eş zamansızdır. Üzerinde gerçek mekânsal oranlar bozulmakta, çizimlerin ayarlanması nedeniyle kara ve deniz konturları tamamen deforme olmaktadır. Psalter Dünya Haritası, tarihle uyum içinde gerçek imgesel bir mozaik gösterir. Bu mozaikte İncil'den (Ağrı Dağı'ndaki Nuh'un Gemisi, Doğudaki Cennet Bahçesi, Cennet Nehirleri), Yunan mitolojisinden (Herkül'ün Sütunları, Amazonlar, Truva), Yeni Ahit'ten (Mesih'in dünyevi misyonunun yerleri), Avrupa kültürel ve politik tarihinden (Roma, Konstantiniyye) anlatıları canlandıran mekânların bulunduğu senkron-diakronik (tarihle eşzamanlı) ve gerçek bir yaratıcılık sergilenir. Bu şekilde, zaman ve mekân göreceli hale getirilir ve dünyanın hayali bir asenkron-bütünsel resmiyle birleştirilir (Grcic, 2020, s. 25-31).

Söz konusu haritanın temel işlevi, adanmışlık pratiği sırasında nesne ile gözlemci arasındaki etkileşime hizmet etmek için dünyanın kartografik görüntüsünü, Tevrat ve İncil temsillerinin illüstrasyonunu kullanmaktır (La Porte, 2012, s. 116). Mezmur Dünya Haritası, gerçek dünyayı inanç bağlamı üzerine yerleştiren Orta Çağ yarı efsanevi coğrafyasını sunmakla birlikte aynı zamanda dua sırasında gözlemciye alternatif bir haccı hatırlatmak ve buna uygun bir rehber olmak için de tasarlanmış manevi bir haritadır. Maddi dünyanın kavramlarını manevi dünyanın teolojik kavramlarıyla iç içe geçirir (Wacha & Brott, 2020, s. 148-162). Mezmur Dünya Haritası aslında tüm evreni Hristiyan kozmolojisi ve eskatolojisi ruhuyla gösteren üç parçalı bir imgedir; *cennet krallığı, dünya krallığı ve kutsal ruh* (Grcic, 2020, s. 25-61).

4. Haritalardaki Cennet Tasvirlerinin Orta Çağ Avrupa Toplumu Üzerindeki Etkileri

Cennet, Orta Çağ mapamundilerinin neredeyse tüm varyantlarında grafiksel olarak işlenen önemli konulardan biri olmuş ve araştırılmıştır. Erken T-O haritalarından zonal ve daha sonraki geçiş tiplerine kadar olan kartografik temsillerde ve işlenen örneklerde görüldüğü gibi cennete her zaman en tepede yer verilmiştir. Modern haritalama uygulamalarında önemli olan Yer'in ölçümüdür. Bin yıl önce ise bir dünya haritasının Tevrat ve İncil'de yazılanları yansıtması ve temel Hristiyan doktrinine itiraz etmemesi beklenen bir zorunluluktur. Bu doktrine göre cennet, Roma ya da Paris'ten daha az gerçek olmayan bir yer olarak kabul edildi. Orta Çağ mapamundileri bir şekilde bu amacı gerçekleştirdi ve modern haritaların işlevlerinden temelde farklı bir işlev gördü. Coğrafi konumlar arasındaki gerçek mesafeden ziyade Giorgio Mangani'nin *topoi* (ikon-olaylar) olarak adlandırdığı şeyin bitişikliğine ve görsel önemine dayanan mapamundi, İncil anlatılarını inananların zihnine güçlü bir biçimde damgalayabilen anımsatıcı araçları oluşturdu. Bununla birlikte, işlevleri belirtildiği gibi tamamen didaktik de değildi. Klasik zamanlar, İncil zamanı ve çağdaş zamanlar gibi farklı zamansal boyutların birleştirilmesini de sağladılar. Böylece mapamundiler, Yer'in fiziksel coğrafi özellikleri ile tarihin somut olmayan özelliklerini birleştiren birer meditasyon ve ahlaki olarak kendini geliştirme araçları olarak sunuldu. *Örneğin, haritadaki Eden'in varlığı, insanlığın düşüşü olarak adlandırılan büyük günah ve bunun sonucunda bir kurtuluşun gerekliliğini hatırlattı. Böylece harita üzerinde izlenen geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek arasındaki manevi yolda bir kilit istasyon oluşturdu* (Dora, 2007, s. 1-4).

Haritanın bu anımsatıcı ve meditatif işlevi, koordinat temelli Batlamyus haritalamalarının yeniden biçimlendirilmesi ve yaygınlaştırılmasıyla değişti. Orta Çağ mapamundilerinin aksine, Batlamyus haritaları evrensel tarih için değişmez kalıplar değil, yeni coğrafi keşiflerden elde edilen verilerle doldurulacak geçici belgelerdi ve yalnızca zaman içindeki bir anı tasvir ettiler. Bu nedenle, tarihsel varyantları dışında artık cennet için bir yer sunmadılar. XIV. yüzyıla gelindiğinde, uzayda, uzak olan çağdaş bir cennet fikri, zaman içinde uzak olan ve dolayısıyla eşit derecede erişilemeyen kayıp bir cennet kavramına kaymıştır. İlahiyatçıların Eden'in bir zamanlar yeryüzünde olduğuna, ancak Tufan tarafından tamamen tahrip edildiğine dair artan inancı, cennetin yeni ve (bir şekilde paradoksal olarak) daha ayrıntılı eşlemelerine yol açtı. XVIII. yüzyıla kadar, kartografik otorite, Kutsal Kitapların otoritesini alegorik yani kinayeli ve dolaylı yoruma karşı savunmak için yeni İncil tefsirleri tarafından kullanıldı. Tarihsel dönemden bağımsız olarak, cennetin haritalanması her zaman bir meydan okuma ve bir

paradoksu da temsil etmiştir. Adı konulmayan meydan okuma, insanın erişemeyeceği bir yerin haritalanması, görünmeyen görünür kılınması biçiminde gerçekleşmiştir. Bu teşebbüsün takibi, Batı coğrafi hayal gücünün tarihinde aşırı bir alıştırmaya olarak okunabilir, aynı zamanda cennetin kendisiyle sınırlı değildir. Sonuçta keşifler tarihi cennetlerle doludur. John Gilles'in belirttiği gibi; *her büyük coğrafi keşiften önce, keşiflerin ya da anakaraluların korkularını ve arzularını yansıttığı ve eşlemeleri aracılığıyla yeni keşfedilen toprakları tanıdık hale getirdikleri ütopyik cennet adaları olan zihin adalarının yaratılmasından daha önce geldi* (Mangani, 2006, s. 127).

Mangani (2006)'ye göre; *En uç tezahürlerinde dahi, haritalama her şeyden önce bilişsel bir uygulamadır. Bu uygulama bize, bilinmeyi rasyonalize etmek, yerelleştirilmesi, sınırlandırılması, görselleştirilmesini sağlamak yoluyla aşikâr olmayı aşına kılmak ve kavramak için tipik bir Batılı tutum olduğunu göstermektedir* (s. 127). Bu anlamda, cennetin insular doğası sürpriz olarak gelmez. Cenneti haritalama, harita ile kültürel bir eser olarak üretim arasındaki ilişkiyi yeniden bağlamsallaştırmayı ve yeniden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu da yalnızca *politik-araçsal* bir *Harleian*¹ okumasından *ahlaki-ikna edici* bir anlayışa geçmeyi amaçlayan ve gittikçe büyüyen bir kartografik literatürde, haritalar ve eşlemeler gövdesi içinde yer alabilir. Cenneti haritalama, haritacılık tarihinde çağdaş gidişata önemli bir teorik ve deneysel katkı sağlar. Fakat aynı zamanda, inançların coğrafyasına ve kutsallara olan ilginin yeniden canlanmasıyla beslenen, daha geniş çağdaş tartışmalarda da özellikle Orta Çağ zamanında yer almıştır. Haritalarda cennetin ikonografik sembollerle yerinin gösterilmesi, okur için çok sayıda ayrıntılı not ve illüstrasyon sunmasının yanında sadece karmaşık grafik dokularında cenneti bulmak için değil, haritaların kendilerini anlamlandırmak için de faydalı olmuştur (Dora, 2007, s. 1-4).

Orta Çağ Avrupa mapamundileri, cenneti dünyevi olarak haritaların en tepesinde ve doğuda göstererek bahsedildiği gibi Hristiyanlar için ruhsal, bedensel ve toplumsal bir *meditatif* görev üstlenmelerinin yanında bir cennete ulaşma arzusu da oluşturmuştur. Bu arzu sayesinde

¹ British Library'nin ana, *kapalı* koleksiyonlarından biridir. Harleian Koleksiyonu olarak da bilinir. Koleksiyon, 7.000'den fazla el yazması, 14.000 tüzük ve 500 rulodan oluşmaktadır. Bunların çoğu Avrupa dillerinde olup, büyük bir kısmı Yunancadır. Kütüphane ayrıca İbranice ve Doğu dillerinde de öğeler içerir. Harley Koleksiyonu'nda Ramsey Psalter, Harley Altın İnciller, Arnstein İncili, Roman de la Rose'un en iyi aydınlatılmış kopyalarından biri, Guthlac Roll, Splendor Solis, Lady Jane Grey'in dua kitabı ve bir kopyası ile Kraliçe I. Elizabeth'in Tilbury konuşması bulunur.

papazlar, kralları ve halkı Haçlı Seferleri için kolaylıkla ikna edebilmişlerdir. Aynı şekilde Yeni Çağla birlikte sürekli olarak doğuya ulaşma arzusu içindeki denizcilerin uzun süreli deniz seferlerine çıkmalarının nedenleri olarak yalnızca ticareti öne sürmek de yetersiz kalmaktadır. Zira en doğudaki cennete ulaşma düşüncesi de önemli bir meditatif etkidir. Bu açıdan bakıldığında coğrafi keşiflerin başlaması, gerçekleştirilmesi ve kolonizasyon düzeninin kurulmasında da mapamundilerdeki cennet tasvirinin dolaylı da olsa etkileri açıktır. Diğer yandan, günümüz jeopolitik çatışmalarının merkezinde bulunan Orta Doğu, bu arada dünyevi cennetin yeri olarak tarif edilen Kudüs ve mücavir alanının Batılı güçler tarafından sürekli kontrol edilmeye çalışılması da manidardır. Zira burası cennetin dört ırmağının aktığı, vaade dilen toprakları da içine alan bir yerdir. Bu anlamda Türkiye, Azerbaycan, İran, Suriye, Irak, Mısır, Afganistan ve Pakistan toprakları Tevrat, İncil ve adı geçen haritalara göre dünyevi cennetin üzerindedir. Son olarak Orta Çağın kutsal kitapları dışındaki kitaplarının sayfalarında, kilise yazılarında ya da duvarlara asılabilecek boyuttaki daha büyük hazırlanan haritalardaki sözü edilen ikonografiler, kilise mensupları ve halk için hac ritüelini öğrenme, belki de izleyerek hacı olma görevinde de bulunmuşlardır.

SONUÇ

Sonuç olarak Özellikle III. yüzyıldan sonra çizilen Orta Çağ Hristiyan dünyasındaki haritalar, dinin etkisiyle biçimlenmiş haritalardır. Mapamundi adı verilen bu haritaların T-O ve bunun Ebsorf ve Herofford versiyonlarının üretiminde; cennet ve kutsal sayılan mekânlar tasvir edilirken Helenistik Dönem mitleriyle birlikte daha çok Musevi ve Hristiyan inançlarının öğretileri doğrultusunda hareket edilmiştir. Hz. Âdem, Hz. Havva, iblisi temsil eden yılan, yasak ağaç ve meyve, cennetten kovulma anı ile cennetin dört ırmağı haritaların en tepe noktasında yer almıştır. Bu tepe nokta doğuyu gösterdiği için cennet, Kudüs'ü de kapsayacak biçimde en doğuda gösterilmiştir. Bu anlamda adı verilen haritalara ezoterik görevler de yüklenmiştir. Böylece haritalar hem kutsal kitaplarda anlatılan unsurları görselleştirerek anlaşılabilirliğini artırmış ve inanç üzerinde kuvvetlendirici etki yapmış hem de bu sayede doğudaki kutsal mekânlara ve cennete ulaşma arzusunu teşvik ederek Haçlı Seferleri gibi kanlı mücadelelere iknada papazların elini kuvvetlendirmiştir. Diğer yandan Yeni Çağda cesur gemicilerin dünyanın doğusundaki cenneti bulmak için denizlere açılmalarına böylece yeni kıtaların keşfine yol açmış ancak sözü edilen cennet bulunamamıştır. Bunun yerine keşfedilen yerler Hristiyan krallar adına fethedilmiş, buralarda yaşayan insanlar üzerinde misyonerlik faaliyetleri yürütülmüş, sömürü düzeni inşa edilmiş, Batı zenginleşirken dünyanın geri kalanı yoksulluğa itilmiştir. Dünyada keşfedilecek yer kalmayınca özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıl

teologlarınca bu sefer Tevrat ve İncil’de anlatılan cennetin dünyevi olmadığı, en azından bir zamanlar haritalarda gösterilen yerde bulunsa bile insanların günah içinde olmaları nedeniyle Hz Nuh’a atfedilen tufanında seller tarafından yok edildiği tezi ileri sürülerek cennetin yerine bir esneklik kazandırılmıştır. Diğer yandan Musevi ve Hristiyanların kutsal kitaplarında apocalypse/kıyametten sonra Tanrı’nın cennetin eski yerinde tekrar yeni cennete dönüştüreceği inancı günümüzde de kuvvetli bir biçimde devam etmektedir. Bu nedenle cennetin bulunduğu topraklar başkalarının kontrolünde olmamalıdır. Bütün bunların ötesinde her ne olursa olsun bütün Orta Çağ boyunca yaygın olarak çizilen mapamundilerde cennet tasvirleriyle birlikte diğer ikonografilerin kartografyanın sanatsal yönünü temsil ettiği ve bu anlamda kültürel bir değer taşıdığı da ortadadır.

KAYNAKÇA

- AGI Report. (1992). Cartography and geographical information systems, *Education, Training and The Cartographic Journal*, 29(1), 51-54.
- Antichthones, <https://dbpedia.org/page/Antichthones>, (Erişim tarihi: 23.02.2022).
- Arrowsmith, S. (2007). *Hereford cathedral's medieval world map*. 1-7. <https://historywm.com/file/historywm/hereford-cathedrals-world-map-sarah-arrowsmith.pdf>, (Erişim tarihi: 06.07.2022).
- Bagrow, L. (1964). *History of cartography*. Revised by R. A. Skelton, C. A. Watts and Co.
- Barber, P. (1989). Visual encyclopaedias: the hereford and other mappae mundi. *the map collector, autumn*, no. 48, figure on p. 5. london psalter map, British Library, <https://www.bl.uk/learning/timeline/item99816.html>, (Erişim tarihi: 06.07.2022).
- Beatus of Liebana (October 17, 2007). <https://en-academic.com/dic.nsf/enwiki/536298>, (Erişim tarihi: 23.04.2022).
- Cennet, TDK, <https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim tarihi: 24.04.2022).
- Certeau, M. (1984). *Walking in the city, part iii spatial practices, the practice of everyday life*. (Translator S. Rendall), University of California Press.
- Craig, M. (2006). Experience of the new world and aristotelian revisions of the earth's climates during the renaissance. *History of Meteorology*, 3, 1-16.
- Dora, V. D. (2007). *Review of scafi, alessandro, mapping paradise: a history of heaven on earth*. <http://www.hnet.org/reviews/showrev.php?id=12944>, (Erişim tarihi: 06.07.2022).
- Duzca, M. (2014). *Medival world maps: diagram of a christian universe*. University of Melbourne.
- Edson, E. (1997). *Mapping time and space: how medieval mapmakers viewed their world*. British Library.
- Feletra, M. (t.y). *The ebsorf map*. <https://michaelfaletra.weebly.com/ebstorf-map.html>, (Erişim tarihi: 22.04.2022).
- Fırıncioğulları, S. (2016). Sosyal bilimler ve hermeneutik üzerine kısa bir değerlendirme. *Sosyoloji Dergisi*, S. 33, 37-48.

- Grcic, M. (2020). *Geographical image of the world in the London psalter maps from the 13th century*. Collection of Papers - Faculty of Geography at the University of Belgrade, 25-61. doi: 10.5937/zrgfub2169025G
- Harley, J. B. & D. Woodward. (1987). *The history of cartography. volume 1*. University of Chicago Press.
- Harman, Ö. F. (2013). *Yafes: tdv islâm ansiklopedisi*. C. 43, 174-175.
- Harvey, P. D. A. (1996). *Mappa mundi: the hereford world map*.
- Hezekiel, (5: 5). <https://kutsalkitap.info.tr/?q=hez%205>, (Erişim tariih: 22.06. 2022).
- Köktürk, K. (2004). Haritacılığın 5000 yıllık yürüyüşü I, II. *hkm Jeodezi, Jeoinformasyon ve Arazi Yönetimi Dergisi*, Ankara.
- La Porte, M. (2012). A tale of two mappae mundi: the map psalter and its mixed-media maps. A Thesis Presented to the University of Guelph Atrium. Ontario, Canada.
- Lee, H. D. P. (1962). *Aristotle's meteorologica: (English translation)*. Harvard University Press.
- Madge, J. (1965). *The tools of science: an analytical description of social science techniques*. Anchor Books Doubleday and Comp.
- Mangani, G. (2006). *Cartografia morale: geografia, persuasion, identita*. Modena.
- McKenzie, Stephen J. L. (2000). Conquest landmarks and the medieval world image, Doctoral Candidate at the Universty of Adelaide English Departmen.
- Özgüç, N. & Tümertekin, E. (2000). *Coğrafya: geçmiş-kavramlar-coğrafyacılar*.
- Öztürk, M. (2004). Adem, cennet ve düşüş. *Milel ve Nihal*. C. I(2), 151-186.
- Pickles, J. (2006). *Uzamların tarihi* (Çev. K. Işık).
- Pischke, G. (2014). The Ebstorf Map: Tradaton and content of a medieval picture of the world. *History of Geo- and Space Sciences* 5(2), pp. 155-161, doi:10.5194/hgss-5-155-
- Rhind, D. W. (1993). *Mapping for the new millenium*. cologne, 16. International Cartographic Conference, Cologne.
- Şahin, M. S. (1993). *Cennet: tdv islâm ansiklopedisi*. İstanbul. C. 7, 374-376.
- Tanrikulu, M. (2017). *Haritaya davet*. Yeditepe Yayınevi.

- Tanrikulu, M. (2022). Orta çağ avrupa haritalarında ezoterik sembolizm. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 10(33), 198-213.
- Tekvin, (2:8-14). <https://kutsalkitap.info.tr/?q=yar%202:%208-14>, (Erişim tarih: 22.06.2022).
- Tiegreen, C. A. (2021). *Heaven on earth in medieval europe: material expressions of an immaterial realm*. Dissertation, Georgia State University, doi: <https://doi.org/10.57709/23880225>.
- Wacha, H. & Brottl L. L. (2020). Reframing the world: the materiality of two mappamundi in BL, Add. MS 28681, *Imago Mundi*, 72(2),148-162. doi: 10.1080/03085694.2020.1748374.
- Woodward, D. (1987). *The history of cartography*: The University of Chicago Press. V. I(18), 309-312.
- Yaratılış Kitabı, (2:8-9). <https://kutsalkitap.info.tr/?q=yar%202:%208-14> (Erişim tarihi: 22.06.2022)
- Yiğit, İ., Kaya, Z., Gölge, S., Şengül, E. & Kök, R. (2013). Ortaçağ avrupa düşüncesinde dünya imajı: t-o haritaları. *International Journal of Social Science Research*, 2(2), 78-112.

ZERDÜŞTİLERİN KUTSAL KİTABI AVESTA BAĞLAMINDA MEŞRU ve GAYRİMEŞRU CİNSEL İLİŞKİLER

LEGAL AND ILLEGAL SEXUAL RELATIONS IN THE CONTEXT OF THE AVESTA, THE
BIBLE OF THE ZOROASTRIANS

Mehmet Emin SULAR*

Öz

Cinsellik; açlık, susuzluk gibi her insanda bulunan ve insanlığın ortaya çıkışıyla kendisinden bahsettiren içgüdüsel bir duygudur. Bireysel bir ihtiyaç olmasının yanında toplumun varlığının devam etmesi için de önem arz etmektedir. Bundan dolayı tüm kutsal kitaplarda, mitolojik, edebi ve tarihi kaynaklarda cinsellik hakkında bilgi bulmak mümkündür. Özellikle kutsal kitaplar, insanlığın devamını sağlayan bir duygu olarak cinselliği değerlendirmiş ve bunun tatmin edilmesi için bazı kurallar ortaya koymuşlardır. Bu kutsal kitaplardan biri de Zerdüştiliğin kutsal kitabı Avesta'dır. Çalışmanın amacı Avesta'nın cinselliğe yaklaşımını, hangi cinsel ilişkileri meşru, hangilerini ise gayrimeşru gördüğünü ortaya koymaktır. Sonuç olarak Avesta'nın cinselliğe önem verdiği ve bu duygunun meşru bir şekilde karşılanması konusunda yerine göre diğer dini metinlerle benzer bir yaklaşım sergilediği yerine göre kendisine özel bazı tercihlerde bulunduğu görülmektedir. Çalışmada literatür taraması yapılmıştır. Temel kaynak Avesta olmakla birlikte Zerdüşti dini geleneğine ait Ardâvîrâfnâme, Minûy-ı Hîred ve Pehlavi Metinlerinden de faydalanılmıştır. Bunun yanında konuyla ilgili modern döneme ait farklı kaynaklara da müracaat edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Zerdüştilik, Cinsellik, Eşcinsel.

JEL Sınıflandırması: Z10, Z19.

Abstract

Sexuality is an instinctive feeling that is found in every human being, such as hunger and thirst, and that speaks of itself with the emergence of humanity. Being an individual need, sexuality is also important for the continuation of the society. Therefore, it is possible to find information about sexuality in all holy books, mythological, literary and historical sources. In particular, the holy books evaluated sexuality as a feeling that ensures the continuation of humanity and put forward some rules for this. One of these books is the Avesta, the holy book of Zoroastrianism. The aim of the study is to reveal the Avesta's approach to sexuality, which sexual relations are legitimate and which are illegitimate. As a result, it is seen that the Avesta attaches importance to sexuality and shows a similar approach with other religious texts, depending on its place, in terms of meeting this feeling in a legitimate way. A literature review was conducted in the study. Although the main source is Avesta, Ardâvîrâfnâme, Minûy-ı Hîred and Pahlavi Texts belonging to Zoroastrian religious tradition have also been used. In addition, different sources belonging to the modern period have been applied to the subject.

Key Words: History of Religions, Zoroastrianism, Sexuality, Homosexual.

JEL Classification: Z10, Z19.

GİRİŞ

Dini ve mitolojik metinler oluşturulduğu dönemin özelliklerini yansıtan önemli kaynaklardır. Her toplum, insanlığın kültür mirasına ait bir hikâyeyi veya konuyu kendine ait özellikler katarak yeniden şekillendirir. Bundan dolayı dini ve mitolojik metinler bir konu hakkında bazı yönlerde benzer yaklaşım sergilerken bazı yönlerde de kendine has bir yaklaşım ortaya koyarlar. Bu konulardan biri de yemek, içmek, sevmek gibi tamamen içgüdüsel bir durum olan cinselliktir. İnsanlığın ortaya çıkışıyla kendisinden bahsettiren cinsellik, doğumla başlayıp ömür boyu devam eden, yalnızca cinsel organları değil, bedeni, aklı ve ruhu kapsayan ve etkileyen kompleks bir durumdur. Ayrıca geçmişten günümüze insanlar tarafından hem en çok merak edilen, hem hakkında çok az şey bilinen, bir yandan övülen diğer taraftan utanılan bir durum olmuştur (Arzu vd., 2017, s. 172).

Bedensel bir işlev olarak cinsellik, başta merkezi sinir sistemi olmak üzere bedenin işlevlerinin tümüyle katıldığı karmaşık süreçler barındıran eylemler dizisidir. Bu nedenle başta hastalık, kullanılan ilaç ve maddeler gibi bedeni etkileyen her etken ile gebelik, menopoz, ergenlik gibi dönemsel durumlar da cinselliği etkileyebilmektedir. Cinselliğin sağlıklı ve mutlu olarak devam edebilmesi için bedensel işlevlerin sağlıklı olarak devam etmesi gerekmektedir.

İnsan biyolojik cinsiyetini doğuşla elde eder; fakat cinsel kimliğini yaşadığı çevre ve kültüre göre kazanır. Bunun için erkek ve kadının yaşadığı kültür, bölge ve döneme göre cinsel kimliği değişebilmektedir. Bir kültürde erkek veya kadın için meşru kabul edilen bir davranış başka yerde gayrimeşru olabilmektedir. Bunun için cinsel kimlik kamusal olarak inşa edilir ve denetlenir. Kimin kiminle, nasıl ve hangi durumda evlenebileceği, kadın-erkeğin toplumdaki davranış şekilleri gelenek ve yasalar tarafından belirlenir (İmam, 2018, s. 82).

Cinsellik konusunda Kutsal Kitap, İnciller, Kur'an ve Zerdüştî dinin kitabı Avesta'da çok miktarda bilgi bulmak mümkündür. Bu metinler, genelde insanların yerleşik hayata geçtiği, tarımla uğraştığı ve erkeğin egemen olduğu bir dönemin özelliklerini yansıtır. Kutsal Kitap'a göre Tanrı'nın emirlerine karşı gelen Adem ile Havva cennet bahçesinden yeryüzüne gönderilmişlerdir. Bunun yanında ikisi yiyeceğini elde etmek için toprağı ekip biçmek ve emek harcamak zorunda olacaklardır (Yar.3:1-19; el-Bakar 2/35-38). Kur'an'da da erkeğin ekonomide belirleyici unsur olmasından dolayı kadına egemen olduğu belirtilmektedir (el-Nisa 4/176). Ayrıca Kur'an'da kadın için tarla metaforu kullanılmaktadır (el-Bakara 2/223). Buna yakın bir metafor Avesta'da da görülmektedir (Vendidâd 3/4). Tarımsal dönemde üretim faaliyetlerinde ön planda olan erkektir. Bunun için erkeğin egemen olduğu ataerkil aile yapısı,

cinsellikte de heteroseksüel ilişkiler esastır. Bu dinlerin ayrıca erkek ve kadındaki cinselliği, üreme açısından toplumun faydasına kullanılacak tanrısal bir güç olarak değerlendirdikleri söylenebilir. Bu bakımdan cinsellik kendi başına ne iyi ne de kötü olup ilkesel ve doğal bir potansiyel olarak değerlendirilmiştir. Fakat bu kuvvetin belirli kurallara bağlanarak kontrol edilmesi gerekmektedir.

Konumuzun temelini teşkil eden Zerdüştilerin kutsal kitabı Avesta metnlerinin kesin olarak ne zaman oluşturulduğu bilinmemektedir. Fakat Avesta'nın en eski metinleri olan Gâtarın, M. Ö. 1700'li yıllarda derlendiği belirtilen Hinduizm'in Veda metinleriyle aynı dönemde meydana getirildiği tahmin edilmektedir. Gâtar dışındaki diğer Avesta metnlerinin ise daha geç ve farklı dönemlerde bilinmeyen kişiler tarafından yazıldığı ifade edilmektedir (Mazdapûr, 2003, s. 15; Yıldırım, 2016, s. 34). Tarımsal dönemin özelliklerini yansıtan Avesta metinleri de ataerkildir; heteroseksüel/karşı cinsler arası ilişkileri esas almış, homoseksüel/eşcinsel ilişkiye karşı homofobik bir yaklaşım sergilemiştir. Transeksüel, lezbiyen, biseksüel¹ vb. cinsel kimlikler hakkında ise bilgi vermemiştir. Bu bakış açısının temeli muhtemelen biyolojik olup cinsiyet bakımından birbirinden ayrı oldukları kabul edilen kadın-erkek kategorilerine dayanır. Bu durum kadın-erkek dışında kalan cinsiyetleri sistemden dışlayan biyolojik ve toplumsal cinsiyet algısını da ortaya koymaktadır.

İncil'de Tanrı'nın yaratılıştaki insanları erkek ve kadın şeklinde iki cins yarattığı ifade edilmektedir (Mar.10:5). Dini metinler her ne kadar iki cins dışında başka bir cinsiyetin varlığını kabul etmese de İslam Hukuku, *hünsa* denilen çift organlı ve karakterli olup cinsiyeti şüpheli bir kişilikten bahsetmektedir. Hünsa, kişilik noktasında hangi cinse yakın olduğu belli olan (hünsa-yı ğayri müşkil) ile durumu belli olmayan (hünsa-yı müşkil) şeklinde iki kısma ayrılmaktadır. Bunların hakları ve durumlarıyla ilgili İslam Hukuku'nda ayrıntılı bilgiler verilmektedir (Mevsîlî, 1937, s. 38; Meydanî, t.y., s. 212; Serahsî, 1993, s. 92). Bilim de cinsiyet karakterlerinin birbirine karıştığı, bundan dolayı kesin bir cinsel belirleme yapmanın anatomik bakımdan güç olduğu durumların varlığını kabul etmektedir. Bu kişilerde üreme organları hem dişil hem de erildir. Bazı durumlarda ise her iki cinsin üreme organları yan yana bulunur ve bunlardan biri çoğunlukla dumura uğrar (Freud, 2014, s. 17). Günümüzde bu kişiler

¹ *Transeksüel*, doğuştan yanlış cinsiyetin bedenine sahip olduğu duygu ve düşüncesiyle ruhunu uygun bedene sokmak için ameliyatla cinsiyetini değiştirmek isteyen kişiyi ifade etmektedir. *Lezbiyen*, başka bir kadına fiziksel ve/veya duygusal çekim hissedilen kadın anlamına gelmektedir. *Biseksüellik*, hem aynı hem de karşı cinsle ilişkiye girmeye meyilli olma durumudur.

transgender, *iki ruhlu* veya *üçüncü cins* olarak isimlendirilmektedirler (Atay, 2021, s. 191). Avesta, hünsa denilen kişilikler hakkında bilgi vermez.

Avesta, cinsiyet olarak sadece erkek ve kadını kabul eder, toplumda esas rolü ise erkeğe verir. Kadın, ev hanımı, anne ve eşine itaat ederek onun ihtiyaçlarını karşılayan bir statüdedir. Avesta'ya göre iki cins arasındaki ilişki, evlilik temelinde gerçekleşmelidir, bunun dışındaki ilişki biçimleri kesinlikle doğru değildir. Avesta'nın bu yaklaşımı Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'ın konuyu değerlendirmesiyle benzerlik taşır. Avesta ayrıca regl döneminde kadınla cinsel ilişkiye girme açısından adı geçen dinlerle ortak yaklaşım sergiler (Vendidâd 16/17). Gebe kadınla ilişkiye girme ve uykuda ihtilam olma gibi konularda ise kendine has görüş ortaya koyar (Vendidâd 15/1-8; Vendidâd 18/46-48). Avesta'nın ensest konusuna yaklaşımı ise tartışmalıdır (Nîreng-i Kuştî Besten). Mastürbasyon, konumuzla ikinci derecede ilişkili olan iktidarsızlık, cinsel yolla bulaşan hastalıklarla ilgili ise bilgi vermez.

Çalışmanın amacı Avesta'nın cinselliğe yaklaşımını, hangi cinsel ilişkileri meşru hangilerini gayrimeşru gördüğünü ortaya koymaktır. Sonuç olarak Avesta'nın cinselliğe önem verdiği ve bu duygunun meşru bir şekilde karşılanması konusunda yerine göre diğer dini metinlerle benzer bir yaklaşım sergilediği yerine göre kendisine özel bazı tercihlerde bulunduğu görülmektedir. Çalışma iki bölüm şeklinde kurgulanmıştır. İlk bölümde Avesta açısından meşru kabul edilenler, ikinci bölümde ise meşru görülmeyen cinsel ilişkiler ele alınmıştır. Çalışmada temel kaynak Avesta'dır. Bunun yanında Zerdüştî dini geleneğe ait kadim kaynaklara ve konuyla ilgili modern döneme ait eserlere de müracaat edilmiştir.

1. Avesta'ya Göre Meşru Cinsel İlişkiler

Avesta da diğer kutsal metinler gibi insandaki cinsel duygunun varlığını kabul etmektedir. Bunun yanında cinselliği bireysel bir haz yerine insanların üreyerek varlığını devam ettirmesi açısından değerlendirilmesi gereken bir iç güdü olarak kabul edilmektedir. Bunun için en doğru zemin evlilik bağıyla cinsel ihtiyaçların karşılanmasıdır.

1.1. Evlilik yoluyla cinsel ihtiyacın karşılanması

Avesta metinlerinde aile kurumuna oldukça önem verildiği görülebilir. Bu konudaki en büyük örnek dinin kurucusu Zerdüşt'tür. Zerdüşt evlenmiş ve çocukları olmuştur (Yesna Gâta 53/3-5; Yesna 23/2; Yesna 26/5). Bunun yanında o, Prûçista adındaki kızını evlenmeye teşvik etmiş ve ona eş olarak Câmâsp adındaki kişiyi belirlemiştir. Bu kişiyle evlenip evlenmeme tercihini de ona bırakmıştır (Yesna Gâta 53/3-4; Yesna 3/8). Avesta'ya göre yeryüzünün en huzurlu ikinci yeri mutlu bir ailenin yaşadığı yerdir (Vendidâd 3/3). Aile kuran ve çocuk sahibi olan kişi

övlümü, bu kişinin durumunun aile kurmamış olandan daha üstün olduğu belirtilmiştir (Vendidâd 4/47). Bekarlık iyi görülmemiş, zamanı geldiği halde kendisi için bir eş seçmemiş kız-erkeklerden olumsuz bahsedilmiştir: *İyi, büyük Aşayi dedi ki: 'Zevr² sunusunda bulunan kişi, sunduğu zevrden verimsiz insanları, regl olmayan fahişe kadınları, gençlik dönemine girmemiş çocukları ve evlenmek için bir eş seçmemiş kızları faydalandırmamalıdır'* (Art Yeşt 54).

Zerdüşti güncel dini kaynakları da aileye büyük değer vermekte ve onu kutsal bir kurum olarak değerlendirmektedir. Toplumun sağlıklı bir şekilde artması ve sağlam temellere dayanmasının iyi bir aile yapısıyla mümkün olacağını belirtirler. Evliliğin kişiye toplumda değer katacağına vurgu yaparlar (Şehzâdi, 2001, s. 241). Zamanı geldiğinde bir Zerdüştinin evlenmemesini ise büyük günah olarak kabul ederler (Niknâm, 2009, s. 47). Bu amaçla evliliğin maddi-manevi koşullarının kolaylaştırılması gerektiğini ve bunun nasıl yapılacağı konusunda bilgi verirler (Erdeşir, 1994, ss. 188-192).

Geleneksel toplumlarda evliliğin temel amacı çocuk sahibi olmaktır. Roma döneminde iyi bir yurttaşın çocuk için evlenmesi temel göreviydi (Veyne, 2015, s. 177). Geleneksel anlayışı yansıtan Avesta metinleri de evliliğin en baştaki amacını çocuk sahibi olmakta görmekte ve çocuk edinmekten övgüyle bahsetmektedir (Vendidâd 19/42; Yesna 1/6; Yesna 6/5). Dünyada doğru işler yapanlara mükafat olarak Tanrı tarafından iyi işler yapacak çocukların verileceğinden bahsetmektedir. Örneğin, hom denilen bitkiyi yeryüzünde ilk defa ilaca dönüştüren Viyengehân, Âtbîn, Atrat ve Prüşesb'e iyi amellerinin karşılığı olarak çocuk verilmiştir. Prüşesb'in ileride bir dinin kurucusu olacak Zerdüş adında çocuğu olmuştur (Yesna 9/4-13). Hom bitkisinden yapılmış ilacı kullananın da çok çocuk sahibi olacağı ifade edilmiştir (Yesna 10/13). Bir ailede çok çocuğun olması Avesta'da temel hedeflerin başında gelir (Yesna 60/7).

Avesta, aile kurumuna verdiği değerden dolayı aileye zarar verecek her türlü eylemi de yasaklamıştır. Bu açıdan bakire bir kızın evlilik niyetiyle kandırılması ve hamile bırakılması zalimane bir davranış olarak nitelendirilmiştir (Art Yeşt 59).

Yukarıdan verilenlerden anlaşıldığı üzere Avesta, sağlam bir toplumun temelini ailede görmektedir. Her ne kadar evlilik ile cinsellik arasında açık bir ilişkiden bahsedilmemişse de Avesta'nın cinsel ihtiyacın aile kurumu içerisinde karşılanmasını meşru gördüğünü

² Zevr içeceği gibi dini törenler için hazırlanan sofrada, miyezd denilen katı yiyeceklerin yanına konulan içecek nevinden olan sunulara verilen addır.

söylemek yanlış olmaz. Bu meyanda Zerdüşti geleneğinde eşinin cinsel isteğine olumsuz yanıt veren kadının ahirette cezalandırılacağı geçmektedir (Ardâvîrâfnâme 70) Avesta'nın birçok bendinde evlilik dışı gerçekleşen cinsel ilişkinin olumsuz değerlendirildiği görülebilir (Erdîbehişt Yeşt 12, 32; Vendidâd 18/63).

Kimlerle evlilik yapılıp yapılmayacağı konusunda Zerdüşti gelenekle Ortadoğu coğrafyasının dinleri olan Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam arasında önemli farklar bulunmaktadır. Bu durum özellikle diğer dinlerde ensest kabul edilen, kız çocuğu ve kız kardeş ile yapılan evlilik konusuyla ilgilidir. Bu evlilik tarzı her ne kadar günümüz Zerdüşti toplumunda yoksa da bunun İran toplumunda tarihteki varlığı tartışmalıdır.

1.2. Ensest ilişkiler

Akrabalar arası evlilik ve cinsel birleşmenin yasaklanması çok eskiye dayanır. İlk kabilelerde aynı klana mensup olan kişiler arasında evlilik yasaktı. Bir klana mensup olmanın ölçüsü de soyunda geldiklerine inandıkları aynı toteme sahip olmaktı. Dolayısıyla bu kabilelerde evlilik ve cinsel birliktelik dış evlilik/egzogami şeklindeydi. Bu kurala uymayanlar şiddetli bir şekilde cezalandırılırdı (Durkheim, 2020, ss. 7-9; Freud, 2021, s. 11). Burada aynı klana mensup olup aynı totemi kabul edenler arasında cinsel ilişki ensest kabul edilmiştir. Bir klanda olanların birbirine kan bağı ile bağlı olmaları şart değildir. Klan burada bir aile konumundadır ve aynı klandan biriyle evlilik ensest kabul edilirdi. Zamanla klan ve totem anlayışı kaybolunca egzogami daha sınırlı ve küçük aile ölçeklerine indirgenmiştir. Aralarında evliliğin yasak olduğu kişilerin sayısı azalmıştır. Böylece egzogami sadece çocuklar ve kardeşlerle sınırlı bir yapıya kavuşmuş, gelişerek günümüze ulaşmıştır (Durkheim, 2020, s. 64). Dolayısıyla aralarında kan bağı olan akrabalar arası evliliğin kapsamı kültüre ve zamana göre değişse de tüm toplumlarda olagelmıştır (Haviland vd., 2008, s. 427). Örneğin, Batı'da 6. yüzyıla kadar evlilik dördüncü derece kan bağına (kardeş çocukları) kadar yasaktı. 6 ile 8. yüzyıl arasında yedinci derece yani bütün akrabalara yayıldı. 1215 yılında toplanan Laterano Konsili ile kilise evlilik yasağını tekrar dördüncü dereceye indirdi (Sot, 2015, ss. 215-216).

Ensest tabusunun kaynağı kesin olarak bilinmemektedir. Bunun hem biyolojik hem de kültürel faktörlere dayandığına dair görüşler vardır (Haviland vd., 2008, s. 429). Freud, ensest yasağını psikoanalitik teorisiyle açıklar. Ona göre insandaki cinsellik duygusu çocukluktan başlar. Bu, ilk olarak çocuğun emme faaliyetinde kendini gösterir. Belirli bir süre sonra erkek çocukta anneye, kız çocukta ise babaya karşı ensest ilişki duygusu ortaya çıkar (Freud, 2014, ss. 50-51, 2021, ss. 24-26; Haviland vd., 2008, s. 428). Emile Durkheim'e göre ise bazı akrabalar arası

evliliğin ensest kabul edilmesi, kana yüklenen anlamdan kaynaklanmaktadır. Çünkü kan, taşıdığına inanılan can/ruh özelliğinden dolayı tabu kabul edilmiştir. Böylece aynı kanı taşıyanlar arasında cinsel ilişki ve evlilik de tabulaşmıştır (Durkheim, 2020, ss. 56-57).

Kimlerin akraba statüsünde kabul edilip kendileriyle evlilik yapılamayacağı konusu toplumdan topluma değişiklik gösterir. Bazı toplumlarda baba tarafından bazılarında ise anne tarafından akrabalar için bu durum geçerlidir. İlk Yahudilerde, kadim Araplarda, Fenikelilerde, eski Yunan'da ve bazı Slavlarda aynı babadan kız kardeşle evlilikler normal kabul edilmiştir. Medlerde, Perslerde ve Mısırlılarda ise kız çocuğu ve kız kardeş evliliği yaygındı (Durkheim, 2020, ss. 44-45; Asmussen, 2007, ss. 93-94; Haviland vd., 2008, ss. 430-433). Kutsal Kitap Hz. Lut ile iki kızını arasında gerçekleştiği belirtilen ensest ilişki hakkında bilgi vermektedir. (Yar.19:30-36). Mısırlılardaki kardeş evliliklerinin birkaç sebebi vardı. Kraliyet ailesinin üyeleri kutsal kabul edilirdi ve bu durum onların bu aileden olmayan biriyle evlenmesini engellerdi. Kardeşler kutsallıklarını herhangi biriyle paylaşmamak, kral soyunu bozmamak ve mal varlıklarını başkalarına geçmesine önlemek için dışarıdan biriyle evlenmemişlerdir (Haviland vd., 2008, s. 433). Aynı nedenlerin Med ve Persler için de geçerli olduğu düşünülebilir. Zerdüşî geleneğinde bir kişinin temel görevi kötü, kirli olan Ehrîmenî güçlerle mücadele etmesidir. Bunun yollarından biri de iyi nesillerden doğru insanların çoğalmasındır. Ehrîmen ile mücadele konusunda kendi soyunun ruhi temizliğini ve azmini bilen kişi bu soyun devam etmesi için yakın akrabasıyla evlenebilir (Asmussen, 2007, s. 94).

Tarihi kaynaklarda farklı medeniyetlerde ve Persler arasında kız çocuğu ve kız kardeşle gerçekleştirilen evlilik hakkında bilgi verilmektedir. Nitekim İslami kaynaklarda da bu yönde açıklamalar bulunmaktadır (Hamidullah, 1995, s. 383). Fakat günümüz Zerdüşî kaynakları ne geçmişte ne de günümüzde dinlerinde böyle bir uygulamanın varlığını kabul eder (Cihânyan, 1982, s. 28; Kaderdân, 2007, ss. 104-105). Bunlara göre bu yanlış bilginin kaynağı soyun devamı için erkek çocuğun varlığını gerekli gören geleneksel uygulamadır. Çünkü Zerdüşî geleneğinde soy erkekten devam eder. Bir kişinin kız çocuğu olsa dahi erkek çocuğu yoksa bu durum problemlidir. Hiç çocuğu olmayan veya yalnızca kız çocuğu olan kişi için farklı çözüm yolları bulunmuştur.

Bir kişinin bir veya birden fazla kızı varsa ve hiç erkek çocuğu yoksa genelde adamın en küçük kızı eyûkzen evlilik akdi ile başkasıyla evlendirilirdi. Eyûkzen evliliğinin şartı, bu kız ile eşinden olacak ilk erkek çocuğun, dedesi ile annesine nispet edilmesiydi. Çocuk, biyolojik olarak dedesine ait olmamasına rağmen dedesinin ve annesinin çocuğu sayılırdı (Cihânyan, 1982, s. 29; Erdeşîr, 1994, s. 179; Kaderdân, 2007, s. 103). Bu durumda çocuk, dedesinin varisi

olma hakkını da elde ederdi (Rızî, 1973, ss. 69-70). Başka bir olay da buluş çağına ulaşmış fakat evlenip çocuk sahibi olmadan ölen gencin durumuydu. Bu gencin kız kardeşi varsa onunla yoksa anne-babası veya akrabaları belirli bir mal karşılığında ölen genç ile dışarıdan bir kızı manevi olarak evlendirirlerdi. Buradaki şart, kız gerçekte başka birisiyle evlendiğinde, çiftin ilk erkek çocuklarının *ferzend-i hândegî* olarak ölene nispet edilmesidir. Bu durumda çocuk sanki ölen erkek kardeş ile kız kardeşin gerçek çocuğuymuş gibi anlaşılırdı (Erdeşir, 1994, s. 180; Kaderdân, 2007, s. 104).

Günümüz Zerdüştileri her ne kadar kabul etmeseler de kadim Perslerde kız çocuğu ve kız kardeşle evlilik yapıldığını belirten tarihi kaynakların yanında dini metinlerde de buna dair deliller ve referanslar söz konusudur. Bu metinlerin başında Zerdüşti dinin kutsal kitabı *Avesta'nın Nîreng-i Kuştî Besten* bölümünde geçen *hîtûdasâ/hîtûkdas* kelimesidir (Nîreng-i Kuştî Besten). *Hîtûdasâ/hîtûkdas* kelimesinin yakın akrabayla evliliği emrettiği ifade edilmektedir. Diğer kaynak 10. yüzyıla tarihlenen, Zerdüştilerin inanç ve gelenekleri hakkında önemli bilgiler sunan *Dînkard* kitabıdır. *Dînkard*'ın 3. kitabının 80. bölümünde, babanın kızıyla, erkek çocuğun annesiyle ve erkek kardeşin kız kardeşiyle evliliklerini ifade eden *hîtûkdası* olumlu gören, durumu onaylayan bir yaklaşımla ilgili detaylı bilgiler verilmektedir. Sasaniler dönemine ait olan iki önemli dini kaynak da *Ardâvîrâfnâme* ve *Minûy-ı Hîred*'dir. *Ardâvîrâfnâme*'de *hîtûkdas*/yakın akrabayla evliliği reddeden kadının kıyamet günü cehennemde ceza göreceği belirtilmektedir (Ardâvîrâfnâme 86). *Minûy-ı Hîred*'de ise yakın akrabalarla yapılacak evliliğin kişiyi cennete götüreceği yazılmaktadır (Minûy-ı Hîred 36/12). 1962 yılında Hindistan'daki Parsîler 10. yüzyılda Eymît Aşavehiştân adında Zerdüşti din adamlarından biri tarafından yazıldığı belirtilen bir kitap yayımladılar. Zerdüştilerin dini gelenek ve adetleri hakkında önemli bilgiler veren bu kitap, Zerdüştilerde ensest evliliklerin olduğuna işaret etmektedir. Kitabın 24. bendinde kız kardeşi olan bir adamın, anne-babasının muvaffakiyetleri ve kız kardeşinin kabul etmesiyle onu eş olarak alabileceği bilgisi verilmektedir (Asmussen, 2007, s. 94). Bütün bu delillere bakıldığında yaygınlığını belirleyemesek de kadim Pers toplumunda meşruluğunu dinden alan kız kardeş ve kız çocuğu ile evliliklerin var olduğu ifade edilebilir.

2.Avesta'ya Göre Gayrimeşru Cinsel İlişkiler

Zerdüşti dini metinler, şehvetin kontrol altına alınmasını ve şehvi duyguların peşinden gidilmemesini emretmektedir (Minûy-ı Hîred 36/21, 40/11). Pehlevi Metinlerinde de şehvet duygusuna göre hareket edilmesi yasaklanmakta ve bu duygunun akli esir almasına izin verilmemesi gerektiği ifade edilmektedir (Câmsâb, 1992, s. 192). Avesta'da üzerinde en çok

durulan gayrimeşru cinsel ilişki, sadece cinsel duygunun tatmin edilmesini amaçlayarak evlilik dışı cinsel ilişki kurmaktır.

2.1. Evlilik dışı cinsel ilişki

Avesta, evlilik dışı cinsel ilişki konusunda ayrıntılı bilgiler vermektedir. Avesta'da bu ilişki şekli olumsuz değerlendirilmekte ve bu konuda başat rol kadına verilmektedir; otuzdan fazla yerde fahişe tabiri geçmektedir. Bazı bentlerde de fahişeler için *cehî* ve *ceynî* isimlendirmesi kullanılmaktadır (Vendidâd 18/62; Vendidâd 20/1, 17; Dostgâh, 2013, s. 968). Avesta'da söz konusu edilen fahişelerin belirli bir ücret karşılığında mı yoksa keyfi olarak mı bu işi yaptığı konusu net değildir. Konuyla ilgili birkaç bent şöyledir:

...Arzularına uyan fahişe kadına karşı mücadelede silahlan! (Erdîbehişt Yeşt 32). *Ey fahişe büyücü kadın uzaklaş!* (Erdîbehişt Yeşt 9). *Fahişe kadının bakışı, dağlarda akan suların üçte birini kurutur. Kötü kadının bakışı, sarı renkli güzel bitkilerin üçte birini soldurur* (Vendidâd 18/63). *Doğruları yok eden, cazibeli, düşüncesi rüzgârın önündeki bulut gibi savrulan, günahkarları muhafaza eden, arzularına uyan fahişe kadına karşı mücadelede silahlan!* (Yesna 9/32).

Avesta'da fahişelik gibi büyük bir günahı işleyen evli veya bekar bir kadına nasıl bir ceza ön görüldüğü belli değildir. Gerçi bir bentte fahişenin zararlı hayvan olarak kabul edilen kurt, yılan ve kurbağadan daha fazla öldürülmeyi hak ettiği bilgisi verilmektedir (Vendidâd 18/65); fakat bu durumdaki bir kadına ölüm cezası verildiğine dair net bilgiye sahip değiliz. Bununla birlikte bazı bentlerde fahişelik yapana dini törenlerden dışlamak suretiyle toplumsal bir baskının uygulandığı anlaşılmaktadır (Âban Yeşt 92; Tîr Yeşt 59-60). Fahişe bir kadından uzak durulması gerektiği şiddetle emredilmekte ve onların bozguncu olduğu belirtilmektedir. (Vendidâd 21/21; 20/10; 20/12; 21/19). Bir fahişenin hem tabiata hem de kişiye büyük zararı olduğu anlatılmaktadır. Buna göre fahişe bir kadının bakışının yeryüzündeki bitkilerin üçte birini kuruttuğu, kişinin düşünce, söz ve davranışını da üçte bir oranında olumsuz etkilediği açıklanmaktadır (Vendidâd 18/64).

Zerdüşî dini geleneğe ait diğer kaynaklarda zina eden evli kadının kıyamet gününde cehennemde göğüslerinden asılacağı, yırtıcı hayvanların bedenini parçalayacağı, ağızlarında çiğneyecekleri veya göğüslerini demir taraklarla parçalayacakları geçmektedir (Ardâvîrâfnâme 24, 62, 69, 70, 81, 85, 95). Bunun yanında evli olup başka erkekten hamile kalan ve karnındaki çocuğu gizlice öldüren kadının durumu daha kötüdür (Ardâvîrâfnâme 78). Burada adı geçen bütün cezalar evli kadına yöneliktir. Bekar olup zina eden kadının durumu belirsizdir.

Kadın kadar olmasa da Avesta'da evlilik dışı cinsel ilişki kuran erkek hakkında bilgi verilmektedir. Önceden ifade edildiği üzere evlilik amacıyla bir kızla ilişki kurup onu kandırıp

hamile bırakmak büyük günah kabul edilmektedir (Vendidâd 15/11). Diğer Zerdüşti dini metinlerinde de erkeğin bir kadınla gayrimeşru ilişki kurması yasaklanmaktadır (Minûy-ı Hîred 1/50). Bir erkeğin cinselliğe aşırı düşkün olarak evli bir kadınla birlikte olması, tatlı diliyle kadınları yoldan çıkarması ve yuvalarını yıkmasının karşılığı kıyamet günü büyük ceza olarak belirtilmektedir (Ardâvîrâfnâme 71). Avesta’da yasaklanan ilişkilerden biri de homoseksüelliktir/eşcinselliktir.

2.2. Erkekler arası cinsel ilişki

Homoseksüel ilişkilerin varlığı uygarlık kadar eski tarihe dayanır. Özellikle tarihte erkekler arasında cinsel ilişki kurulduğuna dair önemli kanıtlar bulunmaktadır. Bazı toplumlarda bu tür ilişkiler bireysel veya toplumsal olarak vardı. Yunanistan’da aşk tanrısı Eros’a genel bir eğilimin yaşandığı dönemde eşcinsellik yaygındı (Adler, 2020, s. 76; Güçlü vd., 2002, ss. 487-488). Özellikle belirli yaştaki bir çocuğun yetişkinlik dönemine kadar oğlancılık rolünü görmesi genel bir davranış şekliydi. Bu durum erkek çocuk açısından yetişkinlik evresine girmesi için bir geçiş ritüeli niteliğindedir (Sartre, 2015, s. 71). Kur’an’da da Lut Peygamber’in kavminin eşcinselliği alışkanlık edindiği ifade edilmektedir. (el-Hûd Sûresi 11/77-83). Abbasi Halifesi Me’mun’un Basra’ya atadığı kadı Yahya İbn Eksem’in oğlanlara ilgi duyduğu yayılınca, halk onu halifeye şikayet etmiştir (Mes’ûdî, 1988, ss. 21-23). Bunun yanında günümüzde dünyanın farklı bölgelerinde eşcinsel ilişkiyi, toplumsal kültürün bir ögesi olarak kabul eden topluluklar yaşamaktadır (Atay, 2021, ss. 185-187).

Geleneksel toplumlarda heteroseksüel dışındaki cinsel ilişkiler var olmakla birlikte çok görünür değildi. Modern dönemde ise bu tür ilişkiler farklı yaşlarda erkek ve kadınlar yanı sıra dernek gibi örgütsel yapılar yoluyla da çok fazla görünür olmaya başlamış, yayılma eğilimine girmiştir. Bunun sonucunda 2000 yılında ABD’nin Vermont, 2003’te ise Massachusetts eyaletlerinde eşcinsel evlilik yasallaştırılmıştır (Haviland vd., 2008, s. 454). Buna rağmen dinler ve insanların genelinin eşcinselliği günah, ahlaksızlık ve bir suç olarak kabul ettiği ifade edilmelidir. Örneğin, İran’da eşcinsellik günümüzde idamlık suç olarak kabul edilmektedir (Y. Can, 2019, s. 54).

Eşcinselliğin bireylerde ortaya çıkışı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan ilki olan Freud’a göre homoseksüellik ruh gelişimindeki bir geriliğin ve duraklamanın sonucudur. İkinci görüş ise aşırı cesaretin ve heteroseksüelliğe aşırı doymuşluğun homoseksüelliğe yol açtığıdır. Üçüncü olarak eşcinselliğin doğumla gelen bir özellik olduğu belirtilmiştir. Burada erkek ve kadınların doğuştan cinsiyetlerine uygun yeterli hormon düzeyine sahip olmadıkları

iddia edilmiştir. Fakat yapılan araştırmalarda homoseksüel olanlar ile olmayanlar arasında hormonal olarak fark olmadığı tespit edilmiştir. Bu görüşe delil olarak tedavisi yapılmış hiçbir eşcinselin olmaması gösterilmiştir. Sonradan çok sayıda tedavi edilmiş eşcinsel vakasının ortaya çıkması ve bunların literatürde yayımlanması yeni bir görüşün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu görüşün önemli temsilcilerinden olan psikiyatrist Alfred Adler'e göre eşcinsellik, büyük oranda dış etkenlere özellikle kişinin çocukluktan itibaren yaşadığı hayat şartlarından kaynaklanmaktadır. Doğumsal etkenler de belki buna destekleyici bir katkı sağlayabilir. Örneğin, toplumsal hayatta erkek ile kadın arasındaki mesafenin artmasıyla kişide karşı cinse ulaşmadaki güven eksikliği, onu aynı cinse yöneltmiş olabilir. Tek çocuklu ailelerde erkek çocuğa aşırı ilgi gösterilmesi temeline dayalı yanlış eğitim, onu kız gibi davranmaya itebilir. Böyle bir durumda çocuk gerçek cinsel kimliğinin farkında olmaz ve kız gibi davranabilir. Ayrıca eşcinsel olan çok sayıda kişinin buldukları durumdan şikayetçi oldukları ve bundan kurtulmak istedikleri bilinmektedir (Adler, 2020, ss. 78-79; Freud, 2014, ss. 15-17; Morce, 2022, ss. 169-171). Eşcinsellik doğuştan gelen bir durum olsaydı bu kişiler neden bundan kurtulmak istesin? Kişideki yetersizlik duygusunun, karşı cinse ulaşmadaki cesaretsizliğin ve insanlar arasındaki güven yokluğunun eşcinselliği artırdığı anlaşılmaktadır. Eşcinselliğin dışsal şartlara bağlı olarak sonradan meydana gelen ve tedavisi mümkün olan bir durum olduğu görüşü daha kabul edilebilir görünmektedir.

Avesta'da hakkında bilgi verilen homoseksüel ilişki, orta Farsçada *künmerzi* olarak kavramlaştırılan erkekler arası ilişkidir (Vendidâd 1/12). Günümüzde daha çok lezbiyenlik olarak bilinen kadınlar arası ilişki veya kadınla gerçekleştirilen anal ilişki hakkında Avesta'da bilgi verilmemektedir. Erkekler arası ilişkiden özellikle bahsedilmesi, metinlerin oluşturulduğu dönemde söz konusu eylemin varlığına işaret etmektedir. Bu ilişki çeşidi büyük günah kabul edilmiş ve bunun için birtakım ağır cezalar ön görülmüştür. Olayın ilk yönü, bir erkeğin diğerine zorla ilişki kurması, ikinci yönü ise iki tarafın anlaşarak bu işi yapmasıdır:

Ey Evrenin Yaraticısı! Ey Aşavan!

Eğer bir erkek diğer bir erkekle zorla cinsel ilişkiye girerse günahının cezası nedir? Ahûramazda cevap verdi: "Sekiz yüz espehieştra kırbacı, sekiz yüz serûşûçerene³ kırbacıdır. (Vendidâd 8/26).

İki erkeğin iradeleriyle ilişki kurması durumunda günahın büyüklüğünden dolayı ona denk gelen bir cezanın olmadığı belirtilmektedir. Fakat bu durum Mazda dini konusunda yeteri

³ Espiehieştra ve serûşûçerene günahkarların cezalandırılmasında kullanılan araçlardan birisinin adıdır. Avesta'daki kullanımlarına bakıldığında bunların bir çeşit kemer veya hızlı gitmeleri için atlara vurulan bir çeşit kırbaç olduğu ifade edilebilir.

bilgiye sahip olan için geçerlidir. Eğer kişi din konusunda yeterli bilgiye sahip değilse günahını itiraf edip bunu bir daha yapmayacağı konusunda tövbe etmesi durumunda Tanrı'nın onun günahını bağışlayacağı ifade edilmektedir:

Ey Evrenin Yaraticısı! Ey Aşavan!

Eğer bir erkek diğer bir erkekle anlaşarak cinsel ilişkiye girerse günahının cezası nedir? Bunun kefareti nedir ve böyle bir kişi günahının kirinden nasıl temizlenebilir? Ahûramazda cevap verdi: 'Böyle büyük bir günahı silecek bir ceza ve kefaret yoktur' (Vendidâd 8/27-30). Günahkâr, Mazda dininin öğreticisi veya din konusunda bilgin bir kişi değilse günahını itiraf eder; bir defa daha böyle bir günahı işlemeyeceğine dair söz verir, Mazda da günahını bağışlar (Vendidâd 3/40).

Avesta 'anın başka bir bölümlerinde ise eşcinsel ilişki kuran erkek/erkekler varlık kategorisinin en kötüsü kabul edilen *dîv* kavramıyla özdeşleştirilmektedir:

Ey Evrenin Yaraticısı! Ey Aşavan!

Dîv kimdir? Dîyperest kimdir? Dîvlerin erkek metresi kimdir? Dîvlerin kadın metresi kimdir? Dişi dîv kimdir? Manevi alemde dîv gibi olan kimdir? Bütün varlığıyla dîv gibi olan kimdir? Ölümden önce dîv gibi olan kimdir? Ölümden sonra görünmeyen dîvlerden birine dönüşen kimdir? Ahûramazda cevap verdi: "Başka bir erkekle cinsel ilişkiye giren veya başka bir erkeğin kendisiyle cinsel ilişkiye girmesine izin veren erkek dîvdir. Dîyperest odur. Dîvlerin erkek metresi odur. Dîvlerin kadın metresi odur. Dişi dîv odur. Manevi alemde dîv gibi olan odur. Bütün varlığıyla dîv gibi olan odur. Ölümden önce dîv gibi olan odur. Ölümden sonra görünmeyen dîvlerden birine dönüşen odur. Başka bir erkekle cinsel ilişkiye giren veya başka bir erkeğin kendisiyle cinsel ilişkiye girmesine izin veren erkek böyledir (Vendidâd 8/31-32; Encyclopaedia Iranica (i), "Homosexuality i. in Zoroastrianism")

Zerdüşti dini geleneği hakkında bilgi veren *Ardâvîrâfnâme* ve *Minûy-ı Hîred*'de erkekler arası cinsel ilişki büyük günah kabul edilmekte; bu işi yapan ve buna rıza gösterinin cehennemde büyük ceza alacağı belirtilmektedir (Ardâvîrâfnâme 19, 71; Minûy-ı Hîred 35/4). Özellikle erkekler arası ve anal ilişkinin neden bu kadar kötü olduğunun en uzun tartışması *Dadestan-ı Denig*'de verilmiştir. Burada anal ilişki, erkeklerin menilerinin kadınlara karışmasını ve iyiliğin hizmetinde olan nesillerin artmasını önlemek için kötü güçler tarafından tesis edildiği açıkça belirtilmektedir (Dadestan-ı Denig 72). Avesta'da gayrimeşru kabul edilen diğer bir cinsel ilişki, regl dönemindeki kadınla yapılındır.

2. 3 Regli kadınla cinsel ilişki

Regl dönemindeki kadınla cinsel ilişki yasağı hemen hemen tüm toplumlarda olagelmıştır. İlkel toplumlarda regli kadınla cinsel ilişki kurulmasının yasaklanmasının sebebi kadından akan kan olduğu ifade edilebilir. Çünkü kanın ruh/can taşıdığına ve kendisiyle temas edene zarar vereceğine inanılırdı. Avusturyalı ve Afrikalı bazı yerliler kendisinden kan akan kadının, ayağının bastığı yere basmayı, onun yanında yemek yemeyi veya onunla aynı çatı altında yaşamayı dahi kabul etmezlerdi (Durkheim, 2020, ss. 53-54; Yavuz, 1998, s. 51). İlkel toplumlarda kan çok yönlü bir tabuydu ve kendisine dokunanı tabulaştırdığı inancı vardı. Bunun

için kan içmek, kana dokunmak ve kanın döküldüğü yer, tabu konumundaydı (Durkheim, 2020, s. 59).

Kanın can taşıdığına dair inanç, Kutsal Kitap'ta da görülmektedir. Kanlı etin yenilmesinin yasaklanmasının sebebi kanın can taşıdığına dair inançtır. (Yar.9:4). Reglli kadın da yedi gün kirli kabul edilmiş ve ona dokunanın kirleneceği belirtilmiştir. Bu kirlilik sadece kadınla sınırlı kalmamış onun temas ettiği eşyalara da sirayet etmiştir. Örneğin, kadının yattığı ve oturduğu yer de kirlidir. Kim kadının yattığı veya oturduğu yere temas ederse giysilerini, bedenini yıkamak zorundadır. Onun dokunduğu eşyaya temas etmek de sakıncalıdır. Bunun yanında kan gördüğü süre zarfında onunla cinsel ilişki kurmak yasaktır. Bu yasağa uymayan erkek yedi gün kirli kabul edilir. (Lev.15:19-27).

Avesta'nın da kana yaklaşım noktasında yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda görüş belirttiği görülmektedir. Bunun için Avesta'da ister reglli olduğu halde isterse olmadığı halde kendisinden kan akan kadınla her türlü temas ve cinsel ilişki yasaklanmıştır. Kan akan kadın hakkında ayrıntılı bilgi verilmiş ve kan akma hali, kötü güç Ehrîmen'in kadınlara yönelik bir müdahalesi olarak değerlendirilmiştir. Buna göre normal şartlarda hiçbir insandan kan akmaması gerekir. Eğer akıyorsa bu anormaldir ve bunun sebebi kötü güç Ehrîmen'dir (Vendidâd 1/18-19; Boyce, 2019, s. 140). Zerdüşti geleneğe göre insan bedeninden ayrılan her şey kirlidir ve insanı kirletir. Dökülen saç, kesilen tırnak, ağızdan çıkan nefes, kırılan bir dişten veya kesilen bir elden akan kan bu meyandandır (Boyce, 2019, ss. 139-140).

Zerdüşti dini geleneğinde reglli kadın *loksda* veya *bînamaz/namazsız* olarak tanımlanmıştır (Boyce, 2019, s. 140). Avesta, ister reglli olduğu halde ister olmadığı halde bir kadında kan akıyorsa bu kadını kirli görmüş ve onun arınması için bazı tedbirler öngörmüştür. Öncelikle kan gören kadının toplumdan izole edilmesi gerekir. Bunun için evin dışında *deştânistân* denilen bir yer inşa edilmelidir. Deştânistân kadının dışarıda ateşi görmeyeceği şekilde evden yüksekte olmalıdır. Kadın, kan gördüğü müddetçe buradan çıkamaz. Bu süre zarfında ev halkından biri, kadına az miktarda süt ile pirinç veya un ile pirinçten yapılan şirbâ denilen yemekten götürür ve götürdüğünde de ondan üç adım uzakta durur. Kadının eğer emzireceği bir çocuğu varsa emzirmesi için çocuk ona verilir. Fakat daha sonra çocuğun el ve bedeni yıkanır. Kadından kanın kesilmesi için maksimum dokuz gün beklenir. Eğer kan hala akıyorsa bunun Ehrîmen'in müdahalesinden kaynaklandığına inanılır. Kadının üzerindeki kötü etkiyi kaldırmak için üç çukur kazılır. Kadın iki çukurun başında kutsanmış sığır idrarı (nîreng), diğerinde ise suyla yıkanır. Kefaret olarak da mevsim yaz ise iki yüz karınca kış ise başka bir çeşitten haşarat öldürür (Vendidâd 16/1-12).

1963 yılına kadar Yezd'de, Avesta'da *deştânistân* Zerdüştiler arasında *ganzpûnidûn* olarak bilinen, penceresiz ve küçük bir kapısı olan reglli kadınların kaldığı küçük odacıklar her ne kadar kullanılmasa da mevcuttu. Kadın buraya girdiğinde tamamen karanlık olması için kapısı bir bezle kapatılırdı. Oda o kadar küçüktü ki onda ayakta durmak veya uzanmak mümkün değildi. (Boyce, 2019, ss. 140-141). Bu durumdaki bir odanın varlığı reglli kadınla ilgili uygulamanın, Zerdüşti toplumunda 20. yüzyılın başına kadar uygulandığına işaret etmektedir.

Avesta, reglli kadını toplumdaki ayrıştırması yanında onunla cinsel ilişki kurulmasını da yasaklamıştır. Günahın büyüklüğünü anlatmak için bu durumun kişinin neize,⁴ hastalığından ölmüş öz oğlunu yakmasından ve iç yağlarını ateşe atmasından daha kötü olduğu belirtmiştir. (Vendidâd 16/17).⁵ Buna rağmen bu ilişkide bulunan için bazı cezalar belirlemiştir. Örneğin, kan akan kadınla cinsel ilişki kuranın pişütenû⁶ konumunda olarak ölümü hak ettiği belirtilmiştir (Vendidâd 15/). Daha sonra ölüm cezası kırbaç cezasına dönüştürülmüştür. Verilecek kırbaç cezası da eylemi yapma sayısına göre farklılık arz eder. İlk defa yapanın cezası otuz espehieştra, otuz serûşûçerene kırbacı, ikincide elli espehieştra, elli serûşûçerene kırbacı, üçüncüde yetmiş espehieştra, yetmiş serûşûçerene, dördüncüde ise doksan espehieştra, doksan da serûşûçerene kırbacıdır (Vendidâd 16/15-16).

Burada dikkati çeken, Avesta'nın olayda erkeği muhatap alması buna rıza gösteren kadın için herhangi bir ceza belirlememiş olmasıdır. Sadece bir yerde kadının iradesiyle buna karşılık vermesinden bahsedilmektedir. Bu durumda dahi ceza için belirlenen sonuçtan erkek sorumlu tutulmuştur (Vendidâd 18/67-7; Ardâvîrâfnâme 22). Fakat diğer Zerdüşti dini metinlerinde reglli olup bir erkeğin kendisiyle ilişki kurmasına izin veren, bu haldeyken kutsal ateşe, suya yaklaşan, güneşe, aya bakan, kanıyla hayvanları, erkekleri kirleten ve aileleri için yemek pişiren kadının cehennemde ceza göreceği bilgisi verilmiştir (Ardâvîrâfnâme 20, 72, 76).

Zerdüşti gelenekte kadından kan akma durumu, cinsel ilişki yasağı dışında başka sonuçlar da doğurur. Örneğin, bu durumdaki kadının Avesta'yı okuması ve okuyanı dinlemesi yasaktır. Kutsal kuştî kemerini bağlayamaz, dua edemez, namaz kılamaz, gökyüzüne, suya, yeryüzüne, bitkilere, hayvanlara, ateşe bakamaz ve yere çıplak ayakla basamaz. Erkek de Avesta'yı okuduğu sırada kendisinden kan akmasına sebep olacak davranışlardan sakınmalıdır. Aksi

⁴ Neize, niteliği tam olarak bilinmeyen bir hastalığın adıdır.

⁵ Zerdüştilikte ölümlerin akbabalara yedirilmesi esastır, bunun yerine büyük tabu kabul edilen ölünün, kutsal ateşte yakılması ise büyük günahlardandır.

⁶ Pişütenû aslında kefareti olmayıp öldürülmeyi gerektiren günah ve bu günahı işleyen anlamındadır. Fakat sonradan Avesta'nın başka bentlerinde pişütenû günahını işleyene kırbaç cezası verileceği belirtilmiştir. Buradan pişütenû günahına verilecek cezada bir hafifletmeye gidildiği anlaşılmaktadır.

halde kanın akması elbisenin, ibadet mekanının kirlenmesine sebep olacağından ibadetin bereketini gidereceğine inanılmaktadır (Boyce, 2019, s. 140-142; Şehzâdi, 2001, ss. 68-70). Günümüzde İran Zedüşti toplumunda regli kadınla ilgili gelenekteki bu sert uygulamalar artık mevcut değildir.

Sonuç olarak farklı dini metin ve kültürlerde kanın can/ruh taşıdığına inanıldığı anlaşılmaktadır. Bundan dolayı kana değer atfedilmiştir. Aslında bu yönüyle ilk olarak kan kutsal görülmektedir. Daha sonra ise kan, iyi konumundan kendisinden sakınılması gereken, kendisine temas edene zarar veren bir tabuya dönüşmüştür. Bu açıdan kan için biri kutsal diğeri zarar verici şeklinde iki durumun olduğu görülmektedir. Bunun kutsalın yapısından kaynaklandığı söylenebilir. Çünkü kutsala değer verilmelidir; bu yapılmadığında ise olumsuz sonuçlar ortaya çıkar.

2.4 Gebe kadınla cinsel ilişki

Cinsellik önceden ifade edildiği üzere kompleks bir konudur. Hastalık, kullanılan ilaç ve maddeler gibi bedeni etkileyen unsurlar ile gebelik, menopoz, ergenlik gibi durumlar cinselliği etkileyebilmektedir. Bu sebeple cinselliğin normal şekilde devam edebilmesi için bedensel işlevlerin sağlıklı olması gerekir (Arzu vd., 2017, s. 172). Bilimsel araştırmalarda gebelikte anne adayında döneme göre cinsel istekte azalmalar olduğu ortaya konulmuştur. Buna rağmen sağlıklı gebeliklerde çiftlerin gebelik süresince ilişkiye girmelerinde sakınca olmadığı belirtilmiştir (Arzu vd., “Gebelikte Cinsellik”, 174; *Gebelikte Cinsellik* Erişim 12 Ekim 2022). Bilimin gebelik döneminde cinsel ilişki hakkında ortaya koyduğu bu bilgiye rağmen tarih boyunca konuyla ilgili doğru olmayan fikirler ve tabular ileri sürülmüştür. Bazı erkeklerin gebe kadınla cinselliğin, çoğunlukla düşüğe veya erken doğuma neden olabileceği, fetüse veya anneye zarar vereceği düşüncesiyle cinsel birliktelikten uzak durmak istedikleri, cinsel birleşme sırasında amniyotik kesenin zarar göreceğini düşündükleri ifade edilmiştir (Arzu vd., 2017, s. 174).

Avesta, hangi ayda olursa olsun gebe bir kadınla cinsel ilişkiye girmeyi hoş görmemiş ve bunu tövbesi olmayan büyük bir günah statüsünde değerlendirmiştir. Büyük ihtimalle o dönemde toplumda yaygın kanaat, gebelik dönemindeki cinsel ilişkinin kadına ve çocuğa zarar verdiği şeklindeydi. Böyle bir sonuçta erkeğe ölüm cezası öngörülmüştür (Vendidâd 15/1-8).

2.5. Rüyada ihtilam olma

Geçmişte Doğu ve Batı'nın büyük kültürlerindeki insanlar için mitler ve rüyalar ruhun kendisini ortaya koyduğu en anlamlı ve güzel anlatım şekliydi. Son birkaç yüzyılda Batı kültüründe meydana gelen değişimle mitlere ve rüyalara verilen önem azalmıştır. Bu düşünceye göre mitler

ve rüyalar, insanın doğaya hükmedemediği dönemde ortaya çıkmış bilimle birlikte varlık sebepleri yok olmuştur. Modern dönemde ise bu bakış daha çok pekişmiştir. Fakat Freud'un konu hakkındaki çalışmalarıyla rüyaların, insanın doğasının ve mitolojinin anlaşılması açısından önemi tekrar anlaşılmaya başlamıştır (Fromm, 2017, ss. 21-23).

Rüyanın ne olduğu ve nasıl meydana geldiği hakkında henüz genel kabul gören bilgiler ortaya konulamamıştır. Rüyanın özelliklerinin belirlenmesinde dönemden döneme ve toplumdan topluma önemli görüş farklılıkları vardır. Bunlardan bazıları şöyledir: Rüyalar, uykudayken bedenimizi terk eden ruhumuzun gerçek yaşantısını yansıtır. Rüyalar, Tanrı veya kötü huylu cinler tarafından insana iletilen duygulardır. Rüyalar, en derin ve en yüce güçlerimiz ile yeteneklerimizin yansımalarıdır. Burada rüyalar hakkında farklı görüşlerin olduğu görülmektedir. Fakat hepsinin ortak yanı, rüyaların tümünün bir anlama sahip olduğu ve bize ilettikleri bir mesaja sahip olduğu gerçeğidir. Bu mesaj da rüyayı görenin kişiliğiyle somut gerçekliğiyle ilişkilidir. Rüya konusunda belki de en önemli görüş Sigmund Freud'a aittir. Freud'a göre rüyalar, uyanıkken bastırdığımız akıldışı arzularımızın uykumuz sırasında tatmin edilmesini ve gerçekleştirilmesini sağlar. Bu arzular da özellikle, temelleri çocukluğumuza kadar inen ve yüceltme ya da tepki oluşumu yoluyla değiştirilemeyen cinsel arzularımızdır (Fromm, 2017, s. 85). Erich Fromm'a göre ise rüyalar ruhun hem en alt düzeydeki akıldışı özelliklerini hem de en yüce ve değerli yönlerini gösterir (Fromm, 2017, s. 67).

Kutsal kitaplarda da rüyalara bilgi kaynağı olarak önem verildiği anlaşılmaktadır. Kutsal Kitap'ta Firavun'un bir rüya gördüğünden bahsedilmektedir. Firavun, rüyasını yorumlamak için birilerini arar fakat bulamaz. En sonda Hz. Yusuf'u bulur ve o rüyanın yorumunu yapar. (Yar. 41: 5-32). Hz. Yusuf'un rüya yorumlama yeteneği hakkındaki bilgi, Kur'an'da da geçmektedir (el-Yusuf 12/35-48). Burada rüyanın gelecekte haber verme işlevi olduğu görülmektedir. Jung'a göre bilincimiz geçiş yeridir ve iki yöne doğru açıktır. Bir yanda bize geçmişteki olayları gösterir diğer yandan ise geleceğimiz hakkında oluşturduğumuz bilinci ve bilgimizi vurgular. Bu sonuca varmak için bilincimizin geleceği kendi başına yarattığına inanmamız gerekir (Fromm, 2017, s. 103). Sonuç olarak rüyanın kompleks bir yapısı olduğu anlaşılmaktadır. Rüyanın insanın geçmiş yaşantısı, ruhsal yapısı, kişisel özellikleri, çevre koşulları ve belirlenemeyen başka nedenlere dayanan çok yönlü yapısı olduğu söylenebilir.

Freud'un bastırılmış akıl dışı arzuların rüya yoluyla tatmin edilmesi tanımı, konumuzla yakından ilişkilidir. Çünkü cinsellik gibi toplumda tabu görülen bir konuda kişinin baskıladığı ihtiyacını rüya yoluyla gidermesinin bedene ve ruha önemli fayda sağladığı şüphesizdir. Doğal olan bu olmakla birlikte Avesta'da rüya yoluyla ihtilam olma durumu hoş görülmemiştir. Bu

durum yalanı, yanlışı ve sözünde durmamayı temsil eden Drûc/Drûğ denilen dîvi/kötü gücü hamile bırakmak suretiyle kötülüğün yaygınlaşmasını sağlamak olarak değerlendirilmiştir (Vendidâd 18/46-48). Bu günahı kurtulmak ve bu günahın kefareti olarak kişinin uyandığında bazı duaları okuması zorunlu görülmüştür. Kişi bu duaları okuduğunda dışı bir kurdun anne karnındaki bebeği çıkardığı gibi Drûc dîvinin karnındaki bebeği çıkarmış olur. Bebeği Ârmaîtî Ameşâspend'ine⁷ (Ameşâspendler için bkz. Boyce, 2019, s. 39; Surûşpûr, 2018, s. 112) teslim eder ve ona şöyle hitap eder:

Ey Ârmaîtî! Bu kişiyi sana teslim ediyorum. Sen bu kişiyi büyük diriliş gününde tekrar bana teslim et. Onu Gâtaları ve Yesna metinlerini bilen, din konusunda bilgi sahibi, dinin sırlarına vakıf, akıllı, çalışkan ve Tanrı'ya itaat eden biri olarak bana teslim et. Sonra onu ataşdâd/ateşin yarattığı, ateşebâr/ateşin soyundan, ateşzâd/ateşten doğan, ateşbûm/ateş ülkesi veya ateşle ilgili başka bir isimle çağır (Vendidâd 18/50-52).

Dönemin Avesta metin yazarlarının rüya ve işlevi hakkında yeterince bilgiye sahip olmadıkları söylenebilir. Aslında mitolojik bir zihniyetin egemen olduğu bir dönemde rüya ve onun insana sağladığı fayda hakkındaki bu görüş garip görünmektedir. Çünkü geleneksel toplumların rüyaya daha fazla önem verdikleri ve bu toplumların rüya hakkında modern dünyadan daha çok bilgiye sahip oldukları ifade edilebilir.

2.6. Hayvanların çiftleşmesi

Avesta, insanlar arası meşru ve gayrimeşru cinsel ilişkiler yanı sıra deve ve köpek gibi bazı hayvanların çiftleştirilmesi hakkında da bazı bilgiler sunmaktadır. Özellikle devenin çiftleşmesini bir metafor olarak kullanmaktadır. Zerdüştilikte zafer îzedi/meleği Behrâm, (Boyce, 2019, s. 103). Zerdüş't'e doğru büyük istekle gitmektedir. Onun bu durumu dışı develerin bulunduğu yere doğru büyük bir arzıyla giden erkek devenin durumuna benzetilmektedir (Behrâm Yeşt 11-12).

Avesta'da sığırdan sonra en fazla bahsedilen hayvan köpektir. Özellikle metinlerin oluşturulduğu dönemde köpeğin sürüyü koruma ve eve bekçilik yapma gibi çok yönlü görevleri vardı. Bundan dolayı köpek ve köpek cinsinden kabul edilmiş kirpi ve kunduz gibi hayvanlara büyük önem verilmiştir (Vendidâd 13/2-4; Vendidâd 13/16, 52). Köpeğin beslenme şeklinden, dövülerek yaralanıp veya öldürülmesine verilecek ceza ve iyi bir köpek cinsi elde etmek için çiftleştirilmesi hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir (Vendidâd 15/4-6).

⁷ Ameşâspendler, geleneksel Zerdüş'tî inancına göre tanrı Ahûramazda'nın evreni yaratmak için ilk yarattığı altı varlık grubunu teşkil etmektedir. Kutsal Ölümsüzler olarak da bilinen bu varlıkların her biri, evrendeki altı varlık kategorisini meydana getirmiştir.

Avesta'ya göre iyi bir cins köpek yavrusunun elde edilmesi için köpeğin çiftleştirilmesi şu şekilde gerçekleştirilmelidir: Burada verilenler, tanrı Ahûramazda'ya sorulan soru üzerine, O'nun verdiği ilahi bir bilgi şeklinde sunulmuştur. Buna göre ilk olarak bir ahırın ortasında bir çukur kazılmalıdır. Eğer zemin sertse çukurun derinliği diz boyu, yumuşaksa insan beli boyunda olmalıdır. Dişi köpek ahıra getirilerek bu çukura bırakılmalıdır. Sonra birbirine zarar vermemeleri için sırayla üç erkek köpek, dişi köpekle çiftleştirilmelidir. Üç köpeğin çiftleştiği dişi köpeğin, iyi cinsten bir yavru doğuracağına inanılmıştır (Vendidâd 15/46-49).

SONUÇ

Cinsellik, yemek, içmek, sevmek gibi tamamen içgüdüsel bir durumdur. İnsanlığın ortaya çıkışıyla kendisinden bahsettiren cinsellik, doğumla başlayıp ömür boyu devam eden bir aktivitedir. Hemen hemen tüm dini ve mitolojik metinlerde ve tarihi kaynaklarda konuyla ilgili çok miktarda bilgi mevcuttur. Dini metinlerin başında Kutsal Kitap, İnciller, Kur'an ve Avesta gelmektedir. Bu metinler genelde insanların yerleşik hayata geçtiği dönemin özelliklerini yansıtır. Burada erkek ve kadın cinsiyetinden oluşan ikili toplumsal bir yapı söz konusudur. Bu metinlerde cinsellik bireysel bir zevk unsuru yerine toplumun devamını sağlayan tanrısal doğal bir güç olarak kabul edilmiştir. Bunun için cinsellikte erkek-kadın arasında evlilik bağı içerisinde gerçekleşen heteroseksüel ilişkiler meşru kabul edilmiştir.

Zerdüştilerin kutsal kitabı Avesta ve diğer Zerdüşti dini metinlerde de insandaki cinsellik içgüdüsel varlığı kabul edilmiş ve bu bazı kurallara bağlanmıştır. Öncelikle kişinin şehvi duyguların etkisine girmesi ona göre hareket etmesi yasaklanmıştır. Tanrısal bir vergi olarak cinsellik toplumun devamını sağlayan bir duygu olarak değerlendirilmiş ve bu ihtiyacın evlilik bağıyla karşılanması meşru görülmüştür. Bunun dışındaki tüm yollar şiddetle yasaklanmıştır. Burada baş sorumluluk kadına yüklenmiştir. Her ne sebeple olursa olsun meşru olmayan cinsel ilişkiler gerçekleştiren kadın fahişe olarak tanımlanmıştır. Bu durumdaki kadın çok kötü kabul edilmiş ve ona toplumdaki dışlama şeklinde bir ceza öngörülmüştür. Kadın kadar olmasa da bu durumdaki bir erkekte de olumsuz bahsedilmiştir. Ahiret gününde gayrimeşru cinsel ilişkiler kuran erkek ve kadınlara büyük cezalar verileceği belirtilmiştir.

Avesta'da homoseksüel/eşcinsel ilişki ise şiddetle yasaklanmıştır. Avesta'nın yasakladığı diğer iki ilişki şekli reglli ve hamile kadınla yapılandır. Avesta'nın rüyada ihtilam olmayı da insani bir durum yerine kötü güç Ehrîmen'in bir müdahalesi olarak değerlendirdiği görülmektedir. Avesta ve diğer Zerdüşti dini kaynakların kız kardeş ve kız çocuğuyla evliliği konusundaki görüşü ise net olmamakla beraber bunu olumlayan bir yaklaşım içinde oldukları söylenebilir.

Özellikle ensest konusunda, Zerdüşî dini geleneğın yaklaşımı daha geniş çalışmalarla izah edilmesi gerektiğı ifade edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Adler, A. (2020). *Eşcinsellik üzerine* (K. Şipal, Çev.). Say Yayınları.
- Arzu, K., Bekmezci, H., & Özerdoğan, N. (2017). *Gebelikte cinsellik*. 6(3), 171-175.
- Asmussen, J. P. (2007). *Usûl-ı akâid ve itikâdât-ı diyânet-i zertoştî* (F. Vehmen, Çev.). Neşr-i Sâlis.
- Atay, T. (2021). *Çin işi japon işi*. İletişim Yayınları.
- Avesta* (M. E. Sular, Çev.). (2022). Ankara Okulu.
- Boyce, M. (2019). *Kanûn-ı dinî zertoştî der iran* (H. İbrahimiyân, Çev.). İntişârat-ı Tûs.
- Câmsâb, C. C. D. M. C. (1992). *Mutun-ı pehlevî*. İran İslam Cumhuriyeti Milli Kütüphanesi.
- Can, Y. (2019). *Cinsiyet, cinsel kimlik ve cinsellik*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cihânyan, E. (1982). *Heft nuştâr*. Mâhnam-ı Hûgt.
- Dadestan-ı Denig*. (t.y.). Geliş tarihi 02 Ocak 2023, gönderen <http://www.avesta.org/mp/dd42.htm#chap72>
- Dostgâh, C. (2013). *Avesta: C. II*. İntişârat-ı Mervârid.
- Durkheim, E. (2020). *Ensest yasağı ve kökenleri* (Z. Bengü, Çev.). Pinhan Yayınevi.
- Encyclopaedia Iranica (i)*, “Homosexuality i. in zoroastrianism”. (t.y.). Geliş tarihi 02 Ocak 2023, gönderen <https://iranicaonline.org/articles/homosexuality-i>
- Erdeşîr, Â. (1994). *Merasim-i mezhebi û âdab-ı zertoştîyân*. Sazmân-ı İntişârat-ı Fraveher.
- Freud, S. (2014). *Cinsellik üzerine* (H. Can, Çev.). Tutku Yayınları.
- Freud, S. (2021). *Ensest* (N. Pektaş, Çev.). Gece Kitaplığı.
- Fromm, E. (2017). *Rüyalar masallar mitler* (A. Arıtan & K. H. Ökten, Çev.). Say Yayınları.
- Gebelikte cinsellik*. (2022, Ekim 12). <https://www.ttb.org.tr/STED/sted1299/st12992.html>
- Güçlü, A., Uzun, E., Uzun, S., & Yolsal, Ü. H. (2002). *Felsefe sözlüğü*. Bilim ve Sanat yayınları.
- Hamidullah, M. (1995). *İslâm peygamberi* (S. Tuğ, Çev.; C. 1). İrfan Yayınları.
- Haviland, W. A., Herald E.L. Prins, Walrath, D., & McBride, B. (2008). *Kültürel antropoloji* (İ. Deniz & E. Sarıoğlu, Çev.). Kaknüs Yayınları.

- İmam, A. M. (2018). *Müslüman toplumlarda kadın ve cinsellik* (E. Salman, Çev.). İletişim Yayınları.
- Kaderdân, M. (2007). *Costarî der âyîn-i zertoşt* (I). İntişârat-ı Rahşîd.
- Kutsal kitap: tevrat, zebur, incil.* (2008). Kitabı Mukaddes Şirketi-Yeni Yaşam Yayınları.
- Mazdapûr, K. (2003). *Zertoştîyân*. Defter-i Pejûheşhâ-yı Ferhengî.
- Mes'ûdî, A. b. H. (1988). *Mürûcû 'z-zehab ve me'âdinü'l-cevher: C. IV*. Mektebetü'l-A'sriye.
- Mevsilî, E.-F. M. A. b. M. b. M. (1937). *El-İhtiyâr li-ta 'lîli 'l-muhtâr* (C. 3). Matbaet'ul Halebî.
- Meydanî, A. b. T. (t.y.). *El-Lûbab fi şerhi 'l-kitab* (C. 2). Mektebetü'l-İlmiye.
- Morce, B. (2022). *Sapıklar* (B. Gürses, Çev.). Dorlion Yayınları.
- Nîknâm, K. (2009). *Âyîn-i ihtiyâr* (3. bs). İntişârat-ı Tîs.
- Rızî, H. (1973). *Rahnumâ-yı din-i zertoştî*. Sazmân-ı İntişârat-ı Fraveher.
- Sartre, M. (2015). *Batı'da aşk ve cinsellik* (A. Gür, Çev.; II). İletişim Yayınları.
- Serahsî, E. B. Ş. M. b. E. S. A. (1993). *El-Mebsût* (C. 30). Daru'l Marifet.
- Sot, M. (2015). *Batıda aşk ve cinsellik* (A. Gür, Çev.). İletişim Yayınları.
- Surûşpûr, P. (2018). *Pejûheşî der din-i ve fergeng-i zertoştî*. İntişârat-ı Fraveher.
- Şehzâdî, R. (2001). *Mecmû'a-ı sohenrânihâ-yı môbed-i môbedân rustem şehzâdî*. Sazmân-ı Çâp-ı Hevâcî.
- Veyne, P. (2015). *Batıda aşk ve cinsellik* (A. Gür, Çev.). İletişim Yayınları.
- Yavuz, Y. V. (1998). *Hayız* (C. 17). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yıldırım, N. (2016). *İran kültürü*. Pinhan Yayınevi.

DİYARBAKIR MASAL ANLATMA GELENEĞİ VE GELENEKTE

YAŞANAN DEĞİŞİM ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN EVALUATION ON THE DİYARBAKIR TALE TELLING TRADITION AND THE
CHANGE IN THE TRADITION

Mehmet Yusuf ASLAN* Birol AZAR**

Öz

Özgün yapısı ile halk anlatıları bakımından oldukça zengin olan Diyarbakır, kadim bir sözlü anlatma geleneğine sahiptir. Bu çalışmada Diyarbakır'da Şevket Beysanoğlu tarafından 1937-1942 yılları arasında derlenen, Muhsine Helimoğlu Yavuz tarafından Diyarbakır'da derlenen ve 1997 yılında *Masallar ve Toplumsal İşlevleri* adlı kitabında yayımlanan masallar ile tarafımda 2000-2022 yılları arasında derlenen masallar incelenerek masal metinleri, masal anlatıcıları, masal anlatma yerleri ve zamanları, masal formelleri açısından zamanla meydana gelen değişimler üzerinde durulmuştur. Yıllar içerisinde teknolojinin ilerlemesi, bilginin yaygınlaşması, modern yaşamın hayata etkisi ve dini değerlerin bölge halkına yansımaları sonucunda değişen toplum yapısı, Diyarbakır masal anlatıcılarında ve masal anlatma geleneğinde değişimlere sebep olmuştur. İlk başlarda sadece kadınlar tarafından anlatılan masallar zamanla erkekler tarafından da anlatılmaya başlanmıştır. Belirli zaman dilimlerinde anlatılan masallar zamanla her vakitte anlatılmaya başlanmıştır. Masal anlatıcısının cinsiyeti ve inanışları metinlerde değişimlere sebep olmuştur. Günümüzde artık masal dinleyicilerinin olmaması nedeniyle masalların anlatılmaması masalların unutulmasına, kısalmasına, masal formellerinin yok olmasına dolayısıyla masal anlatma geleneğinin yok olma seviyesine gelmesine neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Masal, Gelenek, Diyarbakır Masalları, Anlatıcı, Dinleyici

Abstract

Diyarbakır, which is very rich in terms of folk narratives with its original structure, has an ancient oral narrative tradition. In this study, the tales compiled by Şevket Beysanoğlu in Diyarbakır between 1937-1942, compiled by Muhsine Helimoğlu Yavuz in Diyarbakır and published in her book *Tales and Social Functions* in 1997 and the tales compiled by me between the years 2000-2022 are examined and the tale texts are analyzed. storytellers, tale-telling places and times, and the changes that have occurred over time in terms of tale formals are emphasized. The social structure, which has changed over the years as a result of the advancement of technology, the spread of knowledge, the impact of modern life on life and the reflection of religious values on the people of the region, has also caused changes in the storytellers of Diyarbakır and the tradition of storytelling. The tales, which were told only by women at first, has started to be told by men over time. Tales told in certain time periods have started to be told at all times over time. The gender and beliefs of the storyteller have caused changes in the texts. Today, the fact that tales are not told due to the absence of tale listeners has caused the tales to be forgotten, shortened, and the tale-telling tradition has reached the level of extinction.

Keywords: Tales, Tradition, Tales of Diyarbakir, Narrator, Listener

* Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, myusufaslan@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-0022-5579.

** Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, bazar@firat.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6992-1762.

GİRİŞ

Diğer halk bilgisi ürünlerinde olduğu gibi masallar da bir gelenek çerçevesinde meydana getirilir ve bu yolla sonraki nesillere aktarılır. Bu sebeple halk ürünlerinin incelenmesinde o ürünlerin yaratıldığı ortamı bilmek ve o ortamın yaratım ve sonraki nesillere aktarım sürecini etkileyen, belirleyen geleneğin bilinmesi önemlidir. Toplum hayatında meydana gelen gelişmeler ve değişimler bu geleneğin zaman içerisinde değişmesine sebep olmuştur.

Metin Ekici, geleneği şu şekilde ifade eder: *Eskiden beri devam edip gelen, gayri resmi yol ve yöntemlerle kazanılan ve kuşaktan kuşağa aktarılan ve zamanın ihtiyaçlarına göre her kuşakta belli ölçüde bireysel yaratıcılığa ve değişmeye ve de gelişmeye izin veren bilgi, hareket ve materyal ürünleri üretme ve kullanma tarzıdır.* (2008, s. 34). Özkul Çobanoğlu ise: *Gelenekler donmuş ve dinamizmini kaybetmiş kalıplar değildir. Onlar ait oldukları insan topluluğunun ihtiyacını karşılamak üzere, üyelerin gönüllü iştirakleriyle vücut bulurlar. Nesiller değiştikçe, ihtiyaçlar farklılaştıkça onlar da değişirler. Sürekli var olmalarının nedeni ait oldukları toplumun üyeleriyle uyum içinde bulunmalarındır* (Çobanoğlu, 1999, s. 7-8) şeklinde açıklar. Hem Çobanoğlu hem de Ekici, gelenek teriminin sürekliliği üzerinde dururken bunun her yeni kuşakta ihtiyaca göre değişime uğradığını ifade etmektedir. Sedat Veyis Örnek; bilgi, beceri, alışkanlık, kültür kalıtları = (mirasları) ve davranışların bir toplumda kuşaktan kuşağa geçtiğini ve bunların gelenekler içerisinde yer aldığını ifade ederek (Örnek, 2014, s. 179) *kalıt ve miras* terimlerini kullanmış ve geleneklerin geçmişten geldiklerini ifade etmiş.

Temelleri on dokuzuncu yılda atılan halk bilimi o günden bugüne teori ve uygulama anlamında değişiklikler göstermiştir. Bunun sonucunda ortaya çıkan bağlamsal kurama göre sözlü kültür eserlerini sadece yazılı metni esas alarak incelemek eksik olacaktır. Bu yüzden bir yörenin anlatı geleneği incelendiğinde bir bütünü oluşturan anlatıcı, dinleyici, icra yeri ve anlatı zamanı birlikte ele alınmalıdır. Metnin ortaya çıktığı bağlama dair anlatıcının cinsiyeti, yaşı ve özellikleri, dinleyicilerin özellikleri, icra ortamı gibi konular da incelenmeli. Bu sebepler sözlü kültür ürünleri ile ilgili incelemelerde bağlamla ilgili tüm unsurlara yer verilerek ve aynı önemde incelenmeli (Şafak, 2019, s. 74-75). Masallar da diğer halkbilgisi ürünleri gibi bir geleneğe bağlıdır. Bir geleneğe bağlı olmakla birlikte bu türe sadece metin esaslı bakış açısıyla bakmak doğru olmayacaktır. Selami Fedakâr, Özbek masal anlatma geleneğinin *anlatıcı, dinleyici, anlatma yeri, zamanı ve masal metni gibi unsurlardan* (2011, s. 113) oluştuğunu ifade etmiş ve bu şekilde değerlendirmiştir. Dolayısıyla bu masalları yaratan, icra eden, aktaran ve bunları yaparken hem kendinden hem de yaşadığı çevreden birçok unsuru da katan masal

anlatıcıları, masalların dinleyici kitlesi, masal metinleri, masalların anlatıldığı mekân ve zaman, masal formelleri gibi unsurları bir bütün hâlinde ele almak gerektiği görülmektedir.

Masalın anlatıldığı yöreye özgü kültürel değerleri aktaran, yani geleneğin devamlılığını ve sürekliliğini sağlayan en önemli unsur masal anlatıcısıdır ve bunlar masalları kendi düşünce dünyalarına, değişen toplum yapısına ve şartların değişmesine göre yeniden ortaya koyan kişilerdir. Masal anlatma eyleminin meydana gelmesi için anlatıcı ve dinleyicilerin bir arada olması ve karşılıklı iletişim içerisinde bulunması gerekmektedir. Anlatıcının masalını icra edişinde dinleyicinin tutumu önemli bir etkidir. Masal anlatma geleneğini belirleyen unsurlardan üçüncüsü ise masal metnidir. Masallarda çeşitli işlevlerde kullanılan, anlatıcı ve dinleyicileri masalın büyüdü dünyasına hazırlarken, masal içerisinde geçişler yaparken, masalı bitirirken ve zaman kazanmak isterken başvurulan, anlatıya güzellik ve çeşitlilik katan formeller ile masalların anlatıldığı yer/mekân ve anlatma zamanı masal geleneği içerisindeki önemli unsurlardır. Masal anlatma geleneğinin oluşması bütün bu unsurların bir araya gelmesi ile mümkündür.

Bu çalışmada Diyarbakır'da Şevket Beysanoğlu tarafından 1937-1942 yılları arasında derlenen masallar, Muhsine Helimoğlu Yavuz tarafından birinci baskısı 1997 yılında yayımlanan *Masallar ve Eğitimsel İşlevleri* adlı kitabında yer verdiği Diyarbakır'da derlenen masallar ile tarafımda 2000-2022 yılları arasında derlenen masallar incelenerek özgün yapısı ile kadim bir sözlü anlatma geleneğine sahip olan Diyarbakır'da masal anlatma geleneği ve bu gelenek içerisinde yer alan ve bu masalları yaratan ve sonraki nesillere aktaran masal anlatıcılarını, masalların dinleyicisini, masal metinlerini, masalların anlatım mekânı, zamanı ve formeller gibi unsurlar bir bütün olarak ele alınmıştır. Konuyla ilgi elde edilen bilgiler ışığında değerlendirmelerde bulunulduktan sonra bu gelenekte zamanla meydana gelen değişimler irdelenmiştir.

1. Masal Anlatıcıları

Toplumların canlı hafızası hükmünde olan masal anlatıcıları geçmiş ile bağın kopmasını önlerken aynı zamanda kültürün, geleneğin geleceğe taşınmasında köprü görevini üstlenirler. Bir geleneği tanımanın ve tanımlamanın en önemli adımı o geleneği ve o ürünü ortaya koyan şahsiyetlerin incelenmesidir. Sanatçıyı göz ardı ederek sadece ortaya konulan ürüne odaklanmak eksik bir değerlendirmeye neden olacaktır. Bu yüzden sözlü kaynaklar vasıtasıyla günümüze kadar gelen masalların taşınmasında, korunmasında önemli bir yeri olan masal anlatıcılarının üzerinde durmak oldukça önemlidir. Her masal; anlatıcısının dilinden, kültüründen, inancından etkilenerek yeniden şekillenir. Masal anlatıcıları toplumun kültürel

değerlerini anlatımları ile süsleyerek nesilden nesile aktarırlar. Bunların herhangi bir eğitimleri yoktur hatta çoğu okuma yazma bilmezler ama halkın içinde kendini eğiterek bir kültür taşıyıcısı hâline gelmişlerdir. Onların eğitmenleri kendinden önceki masal anlatıcıları ve dengbêjlerdir.

Diyarbakır ve çevresinde hikâye/masal anlatan kişilere çîrokbêj, çîrokvan gibi isimler verilmektedir. Dengbêjler asli işleri olmamakla birlikte halkı eğlendirmek ve anlatımlarına çeşitlilik katmak amacıyla hikâye ve masal anlatarak halk edebiyatı ürünlerinin toplumu eğlendirme işlevini de yerine getirirler. Ancak halk hikâyesi ve masalların asıl anlatıcısı konumunda olan çîrokbêj/çîrokvanlardır. Çîrokbêjler tamamen ezgisiz olan halk hikâyeleriyle beraber içinde ezgi barındıran hikâyeleri de icra ederler. Çîrokbêj her ne kadar masal/hikâye anlatan kişi olarak bilinse de özellikle türkülü hikâye anlatma yetenekleri olan veya ezgili olmadan tarihi hikâye anlatabilen kişiler için kullanılan bir terimdir (Kardaş, 2013, s. 41).

Mezopotomya'da asırlar boyu devam etmiş ve ozanlık olarak da kabul edilen dengbêjlik, Doğu Anadolu Bölgesinde Erzurum, Bitlis, Muş, Van, Ağrı, Kars, Iğdır gibi illerde olduğu gibi Diyarbakır'da da yoğun olarak yaşatılmaktadır. Dengbêjler daha önce hafızalarına kaydettikleri bir hikâyeyi, bir masalı, bir efsaneyi, bir destanı anlatan ve başkalarına aktaran aracı şahsiyetlerdir. Romanlarında dengbêjlere değinen Yaşar Kemal'in *Kale Kapısı* isimli romanda dengbêjler; destanlar söyleyen ve masallar anlatan kişiler olarak ifade edilmektedir. *Dengbejler çalışmazlar, ellerini ılıktan soğuğa vurmazlardı. Konaklarda bir tek işleri vardı, destanlar, türküler söylemek, masallar anlatmak. Çok saygı görürlerdi yörede, kutsal kişi sayılırlardı* (Kemal, 1992, s. 197). Dengbêjler keskin hafızalarıyla anlatılan her masala kulak kesilirler ve hemen dağarcıklarına kaydederler. Kendilerinin yaptıkları işle toplumda önemli bir statü kazanırlar. Her sohbetin, her meclisin aranılan isimleri olurlar.

Sadece masal anlatmakla kalmazlar, geçmişte yaşanan olayları, güncel meseleleri, halk hikâyelerini, destanları da bilirler ve anlatırlar. Halk ile sürekli iç içe olmaları nedeniyle kültür ve geleneği en iyi bilen ve gelecek nesillere aktaranlar onlardır. Diyarbakır'da gerek şehir merkezinde gerek o bölgenin ileri gelenlerinin, beylerinin yanında muhakkak bir dengbêji bulunurdu. Belirli günlerde ya da beyin bir misafiri olduğu zaman köylüler de buraya gelir ve bu dengbêjleri dinlerlerdi. Bazen gelen misafirler kendileriyle de bir dengbêj getirirler. Gece

boyunca bu ses ustaları yeri gelir kaside, stran¹ söyler yeri gelir bir aşk, kahramanlık hikâyesi veya masal anlatırlar.

Herkes iyi bir masal anlatıcısı olamaz. Masal anlatıcılığı da tıpkı, şarkı söylemek gibi yetenek isteyen bir alandır. Şu unutulmamalıdır ki masal anlatıcılığı ile masal bilmek birbirinden farklı şeylerdir. Herkes 3-5 masal bilebilir ama masal anlatıcılığı farklıdır (Sakaoğlu, 2015, s. 130). Ziya Gökalp'ın dediği gibi masalların kendilerine has bir tabiri, bir lisani olması nedeniyle her söyleyenden alınmaz. Masallar ancak ocaktan yetişen masalcılardan alınmalı ve bu anlatıcılar genelde kadın olup bu gelenek anadan kıza intikal eder. Masal anlatıcılarını bir sanatkâr olarak kabul eden Gökalp, masalların ağızdan alındığı gibi kayda geçirilmesi gerektiğini ifade eder (Filizok, 1991, s. 94-95). Saim Sakaoğlu, Ziya Gökalp'ın belirttiği manada bir masal anlatımını Şevket Beysanoğlu'nun derlediği masalarda görmekteyiz. Beysanoğlu derlediği masalları masal söyleyenin ağzından değiştirilmeden ve bir şey ilave etmeden olduğu gibi yazıldığını ifade eder.

Masal anlatıcılarının cinsiyeti, konuyla ilgili üzerinde durulması gereken başka bir konudur. Türkiye'deki masal anlatıcılarına bakıldığında genel olarak kadınlar olduğu düşüncesi hakimdir. Esmâ Şimşek, masal anlatma geleneğini yaşatanların daha çok hanım anlatıcılar olduğunu söyler. Ziya Gökalp'ın dediği gibi halk edebiyatının bazı türleri erkekler, bazı türleri ise hanımlar tarafından anlatılır. Meselâ; halk hikayesi, destan, türkü vs. gibi türleri erkekler anlatırken; mâni, ninni, ağıt ve masal gibi türlerin söyleyicileri ve anlatıcıları da hanımlardır (Şimşek, 1999, s. 22). Genel düşünce erkek anlatıcılar olsa da türün ana anlatıcılarının kadınlar olduğudur. Bu konuda yapılan derlemelere bakıldığında Bilge Seyidoğlu (1975) tarafından yayımlanan çalışma incelendiğinde daha çok kadın anlatıcılardan derlemeler yapıldığı, Saim Sakaoğlu'nun (2002) yayımladığı çalışmada ise Bilge Seyidoğlu'nun aksine çoğunlukla erkek anlatıcılardan derleme yaptığı tespit edilmiştir.

Diyarbakır'da yapılan derlemelere bakıldığında ise Şevket Beysanoğlu derlediği masalların tümünü kadınlardan derlediğini, Diyarbakır'da erkek masalcıya rastlamadığını ifade eder (Beysanoğlu, 1946, s. 264). Beysanoğlu'nun tespitlerine göre daha önceleri sadece kadınlar tarafından anlatılan masallar zamanla erkekler tarafından da anlatılmaya başlanmıştır. 1997 yılında *Masallar ve Eğitimsel İşlevleri* adlı kitabında Diyarbakır'dan derlenen otuz masala da yer veren Muhsine Helimoğlu Yavuz masalların on beşini kadın on beşini de erkek anlatıcılardan derlemiştir (Yavuz, 1997, s. 177-503). Bizim yaptığımız derlemelerde de erkek

¹Şarkı, türkü, yır

ve kadın anlatıcı sayılarının birbirine yakın olduğunu gördük. Diyarbakır'da daha önce sadece kadınlar tarafından anlatılan masalların sonraki dönemlerde erkekler tarafından da anlatıldığını görülmektedir. Bu durum zaman içerisinde Diyarbakır masal anlatıcılarındaki değişimi de ortaya koymaktadır.

Görüştiğimiz masal anlatıcılarının çoğu masalları annelerinden, ninelerinden ya da köydeki yaşlı kadınlardan öğrendiklerini ifade etmişlerdir. Bu da aslında Diyarbakır'da asıl masal anlatıcıların kadınlar olduğunu, masal anlatımının erkekler tarafından sonradan öğrenildiğini ortaya koymaktadır. Ergani'deki masal anlatıcılarımızdan Esmir Peri Pınar: *Bu masalları annem bize anlatırdı. Biz de küçükken çok merak ederdik ve biz de bunları öğrenerek başkalarına anlatmaya başladık* diyerek masalların aslında daha önce daha çok kadınlar tarafından anlatıldığı ifade etti. Ancak bölgenin muhafazakâr yapısı, kadınların erkeklerin bulunduğu ortama girmemesi, dengbêjliğin toplumda geniş yer edinmesi ve kadın dengbêjler olsa da bunların daha çok erkeklerden oluşması ve bunların zamanla masal da anlatması gibi etmenler Diyarbakır erkek masal anlatıcılarının oranını önemli derecede yükselmiştir.

Masal anlatıcıları köy ve kasabaları dolaşarak masal anlatırlardı. Her yerde kendilerine oldukça değer verilen bu anlatıcılar bir şehre ya da köye gittiklerinde o yerin beyinin, zengininin ya da oranın önde gelen kişinin evinde misafir olarak kalırlardı. Masal anlatıcısı Pembe Tayar masalları nasıl öğrendiğini ve masal anlatıcılığına nasıl başladığını şu sözlerle dile getirdi:

Biz küçükken köyümüze çevreden masal anlatıcıları gelirdi. Köyde masalcının geldiğini duyan herkes akşam oraya giderdi. Ben de küçüktüm o eve gittiğimde hem küçük olmam hem de kız olmam sebebiyle beni içeri almazlardı. Ben de kapı eşiğinde ya da pencere altında merakla anlatılan masalları dinlerdim. Öğrendiğim masalların çoğu o dönemden kalmadır. Büyüdüğümde ben de bu masalları başkasına anlattım. İnsanlar da sürekli beni ev, düğün mevlit gibi etkinliklerine davet ederlerdi.

Bir şehre ya da köye masal anlatıcısı geldiği duyulduğunda sadece oranın halkı değil çevredeki yerleşim birimlerinden çoğu kişi yollara düşerek o anlatıcının yanına gelirlerdi. Anlatıcı kimin evine gelmişse o aile kendini şanslı hisseder ve bununla övünürdü. Masal anlatıcısı için özel bir yer hazırlanır, masalı rahat anlatması için oturduğu yer ona göre düzenlenir. Anlatıcının arkasına bir yastık, önüne bir yastık konulur ve eline bir çubuk verilirdi. Arkasına yaslanan masal anlatıcısı anlattığı olayı âdeta yaşardı. Olayın akışına göre elindeki çubuk yeri gelir kılıç yeri gelir mızrak yeri gelir süngü olurdu. Anlatıcı bir masal kahramanı gibi her daim olayın içindedir ve bu heyecanla masalı anlatır. Masalı anlatanlar kadar dinleyenler de kendilerini bu büyüdü dünya içerisinde bulurdu. Masal anlatıcıları halkın geleneklerini, değerlerini, inançlarını, hassasiyetlerini göz önüne alarak masalını anlatır, toplumda kargaşaya yer verecek tutum ve davranışlardan kaçınırlardı. Bu hassasiyete sahip olan masal anlatıcıları dili de

oldukça akıcı kullanırlardı. Dili kullanma ustalıklarının dinleyici bulmalarında önemli bir etken olduğunun farkında olan anlatıcılar bu yolla toplumun dilinin ve kültürünün gelişmesinde aktif rol oynamışlardır.

Özellikle kitle iletişim araçlarının yaygın olmadığı yıllarda Diyarbakır'da en çok rağbet gören şahsiyetlerin başında masal anlatıcıları gelirdi. Köy köy, şehir şehir dolaşan anlatıcılar gittikleri yerlerde çok iyi karşılanırlar. Bunlardan biri olan ve masalla birlikte cenknâme, menkıbe, dini-kahramanlık hikâyelerini de anlatan Abdulsamet Baykuşak:

Diyarbakır, Silvan ve kendi köyümde, çevre köylerde masal anlatırdım; aynı zamanda Bitlis, Ağrı, Bingöl, Muş'a kadar gider oralarda da destansı hikayeler ve masallar anlatırdım. Gittiğim her yerde insanlar sürekli benden bir şeyler anlatmamı isterlerdi. Bazen gece yarısına kadar ve günlerce anlatırdım. Gittiğim yerlerde o bölgenin ahalisi akın akın oraya gelir, bulunduğumuz evde oturacak yer kalmazdı.

Masal anlatıcılarının kişisel özellikleri masal metinlerine yansır. Bu yüzden hemen hemen anlatılan her masalda, anlatıcının hayatından izler bulmak mümkündür. Bunun sebebi ise anlatıcının kendi hayatı ile kahramanın hayatını birleştirmesi veya kendisini kahramanlardan birinin yerine koymasıdır. Nitekim ata ve at yarışlarına meraklı birinin anlattığı bir masalda kahramanlar da at yarışı yapar. Hanımından ayrılmış bir kaynak şahıs anlattığı masalın sonunda kahramana hanımını boşattırır (Şimşek, 2000, s. 540). Gomer Razin masalcının masal anlatımına etkisini şu sözlerle anlatır:

Masalda, masalcının, masalı anlatanın çok büyük rolü olduğunu, masal anlatıcısının hangi devrin, hangi sosyal tabakanın insanı olduğu, dünya görüşü, ustalığı ve bunun gibi başka özelliklerin masala oldukça etki ettiğini ifade eder. Her masal anlatıcısı, masalı kendi duyguları, kendi fikirleri ile süsler, kendi düşünce dünyasına ve hatta çoğu zaman dinleyicilerin nasıl olduğuna göre de kahramanların karakterlerine çeşitli eklemeler ya da çıkarmalar yapar; masala kendi yaşadığı çevrede kullanılan özlü sözleri, deyimleri ve atasözleri ekler. Böylece masal hem esas özelliklerini değiştirmeden korur hem masal anlatıcısının dünyasından da izler taşır. İşte bu sebeple folklor eserlerini derlerken, onun kim tarafından nerede ve ne zaman, anlatıldığını göstermek, anlatıcının dilindeki özellikleri tamamen korumak temel şarttır (Razin, 1940, s. 6-7).

Masal derlediğimiz imamların anlatılarında kendi inançlarının yansımaları görülmekte, neredeyse masallardaki tüm kahramanlar birbirleriyle *selamünaleyküm, aleyküm selam* şeklinde selamlaşırlar. Bu anlatıcılar masalların sonunda verilen dersi ayet ve hadislerle desteklerler.

2. Masal Dinleyicileri

Diyarbakır masal anlatma geleneği içerisinde anlatıcılar kadar dinleyicilerin de önemli bir yeri vardır. Anlatımın meydana gelmesi için öncelikle bir anlatıcıya ve dinleyici kitlesine ihtiyaç vardır. Anlatma eyleminin gerçekleşmesi için bu iki unsurun bir arada olması ve karşılıklı bir

iletişim içinde bulunması gerekmektedir. Anlatının şekillenmesinde dinleyicilerin tutumu oldukça önemlidir. Masal anlatma geleneğinin, anlatıcı ve dinleyici ile birlikte bir denge oluşturduğu ifade edilir (Başgöz, 1988, s. 29). Anlatıcı ve dinleyici kitlesinin cinsiyeti, yaşı, sosyal statüsü gibi nitelikleri ve toplumun değer yargıları, masalcının performansını ve masalın dokusunu oluşturan sözel yapıda değişiklik yapılmasını zorunlu kılar; bu da üslûbun farklılaşmasına yol açar (Dundes, 2006, s. 45-47). Bu düşüncelerden hareketle anlatıcı ve dinleyicinin özelliklerinin belirlenmesiyle yöredeki masal anlatma geleneği daha iyi ortaya konulacaktır.

Anlatım hadisesi daha çok dinleyicilerin talepleri doğrultusunda gerçekleşmektedir. Eğer masal dinleme noktasında bir talep olmazsa anlatım gerçekleşemez. Masal anlatma geleneğinin varlığını yaşatmasında ve devam ettirmesinde anlatıcılar kadar dinleyicilerin de etkisi vardır. Nitekim son dönemlerde yörede masal dinleyicilerinin azalması neticesinde gelenek yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Sadece dinleyicilerin varlığı yeterli değildir, dinleyiciler aynı zamanda anlatım esnasında masal anlatıcısını etkilemesi noktasında da dikkat çeker. Anlatım süreci anlatıcı ve dinleyicinin karşılıklı etkileşimi ile başlar ve devam eder. Anlatıcı masal dinleyicilerinin merakla dinlediklerini hissetmesi bile onun anlatımını etkilemektedir. Görüşme yaptığımız masal anlatıcıları ilk başta masalı unuttuklarını ya da tam hatırlamadıklarını söylemişlerdir. Daha sonra yavaş yavaş küçük hatıralarını anlatmaya başlamışlar, bizim onları merakla ve dikkatle dinlediğimizi gördüklerinde heyecanla ve gözle görülür bir sevinçle anlatmaya başlamışlardır. Masallarını dinleyeceği bir topluluk bulamamanın üzüntüsünü yaşayan ve bunu sözleri ile zaman zaman dile getiren bazı masal anlatıcıları karşılarında bir dinleyici bulunca zorlamaya gerek kalmadan sevinçle masal anlatmışlardır.

Masal anlatıcılarından Nurettin Peker, masal anlatma geleneğinin zayıflamasını dinleyicilerin etkisine ve teknolojiye bağlı gelişmelere bağlamaktadır. *Bu dönemde masal dinleme ihtiyacı gittikçe azalıyor çünkü günümüzde artık pek masal anlatıcısı ve dinleyicisi kalmadı. Bunun yanında önceleri televizyonun yaygınlaşması şimdilerde ise daha çok telefon ve içeriklerinin daha cazibeli olması nedeniyle masalarda anlatılan hadiseler dinleyicileri eskisi gibi etkilemiyor, onların dikkatini çekmiyor* diyerek geleneğin yok olmasını teknolojinin gelişmesi sonucu dinleyici kitlesinin buralara yönelmeleri sonucunda masala olan ihtiyacın azalmasına bağlamaktadır.

Diyarbakır masallarının dinleyici kitlesi, o toplumda yaşayan herkeştir. Masal nerede anlatılıyorsa o yerde yaşayan herkes aslında bir masal dinleyicisidir. Masalın anlatıldığı mekân,

anlatım zamanı ve amacı dinleyici kitlesini belirleyen unsurlardır. Akşam vakitlerinde çocuklarını uyutmak, eğitmek, oyalamak veya ailece güzel vakit geçirmesini sağlamak isteyen bir annenin dinleyicisi çocuklarıdır. Köye bir dengbêj geldiğinde köy ahalisi orada toplanır ve gelenek hâline gelen eğlenceler, toplantılar orada düzenlenir. Orada bulunan tüm köy ahalisi bir masal dinleyicisidir. Uzak yerlerden akrabaların düğününe gelen misafirler gecenin ilerleyen saatlerine kadar karşılıklı masal, halk hikâyeleri anlatır ve türküler söylerler. Orada bulunan misafirler ve oranın ahalisi bir dinleyicidir. Tarlada, bağda, bahçede iş yapmak için bir araya gelenlere ve günün belirli vakitlerinde belli bir amaç için bir araya gelen kişilere ile kış mevsiminde ısınmak için güneşe karşı oturanlara masal anlatmaya başlayan anlatıcının dinleyicileri de etrafında bulunan arkadaşlarıdır.

Masal dinleyicilerinin çoğunlukla çocuk ve kadınlardan olduğu yönünde yaygın bir kanaat vardır ancak Diyarbakır yöresinde gece toplanmaları olan şevbihêrklere sadece erkekler katılır ve onlar tarafından masal anlatılır, bu eğlencelere hiçbir şekilde kadınlar katılmaz. Bunu yerine kadınlar uzun kış gecelerinde evlerinde ailece bir araya geldiklerinde, komşu kadınlarla ev oturmalarında, şehriye kesme törenlerinde, nişan ve düğünlerde damat ya da gelin evinde birbirlerine masal anlatırlar ve bu ortamlara da erkekler katılmaz. Boratav'ın ifade ettiği gibi Diyarbakır'da da masal meclisleri ve konuların dinleyicilerin yaşları ve cinsiyetlerine göre çeşitlendiği açıkça görülmektedir. (2009, s. 38).

Masal derleme ortamında, anlatıcıya kimi zaman dinleyiciler tarafından çeşitli müdahaleler yapılmıştır. Masal anlatıcısı anlattığı masalı hatırlamadığında, anlatım sırasını karıştırdığında ya da atladığında ondan daha önce masalı dinleyen eşi, kızı ya da başka biri tarafından uyarılmakta, hatırlamalar yapılmaktadır. Daha önce masal hakkında bilgisi olan kişiler tarafından uygun olmayan yerleri söylememesi hususunda anlatıcıyı uyarmıştır. Kaynak kişilerden Esmer Peri Pınar *Sırtı Yeşil Yaşlı Kurt ile Genç Kurtlar* adlı masalında yaşlı kurt genç kurtlara *sizin de g.nüzü göreceğiz* diyeceği esnada daha önce masalı dinleyen kızı tarafından kaynak kişinin o kısmı anlatmasına müdahale etmiştir. Kızı baskı uygulamasına rağmen Esmer Peri Pınar, yaşlılığının verdiği rahatlıkla, dinleyici erkeklere *zaten siz de benim evladım gibisiniz* diyerek onları kendi evladı yerine koyduğunu belirterek ilgili kısmı anlatmıştır. Bazen de hoş olmayan ifadelerin kullanılmasından dolayı anlatıcı, dinleyicilerden hoşgörü istemiştir. Bunu söylemek hoş olmayabilir ama masaldaki her şeyi anlatmalıyım bundan dolayı affınıza sığınıyorum gibi ifadeler kullanır.

Masalın dinleyiciyi inandırma gibi bir işlevi olduğunu bazı masal tanımlarından da görebiliyoruz. Saim Sakaoğlu masalı: *Kahramanlarından bazıları hayvanlar ve tabiatüstü*

varlıklar olan, olayları masal ülkesinde cereyan eden, hayal mahsulü olduğu halde, dinleyicileri inandırabilen bir sözlü anlatım türü (2015, s. 2) şeklinde tanımlar. Diyarbakır masal dinleyicileri ile yaptığımız görüşmede bazı dinleyiciler masalda hayal unsuru öğeler olsa bile perde arkasında bunun bir gerçeklik payının olduğu, bu anlatılanların eski dönemlerde yaşanabilir şeyler olduğuna inandıklarını söylemişlerdir. Misal olarak masaldaki olayların inandırıcılığını ifade etmek için hayvanların konuştuğu bir masalda *eski dönemlerde hayvanların konuştuğu zamanlarda* cümlesini kullanmışlardır. Masal anlatıcısının bu ifadeleri kullanması dinleyicinin masallara inanmasını sağlayarak yaşadıkları dönemde bu tür şeyler olmazsa bile bunların gerçekleştiği zaman dilimlerinin olduğuna dinleyicilerin inanmalarını sağlamıştır. Bununla birlikte masalda anlatılanların gerçek olmadığını kabul edenlerin sayısı da oldukça fazladır. Dinleyici her ne kadar inanmasa bile kendini tamamen masala bırakmıştır. Masalda anlatılanların gerçek olmadığını bildiği halde ona inanmaktadır.

Muhsine Helimoğlu Yavuz, masal tekerlemelerini tanımlarken masal anlatıcısının dinleyicinin dikkatini çekmek için tekerlemelere başvurduğunu aktarır: *Masalların çoğunlukla başında ve sonunda, bazen de arasında yer alan tekerlemeler, anlatıma ayrı bir tat vermek ve dinleyicinin ilgisini çekmek için, anlatıcının en büyük yardımcısıdır. Bunlar bazen uzun (Özellikle baştakiler) bazen de çok kısa olan söz kalıplarıdır.* (Yavuz, 2009, s. 152). Tekerleme üzerinde önemle duran Pertev Naili Boratav: *Masal tekerlemesi, masalın başında, ortasında, uygun yerlerde ve sonunda söylenen yerine göre uzunca ya da çok kısa kalıplaşmış birtakım sözlere verilen addır* şeklinde tanımlamıştır. Boratav *Masal* adlı makalesinde tekerlemenin dinleyiciyi masal hazırlarken masalın anlatacağı, anlatamayacağı birçok gerçeği şaka, oyun kılığında kelimelerin ve söz zincirlemelerinin yüklendiği çağrışım gücüyle kavratıldığını ve aslında tekerlemelerin sıradan cümleler olmadığını birçok manayı barındırdığını ifade etmektedir (Boratav, 1987, s. 123-124). Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş* adlı eserinde tekerlemenin amacı, sözlü edebiyat ürünü icrası sırasında dinleyicinin dikkatini başka bir şeye vermesine engel olmak olduğunu ve tekerleme sayesinde bazen şaşırır bazen gülen ve eğlenen dinleyici, bu sayede halk anlatısının anlatımı sırasında dikkati dağılmadığını ifade etmiştir (Elçin, 2013, s. 589). Tekerlemelerin dinleyicinin dikkatini masala çekmek için kullanıldığını ifade eden Yavuz ve Elçin gibi Naki Tezel de tekerleme ile ilgili benzer şekilde görüşlerini ifade etmiştir:

Tekerleme, dinleyicinin ilgisini masala çekmek için bütünüyle kelime oyunlarından, birbiri ile pek ilgisi olmayan bir araya getirilmiş sözlerden meydana gelir ve tekerlemenin asıl güzelliği de bu birbiri ile ilgisiz kelimelerin bir araya getirilişindeki düzen ustalığındadır. Sırf dinleyicinin ilgisini çekmek ve onu realiteyle ilgili olmayan masal âlemine girişe hazırlamak için masaldan önce söylenir ve aslında tekerlemenin masalla hiçbir ilgisi yoktur. (Tezel, 2009, s. 10)

Diyerek aslında dinleyiciyi masala bağlamanın anlatıcı için ne kadar önemli olduğunu ve bunun için farklı yöntemler kullanıldığını ifade etmişlerdir.

Masalların temelinde karşındaki dinleyiciye ders verme amacı vardır. Bu amacın gerçekleşmesi için dinleyicinin ilgisini ve onu masalın olağanüstü dünyasına çekmek için Diyarbakır masal anlatıcıları en başta yaygın olarak tekerleme ya da bir dua ile başlamaktadır. Dinleyici sevindirmek, onu bir nevi masala bağlamak için onların anne babalarına dua edilir, rahmet okunur. *Allah rahmet eylesin hazırda bulunanların ve dinleyicilerimin anne ve babalarına*, denir. Dua masalın sonunda daha yoğun olarak işlenir. *Masalım gitti diyarlara, rahmet hazırda bulunanların ve dinleyicilerin anne ve babalarına*, denir. Diyarbakır masallarında kendilerine, anne ve babalarına yapılan dua, masalların genelde mutlu sonla bitmesi, iyiliklerin karşılığının ödül, kötülüklerin karşılığının ceza olması gibi durumlardan dolayı masalın temel öğelerinden olan dinleyicilerin masalın büyüdü dünyasına daha fazla kapılmalarını sağlamıştır.

İyi bir masal dinleyicisi aslında geleceğin iyi bir masala anlatıcısı olmanın temel taşıdır. Görüştüğümüz masal anlatıcılarının çoğu vakti zamanında iyi bir masal dinleyicisi olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda bir dengbêj olan masal anlatıcılarımızdan Sadık Çevik, çocukluğundan beri iyi bir dinleyici olduğunu ifade etmiştir. Küçüklüğünden itibaren radyoda masal dinlediğini, bulunduğu yere dengbêjler ya da masal anlatıcıları geldiğinde onları dinlemek için gittiğini ve anlattıklarını can kulağıyla dinlediğini, daha sonra dinlediklerini hafızasına alıp bu şekilde bir dengbêj, bir masal anlatıcısı olduğunu söylemiştir. Bir diğer masal anlatıcısı Gülistan Gür ise

Çocukluğumuzda hemen her akşam ocak başında toplaşıp masal anlatan kişilerden masal dinlerdik. Masal dinlemeye akrabalarımızdan ve komşulardan çocuk arkadaşlarımız da gelirdi, ocak başında en az on-on beş kişi olurduk. Masal dinleme geleneği neredeyse evlenme zamanımıza kadar devam etti deyip özellikle kışın daha çok masal dinlediğini belirtmiştir.

3. Masal Anlatma Yeri/Mekânı ve Zamanı

Masalı aslında belirli bir mekân ve zamanla sınırlandırmak doğru değildir. Genelde anlatıcısının uygun olduğu bir vakitte, karşısında hazır bir dinleyici kitlesi bulunduğu herhangi bir zaman diliminde ve uygun herhangi bir mekânda anlatılabilecek bir türdür. Böyle olmakla birlikte masalların anlatım zamanı ile ilgili Diyarbakır'da bazı inanç ve uygulamalar da bulunmaktadır. Şevket Beysanoğlu, masalcı kadınların çoğunun gündüz masal söylemediğini, söylerlerse hamamda donlarının çalınacağına inandıklarını bu yüzden masalları daha çok geceleri toplamak zorunda olduğunu ifade eder (Beysanoğlu, 1946, s. 264). Masalcı kadın uzun kış gecelerinde ve belirli mekânlarda *Bir varmış, bir yokmuş* deyip masala başlar ve dinleyiciler hoş geldin der. O da hoşlukta olasınız diyerek masala başlar.

Diyarbakır yöresinde halk, özellikle de kırsal kesimde *şevbihêrk* adı verilen akşam vakitlerinde ve özellikle uzun kış gecelerinde hoşça vakit geçirmek, eğlenmek için belirli evlerde toplanırlar. Halk edebiyatı ürünlerinin yaratılmasında ve icrasında oldukça önemi olan âşık kahvelerine benzeyen bu ortamlarda halk gece boyunca eğlenceler düzenler. Kahvehanelerde âşıklar kendilerini ve sanatlarını göstermek amacıyla insanların karşısına çıkmaktadırlar. *Saz şairleri koşma, mâni, türkü ve destanlarla bir gösteri sunmaktadır. Âşık kahvelerinde saz çalıp şiir okuyan şairler, halk hikâyeleri anlatan genellikle kent yaşamı içinde yoğrulmuş fakat kırsal kesimin halk edebiyatıyla yakından ilgilenen kişilerdir* (Şahbaz, 2007, s. 58). Kahvehaneler âşıklar için sadece ürün yaratma ve icra ortamı değildir. Aynı zamanda geleneğin devamını sağlayacak yeni nesillerin yetiştirilmesi yani yeni temsilciler yaratma konusunda da önemli bir mekândır. *Âşıklar kahvesi hem geleneğin icra edildiği hem de yeni âşıkların yetiştirildiği bir ocaaktır. İnsanların bir araya geldikleri her müessesede olduğu gibi burada da uyulması gereken belli başlı kurallar vardır* (Düzgün, 1994, s. 17). Bu yönüyle hem kahvehaneler hem de Diyarbakır yöresinde köyde belirli evlerdeki bu toplanmalar birlikteliği sağlayan, insanların iletişimini artıran ve geleneğin sürdürülmesinin noktasına ana mekânlar ve ortamlar olarak bilinir. Şevbihêrk, âşık kahveleri gibi bir mekân olmayıp geceyi birlikte geçirme manasında kullanılan ve halkın geceleri eğlenme, muhabbet etme, görüşmek amaçlı toplanmalardır. Ürünlerin ortaya konulması noktasında şevbihêrk ve âşık kahveleri arasında bir benzerlik bulunmaktadır.

Diyarbakır'da Anadolu'nun çoğu bölgesinde bulunan ve sorunların çözüldüğü, günlük işlerin görüşülüp dini sohbetlerin yapıldığı bazı zamanlarda da eğlence ortamının oluşturulduğu, masalların anlatıldığı önemli yerlerden olan köy odaları, halkodası, cami odası gibi mekânlar hem şehirlerde hem kırsal bölgelerde bulunmaz. Bunun yerine kadınlar uzun kış gecelerinde evlerinde ailece bir araya geldiklerinde, komşu kadınlarla ev oturmalarında, şehriye kesme törenlerinde, nişan ve düğünlerde damat ya da gelin evinde; erkekler ise nişan ve düğün evinde, köyde tanınan bilinen belirli evlerde, bir misafirin geldiği evde, yatılı olarak dini eğitim gören talebeler medreselerde, kış günlerinde güneşin vurduğu bir evin, caminin yamacına veya bir duvarın dibine çömelip birbirlerine masal anlatırlar.

Diyarbakır'da birincil geçim kaynağı hayvancılık ve tarımdır. İlkbahardan başlayarak yaz ayları ve sonbahar ayları toprağın sürüldüğü, ekinlerin ekildiği ve bahçe işlerinin yoğun bir şekilde yapıldığı dönemdir. Kış ise yaz aylarında sürekli çalışan halkın dinlenmeye geçtiği işin gücün fazla olmadığı bir dönemdir. Bu yüzden bu dönem halk anlatılarının icrasında oldukça önemlidir. Uzun kış geceleri halkın bir araya gelerek yazın yorgunluğunu ve kış mevsiminden dolayı sürekli evde kalmanın stresinin atıldığı; birlik ve beraberliğin, dayanışmanın olduğu

zaman dilimleridir. Özellikle elektriğin olmadığı, televizyon, telefon ve internetin henüz yaygın olmadığı zamanlarda insanlar geceleri cayır cayır yanan odun sobasının etrafında, mum veya gaz lambası ışığında bir araya gelerek birbirlerine halk hikâyeleri, masallar, destanlar, efsaneler anlatırlardı.

İş yoğunluğundan dolayı yaz döneminde geçikleşmeyen, sonbahar aylarından itibaren özellikle de kış gecelerinde gerçekleşen masal ortamları, mekânlara ve dinleyici kitlesinin cinsiyetine göre değişiklik göstermektedir. Sadece erkek ve kadın dinleyicilerden oluşan ortamlar olduğu gibi aile içerisinde dede, nine, torun ve diğer aile efratlarından oluşan daha dar ve bazen akrabaların da katıldığı her iki cinsiyetin mevcut olduğu ortamlar da bulunmaktadır. Şevket Beysanoğlu, Diyarbakır'da yaptığı derlemelerini yayımladığı *Diyarbakır'da Derlenmiş Halk Masalları* adlı kitabında masalların kış geceleri yapılan kadın gezintilerinde, şehriye kesme toplantılarında söylendiğini ifade eder (1946, s. 264).

Köyden kente göç, modernleşme, teknolojinin gelişmesi ve ona olan bağımlılığın artmasıyla daha çok kırsal kesimde var olan ve toplum hayatının rengi, güzelliği olan bu ortamların nerdeyse yok olmasına sebep olmuştur. İlk başlarda köylerde bir iki hanede bulunan televizyonu izlemek için insanlar toplanır ve bu sayede iletişim, etkileşim devam ederdi. Daha sonra yaygınlaşmasıyla her hane halkı içine kapanmış ve diğer insanlarla bağları zayıflatmış. Şevbihêrk ortamında masalları öğrenen gençler ve çocuklar, bu ortamın da yok olmasıyla bu gelenek bitme noktasına gelmiştir. Masal anlatılacak ortamın ve dinleyicilerin olmaması sonucu anlatıcılar da hafızalarındaki masalları unutmaya başladılar. Masal anlatıcıları anlatmadıkları için ya masalı tamamen unutmuşlar ya da yarım yamalak anlatmaktadırlar. Çevrede iyi bir masal anlatıcısı olarak bildiğimiz nice kaynak kişileri aradığımızda masalları unuttuklarını ifade etmişlerdir.

4. Masal Metinleri

Metinler, masal anlatma geleneği içerisinde anlatıcı, dinleyici ve icra ortamı çerçevesinde şekillenir ve bu sürecin sonucunda ortaya çıkar. Bu yüzden masal metinlerinin kendisi de başlı başına değerlendirilmesi gereken başka bir unsurdur. Daha doğru bir ifadeyle metin, bahsettiğimiz bu bütün süreçlerin sonucunda ortaya çıkmış bir üründür. Doğal olarak o süreçlerin veya unsurların her birinden izler taşır. Masal türünün özellikleri, aynı zamanda metnin yaratım ve başkalarına aktarımını da etkilemektedir. Geleneksel olarak sözlü kültür ortamında yetişen ve sanatını icra eden masal anlatıcıları, çîrokbêjlerden, dengbêjlerden, masal anlatan kadınlardan dinledikleri, öğrendikleri masalların özelliklerinden hareketle yeni masallar ortaya koyabilmektedirler. Her anlatıcı kendi yaşamından, bakış açısından, yaşadığı kültür ve

coğrafyada esinlenerek her masala yeni bir soluk katabilmektedir ve dolayısıyla aynı konuyu işleyen masalın birçok varyantı ortaya çıkabilmektedir. Bu yeniden oluşturma sürecinde, daha önceden meydana getirilmiş olan masallar, birer örnek teşkil etmektedir (Gültekin, 2017, s. 368). Diyarbakır masal metinleri incelendiğinde bazen bir masalın ona yakın varyantı olduğu tespit edilmiştir. Misal olarak Ensar Aslan'ın da derlediği *Korkak Ali* (Aslan, 2001, s. 38) masalının kahramanın ismi ve olay örgüsünün çok az değiştiği birden çok varyantına rastlanmıştır, Korkak Ali yeri gelir derlediğim masalarda *Korkak Hasan, Korkak Ahmet* olur, masaldaki *devler* yeri geldiğinde *kırk keleş* olur.

Bir masal metnini onun anlatıcısından bağımsız düşünmek mümkün değildir. Bir masal metni anlatıcının dünyasının yansımasıdır, anlatıcı öğrendiği masalı kendi aleminde yoğurduktan sonra dinleyiciye sunar. Dolayısıyla masal anlatıcısının yaşamını, bulunduğu kültürü, hayal alemini masalın herhangi bir yerinde bulmak mümkündür. Mark Azadovski de bu duruma işaret etmiş ve ... *masalcının hayat deneyimleri, gözlem yeteneği, tuttuğu iş ve kişisel niteliklerinin masalın yeniden söylenmesinde büyük katkıları olduğunu* ... ifade ettikten sonra, masal anlatıcılarının dinî inanışlarının, mesleklerinin masala etkisini ayrıntılı olarak incelemiştir (Azadovski, 2002, s. 53). Diyarbakır masallarına baktığımızda anlatıcı çiftçi ise metinlerde mesleği ile ilgili unsurlara sıkça yer verdiği tespit edilmiş, anlatıcı dindar olarak nitelendirilen imam, müezzin gibi kişiler ise metinlerde dini kavramlar sıkça yer aldığı görülmüştür. Gelininden çok çektiğini ifade eden bir kadın anlatıcı, gelin kaynana masallarını anlatmış ve bu masalarda genelde gelin kötü karakter olarak yer almıştır.

Sözlü kültür döneminin eserleri olan masallara ve genelinde de halk bilimi araştırmalarında metnin derlenmesi ve bu derlemelerin yazıya geçirilme süreci oldukça önemlidir. Sözlü olarak yaratılan ve bu gelenek çerçevesinde bir dinleyici kitlesine sunulan masallar bilimsel çalışmalar çerçevesinde derlenip yazıya geçirildiğinde birçok özelliğini kaybetmektedir. Teknolojinin ilerlemesiyle başta ses kaydedici cihazlar kullanılmış daha sonra da bunlara görüntü kaydedici cihazlar eklenmiştir. Alan araştırması neticesinde derlenen ve kaydedilen ürünler daha sonra yazılı metne dönüştürülmektedir. Ancak kısmen de olsa yazıya geçiren kişinin üslup özellikleri metne yansımaktadır bu yüzden anlatıma ait bazı özellikler saf haliyle bu yazılı metne yansımamaktadır. Bu durum derlemenin ve derlenen ürünlerin çözülmesinin bağlam merkezli bir yaklaşımla yapılmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır (Gültekin, 2017, s. 368-369). Yazılı bir metne her zaman ihtiyaç duyulmaktadır çünkü bunları edebî bakımdan ve yapısal olarak değerlendirebilmek için bu bir gerekliliktir. Ancak, sadece yazılı metne dönüştürülmüş bir anlatımı da bilimsel olarak anlamak, açıklamak ve yorumlamak imkânsız hâle gelmiştir.

Titon bu duruma *Folklor olarak nitelendirilen herhangi bir iletişim olayından meydana gelen metinler açıkça bir dönüştürme ve indirgemedirler* (Titon, 2015, s. 274) ifadeleriyle dikkat çekmektedir. Derleme esnasında görüştüğümüz kaynak şahısların çoğu masallarını Kürtçe anlatırken bir kısmı ise Türkçe ve Zazaca anlatmıştır. Kürtçe ve Zazaca anlatılan masallar alanında uzman olduğuna inandığımız kişiler yardımı ile Türkçeye aktarılmıştır. Bu nedenle masal metinleri ağız özelliği olmadan verilmiştir. Muhsine Helimoğlu Yavuz tarafından derlenen masalarda da benzer şekilde metinlerin ağız özelliği olmadan oluşturulduğu tespit edilmiştir. Şevket Beysanoğlu ise *Masal söyleyenin ağızından değiştirilmeden ve bir şey ilave olunmadan olduğu gibi yazılmıştır. Masalları okuyacak ve tedarik edeceklerin daha iyi anlamaları için Diyarbakır şivesinden gayet kısa da olsa bahsetmeyi ve özelliklerini belirtmeyi faydalı bulduk* (Beysanoğlu, 1946, s. 264) diyerek derlediği masalları ağız özelliğine göre ve bu ağız özellikleri hakkında bilgi vererek yayımlamıştır.

5. Masal Formelleri

İçerisinde çeşitli iletileri barındıran bir anlatı türü olan masalarda anlatıcılar, dinleyicilere masalın iletisini verirken anlatıyı daha güzel vermek, daha zevkli bir hale getirmek, dinleyiciyi masalın içerisine çekmek için dilin bütün imkânlarını kullanır. Dinleyicilerin anlatıdan zevk alması, anlatının sonraki nesillere aktarımı için gerekli olan ilk koşuldur. Masal anlatıcılarının, asıl masala geçmeden önce dinleyicilerin dikkatini masal çekmek, dinleyicilerin dikkatlerini diri tutmak, anlatımı zevkli hâle getirmek, zaman zaman olaylar arasındaki geçişleri sağlamak, bazen kendisine zaman kazandırmak ve olayı bir sonuca bağlamak için kullandıkları kalıp ifadeler formel ya da tekerleme adı verilir.

Daha çok anlatıcılar tarafından dinleyicileri şaşırtmak, güldürmek, eğlendirmek ve masala ilgilerini çekmek, kendi hünerlerini sergilemek için kullanılan bu kalıp sözler, ses ve sözcük benzerliklerinden oluşturulmuştur. Çoğu zaman masal ile anlamsal bir bağı olmayan bu sözler anlam bakımından da tutarsızlıklar taşımaktadırlar. Çeşitli fonksiyonları olan bu formeller daha çok geçişleri sağlamak, anlamı güçlendirmek için kullanılır. Pertev Naili Boratav, formellerin işlevleri hakkında şu sözlere yer verir: ... *Akıl almaz seriüvenlerden, garip, güldürücü, mantık dışı öğelerden oluşan tekerleme, dinleyicileri masalın düşsel ve gerçekdışı dünyasına hazırlar.* (Boratav, 1982, s. 276). Boratav, bu sözleriyle formellerin, masalın cezbedici dünyasına dinleyicileri hazırlama görevine dikkat çeker. Dinleyicileri kimi zaman geceler boyunca devam edecek olan bu uzun yolculuğa hazır hale getirme işlevini ilk olarak masalların başında kullanılan bu formeller sağlayacaktır.

Formeller, Sakaoğlu tarafından başlangıç (giriş) formelleri, bağlayış (geçiş) formelleri, benzer durumlarda kullanılan formeller ve bitiş formelleri şeklinde gruplandırılıp incelenmiştir (Sakaoğlu, 2002, s. 246). Bu formel ifadeler masal dil ve üslubunun en önemli unsurlarıdır. Bir bakıma masalın iskeleti sayılan, bir kısmı iç kafiyeli söyleyişler olan bu unsurlar hem masalın anlatılıp aktarılmasında kolaylık sağlar hem de masal anlatıcısının ustalığıyla masala güzellik katar, masalın akıcılığını sağlar (Kumartaşlıoğlu, 2009, s. 443).

Diyarbakır masallarının vazgeçilmez unsurlarından olan formelleri anlatıcılar masalların giriş, geçiş ve bitiş bölümlerine uygun bir şekilde yerleştirirler. Şevket Beysanoğlu'nun derlediği masalarda formelleri yoğun bir şekilde görmekteyiz. Kitapta geçen *Yedi Baci* masalı dışındaki tüm masalar bir tekerleme ile başlar. Asıl masala geçmeden önce bir giriş hükmünde olan bu giriş tekerlemeleri söz konusu masalarda önemli bir yer tutmaktadır. Diyarbakır'da masalcıların bazıları *Kırk Yalan* masalını başlangıç tekerlemesi olarak söylerler. Gerçek masalcılar başlangıç tekerlemesinden sonra asıl masala başlarlar. Dinleyicilerin ilgilerini masala çekmek için söylenen ve güldürü özelliği ön planda olan bu tekerlemeler her masalda farklılık göstermektedir:

Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde, deve deleklik eder eski hamam içinde. Hamamcinin tası yok. Külhancinin fesi yok. Natura peştimal getiri. Peştimalın ortası yok. Çıktım çarşıya bakhtım bir tazi gezi boynunda haltası yok. Dedim usta Ebülhayat buna bir khalta yap, dedi, kerestem yok.

Başlangıç tekerlemesinden sonra asıl masala geçen hakiki masalcılar, masala ayrı bir güzellik katmak için ve dinleyicilerin dikkatlerini toplamak için masal aralarında bazı tekerlemeler söylerler:

Ayin ondördi kimi. Ne güneş görmüş, ne hava urmuş. Güli güller açılı, aklı, gözlerinden inci mercan saçılı. Göz görmezse dil tarif edemez.

Onlu orda kalsın. bız gelakh Delibaltaya, Kız evae kalsın biz gelakh derviş babaya

Asıl masal bittikten sonra sonuna masalı bitiriş tekerlemeleri eklenir:

Yediler, içtiler, muratlarına geçtiler. Allah bizi de murada erdire. Darısı bizimkilerin başına. (Beysanoğlu, 1946, s. 262-263).

Muhsine Helimoğlu Yavuz tarafından derlenen masalarda Beysanoğlu'nun derlediği masallardaki kadar olmasa da başlangıç, geçiş ve bitiş formellerin olduğunu tespit ettik:

Evel zaman içinde, kalbur saman içinde, develer tellal iken, ben ninemin beşiğini tungır mungır salları iken ...

Bir varmış bir yokmuş, Allah'tan başka kimse yokmuş.

Gel zaman git zaman, zamanlardan bir zaman, rahmet olsun dinleyenlerin annesine babasına, bu rahmetin dışında olsun duvar dibindeki şeytanlar, başlayalım masalımıza ...

Gel zaman git zaman, günün birinde padişah ölmüş. Gel zaman git zaman yakışıklı bir delikanlı olan Gürbüz'ün evlenme zamanı gelmiş.

Gel zaman git zaman paşanın bir oğlu olmuş.

Yemişler, içmişler muratlarına ermişler.

Masalımız çalı çırpıda kalsın.

Duvar dibindeki şeytanların dışında.

Bizi hazır dinleyenlerin

Anasına babasına rahmet olsun ... (Yavuz, 2009, s. 177-499).

Tarafınca 2000-2022 yılları arasında derlenen masalarda anlatıcı *Bir varmış bir yokmuş* gibi formelleri kullandığı gibi Allah'ın birliğini vurgulayan *Allah'tan büyük kimse yokmuş ve Allah dışında kimse yokmuş* gibi kalıp ifadelerle masala başlar. Bu tür başlangıç formellerinin yanında *Allah'ın rahmeti dinleyenlerin, laneti de kapı ve duvar diplerindeki şeytanın üzerine olsun, Masalım diyarlara, Allah'ın rahmeti dinleyenlerin ve hazırda bulunanların ölmüşlerinin üstüne olsun* gibi dinleyici ve dinleyicinin anne babasına rahmet okunduğu, duaların yapıldığı ve şeytanı lanetleyen kalıp ifadelerin yoğun olarak kullanıldığını tespit ettik.

Geçiş formelleri masalarda: *Bunlar burada kalsın, biz başka birine gelelim, onlar orada kalsın biz Mehmet'in padişah babasına gelelim, Gel zaman, git zaman aylar geçmiş, Gel zaman git zaman bir süre sonra kadın hamile kalmış, doğumu yaklaşmış, Deli kardeş burada kalsın biz akıllı kardeşe gelelim, Bunlar burada kalsın biz dereye düşen hizmetkara gelelim, Bunlar burada kalsın, biz başka birine gelelim* şeklinde kullanılmaktadır. Masal başında dinleyicinin anne babasına rahmet okunduğu, duaların yapıldığı ve şeytanı lanetleyen kalıp ifadeler masal sonunda daha yoğun olarak kullanılmaktadır.

Masal metinleri incelendiğinde Şevket Beysanoğlunun yaptığı derlemelerde kullanılan formellerin oldukça uzun olduğu, daha sonra Muhsine Helimoğlu Yavuz tarafından yapılan derlemelerde tespit ettiği masalarda formellerin kısaldığını, günümüzde yaptığımız derlemelerde ise formellerin çok kısaldığını hatta yok olma noktasına geldiğini tespit ettik. Ayrıca Beysanoğlu'nun yayımladığı masalarda günümüzde masal başında ve sonunda sık kullanılan dua, beddua şeklindeki kalıp ifadeler hiç rastlanılmamıştır. Formellerin kısalmada ve dua, beddua gibi kalıp ifadelerin masallara girmesinin sebebi olarak masal anlatma geleneğinin zayıflaması sonucu formellerin unutulması, toplum yapısının değişmesi ve anlatıcıların kimliklerindeki değişimler gösterilebilir.

SONUÇ

Diyarbakır tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, milattan önceki devirlere kadar dayanan tarihi ile kadim bir yerleşim yeridir. Bu özelliği nedeniyle zengin bir sözlü anlatma geleneğine sahip bir coğrafyadır. Yörede masal anlatma geleneği yıllarca daha çok *şevbihêrk* denilen uzun kış gecelerinde, çirokbejler (masal-hikâye anlatıcısı), dengbêj tarafından odanın ortasında kurulan kocaman, ateşi harıl harıl yanan sobanın etrafına oturmuş

insanlara masal, hikâye anlatarak günümüze kadar devam edegelmiştir. Şevket Beysanoğlu'nun tespitlerine göre önceleri sadece kadın anlatıcıların anlattığı masallar daha sonra profesyonel özelliklere sahip olan çirokbejler ve dengbêjler tarafından anlatılmaya başlanmış, günümüzde de her yaştan ve her cinsten kişilerce anlatılmakta, kadın ve erkek anlatıcı oranı hemen hemen eşittir.

Diyarbakır yöresinde kırsal kesimde *şevbihêrk* adı verilen gece toplanmalarında, şehriye kesme törenlerinde, nişan ve düğünler gibi masal icra ortamlarının şehir merkezlerinde oluşmadığını söyleyebiliriz. Daha önce belirli mekân ve zaman diliminde gerçekleşen masal anlatmaları zamanla değişerek akşam olmasıyla herkesin evde toplandığı ve dinlenme zamanı diyebileceğimiz vakitlerde, gündüzün herhangi bir vaktinde, ev işleri için bir araya gelindiğinde, işyeri ve arkadaş sohbetleri esnasında icranın gerçekleştirildiğini, artık belirli bir zamana ve mekâna bağlı olmadan geleneğin sürdürüldüğünü söyleyebiliriz.

Şevket Beysanoğlu, Diyarbakır masal anlatma geleneğinde gerçek masalcıların başlangıç tekerlemesinden sonra asıl masala başladığı ifade etmektedir. Bu formeller masalların başında, ortasında ve sonuç bölümlerine uygun bir şekilde yerleştirilirler. Diyarbakır'da masalcılar bazen bir masalı başlangıç tekerlemesi olarak söylerler. Masal metinleri incelendiğinde eskiden derlenen masalarda kullanılan formellerin oldukça uzun olduğu, daha sonra derlenen masalardaki formeller ise kısalmış ve yok olma noktasına gelmiştir. Günümüzde masal başında ve sonunda sık kullanılan dua, beddua şeklindeki kalıp ifadelerin eski dönemlerde derlenen masal metinlerinde yer almadığı tespit edilmiştir. Toplum yapısının değişmesi, masal anlatma geleneğinin zayıflaması sonucunda formeller kısalmış ve kullanılan formeller de değişmiştir.

Çağımızda hızla gelişen teknoloji insan hayatına büyük faydalar sağlasa da bunun yanında kültürel boyutta yıkıcı ve bozucu etkileri de olmaktadır. Başlarda televizyon sonralarda ise özellikle telefon ve internetin yaygınlaşması ile her türlü haber ve bilgiye anında ulaşılmaya başlanması, köy ve şehir arasındaki ayrımının ortadan kalkmasının ötesinde dünyanın adeta küçük bir köy halini alması ile insanların yüzyıllar boyunca yaşadıkları gelenekler bir bir yok olmaktadır. Kırsal kesimde yaşayan masal anlatıcılarının yaşlarının ilerlemiş olması nedeniyle masalları unutmuş olmaları ya da çok az hatırlamaları, sağlıklı olan kişilerin de dinleyici bulamamaları nedeniyle uzun zamandır kimseye anlatamadıkları için eksik hatırlamaları nedeniyle diğer sözlü anlatılarında olduğu gibi masal anlatma geleneğinin de giderek zayıflamasına neden olmuştur.

KAYNAKÇA

a) Yazılı Kaynaklar

- Aslan, E. (2001). Masal araştırmaları ve korkak Ali masalı üzerinde bir değerlendirme. *Milli Folklor*, 7 (52).
- Azadovski, M. (2002). *Sibirya'dan bir masal anası*. İngilizceden Çeviren: İlhan Başgöz. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Başgöz, İ. (1988). *Masalın anlatıcısı. masal araştırmaları/folktale studies I*. Haz. Nuri Taner. Artsan Yayıncılık.
- Beysanoğlu, Ş. (1946). *Diyarbakır folkloru ikinci kitap diyarbakır'da derlenmiş halk masalları*. Diyarbakır Matbaası.
- Boratav, P.N. (1982). *Folklor ve edebiyat 1982 / 2*, Adam Yayınları.
- Boratav, P.N. (1987). *Masal, çocuk edebiyatı yıllığı*. (Hazırlayan: Mustafa Ruhi Şirin), Gökyüzü Yayınları.
- Boratav, P.N. (2009). *Zaman zaman içinde*. İmge Kitabevi Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (1999). *Halkbilimi kuramları ve araştırma yöntemleri tarihine giriş*. Akçaę Yayınları.
- Demet, Ş. (2019). Masal anası arife şafak'tan derlenen masalların bağlamsal kurama göre incelenmesi, *Milli Folklor*, 16 (122).
- Düzgün, D. (1994). Erzurum'da âşık kahvesi geleneği, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (1).
- Ekici, M. (2008). Geleneksel kültürü güncellemek üzerine bir değerlendirme. *Milli Folklor*, (80).
- Elçin, Ş. (2013). *Halk edebiyatına giriş*. Akçaę Yayınları.
- Fedakâr, S. (2011). *Özbek sözlü geleneğinde masallar*. Egetan Yayınları.
- Filizok, R. (1991). *Ziya gökalp'in edebî eserlerinde halk edebiyatı tesiri üzerine bir araştırma*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Helimoğlu Yavuz, M. (2009). *Masallar ve eğitimsel işlevleri*. Cumhuriyet Kitapları.
- Kardaş, C. (2013). *Dengbêlik geleneği ve âşık edebiyatı ile karşılaştırılması*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Kemal, Y. (1992). *Kale kapısı kimsecik 2*. Toros Yayınları.
- Gültekin, M. (2017). Kazan tatar türklerinde masal anlatma geleneği, *Sosyal Bilimler Dergisi*. 7 (14).
- Örnek, S. V. (2014). *Türk halkbilimi*, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (2015). *Masal araştırmaları*. Akçaę Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (2002). *Gümüřhane ve bayburt masalları*. Akçaę Yayınları.

- Şimşek, E. (1999). Kırşehirli bir masal anası: esma demirdaş. *Tarla*, 33(199/5).
- Şimşek, E. (2000). *Adana'da masal anlatma geleneği ve masallar, efsaneden tarihe tarihten bugüne adana: köprübaşı*, YKY.
- Şimşek, E. (2001). *Yukarıçukurova masallarında motif ve tip araştırması I*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Seyidoğlu, B. (1975). *Erzurum halk masalları üzerine araştırmalar*. Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Kumartaşlıoğlu, S. (2009). Balıkesir masal anlatıcılarının dil ve üslubu, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.12 (21).
- Razin, G. (1940). *Halık ekiyetleri*. Kazan. Tatgosizdat.
- Dundes, A. (2006). *Halk kimdir?* Çev. Metin Ekici. Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1. Haz. M. Öcal Oğuz vd. Geleneksel Yayıncılık.
- Tezel, N. (2009). *Türk masalları*. Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.
- Şahbaz, S. (2007). *Geçmişten günümüze kahvehaneler, kahvehanelerin sosyal yaşamdaki yeri ve önemi: Aydın merkez örneği*, (YÖK Tez Merkezi, Yüksek Lisans). Adnan Menderes Üniversitesi.
- Titon, J. T. (2015). *Halkbiliminde kuramlar ve yaklaşımlar 3*. Çev. Öykü Terzioğlu, Yayıma Hazırlayan: M. Öcal Oğuz vd. Geleneksel Yayıncılık.

b) Sözlü Kaynaklar

S.N.	Adı Soyadı	Doğum Yılı	Doğum Yeri	Eğitim Durumu	Mesleği	Yaşadığı Yer
KK1	Abdulsamet Baykuşak	1932	Silvan	Okuma yazma yok	İşsiz	Silvan
KK2	Esmer Peri Pınar	1974	Ergani	Okuma yazma yok	Ev Hanımı	Ergani
KK3	Nurettin Peker	1980	Lice	Ön Lisans Mezunu	İmam-Hatip	Diyarbakır/ Merkez
KK4	Pempe Tayar	1933	Silvan	Okuma yazma yok	Ev Hanımı	Silvan

MUHAMMED PÂRSÂ TAM BİR TEFSİR YAZMIŞ MIDİR?

HAS MUHAMMAD PÂRSÂ WRITTEN A COMPLETE TAFSEER?

Abdurmelik İBRAHİMOĞLU*

Öz

Nakşebendî şeyhlerinden Muhammed Pârsâ (ö. 822/1420), muhtelif alanlarda çok sayıda eser kaleme almıştır. Onun kaleme aldığı eser türlerinden biri de tefsirdir. Kaynaklara bakılırsa onun yazdığı bu tefsir yüz ciltlik tam bir tefsirdir. Ancak bu tefsirin nerede olduğuna dair herhangi bir bilgi yoktur. Yani böyle bir tefsirin varlığını gösteren hiçbir kütüphane kaydına rastlanmamaktadır. Şayet Muhammed Pârsâ böyle bir tefsir yazmışsa da bu, şu an elimizde mevcut değildir. Fakat bu tefsirin bir parçası sayılabilecek bazı nüshalarına kütüphane kayıtlarından ulaşılabilmektedir. Dolayısıyla söz konusu tefsirin bahsi geçen tam bir tefsirin parçası mı yoksa müellifi tarafından yazılan miktarının bu mu olduğu konusu netlik kazanmamıştır. İşte bu makalede sözü edilen problemin varlığı konu edilecek ve bazı kaynaklarda geçtiği şekliyle Muhammed Pârsâ'nın tam bir tefsir yazıp yazmadığı tartışılacak ve bir sonuca ulaşılmaya çalışılacaktır. Ayrıca Muhammed Pârsâ'ya ait eldeki tefsir malzemesi el yazması nüshalarıyla birlikte toplu bir şekilde ele alınacak ve Muhammed Pârsâ'nın bu husustaki yetkinliği değerlendirilecektir.

Anahtar Kelime: Tefsir, Tasavvuf, İshârî Tefsir, Muhammed Pârsâ, El Yazması Nüshalar.

Abstract

Muhammad Pârsâ (d. 822/1420), one of the Naqshbandî sheikhs, has written many works in various fields. One of the types of works written by Pârsâ is tafseer (commentary). According to the sources, this tafseer written by him is a complete tafseer of one hundred volumes. However, there is no information about the whereabouts of this translation. In other words, no library records has been found that indicates the existence of such a tafseer. If Muhammad Pârsâ has written such a commentary, it is not available at the moment. But some copies of this commentary, which can be considered as a part of it, can be accessed from the library records. Therefore, it is not clear whether the tafseer in question is a part of the aforementioned complete tafseer or whether this is the amount written by its author. In this article, the existence of the aforementioned problem will be examined and it will be discussed whether Muhammad Pârsâ has written a complete commentary as it is mentioned in some sources and it will be tried to reach a conclusion. In addition, the exegetical material of Muhammad Pârsâ will be discussed collectively together with the manuscript copies and the competence of Muhammad Pârsâ in this matter will be evaluated.

Keywords: Tafseer, Sufism, Ishârî Tafseer, Muhammad Pârsâ, Manuscript Copies.

GİRİŞ

Bahâeddîn Nakşbend'in (ö. 791/1389) önde gelen mürid ve halifelerinden Muhammed Pârsâ Timurlular devrinde yaşamış sûfî bir müelliftir. 746/1345 yılında Buhara'da dünyaya gelen Pârsâ, medresedeki eğitimini tamamladıktan kısa bir süre sonra Bahâeddîn Nakşbend'e intisap etmiştir. Hem medresede tadrîs faaliyetlerinde bulunmuş hem de dergâhta irşâd faaliyetlerini yürütmüştür. Ayrıca gerek tasavvuf gerekse diğer dinî ilimlere dair çok sayıda eser kaleme almıştır. *Faslü'l-hitâb* (eser hakkında detaylı bilgi için bk. İbrahimoglu, 2022, s. 1116-1143), *Tahkîkât (Tuhfetü's-sâlikîn)*, *Risâle-i Kudsiyye*, *Risâle-i Keşfiyye*, *Risâle-i Mahbûbiyye*, *Şerh-i Fusûsu'l-hikem*, *el-Fusûlü's-sitte* ve *Tefsîr-i Süver-i Semâniye* bu eserlerden bazılarıdır. Bunlardan kimisi henüz yazma hâlinindedir, kimisi de basılmıştır. Birçok mürid ve talebe de yetiştiren Muhammed Pârsâ ömründe iki defa hacca gitmiştir. Oğlu Ebû Nasr Pârsâ'nın (ö. 865/1461) da aralarında bulunduğu büyük bir kabileyle çıktığı son hac yolculuğunda Mekke'ye ulaştıktan sonra rahatsızlanmış, hac farızasını yerine getirirse de veda tavafını sedye ile tamamlamak durumunda kalmıştır. Hasta hâliyle Medine'ye doğru yola çıkan Pârsâ, oraya vardıktan sonra 24 Zilhicce 822/11 Ocak 1420 Perşembe günü 76 yaşındayken vefat etmiştir. Büyük bir kalabalık tarafından kılınan cenaze namazının ardından Hz. Peygamber'in amcası Abbas'ın (ö. 32/653) Cennetü'l-bakî'daki kabrinin yakınına defnedilmiştir (Buhârî, 1110/1, 25b-29b, 38a-39b; 66b-67b; Câmî, 1373, 397-400; İbrahimoglu, 2023, s. 73-143; Safî, 2536, 1/101-111; Sehâvî, ts., 10/20, 121).

Dinî ilimlerin hemen her sahasında eser veren Muhammed Pârsâ'nın telif ettikleri arasında Kur'ân tefsirine dair bir eser de bulunmaktadır. Hicrî 9. asrın önemli Farsça tasavvufî tefsirlerinden biri olarak kabul edilen (Safâ, 1364, 4/89) bu eserin baştan sona tam bir Kur'ân tefsiri olup olmadığı hususu netlik kazanmış değildir. Bununla birlikte eserin bazı bölümlerine ait çeşitli nüshalar dünyanın farklı kütüphanelerinde saklı tutulmaktadır. Bu bölümlerden biri Fâtiha sûresinin tefsiri, diğeri Âyetü'l-kürsî'nin tefsiri ve ötekisi de nisbeten diğerlerinden daha hacimli olup otuzuncu cüzden seçilmiş sekiz sûrenin tefsirinden müteşekkildir. Mezkûr bölümler incelendiğinde bunların tam bir Kur'ân tefsirini andıran kısımlar olduğu düşünülmektedir. Ancak herhangi bir kütüphanede veya katalogda onun yazdığı bu özellikte tam bir Kur'ân tefsirinin kaydına rastlanmamaktadır. Öte yandan Pârsâ'nın yaşadığı dönemin tarih kaynaklarında onun kaleme aldığı büyük hacimli bir tefsirden bahsedilmektedir (İbn Arabşâh, 1986, s. 468). Daha başka kaynaklarda ise sözü edilen bu tefsirden alıntı yapan bazı tefsirlerden söz edilmektedir (Kişmî, 1375, s. 128). Bu vb. kayıtlar dikkate alındığında Pârsâ'nın tam bir Kur'ân tefsiri yazdığı ancak bunun günümüze ulaşmadığı anlaşılmaktadır.

Muhammed Pârsâ'nın eserlerinde kullandığı dil ağırlık olarak Farsça olmakla birlikte yer yer Arapça ifadeler de rastlanmaktadır. Bazı eserlerini ise yalnızca Arapça olarak kaleme aldığı görülmektedir. Sözü edilen tefsir bölümlerinin dili Farsçadır. Kısmen Arapça ibarelere de yer verilmektedir. Bu araştırmada söz konusu tefsirin günümüze ulaşan kısımları hem muhteva hem de şekil açısından ele alınıp değerlendirilmekte ve bunlara ait ulaşılabilen veya tesbit edilebilen tüm nüshalardan bahsedilmektedir.

Bu çalışmada Muhammed Pârsâ'nın tam bir tefsir yazıp yazmadığı tartışılmakta ve bahsi geçen tefsirinden günümüze ulaşan kısımları incelenmektedir. Bu kısımlara ait dünya ve Türkiye kütüphanelerinde bulunan nüshaları ele alınmakta ve bunlarla ilgili bilgiler verilmektedir. Bu tefsirin ilim ve tasavvuf ehli çevrelerde bıraktığı etkilerin izleri sürülmekte ve bazı kısımları üzerinde günümüzde yapılan akademik çalışmalar zikredilmektedir. Ayrıca kimi araştırmacılar tarafından bu tefsirin bazı nüshaları olduğu zannedilen ama aslında daha başka müelliflere ait olan eserlerin yanlışlıkla Muhammed Pârsâ'ya nisbet edildiği görülmekte ve bunlarla ilgili gerekli veriler ortaya konarak söz konusu durumun hatalı nisbetten kaynaklandığı belirtilmektedir.

1. Muhammed Pârsâ'nın Tefsiri

Hemen her alanda olduğu gibi tasavvuf sahasında da Kur'ân-ı Kerîm tefsiri yazılmıştır. İşari tefsir adı verilen bu tarz bir Kur'ân tefsiri yazan sûfi müelliflerden biri hiç kuşkusuz Muhammed Pârsâ'dır. Çeşitli kaynaklarda Muhammed Pârsâ'ya ait bu tefsirden bahsedilmektedir. Tefsir tarihi türünden bazı kaynaklarda ise birtakım şahıslardan söz edilmektedir. Ancak bunların verdiği bilgilere bakıldığında kastedilen kişinin Muhammed Pârsâ olup olmadığı anlaşılammaktadır. Meselâ H 11. asır Osmanlı müelliflerinden Ahmed Edirnevî, müfessirlere dair tabakatında “eş-Şeyh Mahmûd b. Mahmûd el-Hâfız el-Buhârî eş-şehîr bi'bni Ersân (ö. 539/1144)” isminde Muhammed Pârsâ'yı andıran birinden bahsetmekte (Edirnevî, 1997, s. 175), bazı çalışmalarda da bunun Pârsâ olduğu ileri sürülmektedir (Pâketçî, 1385, 15/716). Lakin verilen bilgilere bakılırsa bunun pek isabetli olmadığı söylenebilir. Zira Edirnevî'nin kaydettiği veriler dikkatle incelendiğinde bahsedilen zâtın İbn Ersân diye şöhret bulduğu ve H 539/1144 yılında vefat ettiği belirtilmektedir. Oysaki bu veriler Muhammed Pârsâ ile ilgili bilgilerle uyuşmamaktadır. Fakat verilen bilgilerde bir istinsah veya basım hatası olduğu varsayılırsa ancak o durumda sözü edilen kişinin Muhammed Pârsâ olduğu kabul edilebilir.

Timurlular devri tarihçilerinden İbn Arabşâh (ö. 854/1450) ise Muhammed Pârsâ'nın yüz ciltlik bir tefsiri olduğunu kaydetmektedir (İbn Arabşâh, 1986, s. 468; İbn Tağrîberdî, 1963, 4/137;

İbnü'l-İmâd, 1993, 9/229; Sehâvî, ts., 10/121). Bu ifadedeki cilt sayısında bir abartı olduğunu söylemek mümkündür hatta cilt kelimesini cüz anlamında anlamak daha uygun görünmektedir. Bununla birlikte buradan Muhammed Pârsâ'ya ait Kur'ân'ın baştan sona tam bir tefsiri olduğu sonucu pekâlâ çıkarılabilir. Nitekim Pârsâ, Fâtîha tefsirinin girişinde bunun Kur'ân-ı Kerîm'in bir tercüme ve tefsiri olduğunu açıkça söylemekle bu gerçeği dile getirmektedir (Pârsâ, 125/3, 149b). Yani kullanılan bu ifadenin söz konusu tefsirin baş tarafı sayılan bir yerde - mukaddimedede- sarf edildiği düşünüldüğünde bunun ne derece önemli olduğu ve ne ifade ettiği gayet anlaşılır hâle gelmektedir. Aynı şekilde İmâm Rabbânî'nin (ö. 1034/1624) halifesi Muhammed Hâşim Kişmî (ö. 1041/1631) de *Reşehât*'ın bir zeyli mâhiyetinde olan *Nesemâtü'l-kuds* isimli eserinde bu meyanda bazı ifadelere yer vermekte ve *Reşehât* müellifinin babası Mevlânâ Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin (ö. 910/1504-1505) *el-Cevâhir* adlı tefsirinde Muhammed Pârsâ'nın "Kelâm-ı Mecîd" in tamamı üzerine yazdığı meşhur olmayan tefsirinden çokça nakilde bulunduğunu kaydetmektedir (Kişmî, 1375, s. 128). Bu ifadelerden Muhammed Pârsâ'nın Kur'ân'ın bütünü tefsir ettiği ancak bu tefsirin pek meşhur olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca hemen belirtelim ki Mevlânâ Hüseyin Vâiz-i Kâşifi, tam adı *Cevâhirü't-tefsîr li-tuhfeti'l-emîr* olan söz konusu eserini dört cilt olarak planlamış ancak sadece ilk cildini yazabilmiştir. Tasarladığı şekilde eserini tamamlayamayacağını anlayan Mevlânâ Hüseyin, bu düşüncesinden vazgeçerek daha sade bir dille ve daha kısa olarak *Mevâhib-i 'Aliyye (Tefsîr-i Hüseyinî)* isimli tefsirini kaleme almıştır. Eser iki defa Türkçeye çevrilmiştir. Bu tercümelere biri, *Heşt Bihişt* adlı eserin müellifi İdrîs-i Bitlisî'nin (ö. 926/1520) oğlu Defterdar Ebülfazl Mehmed Efendi (ö. 982/1574) tarafından *Terceme-i Tefsîr-i Mevâhibü'l-aliyye* veya *Terceme-i Tefsîr-i Hüseyin Vâiz* adıyla yapılmıştır (Atâî, 1268, s. 189; Hamidullah & Yaşaroğlu, 1991, s. 133, 143; Mehmed Tâhir, 1342, 3/9; Özcan, 1994, 10/357; Süreyyâ, 1308, 1/171). Diğeri de Kırmırlı İsmâil Ferruh Efendi (ö. 1256/1840) tarafından 1830 yılında *Mevâkib* adıyla tercüme edilmiştir. İsmâil Ferruh Efendi'nin yaptığı çevirinin birçok baskısı yapılmıştır (Hamidullah & Yaşaroğlu, 1991, s. 96, 103, 133-34, 143-46, 172; Karaismailoğlu, 1999, 19/16-18; Mehmed Tâhir, 1333, 1/394-95; Safâ, 1364, 4/88-89; Süreyyâ, 1311, 4/14).

Aşağıda bahsedilen müellif nüshasına göre Muhammed Pârsâ'nın bu tefsirini 815/1412 tarihinde yazdığı anlaşılmaktadır. Esad Efendi nüshasının sonunda ise eserin 820/1417 yılında yazıldığı kaydedilmektedir. Bu ikinci tarih, muhtemelen eserin müellif gözetimindeki tashihli istinsah tarihidir. Öyleyse Muhammed Pârsâ, tam bir Kur'ân tefsiri niyetiyle bu eserini çok önce yazmaya başlamış ve söz konusu kısmı da belirtilen tarihte tamamlamıştır. Ancak şartlar

el vermediği için bir bütün olarak bunu tamamlamaya muvaffak olamamıştır. Eğer Muhammed Pârsâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'i baştan sona kadar bütünüyle tefsir ettiği kabul edilirse bu durumda, mübalağası bir yana, İbn Arabşâh'ın dediği ile Hâşim Kişmî'nin Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'den aktardıklarının isabet derecesi artar ve bir bütün hâlinde elimizde olmayan böyle bir tefsirin kayıp olduğuna hükmedilir. Şayet ikinci ihtimâl geçerli addedilirse buna göre Hâce Pârsâ'nın tefsir adına yazdıklarının elimizde bulunan Fâtiha, Âyetü'l-kürsî ve sekiz sûrenin tefsiri ile bazı kaynaklarda bahsi geçen kısımlardan ibaret olduğu sonucu ortaya çıkar. Fakat öyle anlaşılıyor ki o, bu tefsirini yazarken baştan sona kadar bir seferde bitirip yazmayı değil de kısım kısım yazmayı planlamıştır.

Bu ihtimâlleri artırmak her zaman için mümkündür. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Muhammed Pârsâ'nın yazmış olduğu tam bir tefsir şu an elimizde mevcut değildir. Yanı sıra Ubeydullah Ahrâr'ın (ö. 895/1490) sohbetlerinde istifade ettiği belirtilen bu tefsirin (Nîşâbü'rî, 1380, s. 172) kaynaklarda bahsedilen Mülk cüzünden (29.) bazı sûrelerin tefsiri (Babanzâde, 1951-55, 2/183; Kâtib, 1941, 1/447) ile Yâsîn sûresi tefsirine ait herhangi bir nüshasının varlığından da haberdar değiliz. Ancak Safi'nin aktardıklarına göre Hâce Pârsâ, Yâsîn sûresinin tefsirinde Ubeydullah Ahrâr'ın anne tarafından dedelerinden olan Mevlânâ Tâceddîn Dergâmî'nin görüşlerine müracaat etmiştir. *Reşehât* müellifinin kaydettiklerine bakılırsa Pârsâ'nın bu eseri gördüğü anlaşılmaktadır. Zira Safi, Muhammed Pârsâ'nın bu tefsirin baş taraflarındaki hâşiyede hakkıyla Kur'ân tilâvetinin nasıl yerine getirilmesi gerektiği hususunda bu zâtın söylediklerine yer verdiğini belirtmektedir. Ve yine Muhammed Pârsâ'nın bu zâtın akrabalarından biri olan Mevlânâ Muhammed Beşâğârî'yle mülâkî olduğunu nakletmektedir (Safi, 2536, 2/381). Ayrıca Nebe' cüzünden (30.) bazı sûrelerin olduğu bölümün nüshaları kütüphanelerde mevcuttur. Bazı çalışmalarda ise sözü edilen bu tefsirin Mülk sûresinden (67.) Nebe' sûresine (78.) kadar olan kısmı ihtiva ettiği belirtilmiştir (Âteşîncân, 1380, 1/797). Bununla birlikte sözü edilen bu kayıp Farsça tefsirden olduğu düşünülen bazı kısımların günümüze ulaştığı kesindir.

Son olarak temas edilmesi gereken bir husus da şudur ki bu tefsirin Mevlevî Hâfız Nezîr Ahmed tarafından yanlışlıkla Muhammed Pârsâ'nın babasına nisbet edildiği belirtilmektedir (Storey, 1927-39, 1/8). Aynı şekilde Muhammed Pârsâ'ya ait olup Süleymaniye YEK Laleli bölümü 3655/1 numarada kayıtlı bulunan bir tefsir nüshasının hemen başında zikredilen müellif isminin de "Muhammed b. Mahmûd" olarak geçtiği görülmektedir. Nüsha bu şekilde Hâce Pârsâ'nın babasına isnat edilmiş gibi görünse bile isimlerde bazen müellifin baba adının yazılmayıp dede adının yazılması -ki bu, çoğu kere bir istinsah hatası kabul edilir- bir gelenek olarak kabul

edilmektedir (İrâkî, 1354, s. 65; Kerbelâî, 1344-49, 1/380). Dolayısıyla bunun farkında olunmalı ve yanlış nisbetlerde bulunulmamalıdır.

Çeşitli kütüphanelerde farklı nüshaları bulunan bu tefsirden (eserle ilgili olarak ayrıca bk. İbrahimoglu, 2023, s. 285-287) geriye kalan kısımlar şunlardır:

1.1. Tefsîr-i sûretü'l-fâtiha (tefsîr-i sûre-i fâtihatü'l-kitâb)

Arapça ibâreler barındırmakla birlikte ağırlıklı olarak Farsça olan bu eserin yukarıda bahsedilen kayıp tefsirin baş kısmı olduğu düşünülmektedir. Zira eserin hemen girişinde Kur'ân'ı anlayarak ve tefekkür ederek okumanın ehemmiyeti belirtilmekte ve hemen akabinde bu eserin Kur'ân-ı Kerîm'in bir tercüme ve tefsirinden ibaret olduğu ifade edilmektedir (Pârsâ, 125/3, 149b). Buna göre eserin bu bölümünü, yukarıda bahsedilen ve tam bir tefsir olduğu düşünülen birkaç ciltlik bir tefsirin mukaddimesi olarak kabul etmek mümkündür. Dolayısıyla bu mukaddimedede müellif, kaleme aldığı tefsirin sağlam kaynaklardan devşirildiğini ve büyük din âlimleri ile yakîn ehlinin veciz sözlerinden iktibas edildiğini belirtmektedir. Bu çerçevede gönlü kötü ahlâktan arındırıp Kur'ân okumaya hazır hâle getirmek gerektiğini zira Kur'ân'ı gaflet hâlinde okumanın onu okumamak anlamına geldiğini ifade etmektedir. Haddizatında Kur'ân'ı tilâvet etmeye hazır olan sâlikin de farklı sıfatların tecellî etmesi ve ilimlerin hakikatini anlaması gibi birçok faydalar elde edebileceğini söylemektedir. Zikrin nuruyla bezenmiş müntehi sâlik için ise Kur'ân'ı tilâvet etmenin bütün ibadetlerin özelliklerini bünyesinde taşıyan namazın farz ve sünnetlerinden sonra en faziletli vird ve en kâmil amel olduğunu beyan etmektedir. Yanı sıra istiâze ve besmelenin tefsir ve şerhini yapmakta, Fâtiha sûresinin faziletini anlatan birtakım rivayetlere yer vermekte ve sûrenin bilinen bazı isimlerini zikrederek açıklamaktadır (Pârsâ, 125/3, 149b-155a). Zaman zaman Farsça şiirlere yer verilerek anlam bakımından zenginleştirilen ve çeşitli kütüphanelerde [meselâ İran'daki nüsha için bk. Kitâbhâne ve Mûze-i Millî-yi Melik (Tahran), No. 182/1, vr. 2b-15a] muhtelif nüshaları (Münzevî, 1348-50, 1/30) bulunan bu tefsirin temin edebildiğimiz iki nüshası bulunmaktadır.

Bunlardan biri, Çorum'daki Hasan Paşa YEK'te 125/3 kayıt numarasıyla bulunan nüshadır. 149b-173b varakları arasında yer alan ve 17 satırdan oluşan bu nüshanın ilk sayfasının üst kısmında “*Tefsîr-i Fâtiha-i Şerîfe*” ismi kayıtlıdır. Âyetlerin üzeri kırmızı renkle çizilerek belirginleştirilen eserde nadiren sayfa kenarlarına hâşiye düşülmüştür. Ferâğ kaydında müstensih olarak Abdullah el-Hâfız eş-Şebüsterî (kütüphane kaydında eş-Şibserî) ismi kayıtlıdır. İstinsah tarihi ise evâhir-i Cemâziyelâhir 935'tir (1529 Mart başı). Buna göre mevcutlar içerisindeki en eski nüshadır.

Eserin bir diğer nüshası da 3262/3 kayıt numarasıyla Beyazıt YEK'te bulunmaktadır. Veliyüddin Efendi koleksiyonunda korunan eser 36b-50b varakları arasında olup satır sayısı 21'dir. Âyetlerin belirginleştirilmediği görülen bu nüshanın bazı sayfa kenarlarına az sayıda hâşiye dercedilmiştir. Ferâğ kaydında eserin ismi “*Tefsîru sûreti'l-Fâtihati's-Şerîfe*”, müstensih adı Mevlânâ Dervîş Efendi el-Üskübî el-Mektûbî, istinsah tarihi de Zilkaade 1028/Ekim 1619 olarak verilmiştir. Ayrıca ferâğ kaydından sonraki ibârelerin benzerliğinden hareketle bu nüshanın bir önceki Çorum nüshasından kopya edildiğini söyleyebiliriz.

1.2. Tefsîr-i âyetü'l-kürsî

Bakara sûresi 2/255. âyetin tefsiri olan bu küçük risâlenin tesbit ettiğimiz yegâne nüshası Özbekistan Fenler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesindedir. Sayfa kenarlarının tamir edildiği görülen nüsha 5038/2 olan kayıt numarasıyla 174b-175b varakları arasındadır. 21 satırdan oluşan ve besmeleyle başlayan risâlenin başlangıcında herhangi bir bilgi verilmemiş, doğrudan âyetin ilk cümlesiyle giriş yapılmıştır. Tefsir edilen âyet kısımlarının üzeri kırmızı kalemle çizilmiş, risâle metninin etrafı renkli çizgilerle çevrilmiş ve sayfa kenarlarında bir miktar hâşiye yazılmıştır. Üzerinden uzun zamanın geçmesiyle bazı kelimelerin mürekkebi silinmiş ve bu nedenle okunması zorlaşmıştır. Risâlenin herhangi bir yerinde tarih yoktur ancak içinde bulunduğu mecmua 1042/1632 tarihlidir. Müstensihi bilinmeyen bu eserin sonunda “Ez tefsir-i Hazret-i Hâce-i Pârsâ revvehallâhü rûhahu” (Hâce Pârsâ'nın tefsirinden alınmıştır.) şeklinde Farsça bir ibâre yazılıdır. Buna göre risâlenin Muhammed Pârsâ'nın yazdığı tefsirin ilgili yerinden iktibas edilerek yazıldığı söylenebilir. Buradan hareketle de Pârsâ'nın -en azından- Bakara sûresini tefsir ettiği ileri sürülebilir.

Nüshanın içeriğine gelince, ilgili âyetin tefsirinde vahdet-i vücûd ifadelerine sıklıkla müracaat edilmiştir. Sahâbe, tâbiîn ve diğer tanınmış müfessirlerden iktibaslar yapılarak mezkûr âyetin tefsiri çeşitlendirilmiş ve böylece anlam açısından güçlendirilmiştir. Ayrıca mânayı pekiştirmek için beyitlere yer verilmiştir. Son olarak da âyetin sebep-i nüzûlü ve faziletlerinden bahsedilmiştir.

1.3. Tefsîr-i süver-i semâniye

Nebe' cüzünden Kadr, Beyyine, Zilzâl, Âdiyât, Kâria, Tekâsür, Asr ve Hümeze gibi sekiz sûrenin (97 ila 104. sûreler) Farsça tefsirinden müteşekkil bir eserdir. Arapça nakillerin tercüme edilmeden olduğu gibi aktarıldığı görülen bu tefsirin baş tarafında Fâtîha için yazılan mukaddimedeki cümlelere benzer ifadeleri barındıran bir mukaddime yer almakta, ilaveten birtakım rivayetlere ve görüşlere yer verilmektedir. İstiâze ve bismelenin tefsiri yapıldıktan

sonra mezkûr sûrelerin tefsirine geçilmektedir. Her bir sûrenin girişinde o sûreyle ilgili mekkîlik-medenîlik, âyet, kelime ve harf sayısı, sûrenin fazileti gibi birtakım bilgiler verilmekte ve akabinde sûre, âyet âyet veya birkaç âyet bir arada verilerek tefsir edilmektedir. Mânayı desteklemek için zaman zaman Farsça -bazen de Arapça- şiire müracaat edildiği görülmektedir. Tefsirin 815/1412 yılında Buhara’da kaleme alındığı, zâhirî ve bâtinî yorumun her iki türünün de eserde bir araya getirildiği ve bâtinî yönlerinin Ebû Abdurrahman Sülemî’nin (ö. 412/1021) tefsirinden alındığı anlaşılmaktadır (Ateş, 1998, s. 212).

Muhammed Pârsâ’ya ait bu tefsirin birçok nüshası bulunmaktadır. Bunlardan bazıları çeşitli kaynaklarda zikredilmektedir (Dirâyefî, 1391-94, 8/537-538, 8/824-825; Münzevî, 1348-50, 1/19; Storey, 1927-39, 1/7-8; Storey, 1362, 1/128-129). Bu nüshalardan bazıları için verilen kütüphane kaydının isabetli olmadığı görülmektedir. Nitekim yapılan kimi çalışmalarda söz konusu tefsir nüshalarından birinin Süleymaniye YEK Ayasofya bölümü 84 kayıt numarasıyla 1b-254b varakları arasında yer aldığı belirtilmektedir [Tosun, 2012, s. 227 (243. dipnot)]. Yaptığımız araştırma neticesinde böyle bir kaydın varlığına tesadüf edilmemiş, bilgisi verilen kütüphane kaydının ise bir başka esere, Hâfız Mahmûd el-Vârdârî’nin *Tertîb-i Zîbâ* isimindeki eserine ait olduğu tesbit edilmiştir. Bizzat görerek incelediğimiz ve bir kısmını da temin ettiğimiz Pârsâ’nın bu tefsirine ait nüshalar şunlardır:

1.3.1. Taşkent nüshası

Eserin müellif nüshası, Taşkent’teki Fenler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesinde 2180 kayıt numarasıyla 2b-234a varakları arasında korunmaktadır. El yazmasının zahriyesinde bazı fevâidin yanı sıra nüsha hakkında bilgiler bulunmaktadır:

این تفسیر حضرت سلطان المحققین فبرهان المفسرین و المحدثین خواجه محمد پارسا است و خط شریف ایشان است قدس الله روحه

العزیز و سه صفحه اول که در میان نو نوشته شده بخط شریف حضرت حقایق پناه معارف دستگاه مولانا نورالدین عبدالرحمن جامی است نور

الله مرقدہ...

Buna göre söz konusu tefsir Muhammed Pârsâ’ya ait olup kendi hattıyla yazılmıştır yani müellif nüshasıdır. Aradaki ilk üç sayfa (muhtemelen vr. 2b-5b veya 6a-10b) ise müellif nüshası olması hasebiyle Abdurrahman Câmî (ö. 898/1492) tarafından -yıpranma nedeniyle eserin gördüğü tamirden olmalı- yeniden yazılmıştır. Nitekim kullanılan kâğıt ve hat bakımından bu varaklar arasında dikkat çekici farklılıklar vardır. Ayrıca ilk başlarda yazı biraz özensiz olsa da giderek daha düzgün bir hâl almaktadır. Sayfa kenarlarında yer yer hâşiyeler bulunan yazmanın ara sayfalarından bazılarının boş bırakıldığı görülmektedir. Bununla birlikte eserde herhangi bir

eksiklik bulunmamaktadır. Yani sekiz sûreye ait tefsirin tamamı noksansız bir şekilde yer almaktadır. Bazı sûrelerin isimleri soluk iken diğer bazıları da (Kadr, Âdiyât, Kâria, ve Hümeze gibi) kırmızı mürekkeple yazılarak belirgin hâle getirilmiştir. Bazen de âyetler belirgin olsun diye nisbeten daha büyük yazılmıştır. Stil farklılığı olmakla birlikte genelde nesih hattıyla yazılan eserin dıştan ölçüsü 28x18 cm, yazı alanı da ortalama 21x11 cm olup satır sayısı 25'tir. Kapakları kalın mukavva üzerine deri kaplamalı olup her iki yüzü de işlemelidir. Kapaklardaki derinin rengi ceviz yeşili, sırt kısmı ise kırmızı renklidir.

Eser üzerinde Özbekistanlı tarih araştırmacısı Nergize Hıdırova'nın nisbeten daha geniş inceleme ve değerlendirmeleri bulunmaktadır. Bizim kendi notlarımızdan aktardıklarımızın bu bulgularla örtüşen yönleri olduğu gibi onlardan ayrılan yönleri de vardır. Bu noktadaki tartışmalara girmeden ve tekrara düşmeden bahis konusu çalışmada özetle şu hususlara yer verildiğini belirtmekle yetiniyoruz:

Müellif nüshasının en sonuna düşülen kayıttan anlaşıldığı kadarıyla eser, Muhammed Pârsâ'nın vefatından yedi yıl önce kaleme alınmıştır. Buna göre tefsirin yazılış tarihi 815/1412'dir. Baş ve son taraflarındaki bazı varaklar tamir edilmiştir. Hemen her varağında 1197/1783 tarihli kütüphane vakıf kaydını gösteren mühür vardır. Baş ve son kısmında ise 1307/1890 tarihli bir başka mühür vardır. Mezkûr kütüphanede Muhammed Pârsâ'nın bundan başka herhangi bir el yazı örneği bulunmadığı için karşılaştırma yapmak mümkün olmamıştır. Aynı şekilde Hâce Pârsâ'nın Tahran'da olduğu söylenen el yazısı örneğiyle de mukayese etme imkânı bulunamamıştır. Hıdırova'nın uzmanlardan edindiğini söylediği bilgiye göre el yazmasında kullanılan kâğıt cinsi Semerkand kâğıdı olup 15. yüzyılın başlarını işaret etmektedir. Bu durum aynı zamanda adı geçen kütüphanede bulunan dönemin Semerkand kâğıdının kullanıldığı farklı mahtût nüshaların örnekleriyle karşılaştırılarak teyit edilmiştir. Yazı için de benzer bir tetkik yapılmış, nüshadaki Molla Câmî yazısı emsalleriyle mukayese edilerek teyidi yapılmıştır. Keza varakların kenarlarındaki bazı hâşiyelerin de Molla Câmî'ye ait olabileceğine dair işaretler tesbit edilmiştir. Ayrıca eser bazı dönemlerde onarılmış ve mevcut ciltlemesi 19. asırda yapılmıştır. Yapılan tahlil ve değerlendirmeler sonucunda söz konusu nüshanın Muhammed Pârsâ'nın kendi el yazısıyla yazılmış müellif nüshası olduğu kanaatine varılmıştır (Hıdırova, 2006, s. 104-108).

1.3.2. Murad molla nüshası

Yukarıdaki müellif nüshasından sonra bilinebilen en eski nüsha Murad Molla nüshasıdır. Abdurrahman Câmî'nin -muhtemelen- müellif nüshasına bakarak istinsah ettiği bu nüsha, Süleymaniye YEK'te 72 envanter numarasıyla kayıtlıdır. 1b-194b varakları (ki nüshanın

yaprakları sayfa usûlü biçiminde numaralandırılmış olsa da üslûp birliği sağlanması açısından bunun varak şeklinde gösterilmesi tarafımızdan uygun görülmüştür.) arasında yer alan ve 21 satırdan oluşan eserin istinsah yeri Herat, tarihi ise 4 Rebülevvel 848/21 Haziran 1444 Pazar'dır. Muhtemelen bu nüsha 815/1412 tarihli müellif nüshasından istinsah edilmiştir. Zira yukarıda bahsedildiği gibi müellif nüshasından kopan bazı sayfalar yine Molla Câmî tarafından yazılmıştır. Ayrıca belirgin olması için âyetler nisbeten daha kalın uçlu bir kalemle yazılmış, üzeri kırmızı renkli bir kalemle çizilmiş ve aynı zamanda harekelenmiştir. Sûre isimleri de kırmızı renkle yazılmıştır. Eserin birçok yerinde sayfa kenarlarına uzun hâşiyeler düşülmüştür. Neredeyse tamamı Arapça olan bu hâşiyelerin kim tarafından yazıldığı tesbit edilememiştir.

Bu arada yeri gelmişken bir hususa temas etmek istiyoruz. O da şudur ki Abdurrahman Câmî hakkında yaptığı araştırmalarla tanınan İranlı yazar A'lâhân Afsahzâd'ın Muhammed Pârsâ'nın bu tefsirinin Câmî tarafından Arapçadan Farsçaya tercüme edildiğini söylediği belirtilmektedir (Acer, 2019, s. 52, 226; Ökten, 2007, s. 66-67). Ancak Afsahzâd'ın serdettiği ve onu kaynak gösteren araştırmacıların da aynen benimsediği [bilhassa Ökten, çalışması boyunca Muhammed Pârsâ'nın bu eserinden "Câmî'nin tercümesi" diye söz etmektedir (Ökten, 2007, s. VI, 68, 308, 398, 409, 419).] bu görüşün doğru olduğunu kabul etmek mümkün görünmemektedir. Zira mezkûr nüshanın ferâğ kaydında (vr. 194b) Muhammed Pârsâ'ya ait bu tefsirin "kitâbet"inin Abdurrahman b. Ahmed el-Câmî'nin eliyle Herat'ta 4 Rebülevvel 848/21 Haziran 1444 Pazar günü yapıldığı yazılıdır. Buna göre o tarihlerde 31 yaşında olan Molla Câmî'nin bu eseri tercüme etmediği, bilakis istinsah ettiği çok açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Ayrıca bu tefsir nüshası önemli miktarda Arapça ibâreler ihtiva etmektedir. Nitekim ferâğ kaydından önceki birkaç sayfanın bile tamamen Arapça olduğu görülmektedir. Bu da söz konusu nüshanın tercüme olmayıp istinsah edilmiş olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde el yazmasının vikâyesinde bunun Mevlânâ Câmî'nin hattıyla yazılmış bir nüsha olduğunun kaydedilmiş olması da belirtilen hususu destekleyen bir diğer veridir. Zira Pârsâ'ya ait eserlerin kahir ekseriyeti Farsçayla yazılmıştır. Ayrıca bir hususa daha işaret etmek gerekir ki o da Afsahzâd ve onu referans veren araştırmacıların mezkûr nüshanın ferâğ kaydında olduğunu iddia ettikleri bir bilgidir (Ökten, 2007, s. 66-67). Buna göre -yukarıda belirtilenlerin dışında bir bilgi bulunmamasına rağmen- bahsi geçen kayıta "*Câmî'nin 1444'te Herat'a dönüş yaptığını söylediği*"nin yazılı olduğu öne sürülmektedir ki bu, hatalı bir yorumlamadan kaynaklanmış olmalıdır. Belli ki buradaki tarih ve yer bilgisinden hareketle Molla Câmî'nin hayatıyla ilgili bir çıkarsama yapılmaya çalışılmaktadır. Ancak ferâğ kaydında söz konusu ibâreyi tam olarak karşılayan bir bilgi bulunmamaktadır.

Öte yandan Ömer Nasuhi Bilmen, eserin bu nüshasından Mülk ve Nebe' cüzlerinin bazı sûrelerini ihtiva eden Farsça bir tefsir olarak bahsetmekte ve bunun Kazasker Mehmed Murad (yani şimdilerde Süleymaniye YEK'te bir koleksiyon olan Murad Molla) Kütüphanesinde 73 numarada kayıtlı olduğunu söylemektedir (Bilmen, 1961, 2/411-412). Ancak eserin şu anki kayıt numarası 72'dir. Bu farklılık eski (73) ve yeni (72) numaralandırmadan kaynaklanmış olmalıdır. Zira el yazmasının üzerindeki en eski kayıt numarasının 73, yenisinin ise 72 olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Bilmen'in sözünü ettiği bu nüsha, *Tefsir-i Süver-i Semaniye* olup sadece Nebe' cüzünün adı geçen sekiz sûresini ihtiva etmekte, Mülk cüzünden herhangi bir sûreyi içermemektedir.

1.3.3. Esad efendi nüshası

Süleymaniye YEK'in Esad Efendi koleksiyonunda bulunan nüsha, 84 envanter numarasıyla kayıtlı olup 1b-259b varakları arasında yer almakta ve her bir varak 15 satırdan oluşmaktadır. 24 Zilkaade 1059/29 Kasım 1649 senesinde Ahmed b. Hacı Bekir el-Urmevî tarafından Van'da istinsah edilen bu el yazması en az bir önceki nüsha kadar önemlidir. Zira ferâğ kaydında eserin 820 yılının Muharrem'inde (Şubat-Mart 1417) Buhara'da yazıldığı kayıtlıdır. Bu durum, istinsahta kullanılan nüshanın eserin ikinci müellif nüshası ve aynı zamanda tashihli nüsha olduğunu gösterir. Nitekim asıl müellif nüshası 815/1412 tarihlidir. Dolayısıyla Esad Efendi nüshasının bu ikinci müellif nüshasından istinsah edildiğini söyleyebiliriz. Ancak bazı çalışmalarda Esad Efendi nüshasının müellif hattıyla yazılmış bir nüsha olduğu ileri sürülse de (Bardakçı, 2022, s. 143) bu, hatalı olmalıdır. Zira ferâğ kaydında eserin hem yazıldığı tarih hem de istinsah edildiği tarih belirtilmekte ve bu da eserin müellif nüshası olmadığını göstermektedir.

Murad Molla nüshası kadar olmasa bile Esad Efendi nüshasında da sayfa kenarlarına derç edilmiş bir miktar hâşiye bulunmaktadır. Bunların bir kısmı Farsça, bir kısmı da Arapçadır. Âyetlerin üzeri kırmızı renkli kalemle çizilerek belirgin hâle getirilmiştir. Bazen de âyetler kırmızı renkle nakşedilmiştir. Sûrelerin isimleri ise ilgili sayfanın en tepesine yazılmıştır.

1.3.4. Bağdatlı vehbi efendi nüshası

“Tercüme ve Tefsîr-i Süver-i Semâniyye” adıyla kayıtlı olan nüsha, Süleymaniye YEK'in Bağdatlı Vehbi Efendi bölümünde 63 numarayla yer almaktadır. 1a-224b varakları arasında bulunan 19-21 satırdan oluşan bu nüshanın baş tarafından yaklaşık bir sayfalık bir eksiklik vardır. Görünüşe bakılırsa bu sayfa kopup kaybolmuştur. Varak numaralandırması da bu eksiklik hesaba katılmadan yapılmıştır. Ferâğ kaydındaki bilgilere göre eserin ismi *Tefsir-i*

Süver-i Semâniyye olup müellifi Muhammed Pârsâ'dır. Müstensihî Kâsım b. Abdul'âlî, istinsah tarihi ise 911 yılının Zilhicce sonlarıdır (Mayıs 1506). Eserin ismine ilk defa bu nüshada tesadüf edilmektedir. Diğer nüshalara nazaran bazı küçük fazlalıkları ihtiva ettiği göze çarpmaktadır. Bu nüshanın da sayfa kenarlarında yoğun olarak yazılmış hâşiyeler bulunmaktadır. Nisbeten daha okunaklı ve düzenli yazılan bu nüshada âyetler ve sûre isimleri kırmızı renkli bir kalemle yazılmıştır.

1.3.5. Şehîd ali paşa nüshaları

Süleymaniye YEK Şehîd Ali Paşa koleksiyonunda bu tefsirin iki nüshası bulunmaktadır. Bunlardan birinin envanter numarası 113 olup kütüphane kaydında "Tefsîru Hâce Muhammed Pârsâ" ismiyle yer almaktadır. 1b-297b varakları arasında bulunan ve 19 satırdan oluşan el yazmasının vikâyesinde müellifin tam adı yazılı olup devamında *Nefehât*'tan bir miktar alıntı vardır. Ferâğ kaydında istinsahın Şa'bân b. Muzaffer tarafından yapıldığı belirtilmiş ancak herhangi bir tarih verilmemiştir. Nüshada birkaç sayfa dışında neredeyse hiç hâşiye yoktur. Sadece bazı âyetlerde ve sûre isimlerinde ve birkaç kelimedede kırmızı renkli mürekkep kullanılmıştır.

Şehîd Ali Paşa koleksiyonundaki ikinci nüsha da aynı isimde olup 114 numarada ve 1b-196b varakları arasında kayıtlıdır. 23 satırdan oluşan el yazmasının ilk sayfası süslenmiş ve bütün sayfalarda metin kalın bir çerçeve içine alınmıştır. Sayfanın çerçeve dışında kalan yerleri yoğun olarak hâşiye ile doldurulmuştur. Âyetler kırmızı renkli kalemle çizilerek daha belirgin yapılmıştır. Ta'lik hattıyla yazılan nüshanın ferâğ kaydında müstensih Ağazâde Ahmed b. Muhammed el-İstanbulî, eseri Abdurrahman Câmî'nin Herat nüshasından (mezkr Murad Molla nüshası) kopya ederek 12 Şevval 1122/4 Aralık 1710 Perşembe günü yazımını tamamladığını kaydetmiştir.

1.3.6. Muhtasar nüshalar

Bu tefsirin bazı nüshaları sadece Kadr ve Beyyine sûrelerini yani sekiz sûrenin ilk ikisini içermektedir. Bunun bir örneği *Tefsîru Sûreteyi'l-Kadr ve'l-Beyyine* ismiyle kayıtlı Laleli nüshasıdır. 3655/1 kayıt numarasıyla Süleymaniye YEK'teki bir mecmuada olup 1b-60a varakları arasındadır. 19 satırdan oluşan bu nüshada sûre isimleri kırmızı mürekkeple yazılmış, âyetler daha iri harflerle yazılıp kırmızı renkle harekelenmiştir. Tefsirin herhangi bir yerinde başka bir ihtisarin varlığının gözlenmediği bu nüsha muhtemelen Bağdatlı Vehbi Efendi nüshasından kopya edilmiştir. Bununla birlikte yazmada herhangi bir istinsah tarihi olmadığı

gibi sayfa kenarlarında hâşiye de yoktur. Eserin sonlarına doğru nemden dolayı yazının mürekkebi dağılmıştır. Bu yüzden oluşan lekeler kısmen yazının okunaklılığını etkilemiştir.

Diğer örnek ise Nafiz Paşa nüshasıdır. *Tefsîr-i Sûre-i Kadr ve Sûre-i Lem Yekûn* ismiyle Süleymaniye YEK'te 73 numarada kayıtlıdır. 2b-51a varakları arasında yer alan ve her bir varağı 21 satırdan oluşan bu tefsir yazı karakteri bakımından bir öncekine benzemektedir. Yani âyetler nisbeten daha büyük ölçüdeki harflerle yazılarak kırmızı renkle harekelenmiştir. Sûre isimleri ise sadece kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Eserin zahriyesinde fevâid kabîlinden bazı bilgiler mevcuttur. Aralarındaki fark ise bu nüshanın sayfa kenarlarında hâşiye bulunmasıdır. El yazmasının sonunda mukabele ve arz kaydı bulunmaktadır. Buradaki bilgilere göre söz konusu mukabele ve arzın 4 Zilhicce 823/10 Aralık 1420 yılında yani Muhammed Pârsâ'nın vefatından bir yıl sonra yapıldığı görülmektedir. Bu da nüshanın çok eski olduğunu göstermektedir. Bu nüshaya benzer bir şekilde yazılmış bir başka nüsha daha bulunmaktadır [bk. Kitâbhâne ve Mûze-i Millî-yi Melik (Tahran), No. 182/4, vr. 23b-42a]. Ayrıca Nafiz Paşa nüshası çerçevesinde bir bildiri yazılmıştır. Ancak hemen belirtelim ki besmelenin tefsirinden söz eden bu tebliğ oldukça yüzeyseldir ve pek çok hata barındırmaktadır (Asım, 2018, s. 4-9).

2. Muhammed Pârsâ'nın Tefsiri ile İlgili Diğer Hususlar

Bu başlık altında Muhammed Pârsâ'nın tefsiriyle ilgili bazı hususlar ele alınacaktır. Bunlardan biri Pârsâ'nın tefsirinin kaynakları, diğeri de bu tefsirin kendisinden sonraki tesirleridir. Yanı sıra eser üzerine yapılmış akademik çalışmalar da bu başlık altında verilmiştir. Ayrıca bu tefsire ait olduğu sanılan bazı yazma eser nüshalarının kimi araştırmacılar tarafından yanlışlıkla Pârsâ'ya nisbet edilmesidir. İlgili husus tartışılarak bir sonuca bağlanmaya çalışılmıştır.

2.1. Tefsirinin kaynakları

Muhammed Pârsâ, tefsirini kaleme alırken pek çok kaynaktan istifade etmiştir. Onun kullandığı bu kaynaklar hem Arapça hem de Farsçadır. Nitekim tefsirindeki ibarelerin Arapça ve Farsça oluşundan bunu rahatlıkla anlamak mümkündür. Söz konusu kaynaklardan yararlanırken bazen eserin veya müellifinin ismini kaydetmiş, bazen de herhangi bir isim zikretmemiştir. Müracaat ettiği tefsir, hadis, tasavvuf ve lügat türü kaynaklardan sıkça nakillerde bulunmuştur. Bu itibarla tefsirinde kendisine ait görüşlere çok az rastlandığı anlaşılmaktadır (Gülderrih & Mâlmîr, 1399, s. 204-205). Kaynaklarındaki çeşitlilik hem Pârsâ'nın ilmî vukûfiyetini ve yetkinliğini hem de tefsirinin yorum zenginliğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Yani kaynaklarındaki nicelik ve niteliğin tefsirindeki yorum farklılığına ve genişliğine yansıdığı anlaşılmaktadır. Sözü edilen kaynaklar şunlardır:

2.1.1. Tefsire dair kaynakları

1. Sehl Tüsterî'nin (ö. 283/896) *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*'i (*Tefsîrû't-Tüsterî*)
2. İmâm Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*'si
3. Hakîm Semerkandî olarak tanınan Ebu'l-Kâsım Semerkandî'nin (ö. 342/953) *Tefsîr-i İhkâk*'ı
4. Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî'nin (ö. 412/1021) *Hakâiku't-tefsîr*'i
5. Sa'lebî'nin (ö. 427/1035) *el-Keşf ve'l-beyân*'ı
6. Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) *Letâ'ifü'l-işârât*'ı
7. Vâhidî'nin (ö. 468/1076) *el-Vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*'i ile *Esbâbü'n-nüzûl*'ü
8. İmâm Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *Cevâhirü'l-Kur'ân ve dürerüh* adlı eseri
9. Ebû Hafs Necmeddîn Ömer en-Neseî'nin (ö. 537/1142) *et-Teyssîr fî ('ilmi)'t-tefsîr* ile *el-Kâfi* (?) isimli eserleri
10. Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*'ı
11. Secâvendî'nin (ö. 560/1165) *'Aynü'l-me'ânî fî tefsîri's-seb'i'l-mesânî*'si ile günümüze ulaşmayan (İbrahimoğlu, 2023, s. 336) *Hadâiku'l-hakâik*'ı
12. Rûzbihân Baklî'nin (ö. 606/1209) *'Arâ'isü'l-beyân fî hakâ'iki'l-Kur'ân*'ı
13. Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *et-Tefsîrû'l-kebîr* olarak da bilinen *Mefâtîhu'l-gayb*'ı
14. Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *el-Câmi'u li-ahkâmi'l-Kur'ân*'ı
15. Abdürrezzâk Kâşânî'nin (ö. 736/1335) *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'ı
16. Nisâbûrî'nin (ö. ?) *Tefsîr-i besâir-i yemînî*'si (Gülderrih & Mâlmîr, 1399, s. 205-206)

2.1.2. Hadis kaynakları

1. İmâm Mâlik'in (ö. 179/795) *el-Muvatta*'ı
2. İmâm Buhârî'nin (ö. 256/870) *el-Câmi'u's-sahîh*'i
3. İmâm Müslim'in (ö. 261/875) *el-Câmi'u's-sahîh*'i
4. Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) *Sünen*'i
5. Tirmizî'nin (ö. 279/892) *Sünen*'i
6. Nesâî'nin (ö. 303/915) *Sünen*'i
7. Hakîm Tirmizî'nin (ö. 320/932) *Nevâdiru'l-usûl fî ma'rifeti ahbâri'r-Resûl*'u
8. Muhyissünne Ferrâ' el-Begavî'nin (ö. 516/1122) *Şerhu's-sünne*'si
9. Mecdüddîn İbnü'l-Esîr'in (ö. 606/1210) *Câmi'u'l-usûl li-ehâdisi'r-Resûl*'ü (Gülderrih & Mâlmîr, 1399, s. 205)

2.1.3. Tasavvufî kaynakları

1. Hakîm Tirmizî'nin (ö. 320/932) *Hatmü'l-evliyâ'sı*
2. Ebû Tâlib el-Mekkî'nin (ö. 386/996) *Kûtü'l-kulûb'u*
3. Ebû İbrâhîm İsmâil b. Muhammed el-Müstemlî'in (ö. 434/1043) Kelâbâzî'nin (ö. 380/990) *Ta'arruf* una yazdığı şerh (Gülderrih vd., 1401, s. 312-317)
4. Hâce Abdullah Ensârî Herevî (ö. 481/1089) *Menâzilü's-sâ'irîn*'i ve bazı şerhleri
5. İmâm Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn, Kimyâ-yı Sa'âdet* (Gülderrih vd., 1401, s. 318-319), *el-Maksadü'l-esnâ fi şerhi esmâ'illâhi'l-hüsnâ, el-Erba'in fi usûli'd-dîn* ve *Mecmûa-i resâil* isimli eserleri (Gülderrih vd., 1400, s. 250-259)
6. Rûzbihân Baklî'nin (ö. 606/1209) *'Arâ'isü'l-beyân fi hakâ'iki'l-Kur'an'*
7. Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye'si*
8. Necmeddîn Dâye er-Râzî'nin (ö. 654/1256) *Mirsâdü'l-'ibâd mine'l-mebde' ile'l-me'âd'* (Gülderrih vd., 1401, s. 319-321)
9. Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer es-Sühreverdî'nin (ö. 632/1234) *'Avârifü'l-ma'ârif*'inin İzzeddin Mahmûd Kâşânî (ö. 735/1334) tarafından *Misbâhu'l-hidâye ve miftâhu'l-kifâye* (Gülderrih vd., 1401, s. 321-324) adıyla yapılan Farsça tercümesi (Gülderrih & Mâlmîr, 1399, s. 206)

2.1.4. Lügavî kaynakları

1. İsmâil b. Hammâd el-Cevherî'nin (ö. 400/1009'dan önce) kısaca *Sihâh* olarak bilinen *Tâcü'l-luga ve sihâhu'l-'Arabiyye'* seyr ilallâh
2. Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *Esâsü'l-belâga'sı* (Gülderrih & Mâlmîr, 1399, s. 206)

2.2. Tefsirinin dil ve üslup özellikleri

Muhammed Pârsâ'nın tefsiri üzerinde araştırma ve incelemelerde bulunan ve eserin bir kısmını tahkik eden İranlı araştırmacı Süheyl Yârî Gülderrih, mezkûr tefsirin dil ve üslup özellikleri hakkında birtakım tesbitlerde bulunmuştur. Onun tesbitlerine göre Pârsâ'nın tefsiri şu özelliklere sahiptir:

Pârsâ, özellikle bazı tasavvufî kavramların izahında sözü gereğinden fazla uzatır (itnâb). Konuyu anlatırken Arapça ifadeler ile Farsça cümleleri bir arada verir. Bazı durumlarda kısa cümlelerle meramını ifade etmeye çalışır. “O” (و) zamirini cansız varlıklar için de kullanır. Vâv-ı hâliyeyi Arapçadaki şekliyle kullanır. Nî (نِ) edatını ne (نه) yerine kullanır. Ba (بِ) edatına be (به) mânası verir. Ye (يِ) harfini muhtelif mânalarda kullanır. Sıfat ve mevsûfun uyumunu

Arapçadaki gibi yapar. Râ (را) edatını mef'ûlsüz getirir. Mer... râ (مر... را) kullanımını eski Farsça metinlerindeki gibi yapar. Bazen aynı zamirleri veya fiilleri tekrar eder. Bazen fiilleri karinelî veya karinesiz bir şekilde hazfeder. Eski bazı kelimelerin veya lehçelerin kullanımlarına başvurur. İlginç bazı terkipler oluşturur. Öte yandan Pârsâ'nın tefsiri edebî açıdan da bazı özellikler arz eder. Meselâ secîye başvurur. Teşbihi kullanır. Arapça ve Farsça şiiirlerle istişhad eder. (Gülderrih & Mâlmîr, 1399, s. 207-210; Gülderrih vd., 1401, s. 307-311).

2.3. Tefsirinin etkileri

Hâce Pârsâ'nın bu tefsirinin kaleme alındığı zamandan beri bazı eserlere kaynaklık teşkil ettiği görülmektedir. Meselâ Mîr Abdülevvel (ö. 905/1500) tarafından kaleme alınan ve Ubeydullah Ahrâr'ın hayatı ve sözlerinin anlatıldığı eserde bu tefsire atıf vardır (Nîşâbü'rî, 1380, s. 172, 321). Bu durum, aynı zamanda Ubeydullah Ahrâr'ın sohbetlerinde bu tefsirden istifade ettiğini de göstermektedir. İmâm Rabbânî'nin halifesi Muhammed Hâşim Kişmî, *Nesemâtü'l-kuds* isimli eserinde *Reşehât* müellifinin babası Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin *el-Cevâhir* adlı tefsirinde Muhammed Pârsâ'nın tefsirinden çokça nakilde bulunduğunu kaydetmiştir (Gülderrih & Mâlmîr, 1399, s. 206; Kişmî, 1375, s. 128). İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725), tasavvufî tefsirinde bu eserden faydalanmıştır (Bursevî, 1330, 10/484). Son dönem Osmanlı âlimlerinden Seyyid Mehmed Tevfik Efendi (ö. 1274/1858), Molla Câmî'nin şiiirlerini şerh ettiği eserinde Pârsâ'nın tefsirinden istifade etmiştir (Tevfik Efendi, 2019, s. 200). Ayrıca H 10. asır Şii müfessirlerinden Molla Fethullah Kâşânî (ö. 988/1580) *Menhecü's-sâdikîn fi ilzâmi'l-muhâlifîn* isimli eserinde Pârsâ'nın mezkûr tefsirinden nakilde bulunmuştur (Gülderrih & Mâlmîr, 1399, s. 207).

2.4. Tefsiri üzerine yapılmış akademik çalışmalar

Muhammed Pârsâ'nın bu tefsiri üzerine bazı akademik çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Bu hususta bir yazı kaleme alan ilk kişinin Hasan Ensârî olduğu ve yazının da "Hâce Muhammed Pârsâ'nın Abdurrahman Câmî'nin hattıyla yazılmış Kur'ân tefsirine dair nüshası" çerçevesinde olduğu kaydedilmektedir (Gülderrih & Mâlmîr, 1399, s. 201). Ayrıca eserin ilk yarısının İran'daki Râzî Üniversitesi Beşerî Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı Bölümünde Süheyl Yârî Gülderrih tarafından HŞ 1397/2018 yılında doktora tezi olarak tahkik edildiği ve ardından bir makaleyle tanıtıldığı (Gülderrih & Mâlmîr, 1399, s. 199-221) bilinmektedir. Özette verilen bilgiye göre tahkikin Türkiye'deki üç nüshaya göre yapıldığı belirtilmektedir (Gülderrih, 1397). Bu nüshaların Murad Molla 72, Esad Efendi 84 ve Nafiz Paşa 73 numarasıyla kayıtlı olanlardan oluştuğu görülmektedir. Tanıtım amacıyla yazılan

makalede ise dört nüsha tanıtılmaktadır (Gülderrih & Mâlmîr, 1399, s. 211-215). Bahsi geçen üç nüshadan sonuncusunun sadece Kadr ve Beyyine sûrelerini ihtiva ettiği bilinmektedir. Bununla birlikte muhakkik bu nüshanın birçok sayfasının eksik olduğunu ileri sürmektedir. Oysaki bu nüshanın sadece iki sûreyi ihtiva etmesi bir eksiklik değil onun bir özelliğidir. Öte yandan Türkiye'deki kütüphanelerde bu esere ait bilinen nüshalar, yukarıda geçtiği üzere, bahsedilenden daha fazladır.

Bu tefsirin bir başka kısmı da yine İran'da çalışılmıştır. Meşhed Firdevsî Üniversitesi Şehîd Mutahharî İlahiyat ve İslâmî İlimler Fakültesi Kur'ân ve Hadîs Anabilim Dalında Abdurrahman İlmî tarafından HŞ 1398/2019 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu bölüm, Fâtiha, Kadr ve Beyyine sûrelerini ihtiva etmektedir. Gerek Türkiye gerekse İran'daki muhtelif nüshalara istinaden yazılan tezde ayrıca Pârsâ'nın tefsir yöntemi de incelenmektedir (İlmî, 1398, s. 28-44).

2.5. Tefsiriyle ilgili bazı yanlış nisbetler

İngiliz oryantalist Charles A. Storey (1888-1968), Farsça el yazmalarını tanıttığı kitabında Hâfızuddîn el-Kebîr el-Buhârî'ye (ö. 693/1294) nisbetle Süleymaniye YEK Fatih bölümü 645 numarada (vr. 1b-96a) kayıtlı *el-Müstahlas fi't-tefsîr* adındaki bir tefsir nüshasından bahsetmektedir. Hâşiyede düştüğü nota göre Storey, Alman filolog Paul Horn'un (1863-1908) iddiasına dayanarak bu tefsir nüshasının Muhammed Pârsâ'ya ait olabileceğini öne sürmektedir (Storey, 1927-39, 1/31). Duruma bakılırsa her iki şarkiyatçının da söz konusu tefsir nüshasını (eserin Türkiye'deki diğer nüshaları için bk. Storey, 1362, 1/285-286) görmediği anlaşılmaktadır. Ferâize dair şerhle (vr. 97b-139a) bir arada bulunan ve vakfedildiği görülen bu el yazması eser incelendiğinde hemen baş tarafında bunun Hâfızuddîn Kebîr Buhârî'ye ait *el-Müstahlas* adında Farsça bir tefsir olduğunun yazıldığı görülmektedir. Dolayısıyla eserin Hâce Pârsâ'yla herhangi bir ilgisinin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Müellife ait en mühim eser olarak kabul edilen mezkûr el yazması tefsirin muhtevasına bakıldığında eserde baştan sona 114 sûrenin tamamının ele alındığı görülmektedir. Hacim bakımından küçük ancak içerik açısından kıymetli olan bu el yazmasında klasik bir tefsirden ziyade üzerinde durulan âyetlerdeki bazı kelimelerin veya kavramların Farsça karşılığı ve anlamı verilerek açıklanmaktadır. Bazen de basit gramer (sarf ve nahiv) bilgileri verilmekte ve sözcüklerin îrabına temas edilmektedir. Bu bakımdan esere Kur'ân'ın Farsça mealî veya bir Kur'ân lügatî nazarıyla bakılabilir. Nitekim Süleymaniye YEK Ayasofya bölümünde müellife ait aynı eserin üç farklı nüshası [4664 (142 vr.), 4666 (103 vr.) ve 4837 (48 vr.)] *Lügat-ı Kur'âniyye* adıyla ve içeriğine uygun bir

isimlendirmeye kayıtlıdır (eser ve müellifi için bk. Nevşâhî, 1375, 2/386). Eser İran'da tahkik edilip basılmıştır (Buhârî, 1365).

SONUÇ

Muhammed Pârsâ, dinî ilimlerin hemen her alanında Arapça veya Farsça olarak eser telif etmiştir. Onun Farsça olarak kaleme aldığı eserlerden biri de tefsir alanındadır. Pârsâ'nın tam bir Kur'ân tefsiri yazıp yazmadığı tartışmalıdır. Bununla birlikte onun yazdığı bu tefsirin tam bir Kur'ân tefsiri olması imkân dâhilindedir. Zira hem Pârsâ'nın yaşadığı dönemle ilgili bazı kaynaklardaki ifadeler hem de bu tefsirden günümüze ulaşan kısımlar incelendiğinde onun baştan sona tam bir Kur'ân tefsiri yazdığı söylenebilir. Ancak kütüphanelerde veya kütüphane kayıtlarında böyle bir tefsirin izine rastlanılmaması bu iddianın -şimdilik- geçerliliğini zayıflatmaktadır. Yapılacak yeni araştırmalarla ve kütüphanelerin tozlu raflarındaki el yazması eserlerin gün yüzüne çıkarılmasıyla bunun isbât edilmesi mümkündür. Bir başka ihtimale göre Muhammed Pârsâ, tam bir Kur'ân tefsirini yazmaya niyetlenmiş ve bunun bazı kısımlarını yazmış ancak bunu tamamlamaya ömrü vefa etmemiştir.

Muhammed Pârsâ'nın yazdığı tefsirden geriye kalan üç ayrı kısım günümüze ulaşmıştır. Bunlar; Fâtiha sûresinin tefsiri, Âyetü'l-kürsî'nin tefsiri ve otuzuncu cüzden seçilmiş sekiz sûrenin tefsirinden ibarettir. Zikredilen bu kısımlardan her birinin Türkiye ve dünya kütüphanelerinde muhafaza edilen muhtelif nüshaları bulunmaktadır. Fâtiha sûresi tefsirinin bilinebilen iki nüshası Türkiye'dedir. Âyetü'l-kürsî tefsirinin tesbit edilebilen yegâne nüshası, Özbekistan'ın başkenti Taşkent'teki Fenler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesindedir. Nebe' cüzünden (30.) Kadr, Beyyine, Zilzâl, Âdiyât, Kâria, Tekâsür, Asr ve Hümeze şeklindeki sekiz sûrenin tefsirinden müteşekkil bu eserin ise birçok kütüphanede nüshası bulunmaktadır. Eserin müellif nüshası, Taşkent'teki Fenler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesinde korunmaktadır. Müellif nüshasından sonra bilinebilen en eski nüsha da Abdurrahman Câmî'nin istinsah ettiği Süleymaniye YEK'teki Murad Molla nüshasıdır. Süleymaniye YEK Esad Efendi koleksiyonundaki 24 Zilkaade 1059/29 Kasım 1649 tarihli nüsha ise en az bir önceki nüsha kadar önemlidir. Zira ferâğ kaydında eserin 820 yılının Muharrem'inde (Şubat-Mart 1417) Buhara'da yazıldığı belirtilmektedir ki bu da eserin ikinci müellif nüshası ve aynı zamanda tashihli olduğunu göstermektedir. Bağdatlı Vehbi Efendi nüshası ile Şehîd Ali Paşa'daki iki nüsha dışında eserin bazı muhtasar nüshaları da bulunmaktadır.

Muhammed Pârsâ'nın bu tefsiri çok sayıda kaynağa sahiptir. Kaynaklarının çeşitliği ve zenginliği onun ilmî şahsiyetini gösterdiği gibi tefsirinin yorum genişliğini ve farklılığını da göstermektedir. Eserine ait bu kaynakları tefsir, hadis, tasavvuf ve lügat kitapları olarak tasnif

etmek mümkündür. Tefsire dair kaynaklar gerek rivayet ve dirayet türü tefsir örneklerini gerekse işarî tefsir türünün klasik numunelerini ihtiva etmektedir. Hadisteki kaynakları da aynı şekilde ilk dönem hadis literatürünün seçkin eserlerinden oluşmaktadır. Ayrıca sonraki dönem derleme türü hadis kitapları da onun kaynakları arasında yer almaktadır. Tefsirin tasavvufi kaynakları da aynı şekilde geniş bir yelpazeyi andırmaktadır. Hem klasik tasavvuf eserlerine hem de onlara dair yazılmış şerhlere müracaat edildiği görülmektedir. Tefsirde lügavî izahlar ihmal edilmediği gibi bu hususta da bazı kaynaklara başvurulmuştur.

Pârsâ'ya ait tefsirin kendine has birtakım dil ve üslup özellikleri taşıdığı ve bazı edebî hususiyetleri hâiz olduğu belirtilmektedir. Meselâ tasavvufî kavramların izahında sözü fazla uzattığı, Arapça ve Farsça ifadeleri bir arada verdiği, meramını kısa cümlelerle ifade ettiği, aynı zamirleri veya fiilleri tekrar ettiği, eski bazı kelimeleri veya lehçeleri kullandığı, ilginç bazı terkipler oluşturduğu kaydedilmektedir. Pârsâ'nın ayrıca secîye başvurduğu, teşbihi kullandığı, Arapça ve Farsça şiirlerle istişhad ettiği ifade edilmektedir.

Muhammed Pârsâ'nın sekiz sûre tefsiri, ilim ve tasavvuf çevrelerinde etkili olup tutulmuş ve bazı kimseler tarafından referans gösterilmiştir. Aynı tefsir üzerine yüksek lisans ve doktora seviyesinde bazı akademik çalışmalar yapılmış ve bu eser, yazılan makalelerle ilim dünyasına tanıtılmıştır. Ayrıca kütüphane kayıtlarında farklı müelliflerin tefsire dair kimi eserlerinin de bazı araştırmacılar tarafından Muhammed Pârsâ'ya ait olabileceği ileri sürülmüş ve bu yanlış nisbet, tarafımızdan yapılan izahlarla ilmî çerçevede tartışılarak düzeltilmiştir.

KAYNAKÇA

- Acer, A. (2019). *İbnü'l-arabî takipçisi olarak abdurrahman câmi ve şerhu fusûsi'l-hikem'i: tahkik ve inceleme*. (YÖK Tez Merkezi, Doktora). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi.
- Asım, M. S. (2018). *İşârî tefsir geleneğinde hâce muhammed pârsâ'nın yeri. Hâcegân-nakşebendiya tarikatının cehân tsivilizetsiyasi tarihinde tutgen örneği (27 Nisan 2018 Buhara) materielleri toplamı*. (ss. 4-9). Buhara Devlet Üniversitesi Yayınları.
- Atâî, N. (1268). *Hadâiku'l-hakâik fî tekmeleti'ş-şekâik: Zeyl-i şekâik*, Matbaa-i Âmire.
- Ateş, S. (1998). *İşârî tefsir okulu*. Yeni Ufuklar Neşriyat.
- Âteşincân, B. (1380). "Muhammed-i Pârsâ". *Dânişnâme-i edeb-i fârsî: edeb-i fârsî der âsyâ-yi miyâne*. (1/796-798). Sâzmân-ı Çâp u İntişârât-ı Vezâret-i Ferheng u İrşâd-ı İslâmî.
- Babanzâde, İ. P. (1951-55). *Hediyyetü'l-ârifîn esmâ'ü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*. Millî Eğitim Basımevi.
- Bardakçı, M. N. (2022). *Hâce muhammed pârsâ ve nakşibendilik*. Rağbet Yayınları.
- Bilmen, Ö. N. (1961). *Büyük tefsir tarihi (Tabakâtü'l-müfessirîn)*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Buhârî, E. M. *er-Risâletü'l-bahâiyye*. Râşid Efendi YEK, 1110/1, 1b-144a.
- Buhârî, M. (1365). *el-Müstahlas fî tercümâni'l-kur'ân: Cevâhiru'l-kur'ân*. Merkez-i Neşr-i Ferhengi-yi Recâ.
- Bursevî, İ. H. (1330). *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-kur'ân*, Matba'atü Osmâniyye.
- Câmî, N. A. (1373). *Nefehâtü'l-üns min hazarâti'l-kuds*. İntişârât-ı Ittilâât.
- Dirâyetî, M. (1391-94). *Fihristgân-ı nushahâ-yi hattî-yi îrân*. Sâzmân-ı İsnâd ve Kitâbhâne-i Millî-yi Cumhûrî-yi İslâmî-yi İrân.
- Edirnevî, A. b. M. (1997). *Tabakâtü'l-müfessirîn*, Mektebetü'l-Ulûmi ve'l-Hikem.
- Gülderrih, S. Y. (1397). *Tashîh, tahşiye ve ta'lîka ber nîme-i nohost-i tefsîr-i semâniye-i hâce muhammed pârsâ*. (İran doc., Doktora). Râzî Üniversitesi.
- Gülderrih, S. Y. & Mâlmîr, M. İ. (1399). Mu'arrifi vü berresî-yi tefsîr-i semâniye-i hâce muhammed-i pârsâ ve nükâtî derbâre-i hayât u âsâr-ı vey. *Âyine-i mîrâs*, 18(67), 199-221.
- Gülderrih, S. Y. & Mâlmîr, M. İ. & Sâlimiyân, G. (1400). Te'sîr-i âsâr-ı gazzâlî ber nîme-i nohost-i tefsîr-i semâniye-i hâce muhammed-i pârsâ. *Pijûhişhâ-yi nesr u nazm-ı fârsî*, 5(12), 247-261.
- Gülderrih, S. Y. & Mâlmîr, M. İ. & Sâlimiyân, G. (1401). Te'sîr-i mütûn-ı sûfiyâne-i fârsî ber tefsîr-i semâniye-i hâce muhammed-i pârsâ. *Kohennâme-i edeb-i pârsî*, 13(2), 303-326.
- Hamidullah, M. & Yaşaroğlu, M. (1991). *Kur'ân tarihi (Çev. Mehmet Sait Mutlu) ve kur'ân-ı kerîm'in türkçe terceme ve tefsirleri bibliyografyası*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

- Hıdırova, N. (2006). *Hâce muhammed pârsâ'nın hâcegân-nakşbendiyye tarikatining rivaclenişide tutgen örne ve roli (14. asr ahiri-15. asr başleri)*. Özbekistan Cumhuriyeti Fenler Akademisi.
- Irâkî, A. T. (1354). *Mukaddime*. Muhammed Pârsâ. *Kudsiyye: kelimât-ı Bahâeddîn Nakşbend*'in içinde. (ss. 9-92). Kitâbhâne-i Tahûrî.
- İbn Arabşâh, Ş. (1986). *'Acâibu'l-makdûr fi nevâibi Teymûr*. Müessesetü'r-Risâle.
- İbn Tağrıberdî, Y. (1963). *en-Nücûmü'z-zâhire fi mülûki mısır ve'l-kâhire*. Vizâretü's-Sekâfe ve'l-İrşâdî'l-Kavmî.
- İbnü'l-İmâd, A. (1993). *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*. Dâru İbni Kesîr.
- İbrahimoğlu, A. (2022). Muhammed pârsâ'nın başyapıtı faslı'l-hitâb. *Şarkiyat*, 14(3), 1116-1143. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.1189871>.
- İbrahimoğlu, A. (2023). *Bir sûfî müderris portresi muhammed pârsâ*. İlahiyat Yayınları.
- İlmî, A. (1398). *Tashîh ve tahkîk-i bahşî ez tefsîr-i hâce muhammed pârsâ (sûrehâ-yı fâtiha, kadr ve beyyine) ve revîş-i tefsîr-i vey*. (İran doc., Yüksek Lisans). Meşhed Firdevsî Üniversitesi.
- Karaismailoğlu, A. (1999). "Hüseyin Vâiz-i Kâşifi". *Türkiye diyanet vakfı islâm ansiklopedisi*. (19/16-18). TDV Yayınları.
- Kâtib, Ç. (1941). *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. Maârif Matbaası.
- Kerbelâî, H. H. (1344-49). *Ravzâtü'l-cinân ve cennâtü'l-cenân*. Bungâh-ı Terceme vü Neşr-i Kitâb.
- Kişmî, H. (1375). *Tashîh-i nesemâtü'l-kuds min hadâiki'l-üns*. (İran doc., Doktora). Tahran Üniversitesi.
- Mehmed Tâhir, B. (1333-42). *Osmanlı müellifleri*, Matbaa-i Âmire.
- Münzevî, A. (1348-50). *Fihrist-i nüshahâ-yı hattî-yi fârsî*. Müessese-i Ferhengî-i Mıntikaî.
- Nevşâhî, Â. (1375). "Buhârî, Muhammed b. Muhammed". *Dânişnâme-i cihân-ı İslâm*. (2/386). Bünyâd-ı Dâiretü'l-Ma'ârif-i İslâmî.
- Nişâbûrî, A. (1380). "Melfûzât-ı Ahrâr". *Ahvâl ve sohenân-ı Hâce 'Ubeydullâh Ahrâr*. (ss.142-324). Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî.
- Ökten, E. İ. (2007). *Jâmî (817-898/1414-1492): his biography and intellectual influence in herât*. (UMI Microform, Doktora). The University of Chicago.
- Özcan, A. (1994). "Ebülfazl Mehmed Efendi". *Türkiye diyanet vakfı islâm ansiklopedisi*. (10/356-57). TDV Yayınları.
- Pâketçî, A. (1385). "Tefsîr". *Dâiretü'l-ma'ârif-i bozorg-i islâmî*. (15/680-742). Merkez-i Dâiretü'l-Ma'ârif-i Bozorg-i İslâmî.
- Pârsâ, M. (935). *Tefsîr-i sûretü'l-fâtiha (Tefsîr-i sûre-i fâtihatü'l-kitâb)*. Hasan Paşa YEK, No. 125/3, vr. 149b-173b.

- Pârsâ, M. (1042). *Tefsîr-i âyetü'l-kürsî*. Özbekistan Fenler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesi, No. 5038/2, vr. 174b-175b.
- Pârsâ, M. (815). *Tefsîr-i süver-i semâniye*. Özbekistan Fenler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesi, No. 2180, vr. 2b-234a.
- Pârsâ, M. (848). *Tefsîr-i süver-i semâniye*. Süleymaniye YEK, Murad Molla, No. 72, vr. 1b-194b.
- Pârsâ, M. (1059). *Tefsîr-i süver-i semâniye*. Süleymaniye YEK, Esad Efendi, No. 84, vr. 1b-259b.
- Pârsâ, M. (ts.). *Tefsîru sûreteyi'l-kadr ve'l-beyyine*. Süleymaniye YEK, Laleli, No. 3655/1, vr. 1b-60a.
- Safâ, Z. (1364). *Târîh-i edebiyât der îrân ez pâyân-ı karn-ı heştom tâ evâyil-i karn-ı dehom-i hicrî*, İntişârât-ı Firdevsî.
- Safî, F. A. (2536). *Reşehât-ı aynü'l-hayât*. İntişârât-ı Bünyâd-ı Nîkûkârî-yi Nûriyânî.
- Sehâvî, Ş. (ts.). *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*. Dâru'l-Cîl.
- Storey, C. A. (1362). *Edebiyyât-ı fârsî ber mebnâ-yı te'lîf-i istori* (Çev. Yahyâ Âryenpûr v.d.). Müessese-i Mutâleât ü Tahkîkât-ı Ferhengî.
- Storey, C. A. (1927-39). *Persian literature: A bio-bibliographical survey*.
- Süreyyâ, M. (1308-11). *Sicill-i osmânî yâhûd tezkire-i meşâhîr-i osmâniyye*, Matbaa-i Âmire.
- Tevfik Efendi, S. M. (2019). *Neş'e: Molla câmi şiirlerinin şerhi*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Tosun, N. (2012). *Bahâeddîn nakşbend: Hayatı, görüşleri, tarîkatı*. İnsan Yayınları.

SAĞLIK HİZMETLERİ KULLANICILARININ SANAL ORTAMDAKİ İLETİŞİM BOYUTLARINA YÖNELİK ALGILARININ TÜKETİCİ TERCİHİNE ETKİSİ

THE HEALTH CONSUMERS' PERCEPTIONS CONCERNING COMMUNICATION DIMENSIONS IN THE VIRTUAL ENVIRONMENT ON CONSUMERS' CHOICES

İzzet AYDEMİR* Hasan KÖSE** Mehmet Emin YAŞAR***

Öz

Bu araştırmada, sağlık hizmetleri kullanıcılarının sanal ortamdaki iletişim butonlarına yönelik algılarını tespit etmek ve sağlık hizmetleri pazarlamasında sanal ortamdaki iletişim butonlarına ilişkin faktörlerin tüketici tercihinin araştırılması amaçlanmıştır. Araştırma tanımlayıcı ve kesitsel türde bir çalışmadır. Analiz için ihtiyaç duyulan veriler anket yardımıyla elde edilmiştir. Veriler, araştırmanın amacına uygun biçimde SPSS v24 ve AMOS v24 istatistik paket programları ile analiz edilmiştir. Araştırmada katılımcıların genelde sanal ortamda çeşitli iletişim butonları ile sağlık hizmetlerini takip ettikleri saptanmıştır. Sanal ortamda pazarlama aktivitelerinde iletişim butonları faktörlerine yönelik farkındalık düzeylerinin erkeklere göre kadınlarda, aile gelir durumu yüksek olanlarda ve Hemşirelik bölüm öğrencilerinde daha yüksek saptanmıştır. Korelasyon analizinde tüm alt faktörler birbirleri ile pozitif yönde ve istatistiksel anlamlılığa sahip olmuştur. Yapısal eşitlik modeline göre, tanınmışlık, iletişim, hizmet kalitesi ve güven alt boyutlarının tüketici tercihinin etkilediği ancak, sadece hizmet kalitesi ve güven faktörlerinin tüketici tercihi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç meydana getirdiği tespit edilmiştir. Araştırmanın, kamu ve özel sağlık kuruluşları ile araştırmacılara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Algı, İletişim Butonları, Sağlık Pazarlaması, Sanal Ortam, Tüketici Tercihi

Jel Kodu: I10, I11, I18, L11

Abstract

In this research, it is aimed to determine the perceptions of health care users in the virtual environment, and the effects of communication buttons on healthcare consumer preference in health services marketing. The research is a descriptive and cross-sectional one. The data needed for the analysis were obtained with the help of a survey. The data were analyzed with statistical package (SPSS v24 and AMOS v24) programs in accordance with the purpose of the research. In general, research participants followed the healthcare services with various communication buttons in the virtual environment. It was determined that the awareness levels of communication buttons factors in online marketing activities were higher in females than males as well as those high family income and nursing students. In the correlation analysis, all sub-factors had positive and statistical significance with each other. According to the structural equation modeling, all sub-dimensions such as a recognition, communication, quality of service and confidence factor influenced consumer preference, while service quality and confidence factors had a merely significant effect on consumer preference. It is thought that the research would contribute to public and private health institutions, and researchers.

Keywords: Perception, Communication Buttons, Health Marketing, Virtual Environment, Consumer Preference

Jel Codes: I10, I11, I18, L11

* Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, SBF, Sağlık Yönetimi Bölümü, izzetaydemir1982@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4222-2659

** Öğr. Gör, Bingöl Üniversitesi, SBF, Hemşirelik Bölümü, hkose@bingol.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1504-700X

*** Öğr. Gör, Bingöl Üniversitesi, Solhan, SHMYO, meyasar@bingol.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8137-2946

GİRİŞ

Teknolojik gelişmelerde yaşanan değişimler ve ilerlemeler sağlık hizmetlerinin pazarlanması paradigmasını da değiştirmiştir. Geleneksel anlamda üretici ve satıcıların veya hizmeti sunanlar ile hizmeti kullananların fiziksel ortamda icra ettikleri pazarlama faaliyetleri, sanal ortamda sosyal medya araçları yoluyla uygulanmaya başlanmıştır. Ürün ve hizmetlere ilişkin bilgilerin kısa sürede ve hızla en uzak kitlelere ulaşması, sanal ortamda daha kısa sürede gelişme alanı bulabilir. İletişim butonları olarak ifade edilen *beğen*, *yorum yap*, *takip et*, *tavsiye et* gibi ikonlar yoluyla sanal ortamda hizmet sunucuları ve hizmet kullanıcıları arasındaki etkileşim önemli derecede sağlanmaktadır.

Sanal ortamda çeşitli sosyal medya araçları yoluyla sağlık hizmet sunucuları ve hizmet kullanıcılarını buluşturan iletişim butonları, her iki taraf için de kazanımlar sağlamaktadır. İletişim butonları yoluyla hizmet sunucuları tüketicilerden geribildirimler alarak hizmeti sunan personel ve sunulan hizmete ilişkin yapıcı iyileştirmeleri hayata geçirebilir. Sanal ortamda daha fazla hedef kitleye erişme imkânını yakalayan hizmet sunucuları, iletişim butonları yoluyla müşteri çeşitliliğini farklılaştırabilir. Diğer taraftan hizmet kullanıcıları, iletişim butonları yoluyla daha doğru ve güvenilir hizmet sağlayıcılarına erişim imkânını yakalayabilirler. Tüketiciler, inandıkları ve güvendikleri hizmet sağlayıcılarla daha güvenli iletişim ortamını yakalayıp bu konudaki beklentilerinin karşılandığına iletişim butonları yardımıyla ikna olabilirler.

Sanal ortam, kullanıcıların ağ teknolojilerini kullanarak birbirleri ile etkileşimini sağlayan araç, hizmet ve uygulamaların bütünüdür (Boyd, 2008, s. 92). Diğer bir bakış açısına göre sanal ortam kavramı, bireylerin birbirleriyle ya da kurumlarla veya kurumların kurumlar ya da bireylerle web üzerinden içerik oluşturdukları dijital uygulama platformları olarak tanımlanmaktadır. Kaplan ve Haenlein (2010), her türlü web ortamları ya da sanal medya platformları kapsamında oluşturulan ağ temelli uygulamaların sanal ortam kapsamında değerlendirilebileceğini vurgulamışlar. Dolayısıyla sanal ortam kullanıcıları karşılıklı iletişim ortamı sağlayarak sosyal medya araçları kanalıyla ürün ve hizmetlere ilişkin beğen, paylaş, yorum yap gibi sosyal medya araçlarında yer alan iletişim butonları yardımıyla pazarlama uygulamalarına katkı sağlamaktadırlar (Kaplan & Haenlein, 2010, s. 60).

Facebook, Twitter, Instagram, Youtube, LinkedIn gibi sosyal medya araçları, yaygın olarak kullanılan sanal ortam platformlarıdır. Bu ortamlarda yapılan paylaşımlar kurumların maliyetini düşürerek ürün, hizmet ve kurumlarla ilgili veri veya bilgilerin hızlı ve çok sayıda tüketiciye erişimini artırmaktadır. Diğer taraftan fiyat karşılaştırmalarının kolaylaşması,

ürünlere kolay erişim, ürün ve hizmet hakkında gelişmelerin takip edilmesi gibi parametreler sanal ortamların kullanıcılara sunduğu kolaylıklardır. Bu bakımdan sosyal medya araçlarında yapılan yorum yap, tavsiye et, takip et, paylaş, beğen gibi iletişim butonları pazarlamanın gizli yardımcıları olarak tanımlanmaktadır (Mangold & Faulds, 2009, s.358; Thorson & Rodgers, 2006, s. 34).

Web siteleri üzerindeki iletişim butonlarının kullanılması, sanal ortamda pazarlama anlayışının önemli bir fonksiyonudur. Sanal ortamda *beğenmeyi, takip etmeyi, tavsiye etmeyi, paylaşmayı ve yorum yapmayı* teşvik eden çeşitli simgeler bulunmaktadır. Bu simgeler yoluyla yapılan etkileşimler iletişim butonu olarak tanımlanmaktadır. *Bağlantı* ya da *bağlantı kurmak* olarak ifade edilen bu butonlar, pazarlama faaliyetlerine doğrudan katkı sağlayarak üretici ve tüketici arasında köprü kurma vazifesini görürler. Sanal alandaki iletişim butonları, pazarlamanın tutundurma fonksiyonu kapsamında doğrudan pazarlama hizmetlerini etkilemektedir. Örneğin, beğen butonunda, beğeni sayısı arttıkça olumlu bir imaj oluşturması hedeflenmektedir. Ya da yorum yap butonunda müşterilerden geri bildirim alınacağı ve olumlu yorumların tanıtıma katkı sağlayacağı düşünülmektedir (Stein & Ramaseshan, 2014, s. 230; Zhao vd., 2008, s.1820).

1. Sağlık Hizmetleri Pazarlamasında İletişim Butonlarının Önemi

Sanal ortam, hem hizmet sunucuları hem de kullanıcılar için önemli fırsatlar sunmaktadır (Kotler vd., 2017). Teknolojinin gelişmesiyle birlikte sanal ortamda iletişim sağlayan kullanıcılar, hastane ve hekim seçmede daha rasyonel davranmaktadırlar. Sanal ortamda paylaşılan sağlık deneyimleri, hizmet kalitesine ilişkin memnuniyet düzeyi, sağlık personelinin davranış stilleri gibi yorum, beğeni ve paylaşımlar kitlelerin sağlık hizmet ve sunucularına ilişkin algularını pekiştirerek hizmetin pazarlanmasına katkı sağlamaktadır (Berkowitz, 2014, s. 18). Ağ teknolojisinin gelişmesiyle birlikte sağlık hizmeti tüketicileri; hizmet sunanlarla olan ilişki modelinden hekim ve hastane seçimine kadar pek çok alanda yeni alışkanlıklar geliştirmişler. Bu gelişmelerle birlikte hizmet kullanıcıları sağlıkları ile ilgili plan ve kararlarında aktif rol almaya başlamışlar (Marbury, 2015, s. 16).

Sağlık hizmetlerinde aksak/eksik rekabet, bilgi asimetrisi, arz ve talep dengesizliği ve dışsallıklar gibi ayırıcı özelliklerinin olması bu alanda reklam araçlarının kullanılmasını kısıtlamaktadır. Bu bakımdan, sağlık mesajlarının geniş tüketici gruplarına aktarımında sosyal medya belirgin bir araçtır. Özellikle sanal ortamın sağladığı imkânlar ile pazarlama karmasından olan tutundurma faaliyetleri yeni bir boyut kazanmıştır. Örneğin beklentileri karşılanmış bir sağlık hizmeti kullanıcısı, bu memnuniyetini iletişim butonları yoluyla

çevresine tavsiyede bulunması hizmet sunan sağlık kurumunun olumlu tanıtımına katkı sağlayacağı düşünülmektedir (Corbin, 2001, s. 5; Kumar vd., 2010, s. 300).

Sanal ortamda iletişim butonları, sağlık hizmetleri pazarlamasında önemli bir tutundurma karması elemanı niteliğini taşımaktadır. Hizmet sunucuları sanal ortamda *beğen*, *yorum yap*, *tavsiye et ve takip et* benzeri çeşitli iletişim butonları ekleyerek potansiyel kullanıcılarla iletişimi başlatmayı hedeflemektedirler. İletişim butonları sayesinde hizmet sunucuları sundukları hizmetlerle ilgili farkındalık yaratmayı ve olumlu ya da olumsuz geribildirim almak gibi tanıtım faaliyetleri yoluyla daha iyi tanıtımlar yapabilirken, sağlık hizmeti tüketicilerinin de bilgiye erişimini kolaylaştırmaktadır (Boyd & Ellison, 2008, s. 211; Hackworth & Kunz, 2011, s. 3).

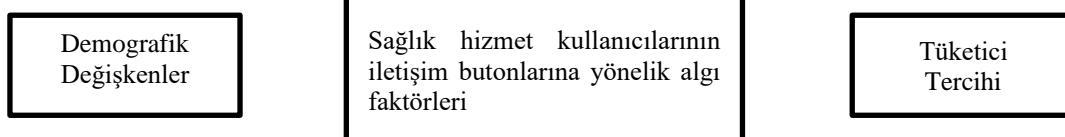
Sınırlı sağlık hizmeti bilgisine sahip olan hastalar, bilgi açıklarının giderilmesinde ve hizmete erişimi kolaylaştırma yönünde sanal ortamdaki iletişim butonlarından yararlanabilirler. Günümüzde hizmet satın alıcıları, sunulan ürün ya da hizmete ilişkin yorumları önemsemektedirler. Tüketiciler, ürün ya da hizmet alırken genelde bu yorumları dikkate almayı tercih ederler. Bu bakımdan iletişim butonlarının kolaylaştırdıkları çoklu iletişim faydası, sağlık hizmetleri pazarlama faaliyetlerini kolaylaştırmakta ve anında geribildirim olanağı sunmaktadır (Turan, 2018).

İletişim butonlarının sağlık hizmetleri pazarlamasına etkisi ve tüketicilerin sağlık hizmet kullanımının Türkiye’de yeterli düzeyde çalışmadığı alan yazında görülmektedir. Bu amaçla tasarlanan bu araştırmada öncelikle sanal ortama yönelik kavramsal bir çerçeve çizilerek sanal ortamda sağlık hizmetleri pazarlamasında iletişim butonlarının önemine vurgu yapılmıştır. Daha sonra sanal ortamda sağlık hizmetlerinin pazarlanmasında iletişim butonlarının sağlık hizmetleri kullanımı ve sağlık hizmetlerinin tüketici tercihi etkisi doğrultusunda bir alan çalışması yapılmıştır.

2. Gereç ve Yöntem

2.1. Araştırmanın amacı ve modeli

Bu araştırmanın amacı, sağlık hizmetleri kullanıcılarının sanal ortamdaki iletişim faktörlerine yönelik algılarını bazı değişkenler bakımından değerlendirmek ve sağlık hizmetleri kullanıcılarının sanal ortamdaki iletişim butonlarına yönelik algılarının tüketici tercihi etkisini araştırmaktır. Araştırmanın modeli, araştırma amacı doğrultusunda Şekil 1’de belirtilmiştir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

2.2. Araştırmada veri toplama yöntemi

Sanal ortamda sağlık hizmetleri pazarlamasında iletişim butonlarının önemini ortaya koymayı amaçlayan bu araştırmada, ihtiyaç duyulan veriler anket yöntemi ile elde edilmiştir. Anket soruları Turan'ın (2018) doktora tezinden elde edilmiştir. Ankete ilişkin orijinal veriler, Dooley'nin (2013) doktora tezinden Turan tarafından uyarlanmıştır. Orijinal olarak 34 ifadeden oluşan anket Turan tarafından doğrulayıcı faktör analizi yapılarak ölçek maddeleri 20 ifadeye indirilmiştir. Anketin ilk bölümünde demografik özellikler ve sağlık hizmetleri kullanıcılarının sanal ortam kullanımlarına ilişkin çoktan seçmeli sorulara yer verilmiştir. Anketin ikinci bölümünde ise 5'li Likert tipi ölçekli ifadelerden oluşmaktadır (kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, kararsızım, katılıyorum, kesinlikle katılıyorum). Anketin güvenilirliği için Cronbach Alpha katsayıları hesaplandığında genel güvenilirlik katsayısı 0,897 olarak tespit edilmiştir. Alt boyut (faktör) kapsamında güvenilirlik katsayıları Tanınmışlık boyutunda 0,778, İletişim boyutunda 0,725, Hizmet Kullanımı boyutunda 0,805, Güven boyutunda 0,786 ve Tüketici (Hasta) Tercihinde 0,796 olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla analizde kullanılan bu ölçek, literatürde kabul gören güvenilirlik katsayısı değerleri ile karşılaştırıldığında (Alpar, 2014, s. 72) genel güvenilirlik düzeyi *yüksek güvenilirliğe sahip olduğu* şeklinde yorumlanmıştır. Bu araştırmada iletişim butonları için herhangi bir sosyal medya aracı kısıtına gidilmemiştir. Araştırma kapsamında öğrencilerin kullanmış oldukları herhangi bir sosyal medya aracına (Facebook, Twitter, Instagram vb.) ilişkin iletişim butonlarının kullanım düzeyi araştırılmıştır.

2.3. Araştırmanın evren ve örnekleme ile istatistiksel analiz yöntemleri

Araştırmanın evreni, Bingöl Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesinde aktif olan programlarda (Sağlık Yönetimi, Hemşirelik, Beslenme ve Diyetetik, İş Sağlığı ve Güvenliği) öğrenim gören 1-4 sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Hedef popülasyonun 786 kişi olduğu araştırmada herhangi bir örneklem seçimine gidilmemiş olup araştırmaya katılmayı kabul eden toplam 424 katılımcı üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın verileri 02.03.2022-22.03.2022 tarihleri arasında katılımcılarla yüz yüze ve online anket yöntemiyle (survey) elde edilmiştir. Araştırma, kesitsel türde ve tanımlayıcı bir çalışmadır. Araştırmada verilerin niteliğine göre frekans ve yüzdeler, parametrik ya da parametrik olmayan testler kullanılmıştır. Ayrıca iletişim

butonlarının tüketici tercihindeki etkisini araştırmak için Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) analizi uygulanmıştır. Veri analizleri, SPSS V24 ile IBM AMOS V24 kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

2.4. Araştırmanın kısıtlılıkları ve temel varsayımları

Araştırma sadece bir üniversite ve sınırlı sayıda katılımcılar üzerinden yapıldığından dışsal geçerliliği yani genellenebilirliğinin tam sağlandığı söylenemez. Diğer taraftan araştırmada tek bir ölçüm aracının kullanılması sınırlılık olarak kabul edilebilir. Araştırmada, sanal ortamdaki sağlık hizmetleri pazarlaması sadece sosyal medya araçları ile sınırlı tutulmuştur. Katılımcıların ifadelerine doğru yanıtlar verdikleri varsayılmaktadır. Kullanılan ölçüm aracının elde edildiği çalışmalarda, araştırmacıların doğru ve etik kurallara riayet ettikleri varsayılmaktadır.

2.5. Etik kurul izni

Araştırmaya ilişkin etik kurul izni, 08.03.2022 tarih ve 33117789/044/52809 sayı numarasıyla Bingöl Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etiği Kurulu'ndan alınmıştır.

3. Bulgular

3.1. Araştırmanın tanımlayıcı ve sanal ortam kullanımına ilişkin bilgileri

Araştırma kapsamında değerlendirilen kişilerin sosyo-demografik özelliklerine ilişkin tanımlayıcı özellikler Tablo 1'de belirtilmiştir. Toplam 424 kişinin katıldığı araştırmada katılımcıların %60,8'i kadınlardan oluşmaktadır. Katılımcıların aile gelir durumları ağırlıklı olarak 1000TL-3000TL arasında yer almıştır (%68,9). Program bazında değerlendirildiğinde araştırmaya en yüksek katılım Hemşirelik bölümünde gözlenmiştir (%54,2).

Tablo1. Araştırmaya Katılanların Sosyo-Demografik Özellikleri

Değişkenler		Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	258	60,8
	Erkek	166	39,2
	Toplam	424	100,0
Ailenin Gelir Düzeyi	1000TL-3000TL	292	68,9
	3001TL-5000TL	85	20,0
	5001TL ve Üstü	47	11,1
	Toplam	424	100,0
Program	Sağlık Yönetimi	53	12,5
	Beslenme ve Diyetetik	64	15,1
	İş Sağlığı ve Güvenliği	77	18,2
	Hemşirelik	230	54,2

Toplam	424	100,0
---------------	------------	--------------

Sanal ortam kullanımlarına ilişkin verilere bakıldığında (Tablo 2) katılımcıların %88,2'sinin sosyal medya hesaplarının oldu, %50,2'sinin ise sanal ortamda bir hekim ya da hastaneyi takip ettiği tespit edilmiştir. Katılımcıların yaklaşık %84,9'i takip ettikleri sayfaların paylaşımlarına bazen ya da genellikle dikkat ettiklerini vurgulamışlar. Takip edilen sayfalarda ürün ya da hizmete ilişkin paylaşımlardan etkilenme düzeyinin %31,8, bazen etkilenme durumlarının ise %40,3 olduğu bulunmuştur. Katılımcıların sadece %24,8'i sanal ortamı kullanan hekim veya hastanelerin sağlık hizmetlerine ulaşımı kolaylaştırdığını düşünmektedir. *Sanal ortamda sağlık hizmetleri ile ilgili istediğiniz bilgilere hızlı ulaşıyor musunuz* ifadesine ise katılımcılar, %32,3 düzeyinde olumlu görüş bildirmişler.

Tablo 2. Katılımcıların Sanal Ortam Kullanımlarına İlişkin Görüşleri

Parametreler	Frekans	Yüzde (%)
Sosyal medya hesabınız var mı?		
Evet	374	88,2
Hayır	50	11,8
Toplam	424	100,0
Sanal ortamda bir hekim ya da hastane sayfasını takip ediyor musunuz?		
Ediyorum	213	50,2
Etmiyorum	211	49,8
Toplam	424	100,0
Takip ettiğiniz sayfaların bir ürün veya hizmetle ilgili olumlu/olumsuz paylaşımlardan etkilenir misiniz?		
Evet	135	31,8
Hayır	118	27,8
Bazen etkilenirim	171	40,3
Toplam	424	100,0
Sanal ortamı kullanan hekim veya hastanelerin sağlık hizmetlerine ulaşımı kolaylaştırdığını düşünüyor musunuz?		
Hiç etkisi yok	68	16,0
Biraz etkilidir	251	59,2
Ulaşımı kolaylaştırmaktadır	105	24,8
Toplam	424	100,0
Sanal ortamda sağlık hizmetleri ile ilgili istediğiniz bilgilere hızlı ulaşıyor musunuz?		
Zor ulaşıyor	37	8,7
Biraz uğraştırıcı	250	59,0
Kolaylıkla ulaşıyor	137	32,3
Toplam	424	100,0
Takip ettiğiniz sayfaların paylaşımlarına dikkat eder misiniz?		
Bazen	106	25,0
Genellikle	254	59,9
Fazla önemsemem	38	9,0
Hiç önemsemem	26	6,1
Toplam	424	100,0

3.2. Araştırma analizine ilişkin bulgular

Tabachnick ve Fidell'e göre veriler arasında normallik varsayımı sağlanmaktadır. Dolayısıyla araştırma örnekleminin yeterli büyüklükte olması ve tüm faktörlere ilişkin çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerlerinin yaklaşık olarak -1,50 ile 1,50 arasında olması sonucu araştırmada parametrik testler kullanılmıştır (Tabachnick and Fidell, 2013). Analiz sonucu bulunan normallik değerlere Tablo 3'te yer verilmiştir.

Tablo 3. Faktörlere İlişkin Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

Faktörler	Çarpıklık (Skewness)	Basıklık (Kurtosis)	Kabul Edilebilir Aralık
Tanınmışlık	-0,192	-0,147	
İletişim	-0,186	0,141	-1,50-1,50
Hizmet Kalitesi	-0,691	0,240	
Güven	-0,196	0,428	
Tüketici Tercihi	-0,310	-0,138	

Sanal ortamda, sağlık hizmetleri kapsamında iletişim butonlarının cinsiyet faktörüne göre değişip değişmediğini test etmek için parametrik testlerden olan bağımsız gruplarda t-testi uygulanmıştır (Tablo 4). T-test istatistiğine göre sağlık hizmetleri sunucularının tanınmışlık düzeyleri ($F=10,415$; $p=0,003$) ve hizmet kalitesi ($F=16,509$; $p=0,019$) alt faktörleri, cinsiyete göre istatistiksel anlamlılığa sahip olmuştur. Bu sonuca göre hem tanınmışlık hem de hizmet kalitesi alt boyutlarında kadınların puan ortalamalarının daha yüksek olması, erkeklere göre sanal ortamda sağlık hizmetleri pazarlama faaliyetlerine daha fazla katkı sağladıklarını göstermektedir.

Tablo 4. Araştırma Grubunun Cinsiyet Değişkenine Göre Ölçek Alt Boyutlarına İlişkin Tutumları

Ölçek Alt Boyutları	Cinsiyet	n	Ortalama	Standart Sapma	F	p
Tanınmışlık	Kadın	258	3,100	0,782	10,415	,003
	Erkek	166	2,828	1,009		
İletişim	Kadın	258	2,916	0,731	17,612	,350
	Erkek	166	2,834	0,971		
Hizmet Kalitesi	Kadın	258	3,389	0,897	16,509	,019
	Erkek	166	3,166	1,035		
Güven	Kadın	258	3,007	0,722	9,156	,238
	Erkek	166	2,907	0,919		
	Kadın	258	3,097	0,864		
Tüketici Tercihi	Erkek	166	2,968	1,056	7,192	,189

Sanal ortamda, sağlık hizmetleri kapsamında iletişim butonlarının ailenin gelir durumu göre değişip değişmediğini test etmek için tek yönlü varyans (ANOVA) testi uygulanmıştır (Tablo

5). Araştırmada normal dağılım sağlanmasına karşın en az bir faktörde/boyutta varyansların homojenliği söz konusu olmadığından, gelir değişkeni için ANOVA tablosunda yer alan istatistik anlamlılık testi (p), ortalamanın eşitliği test gücü (robust test of equality of means) tablosundan bakılarak Welch testi yorumlanmıştır. Katılımcıların gelir durumuna göre ölçek alt boyutlarında gözlenen istatistiksel anlamlılığın test edilmesinde eşit olmayan varyanslar ve eşit olmayan örnek boyutları söz konusu olduğundan Games-Howell post-hoc testi kullanılmıştır. ANOVA analizinde Tanınmışlık, Hizmet Kalitesi ve Tüketici Tercih puan ortalamaları arasında anlamlı fark tespit edilmiştir. Yapılan post-hoc testinde genel itibari ile, ailenin gelir düzeyi arttıkça katılımcıların sanal ortam kullanım düzeylerinin arttığı ve sanal ortamda sağlık hizmetleri pazarlaması ve iletişim butonlarına yönelik farkındalık düzeylerinin arttığı gözlemlenmiştir. Gözlenen bu fark; Tanınmışlık, Hizmet Kalitesi ve Tüketici Tercih alt boyutlarında özellikle gelir düzeyinin 1000TL-3000TL ile 5000TL ve üstü değişkenlerinde istatistiksel olarak anlamlı tespit edilmiştir (sırasıyla; p=0,023; p=0,007; p=0,009).

Tablo 5. Araştırma Grubunun Gelir Değişkenine Göre Ölçek Alt Boyutlarına İlişkin Tutumları

Ölçek Alt Boyutları	Gelir	n	Ortalama	Standart Sapma	F	p	Games-Howell
Tanınmışlık	1000TL-3000TL	292	3,093	0,821	6,944	,005	1-3*
	3001TL-5000TL	85	2,844	0,915			
	5001TL ve üstü	47	2,643	1,083			
İletişim	1000TL-3000TL	292	2,950	0,768	3,145	,085	-
	3001TL-5000TL	85	2,771	0,890			
	5001TL ve üstü	47	2,681	1,051			
Hizmet Kalitesi	1000TL-3000TL	292	3,406	0,831	8,317	,003	1-3*
	3001TL-5000TL	85	3,180	0,935			
	5001TL ve üstü	47	2,872	1,114			
Güven	1000TL-3000TL	292	3,023	0,746	3,684	,079	-
	3001TL-5000TL	85	2,937	0,857			
	5001TL ve üstü	47	2,685	0,998			
Tüketici Tercih	1000TL-3000TL	292	3,142	0,915	6,519	,005	1-3*
	3001TL-5000TL	85	2,945	0,920			
	5001TL ve üstü	47	2,638	1,061			

*1=1000TL-3000TL; 3=5000TL ve üstü

Sağlık hizmetleri kapsamında iletişim butonlarının okunan programa göre değişip değişmediğini test etmek de için tek yönlü varyans (ANOVA) analizi yapılmıştır (Tablo 6). Analizde varyansların homojenliği sağlanmadığından Welch testi yorumlanmıştır. ANOVA analizinde Tanınmışlık ve Hizmet Kalitesi puan ortalamaları arasında anlamlı fark tespit edilmiştir. Okunan eğitim programına göre ölçek alt boyutlarında gözlenen istatistiksel anlamlılığın test edilmesinde Games-Howell post hoc testi kullanılmıştır. Yapılan post hoc testinde sanal ortamda sağlık hizmetleri pazarlaması ve iletişim butonlarına yönelik farkındalık

düzeylerinin programlar arasında farklılaştığı gözlemlenmiştir. Gözlenen bu fark; Tanınmışlık ve Hizmet Kalitesi alt boyutlarında özellikle Hemşirelik ve Sağlık Yönetimi Bölümleri arasında istatistiksel olarak anlamlı tespit edilmiştir (sırasıyla; $p=0,024$; $p=0,007$; $p=0,047$). Buradan hareketle Sağlık Yönetimi bölümü öğrencileri görece olarak Hemşirelik bölümü öğrencileri ile karşılaştırıldığında sanal ortamda sağlık pazarlaması ile ilgili farkındalık düzeylerinin düşük olduğu söylenebilir. Ayrıca Sağlık Yönetimi bölümü İş Sağlığı ve Güvenliği ile Beslenme ve Diyetetik bölümü öğrencileri ile de anlamlı olmayan ancak daha düşük puan ortalamalarına sahip olmuştur.

Tablo 6. Araştırma Grubunun Program Değişkenine Göre Ölçek Alt Boyutlarına İlişkin Tutumları

Ölçek Alt Boyutları	Program	n	Ortalama	Standart Sapma	F	p	Games-Howell
Tanınmışlık	İş Sağlığı güvenliği	77	2,880	0,973	3,328	,024	2-4*
	Hemşirelik	230	3,102	0,824			
	Beslenme diyetetik	64	2,965	0,923			
İletişim	Sağlık yönetimi	53	2,722	0,897	0,884	,466	-
	İş Sağlığı güvenliği	77	2,845	0,960			
	Hemşirelik	230	2,936	0,796			
	Beslenme diyetetik	64	2,863	0,774			
Hizmet Kalitesi	Sağlık yönetimi	53	2,741	0,861	3,012	,047	4-2*
	İş Sağlığı güvenliği	77	3,253	1,021			
	Hemşirelik	230	3,403	0,827			
	Beslenme diyetetik	64	3,231	0,887			
Güven	Sağlık yönetimi	53	3,014	1,002	2,035	,126	-
	İş Sağlığı güvenliği	77	2,985	0,954			
	Hemşirelik	230	3,018	0,741			
	Beslenme diyetetik	64	2,978	0,792			
Tüketici Tercihi	Sağlık yönetimi	53	2,717	0,831	2,746	,061	-
	İş Sağlığı güvenliği	77	2,987	0,995			
	Hemşirelik	230	3,155	0,895			
	Beslenme diyetetik	64	2,943	0,923			
	Sağlık yönetimi	53	2,786	1,056			

*2=Hemşirelik; 4=Sağlık Yönetimi

Araştırmada faktörler arasında olası ilişkiyi tespitinde Pearson korelasyon katsayısı kullanılmıştır (Tablo 7). Korelasyon analizine göre her bir iletişim boyutu (faktör) diğeri ile pozitif yönde ve anlamlı bir ilişkiye sahip olmuştur. Ancak İletişim-Tanınmışlık ile Güven-Tüketici Tercihinde gözlenen ilişki en yüksek olmuştur.

Tablo 7. Korelasyon Testi Sonuçları

Korelasyon Test Sonuçları	Tanınmışlık	İletişim	Hizmet Kalitesi	Güven	Tüketici Tercihi
Tanınmışlık					

İletişim	,722**			
Hizmet kalitesi	,617**	,577**		
Güven	,661**	,638**	,662**	
Tüketici tercihi	,596**	,532**	,668**	,724**

** p<0,01

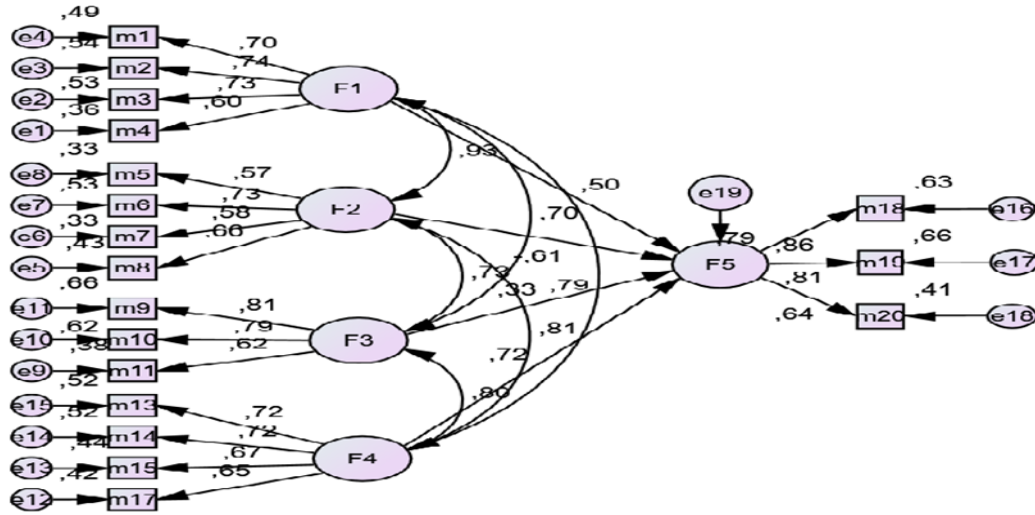
Hizmet kullanıcılarının sanal ortamdaki iletişim butonlarına yönelik algularının tüketici tercihine etkisinin araştırılmasında AMOS programı yardımıyla Yapısal Eşitlik Modeli kullanılmıştır. Bu araştırmada kullanılan ölçeğe ilişkin doğrulayıcı faktör analiz yapıldığında, model uyum iyiliği değerleri literatürde kabul edilen sınırlar (Tablo 8) dâhilinde olmadığından ölçek üzerinde yeniden faktör analizi yapılmıştır (Schermelleh-Engel ve Moosbrugger 2003). Analizde, hem birden fazla madde ile kovaryans olmaları hem de birden fazla boyut ile ilişkilendirildiğinden Hizmet Kalitesindeki *Tanınmış (marka olmuş) hekim veya hastaneler daha fazla beğenilir* ifadesi ile Güven boyutunda yer alan *Sanal ortamda yer alan sağlıkla ilgili ürünler daha güvenilir* ifadeleri modelden çıkartıldığında uyum iyiliği değerleri (yapı geçerliliği) literatürde kabul edilen sınırlara çekilmiştir (CMIN=426,244; DF=125; CMIN/DF=3,410; RMSEA=0,07; CFI=,913; GFI=0,891). Ölçekten çıkartılan bu iki ifadeden sonra gerekli analizler yapılmıştır.

Tablo 8. Model Uyum Değerleri

Genel Model Uyumu	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Araştırma Bulguları
χ^2/sd (CMIN/DF)*	≤ 3	≤ 5	3,410
GFI*	$\geq 0,90$	0,89-0,85	0,891
CFI*	$\geq 0,97$	$\geq 0,95$	0,913
RMSEA*	$\leq 0,05$	$\leq 0,08$	0,075

*CMIN/DF=Ki-Kare/Serbestlik Derecesi;*GFI=Uyum İyiliği Endeksi;*CFI=Karşılaştırmalı Uyum Endeksi; RMSEA=Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü

Ölçek alt boyutlarına ilişkin standartlaştırılmış katsayıları (Şekil 2) ve YEM bulguları (Tablo 9) doğrultusunda iletişim butonlarının Tanınmışlık (F1), İletişim (F2), Hizmet Kalitesi (F3) ve Güven (F4) faktörleri aracılığıyla Tüketici Tercihine (F5) etkileri incelenmiştir.

Şekil 2. Yapısal Eşitlik Modeli (Standartlaştırılmış Katsayılar)

Yapılan YEM analizinde Tüketici Tercihi üzerinde en fazla etki Güven faktörü ($\beta=0,721$; $p<0,001$) ve Hizmet Kalitesi ($\beta=0,332$; $p<0,002$) faktörlerinde gözlenmiştir. Gözlenen bu etki, istatistiksel olarak anlamlı olmuştur. Tüketici Tercihi üzerinde ise Tanınmışlık faktörünün etki derecesi en az ($\beta=0,332$; $p=0,085$) olmuştur (Tablo 8).

Tablo 8. Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) Bulguları

Faktörler	Standartlaştırılmış Regresyon Katsayılar (β)	Hata Varyansı	p
Tüketici Tercihi <---Tanınmışlık	,500	,385	,085
Tüketici Tercihi <---İletişim	-,612	,411	,064
Tüketici Tercihi <---Hizmet Kalitesi	,332	,140	,002
Tüketici Tercihi <---Güven	,721	,182	0,001

SONUÇ VE ÖNERİLER

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte sağlık hizmet sunucuları ve kullanıcılarının buldukları ortamlarda değişimler yaşanmaktadır. Sanal ortamda ve sosyal medya araçlarında yer alan bağlantı unsurları olan iletişim butonları, hizmet sunumunun pazarlanmasını ve hizmet kullanımı hakkında önemli veriler sağlamaktadır. Araştırmaya katılanların genelde sosyal medya araçlarını kullandıkları ve sanal ortamda çeşitli iletişim butonları ile sağlık hizmetlerini takip ettikleri tespit edilmiştir. Sağlık hizmet sunucularına ilişkin tanınmışlık ya da markalaşma faktörü ile sunulan hizmet kalitesinin erkek katılımcılara oranla kadın katılımcılarda daha yüksek ve anlamlı görülmüştür. Fakat tüm faktörlerde kadınların puan ortalamaları daha yüksek tespit edilmiştir. Araştırmada yüksek gelir grubuna sahip olanların sanal ortamda iletişim butonlarına ilişkin farkındalık düzeyleri ve sağlık hizmetlerine ilişkin pazarlama aktivitelerinin daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Yüksek gelir düzeyi ile tanınmışlık ve hizmet kalitesi

faktörleri arasında istatistiksel anlamlılık görülmüştür. Katılımcıların okudukları eğitim programı ile iletişim butonları faktörleri dikkate alındığında en yüksek fark Hemşirelik ve Sağlık Yönetimi bölümleri arasında gözlenmiştir. Özellikle tanınmışlık ve hizmet kalitesi alt boyutlarında hemşirelerin puan ortalaması sağlık yöneticilerin puan ortalamasından anlamlı farklılıklar taşımıştır. Dolayısıyla sağlık yönetiminde okuyan öğrencilerin sanal ortamda sosyal medya araçları yolu ile sağlık hizmetleri pazarlamasına ilişkin farkındalık düzeyleri daha düşük olmuştur. Korelasyon analizinde ölçek alt boyutlarının birbirleriyle anlamlı ve pozitif yönde etkileri tespit edilmiştir. İletişim butonları alt boyutlarının tüketici tercihinin etkisini belirlemek için yapılan YEM analizinde tüketici tercihi üzerinde en fazla etki güven faktörü ve hizmet kalitesi faktöründe olmuştur.

Araştırmanın bulguları, literatürde yer alan bazı çalışmaların sonuçları ile karşılaştırılarak tartışılmıştır. Bu tartışmalar yapılırken yayımlanmış çalışmaların bu araştırma ile benzer tasarıma sahip olmalarına özellikle dikkat edilmiştir. Ancak iletişim butonları kullanılarak yapılan çalışmalar yetersiz olduğunda daha çok sanal ortam kullanılarak yapılan çalışmalar tartışılmıştır. Örneğin Jayanti & Whipple (2008) yaptıkları çalışmalarında, sanal ortamda beğenilen bir sağlık profesyoneli olumlu performans sergileyerek algılanan hizmeti iyi yönde geliştirdiğini belirtmişler. Facebook üzerinden işletmelerin gerçekleştirdikleri sosyal medyadaki pazarlama faaliyetlerine yönelik tüketici tutumlarının ölçüldüğü başka bir çalışmada (Başyazıcıoğlu, 2013), kullanıcıların Facebook üzerinden pazarlama faaliyetlerine yönelik olumlu algularının olduğu saptanmıştır. Olszewski (2015), iş sağlığı hemşireliğine ve bu kişilerin sosyal medya aracılığıyla sunduğu koruyucu sağlık hizmetlerine yer vererek çalışmasında koruyucu sağlık hizmetlerinin sosyal medya uygulamalarından etkilendiğini ileri sürmüştür. Facebook kullanıcılarının belirli bir mesajla ilişkili beğeni sayısına nasıl tepki verdiğinin amaçlandığı başka bir çalışmada (Lee, 2015), hizmet tüketimini teşvik eden mesajlarla bireylerin hizmeti kullanma yönündeki motivasyonlarının arttığı saptanmıştır. Leimkuhler (2016) tarafından farmasötik ve sağlık sektöründe sosyal medyayı kullanma konusunda lider deneyimlerinin araştırıldığı çalışmada birçok kurumun, hizmet kullanıcılarının Facebook gibi sosyal medya aracı üzerindeki olumlu oylamaları ve beğenileri doğrultusunda markalaşmaya gidildiğini tespit etmiştir. Berkowits (2014) çalışmasında, sağlık hizmeti kullanıcılarının sosyal medya araçlarını efektif kullanabilmeleri için hasta ve yakınlarının bu konuda eğitilmeleri, kurumların online sayfalarının izlenmesi adına bu konularda eğitimli insan kaynağının yetiştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Hastanelerin web sitelerinin varlığının hasta memnuniyeti üzerine etkilerinin araştırıldığı (Fiacco, 2017) başka bir çalışmada, hasta

platformlarının hastaların eğitimi ve yararlı bilgilerin paylaşımında önemli rol oynadığı belirlenmiştir. Turan (2018) çalışmasında, iletişim butonlarının tanınmışlık, güven, iletişim ve hizmet kalitesi yoluyla hasta tercihini artırabileceği öngörüsüne ulaşmıştır.

Araştırmanın bulguları doğrultusunda aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir.

- Araştırmada, katılımcıların ağırlıklı olarak sosyal medya araçları kullanarak iletişim butonları yoluyla sağlık hizmetlerini takip ettikleri görülmüştür. Bu bakımdan sosyal medya araçları ve iletişim butonlarının önemi ve etkisinin sağlık kurumları ve profesyonelleri tarafından dikkate alınması önerilmektedir.
- Araştırmada kadın katılımcıların iletişim boyutlarını kullanarak tanınmışlık, iletişim, hizmet kalitesi, güven ve tüketici tercihinine ilişkin puan ortalamaları erkek katılımcılara göre daha yüksek olmuştur. Dolayısıyla erkek katılımcıların da iletişim butonlarına ilişkin farkındalıklarının artırılması önemsenmelidir.
- Yüksek gelir grubuna sahip olan katılımcıların iletişim butonları kullanım düzeyi ve farkındalığı daha yüksek görülmüştür. Öğrencilerin gelirlerinin artırılması, iletişim butonlarını kullanarak sağlık hizmetleri kullanımını etkileyeceği düşünülmektedir.
- Sağlık Yönetimi programında okuyan öğrencilerin iletişim butonları kullanma düzeyi daha düşük gözlenmiştir. Bu programda okuyan öğrencilerin sanal ortamda sağlık hizmetlerini kullanmalarını teşvik edilmelidir.
- Araştırmada özellikle güven ve hizmet kalitesi faktörlerinin tüketicilerin sağlık hizmetlerinin tercihine etkisi istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Dolayısıyla sağlık kurumlarının potansiyel tüketicilerine sanal ortamda güvenli ve yüksek düzeyde kaliteli sağlık hizmeti sunmalarının önemli vurgulanmaktadır.
- Sanal ortamda sağlık sunucuları ile ilgili paylaşımların yapılması, yorumların geliştirilmesi ve arkadaşlık davetiyeleri gibi aktivitelerin artırılması iletişim faktörüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir.
- Araştırmanın hem sağlık hizmetlerinin pazarlanmasında hem de tüketicilerin sağlık hizmetlerine ilişkin algısında önemli katkılar sunacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Başyazıcıoğlu, H.N. (2013). Pazarlama aracı olarak sosyal medyanın kullanımı: facebook örneği. (YÖK Tez Merkezi, Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi.
- Berkowitz, E. N. (2014). Filling in the inpatient social media gap and the impact on patient care. *Marketing Health Services Summer*, 34(2), 18-29.
- Boyd, D., & Ellison, N. (2008). Social network sites: Definition, history and scholarship. *Journal of Computer Mediated Communication* 13, 210-230. <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2007.00393.x>
- Corbin, C. (2001). Concept in service marketing for healthcare professionals. *The American Journal of Surgery*, 181(1), 1-7. [https://doi.org/10.1016/S0002-9610\(00\)00535-3](https://doi.org/10.1016/S0002-9610(00)00535-3)
- Dooley J. A. (2013). Web 2.0 and its implications for health-related social marketing campaign. Doctor of Philosophy Thesis, University of Wollongong, Australia.
- Fiacco, M. (2017). A correlational study of patient satisfaction with patient health portals on rural hospitals' websites. Degree of Doctor of Philosophy, North Central University, USA.
- Hackworth, B., & Kunz, M. (2011). Health care and social media: building relationships via social networks. *Academy of Health Care Management Journal*, 7(2), 1-15.
- Jayanti, R. K., & Whipple, T. W. (2008). Like me, like me not: the role of physician likeability on service evaluations. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 16(1), 79-86. <https://doi.org/10.2753/MTP1069-6679160106>
- Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2009). The fairyland of second life: about virtual social worlds and how to use them. *Business Horizons*, 52(6), 563-572. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2009.07.002>
- Kotler, P., Kartajaya, H., & Setiawan, I. (2017). *Marketing 4.0 moving from traditional to digital*. John Wiley.
- Kumar, V., Aksoy, L., Donker, B., Venkatesan, R., Wiese, T., & Tillmanns, S. (2010). Undervalued or overvalued customers: Capturing total customer engagement value. *Journal of Service Research*, 13(3), 297-310. <https://doi.org/10.1177/1094670510375602>
- Lee, J. Y. (2015). The number of likes associated with given health related messages on facebook: the moderating effect of value involvement. Degree Doctor of Philosophy, Ohio State University, USA.
- Leimkuhler, M. (2016). Leaders experiences of implementing social media in the pharmaceutical and health sciences industrie. Degree Doctor of Philosophy, Capella University, USA.
- Mangold, W. G., & Faulds, D. J. (2009). Social media: the new hybrid element of the promotion mix. *Business Horizons*, 52(4), 357-365. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2009.03.00>

- Marbury, D. (2015). Creativity is key to more robust social media. *Managed Healthcare Executive*, 28, 16-22.
- Olszewski, K. (2015) Follow me, like me, tweet me, implementing social media into occupational health. *Workplace Health and Safety*, 63(6), 240-247. <https://doi.org/10.1177/2165079915580739>
- Schermelleh-Engel, K., & Moosbrugger, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-27.
- Stein, A., & Ramaseshan, B. R. (2014). Customer referral behavior does switchers and stayers differ?, *Journal of Service Research*, 18(2), 229-239. <https://doi.org/10.1177/10946705145634>
- Thorson, K., & Rodgers, S. (2006). Relationships between blogs as e-wom and interactivity, perceived interactivity, and parasocial interaction. *Journal of Interactive Advertising*, 6(2), 5-44. <https://doi.org/10.1080/15252019.2006.10722117>
- Turan, A. (2018). Sanal ortamda sağlık hizmetleri pazarlaması ve iletişim butonları: ahi evren üniversitesi eğitim ve araştırma hastanesinde bir uygulama. (YÖK Tez Merkezi, Doktora Tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.
- Zhao, S., Grasmuck, S., & Martin, J. (2008). Identity construction on facebook: digital empowerment in anchored relationships. *Computers in Human Behavior*, 24(5), 1816-1836. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2008.02.012>

KOVID-19 PANDEMİSİNİN EKONOMİ POLİTİKASI BELİRSİZLİKLERİNE ETKİSİ

THE IMPACT OF THE COVID-19 PANDEMIC ON ECONOMIC POLICY UNCERTAINTIES

Kaan YİĞENOĞLU* Haluk YERGİN** Nida GÜNSAN***

Öz

KOVID-19 salgını, ekonomi politikası belirsizliği üzerinde 2007-2008 küresel mali krizine kıyasla daha büyük bir etkiye neden olmuştur. Hükümetler, dünya çapında ülkelerin mali ve ekonomik performansını etkileyen pandeminin neden olduğu ekonomik serpiyeyi hafifletmek için benzeri görülmemiş önlemler almıştır. Yakın zamanda yapılan bir çalışma, küresel bir sorun olarak salgının ekonomi politikası belirsizliği üzerindeki etkisini araştırmış ve bu belirsizlikte önemli bir artışa neden olduğunu ortaya koymuştur. Çalışmada, aylık küresel ekonomi politikası belirsizlik endeksi, CBOE VIX endeksi ve haber bazlı ekonomi politikası belirsizlik endeksi olmak üzere çeşitli ekonomik göstergeler kullanılmış ve 2007-2022 dönemi için ABD ekonomi politikası belirsizliği analiz edilmiştir. Sonuçlar, KOVID-19 salgınının 2007-2008 küresel finansal krizinden farklı olarak daha önce görülmemiş düzeyde bir belirsizliğe neden olduğunu göstermiştir. Çalışma, hükümetlerin ekonomik büyümenin uzun vadeli sürdürülebilirliğini sağlamak için artan kamu harcamaları, krediye erişim ve gelişmiş mali gözetim gibi alanlarda alınan önlemleri uygulamaya devam etmeleri gerektiğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: KOVID-19, Ekonomi Politikası Belirsizliği, Küresel Şok, Belirsizlik Endeksi.

Jel Sınıflandırması: D8, E6, G1, H1, O1.

Abstract

The COVID-19 pandemic has caused a higher impact on economic policy uncertainty compared to the 2007-2008 global financial crisis. Governments have implemented unprecedented measures to mitigate the economic fallout caused by the pandemic, which has affected the financial and economic performance of countries worldwide. A recent study investigated the impact of the pandemic as a global problem on economic policy uncertainty and found that it has caused a significant increase in such uncertainty. The study used various economic indicators, including the monthly global economic policy uncertainty index, the CBOE VIX index, and the news-based economic policy uncertainty index, and analyzed the economic policy uncertainty index for United States for the period 2007-2022. The results showed that the COVID-19 pandemic has caused an unprecedented level of uncertainty, distinguishing it from the 2007-2008 global financial crisis. The study emphasises that governments should continue to implement measures in areas such as increased public spending, access to credit and improved fiscal oversight to ensure the long-term sustainability of economic growth.

Keywords: COVID-19, Economic Policy Uncertainty, Global Shock, Uncertainty Index.

Jel Classification: D8, E6, G1, H1, O1.

¹ Bu çalışma, 19-20 Ocak Tarihleri arasında Bingöl Üniversitesi tarafından düzenlenen ‘‘II. Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi/ Küresel Siyaset ve Ekonomide Yeni Tehditler ve Fırsatlar’’ sempozyumunda özet metin bildirisi sunulan Kovid-19 Pandemisinin Ekonomi Politikası Belirsizliklerine Etkisi başlıklı bildirinin genişletilmiş halidir.

*Arş. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, E-posta: kaanyigenoglu@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1961-6601.

** Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, E-posta: halukvergin@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8168-9115.

*** Doktora Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, E-posta: nidagnsn93@gmail.com, ORCID:0000-0001-7014-3099.

GİRİŞ

Belirsizlik kavramı değişkenlik veya kesin olmama durumuyla ilişkilidir. Küresel ekonomide belirsizliğin olması tüm ekonomik aktörlerin faaliyetlerini yavaşlatan bir süreçtir. Belirsizlik, geleceğe dair projeksiyonlar yapılmasına engel olur veya giderek daha kısa dönemli projeksiyonlar yapılmasına neden olur. Bu nedenle ekonomideki belirsizliklerin tespit edilmesi, izlenmesi ve belirsizliklerle mücadele edilmesi büyük önem taşımaktadır. Küresel ekonominin özellikle 2007-2008 küresel finans krizinden bu yana yaşadığı sorunlar geleceğe dair öngörülerini yavaşlatmaktadır. Liderlerin ve piyasaları yönlendirenlerin yükümlülüğü ise, söz konusu belirsizliklerle etkin mücadele edebilecek politikaları veya stratejileri hayata geçirmektir.

Ekonomi politikası belirsizliği, bir hükümetin ekonomi politikalarıyla ilişkili belirsizlik derecesinin bir ölçüsüdür. Genellikle *vergi*, *düzenleme* ve *bütçe açığı* gibi ekonomi politikasıyla ilgili belirli anahtar kelimeleri içeren gazete makalelerinin sıklığı analiz edilerek ölçülmektedir. Yüksek düzeydeki ekonomi politikası belirsizliği, yatırımların azalmasına, ekonomik büyümenin yavaşlamasına ve finansal piyasalarda oynaklığın artmasına neden olabilmektedir. Vergi ve ekonomi politikası belirsizliği birbiriyle yakından ilişkilidir. Vergi oranlarındaki değişiklikler tüketici harcamalarını, yatırım kararlarını ve genel ekonomik faaliyet düzeyini etkileyebileceğinden vergi politikasının ekonomik faaliyet üzerinde önemli bir etkisi olabilmektedir. Sonuç olarak, vergi politikasındaki değişiklikler ekonomi politikası belirsizliği üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olabilir ve bunun tersi de geçerlidir. Bazı çalışmalar, vergi ve ekonomi politikası belirsizliği arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir. Clance vd. (2021, s.1), ekonomi politikası belirsizliğindeki artışın daha yüksek kurumlar vergisi oranlarına yol açtığını bulmuştur. Dang vd. (2019, s.16), ekonomi politikası belirsizliğinin kurumlar vergisi yükü ile pozitif ilişkili olduğunu ve vergi kotaları daha yüksek olduğunda etkinin daha güçlü olduğu sonucuna ulaşmıştır. Nguyen (2020, s.3935), politika belirsizliğinin dış finansman sürtünmelerini şiddetlendirdiği ve bunun da vergiden kaçınmanın ihtiyati güdülerini tetiklediği sonucuna ulaşmıştır. Dolayısıyla, bu makaleler vergi ve ekonomi politikası belirsizliğinin ilişkili olduğunu ve bu ilişkinin önemli sonuçları olabileceğine işaret etmektedir.

Son birkaç yıldır ortaya çıkan bir dizi sorun nedeniyle dünyanın siyasi ve ekonomik görünümünde belirsizlik hâkimdir. Arap Baharı'ndan ABD'deki başkanlık seçimlerine, Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesinden Avrupa'da popülizmin yükselmesine, mülteci krizinden Brexit'e kadar birçok gelişme dünyanın yaşadığı siyasi ve ekonomik istikrarsızlığı pekiştirmektedir ve dünyanın belirsizlik çağında olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. *Normal* olan her şey artık uçup gitti; normal sonrası zamanlara, eski ortodoksların ölmekte olduğu,

yenilerinin henüz ortaya çıkmadığı ara döneme girdik ve hiçbir şey gerçekten mantıklı değil. Yaşanabilir bir gelecek hakkında herhangi bir fikre sahip olmak için karmaşıklık, kaos ve çelişkiler *complexity, chaos and contradictions* ile karakterize edilen bu geçiş döneminin önemini kavramalıyız (Sardar, 2010, s.435).

Bu çalışmanın konusu da olan KOVİD-19 ile başlamak gerekirse bilindiği gibi Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan ve *KOVİD-19* olarak da bilinen son derece bulaşıcı Koronavirüs 2019 yılı sona ererken hızla yayıldı. Dünya ekonomisini, istikrarını ve halk sağlığını da olumsuz etkileyen bu durum, küresel ekonomideki ve siyasetteki nispeten istikrarlı durumu da sona erdirmiştir. 1918 grip pandemisinden bu yana dünya bu çapta bir salgın yaşamamıştı. KOVİD-19 salgını sonucunda hayat daha da öngörülemez hale geldi (Caggiano, Castelnuovo, & Kima, 2020, s.4). Bu salgın, belirsizliklerin ekonomik aktörlerin davranışlarını ne şekilde etkileyebileceğini göstermesi açısından iyi bir test olmuştur. İş yerlerinin kapatılması ve seyahat kısıtlamaları karantina sürecinde ekonomik faaliyetlerin azalmasını beraberinde getirmiştir.

Bu çalışma beş bölüme ayrılmıştır. Giriş bölümünü takiben, ikinci bölümde literatür taraması yer almaktadır. Üçüncü bölümde araştırmanın metodolojisi açıklanmaktadır. Dördüncü bölümde sonuçlar ve tartışma sunulmakta, son bölümde ise sonuç kısmı yer almaktadır.

1. Literatür Taraması

Ekonomik belirsizliklerin küresel ekonominin farklı sektörlerine yönelik etkileri ve/veya ekonomik aktörlerin karar alma davranışlarını değiştirmesi çok sayıda çalışmada tartışılmıştır. Son birkaç yıldır bu konuda yapılan çalışmalara göre, KOVİD-19 salgınının patlak vermesi ekonomik belirsizliklerin önemini artırmıştır. Albuiescu vd. (2020, s.375) KOVİD-19 ve ham petrol fiyatlarının ABD ekonomi politikası belirsizliği üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Araştırmalarında, 21 Ocak-13 Mart 2020 dönemine ilişkin verileri ve otoregresif dağıtılmış gecikme (ARDL) modelini kullanmışlardır. Küresel düzeyde bildirilen yeni enfeksiyon vakalarının ve ölüm oranının ABD ekonomi politikası belirsizliği üzerinde önemli bir etkisi olmadığını ancak petrol fiyatlarındaki negatif dinamiklerin belirsizliği artırdığını tespit etmişlerdir. Bununla birlikte, Çin dışındaki durum analiz edildiğinde hem yeni vaka duyurularının hem de KOVİD-19 ile ilişkili ölüm oranının ABD ekonomi politikası belirsizliği üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu bulmuşlardır. Bulgular, KOVİD-19 ile etkin mücadele örneği sergileyen Çin'in ABD ekonomi politikası belirsizliği üzerinde olumlu etkiye sahip olduğunu ancak Çin dışındaki durum dikkate alındığında finansal ve reel ekonomiye

yönelik KOVİD-19 kaynaklı ekonomik belirsizlik riskinin arttığını göstermektedir. Matuka (2020, s.10) KOVİD-19'un ve Brent petrol fiyatlarının ABD'nin ekonomi politikası belirsizliği üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışmada 1 Ocak-25 Ağustos 2020 tarihleri arasındaki günlük veriler ve ARDL modeli kullanılmıştır. Bulgular, ABD'deki yeni enfeksiyon vakalarının ABD'nin ekonomi politikası belirsizliği üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu, ölüm vakalarının ise ekonomi politikası belirsizliği üzerinde önemli bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir. Ayrıca, Brent petrol fiyatları ile politika belirsizliği arasında ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Pata (2020, s. 1) salgının ABD ve Birleşik Krallık ekonomi politikası belirsizliği üzerindeki etkisini araştırmıştır. Araştırmada, 8 Mart-24 Mayıs 2020 dönemine ilişkin verileri ve ARDL eş bütünleşme yaklaşımını kullanmıştır. Birleşik Krallık ve ABD dışındaki KOVİD-19 vakaları ve ölümlerindeki artışın ekonomi politikası belirsizliği üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu tespit etmiştir. ABD'nin KOVİD-19 vaka sayısındaki artıştan ve Birleşik Krallık'ın ülke dışındaki KOVİD-19 ölüm sayısındaki artıştan olumsuz etkilendiğini göstermiştir. Bulgular, kısa vadede KOVİD-19'un her iki ülke için önemli bir belirsizlik kaynağı olduğuna işaret etmektedir. Deev & Plíhal (2022, s.12) salgının kısa vadeli ekonomik etkilerini ve finansal çalkantıları dengelemek için yapılan politika müdahalelerinin 23 ülkede gerçekleşen volatilité düzeyini nasıl etkilediğini analiz etmişlerdir. Araştırmalarında, artırılmış heterojen otoregresif modelini kullanmışlardır. Bulgular, en az 13 ülkede, KOVİD-19 ekonomi politikası duyurularının, duyurunun yapıldığı gün finansal piyasa belirsizliğini artırdığını göstermektedir. Baker vd. (2020, s.7) salgının ABD'nin ekonomi politikası belirsizliğine etkilerini analiz etmişlerdir. Ekonomik belirsizlikteki artışı ölçmek için borsa volatilitesi, gazete bazlı ekonomik belirsizlik ve iş dünyası beklenti anketlerindeki öznel belirsizlik olmak üzere üç gösterge kullanmışlardır. Bulgular, ABD reel milli gelirinde 2020'nin dördüncü çeyreği itibarıyla yıllık bazda yaklaşık yüzde 11'lik bir daralmaya işaret etmektedir. Ayrıca bulgular, tahmin edilen çıktı daralmasının yaklaşık yarısının KOVİD-19 kaynaklı belirsizliğin olumsuz etkisini yansıttığını göstermektedir. Choi (2020, s.1) salgın nedeniyle ortaya çıkan ekonomi politikasındaki belirsizliğin ABD'deki sanayi ekonomisi üzerindeki etkisini karşılıklı bağımlılık ve nedensellik ilişkisi açısından araştırmıştır. Araştırmada, Ocak 2008-Mayıs 2020 dönemine ilişkin veriler kullanmıştır. Araştırmada, S&P 500 endeksinin aylık sektör volatilitesi dalgacık tutarlılık analizi ile incelenmiştir. Bulgular, KOVİD-19'un ekonomi politikası belirsizliğini tüm sektörler için 2007-2008 küresel finansal krizinden daha fazla etkilediğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, KOVİD-19 salgını sırasında ekonomi politikasındaki belirsizlik tüm sektörlerin oynaklığına öncülük ederken, küresel finans krizi sırasında bazı sektörlerin oynaklıkları ekonomi politikasındaki belirsizliğe öncülük etmektedir. Pinshi (2020,

s.16) salgının Kongo ekonomisi ve para politikası üzerindeki etkilerini araştırmıştır. KOVİD-19'un ekonomi üzerindeki belirsizliğinin ve para politikası tepkisinin analizi için Bayesian VAR modeli (BVAR) kullanmıştır. Bulgular, KOVİD-19'un toplam talebi ve ekonomiyi benzeri görülmemiş bir şekilde etkilediğine işaret etmektedir. Buna ek olarak, salgının para politikasının toplam talepteki bu düşüşü yumuşatma ve döviz kurundan etkilenen enflasyonu azaltma eylemini de zayıflattığını göstermektedir. Bhattacharjee & Afshar Jahanshahi (2020, s.20) salgının Bangladeş ekonomisi üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. 693 girişimciden ve 128 ilaç şirketi temsilcisinden anket yoluyla veri toplamışlardır. Bulgular, dışsal belirsizliğin girişimciler arasında artmakta ve tarım endüstrisinin yanı sıra ilaç endüstrisindeki malların perakende fiyatını da yükseltmekte olduğuna işaret etmektedir. Adeiza vd. (2022, s.106) Nijerya'da KOVİD-19 kaynaklı ekonomi politikası belirsizliğinin makroekonomik etkilerini incelemiştir. Bulgular, KOVİD-19 şoklarının ekonomi üzerinde güçlü daraltıcı etkileri olduğunu ve KOVİD-19 kaynaklı ekonomi politikasındaki belirsizlik şokunun nihai olarak resesyona neden olduğunu göstermiştir. Ali vd. (2020, s.6) salgına karşı finansal piyasaların küresel olarak verdikleri tepkiyi düşüş ve dalgalanma açısından incelemiştir. Bulgular, Çin'in istikrara kavuştuğunu, küresel piyasaların ise özellikle yayılmanın sonraki aşamasında serbest düşüşe geçtiğini göstermektedir. Emtia fiyatlarının ekonomi politikası belirsizliği üzerine etkileri konusunda literatürde çalışmalar bulunmaktadır. Bu açıdan KOVİD-19'un emtia fiyatları üzerindeki artışa etkileri ekonomi politikası belirsizliğini anlamak açısından bir gösterge olabilir. Zira Wang vd. (2015, s.39) üç tahmin kombinasyonu kullanarak emtia fiyat değişikliklerinin ekonomi politikası belirsizliğinin öncü göstergesi olarak alınabileceğini göstermektedir. Pandemi ABD'ye doğru ilerledikçe nispeten daha güvenli olan emtialar bile zarar görmüştür. Albuiescu vd. (2019, s.6) ABD ekonomi politikası belirsizliğinin ham petrol ve döviz piyasalarının bağlantılılığı üzerindeki olası nedensel etkisini incelemiştir. Doğrusal ve doğrusal olmayan Granger temelli nedensellik testi kullanarak, ekonomik politika belirsizliği ile petrol ve döviz piyasalarının bağlantılılığı arasında nedensel bir ilişkinin varlığını bulmuşlardır. Ayrıca, ekonomik politika belirsizliğinin petrol fiyatları aracılığıyla döviz piyasasına yayılan önemli bir geçiş etkisinin olduğunu belirtmişlerdir. Dehghanzadeh Shahabad & Balcilar (2022, s.1) Ocak 2003'ten Temmuz 2020'ye kadar aylık verilerle dinamik bir otoregresif dağıtılmış gecikme (ARDL) modeli kullanarak, altın fiyatlarının ve sanayi üretiminin hem kısa hem de uzun vadede Hindistan ekonomi politikası belirsizliğinin temel itici güçleri olduğunu bulmuşlardır. Liu & Chen (2022, s.8) 01 Kasım 2007 ila 01 Mayıs 2021 tarihleri arasındaki aylık veri setini kullanarak ABD doğal kaynak emtia fiyat oynaklığını ve

küresel ekonomik belirsizliğini incelemiştir. Bulgular, ham petrol fiyatlarının KOVİD-19 salgını sonrası küresel ekonomik politika belirsizliğiyle ilişkili olduğunu göstermektedir. Miescu & Rossi (2021, s.11) KOVİD-19 kaynaklı bir şokun kısa vadeli etkileri hakkında araştırma yapmışlardır. Bulgular, KOVİD-19 kaynaklı bir şokun istihdam, harcamalar ve işletme gelirleri gibi temel ekonomik göstergelerin yanı sıra S&P 500 endeksi, belirsizlik ve kredi spreadleri gibi standart finansal göstergeler üzerinde büyük daraltıcı etkileri olduğunu göstermektedir. Wang & Wang (2021, s.1) salgının finansal piyasalar üzerindeki etkisini S&P 500 Endeksi, altın, Bitcoin ve Dolar Endeksi olmak üzere dört piyasada araştırmışlardır. Bulgular, KOVİD-19'un dört piyasada da etkinlik düşüşlerine yol açtığı tespit edilmiştir. Bulaşma etkisi sadece varlık fiyatlaması ve volatilitede değil, aynı zamanda piyasa etkinliğine de yayılmaktadır. Düşüş özellikle S&P 500 Endeksi'nde büyüktür.

Bu çalışma, KOVİD-19 salgınının dünya genelinde ekonomi politikası belirsizliğini nasıl etkilediğine dair veriler sunarak literatüre katkıda bulunmaktadır. Çeşitli politika belirsizliği endekslerini kullanan çalışma, pandeminin hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde politika belirsizliğinde keskin ve benzeri görülmemiş bir artışa neden olduğunu göstermektedir. Çalışma ayrıca KOVİD-19'un etkisini 2007-2008 küresel finans krizinin etkisiyle karşılaştırmakta ve KOVİD-19'un politika belirsizliği üzerinde daha şiddetli ve kalıcı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, KOVİD-19'un karar vericiler için bir önceki krize kıyasla daha büyük zorluklar ve belirsizlikler ortaya çıkardığını göstermektedir.

2. Metodoloji

KOVİD-19 salgınının ekonomik aktörler ve ekonomik faaliyetler üzerindeki etkisinin analizi, aylık olarak küresel, ABD, Birleşik Krallık, Japonya, Çin ve Hindistan ekonomik belirsizlik endeksi verileri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Salgın sürecinde ekonomik belirsizliği net olarak ortaya koyabilmek amacıyla, verilerin analizine salgının başlangıcından 24 ay önceki dönemden başlanmıştır. Böylelikle salgın öncesi, salgın sırası ve salgın sonrası dönemdeki ekonomik belirsizliğin anlaşılmasına çalışılmıştır. Salgının başlangıcı ise dünya genelinde etkili olduğu 2020 yılı olarak belirlenmiştir. Salgın öncesi 24 aylık dönem 2018'in ocak ayından 2020'nin ocak ayına kadar olan verileri içermektedir. Salgının ortaya çıkmasından sonraki dönem ise 2020'nin ocak ayından, verilere ulaşılmasının mümkün olduğu 2022'nin kasım ayına kadar olan verileri içermektedir. Ayrıca 2007-2008 küresel finans krizinin ekonomik belirsizliğe etkisini KOVİD-19'un etkisiyle karşılaştırmak amacıyla 2007 Haziran ile 2022 Kasım dönemine ilişkin verilerin analizi de karşılaştırmalı olarak gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada iki varsayım incelenmektedir:

V1: KOVİD-19'un, ekonomi politikasındaki belirsizlikte önemli artışlara neden olduğu düşünülmektedir.

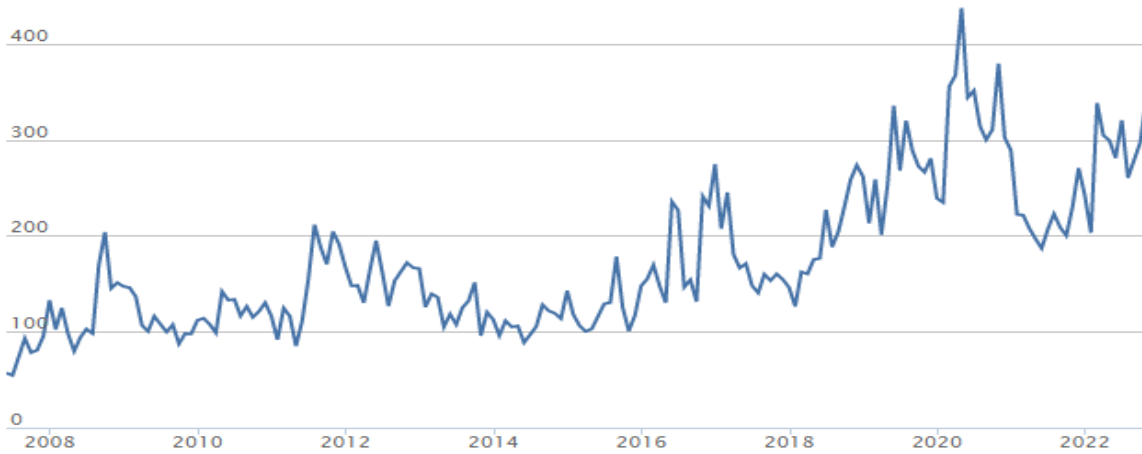
V2: Ekonomi politikasındaki belirsizliğe etkisinin KOVİD-19'u 2007-2008 küresel finans krizinden ayırdığı iddia edilmektedir.

Varsayımları incelemek için tanımlayıcı istatistikler ve karşılaştırma yöntemleri kullanılmıştır. Ayrıca veriler Microsoft Excel'de işlenmiştir.

3. Bulgular Ve Tartışma

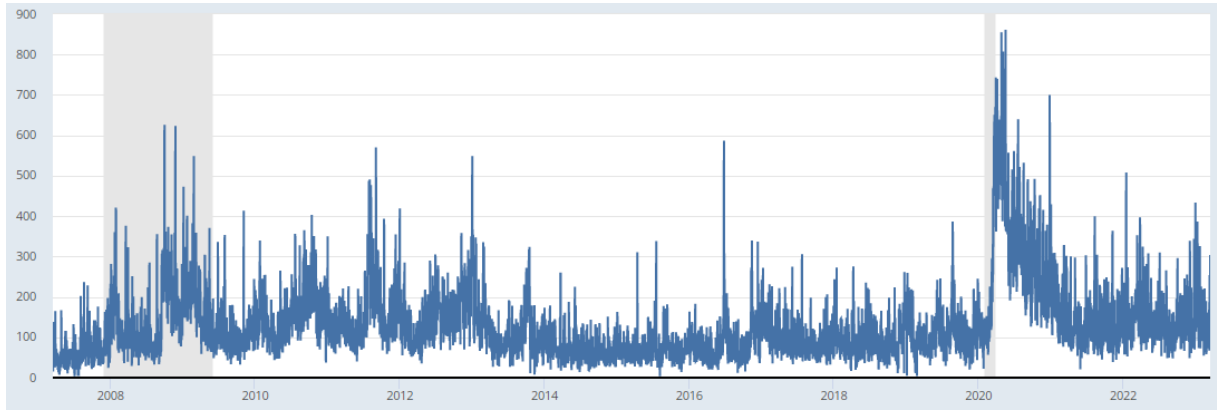
COVID-19 salgını ekonomi politikası belirsizliğini artırmıştır. Pandemi, ekonomik koşulların ve vergi politikalarının değişmesine yol açmıştır. Hükümetler, işletmeleri ve hane halklarını desteklemek için vergi oranlarında ve vergi politikalarında değişiklikler yaparak çeşitli tedbirler uygulamıştır. Bu değişiklikler, ekonominin geleceği ve vergi politikasının ekonomik faaliyet üzerindeki etkisi hakkında yüksek derecede belirsizlik oluşturmuştur.

Grafik 1. Aylık Küresel Ekonomi Politikası Belirsizlik Endeksi

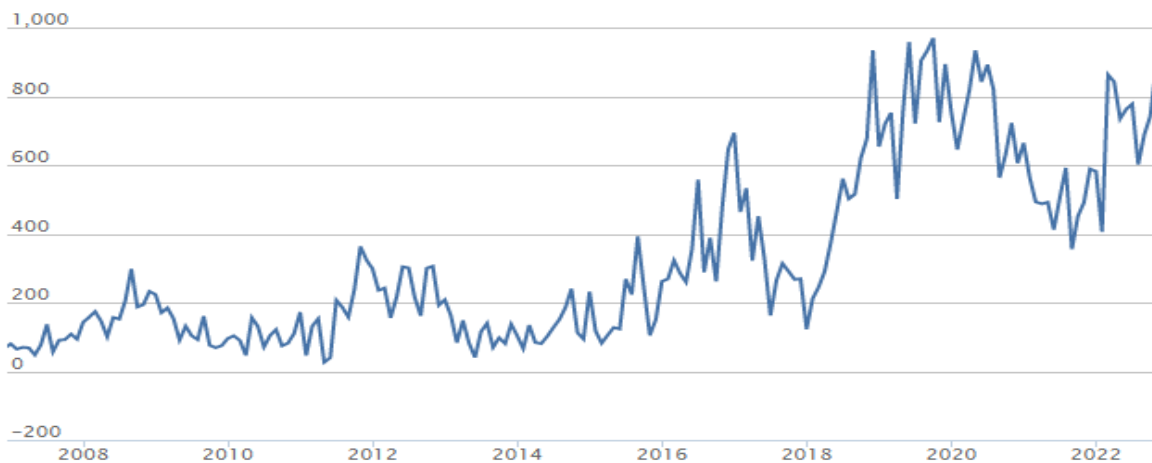
Kaynak: Monthly Global Economic Policy Uncertainty Index, <https://www.policyuncertainty.com/>

2007 Haziran ile 2022 Ekim döneminde aylık küresel ekonomi politikası belirsizliği endeksinin gelişimi izlenerek artış eğilimi farkedilebilir (Grafik 1). 2007'den 2022'ye kadar olan dönemde, endeksin şimdiye kadarki en yüksek değerine (437.24) ulaştığı pandemi sırasında (2020 Nisan), 2021 yılının mayıs ayından itibaren bir artışın daha başladığı görülmektedir. 2007 Haziran'da 54.38 değerinde olan endeks, küresel finans krizinin etkisiyle 2008 Eylül ayında yaklaşık 4 kat artışla 203.90'a kadar yükselmiştir. 2007 Haziran'a kıyaslandığında pandemiyle birlikte endeksteeki artış yaklaşık 8 kat olmuştur. Dolayısıyla, pandeminin küresel ekonomi politikası belirsizliğine etkisi, küresel finans krizinin etkisine göre 2 kat daha fazladır.

Grafik 2. 2007-2022 Dönemi ABD Ekonomi Politikası Belirsizlik Endeksi

Kaynak: Economic Policy Uncertainty Index for United States, <https://fred.stlouisfed.org/series/USEPUINDXD#0>

Grafik 2’de ABD için 2007-2022 dönemindeki ekonomi politikası belirsizlik endeksi gösterilmektedir. 2007-2008 küresel finans krizinin çıkış yeri olan ABD için ilgili endeksin takip edilmesi önemlidir. Grafikten de görüldüğü gibi 2007 yılında 100 ila 200 arasında olan endeksin değeri 2008 yılında 400’e ve 2009 yılında 600’lere kadar yükselmiştir. 2007-2020 döneminde en yüksek olduğu yıl da 2009 yılıdır. 2020 yılına gelindiğinde endeksin değerinin küresel finans krizi öncesi seviyelerde olduğu anlaşılmaktadır. KOVİD-19’un pandemi olarak ilan edildiği 2020 yılında ise endeks 800 ila 900 aralığına kadar yükselmiştir. Bunun anlamı, KOVİD-19’un ABD için ekonomik krizden daha fazla belirsizliğe yol açmış olmasıdır.

Grafik 3. Aylık Çin Ekonomi Politikası Belirsizlik Endeksi

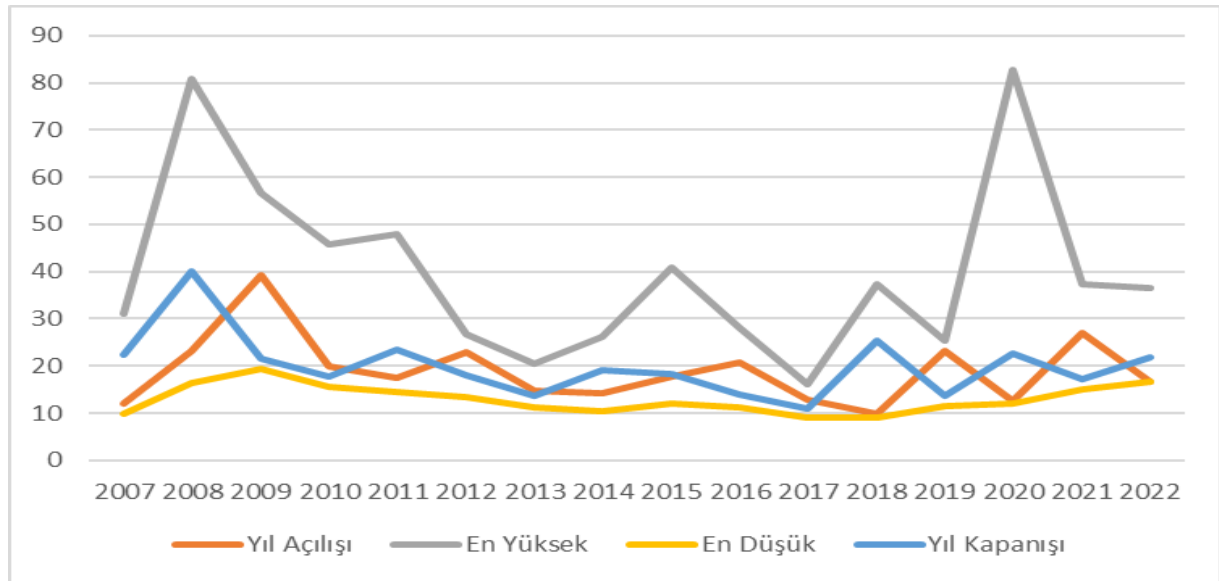
Kaynak: Monthly Chinese Economic Policy Uncertainty Index, <https://www.policyuncertainty.com/>

Grafik 3’te 2007 Ocak-2022 Kasım dönemi aylık Çin ekonomi politikası belirsizlik endeksi gösterilmektedir. Grafik incelendiğinde 2007 Ocak ayında yaklaşık 64 olan ilgili endeks

değerinin 2019 Eylül ayında 970'e ulaştığı görülmektedir. Özellikle 2017 Aralık ile 2019 Eylül arasındaki artış dikkat çekmektedir. Bu artışın nedeni, ABD ve Çin arasında o dönemde ortaya çıkan ve tarafların karşılıklı açıklamalarıyla tırmanan gerginliğin ticaret savaşına evrilmesidir. Bununla birlikte, 2019 Kasım ayında yani salgının ortaya çıktığı dönemde ilgili endeksin 894'lerde olduğu ve 2020 Nisan ayında 934'e yükseldiği görülmektedir. Ticaret savaşına yol açan ABD ile gerginliğin azalmasıyla ve salgının kontrol altına alınmasıyla 2021 Ağustos ayında endeksin değeri 356'ya kadar gerilemiştir.

Finansal piyasalardaki volatilité, belirli bir süre boyunca menkul kıymet fiyatlarındaki dalgalanma derecesinin bir ölçüsüdür. Belirli bir menkul kıymete veya piyasaya yatırım yapmakla ilişkili riskin bir ölçüsüdür. Yüksek volatilité daha yüksek bir riske işaret ederken, düşük volatilité daha düşük bir riske işaret eder. Pandeminin ekonomi politikası belirsizliğine etkileri küresel bazda en çok tanınan volatilité ölçümlerinden bir tanesi olan Chicago Board Options Exchange Volatility Index (CBOE VIX endeksi) kullanarak incelenebilir. CBOE VIX endeksi alım satım opsiyonlarının gerçek zamanlı olarak S&P 500 Endeksi orta kotasyon fiyatlarından türetilen, ABD hisse senedi piyasasının sabit, 30 günlük beklenen volatilitésinin bir ölçüsünü üretmek için tasarlanmış bir hesaplamadır. Bu endeks finans medyası tarafından ve günlük piyasa göstergesi olarak çeşitli piyasa katılımcıları tarafından yakından takip edilmektedir (CBOE VIX Endeksi, 2022).

Grafik 4. CBOE VIX Endeksi Değerleri

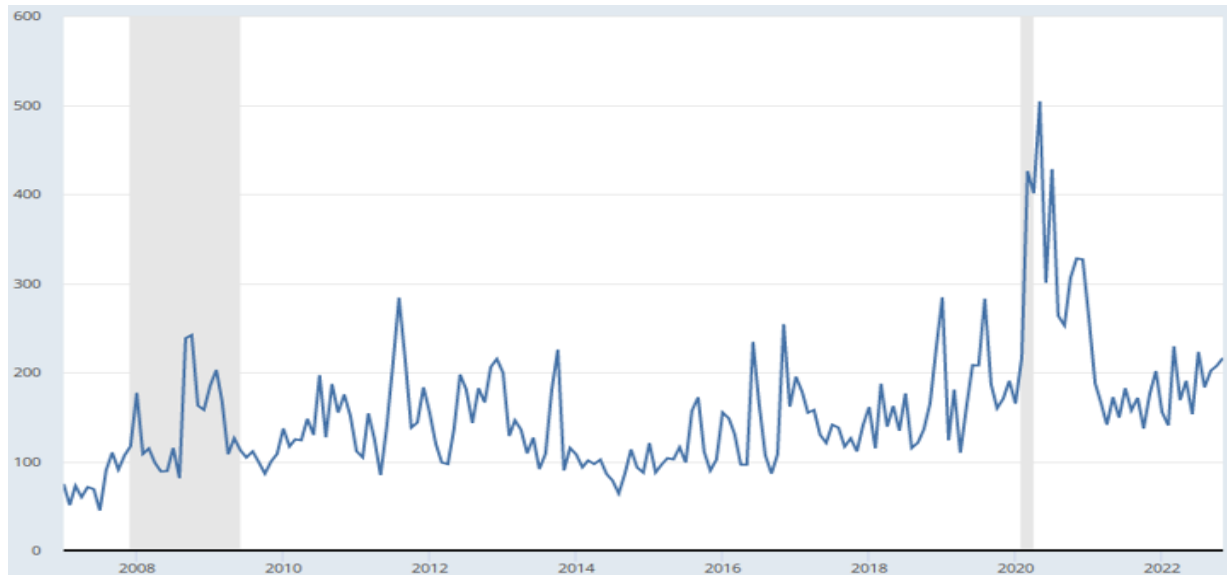

Kaynak: Macrotrends, 2022. <https://www.macrotrends.net/2603/vix-volatility-index-historical-chart>.

Grafik 4'te CBOE VIX endeksinin gelişimi 2007-2022 dönemi için gösterilmektedir. Grafikte ilgili endeksin yıl açılışı ve kapanışı, ile en düşük ve en yüksek değerleri yer almaktadır. İlgili endeksin 2008 yılında ulaştığı en yüksek değer 80,86 iken, dünya genelinde pandeminin etkilerinin görüldüğü 2020 yılında aynı değer 82,69 olarak gerçekleşmiştir. Böylelikle, 2020 yılında pandemiye bağlı olarak gelişen volatilitenin, 2007-2008 küresel finans krizinin yol açtığı volatiliteden daha fazla etkiye neden olmuştur.

Pandeminin ekonomik politika belirsizliği üzerindeki etkisini ölçen diğer gösterge haber bazlı endekstir. Haber Bazlı Ekonomik Politika Belirsizliği Endeksi Scott Baker, Nicholas Bloom ve Steven Davis tarafından ABD'deki ekonomik politika belirsizliği seviyesini ölçmek için oluşturulan bir endekstir. Endeks, *belirsizlik*, *endişe*, *risk* ve *şüphe* gibi ekonomi politikası belirsizliği ile ilgili kelimeleri içeren haberlerin sıklığına dayanmaktadır. ABD için haber bazlı gösterge 10 büyük gazetenin arama sonuçlarından oluşan bir endekstir. Endekse dahil edilen gazeteler USA Today, Miami Herald, Chicago Tribune, Washington Post, Los Angeles Times, Boston Globe, San Francisco Chronicle, Dallas Morning News, New York Times ve Wall Street Journal'dır. Bu gazetelerden, ekonomi politikası belirsizliğini tartışan haberlerin hacmine ilişkin normalleştirilmiş bir endeks oluşturulmaktadır (Economic Policy Uncertainty, 2022).

Grafik 5. Haber Bazlı Ekonomi Politikası Belirsizliği Endeksi

Kaynak: Fred Economic Data (2022).

Grafik 5'te ABD'de haber bazlı ekonomik politika belirsizliği endeksi 2007 Ocak-2022 Kasım dönemi için gösterilmektedir. Küresel finans kriziyle 300'e yaklaşan ilgili endeksin değeri,

pandemiyle birlikte 500'e yükselmiştir. Bu gösterge de pandeminin ekonomik belirsizlik üzerindeki etkisinin küresel finans krizinden daha fazla olduğunu göstermektedir.

Grafik 6. Goldman Sachs Emtia Endeksi

Kaynak: Tradingeconomics (2022).

Grafik 6'da Goldman Sachs Emtia Endeksi gösterilmektedir. Buna göre, Haziran 2008'de yaklaşık 10.400 olan endeksin değeri Şubat 2009'da 3.150'ye kadar düşmüştür. Nisan 2011'de ise 5.800'lü seviyelere kadar yükselmiştir. Pandeminin dünya genelinde etkilerini hissettirdiği 2020 yılının Nisan ayında endeksin değeri yaklaşık 916'dır. Mayıs 2022'de ise dört kattan fazla artarak 4.000'li seviyelere çıkmıştır. Bu veri, pandeminin neden olduğu emtia fiyatlarındaki artışın, küresel finans krizinin neden olduğu artıştan daha fazla olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

KOVID-19 salgınının dünya çapında ekonomiler üzerinde ve ekonomi politikası belirsizliği üzerinde önemli etkileri oldu. Dünya çapında hükümetler salgının ekonomik ve sosyal etkilerine yanıt vermekte zorlanırken, etkilerini hafifletmek için proaktif önlemler alınması gerekmiştir. 2007-2008 küresel mali kriziyle karşılaştırıldığında, KOVID-19'un ekonomi politikası belirsizliği üzerinde daha derin bir etkisi olmuştur. Bu çalışma, KOVID-19 salgınının dünya çapında politika belirsizliği üzerindeki etkilerini ortaya koyarak mevcut literatüre katkı sağlamaktadır. Çalışmada, politika belirsizliğinin pandemi nedeniyle tarihsel olarak eşi benzeri görülmemiş bir seviyeye yükseldiğini gösteren çeşitli endeksler kullanılmıştır. Ayrıca, çalışma 2007-2008 küresel finans krizi ile KOVID-19 arasında bir karşılaştırma yaparak, pandeminin politika belirsizliği üzerinde daha uzun süreli ve şiddetli bir etki yarattığını tespit etmiştir. Bu

bulgu, KOVİD-19'un karar vericiler açısından önceki krize göre daha büyük zorluklar ve belirsizlikler doğurduğunu işaret etmektedir.

Bu çalışmada, ekonomi politikasındaki belirsizlikleri ölçmek için farklı kaynaklardan elde edilen endeksler kullanılmıştır. Bu endekslerden biri olan küresel ekonomi politikası belirsizlik endeksi, dünya genelindeki 20 ülkenin ekonomi politikası belirsizliğini yansıtmaktadır. Çalışmanın sonuçlarına göre, salgın nedeniyle bu endeks Mart 2020'de rekor seviyeye ulaşmıştır. Aynı şekilde, diğer endeksler de salgının hem Çin hem de diğer ülkelerdeki ekonomi politikası belirsizliğini artırdığını göstermiştir. Bu durum, salgının küresel ekonomiyi olumsuz yönde etkilediğini ve politikacıların karşılaştıkları zorlukların büyüklüğünü ortaya koymaktadır. KOVİD-19'un ekonomi politikası belirsizliği üzerindeki etkisini değerlendirmek için aylık küresel ekonomi politikası belirsizlik endeksi, ABD için ekonomi politikası belirsizlik endeksi, aylık Çin ekonomi politikası belirsizlik endeksi, Chicago Board Options Exchange volatilité endeksi ve haber bazlı ekonomi politikası belirsizlik endeksi kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçları, KOVİD-19'un ekonomi politikası belirsizliğinde önemli bir artışa yol açtığını ve bu etkinin KOVİD-19'u 2007-2008 küresel finans krizinden ayırdığını göstermektedir. KOVİD-19'un 2007-2008 krizinden daha fazla ekonomi politikası belirsizliğine neden olmasının birkaç olası nedeni vardır. Bunun nedenlerinden biri, KOVİD-19'un esas olarak bankacılık ve konut sektörlerinde yoğunlaşan finansal krize kıyasla daha fazla sayıda ülkeyi ve sektörü etkilemiş olmasıdır. Diğer bir neden ise KOVİD-19'un insan sağlığı ve sosyal etkileşimler üzerinde daha doğrudan bir etkiye sahip olması ve bunun da hane halkı ve işletmeler arasındaki korku ve endişeyi artırmasıdır. Üçüncü bir neden ise COVID-19'un hükümetlerin ve merkez bankalarının daha önce benzeri görülmemiş politika tepkilerini tetiklemesi ve bunların etkinliği ve sürdürülebilirliği konusunda daha fazla belirsizlik yaratmasıdır. Ekonomi politikası belirsizlik endeksinin ABD için 2007-2022 dönemini kapsayan verileri, 2020 yılından itibaren politika belirsizliğinde belirgin bir artış olduğunu göstermektedir. Çin'in aylık ekonomi politikası belirsizlik endeksi de salgının Çin'de yayılmaya başladığı döneme denk gelen Şubat 2020'de önemli ölçüde artmıştır. Buna ek olarak, borsanın beklenen oynaklığını ölçen Chicago Board Options Exchange oynaklık endeksi Şubat ve Mart 2020'de keskin bir yükseliş yaşamıştır. Benzer şekilde, haber bazlı ekonomi politikası belirsizlik endeksi de Mart 2020'de keskin bir yükseliş göstermiş, bu da salgına ilişkin medyada yer alan haberlerin politika belirsizliğindeki artışı tetiklediğine işaret etmiştir. Sonuç olarak, bir dizi ekonomi politikası belirsizlik endeksinin analiz eden bu çalışma salgının ekonomi politikası belirsizliği üzerindeki etkisinin 2007-2008 küresel finans krizinden daha önemli olduğunu

ortaya koymaktadır. Bu bulgular, dünya genelinde hükümetlerin salgının ekonomik etkilerini ele almak ve politika belirsizliğini azaltmak için kararlı bir şekilde harekete geçmeleri gerektiğinin altını çizmektedir.

Bu konuda yapılacak olan çalışmalarda ekonomi politikası belirsizlik endeksinin ekonomik sonuçlar üzerindeki nedensel etkilerinin doğal deneyler veya araç değişkenler kullanılarak analiz edilmesinin önemli olacağı düşünülmektedir. Ayrıca ilgili endeksin hane halklarının ve işletmelerin özelliklerine ve kırılmalıklarına göre etkilerinin karşılaştırmalı olarak (küresel finans krizi ve KOVİD-19) incelenmesi literatüre yeni katkılar sağlayacaktır. Son olarak, küresel finans krizi ve KOVİD-19 sırasında beklentilerin şekillendirilmesinde ve belirsizliğin azaltılmasında iletişimin ve bilginin rolünün araştırılması faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Adeiza, A., Oye, Q. E., & Alege, P. O. (2022). The macroeconomic effect of covid-induced economic policy uncertainty in nigeria: a dsge approach. *African Journal of Economic and Management Studies*, 14(1), 105-120. <https://doi.org/10.1108/AJEMS-04-2022-0154>.
- Albulescu, C. T., Demirer, R., Raheem, I. D., & Tiwari, A. K. (2019). Does the us economic policy uncertainty connect financial markets? evidence from oil and commodity currencies. *Energy Economics*, 83, 375-388. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2019.07.024>
- Albulescu, C. (2020). Do covid-19 and crude oil prices drive the us economic policy uncertainty?. *arxiv preprint arXiv:2003.07591*. <https://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/2003/2003.07591.pdf>
- Ali, M., Alam, N., & Rizvi, S. A. R. (2020). Coronavirus (covid-19)—an epidemic or pandemic for financial markets. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 27, 100341. <https://doi.org/10.1016/j.jbef.2020.100341>
- Baker, S. R., Bloom, N., Davis, S. J., & Terry, S. J. (2020). *Covid-induced economic uncertainty* (No. w26983). National Bureau of Economic Research. https://www.nber.org/system/files/working_papers/w26983/w26983.pdf
- Bhattacharjee ve Afshar Jahanshahi (2020). The covid-19 outbreak brings spring season for translucent activity. does it result in exogenous uncertainty for entrepreneurs and boundless commodity pricing!, *Asian Journal of Multidisciplinary Studies*, 8(7), 20-32.
- Caggiano, G., Castelnuovo, E., & Kima, R. (2020). The global effects of covid-19-induced uncertainty. *Economics Letters*, 194, 109392. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2020.109392>.
- CBOE VIX Endeksi, 2022. https://www.cboe.com/tradable_products/vix/. (Erişim Tarihi, 15.01.2023).
- Choi, S. Y. (2020). Industry volatility and economic uncertainty due to the covid-19 pandemic: Evidence from wavelet coherence analysis. *Finance Research Letters*, 37, 101783. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101783>

- Clance, M., Gozgor, G., Gupta, R., & Lau, C. K. M. (2021). The relationship between economic policy uncertainty and corporate tax rates. *Annals of Financial Economics*, 16(01), 2150002. <https://dx.doi.org/10.1142/S2010495221500020>
- Dang, D., Fang, H., & He, M. (2019). Economic policy uncertainty, tax quotas and corporate tax burden: evidence from china. *China Economic Review*, 56, 101303. <https://doi.org/10.1016/j.chieco.2019.101303>
- Deev, O., & Plíhal, T. (2022). How to calm down the markets? the effects of covid-19 economic policy responses on financial market uncertainty. *Research in international business and finance*, 60, 101613. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2022.101613>
- Dehghanzadeh Shahabad, R., & Balcilar, M. (2022). Modelling the dynamic interaction between economic policy uncertainty and commodity prices in india: the dynamic autoregressive distributed lag approach. *Mathematics*, 10(10), 1638. <https://doi.org/10.3390/math10101638>
- Economic Policy Uncertainty. (2022). <https://www.policyuncertainty.com/methodology.html>. (Erişim Tarihi, 15.01.2023).
- Economic policy uncertainty index for united states, <https://fred.stlouisfed.org/series/USEPUINDXD#0>. (Erişim Tarihi, 15.01.2023).
- Fred Economic Data. (2022). <https://fred.stlouisfed.org/series/USEPUNEWSSINDXM#>. Erişim Tarihi, 15.01.2023.
- Liu, W., & Chen, X. (2022). Natural resources commodity prices volatility and economic uncertainty: evaluating the role of oil and gas rents in COVID-19. *Resources Policy*, 76, 102581. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2022.102581>
- Macrotrends, 2022. <https://www.macrotrends.net/2603/vix-volatility-index-historical-chart>. (Erişim Tarihi, 15.01.2023).
- Matuka, A. (2020). COVID-19 outbreak and us economic policy uncertainty: an ardl approach. *SSRN 3685346*. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3685346>
- Miescu, M., & Rossi, R. (2021). COVID-19-induced shocks and uncertainty. *European economic review*, 139, 103893. <https://doi.org/10.1016/j.euroecorev.2021.103893>
- Monthly global economic policy uncertainty index, <https://www.policyuncertainty.com/>. Erişim Tarihi, 15.01.2023.

- Nguyen, M., & Nguyen, J. H. (2020). Economic policy uncertainty and firm tax avoidance. *Accounting & Finance*, 60(4), 3935-3978. <https://doi.org/10.1111/acfi.12538>
- Pata, U. K. (2020). COVID-19 induced economic uncertainty: a comparison between the united kingdom and the united states. *arXiv reprint arXiv:2007.07839*. <https://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/2007/2007.07839.pdf>
- Pinshi, C. (2020). COVID-19 uncertainty and monetary policy. <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-02566796/document>
- Sardar, Z. (2010). Welcome to postnormal times. *Futures*, 42(5), 435-444. <https://doi.org/10.1016/j.futures.2009.11.02>
- Tradingeconomics (2022). GSCI commodity index. <https://tradingeconomics.com/commodity/gsci>. (Erişim Tarihi, 15.01.2023).
- Wang, Y., Zhang, B., Diao, X., & Wu, C. (2015). Commodity price changes and the predictability of economic policy uncertainty. *Economics Letters*, 127, 39-42. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2014.12.030>
- Wang, J., & Wang, X. (2021). COVID-19 and financial market efficiency: evidence from an entropy-based analysis. *Finance Research Letters*, 42, 101888. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101888>

LONDRA HALKEVİ ÜZERİNE BAZI DEĞERLENDİRMELER

SOME REMARKS ON THE LONDON PEOPLE'S HOUSE

Gülşah ESER*

Öz

Londra Halkevi, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin yurt dışında açtığı kültür kurumlarının ilk örnekleri arasında olma özelliğini taşıması yanında Halkevi olarak da tek örnektir. 1942-1950 yılları arasında faaliyet gösteren bu kurum Türk-İngiliz diplomatik ilişkilerinin geliştirilmesine katkı sağladığı gibi Türklerle İngilizlerin birbirlerinin kültürünü tanımada da aracı bir rol oynamıştır. Öte yandan o dönemde İngiltere'de bulunan vatandaşlarımızın Türkiye ile temas kurduğu noktalardan biri olmuştur. Bu araştırmanın öncelikli amacı özgün akademik çalışmalara konu olan Londra Halkevi'ni Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi'nde bulunan belgeler ışığında yeniden ele almaktır. Bu belgeler daha çok Londra Halkevi ile Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel Sekreterliği, Hariciye Vekaleti, Londra Büyükelçiliği ve çeşitli kurumlar arasında yapılan yazışmaları kapsamaktadır. Bu yazışmalar Londra Halkevi'nin kuruluş süreci, idare heyeti, üye sayısı, binası, bütçesi ve etkinlikleri gibi hususlara ilişkin pek çok ayrıntıya ulaşma olanağı sağlamıştır. Makalenin diğer bir amacı ise ulusal, yerel ve uluslararası basında bu kurum ile ilgili yer alan çeşitli haber/yazıların derlenerek literatüre kazandırılmasıdır. Araştırmada literatür taraması, arşiv taraması ve doküman analizi yöntemleri kullanılmıştır. Elde edilen bulgulardan hareketle Londra Halkevi'nin Türkiye Cumhuriyeti'nin İngiltere ile geliştirdiği diplomatik ilişkilere ve özellikle bu ilişkilerin kültürel boyutuna önemli katkılar sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu merkezin, Cumhuriyet değerlerinin yurt dışında tanıtıldığı bir vitrin vazifesi görmüş olması da ulaşılan diğer bir sonuçtur.

Anahtar Kelimeler: Halkevleri, Londra Halkevi, İngiltere, Türkiye, kültürel ilişkiler.

Abstract

The London People's House is among the first examples of cultural institutions opened abroad by the young Republic of Turkey, and it is the only example opened as a People's House outside our borders. This institution, which was active between 1942-1950, contributed to the development of Turkish-British diplomatic relations, and played an intermediary role in the recognition of the culture of the Turks and the British. On the other hand, this place was one of the points where our citizens in England came into contact with Turkey at that time. The primary purpose of this research is to reconsider the London People's House, which is the subject of original academical studies, in the light of documents in the Turkish Diplomatic Archive of the Ministry of Foreign Affairs. Another aim of the article is to compile various news/articles about this People's house in the national, local and international press and bring them to the literature. In the research, literature review, archive scanning and document analysis methods were used. Based on the findings, it was concluded that the London People's House made a significant contribution to the diplomatic relations developed by the Republic of Turkey with England, and especially to the cultural dimension of these relations.

Keywords: People's Houses, London People's House, England, Turkey, cultural relations.

GİRİŞ

Halkevleri, Cumhuriyet'in kültür kurumlarından ve çok yönlü projelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Cumhuriyet değerlerini toplum tabanına yaymaktan sosyokültürel yaşamda değişim ve dönüşüm sağlamaya kadar pek çok işlevi gerçekleştiren bu kurumlar yeni Türkiye'nin yapılandırılma sürecinde aracı ve önemli bir rol oynamışlardır. Yurt içindekilerin sayısı yüzlerceye ulaşırken, yurt dışında açılan ilk ve tek halkevi ise 1942 yılında faaliyete geçen Londra Halkevi olmuştur (Çeçen, 1990, s. 197; Toksoy, 2007, s. 99; Malkoç, 2009, s. 36; Yaşar, 2010, s. 77; Olgun, 2019, s. 95). *Cephe* dergisine göre burası Türkiye'nin ilk denizaşırı kurumudur (Cephe, 1945, s. 13). Murat Turan ise bu kurumu *CHP'nin Avrupa Teşkilatı* olarak nitelendirmiştir (Turan, 2016, s. 274).

Literatürde müstakil olarak Londra Halkevi'ni konu alan çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bunlar arasında H.M. Burton tarafından halkevinin açıldığı yıl kaleme alınan *Activities at the Turkish 'Halkevi' (People's House) in London* (Burton, 1942a, ss. 235-238) ve *Opening of a Turkish "Halkevi" (people's house) in London* (Burton, 1942b, ss. 141-142) başlıklı makaleler dikkat çekicidir. Burton, konuyla ilgili ilk makalesinde buranın açılış sürecine ve Türk-İngiliz ilişkileri açısından önemine değinmiştir. II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği dönemde Türkiye'nin böyle bir girişimde bulunmasını, üstelik Londra Halkevi'ni güzel bir binada ve iyi bir dekorasyonla vücuda getirmesini övmüştür (Burton, 1942b, s. 141). Diğer çalışmasında Londra Halkevi'nin etkinliklerini geniş bir yelpazede ele almış, çalışma saatlerinden bayram kutlamalarına kadar pek çok ayrıntıyı okuyucu ile paylaşmıştır. 1944 yılında ise *Scottish Geographical Magazine*'de *The Halkevi: The Turkish People's House* başlıklı bir makale yayımlanmış ve Londra Halkevi'nin işlevlerini ele almıştır. Bu makaleler oldukça erken tarihli olmalarına ve pek çok ayrıntıya yer vermelerine rağmen daha sonra kaleme alınan çalışmalarda bunlara değinilmemiştir.

Londra Halkevi'ni müstakil olarak ele alan diğer makaleler arasında Meral Demirel'in *İkinci Dünya Savaşı'nın Propaganda Dergileri Vanguard ve Cephe'de Londra Halkevi* başlıklı çalışması, karşılaştırmalı bir bakış açısı sunması ve bu dergilerde yer alan pek çok görsele yer vermesi açısından önem arz etmektedir (Demirel, 2003, ss. 27-31).

Eminalp Malkoç'un 2009 yılında kaleme aldığı *Cumhuriyet Halk Partisi Belgelerinde Yurtdışındaki İlk ve Tek Halkevi Örneği: Londra Türk Halkevi* başlıklı makalesi öncü niteliktedir (Malkoç, 2009, ss. 35-54). Malkoç çalışmasında bu halkevinin kuruluşu, idaresi, binası ve etkinlikleri gibi pek çok konuyu hem arşiv belgeleri hem de *Cumhuriyet* ve *Ulus* gazeteleri temelinde oldukça geniş bir biçimde ele almıştır. 2010 yılında yayımladığı *Bir*

Aydınlanma Projesi Halkevlerinin Tasfiye Süreci başlıklı makalesinde de Londra Halkevi'ne kısaca değinmiştir (Malkoç, 2010, s. 6). Hakan Yaşar'ın 2010 yılında yayımladığı *Yurtdışında Bir Kültür Kurumu: Londra Halkevi* başlıklı makalesi de yine arşiv belgeleri ışığında Londra Halkevi'ni anlatmaktadır. Yaşar makalesinde kurumun pek çok yönünün yanı sıra etkinliklerini de oldukça ayrıntılı bir biçimde incelemiştir (Yaşar, 2010, ss. 177-215). Hande Balım Kınay tarafından kaleme alınan *British Council ve Türkiye'deki İngilizce Öğretim Faaliyetleri* başlıklı makalede de Londra Halkevi'nin çeşitli etkinliklerine değinilmiştir (Balım Kınay, 2023, ss. 76-99). Bunların yanı sıra Murat Turan'ın *Cumhuriyet Halk Partisi'nin Diğer Ülke Partileriyle İlişkisi (1923-1950)* başlıklı doktora tezinde ise bu kurum arşiv belgeleri ve özellikle de yazışmalar temelinde ele alınmıştır (Turan, 2016, ss. 274-295).

Bu çalışmalar arasında Malkoç ve Yaşar'ın makaleleri Londra Halkevi'ni ayrıntılı ve sistematik bir şekilde incelemesi açısından öne çıkmaktadır. Demirel, Balım Kınay ve Turan da bu kuruma dair pek çok ayrıntıyı literatüre kazandırmıştır. Bir başka araştırma olarak, tarafımızca Harran Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi bünyesinde yürütülmüş olan *Ulusal Basında Londra Halkevi* başlıklı ve 14083 nolu bilimsel araştırma projesi 10 Temmuz 2015 tarihinde sonuçlandırılmıştır.

Bahsi geçen çalışmalardan hareketle, literatürde Londra Halkevi'ni müstakil olarak ele alan nitelikli araştırmaların olduğu aşikârdır. Bununla birlikte bilhassa Malkoç ve Yaşar'ın makalelerinde yer alan fakat ayrıntısız veya eksik kalan bazı hususlar bu çalışmayla birlikte ayrıntılandırılmış, böylelikle literatüre katkıda bulunulmuştur. Bahsi geçen makaleler büyük oranda Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nde yer alan belgelerle desteklenmiştir. Bununla birlikte yine bu arşiv bünyesindeki Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi kapsamında yer alan bazı belgeler ise ancak gizliliğinin 2021 yılı sonları itibarıyla kaldırılmasının ardından okuyucu hizmetine sunulmuş olup bu araştırmaya dahil edilmiştir. Dolayısıyla makalenin öncelikli amacı, Londra Halkevi'ni bahsi geçen bu yeni belgelerden yararlanarak daha derin bir incelemeye tabi tutmaktır. Söz konusu belgeler literatür taraması, arşiv taraması ve doküman analizi yöntemleri kullanılarak incelenmiştir.

Çalışmanın diğer bir amacı ve buna bağlı olarak özgün tarafı ise ulusal, yerel ve özellikle uluslararası basında Londra Halkevi ile ilgili yer alan çeşitli haber/yazıların derlenerek literatüre kazandırılmasıdır. Bu bağlamda öncelikle *Akşam, Bugün, Haber, Son Posta, Son Telgraf, Tan, Tanin, Türk Sözü, Ulus, Vakit, Vatan, Yeni Asır, Yeni Mersin, Yeni Sabah* gazetelerindeki ve ayrıca *Cephe* dergisindeki haber/yazılardan istifade edilmiştir. Uluslararası

basından ise *Birmingham Gazette, Daily Record, Evening Sentinel, Evening Standard, Grimsby Evening Telegraph, Kensington Post/Middlesex Independent&West London Star, Liverpool Daily Post, Marylebone Mercury/Middlesex Independent&West London Star, Middlesex County Times and West Middlesex Gazette, Newcastle Journal/North Mail, The Birmingham Post, The Chattanooga Sunday Times, The Daily Telegraph&Morning Post, The Kensington News and West London Times, The Manchester Guardian, The Observer, The Scout* ve *Western Mail&South Wales News* incelenmiştir. İstanbul'da basılan ve Fransızca yayımlanan *Istanbul* gazetesi de çalışmanın kapsamına alınmıştır. Yapılan inceleme sonucunda bilhassa uluslararası basından elde edilen bilgilerin Londra Halkevi ile ilgili çalışmalarda yer almayan pek çok ayrıntıyı barındırdığı görülmüştür.

Bu çalışmayla birlikte Londra Halkevi, Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi belgeleri temel alınarak ve ayrıca ulusal, yerel, uluslararası basın perspektifinden bütüncül bir şekilde ilk kez incelenmiştir. Konuyla doğrudan ilgili ve birincil öneme haiz olmakla birlikte daha önceki çalışmalarda yer almayan yabancı kaynaklar bu makaleye dahil edilerek Londra Halkevi'nin hangi şubelerden oluştuğu, çalışma gün ve saatleri gibi pek çok ayrıntı da literatüre kazandırılmıştır.

1. Londra Halkevi'nin Kuruluşuna Giden Süreç

Londra Halkevi'nin kuruluş sürecinde, 27 Aralık 1939 tarihinde meydana gelen ve büyük bir yıkıma sebep olan Erzincan Depremi sonrasında yapılan İngiltere merkezli insani yardım çalışmalarının önemli bir rolü vardır. Merkez üssü Erzincan olan bu depremin şiddeti 7,9 civarında ölçülmüş ve ardında hayatını kaybeden on binlerce insan, yıkılan binlerce bina ve sayılamayacak kadar çok depremzede bırakmıştır (Laçın, 2014, s. 40). Depremzedelere yardım etmek amacıyla yürütülen çalışmalar yurt içiyle sınırlı kalmamıştır. Erzincan depremzedelerine yapılan yardım işlerini incelemek üzere Londra Yardım Komitesi'ni temsilen General Sir Wyndham Deedes, Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bu esnada halkevlerini de gezen Deedes, modernleşme bağlamında Türkiye'de yaşanan deneyimin İngilizler tarafından aslında pek de iyi bilinmediği ve aynı şekilde Türklerin de İngiltere'de mevcut sosyokültürel durumdan yeterince haberdar olmadığı fikrine varmıştır (Yaşar, 2010, s. 182). İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden da halkevleri ile yakından ilgilendiğinden II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'ye gerçekleştirmiş olduğu ziyarette İsmet İnönü ile birlikte Ankara Halkevi'nde bir folklor gösterisini izlemiştir. Eden, böyle bir kültür ocağının İngiliz halkına örnek olmasını istemiştir (Toksoy, 2007, s. 141). Dolayısıyla Londra Halkevi'nin açılmasının arka planında Anthony Eden ve Sir Wyndham Deedes vardır (Malkoç, 2009, s. 36). Bununla birlikte Türk Diplomatik

Arşivi'nden elde edilen belgeler bu kurumun açılabilmesi adına British Council Başkanı Lord Lloyd ile de temasa geçildiğini ortaya koymaktadır (BCA, 534/37390.149831.31; BCA, 534/37390.149831.32).

General Deedes tarafından CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen 12 Şubat 1940 tarihli mektupta Türkiye'deki halkevlerinin çalışmalarına değinilmiştir. Deedes mektubunda bu çalışmaları incelediğini ve başarılı bulduğunu dile getirmiş, böyle bir kurumun Türk-İngiliz kültürel ilişkilerini ve aynı zamanda dostluğunu geliştirmek amacıyla Londra'da da açılmasını teklif etmiştir (BCA, 490.1.0.0/1065.1086.1). Böylece burası British Council'dan yapılacak belirli bir yardıma ilaveten İngiltere'de yaşayan çeşitli kişi ya da kuruluşlardan sağlanacak yardımlar vasıtasıyla işletilebilecektir. Mektuba Başbakan Refik Saydam tarafından verilen cevap olumludur (Malkoç, 2009, s. 36; Yaşar, 2010, s. 182). H. M. Burton'a göre de Londra'da bir Türk Halkevi açma girişiminin başlıca nedeni Deedes'in Türkiye'ye olan büyük ilgisi ve oradaki girişimleridir (Burton, 1942b, s. 141). 14 Mart 1940 tarihli bir belgeye göre Büyükelçi Tefik Rüştü Aras, Londra'da bir Türk halkevi tesisi için Lord Lloyd ile görüşmüş ve Deedes ile yapılan müzakereler sonucunda 1940 haziranında hazırlıkların tamamlanması düşünülmüştür (BCA, 534/37390.149831.32). Bu meyanda Halkevleri İdare ve Teşkilât Talimatnamesi ile Çalışma Talimatnamesi, Türk bayrağı, Atatürk büstü, İnönü resmi ve diğer bazı eşyalar gönderilmiştir (BCA, 490.1.0.0/1065.1086.1).

Londra'da bir halkevi açılmasına karar verildikten sonra 4 Mayıs 1940'ta CHP Genel Sekreterliği'nden Londra Büyükelçiliği'ne gönderilen yazıda, açılması düşünülen halkevinin bina, bütçe, yönetmelik ve eleman meselelerini görüşmek üzere iki İngiliz ve üç Türk'ten meydana gelecek bir kurulun oluşturulması istenmiştir. Bu talimat üzerine 28 Kasım 1941'de Londra Büyükelçisi Tefik Rüştü Aras başkanlığında Londra Halkevi'nin ilk idare kurulu oluşturulmuş; British Council Başkanı Sir Malcolm Robertson, General Sir Wyndham Deedes ile Türkiye'nin Londra Başkonsolosu Nebil Süreyya Akçer ve Ticaret Ataşesi Suphi Ziya Özbekkan bu kurulda yer almıştır (BCA, 534/37390.149831.23; BCA, 534/37390.149831.25; Burton, 1942b, s. 141; Malkoç, 2009, s. 36; Yaşar, 2010, s. 183; bk. EK-1). Bir diğer arşiv belgesinde ise Londra Başkonsolosunun yerine Büyükelçilik Başkâtibinin kurulda olduğu bilgisi bulunmaktadır (BCA, 490.1.0.0/1065.1086.1).

Londra'da bir halkevi açılacağı hususu ve idare kuruluna ilişkin bazı bilgiler basına da yansımıştır ("Londra'da Bir "Halkevi" Açılıyor", 1941). Konuyla ilgili olarak *Londra'da yakında bir Halkevi açılacağı bildirilmektedir. Halkevleri Türk sosyal ve kültür merkezleridir. Böyle bir merkezin İngiliz payitahtında açılması Sir Wyndgham Deed [Sir Wyndham Deeds]*

tarafından teklif edilmiştir. Halkevi teşkilâtı yapmağa memur olan komitenin azası arasında Türkiye'nin Londra büyükelçisi ile British Council reisi bulunmaktadır ifadeleri Cumhuriyet gazetesinde yer almıştır. Yazının devamında *The Times* gazetesinin Londra Halkevi'ni övdüğünden bahsedilerek İngiliz basını gözüyle bu halkevinin işlevlerine değinilmiştir. Buna göre Londra Halkevi, Türk kolonisi için bir kulüp ve kütüphane görevi üstlenmesinin yanı sıra İngiliz müşahitlerinin Türk gençliğinin sosyal ve kültürel ilerleyişlerini teşvik için neler yapıldığını görmelerine imkân verecek bir merkez de olacaktır. Ayrıca İngiltere'de yaşayan Türkler orada bir Türk havası içinde İngiliz dostlarını kabul edebileceklerdir (“Londrada Bir Halkevi Açılıyor”, 1941; “Londra’da Yakında Bir Halkevi”, 1941). İngiliz basını da burayı Londra’daki Türk toplumu için sosyal ve kültürel bir merkez olarak tanımlamıştır (“The Turkish People’s House”, 1942; “Rustu Aras Retires”, 1942). Gerek *Scottish Geographical Magazine* ve gerekse *The Birmingham Post*’a göre Londra Halkevi’nin açılışındaki amaç konferans, ders, görüşme ve film gibi araçlarla modern Türkiye’yi İngiliz halkına tanıtmaktır (*Scottish Geographical Magazine*, 1944, s. 22; “Turkey in London”, 1942 ; “Turkey in London”, 1945). Bu bağlamda özellikle film gösterimlerinin ön plana çıkmış olduğu dikkati çekmektedir. Öyle ki 1943 yılı itibarıyla kurum bünyesinde Türkiye’yi tanıtım amaçlı 19 adet film bulunmaktadır (BCA, 490.1.0.0/1064.1083.1). Bu kurum aynı zamanda İngilizlerin kendi kültürlerini Türklere tanıtmada da aracı bir rol üstlenmiştir. Açılışın ertesi yılı Londra Halkevi’ne İngilizler tarafından bağışlanmış film sayısı 40 civarında olup (BCA, 490.1.0.0/1064.1083.1) Türk Diplomatik Arşivi’nden elde edilen belgeler, bu amaçla bizzat British Council tarafından temin edilen film sayısının 1945 yılında 62’ye ulaştığını nakletmektedir (BCA, 534/37390.149831.35; ayrıca bk. BCA, 490.1.00/1065.1086.1; Yaşar, 2010, s. 199).

Açıldığı dönem itibarıyla bir değerlendirme yapıldığında ise Londra Halkevi’nin açılışının aynı zamanda hem İngilizler hem de Türkler tarafından siyaseten alınan bir karar olduğunu, Türkiye’nin Müttefik Devletler’e daha yakın bir çizgide olduğunu adeta vurgulandığını ve ülke tanıtımın da dönemin savaş koşulları ölçüsünde gerçekleştirilebildiğini eklemek gerekir (Turan, 2016, s. 281; Aral, 2014, s. 88.).

2. Londra Halkevi’nin Açılışı

Diğer halkevleri gibi Londra Halkevi’nin de 19 Şubat günü açılması için hazırlıklar yapılmaya başlanmıştır. British Council tarafından bir bina ayarlanması ve bazı masrafları karşılamak üzere Türkiye’den para gönderilmesi bunlar arasındadır (Malkoç, 2009, s. 37; Yaşar, 2010, s. 183). 19 Şubat 1942’de gerçekleştirilecek açılış töreni iki gün öncesinden Türkiye’de halka

duyurulmuş ve tören programı ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Bu programa göre hükümet dairelerinin bütün şefleri ile temsilcileri de dahil olmak üzere törende toplam 400 kişi bulunacaktır. Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Tevfik Rüştü Aras, İngiltere Dışişleri Bakanı R. Anthony Eden, British Council Başkanı Sir Malcolm Robertson ve General Sir Wyndham H. Deedes konuşma yapacaklardır. Generalin konuşması Türkçe olacak ve bu konuşmanın ardından Türkiye Büyükelçisi Londra Halkevi'ni resmen açacaktır. Halkevi'nin açılış töreni filme alındığı gibi aynı zamanda radyodan da verilecektir ("Londra Halkevi", 1942; "Londra Halkevi Açılıyor", 1942; "Londrada Halkevimiz", 1942; "Londradaki Halkevimiz", 1942).

Açılış için gerekli olan bütün hazırlıkların tamamlanmasını müteakip Londra Halkevi planlandığı gibi 19 Şubat 1942 tarihinde gerçekleştirilen törenle Büyükelçi Tevfik Rüştü Aras tarafından açılmıştır (Malkoç, 2010, s. 37; "Londra Halkevi Dün Merasimle Açıldı", 1942; "Londra Halkevi Dün Büyük Merasimle Açıldı", 1942; "Londradaki Halkevimiz", 1942). Cumhuriyet Arşivi'nde yer alan bir belgede ise açılışın 22 Şubat 1942 tarihinde gerçekleştiği yazılı olmakla birlikte (BCA, 490.1.0.0/1065.1086.1) basına yansıyan pek çok haberden hareketle 22 Şubat 1942 tarihinin açılış tarihi olmadığı söylenebilir. Aras, açılışın ardından günün anlam ve önemini belirten bir konuşma yapmıştır (Burton, 1942b, s. 141).

Açılış törenine, başta İngiltere Dışişleri Anthony Eden olmak üzere bazı bakanlar, devlet adamları, British Council yetkilileri, İngiltere Haberler Servisi'nin temsilcileri ve Türkiye'ye ilgi duyan pek çok kişi katılmıştır (Yaşar, 2010, s. 183; Burton, 1942b, s. 141; "Londra Halkevi Açıldı", 1942; "Londra Halkevi Dün Açıldı", 1942). *Bugün* gazetesine göre 400 davetli açılıшта hazır bulunmuştur ("Londra Halkevi Törenle Açıldı", 1942). Eminatp Malkoç ise katılımcı sayısının 300 olduğunu nakletmektedir (Malkoç, 2009, s. 37). Eden, açılıшта bir konuşma yapmış (Malkoç, 2009, s. 37; "A Turkish Centre", 1942; "The Turkish Centre in London", 1942; "Turkish at Home", 1942) ve konuşmasında Türk halkının güçlü, kararlı ve bağımsız olduğunu vurgulamıştır. Dünya savaş halindeyken Türklerin müttefiklerinin desteğine güvenerek bağımsızlıklarını korumaya kararlı olduklarının altını çizdikten sonra kendilerinin de aynı ülküyü paylaştıklarını belirtmiştir. Türklerin herhangi bir saldırıya uğramaları halinde geçmişlerine yakışır bir şekilde yine kendilerini savunacaklarını bildiklerini de vurgulamıştır ("Mr. Eden to Turkey", 1942; "Turkey's Causes is Ours", 1942; "Our Cause is Turkey's: Mr. Eden", 1942; "Papan is off Again", 1942). Eden'in bu konuşması İngilizler tarafından Londra Halkevi'nin açılışı için verilen desteğin arka planına da işaret etmektedir. İngiliz Şair ve Yazar John Masefield ise Londra Halkevi'nin açılış tarihi olan 19 Şubat 1942'de şunları dile getirmiştir:

Türk Hükümetinin Londra’da bir Halkevi açmakta [açmakta] bulunduğunu duymakla bahtiyarım. Halkevlerinin kadın ve erkek, genç ve ihtiyar herkes için bilgi, kültür, sosyal toplantı, kitap, fikir müdavelesi, konferans, tiyatro ve müzik bakımından birer merkez olduğunu vatandaşlarımız bilmeyebilirler. Halkevleri nereye gelmişse oraya bilgi, alâka, neşe, arkadaşlık, dostluk ve anlayın [anlayış] getirmiş ve birçok dimağları batıl itiyadlardan kurtarmıştır. Bunların temin ettiği faydaları ben bizzat gördüm. Birkaç yıl önce o nefis yeni Türk başşehrini ziyaret etmek saadetine ermiş ve dört bir tarafımda yeni bir hayatın ateşini sezmişdim [sezmiştim]. Bu yeni tesisin, (Türkiye dışındaki bu ilk Halkevinin) her iki halkın bir arada toplanmasını, fikir ve kültür ortaklığında bulunmasını, savaş sonu meselesi hakkında fikir teati etmesini ve birbirini cesaretlendirmesini kolaylaştırabileceğini [kolaylaştırabileceğini] düşünmekle mesrurum. Her necib şey nasıl muvaffak olursa bu müessese de, halkımıza sizdeki en iyi şeyleri bilmeği ve sevmeyi öğreterek müessislerinin büyük ümitlerini [ümitlerini] tahakkuk ettirecektir [ettirecektir]. Bilgi ve anlayış temini gibi temiz bir gaye için Londra’da açılan bu yeni müesseseye her türlü muvaffakiyetler diler, iyi niyetli bütün İngiliz kadın ve erkeğinin hissine terceman [tercüman] olarak size hoşgeldiniz derim. (BCA, 534/37390.149831.34; BCA, 534/37390.149831.36; EK-2).

Londra’da açılan bu kültür kurumu bundan böyle İngiltere’nin gündemindedir. Burası Türklerin ve İngilizlerin bir arada olacağı ve birbirlerinin kültürlerini tanıyacağı bir yer olarak tasarlanmıştır.

3. Londra Halkevi’nin Binaları Ve Kütüphanesi

Londra Halkevi’nin ilk binası Fitzhardinge Caddesi’nde olup üç yıllığına British Council tarafından kiralanmıştır (Burton, 1942b, s. 141; Malkoç, 2009, s. 37; Yaşar, 2010, s. 183). Kira bedeli de yine bu kuruluş tarafından karşılanmıştır (BCA, 490.1.0.0/1065.1086.1; Malkoç, 2009, s. 37; Yaşar, 2010, s. 183). *Yeni Mersin* ve *Yeni Sabah* gazeteleri buranın Londra’nın en güzel sokaklarından birinde açıldığını nakletmiştir (“Londra Halkevi”, 1942; “Londra Halkevi Dün Merasimle”, 1942). *Cumhuriyet* gazetesinin haberine göre de halkevi güzel bir binada açılmış ve konforlu mobilyalarla donatılmıştır. Hatta Cumhurbaşkanı İsmet İnönü burası için bir yağlıboya Atatürk tablosu hediye etmiştir (“Londra Halkevi Açıldı”, 1942). Fakat bu hediye açılıştan önce ulaşamamış ve dolayısıyla açılış töreninde sergilenememiştir (“Londra Halkevi Dün Açıldı”, 1942). *Türk Sözü* gazetesinde geçen bir haberde ise İsmet İnönü’nün renkli ve imzalı bir fotoğrafını da Londra Halkevi’ne hediye edeceği bilgisi yer almıştır (“Londra Halkevi Bugün Açılıyor”, 1942). 1942 yılının 23 Nisan kutlamaları dolayısıyla bu fotoğrafın şeref yerine/köşesine konulmuş olması haberi doğrular niteliktedir (“Londra Halkevinde”, 1942).

Halkevini süsleyen ve özellikle de duvarlara asılan fotoğraf, resim, harita vb. materyaller İngilizlerde büyük ilgi uyandırmıştır. Fatih Sultan Mehmed’in İstanbul’u fethinden önceye tarihlenen bir İstanbul ve Boğaziçi haritası bunlar arasındadır. Halkevinde yer alan Atatürk, İnönü ve İngiltere Kralı VI. George’a ait portreler de ziyaretçilerin dikkatini çekmiştir (“A Scout Pays a Visit to The Londra Turk Halkevi”, 1943). Türkiye’deki sanayileşmeye ithafen,

Karabük Demir-Çelik Fabrikası gibi yapıların maketleri de ayrıca sergilenmiştir (Burton, 1942b, s. 142).

25 Aralık 1941’de başlatılan kira sözleşmesinin süresi 24 Aralık 1944’te sone ermiş ve bu tarihten itibaren British Council kira bedelini karşılamamıştır. Bunun üzerine Büyükelçi’ye sözleşmeyi yenileme ya da halkevi için yeni bir bina arama yetkisi verilmiştir. Kiralanmak istenen yerlerin mal sahipleri ile anlaşılamayınca da halkevi faaliyetlerine bir süre daha bu binada devam etmiştir (BCA, 490.1.0.0/1065.1086.1). Esasen taşınmayı gerekli kılan bir başka husus ise 14-15 Mart 1944 gecesi Londra Halkevi’ne üç yangın bombasının isabet etmesidir. Çıkan yangın söndürülse de üstteki iki kat hasar görmüştür (Malkoç, 2009, s. 38; Yaşar, 2010, s. 183). Bu yangının söndürülmesinde hemen yetişen itfaiyenin yanı sıra halkevi bekçisi ve eşinin de büyük payı olmuştur. Bu durum üzerine bekçinin ikramiye verilerek taltif edilmesi hususu Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği’ne yazılmıştır (BCA, 534/37390.149831.15). Malkoç, 15 sterlin mükafat verildiğini nakletmektedir (Malkoç, 2009, s. 51). Daha sonraları da bina yakınlarına V tipi güdümlü roketlerden biri düştüğünde arka cephedeki pencereler kırılmıştır (Malkoç, 2009, s. 38). Yaşanan bu hava saldırısına rağmen Londra Halkevi kapılarını kapatmamıştır (“Turkey in London”, 1945). Daha sonra ise binanın sahibinin açtığı tahliye davasını kazanması üzerine halkevinin Londra’nın merkezi yerlerinden biri olan Belgrave Square’da satın alınan büyük bir lord konağına nakledildiği bilgisi basına yansımıştır (“Londra Halkevi”, Evliyagil, 1947).

Londra Halkevi 1946 yılında belirtilen sebeplerden dolayı 43 Belgrave Square adresindeki ikinci binasına taşınmıştır (Malkoç, 2009, s. 38; Yaşar, 2010, s. 184). Burada beş kat ve ayrıca üç-dört odası bulunan bir çatı katı bulunmaktadır (BCA, 490.1.0.0/1065.1086.1). Her biri büyük salon olarak tasarlanmış 24 odadan oluşan binada asansör ve kaloriferli ısıtma sistemi mevcuttur. Zaman içerisinde bu odalardan bazıları birleştirilerek 250-300 kişi kapasiteli toplantı/konferans salonuna dönüştürülmüştür. Diğer bir odanın mangalından kafesine kadar Şark üslubunda dekore edilmesi planlanmıştır. İlerleyen yıllarda binada yapılan tamir çalışmalarında ise tezyinat unsurlarında Türk motiflerine yer vermeye çalışılmıştır (“Londra Halkevi”, Evliyagil, 1947). Binada bir halı atölyesinin bulunması da bu durumla ilgilidir. 1943 yılı itibarıyla atölyede 12 halı mevcut olup buradaki halı yapımında keçi kılı kullanıldığı bilgisi basına yansımıştır (“A Scout Pays a Visit to The Londra Turk Halkevi”, 1943).

Eminalp Malkoç ve Hakan Yaşar, arşiv belgelerinden hareketle bu binanın 52 yıllığına ve 10500 sterlin karşılığında kiralandığını nakletmektedir (Malkoç, 2009, s. 38; Yaşar, 2010, s. 184). Dışişleri Türk Diplomatik Arşivi’nde yer alan belgelerde ise Londra Halkevi’nin yeni

binasının 31 sene müddetle ve 7500 sterline kiralanacağı bilgisi yer almaktadır (BCA, 534/37390.149831.11). Fakat bunun yanı sıra tamirat ve tadilat için 1000, nakil için 50, mefruşat için 1000 ve müteferrik için 50 olmak üzere toplamda 2100 sterline ihtiyaç duyulduğu kayıtlara geçmiştir (BCA, 534/37390.149831.12).

Buranın kütüphanesine gelince, henüz kurulduğu dönemde bile Londra Halkevi'nin iyi bir kütüphanesi bulunmaktadır ("Turkish at Home", 1942). Bu kütüphane aynı zamanda Türkiye'nin tanıtımında da aracı bir rol oynadığından kurumun kapatılışına kadar önemini korumuş ve sürekli olarak buranın zenginleştirilmesine ağırlık verilmiştir. Hatta kütüphanede Türk-İngiliz edebiyatını tetkik için eserlerin yer alması planlanmıştır ("Londra Halkevi", 1942).

Türk Diplomatik Arşivi'ndeki belgeler, kütüphanenin Türkçe ve İngilizce eserlerin ayrı tasnif edildiği iki oda/kısımdan müteşekkil olduğunu belirtmektedir (BCA, 534/37390.149831.35). Yaşar makalesinde ilk yılın ardından 600'den fazla İngilizce, 100 civarında Türkçe ve bununla birlikte Fransızca kitapların da bulunduğunu nakletmektedir (Yaşar, 2010, s. 204).

1944 yılı itibarıyla 800'ün üzerinde İngilizce ve 300'ün üzerinde Türkçe kitap bulunurken ("Britons Want News of Turkey", 1944) 1945'te ise 900'ün üzerinde İngilizce ve 450'nin üzerinde Türkçe kitap ile birlikte bazı Fransızca eserler de kütüphanede yer almıştır ("Turkey in London", 1945). Aynı yıl Sir Wyndham Deeds tarafından kaleme alınan *A Few Facts About Turkey* adlı esere de Londra Halkevi'nden ulaşılabilmektedir ("Facts about Turkey", 1945). 1944-1946 yılları arasında *Ülkü*, *Düstur* ve *Resmî Gazete*'nin koleksiyonları tamamlanmaya çalışılmış ve ayrıca *İstanbul Dergisi* de kuruma ulaştırılmaya başlanmıştır (Malkoç, 2009, s. 41). Hatta Türkiye'de İçişleri Bakanlığı tarafından çıkarılan *İdare Dergisi* dahi Londra Halkevi'ne gönderilmiştir (BCA, 534/37390.149831.7).

4. Londra Halkevi'nin Başkanları ve Üyeleri

Açılıştan önceki süreçte Nusret Köymen'in Londra Halkevi başkanı olarak görevlendirildiğine fakat bu görevi kabul edip etmeyeceğinin netleşmediğine dair haberler ulusal basında yer almıştır ("Londra Halkevi Reisliği", 1942; "Londra Halkevi", 1942). Bununla birlikte Köymen değil Tefik Rüştü Aras buranın ilk başkanı olmuştur. Kapatılına kadar geçen süreçte burayı Londra Büyükelçisi yönetmiş; halkevi başkanlığı görevini Aras'ın ardından Rauf Orbay, Ruşen Eşref Ünaydın ve Cevat Açıkalın yürütmüştür (Malkoç, 2009, s. 37; Yaşar, 2010, s. 189). Belirtmek gerekir ki, Londra Halkevi, British Council'in yardımlarının kesildiği 1944 yılı sonuna kadar Londra Büyükelçisi başkanlığında, ikisi İngiliz olmak üzere beş kişiden oluşan

bir kurul tarafından yönetilmiştir. Bu tarihten sonra ise İngilizler kuruldan çıkartılmıştır. (Malkoç, 2009, s. 37; Yaşar, 2010, s. 189).

Londra Halkevi'nin üyeleri Türk uyruklu kişilerle sınırlı tutulmuştur (Burton, 1942b, s. 142; Burton, 1942a, s. 238). Bununla birlikte çalışma ve etkinliklerde Türkler doğal ve İngilizler ise fahri üye sayılmıştır. Hatta fahri üyelerin bir listesi de düzenlenmiş olup bunların ilki Dışişleri Bakanı Eden'dır ("A Turkish Centre", 1942; Doğan, 2022, s. 200). Ocak 1943'te düzenlenen bir belgeden anlaşıldığı kadarıyla o dönem İngilizlerden 120 kadar üye kaydedilmiştir (BCA, 534/37378.150292.16). 1945 yılında İngiltere Dışişleri Bakanı Ernest Bevin, Londra Halkevi'nin fahri üyeliğini kabul etmiş ve bu haber üyeler arasında büyük sevinç uyandırmıştır ("Mr. Bevin Londra Halkevine", 1945).

5. Londra Halkevi'nin Şubeleri ve Etkinlikleri

Türkiye'deki halkevleri dokuz şube üzerinden yapılandırılmasına rağmen Londra'daki Türklerin az sayıda olmasından dolayı Londra Halkevi bu durumun dışında tutulmuştur. Malkoç, kurumun altı şube üzerinden yapılandırıldığını belirlemiş olup (Malkoç, 2009, s. 37) şubelerin isimlerine ise yer vermemiştir. Burton'a göre, buranın etkinliklerini aşağıda belirtilen şubeler üzerinden yürütmesi önerilmiştir (Burton, 1942a, s. 238):

1. Eğitim, spor ve gençlik
2. Köy hayatı ve tarım
3. Arkeoloji
4. Edebiyat ve Güzel Sanatlar
5. Sağlık ve sosyal hizmetler
6. Ekonomi

Newcastle Journal and North Mail'de bu şubelerin aynı şekilde sıralanmış olması önerinin tatbik edildiğini göstermektedir ("Turkish Halkevi", 1942). Türkiye'deki gazetelerde de Londra Halkevi'nin şubeleri benzer şekilde kaydedilmiştir. *Yeni Mersin*'e göre bunlar arkeoloji, sağlık, folklor, edebiyat, terbiye, gençlik ve spor şubeleridir ("Londra Halkevi", 1942). *Yeni Sabah* ise bu şubeleri arkeoloji, folklor, sıhhiye, sosyal maarif, edebiyat ve güzel sanatlar olarak sıralamıştır ("Londra Halkevi Dün Merasimle", 1942). Çalışma gün ve saatleri ise pazartesten cumaya 10.00-17.00, cumartesi günleri ise 10.00-12.30 arasındadır (Burton, 1942a, s. 238).

5.1. Konferanslar

Londra Halkevi'nin etkinlikleri bağlamında ilk ders 24 Mart 1942 tarihinde Londra Ticaret Ateşesi Suphi Ziya Özbekkan tarafından neredeyse kusursuz bir İngilizce ile verilmiştir. Özbekkan, Türkiye Cumhuriyeti'nde uygulanan hükümet ilkelerini, yönetim ve eğitim

metotlarını oldukça açık ve anlaşılır bir dille anlatmıştır. Nisan ayı ile birlikte konferanslar başlamış ve ilk etaptakiler daha çok arkeoloji ile ilgili olmuştur. 7 Nisanda Winifred Lambe, Anadolu’da yürüttüğü kazılardan bazılarını anlatmıştır. 21 Nisanda British Museum yetkilisi Prof. Sidney Smith, Hitit İmparatorluğu üzerine yapılan son araştırmalar üzerine konuşmuştur. 28 Nisanda A. H. M. Jones, Hellenistik ve Roma Küçük Asyasını ele almıştır. 5 Mayıs’ta Prof. Norman Bentwich tarafından Türk anayasası üzerine bir konferans verilmiştir. 12 Mayıs’ta alanında otorite olan D. Laugharne Thornton tarafından depremler konusuna değinilmiştir. 26 Mayıs’ta Sir Wyndham Deedes Türkiye’deki halkevlerini anlatan bir konuşma yapmıştır. 9 Haziranda Prof. Talbot-Rice tarafından verilen konferans Anadolu’nun çeşitli yerlerindeki Selçuklu mimarisi hakkındadır. 16 Haziranda ise Özbekkan tarafından Londra’da belediye başkanları ve milletvekillerine Türk sivil yönetimi hakkında bir konferans verilmiştir (Burton, 1942a, s. 235-236). Bütün bunlar incelendiğinde, Londra Halkevi’nin kuruluşunun ardından kısa bir süreç geçmiş olmasına rağmen çeşitli bilimsel konularda çok sayıda konferansa ev sahipliği yaptığı dikkati çekmektedir.

Etkinlikte olduğu süre boyunca Londra Halkevi’nde düzenlenen konferanslar Türklerin yanı sıra İngiliz halkı tarafından da büyük rağbet görmüştür (“Avni Aksal Londra Halkevinde”, 1944; “Londra Halkevinde Türk Resim”, 1944; “Londra Halkevinde Bir Konferans”, 1944; “Londra B. Elçimiz”, 1945; “Londra Halkevinde”, 1945; “Londra’daki Heyetimiz Yola Çıktı”, 1945; ayrıca bk. Yaşar, 2010, ss. 195-198). Burada haftada birkaç kez konferans düzenlendiği (“Londra Halkevi’nde Türkçe Dersleri”, 1942; Balım Kınay, 2023, s. 86) ve bunların İngiltere’yi ziyaret eden Türklerle, Türkiye’yi tanıma fırsatını bulan İngilizlere verildiği bilgisi basında yer almıştır. Konferansların yanı sıra arada sırada çay ziyafetleri düzenlenerek bu toplantılara Türkler ile İngiltere’nin ileri gelenleri davet edilmiştir. Örneğin, Eylül 1942’de verilen bir çay toplantısına katılanlar arasında Sir Wyndham Deedes, Lord Winterton ve Mr. John Parker gibi isimler vardır (“Turkish Soil”, 1942; “Local News in Brief”, 1943).

Ayrıca Türk Büyükelçiliği’nde çalışan kadınlar ile görevli personelin hanımları iki haftada bir halkevinde toplanmıştır. Bu durum başta sosyal temasla bağlantılı olduğu kadar Türk kadınının modern Türkiye’deki yaşamda oynadığı rolün de önemli bir göstergesi olarak görülmüş ve İngiliz kadınları bu duruma ilgi duymuştur (Burton, 1942a, s. 236).

5.2. Kutlamalar

Konferans ve çeşitli toplantıların yanı sıra kutlamalar da Londra Halkevi’nin önde gelen etkinlikleri arasında yer almıştır. Açılışını müteakip burada kutlanan ilk milli bayram 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı olmuş, bayram dolayısıyla 400 öğrencinin katıldığı bir

eğlence tertip edilmiştir (Yaşar, 2010, s. 200). Basında törenin 24 Mayıs'ta yapılacağı bilgisi yer almıştır ("Londra Halkevinde", 1942). İngiliz öğrenciler, izciler ve gençlik kulüpleri törende hazır bulunmuştur. Bu kutlama Aya Yorgi Yortusu (St. George's Day) ile aynı güne denk gelmiş ve öğrenciler tarafından Londra Halkevi'ne bir dizi ziyaret gerçekleştirilmiştir (Burton, 1942a, s. 235).

Londra Halkevi'nin demirbaş listesinde Philips marka bir sinema makinesi ve bir İngiliz bakan tarafından hediye edilen bir projeksiyon makinesi yer almaktadır (BCA, 490.1.0.0/1064.1083.1; BCA, 534/37390.149831.35; Doğan, 2022, s. 200; "Londra Halkevinde", 1942). Halkevi bunları çeşitli kutlama ve davet gibi etkinliklerde kullanmıştır. Hatta filmlerin gösterildiği perdenin üzerinde bir Türk bayrağı ile Cumhuriyet Halk Partisi'nin altı okunu taşıyan bir bayrak yer almıştır ("Londra Halkevinde Dünkü Merasim", 1942). Okul ve gençlik etkinliklerine ağırlık verilerek 23 Nisan kutlamalarına katılan çocuklara modern Türkiye'deki yaşamın çeşitli yönlerini anlatan filmler izlettirilmiştir. Sir Wyndham Deedes de bu çocuklara sade bir dille modern Türkiye hakkında bilgi vermiştir. Burton'a göre bu tür etkinlikler aslında modern Türkiye'nin bir resmini sunmak amacını gütmüştür. Ayrıca yaşıt olan Türk ve İngiliz çocuklarının bu etkinlikte kaynaşmaları istense de bir sonuç alınamamıştır (Burton, 1942a, s. 235-236).

Burton'a göre Londra Halkevi'nde düzenlenen en dikkat çekici etkinliklerden biri 19 Mayıs Gençlik ve Spor Şenliği kapsamında gerçekleşmiştir. Burton, 19 Mayıs gününü *Cumhuriyet Türkiye'si takvimindeki bu unutulmaz tarih* sözleriyle ifade etmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün Anadolu'daki ulusal direnişini örgütlemek amacıyla 1919 yılında Samsun'a çıktığı gün olan 19 Mayıs'ta özellikle spor alanında Türkiye ile İngiltere arasındaki bağları vurgulamak ve güçlendirmek amacıyla bu bayramın kutlamalarına ayrıca önem verildiğini nakletmiştir. Kutlamalar kapsamında çeşitli spor kurumlarının 100'den fazla temsilcisiyle çok sayıda gazeteci akşam halkevinde toplanmıştır. Davetliler arasında ünlü kriketçilerin yanı sıra futbol, boks, tenis ve bisiklet şampiyonları yer almıştır. Haziran 1939'da Türkiye'yi ziyaret eden ilk İngiliz futbol kulübü Middlesex Wanderers Football Association'ın onursal sekreteri Alaway de davetliler arasındadır. Şenlikte Wilson Tagg tarafından üç film izlenime sunulmuştur (Burton, 1942a, s. 236). Ayrıca Türk ordusunun yapmış olduğu idmanlar, Türkiye'de ilkökul eğitimi ve 19 Mayıs kutlamalarına ilişkin filmler gösterilmiştir. Şenliğe katılan davetlilere günün Türk tarihindeki anlamıyla birlikte Atatürk'ün gençliğe ve spora verdiği önem de anlatılmıştır. Ardından halkevi binası gezilmiştir (Burton, 1942a, s. 236; Balım Kınay, 2023, s. 87). Ayrıca Middlesex Wanderers Football Association tarafından ciltli bir şekilde hazırlanan

ve davete katılanların isimlerinin yer aldığı bir ziyaretçi defteri Londra Başkonsolosu Nebil Süreyya Akçer'e sunulmuştur (Burton, 1942a, s. 237).

23 Nisan ve 19 Mayıs'ın yanı sıra Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıldönümlerinde de Londra Halkevi'nde kutlama yapılmış ("Londra Radyosunda Bir Temsil", 1942; "News in Brief", 1945) ve kimi zaman da ziyafet verilmiştir ("Halkevlerinin 12 nci Yıldönümü", 1944). Halkevlerinin kuruluş yıldönümlerinde de benzer etkinlikler düzenlenmiş, İngiliz halkı bu günleri yakından ve ilgiyle takip etmiştir. Londra Halkevi'nin birinci kuruluş yıldönümü münasebetiyle British Council'in Türkiye temsilcisi Mr. Grant'ın tebrik mektubunda geçen *Hepimiz Londra Halkevinin Milletlerimiz arasındaki sıkı dostluk münasebetlerinin idamesine ve müteakiben yekdiğerimizin kültürünü daha iyi anlayabilmek [anlayabilmek] gayesine en uygun bir teşebbüs olduğu kanaatindeyiz ki bu gaye uğruna kendimizi vakfetmiş bulunuyoruz* (BCA, 490.1.0.0/1065.1086.1) şeklindeki ifadeler İngilizlerin bu kuruma olan büyük ilgisinin bir göstergesi niteliğindedir.

Londra Halkevi'nde kutlamaların yanı sıra kabul törenlerinin de önemli bir yeri vardır. Örneğin, 1942 yılında Türk gazeteciler şerefine, 1943'te halkevine kaydolun 120 üye için, 1944'te Türkiye Büyükelçisi şerefine ("Londra Halkevinde", 1944) ve 1946'da ise halkevlerinin yıldönümü münasebetiyle kabul törenleri yapılmıştır. 1946'daki törende Londra Halkevi Başkanı ve Türkiye Büyükelçisi Cevat Açıkalın ile birlikte Bakan Bevin de bulunmuştur ("Londra Halkevinin Yıldönümü", 1946).

5.3. Ziyaretler

Londra Halkevi'nin işlevini yerine getirebilmesi ve sürdürebilmesi açısından buraya yapılan ziyaretler de büyük önem taşımıştır. Londra'da yaşayan veya bir süreliğine bulunan Türkler başta olmak üzere önde gelen İngiliz devlet adamları, Londra'da çeşitli kurum ve kuruluşlarda çalışan kişiler, öğretmenler, öğrenciler gibi burayı görmek isteyen İngiliz vatandaşları Londra Halkevi'ne ziyarette bulunmuşlardır (Yaşar, 2010, ss. 201-204). Bu ziyaretler esnasında halkevi binasını gezmenin yanında çeşitli konularda bilgilendirildikleri de dikkati çekmektedir. Atatürk'ün hayatından modern Türkiye'deki yaşama kadar pek çok konuda ziyaretçilere bilgilendirme yapılmıştır. Halkevi'ndeki halı atölyesinin gezildiği bir günde iyi bir halının kaç ilmekten oluşacağı, halı seccadelerin ne amaçla kullanıldığı, bu seccadelerde kuş vb. desenlere neden yer verilmediği gibi hususlarda ve geleneksel Türk halı sanatı hakkında ziyaretçilerin aydınlatılmış olması bu duruma örnek teşkil etmektedir ("A Scout Pays a Visit to The Londra Turk Halkevi", 1943).

Ağustos 1942’de Doğu ve Afrika çalışmaları alanında burslu okuyan ve Türkçe öğrenen 20 öğrenci Londra Halkevi’nde Türk öğrenciler tarafından konuk edilmiştir (“Articles in Court”, 1942). Eylül 1942’de ise Londra’da bulunan gazetecilerimiz Hüseyin Cahid Yalçın, Zekeriya Sertel, Abidin Daver, Ahmet Emin Yalman ve Şükrü Esmer tarafından Londra Halkevi’ne bir ziyaret gerçekleştirilmiş ve gazeteciler adına burada bir kabul töreni düzenlenmiştir (“Gazetecilerimiz”, 1942).

Türk öğrencilerle tanışmak vb. amaçlarla çok sayıda kişinin Londra Halkevi’ni ziyaret ettiği bilinmektedir. Örneğin, Şubat 1943’ten Nisan 1944’e kadar Londra Halkevi’ni ziyaret edenlerin sayısı yaklaşık 5600’dür (“Britons Wants News of Turkey”, 1944).

Kasım 1944’te 40 Avustralyalı subay ve askerın Türk öğrencilerle tanışmak ve Türkiye ile ilgili filmler izlemek amacıyla yaptığı ziyaret bunlar arasında olup ziyaretçiler bizzat Başkonsolos Nebil Süreyya Akçer tarafından kabul edilmişlerdir (“Nous faisons tout pour”, 1944). 1945 yılı ziyaretçileri arasında ise Londra’da bulunan Türk Ticaret Heyeti (“Türk-İngiliz Ticareti”, 1945) ve Türk hava subayları vardır. Subaylar için bir veda ziyafeti verilmiş, ardından Türkçe ve İngilizce (Türkçe altyazılı) filmler izlettirilmiştir (“Londra Halkevinde Türk Havacılarına”, 1945).

5.4. Türkçe ve İngilizce kursları

Londra Halkevi’nin önde gelen diğer faaliyetleri arasında Türkçe ve İngilizce kursları yer almaktadır. İngiliz halkına Türkçe öğretmede kolaylık sağlama ve Türk-İngiliz bağlarını kuvvetlendirme amaçlarının yanı sıra British Council’in Londra Halkevi ile olan ilişkilerini iyi bir şekilde sürdürebilmesi adına burada Türkçe kurslarının açılmasını koşul olarak ortaya koyması bu kursların düzenlenmesinde etkili olmuştur (Yaşar, 2010, s. 194; “Londra Halkevinde”, 1944). Ayrıca Londra Ticaret Ateşesi Suphi Ziya Özbekkan’ın kızı Güzin Özbekkan’ın da gayretleri söz konusudur (Balım Kınay, 2023, s. 85). Fakat Güzin Özbekkan 1943 yılında anne ve babasıyla birlikte Londra’dan ayrılmıştır (BCA, 534/37320.149940.20).

Buradaki Türkçe dersleri Halkevi Kâtibi Ali Rıza Şencan tarafından ücretsiz olarak verilmiştir (Burton, 1942a, s. 237). Türkçeyi öğrenmek ya da iletmek isteyen öğrenci, öğretmen ve iş adamlarının haftada iki kez düzenlenen Türkçe kurslarına büyük ilgi gösterdikleri bilgisi basına yansımıştır (“Londra Halkevinde”, 1942).

İlk etapta dersler yeni başlayanlar için pazartesi ve perşembe günleri 18.30-19.30, ileri seviyedekiler için de yine aynı saatte olmakla birlikte çarşamba ve cuma günleridir. Kursların açıldığı dönemde 100’den fazla kişinin başvuruda bulunması ise duyulan ilginin önemli bir

göstergesi olarak kabul edilmiştir. Burton'a göre savaş sürecinde olunmasına rağmen öğrencilerin derslere düzenli bir şekilde devam etmesi Ali Rıza Şencan'ın geliştirdiği yeni öğretim yöntemleri ve ayrıca öğretme hevesiyle ilgilidir. O günlerdeki slogan ise *Bilmek istersen cihanı, öğren ecnebi lisanı* şeklindedir (Burton, 1942a, s. 237).

Bir başka husus olarak 10-14 Ağustos 1942 tarihlerinde Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde yapılan Dördüncü Dil Kurultayı'na 65'i halkevi delegesi olmak üzere çok sayıda kişi katılmış (Ercilasun, 2022, ss. 4-5), bu kurultayın çalışmaları Londra Halkevi tarafından yakından takip edilerek Türkçe kurslarına devam eden öğrencilere bu konuda bilgi verilmiştir ("Dil Kurultayı Londra'da", 1942; Balım Kınay, 2023, s. 85).

1943 ve 1944 yıllarında oldukça popüler bir duruma gelen bu kurslar başlangıç seviyesindeki kursiyerler için çarşamba günleri 17.30 ile 19.00 arasında, daha ileri seviyedekiler için de perşembe günleri yine aynı saat aralığında düzenlenmiştir ("You can Learn Turkish", 1944). 1944 yılında seviyesini ilerleten kursiyerlere yönelik olarak bir Türkçe konuşma sınıfının açılması planlanmıştır (Yaşar, 2010, s. 195). 1945'te de devam ettirilen kurslarda dersler ilk, orta ve yüksek olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştır ("Londra Halkevinde Türkçe Dersleri", 1945).

Ayrıca belirtmek gerekir ki, Türkçe kurslarının Türk-İngiliz dostluk bağlarının güçlendirilmesinde aracı bir rol oynadığı basında dillendirilmiştir ("Free Turkish Language Classes", 1945). II. Dünya Savaşı süreci ve sonrasında dönemin şartlarına paralel olarak kursa talebin zamanla azaldığı dikkati çekmektedir. 1945 yılının haziran ayı itibarıyla 15'i başlangıç ve 18'i ileri seviye olmak üzere toplamda 33 kursiyer eğitime devam etmiştir (BCA, 534/37390.149831.35). İlerleyen süreçte de bu kurslar işlerlikte kalmıştır (Yaşar, 2010, s. 195). Türkçe kurslarının yanı sıra İngilizce kursları da rağbet görmüştür ("A Scout Pays a Visit to The Londra Turk Halkevi", 1943).

5.5. Sergiler

Londra Halkevi'nin ön plana çıkan etkinlikleri arasında sergiler de yer almış olup ("Britons Want News of Turkey", 1944; Malkoç, 2009, ss. 41-44; Yaşar, 2010, ss. 199-200; Özkan Koç&Önal, 2021, ss. 131, 135) kurum bünyesinde çok sayıda sergi odası mevcuttur ("Turkey in London", 1942). Buralarda fotoğraf, resim ve el sanatları temalı sergiler düzenlenmiştir. Hakan Yaşar, Londra Halkevi'nin 5 Nisan 1950'de Londra Büyükelçiliği'ne devri esnasında hazırlanan tutanaktan burada bir el işleri sergisi düzenlendiğinin ve hatta sergi için on yedi adet camekân oluşturulduğunun anlaşıldığını ifade etmektedir (BCA, 490.01/1066.1088.1'den

aktaran Yaşar, 2010, s. 200). *Akşam* gazetesinde yer alan bir haberde 1949 sonbaharında Londra Halkevi'nde Türk Nakış Sanatı Sergisi açıldığı dikkati çekmektedir. Gazetede sergiyle ilgili yer alan fotoğrafta ise Yaşar'ın bahsettiği camekânlar göze çarpmaktadır. Beyoğlu Olgunlaşma Enstitüsü'nün yanı sıra çeşitli Kız Enstitüleri ve Akşam Kız Sanat Okullarında yapılan el işlerini ve nakış örneklerini ihtiva eden bu sergi Londra'da büyük ilgi uyandırmıştır. Sergi münasebetiyle açılan anı defterine çok sayıda ziyaretçi duygu ve düşüncelerini yazmıştır. Bunlar arasında R. L. Park'ın *Bilhassa benim gibi bir renkli cam ressamı için son derecede enteresan bir sergi*, A. Bulang'ın *Dünyada bunlardan güzel eser yoktur*, B. Locks'ın *Bu derecede güzel eserler yapmaya hâlâ devam edildiği için şükrediyorum. Sizi tebrik ederim, Türk kadınları* ifadeleri serginin İngiliz halkında oluşturduğu izlenimin anlaşılması bakımından önemlidir ("İngilizler Türk Nakış Sanatının", 1949).

Bir başka husus olarak, Türk Diplomatik Arşivi'ndeki belgeler, 7 Haziran 1942'de Ankara Halkevi'nde açılan İngiliz Eğitim Kurumları ve Üniversiteleri Sergisi mekanında Londra Halkevi ile ilgili fotoğrafların sergilendiğini ortaya koymaktadır (BCA, 534/37398.150255.3; EK-3).

6. Londra Halkevi'nin Kapatılışı

Londra Halkevi, II. Dünya Savaşı sürecinde açılmış bir Halkevi olmasına rağmen yine de kuruluş yıllarında çalışmalarına etkin bir şekilde devam etmiştir. Bununla birlikte Türkiye'nin ihtiyati tedbir olarak savaş ekonomisi koşullarında yaşaması bu kuruma yapılması gereken yardım ve desteklerin istenilen ölçüde olmasını kısıtlamıştır (Yaşar, 2010, s. 205; Olgun, 2019, s. 95). Halkevi Başkanlığı tarafından CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen yazılar, Londra'da bulunan CHP yöneticileri, müfettişleri ve yetkililerinin kaleme aldığı raporlar vb. Londra Halkevi'nin özellikle bütçe durumu, eksikleri ve ihtiyaçları konusundaki bilgileri ortaya koymaktadır (Yaşar, 2010, s. 205). Örneğin, Halkevi Başkanlığı tarafından düzenlenen raporlar arasında Ruşen Eşref Üneydin'in hazırlamış olduğu raporda daha çok Halkevi'nin eksikleri ve burada olması gerekenler üzerinde durulmuştur (BCA, 490.1.0.0/1065.1086.1).

Londra'da bulunan CHP yetkilileri tarafından kaleme alınan raporlara ise H. Reşit Tankut tarafından 1948 yılında yazılan *Londra Halkevimiz Hakkında Rapor 4 Ağustostan 9 Ağustosa Kadar* başlıklı rapor örnek gösterilebilir. Tankut aslında Paris Milletlerarası 21. Müsteşrikler Kongresi'nin ardından ziyaret maksadıyla Londra'ya gitmiş ve oraya kadar gitmişten Halkevi'ni de ziyaret etme ihtiyacı duyup izlenimlerini ortaya koymuştur. Kuruma gittiğinde oradaki memurlar tarafından iyi karşılandığını belirten Tankut, ziyaret esnasında Türkçe kursunun verilmesine denk geldiğini ve ciddiyetle verilen bu derslerin İngilizlere Türkçe

öğretmek hususunda faydalı olacağını dile getirmiştir. Halkevi binası ve burada kullanılan eşyalar hakkında da bilgi vermiştir. British Council'dan yardım görüldüğü süreçte emanet alınan eşyaların sahipleri tarafından istenildiğini ve iade edildiğini, buna rağmen müdür odasıyla toplantı odasının kötümsemeyecek bir şekilde döşendiğini söylemiştir. Kitap dolaplarını beğendiğini vurgulayan Tankut ayrıca burada çok kıymetli kitapların bulunduğunu da bildirmiştir. Resim, büst ve milli motifleri ise çok eksik bulmuştur. Tankut'un raporunda asıl dikkat çeken husus Londra Halkevi'nin *gerekli* olup olmadığını sorgulamasıdır. Ona göre Londra'daki bu halkevi eğer çalışmalarına devam edecekse buraya destek verilmeli, özellikle yöneticisi merkezden gelmeli ve yetki sahibi olmalıdır. Aksi takdirde kurum tasfiye edilmelidir. Tankut'un raporu temel alınarak düzenlenen başka bir raporda da bu kurumun *ismi var, cismi yok* bir mahiyet taşıdığına altı çizilmiştir. Bununla birlikte Londra Halkevi'ni tasfiye etmenin kötü bir reklam olacağı ve bu sonuca varılmaması gerektiği tavsiye edilmiştir. Bu tavsiyeye rağmen, Londra Halkevi'nin parti için manasının değiştiği ve hükümetin ilgisine muhtaç olduğu vurgusu yapılmıştır. Türkiye'de mevcut halk kurumlarının Londra'da gerçekleşmesine imkan olmadığı hususu da ayrıca eklenmiştir (BCA, 490.1.0.0/1065.1086.1, Yaşar, 2010, ss. 207-208).

1940'lı yılların sonlarına doğru genelde halkevleri ve özelde ise Londra Halkevi basında birtakım eleştirilere maruz kalmaya başlamıştır. Örneğin, 1948 tarihli bir haber Londra Halkevi ile ilgili şikayetlere dikkat çekmektedir. Haberin yazarı *sukutu hayale uğramak* tabirinin yerine *Londra Halkevine uğramak* tabirini kullandıklarını aktarmaktadır. Habere göre, halkevi binası büyük olmasına rağmen yalnızca iki-üç odası döşenebilmiştir, diğerleri ise kullanılmamaktadır. Tefrişatta kullanılan eşyalar ise Türk zevk ve üslubuna uymadığı gibi Londra'dan gelişigüzel alınmıştır. Bu durumun nedeni ise tahsisat olmayışına bağlanmıştır. Diğer bir neden ise Londra'daki elçilik mensupları arasındaki anlaşmazlıklardır ("Londra Halkevi", 1948).

1948 yılında yayımlanan başka bir haberde de halkevlerinin kuruluş yılı münasebetiyle, BBC tarafından 19 Şubat 1948 Perşembe günü Türkiye saati ile 18.30 itibarıyla Londra Halkevi ile aynı işlevleri yerine getiren İngiliz kuruluşları hakkında özel bir konuşma yapılacağı duyurulması da manidardır ("Un programme pour la", 1948).

Londra Halkevi hakkında düzenlenen raporlar ve basına yansıyan çeşitli haberler kurumun kapatılışına doğru giden süreçte şüphesiz etkili olmuştur. Bunun yanı sıra Türkiye'de çok partili döneme girilmesiyle birlikte de eleştiri oklarının yöneltildiği kurumlardan birinin halkevleri olduğunu belirtmek gerekir. Eminent Malkoç'un belirttiği üzere, o dönemde Demokrat Parti, halkevleri konusundaki eleştirilerini daha çok bütçeden bu kurumlara ayrılan yardımlar üzerinde yoğunlaştırmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi ise yalnızca Londra Halkevi ve büyük

şehirlerdeki halkevlerine para ayırabilecek durumda olmuştur (Malkoç, 2009, s. 48). Fakat eleştiriler bütçe ile de sınırlı kalmamıştır. Aşağıdaki ifadeler Londra Halkevi konusunda belki de o döneme kadar olmayan başka bir bakış açısını sergilemektedir:

Londra Halkevinin sadece partimize bağlı kalarak çalışması, partimizin yalnız başına memleket dışında bütün memleket ve milleti temsil etmek iddiasını benimsediğini ifade eder. Bu ise garip bir vaziyet yaratır. Aynı zamanda çok partili bir rejim devresinde, bilhassa memleket dışında yanlış yorumlara yol açar. (BCA, 490.1.0.0/1065.1086.1).

Londra Halkevi'nin partiye bağlı bir kurum olarak idame ettirilmesinde hiçbir fayda görülmediği ve hükümete devredilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Binanın boş bulunan katlarının diğer resmi dairelere mesela büyükelçiliğe verilmesi, Londra'da bulunan Türk halkının çok az kişiden mürekkep olduğu gibi sebepler de ayrıca belirtilmiştir. Oysaki Tankut raporunda, bu binanın yalnızca bir girişinin olduğunu, başka bir giriş yeri açmanın da mümkün olmadığını dolayısıyla binanın başka memurluklara verilmesi durumunda Halkevi'nin işleyişinin bozulacağını bildirmiştir (BCA, 490.1.0.0/1065.1086.1).

1949 yılı itibarıyla Londra Halkevi'nin etkinlikleri büyük ölçüde durmuştur. Faal olarak hizmet görmesini sağlamak üzere yapılan teşebbüsler ise sonuçsuz kalmıştır. CHP'nin 9 Şubat 1950 tarihli Genel İdare Kurulu toplantısında buranın faaliyetlerine son verilmesi kararı alınmış ve bu karar 15 Şubat'ta tebliğ edilmiştir. Londra Halkevi o güne kadar olan tüm faaliyetlerine 31 Mart 1950 tarihinde nokta koyarak resmen kapatılmış; 5 Nisan 1950 tarihinde Londra Büyükelçiliği'ne ve ardından hükümete devredilmiştir (Yaşar, 2010, s. 209).

SONUÇ

Bir kültür merkezi niteliğinde faaliyet gösteren Londra Halkevi, Türkiye ile İngiltere arasındaki kültürel ilişkilerin geliştirilmesi ve Türk kültürünün İngilizlere tanıtılmasında aracı bir rol oynamıştır. Öte yandan yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin İngiltere ile geliştirdiği diplomatik ilişkilerinin kültürel boyutuna da önemli katkılar sağlamıştır. Başka bir perspektiften bakıldığında ise Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sürecindeki siyasi tercihini ya da Müttefik Devletler'e yakınlığını sembolize etmesi açısından da ayrıca önemlidir. Müttefik Devletler'in de Türkiye'yi yanına çekme amacına yönelik olarak Londra Halkevi'nin kuruluş sürecini desteklediği dikkati çekmektedir.

Londra Halkevi, Türkiye'nin kültürel değerlerinin İngiltere'de bulunan Türkler tarafından yaşatılması ve aynı zamanda İngilizlere de tanıtılmasında aracı bir rol üstlenmiştir. Bu bağlamda kurum bünyesinde gerçekleştirilen bilhassa milli bayram kutlamaları, kuruluş

yıldönümü etkinlikleri ve kabul törenleri gösterişli bir şekilde yapılarak Cumhuriyet ideolojisi yurt dışına da yansıtılmaya çalışılmıştır.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi'nde Londra Halkevi hakkında yer alan belgeler üzerine genel bir değerlendirme yapıldığında, bunların konuyla ilgili bugüne kadar literatürde yer almış arşiv belgeleriyle bazı konularda farklılıklar gösterdiği dikkati çekmektedir. Bilindiği üzere Londra Halkevi'nin açılış sürecinde ön plana çıkan isimler Anthony Eden ve Sir Wyndham Deedes'tir. Türk Diplomatik Arşivi'ndeki belgeler ise bu süreçte British Council Başkanı Lord Lloyd ile de temasa geçildiğini ortaya koymaktadır. 1942-1946 yılları arasındaki yazışmalar ilgili belgelerden takip edilebilmekle birlikte bu sürecin sonrasına ilişkin ise 1948 yılında Londra Halkevi'nde açılacak bir resim sergisi konulu belge dışında herhangi bir ayrıntıya rastlanmamıştır. Dolayısıyla Londra Halkevi'nin kapanış süreci hakkında bu belgelerde herhangi bir bulguya ulaşılamamıştır.

Londra Halkevi faaliyette olduğu süre boyunca basın tarafından dikkatle takip edilmiştir. Özellikle İngiltere'de yayımlanan *Marylebone Mercury/Middlesex Independent & West London Star* ve *Newcastle Journal/North Mail* gibi gazeteler İngiliz kamuoyuna Londra Halkevi'nin şube, işleyiş ve etkinliklerine dair ayrıntılı ve açıklayıcı bilgiler sunmuştur. Burada gerçekleştirilen faaliyetlerin olumlu etkileri üzerinde durularak kurumun asıl işlevinin *modern Türkiye'yi İngiliz halkına tanıtmak* olduğu vurgulanmıştır. Bununla birlikte daha çok kültürel yönü üzerinde durulan Londra Halkevi'nin aynı zamanda dönemin şartlarına bağlı olarak siyasi tercihlerin bir göstergesi olduğunu da unutmamak gerekir.

KAYNAKÇA

- A scout pays a visit to the londra turk halkevi (1943). *The Scout*, 3 Haziran, s. 1.
- A turkish centre in london (1942). *The Manchester Guardian*, 20 Şubat, s. 3.
- Aral, A. E. (2014). Kültür propagandasından kültürel diplomasiye: British council'in türkiye'deki faaliyetlerinin 1940-1950 ve 2005-2014 dönemlerinde karşılaştırmalı incelemesi. (YÖK Tez Merkezi, Yüksek Lisans). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Articles in court (1942). *Grimsby Evening Telegraph*, 3 Ağustos, s. 4.
- Avni aksal londra halkevinde bir konferans verdi (1944). *Tanin*, 24 Mart, s. 2.
- Balım Kınay, H. (2023). British council ve türkiyedeki ingilizce öğretim faaliyetleri. *Journal of anglo-turkish relations*, 4(1), 76-99.
- BCA (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi). *İngiltere bombardımanı esnasında hava hücumuna maruz kalan londra türk halkevinde çıkan yangına müdahale eden görevli bekçinin ödüllendirilmesi talebi* (534/37390.149831.15).
- BCA. *Londra halkevi'ndeki ingiliz maarif kurumları sergisi* (534/37398.150255.3).
- BCA. *Londra halkevi'nin ihtiyaçları hakkında rapor* (BCA, 534/37390.149831.35).
- BCA. *Londra halkevine İngilizlerden fahri aza kaydı konusu* (534/37378.150292.16).
- BCA. *Londra halkevinin genel durumu ve halkevi hakkında raporlar* (490.1.0.0/1065.1086.1).
- BCA. *Londra ticaret ateşesi ziya özbekkan'ın doktor raporu ve tercümesinin gönderilmesi* (534/37320.149940.20).
- BCA. *Londra türk halkevi için kiralanması düşünülen yeni bina ve muhtemel halkevi giderleri hakkında bilgilendirme* (534/37390.149831.11).
- BCA. *Londra türk halkevi için kiralanması düşünülen yeni bina ve halkevi giderleri hakkında derlenen bilgi* (534/37390.149831.12).
- BCA. *Londra türk halkevi idare heyetinin teşekkülü* (534/37390.149831.23).
- BCA. *Londra türk halkevi kütüphanesine gönderilecek "idare dergisi" hakkında bilgi* (534/37390.149831.7).
- BCA. *londra türk halkevi'nin demirbaş defteri* (490.1.0.0/1064.1083.1).
- BCA. *Londra türk halkevinin açılması münasebetiyle ünlü şair masefield tarafından gönderilen dostluk mesajının cumhuriyet halk partisi ve basına iletilmesi talebi* (534/37390.149831.34).
- BCA. *Londra türk halkevinin açılması münasebetiyle ünlü şair masefield tarafından gönderilen dostluk mesajının cumhuriyet halk partisi ve basına iletilmesi talebi* (534/37390.149831.36).

- BCA. Londra'da açılacak türk halkevinin idare heyeti başkanlığında bir toplantı düzenlendiği (534/37390.149831.25).
- BCA. Londra'da türk halkevi şubesi tesisi için british council reisi lord lloyd ile görüşüldüğü ve haziran 1940 ayı yarısında halkevi'nin açılmasına çalışılacağı (534/37390.149831.31).
- BCA. Londra'da türk halkevi tesisi çabaları (534/37390.149831.32).
- Britons want news of turkey (1944). *Marylebone Mercury/Middlesex Independent&West London Star*, 29 Nisan, s. 4.
- Burton, H.M. (1942a). Activities at the turkish "halkevi" (people's house) in london". *Journal of the royal central asian society*, 29(3-4), 235-238.
- Burton, H.M. (1942b). Opening of a turkish "halkevi" (people's house) in london". *Journal of the royal central asian society*, 29(2), 141-142.
- Çeçen, A. (1990). *Halkevleri*. Gündoğan Yayınları.
- Dil kurultayı londra'da ilgi ile takibolundu (1942). *Ulus*, 20 Ağustos, s. 2.
- Doğan, N. (2022). Arşiv belgeleri ışığında rauf orbay'ın hayatı ve siyasi faaliyetleri. (YÖK Tez Merkezi Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ercilasun, A. B. (2022). Dördüncü dil kurultayı. *Türk Dili*, 852, 4-11.
- Evliyagil, Şevket (1947). Londra halkevi. *Cumhuriyet*, 15 Ekim, s. 1-3.
- Facts about turkey (1945), *Marylebone Mercury/Middlesex Independent&West London Star*, 7 Temmuz, s. 1.
- Free turkish language classes (1945). *Marylebone Mercury/Middlesex Independent&West London Star*, 6 Ocak, s. 3.
- Gazetecilerimiz (1942). *Tan*, 16 Eylül, s. 1.
- Halkevlerinin 12 nci yıldönümü (1944). *Tanin*, 21 Şubat, s. 2.
- İngilizler türk nakış sanatının güzel örneklerine hayran oldular (1949). *Akşam*, 29 Eylül, s. 4.
- Laçın, İ. (2014). 1939 Erzincan büyük depremi. *Atatürk araştırma merkezi dergisi*, 30(88), 37-70.
- Local news in brief (1943). *Middlesex County Times and West Middlesex Gazette*, 6 Kasım, s. 2.
- Londra b. Elçimiz (1945). *Tanin*, 27 Ocak, s. 1.
- Londra halkevi (1942). *Akşam*, 10 Şubat, s. 2.
- Londra halkevi (1942). *Cumhuriyet*, 17 Şubat, s. 1.

- Londra halkevi (1942). *Yeni Mersin*, 20 Şubat, s. 1.
- Londra halkevi (1948). *Cumhuriyet*, 8 Eylül, s. 1-4.
- Londra halkevi açıldı (1942). *Cumhuriyet*, 20 Şubat, s. 2.
- Londra halkevi açılıyor (1942). *Akşam*, 17 Şubat, s. 1.
- Londra halkevi bugün açılıyor (1942). *Türk Sözü*, 19 Şubat, s. 1.
- Londra halkevi dün açıldı (1942). *Tan*, 20 Şubat, s. 1.
- Londra halkevi dün açıldı (1942). *Vakit*, 20 Şubat, s. 2.
- Londra halkevi dün büyük merasimle açıldı (1942). *Haber*, 20 Şubat, s. 1-2.
- Londra halkevi dün merasimle açıldı (1942). *Akşam*, 20 Şubat, s. 1.
- Londra halkevi dün merasimle açıldı (1942). *Yeni Sabah*, 20 Şubat, s. 1-3.
- Londra halkevi reisliği (1942). *Tan*, 10 Şubat, s. 2.
- Londra halkevi törenle açıldı (1942). *Bugün*, 20 Şubat, s. 1
- Londra halkevi'nde türkçe dersleri (1942). *Ulus*, 25 Aralık, s. 2.
- Londra halkevi'nin çalışmaları (1945). *Cephe*, Nisan, s. 13.
- Londra halkevinde (1942). *Cumhuriyet*, 20 Haziran, s. 1- 3.
- Londra halkevinde (1942). *Cumhuriyet*, 23 Nisan, s. 1.
- Londra halkevinde (1944). *Cumhuriyet*, 10 Mart, s. 1.
- Londra halkevinde (1944). *Cumhuriyet*, 21 Mayıs, s. 3.
- Londra halkevinde bir konferans (1944). *Tanin*, 5 Ekim, s. 2.
- Londra halkevinde dünkü merasim (1942). *Son Posta*, 24 Nisan, s. 5.
- Londra halkevinde evliya çelebi hakkında konferans (1945). *Akşam*, 8 Haziran, s. 2.
- Londra halkevinde türk havacılarına verilen veda ziyafeti (1945). *Cumhuriyet*, 18 Şubat, s. 3.
- Londra halkevinde türk resim sanatı üzerinde bir konferans (1944). *Ulus*, 3 Ekim, s. 2.
- Londra halkevinde türkçe dersleri (1945). *Akşam*, 16 Eylül, s. 4.
- Londra halkevinin yıldönümü (1946). *Cumhuriyet*, 20 Şubat, s. 1.
- Londra radyosunda bir temsil (1942). *Cumhuriyet*, 30 Ekim, s. 4.

- Londra'da bir "halkevi" açılıyor (1941). *Yeni Asır*, 23 Aralık, s. 4.
- Londra'da yakında bir halkevi açılacak (1941). *Ulus*, 22 Aralık, s. 1.
- Londra'daki heyetimiz yola çıktı (1945). *Ulus*, 1 Aralık, s. 3.
- Londrada bir halkevi açılıyor (1941). *Cumhuriyet*, 22 Aralık, s. 1.
- Londrada halkevimiz (1942). *Son Telgraf*, 19 Şubat, s. 1-3.
- Londradaki halkevimiz (1942). *Türk Sözü*, 20 Şubat, s. 1.
- Londradaki halkevimiz (1942). *Vatan*, 19 Şubat, s. 1.
- Malkoç, E. (2009). Cumhuriyet halk partisi belgelerinde yurtdışındaki ilk ve tek halkevi örneği: Londra türk halkevi. *Türkoloji kültürü*, 2 (4), 35-54.
- Malkoç, E. (2010). Bir aydınlanma projesi halkevlerinin tasfiye süreci. *Türkoloji kültürü*, 3 (6), 5-17.
- Mr. bevin londra halkevine fahri aza oldu (1945). *Cumhuriyet*, 6 Aralık, s. 3.
- Mr. eden to turkey (1942). *Evening Sentinel*, 19 Şubat, s. 1.
- News in brief (1945). *Marylebone Mercury/Middlesex Independent&West London Star*, 10 Kasım, s. 3.
- Nous faisons tout pour répondre à l'intéret croissant des anglais pour le halk evi de londres (1944). *Istanbul*, 27 Kasım, s. 4.
- Olgun, K. (2019). *Türkiye'de halkevleri gerçeği teftiş raporları ışığında birinci yılında halkevleri (halkevleri ve kocaali halkevi örneği)*. İKSAD.
- Our cause is turkey's: Mr. eden (1942). *Birmingham Gazette*, 20 Şubat, s. 3.
- Özkan Koç, E. ve Önal, R. Ç. (2021). 1940'lı yıllarda ingiliz kültür heyeti'nin ankara'da açtığı kültürel propaganda sergileri. *Ankara araştırmaları dergisi*, 9 (1), 109-151.
- Papen is off again (1942). *Daily Record*, 20 Şubat, s. 5.
- Rustu aras retires (1942). *The Chattanooga Sunday Times*, 29 Mart, s. 55.
- The halkevi: The turkish people's house (1944). *Scottish geographical magazine*, 60(1), 21-22.
- The turkish centre in london (1942). *The Daily Telegraph&Morning Post*, 20 Şubat, s. 5.
- The turkish people's house in london (1942). *The Kensington News and West London Times*, 27 Şubat, s. 3.
- Toksoy, N. (2007). *Halkevleri bir kültürel kalkınma modeli olarak*. Orion Yayınevi.

- Turan, M. (2016). Cumhuriyet halk partisinin diğer ülke partileriyle ilişkileri (1923-1950). (YÖK Tez Merkezi, Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turkey in london (1942). *The Birmingham Post*, 20 Şubat, s. 2.
- Turkey in london (1942). *The Observer*, 31 Mayıs, s. 7.
- Turkey in london (1945). *The Birmingham Post*, 17 Nisan, s. 2.
- Turkey's causes is ours (1942). *Western Mail&South Wale News*, 20 Şubat, s. 2.
- Turkish at home (1942). *Liverpool Daily Post*, 20 Şubat, s. 2.
- Turkish halkevi (1942). *Newcastle Journal/North Mail*, 10 Nisan, s. 2.
- Turkish soil (1942). *Evening Standard*, 16 Eylül, s. 2.
- Türk-İngiliz ticareti (1945). *Cumhuriyet*, 30 Mart, s. 1.
- Un programme pour la turquie à la B.B.C. (1948). *Istanbul*, 18 Şubat, s. 2.
- Yaşar, H. (2010). Yurtdışında bir kültür kurumu: Londra halkevi. *Ankara üniversitesi türk inkılâp tarihi enstitüsü atatürk yolu dergisi*, 45, 177-215.
- You can learn turkish in marylebone (1944). *Kensington Post/Middlesex Independent&West London Star*, 22 Nisan, s. 1.

EK-1**Londra Halkevi'nin İdare Heyeti Hakkında Şifretel**

T. C.
Hariciye Vekâleti
Şifre Müdürlüğü
№ 6316/338

Londra B.İlgiliginde
Yazıldığı tarih 28/11/1947
Geldiği tarih 30/11/1947
Numarası 386

[Bu yazının mahrem tutulmasına itina edilecektir]

ŞİFRETEL

Hariciye Vekaletine

Halk Farkası Katibi Umumisi Dr. Fikri Tüzer'e

Burada bugün Halk Evi'nin idare heyeti riyasetinde British Council reisi Sir Robertson ve müteakit General Deedes ile Londra Başkonsolosu ve ticaret atagemizden ibaret olmak üzere teğekkül etmiştir. (müteakitler her kavgı bir)

İlk igtimada malum ve esham.... varidata dayanan bütgesinin tespit edilerek ayrıca takdim edileceğini arz ederim.

Aras

H. V.
1897 - 2
Tarih 2 - XII - 41

Futle 2
anlık Fursaya
1. XII 941

1 XII 4

D. F. Unum Müdürlüğüne
MUAMELE ÇÖRECEKNUSHA
19.10.2021 tarih ve 33363798 sayılı Karar ile gizliliği kaldırılmıştır.

BCA (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi). Londra'da açılacak türk halkevinin idare heyeti başkanlığında bir toplantı düzenlendiği (534/37390.149831.25).

EK-2

Londra Halkevi'nin Açılması Münasebetiyle John Masefield Tarafından Verilen Dostluk Mesajının Türkiye'de Duyurulması Amacıyla Tercümesine İlişkin Telgraf

T. C.
Hariciye Vekâleti
Umum Evrak Müdürlüğü
№

Fatih
Londrada Halk
evi açılması

Geldiği yer: Londra
Yazıldığı tarih: 19.11.1942
Geldiği tarih:
Numarası: *deh. İst. 206*
19.11.42

H. V.
D. I. D. I.
220-61
21-2-42

AÇIK TEL

Hariciye Vekâletine
Ankara

I- Londra Büyük Elçiliğimizden alınan İngilizce telgraf tecemesi 2-inci maddededir:

II6 " 1- Bu gün Londra'daki Halkevi'nin açılması münasebetile vaktile memleketimizi ziyaret etmiş olan meşhur şair Masefield'in gönderdiği dostluk mesajının metnini ikinci maddede arz ediyorum. Keyfiyetin Cumhuriyet Farkası Kütüblüğine bildirilmesi ve bu mesajın Matbuatımızla neşrinin temini yüksek takdirlerine bağlıdır.

2- Türk Hükümetinin Londra'da bir Halkevi açmakta bulunduğunu duymakla bahtiyarım. Halkevlerinin kadın ve erkek, genç ve ihtiyar her kes için bilgi, kültür, sosyal toplantı, kitap, fikir müdavelesi, konferans, tiyatro ve müzik bakımından birer merkez olduğunu vatandaşlarımız bilmeyebilirler. Halkevleri nereye gelmişse oraya bilgi, alâka, neşe, arkadaşlık, dostluk ve anlayış getirmiş ve bir çok dimağları batıl itiyadlardan kurtarmışlardır. Bunların temin ettiği faydaları ben bizzat gördüm. Bir kaç yıl önce o nefis yeni Türk baş şehrinin ziyaret etmek saadetini ermiş ve dört bir tarafında yeni bir hayatın ateşini sezmişdim. Bu yeni tesisin, (Türkiye dışındaki bu ilk Halkevinin) her iki halkın bir arada toplanmasını, fikir ve kültür ortaklığında bulunmasını, savaş sonu meselesi hakkında fikir teati etmesini ve birbirini cesaretlendirmesini kolaylaştırabileceğini düşünmekle mesrurum. Her necib şey nasıl muvaffak olursa bu müesseseye de, halkımıza sizdeki en iyi şeyleri bilmeğe ve sevmeye öğretmekle müesseselerinin büyük ümidlerini tahakkuk ettirecektir. Bilgi ve anlayış temini gibi temiz bir gaye için Londra'da açılan bu yeni müesseseye her türlü muvaffakiyetler diler, iyi niyetli bütün İngiliz kadın ve erkeğinin hissine terceman olarak size hoşgeldiniz derim.

Birer nüshası D.I. ve İst. D. ne verilmiştir.

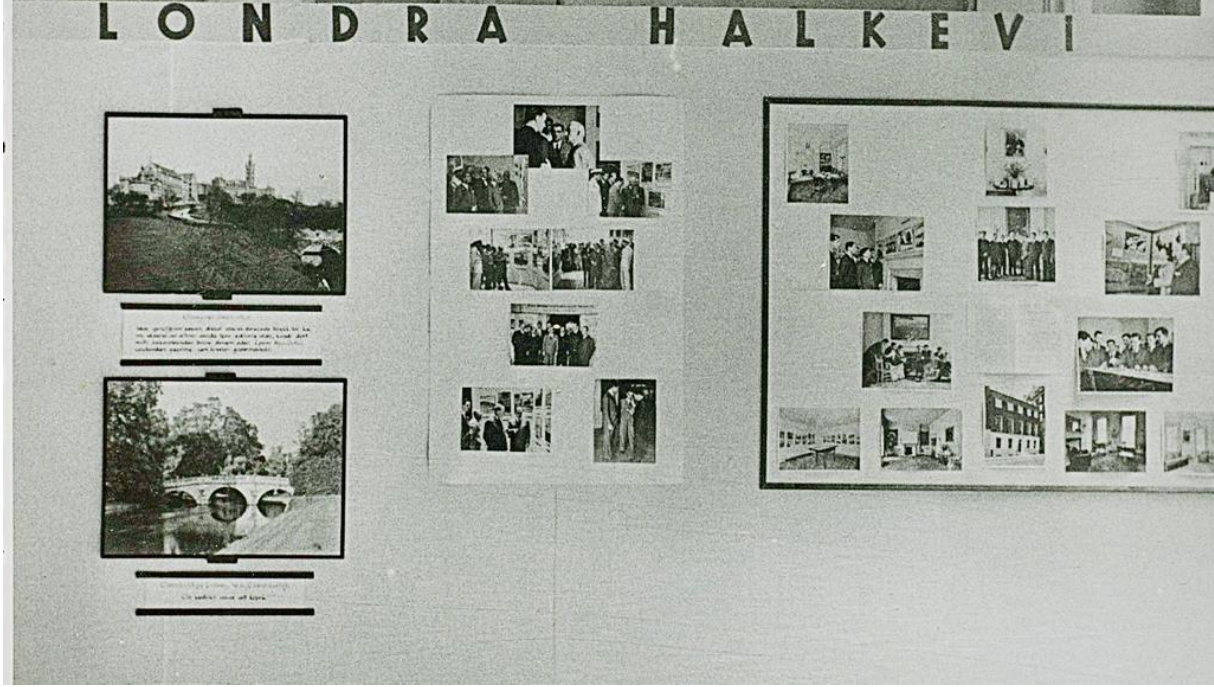
Aras John Masefield

19.10.2021 tarih ve 33363798 sayılı Karar ile gizliliği kaldırılmıştır.

BCA (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi). *Londra türk halkevinin açılması münasebetiyle ünlü şair masefield tarafından gönderilen dostluk mesajının cumhuriyet halk partisi ve basına iletilmesi talebi* (534/37390.149831.36).

EK-3

Ankara Halkevi'nde açılan İngiliz Eğitim Kurumları ve Üniversiteleri Sergisi'nde Londra Halkevi Panosu

BCA (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi). *Londra Halkevi'ndeki İngiliz Maarif Kurumları Sergisi* (BCA, 534/37398.150255.3).

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN İLETİŞİM BECERİLERİ İLE ÖĞRENCİ BAĞLILIĞI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN UNIVERSITY STUDENTS'
COMMUNICATION SKILLS AND STUDENTS' ENGAGEMENT

Merve ERGÜNEY* Nagihan TEPE**

Öz

Bu araştırmanın amacı üniversite öğrencilerinin iletişim becerileri ile öğrenci bağlılıkları arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırma ilişkisel araştırma modeli çerçevesinde yürütülmüştür. Araştırmanın çalışma grubu Samsun Üniversitesi'nde öğrenim gören öğrencilerden uygun örnekleme yöntemi ile seçilen 300 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak "İletişim Becerileri Ölçeği" ile "Yükseköğretimde Öğrenci Bağlılığı Ölçeği" kullanılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bazı bulgular şunlardır; üniversite öğrencilerinin iletişim becerileri ve öğrenci bağlılık düzeyleri ortalamanın üzerindedir. Öğrencilerin iletişim becerileri ile öğrenci bağlılıkları arasında ortalamaya yakın düzeyde, anlamlı ve pozitif yönlü ilişkiler tespit edilmiştir. 1. sınıf öğrencileri daha düşük düzeyde iletişim becerilerine sahipken 2. ve 3. sınıf öğrencilerinin iletişim becerilerinin daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Aileleri ile birlikte yaşayan öğrencilerin okula bağlılıklarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Cinsiyet ve anne-baba eğitim durumu ile öğrencilerin iletişim becerileri ve öğrenci bağlılıkları arasında anlamlı bir farklılık gözlenmemiştir.

Anahtar Kelime: İletişim Becerileri, Nicel Araştırma, Öğrenci Bağlılığı, Üniversite Öğrencileri.

Abstract

The aim of this study is to examine the relationship between university students' communication skills and their student engagement. The research was conducted within the framework of relational research model. The study group of the research consists of 300 students who were selected by convenient sampling method from the students studying at Samsun University. "Communication Skills Scale" and "Scale of Student Engagement in Higher Education" were used as data collection tools. Some of the findings obtained as a result of the research are as follows; Communication skills and student engagement levels of university students are above average. Significant and positive relationships were found between students' communication skills and their commitment to school at a level close to the average. While 1st year students have lower levels of communication skills, 2nd and 3rd year students have higher levels of communication skills. It was found that students living with their families had higher levels of student engagement. No significant difference was observed between gender and parental education level and students' communication skills and student engagement.

Keywords: Communication Skills, Quantitative Research, Student Engagement, University Students.

* Dr. Öğr. Üyesi, Samsun Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İletişim Tasarımı ve Yönetimi Bölümü, E-mail: merve.erguney@samsun.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1397-5769

** Dr. Öğr. Üyesi, Samsun Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İletişim Tasarımı ve Yönetimi Bölümü, E-mail: nagihan.tepe@samsun.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-5923-435X

GİRİŞ

Sosyal bir varlık olan insanın, diğer insanlarla ilişkilerinin düzenlenmesinde önemli bir rol oynayan iletişim; bir dizi akademik çalışmanın konusu olmuştur. İletişim insanların çevreleriyle uyum içinde yaşaması, ihtiyaçlarını karşılaması, yaşamını sürdürmesi, sorunlarını çözmesi gibi pek çok ihtiyacın karşılanması bakımından hayati önem taşımaktadır. Bu nedenle insanların doğumdan ölüme kadar aile, toplum, okul ve meslek hayatlarında iletişim becerilerini kazanmaları gerekmektedir. İletişim becerisine sahip bireyler, karşılaştıkları problemlerle daha sağlıklı bir biçimde başa çıkabilmekte ve sosyal yaşamlarında daha başarılı olabilmektedirler. Öte yandan bireylerin içinde buldukları toplumla uyumlu halde yaşayabilmeleri, başarılı ve mutlu bir hayat sürdürebilmeleri, karşılaştıkları sorunları en uygun biçimde çözebilme yeteneklerine bağlıdır (Cüceloğlu, 2002).

Okullar insan ilişkilerinin ve dolayısıyla iletişimin yoğun olduğu ortamlardır. Okul ortamlarında öğrencilerin akranlarıyla, öğretmenleriyle ve eğitim-öğretimin diğer paydaşlarıyla sağlıklı iletişim kurabilmeleri, iletişim becerilerini etkin kullanabilmelerine bağlıdır. Bireylerin iletişim becerileri düzeylerinin belirlenmesi, sahip oldukları becerilerin daha da geliştirilmesi ile ilgili çalışmalar yapmak açısından oldukça önemlidir (Owen & Bugay, 2014, s. 51, 53). İnsanların ihtiyaçlarını karşılamak üzere kullandıkları farklı iletişim becerileri, onların davranış örüntülerini oluşturmaktadır (Ersanlı & Balcı, 2006, s. 7). Dolayısıyla okul yaşamı açısından düşünüldüğünde okuldaki davranış örüntülerini açıklayan öğrenci bağlılığına yönelik davranışların, iletişim becerileriyle ilişkili olabileceğini söylemek mümkündür. Axelson ve Flick'e (2010) göre öğrenci bağlılığı, öğrencilerin sınıflarıyla, üniversiteleriyle ve birbirleriyle ne kadar bağlantılı olduklarını ifade eden bir kavramdır. Coates (2007, akt. Bilir Koca vd., 2022) öğrenci bağlılığını, aktif öğrenme, eğitim etkinliklerine katılım, öğretmenlerle etkili bir iletişim, üniversite toplulukları tarafından kabul edilmiş hissetme gibi öğrenciliğin akademik ve akademik olmayan süreçlerini de kapsayan geniş bir bakış açısıyla tanımlamıştır. Bu süreçlerin temeli, iletişime dayanmaktadır. İletişim becerileri yüksek olan öğrenciler, sınıf ortamında akranlarıyla ve öğretmenleriyle etkileşime daha açık, derse ve okul etkinliklerine katılma konusunda daha girişken olma potansiyeline sahiptir.

Bu çalışma iletişim becerileri yüksek olan öğrencilerin, öğrenci bağlılığının daha yüksek olabileceği hipotezine dayanmaktadır. İlgili literatür incelendiğinde gerek iletişim becerileri gerekse öğrenci bağlılığı konusunun çeşitli değişkenlerle ilişkisini araştıran çok sayıda araştırmaya rastlamak mümkündür. Bununla beraber, iletişim becerileri ile öğrenci bağlılığı

arasındaki ilişkiyi inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu araştırmadan elde edilen bulguların ilgili literatüre katkıda bulunacağı umulmaktadır.

Bu araştırmanın amacı üniversite öğrencilerinin iletişim becerileri ile öğrenci bağlılıkları arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu amaç çerçevesinde aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

Üniversite öğrencilerinin iletişim becerileri ve öğrenci bağlılıkları ne düzeydedir?

Üniversite öğrencilerinin iletişim becerileri ve öğrenci bağlılıkları arasında anlamlı ilişkiler bulunmakta mıdır?

Üniversite öğrencilerinin iletişim becerileri ve öğrenci bağlılıkları onların kişisel bilgilerine (cinsiyet, sınıf, buldukları şehirde aileleri ile yaşama durumu ve anne-baba eğitim durumu) göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

Bu çalışmanın literatür kısmında iletişim becerileri ve öğrenci bağlılığı kavramlarına ve bu kavramlarla ilişkili çalışmalara değinilmiştir. Ardından yöntem başlığı altında çalışmada kullanılan ilişkisel araştırma modeli tanıtılmış, evren-örneklem, veri toplama araçları, verilerin analizi hakkında bilgi verilmiş ve daha sonra bulgular ortaya konmuştur. Çalışmanın sonuç bölümünde ise çalışmadan elde edilen bulgular literatürdeki çalışmalar referans gösterilerek tartışılmış ve önerilerde bulunulmuştur.

1. Kavramsal Çerçeve

Çalışmanın bu bölümünde, araştırma kapsamında ele alınan *iletişim becerileri* ve *öğrenci bağlılığı* kavramları ve bu kavramlarla ilgili literatüre yer verilecektir.

1.1. İletişim becerileri

İletişim, “fikir ve duyguları ifade etme veya insanlara bilgi verme etkinliği veya süreci” olarak tanımlanmaktadır (Oxford Learner's Dictionary, 2022). İletişimin unsurlarını; kaynak, hedef kişi veya kitle, mesaj ve kanal olarak belirtmek mümkündür. Kaynaktan gelen mesajın hedef kişi veya kişiler tarafından doğru olarak anlaşılması, iletişimde bulunan kişilerin anladıklarını ve anlaşıldıklarını hissetmeleri sağlıklı iletişim süreci ile gerçekleşebilir. Sağlıklı bir iletişim sürecinin gerçekleşebilmesi açısından iletişim becerileri oldukça önemlidir. İletişim becerisi, bireylerin ilettiği mesajları doğru bir şekilde kodlaması ve aktarması, aynı zamanda aldığı mesajları doğru şekilde anlamlandırmasını sağlayan etkili karşılık verme ve etkin dinleme becerilerinin tamamıdır (Deniz, 2003, s. 8).

Alan yazın incelendiğinde bireylerin iletişim becerilerinin geliştirilip geliştirilemeyeceğini açıklamak üzere birçok çalışma yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalarda, bireylere iletişim

becerileri ile eğitim verilmesi durumunda bu eğitimlerin iletişim beceri düzeylerini artırdığı ortaya çıkmıştır (Collingwood, 1971; DeCarlo & Mann, 1985; Marteau vd., 1991; Moorhead & Winefield, 1991). Bununla beraber iletişim becerilerinin, ilişki doyumu (Eğeci & Gençöz, 2006), yaşam doyumu (Demirdağ, 2022; Usta & Bilici, 2022), akademik başarı (Shan vd., 2014; Uygun & Arıkan, 2019), sosyal medya bağımlılığı (Aliusta vd., 2019) telefon bağımlılığı (Ayar & Gürkan, 2022; Cerit vd., 2018) internet bağımlılığı (Ansari vd., 2017; Sari & Karagun, 2020) sosyal etkileşim (Guillén-Chávez vd., 2021) sosyal medya kullanımı (Turgut vd., 2018) vb. çeşitli değişkenlerle ilişkisini açıklayan çok sayıda araştırma yapılmıştır. İletişim becerilerinin cinsiyet, yaş, öğrenim görülen program/bölüm, sınıf kademesi, ebeveynlerin eğitim düzeyi vb. değişkenlere göre açıklandığı çalışmalar da mevcuttur (Baykara Pehlivan, 2005; Black, 2000; Çetinkaya, 2011; Dilekman vd., 2010; Erigüç vd., 2013; Erözkan, 2005; Görmüş vd., 2013; Graf vd., 2017; Gülbahçe, 2010; Kılıcı vd., 2009; Owen & Bugay, 2014; Reed vd., 1999; Tozoğlu & Bayraktar, 2014; Yılmaz vd., 2011).

Yapılan araştırmalar sağlıklı bir iletişim ortamı ve iletişim becerilerinin yüksek olmasının birçok olumlu durumu da beraberinde getirdiğini göstermektedir. Guillén-Chávez ve arkadaşlarının (2021) çalışmasında öğrencilerin iletişim becerilerini geliştirmeleri durumunda sosyal etkileşimlerinin güçlendiği sonucuna varılmıştır. Güçlü (2001, s. 150), öğrencilerin dersi sevmesi, ders çalışma alışkanlığı kazanmasında öğretmen-öğrenci arasındaki iletişimin oldukça önemli olduğunu ileri sürmektedir. Erigüç ve arkadaşlarının (2013) çalışmasında iletişim becerileri yüksek olan öğrencilerin arkadaşlarıyla ilişkilerinin olumlu ve sakin olduğu ortaya çıkmıştır.

1.2. Öğrenci bağlılığı

Bireyin içinde bulunduğu aile, okul, işyeri gibi toplumsal gruplar içerisinde o gruba ait olma-birey olma dengesi “biz bilinci” ile oluşur. Biz bilinci; anlamlı, coşkulu ve sağlıklı bir hayatın temelini oluşturur (Cüceloğlu, 2002, s. 86). İşte bu biz olma bilinci bireyin içinde bulunduğu örgüte/kuruma olan bağlılığı ile yakından ilişkilidir. Bireylerin deneyimleri doğrultusunda içerisinde yer aldığı örgüte/kuruma karşı duyduğu bağ ya da örgütle/kurumla sağladığı ilişki, bağlılık olarak adlandırılmaktadır (Çınkır vd., 2021, s. 274). Bağlılık kavramı alan yazında önceleri daha çok örgüt ve çalışanlar açısından incelenmiştir. “Öğrenci bağlılığı” kavramı ise 1930'lardan beri tartışılmaktadır (Fargo & Mastrangelo, 2021, s. 253). Öğrenci bağlılığına yönelik tanım, genellikle öğrencilerin okula aidiyet duygusu ile ilgili psikolojik bir bileşen ile okul değerlerinin kabulü ve okul faaliyetlerine katılımı ile ilgili davranışsal bir bileşenle özdeşleştirilmektedir (Finn, 1993; Finn & Voelkl, 1993; Goodenow, 1993; Voelkl, 1996).

Öğrenci bağlılığı, öğrencilerin öğrenim gördükleri okul ile kurdukları bağ, özdeşim ya da duyuşsal tepkiler olarak tanımlanabilir (Çinkır vd., 2021, s.276).

Fredricks ve arkadaşları (2004, 62-63), öğrenci bağlılığının üç ayrı boyutu olduğunu öne sürmektedir:

Davranışsal bağlılık: Davranışsal olarak bağlı olan öğrenciler tipik olarak okula devam etme, okuldaki faaliyetlere dahil olma gibi davranışsal kurallara uyarlar.

Duygusal bağlılık: Duygusal olarak okula bağlılık duyan öğrenciler; okula ilgi duyar, okulda olmaktan zevk alır veya okula karşı aidiyet duygusu hisseder.

Bilişsel bağlılık: Bilişsel olarak okula bağlılık duyan öğrenciler, öğrenmelerine yatırım yapacak davranışlar sergiler.

Okula ve derslere devam etmek, okul çalışmaları ve ders dışı etkinliklere katılım durumları gibi faktörler, öğrencilerin okulla özdeşleşmelerini sağlayan olumlu davranışlardır. Öte yandan derse hazırlıksız gelme, ödevleri tamamlamamak, ders çalışmamak, okula karşı ilgisiz davranmak, kötü notlar almak ya da okuldan uzaklaştırma almak gibi davranışlar öğrencilerin okula ilgisizliğinin belirtileridir (Hashim & Sani, 2008, s. 23). Kuh'a göre (2003, s. 25; 2009, s. 5) okulla bağlılık duyan öğrenci eğitsel açıdan verimli faaliyetlerde bulunabilmektedir. Bu durum aynı zamanda öğrencilerin üniversiteden sonra üretken bir yaşamlarının olması için ihtiyaç duydukları becerilerin temelini oluşturur. Başka bir deyişle, bağlılık, sürekli öğrenme ve kişisel gelişim kapasitelerini artıran zihin ve duygu alışkanlıklarının geliştirilmesine yardımcı olmaktadır.

Öğrenci bağlılığını araştıran çalışmalara artan bir ilgi vardır. Bu ilginin nedeni öğrenci bağlılığının; düşük başarı, motivasyon eksikliği, okula karşı hoşnutsuzluk ve okul terkine karşı bir panzehir olarak görülmesidir (Fredricks vd., 2005, s. 305). İlgili literatür incelendiğinde öğrenci bağlılığı ile çeşitli değişkenler arasındaki ilişkiyi araştıran birçok çalışma yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmaların büyük bir kısmı öğrenci bağlılığı ve akademik başarı arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalardan oluşmaktadır (Dotterer & Lowe, 2011; Heng, 2014; Kaya & Boyraz, 2021; Lei vd., 2018; Leksuwanakun vd., 2022; Tao vd., 2022). Bununla beraber, öğrenci bağlılığı ile okul ortamı (Finn & Voelkl, 1993; Wang & Holcombe, 2010; Yang vd., 2017); okuryazarlık becerileri (fen, matematik) (Willms, 2003) ailesel faktörler arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar (Descals-Tomás vd., 2021; Malczyk & Lawson, 2019) mevcuttur.

2. Yöntem

Bu araştırma; üniversite öğrencilerinin iletişim becerileri ve öğrenci bağlılıkları arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmayı amaçladığından ilişkisel araştırma modeli ile tasarlanmıştır. Bu araştırmanın amacı neden-sonuç ilişkilerini ortaya çıkarmaktan ziyade değişkenler arası ilişkiyi tanımlamaktır (Lappe, 2000). İlişkisel araştırma modeli, iki veya daha fazla değişken arasındaki değişimin durumunu ve derecesini tespit etmeyi amaçlar (Fraenkel vd., 2012). Bu modelin temeli değişkenler arasındaki ilişkilere (Şimşek, 2012). Basitçe ifade etmek gerekirse ilişkisel araştırma modeli, bir değişkendeki artışın veya azalışın başka bir değişkendeki artışa veya azalmaya karşılık gelip gelmediğini inceler (Tan, 2014).

Bu araştırma için Samsun Üniversitesi Etik Kurulu tarafından 10.11.2022 tarihinde ve 2022/87 sayılı Karar ile etik kurul onayı verilmiştir.

2.1. Evren ve örneklem

Bu araştırmanın çalışma grubu Samsun Üniversitesi'nde öğrenim gören öğrencilerden oluşmaktadır. Uygun örnekleme yöntemi ile belirlenen 300 öğrenci örneklem grubu olarak belirlenmiştir. Gönüllülük esasına göre doldurulan ölçek formlarından geçersiz, hatalı ve uç veri içeren 15 veri toplama aracı ayıklandıktan sonra 285 veri toplama aracı araştırma kapsamına dâhil edilmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin %63'ünü kadın, %37'sini erkek öğrenciler oluşturmaktadır.

Aşağıda Tablo 1'de örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin cinsiyet, sınıf, buldukları şehirde aileleri ile yaşama durumu ve anne-baba eğitim durumuna göre dağılımlarına yer verilmiştir.

Tablo 1. Öğrencilerin Kişisel Bilgileri

Değişken		N	%
Cinsiyet	Kadın	179	63
	Erkek	106	37
Sınıf	1. sınıf	109	39
	2. sınıf	63	22
	3. sınıf	62	21
	4. sınıf	51	18
Annenin eğitim durumu	Okuma yazma bilmiyor	16	6

	İlkokul mezunu	109	38
	Ortaokul mezunu	47	16
	Lise mezunu	75	26
	Üniversite mezunu	33	12
	Lisansüstü eğitim mezunu	5	2
Babanın eğitim durumu	Okuma yazma bilmiyor	4	1
	İlkokul mezunu	78	27
	Ortaokul mezunu	62	22
	Lise mezunu	70	24
	Üniversite mezunu	65	23
	Lisansüstü eğitim mezunu	6	2
Samsun'da aileniz ile birlikte mi yaşıyorsunuz?	Evet	116	41
	Hayır	169	59
Toplam		285	100

2.2. Veri toplama araçları

Araştırma kapsamında Owen ve Bugay (2014) tarafından geliştirilen “İletişim Becerileri Ölçeği” ile Çınkır ve arkadaşları (2021) tarafından geliştirilen “Yükseköğretimde Öğrenci Bağlılığı Ölçeği” kullanılmıştır. Ayrıca ölçekte öğrencilerin kişisel bilgilerinin yer aldığı bir bölüm bulunmaktadır. Kullanılan ölçekler için yazarlardan e-posta yoluyla kullanım izni alınmıştır. Hazırlanan veri toplama aracı öğrencilere Google Form aracılığıyla ulaştırılarak veriler toplanmıştır.

İletişim becerileri ölçeği; Owen ve Bugay (2014) tarafından geliştirilmiş olup; “hiçbir zaman” (1) ve “her zaman” (5) arasında değer alan 5’li Likert türündedir. Ölçek 4 alt boyut ve 25 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin alt boyutları iletişim ilkeleri ve temel beceriler (10 madde), kendini ifade etme (4 madde), etkin dinleme ve sözel olmayan iletişim (6 madde), ve iletişim kurmaya isteklilik (5 madde) şeklindedir. Ölçeğin Cronbach alfa kullanılarak hesaplanan güvenirlik katsayısı ,88 olarak verilmiştir.

Yükseköğretimde öğrenci bağlılığı ölçeği; Çınkır ve arkadaşları (2021) tarafından geliştirilmiş olup; 1 = hiç katılmıyorum ve 5 = tamamen katılıyorum arasında değer alan 5’li likert türünde,

tek boyut ve 14 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin Cronbach alfa kullanılarak hesaplanan güvenilirlik katsayısı ,93 olarak verilmiştir.

2.3. Verilerin analizi

Öğrencilerin iletişim becerileri ve öğrenci bağlılıkları arasındaki ilişkiyi tespit etmek üzere pearson momentler çarpımı korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Kişisel bilgilere göre değişkenler arasında anlamlı farklılık olup olmadığını tespit etmek için ise t-testi, Anova ve Kruskal Wallis analizleri uygulanmıştır.

3. Bulgular

Araştırmanın amacına uygun olarak ilk önce öğrencilerin iletişim becerileri ve öğrenci bağlılıkları durumlarının ne düzeyde olduğu incelenmiştir. Aşağıda Tablo 2’de bu değişkenler ve alt boyutlarına göre öğrencilerin durumları gösterilmiştir.

Tablo 2. Öğrenci Bağlılığı İle İletişim Becerilerinin Alt Boyutlara Göre İncelenmesi

Değişkenler	N	X	Ss	Min.	Max.
Öğrenci Bağlılığı (ÖB)	285	3.17	.87	1.00	5.00
İletişim Becerileri (İB)	285	3.88	.43	1.78	4.94
İletişim ilkeleri ve temel becerileri (İİTB)	285	4.03	.54	1.67	5.00
Kendini ifade etme (KİE)	285	3.69	.61	1.67	5.00
Etkin dinleme ve sözel olmayan iletişim (EDSOİ)	285	3.97	.61	2.00	5.00
İletişim kurmaya isteklilik (İKİ)	285	3.97	.61	2.00	5.00

Öğrencilerin iletişim becerileri ve öğrenci bağlılığına ait puanlar incelendiğinde ortalamanın üzerinde bir düzeyde oldukları görülmektedir. İletişim becerilerinin alt boyutlarına göre ise *iletişim ilkeleri ve temel becerileri* boyutunda en yüksek puanlara sahip olduklarını söylemek mümkündür. Diğer boyutlara göre daha düşük olan boyutun ise *kendini ifade etme* boyutu olduğu söylenebilir. Bu sonuçlara göre öğrencilerin iletişim becerilerinin genel manada iyi olduğu ve öğrenci bağlılık düzeylerinin de yüksek olduğu ifade edilebilir.

Aşağıda Tablo 3’te öğrenci bağlılığı ve iletişim becerileri arasındaki ilişkiler yer almaktadır.

Tablo 3. Öğrenci Bağlılığı ve İletişim Becerileri Arasındaki İlişkiler

İB	İİTM	KİE	EDSOİ	İKİ	OB
----	------	-----	-------	-----	----

İB	1	.66**	.71**	.76**	.75**	.22**
İİTB		1	.20**	.33**	.19**	.12**
KİE			1	.43**	.73**	.16**
EDSOİ				1	.49**	.19**
İKİ					1	.17**
ÖB						1

**p<.01

Tablo 3 incelendiğinde öğrencilerin öğrenci bağlılığı ve iletişim becerileri arasında ortalamaya yakın düzeyde, pozitif yönlü ve anlamlı ilişki ($r = .22$, $p < .01$) tespit edildiği görülmektedir. Başka bir anlatımla öğrencilerin iletişim becerileri arttığında öğrenci bağlılıklarının arttığı ifade edilebilir. Bu durum, kendini daha rahat ifade eden, diğerlerini anlama becerisini sahip olan, iletişim kurmaya istekli öğrencilerin öğrenim gördükleri üniversiteye bağlılıklarının daha yüksek olması şeklinde yorumlanabilir. Bu bağlamda öğrencilerin iletişim becerilerini arttırarak onların öğrenci bağlılıklarının artırılabilceğini söylemek mümkündür.

Aşağıda Tablo 4a'da öğrenci bağlılığının cinsiyet ve aileleri ile birlikte yaşama durumlarına göre incelenmesine ilişkin t-testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 4a. Öğrenci Bağlılığının Cinsiyet ve Aileleri ile Birlikte Yaşama Durumlarına Göre İncelenmesi

Değişken	Gruplar	N	X	Ss	t	Sd	p
Cinsiyet	Kadın	179	3.23	.81	1.55	283	.12
	Erkek	106	3.07	.96			
Aile ile birlikte yaşama durumu	Evet	116	3.30	.89	2.03	283	.04
	Hayır	169	3.09	.85			

Tablo 4a'ya göre öğrenci bağlılığı, öğrencilerin aileleri ile birlikte yaşama durumlarına göre anlamlı farklılık göstermektedir ($p = .00$). Öğrenim gördükleri şehirde aileleri ile birlikte yaşayan öğrencilerin öğrenci bağlılık puanları daha yüksek çıkmıştır. Aileleri ile birlikte yaşama durumunun öğrencilere büyük bir destek ve güven sağladığını söylemek mümkündür. Ayrıca öğrenim gördüğü üniversitede tek başına olmayan öğrenciler yemek, barınma gibi temel ihtiyaçları düşünmek durumunda kalmayıp kendilerini daha rahat hissedebilirler. Bu sebeplerin

öğrencilerin sadece eğitim öğretim hayatına odaklanarak öğrenci bağlılık düzeyini arttırdığını söylemek mümkündür.

Aşağıda Tablo 4b’de öğrencilerin iletişim becerilerinin cinsiyet ve aileleri ile birlikte yaşama durumlarına göre incelenmesine ilişkin t-testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 4b. Öğrencilerin İletişim Becerilerinin Cinsiyet ve Aileleri ile Birlikte Yaşama Durumlarına Göre İncelenmesi

Değişken	Gruplar	N	X	Ss	t	Sd	p
Cinsiyet	Kadın	179	3.91	.38	1.56	283	.11
	Erkek	106	3.83	.49			
Aile ile birlikte yaşama durumu	Evet	116	3.86	.46	-.71	283	.47
	Hayır	169	3.89	.41			

Öğrencilerin cinsiyet ve aileleri ile birlikte yaşama durumlarına göre iletişim becerilerinin incelendiği Tablo 4b’ye göre her iki değişken ile de öğrencilerin iletişim becerileri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Başka bir anlatımla öğrencilerin iletişim becerileri onların cinsiyetine ya da öğrenim gördükleri üniversitede aileleri ile birlikte yaşama durumlarına göre değişmemektedir. Kadın ve erkek öğrencilerin her iki değişken için de puanları birbirine yakın ve ortalamanın üzerindedir. Benzer şekilde aileleri ile birlikte yaşayan ve yaşamayan öğrencilerin de hem iletişim becerileri hem de öğrenci bağlılık puanları birbirine yakın olup ortalamanın üzerinde tespit edilmiştir.

Tablo 5a. Öğrenci Bağlılığının Sınıf Değişkenine Göre İncelenmesi

Değişkenler	N	X	Ss	F	df	p
1. sınıf	109	3.23	.76	1.55	3	.20
2. sınıf	63	3.31	.78			
3.sınıf	62	3.05	.97			
4.sınıf	51	3.03	1.03			

Yukarıda Tablo5a’da öğrenci bağlılığının sınıf değişkenine göre incelenmesine ilişkin Anova testi sonuçları incelendiğinde anlamlı bir farklılık tespit edilmediği görülmektedir. Başka bir

anlatımla sınıf düzeyi fark etmeksizin öğrenci bağlılığı puanları birbirine yakın ve ortalamanın üzerinde tespit edilmiştir.

Aşağıda Tablo 5b’de öğrencilerin iletişim becerilerinin sınıf değişkenine göre incelenmesine ilişkin Anova testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 5b. Öğrencilerin İletişim Becerilerinin Sınıf Değişkenine Göre İncelenmesi

Değişkenler	N	X	Ss	F	df	p
1. sınıf	109	3.79	.46	3.05	3	.02
2. sınıf	63	3.98	.41			
3.sınıf	62	3.94	.43			
4.sınıf	51	3.87	.36			

Öğrencilerin öğrenim gördükleri sınıf değişkenine göre iletişim becerilerinin incelenmesine ilişkin Tablo 5b incelendiğinde öğrencilerin iletişim becerilerinin sınıf değişkenine göre anlamlı olarak farklılaştığı görülmektedir ($p = .02$). Sınıf düzeylerine göre ortalama puanlar incelendiğinde 2. ve 3. sınıflara devam eden öğrencilerin iletişim becerilerinin yüksek olduğu 1. sınıfların ise diğerlerine göre daha düşük iletişim becerilerine sahip olduğunu söylemek mümkündür. Üniversitede öğrenim görmeye henüz yeni başlayan 1. sınıf öğrencileri için yeni bir ortama girmek, çevresiyle iletişim kurmaya çalışmak ve üniversiteyi tanımak gibi faktörlerin iletişim becerilerine ait ortalama puanı etkileyebileceğini söylemek mümkündür.

Aşağıda Tablo 6a ve 6b’de öğrenci bağlılığı ve iletişim becerilerinin anne ve baba eğitim durumlarına göre incelenmesine ilişkin Kruskal-Wallis testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 6a. Öğrenci Bağlılığı ve İletişim Becerilerinin Anne Eğitim Durumlarına Göre İncelenmesi

Değişken	Gruplar	N	Sıra ort.	sd	X ²	p
Öğrenci bağlılığı	Okuma yazma bilmiyor	16	129.25	5	8.07	.15
	İlkokul mezunu	109	154.35			
	Ortaokul mezunu	47	118.16			
	Lise mezunu	75	150.03			
	Üniversite mezunu	33	130.83			
	Lisansüstü eğitim mezunu	5	148.00			

İletişim becerileri	Okuma yazma bilmiyor	16	134.91	5	5.99	.30
	İlkokul mezunu	109	155.22			
	Ortaokul mezunu	47	129.43			
	Lise mezunu	75	137.85			
	Üniversite mezunu	33	131.44			
	Lisansüstü eğitim mezunu	5	183.70			

Tablo 6b. Öğrenci Bağlılığı ve İletişim Becerilerinin Baba Eğitim Durumlarına Göre İncelenmesi

Değişken	Gruplar	N	Sıra ort.	sd	X ²	p
Öğrenci bağlılığı	Okuma yazma bilmiyor	4	178.50	5	7.61	.17
	İlkokul mezunu	78	158.85			
	Ortaokul mezunu	62	134.85			
	Lise mezunu	70	138.58			
	Üniversite mezunu	65	130.35			
	Lisansüstü eğitim mezunu	6	186.08			
İletişim becerileri	Okuma yazma bilmiyor	4	132.50	5	2.31	.80
	İlkokul mezunu	78	145.42			
	Ortaokul mezunu	62	134.05			
	Lise mezunu	70	145.74			
	Üniversite mezunu	65	142.69			
	Lisansüstü eğitim mezunu	6	182.42			

Tablo 6a ve Tablo 6b incelendiğinde öğrencilerin anne ve baba eğitim durumları ile öğrenci bağlılığı ve iletişim becerileri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Başka bir anlatımla öğrencilerin öğrenci bağlılıkları ya da iletişim becerilerine ilişkin puanlar anne ya da baba eğitim durumları fark etmeksizin birbirine yakın olarak hesaplanmıştır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Üniversite öğrencilerinin iletişim becerileri ve öğrenci bağlılıkları arasındaki ilişkilerin araştırıldığı, ayrıca bazı kişisel değişkenlere göre bu durumların farklılık gösterip göstermediğini incelemeyi amaçlayan bu araştırmanın sonuçları aşağıda özetlenmiştir:

Üniversite öğrencilerinin iletişim becerileri ve öğrenci bağlılık düzeyleri ortalamanın üzerindedir. İletişim becerilerinin alt boyutlarına göre değerlendirildiğinde ise öğrencilerin, iletişim ilkeleri ve temel becerileri boyutunda diğer boyutlara göre daha yüksek düzeyde becerilere sahip oldukları görülmüştür. Öğrencilerin iletişim becerileri ile öğrenci bağlılıkları arasında ortalamaya yakın düzeyde, anlamlı ve pozitif yönlü ilişkiler tespit edilmiştir. İletişim becerileri arttığında öğrencilerin öğrenci bağlılıklarının artacağını söylemek mümkündür.

Öğrencilerin iletişim becerilerinin öğrenim gördükleri sınıf düzeyine göre farklılaştığı, 1. sınıf öğrencileri daha düşük düzeyde iletişim becerilerine sahipken 2. ve 3. sınıf öğrencilerinin iletişim becerilerinin daha iyi olduğu görülmüştür. Alanyazında öğrencilerin iletişim becerilerinin öğrenim gördükleri sınıf düzeyine göre değişkenlik gösterip göstermediğine dair farklı sonuçlarla karşılaşmak mümkündür. Erözkan (2005), Dilekmen ve arkadaşları (2010) ile Görmüş ve arkadaşlarının (2013) çalışmalarında öğrencilerin öğrenim gördükleri sınıf düzeyine göre iletişim becerileri arasında bir farklılık olmadığı ortaya çıkmıştır. Bununla beraber, Gülbahçe (2010) ve Baykara Pehlivan'ın (2005) çalışmalarında öğrencilerin sınıf seviyesi yükseldikçe iletişim becerilerinin de arttığı tespit edilmiştir.

Öğrencilerin öğrenci bağlılıkları ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir farklılık gözlenmemiştir. Bununla beraber, Voelkl'nin (1996), Osterman'ın (2000) ve Arastaman'ın (2009) çalışmalarında kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre okula daha yüksek düzeyde bağlılık duyduğu ortaya çıkmıştır.

Öğrencilerin iletişim becerileri ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir farklılık gözlenmemiştir. Bu konuda alan yazında farklı sonuçlarla karşılaşmak mümkündür. Çalışmaların bir kısmında, kadınların erkeklere göre daha yüksek düzeyde iletişim becerilerine sahip olduğu (Black, 2000; Çetinkaya, 2011; Graf vd., 2017; Kılıcıgil vd., 2009; Owen & Bugay, 2014; Reed vd., 1999; Yılmaz vd., 2011) bir kısmında ise (Dilekman vd., 2010; Erözkan, 2005; Görmüş vd., 2013; Gülbahçe, 2010; Tozoğlu & Bayraktar, 2014) iletişim becerileri ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık olmadığı ortaya çıkmıştır.

Anne-baba eğitim durumu ile öğrencilerin öğrenci bağlılıkları arasında anlamlı bir farklılık gözlenmemiştir. Arastaman'ın (2009) çalışmasında ise annenin eğitim durumu düşük olan

öğrencilerin öğrenci bağlılıkları, annenin eğitim durumu daha yüksek olan öğrencilere göre daha yüksek iken; babanın eğitim durumu ile öğrenci bağlılığı arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bununla beraber yurt dışındaki çalışmalarda aile eğitim durumu arttıkça öğrenci bağlılığının da arttığını gösteren çalışmalar mevcuttur. Örneğin Davis-Kean (2005), Fullarton, (2002) ile Finn ve Voelkl'nin (1993) çalışmalarında aile eğitim durumu ile öğrenci bağlılığı arasında pozitif yönlü doğrusal bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Anne-baba eğitim durumu ile öğrencilerin iletişim becerileri arasında da anlamlı bir farklılık gözlenmemiştir. Literatürde benzer sonuçlara rastlamak mümkündür. Çetinkaya (2011) ile Erigüç ve arkadaşlarının (2013) çalışmalarında da iletişim becerileri ile anne ve babanın eğitim durumu değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Öğrencilerin öğrenci bağlılıkları ise öğrenim gördükleri şehirde aileleri ile birlikte yaşama durumuna göre farklılaşmaktadır. Aileleri ile birlikte yaşayan öğrencilerin öğrenci bağlılıklarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

ÖNERİLER

Öğrencilerin üniversiteye başladıkları ilk dönem daha nitelikli ve uzun soluklu planlanmış oryantasyon faaliyetleri gerçekleştirilmesi daha kolay uyum sağlamalarına yardımcı olabilir. Ayrıca öğrencilerin iletişim becerilerini geliştirmek için gerek bireysel gerekse örgütsel faaliyetler düzenlenerek hem iletişim becerileri hem de dolaylı olarak öğrenci bağlılığı artırılabilir. Örneğin üniversitelerde öğrenci toplulukları gibi örgütsel yapılar, öğrencilerin iletişim becerilerini geliştirmeleri ve öğrenci bağlılığını artırmaları için fırsatlar sunabilir. Bu gruplar, öğrencilerin ilgi duydukları alanlarda kendilerini geliştirmelerine, yeni insanlarla tanışmalarına ve sosyal ağlarını genişletmelerine yardımcı olabilir. Bu faaliyetlerin nasıl olması, neleri içermesi gibi birtakım durumların tespit edilebilmesi için öğrenci görüşlerinin incelendiği çalışmalar gerçekleştirilebilir.

Ayrıca bundan sonra iletişim becerileri ve öğrenci bağlılığına yönelik yapılacak olan araştırmalarda nitel araştırma yöntemleri kullanılabilir. Bu kapsamda derinlemesine görüşme, odak grup, soru formu yoluyla elde edilen veriler de kullanılarak veri çeşitlemesi yapılması faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aliusta, Z., Akmanlar, Z., & Gökkaya, F. (2019). The relationship between communication skills and social media addiction among university students. *Anatolian Journal of Psychiatry*, 20(Special Issue 1), 10. <https://doi.org/10.5455/apd.302644847>
- Ansari, H., Mohammadpoorasl, A., Shahedifar, N., Sahebihagh, M. H., Fakhari, A., & Hajizadeh, M. (2017). Internet addiction and interpersonal communication skills among high school students in Tabriz, Iran. *Iranian Journal of Psychiatry and Behavioral Sciences*, 11(2). <https://doi.org/10.5812/ijpbs.4778>
- Arastaman, G. (2009). Lise birinci sınıf öğrencilerinin okula bağlılık (school engagement) durumlarına ilişkin öğrenci, öğretmen ve yöneticilerin görüşleri. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26, 102-112.
- Axelson, R. D., & Flick, A. (2010). Defining student engagement. *Change: The Magazine of Higher Learning*, 43(1), 38-43. <https://doi.org/10.1080/00091383.2011.533096>
- Ayar, D., & Gürkan, K. P. (2022). The effect of nursing students' smartphone addiction and phubbing behaviors on communication skill. *CIN: Computers, Informatics, Nursing*, 40(4), 230-235. <https://doi.org/10.1097/CIN.0000000000000834>
- Baykara P. K. (2005). Öğretmen adaylarının iletişim becerisi algıları üzerine bir çalışma. *İlköğretim Online*, 4(2), 17-24.
- Bilir Ko. B., Karadağ, E., & Çekiç, O. (2022). Yükseköğretim öğrenci bağlılığı ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 1-19. <https://doi.org/10.32329/uad.981691>
- Black, K. A. (2000). Gender differences in adolescents' behavior during conflict resolution tasks with best friends. *Adolescence*, 35(139), 499-512.
- Cerit, B., Çıtak Bilgin, N., & Ak, B. (2018). Relationship between smartphone addiction of nursing department students and their communication skills. *Contemporary Nurse*, 54(4-5), 532-542. <https://doi.org/10.1080/10376178.2018.1448291>
- Collingwood, T. R. (1971). Retention and retraining of interpersonal communication skills. *Journal of Clinical Psychology*, 27(2), 294-296. [https://doi.org/10.1002/1097-4679\(197104\)27:2<294::AID-JCLP2270270246>3.0.CO;2-S](https://doi.org/10.1002/1097-4679(197104)27:2<294::AID-JCLP2270270246>3.0.CO;2-S)
- Cüceloğlu, D. (2002). *İletişim donanımları* (65. bs). Remzi Kitabevi.
- Çetinkaya, Z. (2011). Türkçe öğretmen adaylarının iletişim becerilerine ilişkin görüşlerinin belirlenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 19(2), 567-576.
- Çınkır, Ş., Kurum, G., & Yıldız, S. (2021). Yükseköğretimde öğrenci bağlılığı ölçeği: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*. <https://doi.org/10.30703/cije.717825>
- Davis-Kean, P. E. (2005). The influence of parent education and family income on child achievement: the indirect role of parental expectations and the home environment.

- Journal of Family Psychology*, 19(2), 294-304. <https://doi.org/10.1037/0893-3200.19.2.294>
- DeCarlo, J. J., & Mann, W. C. (1985). The effectiveness of verbal versus activity groups in improving self-perceptions of interpersonal communication skills. *The American Journal of Occupational Therapy*, 39(1), 20-27. <https://doi.org/10.5014/ajot.39.1.20>
- Demirdağ, S. (2022). Examining life satisfaction and communication skills of university students as the predictors of their motivation. *Yuksekogretim Dergisi*, 12(1), 51-60. <https://doi.org/10.2399/yod.20.707231>
- Deniz, İ. (2003). *İletişim becerileri eğitiminin ilköğretim 8. sınıf öğrencilerinin iletişim becerisi düzeylerine etkisi* (YÖK Tez Merkezi, Yüksek Lisans). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Descals-Tomás, A., Rocabert-Beut, E., Abellán-Roselló, L., Gómez-Artiga, A., & Doménech-Betoret, F. (2021). Influence of teacher and family support on university student motivation and engagement. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(5), 2606. <https://doi.org/10.3390/ijerph18052606>
- Dilekman, M., Başcı, Z., & Bektaş, F. (2010). Eğitim fakültesi öğrencilerinin iletişim becerileri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 223-231.
- Dotterer, A. M., & Lowe, K. (2011). Classroom context, school engagement, and academic achievement in early adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 40(12), 1649-1660. <https://doi.org/10.1007/s10964-011-9647-5>
- Eğeci, İ. S., & Gençöz, T. (2006). Factors associated with relationship satisfaction: importance of communication skills. *Contemporary Family Therapy*, 28(3), 383-391. <https://doi.org/10.1007/s10591-006-9010-2>
- Erigüç, G., Şener, T., & Eriş, H. (2013). İletişim becerilerinin değerlendirilmesi: bir meslek yüksekokulu öğrencileri örneği. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 16(1), 45-65.
- Erözkan, A. (2005). Üniversite öğrencilerinin iletişim becerilerini etkileyen faktörler. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 22, 135-150.
- Ersanlı, K., & Balcı, S. (2006). İletişim becerileri envanterinin geliştirilmesi: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türk Psikolojik Duruşma ve Rehberlik Dergisi*, 2(10), 7-12.
- Fargo, H. M., & Mastrangelo, A. (2021). Mapping the student engagement journey: understanding & envisioning the library's role. *College & Undergraduate Libraries*, 28(3-4), 253-272. <https://doi.org/10.1080/10691316.2021.1969713>
- Finn, J. D. (1993). *School engagement & students at risk*. National Center for Education Statistics.
- Finn, J. D., & Voelkl, K. E. (1993). School characteristics related to student engagement. *The Journal of Negro Education*, 62(3), 249. <https://doi.org/10.2307/2295464>
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., & Hyun, H. H. (2012). *How to design and evaluate research in education* (8th ed). McGraw-Hill Humanities/Social Sciences/Languages.

- Fredricks, J. A., Blumenfeld, P. C., & Paris, A. H. (2004). School engagement: potential of the concept, state of the evidence. *Review of Educational Research*, 74(1), 59-109. <https://doi.org/10.3102/00346543074001059>
- Fredricks, J. A., Blumenfeld, P., Friedel, J., & Paris, A. (2005). School engagement. İçinde K. A. Moore & L. H. Lippman (Ed.), *What do children need to flourish?* (C. 3, ss. 305-321). Springer US. https://doi.org/10.1007/0-387-23823-9_19
- Fullarton, S. (2002). *Student engagement with school: Individual and school-level influences*. ACER. https://research.acer.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1030&context=lsay_research
- Goodenow, C. (1993). The psychological sense of school membership among adolescents: Scale development and educational correlates. *Psychology in the Schools*, 30(1), 79-90. [https://doi.org/10.1002/1520-6807\(199301\)30:1<79::AID-PITS2310300113>3.0.CO;2-X](https://doi.org/10.1002/1520-6807(199301)30:1<79::AID-PITS2310300113>3.0.CO;2-X)
- Görmüş, A. Ş., Aydın, S., & Ergin, G. (2013). Examining communication skills of business administration department students within the context of sex roles. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 109-128. <https://doi.org/10.5578/JSS.6357>
- Graf, J., Smolka, R., Simoes, E., Zipfel, S., Junne, F., Holderried, F., Wosnik, A., Doherty, A. M., Menzel, K., & Herrmann-Werner, A. (2017). Communication skills of medical students during the osce: gender-specific differences in a longitudinal trend study. *BMC Medical Education*, 17(1), 75. <https://doi.org/10.1186/s12909-017-0913-4>
- Guillén-Chávez, S. R., Carcausto, W., Quispe-Cutipa, W. A., Mazzi-Huaycucho, V., & Rengifo-Lozano, R. A. (2021). Communication skills and social interaction in university students from Lima. *Propósitos y Representaciones*, 9(SPE1). <https://doi.org/10.20511/pyr2021.v9nSPE1.895>
- Güçlü, N. (2001). *İletişim*. Nobel Yayıncılık.
- Gülbağçe, Ö. (2010). K.K. Eğitim fakültesi öğrencilerinin iletişim becerilerinin incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 12(2), Article 2.
- Hashim, R., & Sani, A. M. (2008). A confirmatory factor analysis of a newly integrated multidimensional school engagement scale. *Malaysian Journal of Learning and Instruction*, 5.
- Heng, K. (2014). The relationships between student engagement and the academic achievement of first-year university students in cambodia. *The Asia-Pacific Education Researcher*, 23(2), 179-189. <https://doi.org/10.1007/s40299-013-0095-8>
- Kaya, M., & Boyraz, C. (2021). Akademik başarı ve okul bağlılığı arasındaki ilişkinin incelenmesi: bir meta analiz çalışması. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. <https://doi.org/10.17556/erziefd.731656>
- Kılıcıgil, E., Bilir, P., Özdiñç, Ö., Eroğlu, K., & Eroğlu, B. (2009). İki farklı üniversitenin beden eğitimi ve spor yüksekokulu öğrencilerinin iletişim becerilerinin değerlendirilmesi. *SPORMETRE Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 7(1), 19-28.

- Kuh, G. D. (2003). What we're learning about student engagement from nsse: benchmarks for effective educational practices. *Change: The Magazine of Higher Learning*, 35(2), 24-32. <https://doi.org/10.1080/00091380309604090>
- Kuh, G. D. (2009). The national survey of student engagement: conceptual and empirical foundations. *New Directions for Institutional Research*, 2009(141), 5-20. <https://doi.org/10.1002/ir.283>
- Lappe, J. M. (2000). Taking the mystery out of research: descriptive correlational design. *Orthopaedic Nursing*, 19(2), 81.
- Lei, H., Cui, Y., & Zhou, W. (2018). Relationships between student engagement and academic achievement: a meta-analysis. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 46(3), 517-528. <https://doi.org/10.2224/sbp.7054>
- Leksuwanakun, S., Dangprapai, Y., & Wangsaturaka, D. (2022). Student engagement in organising extracurricular activities: does it matter to academic achievement? *Medical Teacher*, 1-7. <https://doi.org/10.1080/0142159X.2022.2128733>
- Malczyk, B. R., & Lawson, H. A. (2019). Family focused strategies for student engagement. *Preventing School Failure: Alternative Education for Children and Youth*, 63(3), 211-219. <https://doi.org/10.1080/1045988X.2019.1565752>
- Marteau, T. M., Humphrey, C., Matoon, G., Kidd, J., Lloyd, M., & Horder, J. (1991). Factors influencing the communication skills of first-year clinical medical students. *Medical Education*, 25(2), 127-134. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2923.1991.tb00038.x>
- Moorhead, R., & Winefield, H. (1991). Teaching counselling skills to fourth-year medical students: a dilemma concerning goals. *Family Practice*, 8(4), 343-346. <https://doi.org/10.1093/fampra/8.4.343>
- Osterman, K. F. (2000). Students' need for belonging in the school community. *Review of Educational Research*, 70(3), 323-367. <https://doi.org/10.3102/00346543070003323>
- Owen, F., & Bugay, A. (2014). İletişim becerileri ölçeği'nin geliştirilmesi: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(2), 51-64.
- Oxford Learners Dictionary. (2022). *Communication*. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/communication?q=communication>
- Reed, V. A., McLeod, K., & McAllister, L. (1999). Importance of selected communication skills for talking with peers and teachers: adolescents' opinions. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 30(1), 32-49. <https://doi.org/10.1044/0161-1461.3001.32>
- Sari, S., & Karagun, E. (2020). The effect of sports on children's internet addiction, optimism and communication skills. *International Journal Of Applied Exercise Physiology*, 9(11), 157-166.
- Shan, S., Li, C., Shi, J., Wang, L., & Cai, H. (2014). Impact of effective communication, achievement sharing and positive classroom environments on learning performance:

- impact on learning performance. *Systems Research and Behavioral Science*, 31(3), 471-482. <https://doi.org/10.1002/sres.2285>
- Şimşek, A. (2012). Araştırma modelleri. İçinde A. Şimşek (Ed.), *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Anadolu Üniversitesi Web-Ofset Tesisleri.
- Tan, L. (2014). Correlational study. İçinde W. F. Thompson (Ed.), *Music in the social and behavioral sciences: An encyclopedia* (ss. 269-271). SAGE Publications.
- Tao, Y., Meng, Y., Gao, Z., & Yang, X. (2022). Perceived teacher support, student engagement, and academic achievement: A meta-analysis. *Educational Psychology*, 42(4), 401-420. <https://doi.org/10.1080/01443410.2022.2033168>
- Tozoğlu, E., & Bayraktar, G. (2014). Effects of sports on communication skills: a research on teacher candidates. *Research on Humanities and Social Sciences*, 4(2), 68-74.
- Turgut, M., Mut, S., & Kutlu, G. (2018). Sağlık yönetimi bölümü öğrencilerinin iletişim becerileri ile sosyal medya kullanımları arasındaki ilişkinin belirlenmesi. *İşletme Bilimi Dergisi*, 185-205. <https://doi.org/10.22139/jobs.361049>
- Usta, S., & Bilici, G. (2022). İletişim becerileri ve yaşam doyumunu arasındaki ilişkinin üniversite öğrencileri üzerinden incelenmesi. *Journal*, 8(2), 269-282.
- Uygun, K., & Arıkan, A. (2019). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının iletişim becerilerinin incelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 8(4), 2256-2281.
- Voelkl, K. E. (1996). Measuring students' identification with school. *Educational and Psychological Measurement*, 56(5), 760-770. <https://doi.org/10.1177/0013164496056005003>
- Wang, M.-T., & Holcombe, R. (2010). Adolescents' perceptions of school environment, engagement, and academic achievement in middle school. *American Educational Research Journal*, 47(3), 633-662. <https://doi.org/10.3102/0002831209361209>
- Willms, J. D. (2003). *Student engagement at school a sense of belonging and participation results from pisa 2000* (Engagement and Literacy Skills). OECD.
- Yang, G., Badri, M., Al Rashedi, A., Almazroui, K., Qalyoubi, R., & Nai, P. (2017). The effects of classroom and school environments on student engagement: the case of high school students in abu dhabi public schools. *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, 47(2), 223-239. <https://doi.org/10.1080/03057925.2016.1230833>
- Yılmaz, M., Kumcagız, H., Balcı-Celik, S., & Eren, Z. (2011). Investigating communication skill of university students with respect to early maladaptive schemas. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 30, 968-972. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.10.188>

INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN ORGANIZATIONAL GOSSIP TEACHERS' AND ORGANIZATIONAL BURNOUT LEVELS

ÖĞRETMENLERİN ÖRGÜTSEL DEDİKODU İLE ÖRGÜTSEL TÜKENMİŞLİK DÜZEYLERİ ARASINAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Tamer PETEK* Yunus Emre AVCI**

Abstract

The purpose of this research is to identify the teachers' views on the functions of organizational gossip in their schools and their level of burnout and to reveal the relationship between them. The research was designed in a correlational survey model. According to the data obtained from the Batman Provincial Directorate of National Education, the population of the research consists of 7600 teachers working in the province of Batman in the 2019-2020 academic year. 340 teachers selected from this population by simple random (non-selective) method constitute the sample of the research. Research data were collected using the Organizational Gossip Scale and Maslach Burnout Scale. It was found out that there was a low-level positive correlation with the aspect of awareness, a very low positive correlation with the aspect of developing relationships and the organizational harm aspect between the sub-aspects of organizational gossip and burnout levels of teachers.

Keywords: Teacher, organizational gossip, organizational burnout.

Jel Codes:I00, I21, I29.

Öz

Bu araştırmanın amacı, öğretmenlerin okullarındaki örgütsel dedikodunun işlevlerine ilişkin görüşleri ile tükenmişlik düzeylerini tespit etmek ve aralarındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Araştırma, ilişkisel tarama modelinde tasarlanmıştır. Araştırmanın evrenini, Batman İl Milli Eğitim Müdürlüğünden alınan verilere göre; 2019-2020 eğitim ve öğretim yılında Batman ilinde görev yapan 7600 öğretmen oluşturmaktadır. Bu evrenden basit tesadüfi (seçkisiz) yöntem ile seçilen 340 öğretmen, araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Araştırmanın verileri, Örgütsel Dedikodu Ölçeği ile Maslach Tükenmişlik Ölçeği kullanılarak elde edilmiştir. Öğretmenlerin örgütsel dedikodunun alt boyutları ile tükenmişlik düzeyleri arasında; haberdar olma boyutuyla pozitif yönlü düşük düzeyde, ilişkileri geliştirme ve örgütsel zarar boyutlarıyla pozitif yönlü çok düşük düzeyde bir ilişki saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Öğretmen, örgütsel dedikodu, örgütsel tükenmişlik.

Jel Kodları: I00, I21, I29.

ⁱ Bu çalışma Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı'nda Tamer PETEK tarafından Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre AVCI danışmanlığında tamamlanan yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

*Öğretmen, Kayabağlar Ahmet Cevat Sevgili İlkokulu, tamerpetek56@gmail.com, ORCID:0000-0003-3960-3127.

**Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Yönetimi Ana Bilim Dalı, yunusavci027@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1361-1463.

INTRODUCTION

The organization is a social unit consisted of two or more people which is consciously coordinated and functions to reach a common objective on a relatively continuous basis (Robbins, Judge & Erdem, 2013: 5). It is possible through organizational communication for workers to participate in discussions and convey information to each other. Communication is the process of sharing and understanding meaning between people. (Han & Dagli, 2018; Solmaz, 2004a). People spend 70% of their time communicating apart from their basic needs such as sleep, nutrition, and sheltering (Robbins, Judge & Erdem, 2013). Healthy organizational communication depends on the basic structure of the organization, the regular performance of organizational work, the internal regulatory processes, and the communication styles of the organization. (Atak, 2005; Gecikli, 2004). Organizational communication takes place in two forms: formal and informal communication (Solmaz, 2004a; Usta, Kaya & Özyurt, 2018). Formal communication takes place vertically in different ways, such as suggestions, presentations, meetings. Informal communication, on the other hand, is outside the basic structure and hierarchy of the organization; a type of communication that occurs as a result of interpersonal interaction and generally takes place in form of rumors and gossip in a horizontal direction. (Dilber, 2018).

The most popular one of the informal communication channels that occupies an important part in terms of organizational impact is gossip. Gossip is different from rumor. A rumor is fed from an anonymous source and does not reflect a specific thought or situation; however, it attracts people's attention. (Dilber, 2018). To gossip, on the other hand, is defined to make assessing comments (i.e., negative, or positive valence gossip) to another person about a party who is not present at the time, which takes place sincerely in organizations (Foster, 2004). The fact that gossip is not possibly avertible effects organization managers' attitudes towards gossip. Since gossip might be seen as an instrument to protect organizational benefits and reach these benefits. (Gluckman, 1963; Nicholson, 2001). Gossip, possibly seen as an instrument to reach organizational goals, gives a chance to supervise organizational balance and check organizational performance. (Glover, 2001; Prietula, 2001). Workers might use gossip at times where the formal communication channels in the organization are ineffective and non-functional, to ease the outcomes the situation brings. Gossip in organizational communication fills in the information gap occurring due to formal communication. In today's organizations, workers' feedbacks to management play an important role with regards to performance

evaluation of both the organization and its managers. Thanks to gossip in organizational communication, organization managers acquire information that can't be acquired through formal communication; thus, they get information about workers' conception of the organization. From this aspect, gossip plays a role as an effective feedback device. That's because workers' feedbacks (gossips) function as a sort of early warning system and guide managers. (Anderson 1995; Gillis, 2006;).

There are positive and negative aspects of organizational gossip. In other words, gossip has dark sides as well as light-well sides. The organizational functions include having information about "what's going on" inside the organization (Bektaş& Erdem, 2015; Difonzo & Bordia, 2007; Noon & Delbridge, 1993), improving social relationships between the workers (Çalikuşu, Göral, & Bozoğlu, 2013, 2013; Foster, 2004; Kniffin & Wilson 2005) and organizational harm (Han, 2019; Michelson & Mouly, 2004; Thomas & Rozell, 2007). The functions of having information and improving social relationships between the workers help improve solidarity and cooperation between the workers. Gossip, as a complementary to formal communication; have positive effects on meeting inter-organizational psychological needs (Akduru & Semerciöz, 2017; Eroğlu, 2005) organizational success (Gizir, 2007) and performance (Glover, 2001). However, there have been studies in which the organizational harm function of gossip is significant (Han, 2019). Additionally, in some researches, it has been seen that gossip weakens organizational commitments (Karasu, 2020), results in job dissatisfaction (Kardaş, 2019), and decreases organizational synergy (Çağalı, 2021). As a result, workers might experience individual and organizational burnout due to organizational gossip.

Burnout, a concept that most employees experience in their professional and business life but cannot name because they do not know its definition, assumes its place in the literature today and has been accepted as a syndrome. The idea of burnout was introduced by Freudenberger in 1974 first (Maslach & Jackson, 1981: 99) and defined as "a state of exhaustion that arises from the resources within the individual which come as the result of failure, weariness, decreased energy and power, or unsatisfied desires" (Freudenberger, 1974). Burnout is accepted as a long-term outcome of stress caused by work and professional life, and it is generally seen in jobs and occupations that have a lot of relationships with people such as doctors, nurses, psychologists, teachers, lawyers, babysitters, counselors, and security guards (Gorter, Eijkman & Hoogstraten, 2000; Özdemir, Kılıç, Özdemir H., Öztürk & Sümer, 2003). Burnout causes serious individual and organizational problems. Studies show that interpersonal relationships, lack of motivation, excessive workload, and the ability to handle stress are associated with burnout (Koç,

Topaloğlu, 2010: 240). Burnout causes individual problems in the employee such as coming to work late, leaving work early, quitting work, and getting rest reports and it is also known that burnout causes organizational problems such as lack of innovations, constructive criticism, productivity, and enterprise (Aktuğ, Susur, Keskin & Balcı, 2006). Many factors affect organizational burnout in organizations. Organizational gossip, which is thought to be related to burnout and contains a aspect of communication, causes a decrease in the performance and motivation of employees, especially as a result of affecting their emotional state. Studies have shown that gossip causes job dissatisfaction (Kardaş, 2019), weakening of organizational trust (Karasu, 2020), low motivation (Han, 2019), loss of performance (Bozoğlu, Çalığışu & Göral, 2013), a decrease in synergy among teachers (Çağalı, 2021), and it has been determined that it causes both motivation and low performance (Solmaz, 2004b), loneliness at work (Gürbüzöğlü, 2019), emotional and social loneliness at work (Akduru & Semerciöz, 2017). It has been determined in the research conducted by Duffy, Ganster and Pagon (2002) that while gossip has positive aspects such as improving social relations among teachers, having fun, and having a good time, organizational gossip causes social intimidation among employees and reduces job performance. According to researches, it is observed that informal communication has an important function in organizational and job satisfaction, effective use of human resources in organizations, motivation, organizational commitment and organizational change process (Sabuncuoğlu & Gümüş, 2008: 85). In this respect, gossip, which is one of the informal forms of communication, has an important function in the regular functioning of educational organizations (Han, 2019). Gossip that emerges randomly in line with the wishes and needs of teachers in the communication process in schools; it is a tool for sharing knowledge and experience and establishing warm relations among teachers; As a result, there are positive aspects such as reducing stress sources in the workplace and increasing work efficiency accordingly (Usta, Kaya & Özyurt, 2018). In the research conducted by Duffy, Ganster and Pagon (2002); It has been determined that while gossip has positive aspects such as improving social relations among teachers, having fun and having a good time, organizational gossip causes social intimidation among employees and reduces job performance. As a result of organizational gossip, which dominates the organizational culture, shows organizational behavior problems such as loss of organizational trust and synergy among teachers, low motivation and performance, and loneliness in the workplace, and teachers may experience emotional depression. As a result of an emotionally depressed employee entering the burnout syndrome, it is inevitable for the organization to suffer. In this respect, the relationship between

burnout, which is thought to be effective on motivation, performance, and success of employees in organizations, and gossip has been investigated.

In the research, it was intended to determine the relationship between organizational gossip and burnout by revealing the opinions of teachers about the functions of organizational gossip in schools with organizational structure. Considering this, the problem of the research is to identify the teachers' views on organizational gossip and the level it is associated with burnout.

Research Questions

In the context of this article, the following questions were sought to be replied in the study:

1. What are the views of teachers on the functions of organizational gossip?
2. What is the organizational burnout level of teachers?
3. Is there a significant relationship between teachers' views on the functions of organizational gossip and their burnout levels?

1. Method

1.1. Model of the research

In this study, it is aimed to reveal the relationship between organizational gossip and burnout, which are two different organizational behaviors. For this reason, relational screening model was used in the research. When using a survey model in research, situations that have existed in the past or the current situation are determined as they are. To detect whether a change between two or more variables exists and the level of the change is determined by using a model called The relational screening (Karasar, 2017).

1.2. Research population and sample

The number of teachers forming the universe of the research is 7600. 600 of them work in pre-school education institutions, 3100 in primary schools, 2000 in secondary schools, and 2000 in secondary education institutions. However, since the implementation of the survey study in all public education institutions in Batman is difficult in terms of the time factor, epidemic disease (COVID-19), and economic conditions, 340 teachers who work in primary, secondary, and secondary education institutions/schools in Batman city center compose the sample of this study. 340 teachers selected by simple random sampling method from determining school types. In this context, information about the universe and sample of the research is given in Table 1.

Table 1. Population and Sample of the Research

School Level	Population	Sample	Percentage
Pre-school Teacher	600	44	%7.3
Primary School Teacher	3000	117	%3.9
Middle School Teacher	2000	93	%4.6
High School Teacher	2000	86	%4.3
Total	7600	340	%4.5

Women constitute 50.3% of the participants. Most of the participants are between 1 and 5 years in seniority with 48.5%, followed by those with 11 to 20 years of seniority with 29.7%. The employment type of the sample group is dominated by permanent teachers with 63.2%.

1.3. Data collection and analysis

Personal information form and two scales were used in this study conducted to analyze the relationship between organizational gossip and organizational burnout:

Personal Information Form

The personal information form was developed by the researcher and includes the variables of gender, age, marital status, educational status, professional seniority, type of employment, school level, number of teachers in the school, and duration of work at the same school. In the process of creating the personal information form, former studies on the same subject in the literature and the variables related to the subject are included. Some personal characteristics of the teachers participated in the study are given in Table 2.

Table 2. Participants' Personal Characteristics

Gender	N	%
Female	171	50.3
Male	169	49.7
Professional Seniority		
1-5 Years	165	48.5
6-10 Years	74	21.8
11-20 Years	101	29.7
Form of Employment		
Regular	215	63.2
Contractual	103	30.3
Paid	22	6.5
Total	340	100

Women constitute 50.3% of the participants. The majority of the participants are between 1 and 5 years in seniority with 48.5%, followed by those with 11 to 20 years of seniority with 29.7%. The employment type of the sample group is predominantly permanent teachers with 63.2%.

In this research to examine the relationship between organizational gossip and organizational burnout, personal information form and two scales were used.

Organizational Gossip Scale

Using the "Organizational Gossip Scale" developed by Han and Dağlı (2018), the level of organizational gossip functions according to teachers' opinions and how the positive and negative functions of organizational gossip are perceived were examined in this study. A valid and reliable analysis of the scale were conducted by Han and Dağlı (2018) as item-total correlation, interdimensional correlation, anti-image correlation matrix, reliability analysis of internal consistency, confirmatory and explanatory factor analysis. In the explanatory factor analysis for the Organizational Gossip Scale, it was determined that the scale consisted of three factors. It has been determined that the first factor of the scale which is *awareness*, explains 27.7% of the total divergence, the second factor which is *developing relationships*, explains 22.0% of the total divergence, and the third factor is *the organizational loss aspect*, which explains 20.3% of the total divergence. On the other hand, the explained variance of the scale is 70.1%. The Cronbach's Alpha value of the Organizational Gossip Scale used in this study was determined as 0.821. Accordingly, it was concluded that the Organizational Gossip Scale was highly reliable (Han, 2019).

Organizational Burnout Scale

In this study, the "Maslach Burnout Scale" developed by Maslach and Jackson (1981) and adapted into Turkish by İnce and Şahin (2015) based on the data obtained from classroom teachers in Turkey was used to identify the organizational burnout levels of teachers. On the scale, there are a total of 22 statements regarding the organizational burnout perception levels of participating teachers. Organizational Burnout Scale consists of a total of 22 items including the "Emotional Exhaustion" aspect consisting of 9 items (1,2,3,6,8,13,14,16,20), "Depersonalization" aspect consisting of 5 items (5,10,11,15,22), and Personal Success aspect consisting of 8 items (4,7,9,12,17,18,19,21). High scores from the sub-assessment of the scale, "emotional exhaustion" and "depersonalization", indicate high burnout. Furthermore, low scores in the "personal achievement aspect" indicate that burnout is high (İnce& Şahin, 2015). The reliability of the Maslach Burnout Scale was determined by Maslach and Jackson (1981)

by calculating the Cronbach's Alpha coefficient and using the test-retest method. The Cronbach's Alpha coefficient calculated to estimate the internal consistency of the scale was found to be 0.89 in the emotional exhaustion aspect, 0.77 in the depersonalization aspect, and 0.74 in the personal achievement aspect. In the study conducted by İnce and Şahin (2015), Cronbach Alpha values were determined as 0.88 in the "emotional exhaustion" aspect, 0.78 in the "depersonalization" aspect, and 0.74 in the "feeling of personal accomplishment" aspect obtained in the actual application.

1.3.1. Data collection

In this study, teachers who work in primary, secondary, and secondary education institutions/schools in the city center of Batman constitute the population. Research data has been achieved online at (<https://docs.google.com/forms/d/1x423jUv6zK58cXI8pIOVkizsmJK1beI8Z9dVNDNvs/edit?usp>) address.

1.3.2. Statistical analysis

Data was statistically analyzed by the SPSS 23.0 (Statistical Package for the Social Sciences) program. The significance level of the study was based on 0.05. It has been found out that there is a remarkable difference when the p-value is less than 0.05 in the tables, and there is no significant difference between the views of the groups when the p-value is greater than 0.05. Parametric tests were used because distribution normality was ensured in the data. Descriptive statistics (frequency analysis, mean, standard deviation, minimum, maximum, median) and reliability analysis, correlation analysis t-Test, ANOVA analysis were used in the research. It was analyzed by paying attention to the reverse items in the scale. Since the skewness and kurtosis values of the variables in both scales were between -1,5 and +1,5, it was determined that the variables showed normal distribution and parametric tests were applied. Table 3 was taken as a reference in determining the level range of the mean scores on the scales.

Table 3. Five Rubric

Options	Score range	Scale level
1	1.00-1.79	Very low level
2	1.80-2.59	Low level
3	2.60-3.39	Intermediate level
4	3.40-4.19	High level
5	4.20-5.00	Very high level

References: Avcı (2015).

In the Five Rubric rating scale developed by Avcı (2015); low numeric expressions indicate low correlation, while high numeric expressions indicate high correlation.

2. Findings

In this section, the findings achieved by the analysis of the data obtained based on the sub-objectives of the research are included.

2.1. The level of organizational gossip in schools according to teachers

Table 4. Descriptive Statistics on Organizational Gossip Functions

Scale Subgroup	\bar{X}	SS	N	Degree
Awareness	2.82	1.11	7	Partially Agree
Developing Relations	2.04	1,07	7	Disagree
Organizational Harm	3,53	1,15	10	Agree

To identify the distribution of the views of the teachers who participated in the research on the functions of organizational gossip, the aspect averages, levels, and standard deviations of the sub-aspects of organizational gossip were calculated and the results are presented in Table 4. As is presented in Table 4, the teachers expressed an opinion at the degree of *partially agree* in the aspect of awareness ($\bar{x} = 2.82$), which is the first aspect of organizational gossip. In the aspect of developing relationships, which is the second aspect of organizational gossip, teachers ($\bar{x} = 2.04$) expressed *disagreement*. In the organizational harm aspect which is the third aspect

of organizational gossip, teachers expressed an opinion at the degree of *agree* ($\bar{x} = 3.53$). In this context, teachers think that gossip is more functional in terms of organizational harm.

2.2. Teachers' organizational burnout level

To determine the distribution of the views of the teachers who participated in the research on organizational burnout and its sub-aspects, the aspect averages and levels and standard deviations of organizational burnout and its sub-aspects were calculated, and the results are presented in Table 5.

Table 5. Descriptive Statistics on Organizational Burnout

Sub-Aspects	\bar{X}	SS	N	Degree
Emotional Burnout Aspect	2.40	1.00	9	Low
Depersonalization	1.85	0.87	5	Very Low
Sense of Personal Success	3.69	0.88	8	High
Organizational Burnout	2.78	0.90	22	Moderate

Teachers have a *low* level of burnout in the *emotional burnout* aspect ($=2.40$). In the second aspect which is *depersonalization*, teachers' burnout levels ($=1.85$) are *low*. Teachers are at a *high* level in the third aspect, the sense of personal success ($=3.69$), and they find themselves successful. According to teachers' opinions, the item with the highest average in this aspect is the aspect of personal success. It was found out that the general burnout levels of the teachers ($=2.78$) were *moderate*.

2.3. The relationship between teachers' views on organizational gossip functions and organizational burnout levels

Table 6. Pearson Correlation Analysis Results Between Sub-Aspects of Organizational Gossip and Organizational Burnout Levels

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7
Awareness	1.000						
Developing Relations	.557	1.000					
Organizational Harm	-.080	-.391	1.000				
Organizational Burnout	.280	.110	.073	1.000			
Emotional Burnout Aspect	.256	.114	.030	.872	1.000		
Depersonalization	.277	.277	-.108	.613	.617	1.000	
Sense of Personal Success	-.140	-.177	.162	.032	-.376	-.555	1.000

It was found out that there was a low and significant positive correlation between the awareness aspect of organizational gossip and the level of burnout ($r=.280$; $p<0.1$), and a low and positive correlation between the function of developing relationships and the level of organizational burnout ($r=.110$; $p<0.1$), a very low positive correlation between the organizational harm aspect and the level of organizational burnout ($r=0.73$; $p<0.1$).

DISCUSSION AND CONCLUSION

Teachers partially accept the awareness function of organizational gossip. In other words, teachers see gossip partially as a means of obtaining information. Employees in the organization want to complete the missing information on the subjects they are curious about by researching and questioning. As a matter of fact, some researches show that the employees of the organization want to complete the missing information about the subject they are curious about (Difonzo, Bordia & Rosnow, 1994), they try to obtain information about the social relations of the people around them (Foster, 2004), they try to reach this information through gossip, depending on factors such as lack of information or the fact that the content is not clear enough (Çalikuşu, Göral, & Bozoğlu, 2013). In parallel to the research findings, there are researches revealing that gossip is seen by the employees of the organization as a means of getting news (Grosser, Lopez-Kidwell & Labianca, 2010), it is used by the employees to disseminate the information they have acquired about a subject (Noon & Delbridge, 1993), it is a way of

obtaining information about newcomers to the organization (Çağlar, Uğurlu & Güneş, 2013: 3), it provides information about how newcomers to the organization would behave in social environments (Gabriels & Backer, 2016: 685). Teachers try to reach the information that they cannot obtain through formal means, through gossip. For this reason, keeping the information channels in the school constantly open or bringing the positive function of such gossip groups to the forefront will provide results that may be in favor of the organization.

The function of organizational gossip to improve relations is at the degree of *disagree*. That is, the teachers do not accept that the relationship development aspect of gossip is dysfunctional, and that gossip develops teachers socially within the organization. Despite the information and explanations, they obtained in gossip groups, teachers do not think that these sharings improve the relationship between teachers. In line with the research findings, Han (2019) concluded that teachers' gossip is not functional in terms of developing relationships. When the other studies in the literature are analysed, it has been determined that the relationship development aspect of organizational gossip is functional. As a matter of fact, research findings in the literature show that there is a positive relationship between employees' participation in gossip groups and their social ties within the organization (Grosser, Lopez-Kidwell & Labianca, 2010), gossip enables employees to socialize within the organization (Solmaz, 2003: 27), gossip strengthens people in the context of social bonds (Brondino, Fusar-Poli & Politi, 2016:1), it contributes to the development and socialization of relations depending on the increase in the sincerity of the employees (Çalikuşu, Göral & Bozoğlu, 2013), it provides new friendships (Difonzo & Bordia, 2007), it provides a certain harmony in the organization (Uğurlu, 2014: 88). Even though organizational gossip has such a function of improving relations within the organization, it can be said that the fact that the aspect of gossip was not accepted as functional by the teachers in terms of improving relations was caused by the negative evaluations socially attributed to gossip in terms of both religion and tradition. Berkos (2003) found in his research that those who gossip also state that what they do is not correct can be evaluated as teachers are in attribution complexity. In short, the existence of gossip is believed by teachers, but it is not seen as useful in the function of improving relationships.

The organizational harm aspect of gossip is considered functional by teachers, so teachers think that gossip harms the organization. In the study conducted by Han (2019) on teachers, it was determined that the organizational harm aspect of organizational gossip was functional in parallel with this research finding. As a matter of fact, in other studies conducted in the

literature, parallel results have been revealed. In the studies conducted by Arabacı, Sünkür, and Şimşek (2012), Hallett, Harger, and Eder (2009), and Leblebici, Yıldız, and Karasoy (2009), it has been determined that organizational gossip is evaluated as negative behaviors by the employees of the organization. As a result of gossip marginalizing other teachers in the organization, causing the emergence of dominant groups, the emergence of trust problems in the school, the individual's effort to prove himself, the weakness of ethical values, lack of motivation, grudge, jealousy, and envy dominating the organization (Han, 2021a), teachers are of the opinion that the organizational harm aspect of gossip is functional due to reasons such as decreased cooperation and solidarity. In the study conducted by Stewart and Strathern (2004), it was determined that gossip stems from the individual's unpleasant feelings such as revenge, hatred, and jealousy. Again, Çalığışu, Göral, and Bozoğlu (2013) stated in their research that gossip stems from insecurity, curiosity, jealousy, anxiety, beliefs, and attitudes. On the other hand, there is a gap of information that is not clear and understandable at the root of gossip (Houmanfar & Johnson, 2004). For all these reasons, gossip is generally seen as a negative communication tool, although it is effective in informal organizations (Erol & Akyüz, 2015). As a matter of fact, managers do not like gossip within the organization as it weakens the informational power and wastes time and energy to eliminate gossip (Newstrom et. al.,1974; cited by Erol & Akyüz, 2015). On the other hand, there are studies that have been found to cause great harm in the organization, as gossip is perceived as "harmful information", although it is "a fun, enjoyable and attractive act" (Han, 2020). Studies in the literature have shown that gossip causes undesirable behaviors in organizations (Abdullah & Marican, 2014, s.15) and results in big problems in the organization (Thomas & Rozell, 2007), organizational performance (Michelson & Mouly, 2004) and decreases the productivity of employees in organizations and disrupts the functioning in the organization (Grosser, Lopez-Kidwell & Labianca, 2010) when gossip itself is not managed well and destroys the cooperation among the employees as a result of causing groupings among the employees (Çalığışu, Göral & Bozoğlu, 2013). Grosser, Kidwell and Labianca (2012) reached similar findings in their research that gossip has positive and negative effects and that its negative effects harm the organization. For this reason, the negative functions of gossip should be tackled, and the lack of information caused by the formal communication of teachers and the confusion of information among teachers should be prevented. For this, attention should be paid to providing on-site and timely information. In schools, which are public institutions, the aim should not be to fight by reducing gossip, on the contrary, the main goal should be to combat the negative

function of organizational damage by highlighting the positive functions of gossip, which are awareness and relationship development.

In parallel with the findings on organizational gossip functions obtained from the research, Gürbüz (2019) found in his research on branch teachers that teachers have positive and negative functions of organizational gossip. This result obtained from the research shows parallelism with the findings obtained from the studies conducted by Levent and Türkmenoğlu (2019), Akyürek (2020), Arabacı, Sünkür and Şimşek (2012). Again, in the study conducted by Erol and Akyüz (2015) on healthcare workers, the fact that gossip is made in organizations even though no one likes gossip reveals an ethical dilemma. In addition, teachers show that gossip has a more organizational harm function, and they think that this situation is dangerous for the organization. For this reason, the harm caused by gossip can be minimized because of adopting a transparent management approach and organizing informative seminars on communication and values (Han, 2021b).

According to the opinions of the teachers, the aspect of emotional burnout is at the degree of disagree. In other words, teachers experience *low levels* of emotional burnout. The statement "I think the workload in teaching is too high" is the item with the highest average according to the opinions of the teachers. In this context, the fact that teachers prepare before the lesson, give lectures in the classroom, do the paperwork that needs to be prepared, and do the tasks given by the administration shows that the workload is high in the profession. At the same time, the teaching profession does not end only at school. The fact that teachers take their work home most of the time, and constantly inform parents through social life or communication tools can cause them to run out of energy in the profession. Excessive demands in the workload cause the individual to deplete his energy over time and make it difficult for the individual to renew himself (Leiter and Maslach, 2003). On the other hand, the statement "I feel like I can't stand teaching any longer" is the item with the lowest average. Although teachers think that their profession is difficult and tiring, they show that they are determined to continue their profession. This may be due to compelling factors such as the lack of alternative job opportunities, as well as the fact that they love their profession and are committed to their profession. In the study conducted by Erkul and Dalgılıç (2014), it was determined that although teachers think that their workload is too high, they are determined to continue their profession and consider themselves successful enough. According to Tsigilis, Zachopoulou, and Grammatikopoulos (2006), when teachers are provided with a better work environment, their emotional burnout

can be reduced by increasing their job satisfaction. For this reason, efforts should be made to reduce the excessive workload in order to keep teachers' performance and motivation high.

The depersonalization aspect of teachers' organizational burnout is the aspect with the lowest average at the level of disagree. Accordingly, teachers have a very low level of depersonalization towards their profession. In this context, factors such as teachers' commitment to their profession and the satisfaction they get from their jobs can be effective in this situation. In parallel with the findings of the research, it was determined that the depersonalization aspect was at a low level in the studies conducted by Kırs (2014), Yılmaz Toptan (2012), Acar (2020), Erkul and Dalgılıç (2014). Factors such as the stress experienced by teachers in business life and working in the same position all the time can cause the teacher to become desensitized in business life. In their study, Cano-Garcia, Padilla-Munoz, and Carrasco-Ortiz (2005) found that factors such as low opportunities for promotion in teaching, teachers' thinking that they do not receive the necessary professional dignity and appreciation, working in the same position for a long time, and the high number of students cause depersonalization in the profession of teachers. As a matter of fact, in the study conducted by Cemaloğlu and Kayabaşı (2007) in the literature, it was determined that teachers experienced high levels of burnout in the depersonalization sub-aspect and a moderate level of burnout by Teltik (2009).

The opinions of the teachers are at the degree of *agree* in the sub-aspect of organizational burnout, in the aspect of personal achievement. Emotional burnout and depersonalization sub-aspects of the teachers participating in the research are *low/very low*, and in the personal achievement sub-aspect, most of them are at high personal achievement levels. In other words, teachers see themselves as highly successful in addition to having a low level of emotional burnout and a very low level of depersonalization towards their profession. In this context, it can be evaluated that teachers consider themselves competent in the profession in terms of personal success and that they find themselves sufficiently effective and successful in the profession. It can be evaluated that the active participation of the teachers in the education process, the support they receive from their colleagues and friends, and the satisfaction they receive from their job have a positive effect on personal success. As a matter of fact, in the studies conducted in the literature, the active participation of the employees in the decision-making processes ensures a high level of personal success (Lee & Ashforth, 1993). However, in the study conducted by Maslach and Leiter (2008), it was determined that the support received by the individual from his/her colleagues is related to the aspect of personal success.

In parallel with the findings of the research, the studies conducted by Erkul and Dalgılıç (2014), Kırs (2014), Budak and Sürgevil (2005), Acar (2020), Teltik (2009), and Ozan (2009) show that teachers find themselves successful in their profession, thus personal success. It has been determined that they experience less burnout in the field compared to other aspects. The general burnout level of teachers is moderate.

When the data achieved from the research are examined, there is a low-level positive relationship with the organizational burnout and depersonalization aspect, which is the first aspect of organizational gossip, and a very low-level positive relationship with the emotional burnout aspect. This relationship can be evaluated as the fact that gossip is seen by teachers as functional in obtaining information about school, management, and colleagues, and that teachers think that gossip affects burnout at a low level. It was determined that there was a very low level of negative correlation between the awareness function of organizational gossip and the feeling of personal accomplishment, which is a sub-aspect of burnout. Accordingly, as the awareness function of organizational gossip increases, the sense of personal accomplishment decreases.

A very low level of positive and significant relationship was found between the relationship development aspect of organizational gossip and burnout and its sub-aspect, emotional burnout, and a low level of positive correlation with the depersonalization aspect. Accordingly, teachers see gossip as a form of emotional support and a way to reduce stress (Waddington and Fletcher, 2005) and they also think that gossip made to improve relationships have a low impact on burnout. On the other hand, a very low and negative correlation was found between the relationship development aspect of gossip and personal achievement levels. Teachers' sense of personal accomplishment decreases as the function of gossip improves relationships.

It has been found out that there is a very low positive relationship between the negative function of gossip, the organizational harm aspect, and burnout, and its sub-aspects, emotional exhaustion and a sense of personal accomplishment, and a very low negative relationship between the depersonalization aspect. Depending on the increase in the negative function of gossip, teachers' burnout, emotional burnout, and sense of personal accomplishment increase at a very low level. In parallel with the findings obtained, there are also some research findings that cause organizational damage by complicating the functioning of the organization. Georganta, Panagopaolu, and Montgomery (2014) examined the relationship between gossip and burnout on healthcare workers. As a result of the research, in parallel with the findings

obtained from this study, a positive relationship was found between the negative functions of gossip and the aspects of emotional burnout and depersonalization, which are the sub-aspects of burnout. Organizational gossip (Kieffer, 2013), which can sometimes be more dangerous than physical violence, causes a major problem in the organization (Thomas & Rozell, 2007: 113) and disrupts the functioning in organizations (Grosser, Lopez-Kidwell & Labianca, 2010). Increasing burnout on the employees in the workplace causes the employee to turn to gossip, and the gossip to be made accordingly will have conversations that will negatively affect the organization (Levin & Arluke, 1985). The increase in the negative function of gossip in schools may cause a decrease in the motivation and performance of teachers due to the increase in burnout (Özgen, 2007). Achieving the targeted goals in education depends on the high level of teacher performance (Çelik, 2011). There are many studies in the literature that associate burnout and performance. Burnout, which was founded by Maslach on the idea that it causes a decrease in perceived performance (İbrahimağaoğlu, 2013), causes the performance of individuals to decrease to the lowest level (Maslach, 2001), negatively affects teacher performance and thus education quality (Çelik, 2011), and decreases individual performance (Işıklar, 2002), causes the academic performance of students to decrease (Blandford, 2000) by affecting the job performance as a result of decreasing the teaching quality. In order to prevent gossip from decreasing educational quality and student achievement, the harmful function of organizational gossip that increases teacher burnout should be minimized.

As a result, gossip is a type of communication that cannot always be noticed whether it is beneficial or harmful (Noon & Delbridge, 1993). Although organizational gossip is known by society for its negative functions, gossip is a phenomenon that has bright and dark sides (Grosser, Lopez-Kidwell, Labianca & Ellwardt, 2012). In this respect, it should be ensured that organizational gossip can benefit more from its positive functions and the damage of its negative functions should be minimized.

The function of awareness of gossip can be used by school administrators about the transmission of information that seems difficult to spread within the institution through formal communication channels. At this point, school administrators can use the awareness function of gossip in order to spread information about teachers and students within the school more quickly. By adopting a transparent management approach, first, school administrators can inform teachers accurately and quickly, if necessary, through digital communication tools, depending on the importance of the subject. Thus, by preventing the formation of information pollution within the organization, it can be prevented from damaging the organization by

preventing confusion and uncertainty that wears out the organization. This research was carried out using a scale that measures how functional teachers see gossip. In new researches; studies addressing different characteristics such as the amount of gossip, how often it is done, and the speed of gossip can be prepared and evaluated from different perspectives.

REFERENCES

- Abdullah, A. & Marican, S. (2014). "Can control and flexible leaderships influence deviant behavior?". *International journal of technical research and applications*. e-ISSN: 2320-8163, www.ijtra.com Special Issue 10 (Nov-Dec 2014), p. 11-18.
- Acar, A. (2020). The relationship between burnout levels of classroom teachers and their organizational commitment (Unpublished Master's Thesis). Siirt University, Institute of Social Sciences, Siirt.
- Akduru, H. E. and Semerciöz, F. (2017). A research on organizational gossip and workplace loneliness in public institutions. *International journal of management, Economics, and business*, 13(5), 106-119.
- Aktuğ, İ.Y., Susur, A., Keskin, S., Balcı, Y., (2006). Burnout levels of physicians working in osmangazi university faculty of medicine. *Osmangazi medical journal*, 28 (2), 91-101.
- Akyürek, M. (2020). Investigation of gossip and rumor situation in schools. *IZU journal of education*, 2 (4), 174-190.
- Arabacı, İ., Sünkür, M. and Şimşek, F. (2012). Teachers' views on gossip and rumor mechanism: A qualitative study. *Educational Management in Theory and Practice*, 2 (2), 171-190.
- Atak, M. (2005). The Place and Importance of Informal Communication in Organizations *Journal of Aerospace Technologies*, 2, 59-67.
- Avcı, Y.E. (2015). Öğretmenlerin Kültürel Sermaye Yeterliklerinin İncelenmesi(Doktora Tezi). Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep
- Bektaş, M. and Erdem, R. (2015). Informal communication process in organizations: a conceptual framework. *Afyon kocatepe university journal of the faculty of economics and administrative sciences*, 17(1), 125-139.
- Berkos, K. M. (2003). The Effects Of Message Direction And Sex Differences On The Interpretation Of Workplace Gossip. Ph.D. Dissertation, Graduate Faculty Of The Louisiana State University, USA.
- Blandford, S., & Grundy, W. (1999). "Developing a culture for positive behaviour management". *Emotional and behavioural difficulties*, 4(3), 5-9.
- Brondino, N., Fusar-Poli, L. & Politi, P. (2016). Something to talk about: gossip increases oxytocin levels in a near real-life situation. *Psychoneuro endocrinology*. <http://dx.doi.org/10.1016/j.psyneuen>.
- Çağalı, E. (2021). *High School Teachers' Views on Organizational Gossip and Synergy* (Unpublished master's thesis). Abant İzzet Baysal University, Institute of Educational Sciences, Bolu.
- Çağlar, Ç., Uğurlu, C. T. & Güneş, H. (2013). Teachers' Views Concerning the Function of Gossips in Primary Schools. *Electronic Journal of Social Sciences*, (12-45).

- Çalıkları, E., Öz, M., Göral, B. B., Bozoğlu, A. & Ateş, İ. (2013). *The role of informal communication in "gossip-rumor": A study in a higher education institution*. ICQH 2013 Proceedings Book, Sakarya.
- Cano-García, F. J., Padilla-Muñoz, E. M., & Carrasco-Ortiz, M. Á. (2005). Personality and contextual variables in teacher burnout. *personality and individual differences*, 38(4), 929-940.
- Çelik, G. (2011). *Organizational Discrimination In Primary Schools And Its Effect On Teachers' Burnout Levels* (Unpublished Master's Thesis). Sakarya University Institute Of Educational Sciences, Sakarya.
- Cemaloğlu, N. & Kayabaşı, Y. (2007). "The relationship between teachers' burnout level and the discipline models they use in classroom management". *Journal of gazi education faculty*, 27(2), 123-155.
- Difonzo, N., & Bordia, P. (2007). *Rumor psychology: social and organizational approaches*. Washington, Dc: American Psychological Association.
- Difonzo, N., Bordia, P., & Rosnow, R. L. (1994). "Reining in rumors". *organizational dynamics*, 23(1), 47-62.
- Dilber, F. (2018). *Gossip and rumor in corporate communications*. İstanbul: Literatürk Academia.
- Duffy, B., Oyebo, J. R., Allen, J. (2009). "Burnout among care staff for older adults with dementia. the role of reciprocity". *Self-efficacy and organizational factors. dementia*, 8(4), 515-541.
- Erkul, A. & Dalgıç, G. (2014). "Examination of vocational high school teachers' levels of vocational burnout". *journal of educational sciences research*, 4(2), 1-18.
- Eroğlu, E. (2005). "Determination of managers' behavior towards gossip and rumor - an application in arfor taşıma hizmetleri A.Ş.". *Kyrgyzstan- Turkey Manas university journal of social sciences*, 13, 203-218.
- Erol, Y. & Akyüz, M. (2015). "the world's oldest media: organizational functions and perception of gossip: a field study in health organizations". *Zeitschrift für die welt der türken/journal of world of Turks*, 7 (2), 149-166.
- Foster, E.K. (2004) Research on gossip: taxonomy, methods, and future directions. *Review of general psychology*, 8 (2), 78–99.
- Freudenberger, H. J., (1974). "Staff burnout". *Journal of social* ,30, (159-165).
- Gabriels, K. & Backer, C. J. (2016). Virtual gossip: how gossip regulates moral life in virtual worlds. *Computers in human behavior*. 63, 683-693.
- Geçikli, F. (2004). "Evaluation of organizational communication in terms of managers and organizational communication management". *Journal of Istanbul University Faculty of Communication*, 20, 107-116.

- Georganta, K., Panagopoulou, E., & Montgomery, A. (2014). "talking behind their backs: negative gossip and burnout in hospitals". *Burnout research*, 1(2), 76-81.
- Gillis, T. L. (2006). *The Iabc Handbook of Organizational Communication: A Guide to Internal Communication, Public Relations, Marketing, And Leadership*. San Francisco, Ca: Jossey-Bass.
- Gizir, S. (2007). "A compilation study on organizational culture and inter-organizational communication in universities". *Educational management in theory and practice*, 1(50), 247- 268.
- Glover, L. (2001). "Communication and consultation in a greenfield site company", *Personnel review*, 30(3), 297-317.
- Gluckman, Max (1963), "Gossip and scandal", *Current anthropology*, 4(3), 307-316.
- Gorter, R.C., Eijkman, M.A., Hoogstraten, J., (2000). "Burnout and health among dutch dentists". *European journal of oral science*, Vol.108, Pp.261-267.
- Grosser, T. J., Lopez-Kidwell, V. & Labianca, G. (2010). "A social network analysis of positive and negative gossip in organizational life". *Group & organization management*. 35(2) 177–212.
- Grosser, T., Kidwell, V., & Labianca, G. J. (2012). "Hearing it through the grapevine: positive and negative workplace gossip". *Organizational dynamics*, 41, 52-61.
- Gürbüzöğlü, Y. E. (2019). Examination of Gossip in Organizations in the Context of Individual Differences (Unpublished Master's Thesis). Sakarya University. Institute of Social Sciences, Sakarya.
- Hallett, T., Harger, B. & Eder, D. (2009). Gossip at work: unsanctioned evaluative talk in formal school meetings. *Journal of contemporary ethnography*. 38(5), 584-618.
- Han, B. (2019). An Investigation Of Rumor And Gossip In Schools As A Form Of Informal Communication According To Teachers' Views (Unpublished Doctoral Thesis). Dicle University Institute Of Educational Sciences, Diyarbakır.
- Han, B. (2019). İnformal İletişim Biçimi Olarak Okullarda Söylenti ve Dedikodunun Öğretmen Görüşlerine Göre İncelenmesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dicle Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Diyarbakır.
- Han, B. (2020). Preservice teachers' metaphorical perceptions of rumor and gossip. *journal of history school*, Year 13, Issue XLVII, pp.2311-2337.
- Han, B. (2021a). The sources of organizational gossips in schools. *Education quarterly reviews*, 4.
- Han, B. & Dağlı, A. (2018). "Organizational gossip scale: Validity and reliability study". *Turkish studies educational sciences*, 13(27) 829-846.
- Houmanfar, R. & Johnson, R. (2004). "Organizational implications of gossip and rumor". *Journal of organizational behavior management*. 23(2-3), 117-138.

- İbrahimağaoğlu, Ö. (2013). The Relationship Between Organizational Burnout And Organizational Commitment And A Study (Unpublished Master's Thesis). Marmara University, Institute Of Social Sciences, Istanbul.
- İnce, N. & Şahin, A. (2015). "A study on adapting the maslach burnout inventory-trainer form to turkish". *Journal of measurement and evaluation in education and psychology*, 6 (2), 385-399.
- Işıklar, A. (2002). An Investigation Of The Relationships Between Job Satisfaction, Burnout And Empathic Tendencies Of Teachers In High School Equivalent And Primary Schools In Terms Of Some Variables (Unpublished Master's Thesis) Selçuk University Institute Of Social Sciences, Konya.
- Karasar, N. (2017). *Scientific Research Method*. Ankara: Nobel Publication Distribution
- Karasu, Y. (2020). *The Relationship Between Organizational Gossip And Organizational Trust Perceptions Of Teachers Working In Primary Education Institutions* (Unpublished Master's Thesis). İnönü University, Institute Of Educational Sciences. Malatya.
- Kardaş, K. (2019). *The Effects Of Gossip And Rumor Attitudes On Job Satisfaction In Healthcare Professionals*. (Unpublished Master's Thesis). Onsekiz Mart University Institute Of Health Sciences, Çanakkale.
- Kieffer, C. C. (2013). "Rumors and gossip as forms of bullying: sticks and stones?". *Psychoanalytic inquiry*, 1(33), 90–104.
- Kırs, F. (2014). The Relationship Between School Administrators' Transformational And Transactional Leadership Behaviors And Teachers' Burnout Levels. (Unpublished Master's Thesis). Zirve University, Institute Of Social Sciences, Gaziantep.
- Kniffin, K. M., Wilson, D. S. (2005). "Utilities of gossip across organizational levels". *Human nature*. 16(3). 278-292.
- Koç, H., Topaloğlu, M., (2010). *Management Science*, Ankara: Seçkin Publishing.
- Leblebici, D., Yıldız., H, Karasoy., A. (2009). "Perception and instrumentality of gossip in organizational life". *Journal of social economic research*, 9 (18), 561-574.
- Lee, R. T., & Ashford, B. E. (1993). A further examination of managerial burnout: toward an integrated model. *Journal of organizational behavior*, 14, 3-20.
- Leiter, M. P., & Maslach, C. (2003). *Areas of worklife: a structured approach to organizational predictors of job burnout*. In P. L. perrewé and d. c. ganster (eds.). emotional and physiological processes and positive intervention strategies (research in occupational stress and well-being, bingley: emerald group publishing limited), 3, 91-134.
- Levent, F. & Türkmenoğlu, G. (2019). School administrators' views on gossip and gossip management. *Opus international journal of society studies*, 10(17), 787-814.
- Levin, J & Arluke, A. (1985). "An exploratory analysis of sex differences in gossip". *Sex roles*, 12 (3–4), 281-286.

- Maslach, C. & Leiter, Mp. (2008). early predictors of job burnout and engagement. *Journal of applied psychology*, 93(3), 498–512. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.93.3.498>.
- Maslach, C., & Jackson, S. E. (1981). The measurement of experienced burnout. *Journal of occupational behavior*, 2, 99-113
- Maslach, C., Schaufeli W., B., Leiter, M. (2001); “Job burnout”, *Annual review of psychology*, 52, 397- 422.
- Michelson, G., & Mouly, S. V. (2004). Do lose lips sink ships? The meaning, antecedents, and consequences of rumor and gossip in organizations. *Corporate communications: An international journal*. 9(3), 189-201
- Nicholson, N. (2001). "Evolved to chat: The new word on gossip". *Psychology today*. May/June, 41-45.
- Noon, M., & Delbridge, R. (1993). "News from behind my hand: gossip in organizations". *Organization studies*, 14(1), 23-36.
- Özdemir, A.K., Kılıç, E., Özdemir, H.D., Öztürk, M., Sümer, H., (2003). "The evaluation of the burnout scale in the academic staff of the faculty of dentistry of the republic of turkey with a three-year interval". *Journal of cumhuriyet university faculty of dentistry*, 6(1), 14-18.
- Özgen, I. (2007). Burnout syndrome in food and beverage employees: The Example of Izmir Adnan Menderes Airport, I. National Gastronomy Symposium and Artistic Events, Antalya, 4-5 May 2007, 116-124.
- Prietula, M. (2001), “*Advice, Trust, And Gossip Among Artificial Agents*” (Dynamics of Organizations, A. Lomiand E. R. Larson, Eds, 141-177). Menlo Park, California: Aaaipress/Mitpress.
- Robbins, S. P., Judge, T. A. & Erdem, İ. (2013). *Organizational Behavior*. Ankara: Nobel Academy Publishing.
- Sabuncuoğlu, Z. & Gümüş, M. (2008). *Örgütlerde İletişim*. İstanbul: Arıkan Basım Yayım, Dağıtım Ltd. Şti.
- Solmaz, B. (2003) Evaluation Of Rumors In Terms Of Corporate Communication And Application Example. Doctoral Thesis. Anadolu University, Institute Of Social Sciences, Eskişehir
- Solmaz, B. (2004a). “Evaluation of rumors in terms of corporate communication and a practice example”. *Selçuk Communication Journal*, 3 (3), 120-127.
- Solmaz, B. (2004b). *Corporate Rumor and Gossip*. Konya: Tablet Publications.
- Stewart, P. J. & Strathern, A. (2004). *Witchcraft, Sorcery, Rumors, and Gossip*. Cambridge University Press.
- Teltik, H. (2009). Determining The Relationship Between Preschool Teachers' Perceptions Of Professional Competence And Job Satisfaction And Burnout Levels (Unpublished Master's Thesis). Marmara University Institute Of Educational Sciences, İstanbul.

- Thomas, S. A & Rozell, E. J. (2007). "Gossip and nurses: Malady or remedy?". *Health care management*, 26(2):111-5.
- Tsigilis, N., Zachopoulou, E., & Grammatikopoulos, V. (2006). job satisfaction and burnout among greek early educators: a comparison between public and private sector employees. *Educational research and review*, 11(8), 256-261.
- Uğurlu, C. T. (2014). "Informal communication scale, validity and reliability study". *Journal of inönü university faculty of education*, 15(3), 83-100.
- Usta, M. E., Kaya, A., Özyurt, D. (2018). "Organizational gossip management". *Harran education journal*, 3(2), 1-13. Doi:10.22596/2018.0302.1.13
- Usta, M. E., Kaya, A., Özyurt, D. (2018). "Örgütsel dedikodu yönetimi". *Harran education journal*, 3(2), 1-13. Doi:10.22596/2018.0302.1.13
- Waddington, K. & Fletcher, C. (2005). "gossip and emotion in nursing and health-care organizations". *Journal of health organization and management*, 1(19), 378-394.
- Yılmaz Toplu, N. (2012). Burnout Levels Of Preschool And Primary Education Teachers (Unpublished Master's Thesis). Adnan Menderes University Institute Of Social Sciences, Aydın.

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ SIRASINDA ANADOLU'DA MEYDANA GELEN TOPLUMSAL TEPKİLER

SOCIAL REACTIONS IN ANATOLIA DURING THE BATTLE OF SAKARYA

İbrahim TAVUKÇU*

Öz

19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışı ile başlayan Milli Mücadele, yıllardır savaşın bütün acılarını ve yıkımlarını yaşamış bir milletin küllerinden doğarak yeniden ayağa kalkması ile büyük bir istiklal kavgasına dönüşmüş, doğusundan batısına kuzeyinden güneyine millet, yekvücut olarak düşmana karşı vatan topraklarını savunmuştur. Sakarya Meydan Muharebesi ordu-millet bütünleşmesinin önemli bir mihenk noktası olmuş; Türk Ordusu cepheye düşmana karşı fiilen mücadele ederken halk, bu mücadeleye hem maddi hem de manevi açılarından desteklerini esirgememiştir. Yunan Ordusu'nun yeni bir taarruza başladığı haberinin alınması üzerine halk, Ankara'dan başlayarak yurdun en ücra köşelerine kadar bu saldırıyı lanetleyen mitingler tertip etmiş, protestolar düzenlemiştir; saldırılara karşı yüksek sesle *madden, manen ve bedenen fedakarlığa* hazır olduklarını haykırmışlardır. Mitinglerden sonra kaleme alınan telgraflarla, Anadolu'nun hissiyatı Ankara'ya bildirilirken bu telgraflarda kullanılan dil ve vurgulanan mesajlar Millî Mücadele'nin yereldeki dinamikleri, aktörleri, unsurları, yansımaları ve nihayet paradigması açısından önemli fikirler vermiştir. Bu bağlamda bu makalede; Sakarya Meydan Muharebesi sırasında Anadolu'nun dört bir yanında Yunan saldırısına karşı yapılan mitingler, bu mitinglerden sonra Ankara'ya gönderilen destek telgrafları; verilen mesajlar, kullanılan üslup, yer ve zaman bağlamında ele alınmış, mevcut veriler üzerinden Millî Mücadele'nin yereldeki yansımalarından bir kesit ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesi, Toplumsal Tepki, Miting

Abstract

Upon receiving the news that the Greek Army had started a new offensive, the people organized rallies and protests condemning this attack, starting from Ankara to the remotest corners of the country, and shouted loudly that they were ready to «sacrifice materially, morally and physically» against the attacks. While the sentiments of Anatolia were conveyed to Ankara through telegrams written after the rallies, the language used and the messages emphasized in these telegrams provided important insights into the local dynamics, actors, elements, reflections and finally the paradigm of the National Struggle. In this context, this article will examine the rallies against the Greek attack in all four corners of Anatolia during the Battle of Sakarya and the support telegrams sent to Ankara after these rallies in terms of the messages given, the style used, place and time, and will try to reveal a cross-section of the local reflections of the National Struggle through the available data.

Keywords: National Struggle, Western Front, Battle of Sakarya, Social Reaction, Rally

GİRİŞ

I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti, Mondros Mütarekesi ile adeta ölüme terk edilmiş, Anadolu toprakları mütareke hükümlerine dayandırılarak bir bir işgal edilmeye başlamıştır. 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışı ile Anadolu'da milli bir kurtuluş mücadelesi başlatılmış, Sakarya Meydan Muharebesi'nin cereyan ettiği 1921 yılının yaz aylarına kadar Millî Mücadele'nin kurumsallaşması açısından çok önemli adımlar atılmıştır. TBMM Hükümet'inin kurulması ile istiklal mücadelesinin idare merkezi tayin edilirken Düzenli Ordunun tesisi başta olmak üzere devletleşme yolunda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bin bir emekle kurulan TBMM Hükümeti'nin ordusu, Batı Cephesi'nde ilk zaferini I. İnönü Muharebesi ile elde etmiş, bu zaferini II. İnönü muzafferiyeti ile taçlandırmıştır. Bu zaferler, TBMM Hükümeti'nin Sevr'i silah zoru ile kabul ettirmek gayesinde olan Yunanlara sahada verdiği ilk ve önemli cevaplar olmuştur.

İnönü Muharebeleri'nde aldığı üst üste ağır darbelerle hem maddi hem de manevi güç kaybeden Yunan Ordusu, nihai amaçları olan Ankara'yı ele geçirerek TBMM Hükümeti'ni ortadan kaldırmak ve Sevr Antlaşması'nın hükümlerini cebren kabul ettirmek üzere 1921 yılı yaz aylarında yeniden harekete geçmiş ve 8 Temmuz 1921'de yeni bir taarruza başlamıştır (TC. Genelkurmay Başkanlığı, 1974, s. 180). Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nde Yunan Ordusu bir miktar toprak kazanmayı başarmış; 13 Temmuz'da Afyonkarahisar ve Bilecik'i, 15 Temmuz'da Bozüyük'ü ve 17 Temmuz'da Kütahya'yı işgal etmiştir (TC. Genelkurmay Başkanlığı, 1974, s. 578-579). Bu gelişmeler üzerine 18 Temmuz itibariyle Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle birliklerin Eskişehir'in doğusuna çekilmesi kararı alınmış; (Atatürk, 1970, s. 608-609), bir gün sonra ise, 19 Temmuz'da, Eskişehir Türk birlikleri tarafından boşaltılmıştır (TC. Genelkurmay Başkanlığı, 1974, s. 390-391). Kütahya-Eskişehir Muharebeleri, 25 Temmuz'da Batı Cephesi birliklerinin Sakarya gerisine çekilmesi ile sona ermiştir (TC. Genelkurmay Başkanlığı, 1974, s. 545). Bu gelişmeler, TBMM Hükümeti ağırlıklarının Kayseri'ye nakli meselesini meclisin gündemine getirmiş neticede ağırlıkların taşınmasına karar verilmiş, gerekirse, TBMM'nin de müteakiben Kayseri'ye nakledilmesi kararı alınmıştır (Askeri Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD), 1993, Belge No:2523). Yunanistan ise bu muharebelerde elde ettiği neticeleri çok büyük bir zafer olarak lanse ederek İnönülerde kaybettiği itibarını tahkim etmeye çalışmıştır (1921, 15 Ağustos). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2.

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri Yunanistan'ın dünya kamuoyunda yaratmak istediği atmosferi yaratamamış ise de içerde, Türk kamuoyunda taşların yerinden oynamasına sebep

olmuştur. Bu muharebelerde Türk Ordusu'nun almış olduğu mağlubiyet, mecliste büyük tartışmalara yol açarken (İnönü, 2014, s. 247), mağlubiyetin sorumlularının ortaya çıkarılması istenmiştir (Atatürk, 1970, s. 609). Bu kritik dönem, ordunun durumunun gözden geçirilmesi ve komuta kademesinin değiştirilmesi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Böyle bir ortamda Başkumandanlık Kanunu'nu ile (Resmi Gazete, 05.08.1337), Mustafa Kemal Paşa'ya 3 aylık bir süre için Başkumandanlık yetkisi verilmiş ve ordunun başına geçirilmiştir (Atatürk, 1970, s. 610-615; ATBD, 1994, Belge No: 2530). Paşa, vazifeyi devraldıktan hemen sonra Batı Cephesi karargâhına geçmiş (1921,15 Ağustos). *Tasvir-i Efkâr*, s. 1), bu sırada Başkumandanlığı münasebetiyle gelen tebriklere karşılık olarak teşekkürlerini iletmiştir (ATBD, 1981, Belge No: 1750).

Mustafa Kemal Paşa, Başkomutanlık vazifesini deruhte ettikten hemen sonra orduyu yeni bir savaşa hazırlamak ve *Yunanları anayurdun harim-i ismetinde boğarak istiklali elde etmek* (1921, 9 Ağustos). *Akşam*, s. 1), amacıyla çalışmalarına başlamıştır. İlk aşamada Anadolu'da umumi seferberlik ilan edilmiş; 1300 doğumlulardan 1316 doğumlulara kadar (21-37 yaşları arasında) silahlı ya da silahsız herkes silahaltına davet edilmiştir (1921, 14 Ağustos). *Tasvir-i Efkâr*, s. 1. Seferberlik emrine müteakiben ordunun silah ve teçhizat başta olmak üzere her nevi ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla 7-8 Ağustos 1921'de Tekâlif-i Milliye emirleri yayınlamıştır (Belen, 1983, s. 342-343; TC. Genelkurmay Başkanlığı, 1975, s. 357-369). Tekâlif-i Milliye kararları, esas itibariyle, bir milleti bütün unsurları ile topyekûn savaşa davet eden ve bu yönüyle de dünyada ilk kez topyekûn savaşı başlatan (Belen, 1983, s. 343; Kayıran, 1989, s. 648) kararlar olarak tarihteki yerini almıştır. Başkumandan, bu kararlar ile İstiklal mücadelesini, iki ordu arasındaki fiili çarpışma olmaktan çıkararak bütün bir milletin fikri ve fiili mücadelesi haline getirmiş; bu ortak mücadele ruhunu canlı tutmak için basın üzerinden milleti bilgilendirmeyi de ihmal etmemiştir (Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD), 1966, Vesika No: 1310).

Türk tarafı yeni bir savaşa hazırlık için bir dizi hazırlıklar yaparken Yunan kurmayları ise 1921 yılının Temmuz ayında Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nin ardından atılacak adımı belirlemek üzere Kütahya'da bir dizi toplantı yapmış; esas olarak mesele 26 Temmuz 1921'de "Kurmaylar Toplantısı'nda ele alınmıştır (Cihangir, 2015, s. 102). Küçük Asya Ordusu Komutanı Papulas, bu toplantıda Ankara'ya doğru yapılacak seferin neticesiz ve tehlikeli olacağına dair görüşünü ifade etmiş, toplantıdan çıkan sonucu raporlaştırarak harp meclisinde ordunun fikri olarak sunmuştur (Papulas, 1969, s. 10-12). Ankara seferine dair ordunun askeri

değerlendirmelerini içeren nihai rapor ise 28 Temmuz 1921 tarihli bir muhtıra ile hükümete bildirilmiştir (Andrea, 1932, s. 65-66.) Muhtırada genel olarak; Türk Ordusu'nu dağıtmak amacıyla Ankara'ya ilerlenmesi gerektiğinden bahsedilmekle birlikte yaklaşan mevsim şartları nedeniyle Yunan Ordusu'nun ikmal sorunları yaşayabileceği dile getirilmiştir (Cihangir, 2015, s. 106). Ancak bu muhtıra; daha sonra Sakarya'da II. Kolordu'nun komutanlığını yapacak olan Prens Andrea tarafından *raporu hazırlayanların Ankara'ya ilerleme meselesindeki şüphe ve emniyetsizliklerini gösteren bir vesika, ne anlattığı açık olmayan bir muhtıra olarak* değerlendirilmiştir (Andrea, 1932, s. 66). Raporda, ordunun Ankara seferi hakkında çekinceleri açıkça dile getirilmiş olmasına rağmen Hükümet ve Harbiye Nazırı Sariyannis yeni bir sefer için ısrarlarını sürdürmüş, neticede ordunun itirazına rağmen sefer kararı alınmıştır. Savaşa devam kararın alınması ve harekete geçilmesi konusunda General Papulas ve Genelkurmay Başkan Yardımcısı Stratigos'un anılarında farklı bilgiler verilmiştir. Stratigos anılarında savaş kararının Papulas'ın Harp Meclisi'ne sunduğu muhtıra doğrultusunda alındığını ifade ederken Papulas ise muhtıranın harekâtın kesin neticesine ilişkin kesin bilgiler içermediğini olasılıkların dile getirildiğini ifade etmiştir (Cihangir, 2015, s. 107). Papulas hatıratında ayrıca *ordunun itirazına rağmen seferin vuku bulduğunu* ifade etmiştir. (Papulas, 1969, s. 14); Ancak Gounaris Harp meclisinin almış olduğu karara dair Atina'ya bilgi verdiği telgrafında *harekâtın sürdürülmesine oy birliği ile karar verildiğini* bildirmiştir (Smith, 1978, s. 252). Bu kararın alınmasında Yunan Kralının gördüğü rüyanın etkisi de olmalıdır. Bu sıralarda Kralın Eskişehir'deyken gördüğü bir rüya kamuoyu ile paylaşılmıştı. Rüyaya göre son Bizans imparatoru Konstantin Yunan Kralına bir taç uzatmış ve kral o tacı alarak başına geçirmişti. Yunan basını ertesi günden itibaren bu rüyayı Yunanistan'ın İstanbul'u işgal edeceğine yormuş, Bizans tahtının ihyası zamanının geldiğini yazmaya başlamış; bu rüya üzerinden bir İstanbul hayaline kapılmıştı (1921, 21 Ağustos). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 1.

Sefer konusundaki çekincelere rağmen sefere devam edilmesi kararının alınmış olması bazı politikacılar tarafından memnuniyetle karşılanmış, özellikle Yunan Savunma Bakanı Theotokis bu karara çok sevinmiş, ilerlemenin başlamasından az sonra İngiliz askeri ateşesine üç hafta içinde Ankara'da birlikte çay içeceklerini söylemekten kendini alamamıştır (Smith, 1978, s. 252).

Yunan Ordusu'nun Ankara'ya düzenleyeceği seferin arifesindeki durumu şöyleydi; I. Kolordu; 1., 2., 12. Fırkalar ve süvari livası Eskişehir'de, II. Kolordu; 5., 13. Fırkalar Seyitgazi mıntıkasında ve ileri karakolları ile bu mevkiin doğusunda, III. Kolordu; 3., 7., 10. Fırkalar

Alpiköy mıntikasında, ileri karakolları ile Eskişehir'in takriben 35 kilometre doğusunda, 4. ve 9. Fırkalar liva Generali Trikopis'in kumandası altında olarak Afyonkarahisar-Ilıcahisar mıntikasında; 11. Fırka Topçu Miralay Klades Bursa'nın doğusundaydı (Andrea, 1932, s. 87).

Bu tarihlerde Türk Ordusu'nun durumu ise şöyleydi; Sakarya mevzii ilerisinde Porsuk'un kuzeyinde 1. Grup; 1. Süvari ve piyade tümenleri, 24. Tümen, 41. Tümen, 3. Kafkas Tümeni, 29. Süvari Alayı; Porsuk'un güneyinde 5. Grup; 14. Süvari Tümeni, 2. Süvari Tümeni, 4. Süvari Tugayı, Sakarya mevzii bölgesinde; bağlı birliklerinden oluşan 4. ve 12. Grup, ihtiyat grubu ve bağımsız birlikler yer almaktaydı. Cephe karargâhı ise Polatlı'da bulunuyordu (TC. Genelkurmay Başkanlığı, 1995, s. 258-259).

1. Savaş Başlıyor: Sakarya Meydan Muharebesi Harekâtı ve Neticesi

Sakarya Meydan Muharebesi ile sonuçlanacak olan Yunan ileri harekâtının başlama emri 10 Ağustos 1921'de verilmiş, harekâtın başlangıç tarihi ise 14 Ağustos 1921 Pazar günü olarak belirlenmiş (Andrea, 1932, s. 88), ve planlandığı üzere harekât bugün saat 05.00 itibariyle başlamıştır (TC. Genelkurmay Başkanlığı, 1995, s. 252). Ancak bugün, Müslümanlar için kutsal olan Kurban Bayramının arife günüdür (1921, 19 Ağustos). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 1. Mustafa Kemal Paşa'nın öngördüğü üzere (1921,15 Ağustos), *Tasvir-i Efkâr*, s. 1, psikolojik tahribat yaratmak adına bilinçli olarak harekâta başlangıç günü olarak Müslümanlarca önem atfedilen bir gün; arife günü olarak seçilmiştir. Yunan harekât planının esası; 24 Temmuz 1921'de Yunan Kralının huzurunda saptandığına göre Ankara'ya ilerleyerek Sevr barışını Ankara Hükümeti'ne kabul ettirmektir (Erikan, 2014, s. 240).

Türk Genelkurmayı Yunan Ordusu'nun muhtemel taarruz planlarına karşı birçok harekât planı üzerinde durmuş ancak neticede Yunan'ın Sakarya nehrine cepheden az bir kuvvet ayırarak, geriye kalan bütün kuvvetiyle Türk Ordusu'nun güney kanadına yönelmesi ihtimalinin, daha çok tehlikeli olduğu kanısına varmış ve bu karara göre gerekli önlemler ve düzenler almıştır. Sakarya mevzilerinde cereyan edecek muhaberelede genel olarak öngörülen savunma; adım adım savunma ve direnme sırasına göre hedefleri sınırlandırılmış karşı taarruzlarla düşmanı yıpratmak, böylece düşmanın taarruz iradesini kırmak suretiyle, oynak bir savunma şeklinde düşünülmüş, imkân ve fırsat doğarsa, genel bir karşı taarruz yapılması da göz önünde bulundurulmuştur (TC. Genelkurmay Başkanlığı, 1995, s. 85-87).

Sakarya Meydan Muharebesi, beş safhada cereyan etmiştir. 14-22 Ağustos 1921 tarihlerini kapsayan birinci safhada Yunan Ordusu, Sakarya mevzileri ile temas etmek için ileri harekâta

geçmiş, ikinci safhada (23-30 Ağustos 1921) Sakarya'nın doğusunda bulunan Türk kuvvetlerine taarruz ederek güney kanattan kuşatma teşebbüsüne girmiştir. Üçüncü safhada (31 Ağustos- 6 Eylül 1921) Haymana istikametinde Türk cephesini yarma girişiminde bulunmuş; Sakarya Meydan Muharebesi'nin en kanlı ve en çetin çarpışmaları bu dönemde yaşanmıştır. Savaşın dördüncü safhası (7- 13 Eylül 1921) Yunanların Sakarya batısına çekilişi ve Türk karşı taarruzunun başladığı dönem olmuş ve nihayet beşinci safha (14 Eylül-10 Ekim 1921) Yunan birliklerinin çekildiği ve takip harekâtının başladığı savaşın sonlandığı final safhası olmuştur (Türkmen, 2012, s. 139-142).

14 Ağustos 1921'de Yunan Ordusu Bozan-Koşan-Çifteler doğusu-Mecidiye ve İncehisar hattından harekete geçmiş, ordunun karşısındaki hatta bulunan Türk örtme birlikleri, başarılı örtme muharebeleri vererek Yunan Ordusu'nun harekâtını 22 Ağustos 1921'e kadar geciktirmiş; Sakarya Muharebeleri 23 Ağustos 1921 günü başlamıştır. Bu muharebeye katılan Türk kuvvetlerinin genel mevcudu; 5.401 subay, 96.326 er, 54.572 tüfek, 825 makineli tüfek, 1.309 kılıç, 196 top, 32.137 hayvan ve 2 uçaktan ibarettir. Buna karşılık Yunan kuvvetlerinin genel mevcudu ise; 3.780 subay, 120.000 er, 57.000 tüfek, 2.768 makineli tüfek, 1.350 kılıç, 386 top, 3.800 hayvan, 840 kamyon ve 18 uçaktır (TC. Genelkurmay Başkanlığı, 1975, s. 331-332).

Yunan birlikleri, 23 Ağustos itibariyle 1. ve 3. Kolorduları ile Ilıcaderesi istikametinde taarruz ederek derenin güneyindeki Türk ileri mevzi birliklerini geri atmayı başarmıştır. Yağmur ve fırtınan etkili olduğu sıralarda Mangal dağında verilen muharebeler neticesinde Yunan birlikleri Mangal dağını almıştır (TC. Genelkurmay Başkanlığı, 1973, s. 9-11). 24 Ağustos'tan 30 Ağustos'a kadar Yunanların yaptığı cephe, kanat ve kuşatma muharebeleri birçok dalgalanmalardan sonra Türk Ordusu tarafından durdurulmuştur. Yunan birlikleri, 31 Ağustos-5 Eylül tarihleri arasında cepheden yarma girişimine hız vermiş, bu sırada savunma bölgesinin önemli bir noktası olan Çal dağını ele geçirmiştir. Ancak cepheye kaydırılan yeni kuvvetlerle Türk ordusu Çal'ın kuzey doğusunda yeni bir savunma düzeni almıştır. 5 Eylül'e kadar düşmanın taarruz gücü tamamen kırılmış bunun neticesi olarak ele geçirdiği hatta kalarak tahkimat faaliyetine girişmiştir. Böyle bir ortamda Türk Ordusu 6-13 Eylül tarihleri arasında karşı taarruzlar gerçekleştirmiştir. 10 Eylül'de Türk Ordusu sağ kanadında topladığı kuvvetlerle taarruza kalkmış ve başarılı olmuştur. 11 Eylül'de ise 4. Grup tarafından icra edilen karşı taarruz neticesinde düşman Çal dağı istikametinde sürülmüş; elde edilen başarılı neticelerden sonra 12/13 Eylül 1921 gecesinden itibaren düşman çekilmeye mecbur kalmıştır. Çekilme 13 Eylül günü de devam etmiş, nihayet Yunan Ordusu 22 gün, geceli gündüzlü devam eden muharebeler

neticesinde Türk süngüsü karşısında dayanamayarak Sakarya'nın batısına atılmış (TC. Genelkurmay Başkanlığı, 1975, s. 332-333); Sakarya Meydan Muharebesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Ordusu'nun kesin zaferi ile neticelenmiştir (TC. Genelkurmay Başkanlığı, 1973, s. 269). 18 Eylül itibarıyla Türk Ordusu geri çekilen düşman unsurlarını takip için gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra takip harekâtı başlatmış, ancak takip Eskişehir, Afyon hattına kadar sürdürülmüş daha ileriye gidilememiştir (TC. Genelkurmay Başkanlığı, 1973, s. 279-446). Bu muharebelerde Türk Ordusu'nun kaybı 5.713 şehit, 18.480 yaralı, 828 esir ve 14.258 kayıp olmak üzere toplam 39.289 olurken Yunan tarafı ise 3.958 ölü, 18.955 yaralı ve 354 kayıp vermiştir (TC. Genelkurmay Başkanlığı, 1973, s. 484).

2. Sakarya Meydan Muharebesi'nin Toplumsal Yansımaları

Sakarya Meydan Muharebesi sırasında Türk milletinin ortaya koymuş olduğu irade ve gösterdiği fedakârlık topyekûn savaş ruhunu ortaya koyması açısından dünya tarihinde eşine az rastlanan kahramanlık hikâyelerinden biri olarak tarihteki yerini almıştır. Sakarya Meydan Muharebesi sırasında Türk milleti, maddi ve manevi bütün imkânlarını seferber ederek istiklal kavgası içindeki yerini almış; çeşitli yöntem ve şekillerle Yunan ilerleyişine karşı tepkisini göstermekten geri durmamıştır. Bu dönemde halkın işgallere karşı tepkisini dile getirdiği en önemli yollardan biri mitingler olmuştur. Halk; Yunan saldırısını lanetlemek ve bu *istila* hareketi karşısında ordusuna ve hükümetine *sahip çıkmak* amacıyla tertip ettiği toplantı ve mitingler ile kolektif milli bilincin güçlenmesine, birlik ve beraberlik ruhunun pekişmesine katkı sağlamıştır.

2.1. Yunan saldırısına karşı anadolu'nun toplumsal tepkisi: toplantı ve mitingler

Millî Mücadele'de mitingler, yaşanan gelişmelere karşı halkın tepkisini dile getirdiği, toplumsal bilinç ve farkındalık oluşmasına zemin hazırlayarak kamuoyu oluşturan bu yönü ile de önemli bir misyonu yerine getiren en önemli toplumsal faaliyetlerden biri olmuştur. Bu dönemde mitingler, siyasi ve askeri gelişmelere karşı toplumun sesini duyurabilmek için başvurduğu en etkili propaganda araçlarından biri olarak görülmüştür. Bu kapsamda, özellikle İzmir'in işgali sırasında Yunanların katliama ve mukaddesata tecavüze girişmeleri Türk milletinin milli duygularına çok büyük ölçüde tesir etmiş ve işgallere karşı protestolara; mitingler tertip edilmesine ortam hazırlamıştır (Şahingöz, 2002, s. 726-727). Halkın kolektif milli bir tutumu olarak ortaya çıkmaya başlayan mitinglerin ulusal bir tepki haline gelmesine zemin hazırlayan en önemli gelişme ise Mustafa Kemal Paşa'nın Havza Genelgesiyle halkı işgallere karşı tepki göstermeye, miting yapmaya davet eden çağrısı olmuş; özellikle bu çağrıdan sonra kurtuluş mücadelesinin henüz başlarında Türk halkının millet olarak var

olduğunu kanıtlamak ve hâlâ vatanını savunacak kadar kuvvetinin, enerjisinin ve imanının var olduğunu ortaya koymak amacıyla yurdun dört bir yanında mitingler düzenlenmiş; yaklaşık yarım milyonu aşkın insan bu mitinglere katılarak tepkisini dile getirmiştir (Benazus, 2002, s. 121-123).

Mitingler; Sakarya Meydan Muharebesi sırasında da devam etmiştir. Bu muharebe sırasında Anadolu'nun hemen her köşesinde düzenlenen mitinglerde Yunan işgaline karşı birlik beraberlik mesajları güçlü bir şekilde dile getirilmiş; işgale karşı duyulan tepkiler ortaya konulmuştur. Bu mitingler, Sakarya Meydan Muharebesi'nin toplumsal yansımaları ve topyekûn savaş stratejisinin toplumdaki karşılığı hakkında önemli fikirler vermektedir. Mitinglerin yapıldığı şehirler/mahaller, katılan insan sayıları, verilen mesajlar ve mitinglerden sonra bağlılık bildirmek amacıyla TBMM'ye gönderilen telgraflarda kullanılan dil ve üslup toplumsal tepkinin anatomisi hakkında tatmin edici bilgiler veren; İstiklal Harbinin toplumsal boyutunu aydınlatan önemli veriler olmuştur. Tespit edilebildiği kadarıyla Sakarya Meydan Muharebesi süresince yurdun dört bir yanında yaklaşık 80 kadar toplantı/miting yapılmıştır. Bu toplantı/mitinglerin yapıldıkları yerler ve tarihleri, katılan insan sayıları ve bu toplantılara öncülük ettiği anlaşılan kurum ve kişiler aşağıdaki tabloya çıkarılmıştır.

Tablo 1: Sakarya meydan muharebesi sırasında yapılan toplantı/mitingler ve TBMM'ye telgraf gönderilen yerler

<i>Toplantı veya Mitingin</i>				
<i>Yapıldığı Tarih</i>	<i>Yeri</i>	<i>Yapıldığı Alan</i>	<i>Öncülük Eden/ Telgrafta imzası bulunan Kurum/Şahıs</i>	<i>Katılan İnsan Sayısı</i>
19 Ağustos 1921	Gürün	Gürün Belediye Binası Önü	-	5.000
19 Ağustos 1921	Akhisar	-	Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Belediye Reisliği.	5.000
19 Ağustos 1921	Darende	-	Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Belediye Reisliği.	-
21 Ağustos 1921	Adapazarı	-	-	-

21 Ağustos 1921	Göztepe	Hükümet Meydanı	Mersin Müdafaa-i Hukuk Heyetinden Ali Rıza ve Belediye Reisi Abdurrahman Beyler	-
21 Ağustos 1921	Çorum			
22 Ağustos 1921	Rize	-	-	-
22 Ağustos 1921	Mardin	-	Mardin Müftüsü Hüseyin, Eşraf Ensarizade Mehmet Ali Beyler	20.000 Nakibül
22 Ağustos 1921	Akdağ	Telgrafhane Önü	-	-
22 Ağustos 1921	Marmaris	Hükümet Meydanı	Müftülük, Müdafaa-i Hukuk Reisliği, Eşraftan Bazı İsimler	
22 Ağustos 1921	Siirt	Siirt Camii	-	-
22 Ağustos 1921	Niğde	Niğde Ulu Camii	-	-
22 Ağustos 1921	Maraş	-	-	-
22 Ağustos 1921	Safranbolu	Köprülü Mehmet Paşa Camii avlusu	-	-
22 Ağustos 1921	Kars	-	-	-
22 Ağustos 1921	Silvan	-	Silvan'ın İleri Gelen Ulema ve Ümerası	-
22 Ağustos 1921	Genç	Hükümet Konağı önü	Umum ahali namına belediye reisi, ulemadan bazı isimler ve bazı şeyhler.	-
22 Ağustos 1921	Çemişkezek	-	Belediye Reisi Hüseyin, Akif, Müdafaa-i	Destek telgrafi gönderilmiştir.

			Hukuk Reisi Ahmet, Müderris Tevfik ve Eşraftan Ahmet Beyler.		
22 Ağustos 1921	Pervari	-	Pervari Kazası Meşihatından Abdullah, Şeyh Mûsi, Van Aşireti Reisi Mustafa Paşazade ve Bazı Aşiret Reisleri.	Destek telgrafi gönderilmiştir.	
23 Ağustos 1921	Kastamonu	Nasrullah Cami-i Şerifi	-	-	
23 Ağustos 1921	Avanos	Hükümet Binası önü	Belde Müftüsü, Müdafaa-i Hukuk Reisi, Belediye Reisi.	-	
23 Ağustos 1921	Bolu	Bolu Belediyesi önü	Bolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Bolu Belediyesi ve Eşrafı	15.000	
23 Ağustos 1921	Ordu	İbrahim Paşa Cami-i Şerifi, Hükümet Cami-i Şerifi	-	-	
23 Ağustos 1921	Seydişehir	-	-	-	
23 Ağustos 1921	Viranşehir	Kasaba meydanı	-	-	
23 Ağustos 1921	Giresun	Osman Ağa meydanı	Giresun, Bulancak, Keşap Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri	15.000	
24 Ağustos 1921	Cide	-	-	-	
24 Ağustos 1921	Dersim	-	-	Dersim aşiretleri tarafından destek telgrafi gönderilmiştir.	
24 Ağustos 1921	Kangal	Büyük Cami	Kangal Müdafaa-i Hukuk Reisi	-	

24 Ağustos 1921	Erbaa	-	-		
25 Ağustos 1921	İspir	Kanuni Sultan Süleyman Cami-i şerifi	Belediye Reisi Yusuf Ziya Bey	-	
25 Ağustos 1921	Çermik	-	Çermik Kazası ulemasından İbrahim, Belediye Reisi Zülfikar Beyler ile belediye azasından ve eşraftan bazı kişiler	Destek telgrafi gönderilmiştir.	
25 Ağustos 1921	Tercan	-	Belediye Reisi	Destek telgrafi gönderilmiştir.	
26 Ağustos 1921	Aksaray	Aksaray Cami-i Kebir Avlusu	-	-	
27 Ağustos 1921	Ermenek	-	-	-	
27 Ağustos 1921	Gölpazarı (nahiye)	-	-	-	
27 Ağustos 1921	Zile	-	Müdafaa-i Hukuk Reisi Kemal ve Belediye Reisi Avni Beyler	-	
28 Ağustos 1921	Düzce	Hükümet Binası önü	-	-	
28 Ağustos 1921	Beyazıt	-	-	-	
28 Ağustos 1921	Elbistan	-	-	-	
28 Ağustos 1921	Söke	-	Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti		
28 Ağustos 1921	Yalova	Merkez Cami Avlusu	-	-	
28 Ağustos 1921	Hopa	Hükümet Meydanı			
28 Ağustos 1921	Samsun	Saathane Meydanı	-	-	
28-29 1921	Ağustos Ardahan	Cadde ve Sokaklar	-	-	
29 Ağustos 1921	Silifke	-	-	-	

30 Ağustos 1921	Pülümür	Cami-i Şerif	-	-
30 Ağustos 1921	Erzincan	-	-	-
30 Ağustos 1921	Narman	Kaza Merkezi	Müftü İsmail Hakkı Bey, Müdafaa-i Hukuk Reisi Behçet, Belediye Reisi Kamil Beyler ile ve bazı ileri gelen kişiler.	-
30 Ağustos 1921	Divriği	-	-	-
30 Ağustos 1921	Kastamonu	Nasrullah Cami-i Şerifi Avlusu	-	-
30 Ağustos 1921	Karahisar	Cami-i Şerif	-	-
30 Ağustos 1921	Samsun	Saathane Meydanı	-	-
30 Ağustos 1921	Reşadiye	Kaza Meydanı	-	25.000
1 Eylül 1921	İskilip	Pazar Meydanı	-	-
1 Eylül 1921	Nevşehir	Büyük Cami Civarı	-	-
1 Eylül 1921	Boğazlıyan	-	-	-
1 Eylül 1921	Suruç	-	Suruç Kazası Belediye Reisi Baki ve kazanın ileri gelen aşiret reisleri	-
1 Eylül 1921	Ulukışla	Kasaba Merkezi	Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi, Belediye Reisi ve eşraftan bazı kişiler	-
1 Eylül 1921	Amasra	Hükümet Binası önü	Amasya Nahiyeye Müdürü, Belediye Reisi.	-
2 Eylül 1921	Bartın	-	-	-
6 Eylül 1921	Diyarbakır	-	Belediye Reisi Abdurrahman,	Destek telgrafi gönderilmiştir.

			Müdafaa-i Hukuk-i Milliye Reisi Namına azadan Arif, ulemadan Salih ve eşraftan bazı kişiler.
6 Eylül 1921	Kayseri	Kent Meydanı	- -
9 Eylül 1921	Lice	-	Lice Kazası Destek telgrafi Müftüsü Hacı gönderilmiştir. Ahmet, ulema ve ümeradan ileri gelen bazı kişiler.
9 Eylül 1921	Karaköse (Ağrı)	-	Karaköse 5.000 Kaymakamlığı, Ahz-1 Asker Kalemi Reisliği, Müdafaa-i Hukuk Reisliği ve bazı aşiret reisleri
9 Eylül 1921	Ereğli	Kasaba Meydanı	Karadeniz Ereğli - Müdafaa-i Hukuk Reisi
9 Eylül 1921	Hüseyinabad	-	Hüseyinabad Destek telgrafi Kazası Namına gönderilmiştir. Müftü, Müdafaa-i Hukuk Reisi ve Belediye Reisi
11 Eylül 1921	Bakır Madeni (Ergani)		Ergani Madeni Destek telgrafi Müfettişliği, gönderilmiştir. Müdafaa-i Hukuk Reisliği, Belediye Reisliği, ulemadan ve eşraftan bazı kişiler.
11 Eylül 1921	Fethiye	-	Belediye Reisliği -

11 Eylül 1921	Divriği	Hükümet Binası	Müdafaa-i Hukuk Reisliği, Belediye Reisliği
11 Eylül 1921	Denizli	-	Denizli Müftüsü -
12 Eylül 1921	Manavgat	-	Belediye Reisliği, - Müftülük.
12 Eylül 1921	Akseki	Büyük Cami	-
12 Eylül 1921	Sungurlu	Hükümet Meydanı	-
12 Eylül 1921	Muğla, Burdur, Isparta, Iğın ve Yenipazar	-	-

Kaynak: Bu tablo, tespit edilebildiği kadarıyla, 12 Ağustos 1921-12 Eylül 1921 tarihleri arasında Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yer alan bilgilere göre oluşturmuştur. Ayrıca Sakarya Meydan Muharebesi günlerinde yapılan mitingler ve TBMM'ye gönderilen telgraflar meselesini detaylı bir şekilde ele alan ve bu alanda yapılmış en önemli çalışmalardan da (Selvi, Cırık 2020, s. 24-27; Selvi 2012, s. 156-158) istifade edilmiştir.

Tablodaki veriler incelendiğinde 19 Ağustos-12 Eylül 1921 tarihleri arasında yurdun dört bir yanında 80 civarında toplantı/miting tertip edildiği anlaşılmaktadır. Bu toplantı ve mitinglerin temel amacı halkın maddi ve manevi açılarından orduya ve hükümete olan desteklerini ortaya koymak ve düşmanı lanetlemektir. Ancak burada evvela izah edilmesi gereken husus toplantı ve miting tanımlarının anlam açısından aynı olsa bile muhteva açısından aynı şeyi ifade etmediği meselesidir. Anılan tarihlerde yapılan toplantı ve mitingleri haber veren vesikalar incelendiğinde; toplantıların genellikle belli bir kesimin öncülük ettiği ve dar bir zümrenin katılımı ile gerçekleştiği, toplantı sonrası hükümete ve orduya destek mahiyetinde bir mektup yazılarak sonlandırılan organizasyonları ifade ettiği, mitinglerin ise yine dar bir kesimin organizasyonunda ancak halka açık geniş katılımı cami önleri ya da hükümet meydanı gibi alanlarda gerçekleşen organizasyonlar olduğu anlaşılmaktadır. Mitingler sırasında tertip komitesi tarafından halka mevcut durum hakkında bilgilendirme konuşmaları yapıldığı ve çoğu zaman bu organizasyonların halkın toplu olarak merkezi cadde ve sokaklarda yürüyüşü ile sonlandırıldığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle anılan dönem için “toplantı” ifadesinin nispeten daha dar bir zümrenin katıldığı organizasyonu tanımladığını “mitingin” ise daha geniş katılımı bir toplumsal tepkiyi ifade ettiğini söylemek mümkündür.

Toplantı ve mitingler, belli bir kurum ve kişilerin öncülüğünde tertip edilmiştir. Bölgelere göre farklılık arz etmekle birlikte bu tarz organizasyonlara öncülük ettiği anlaşılan kişi ve

kurumların; Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, belediyeler, il ve ilçe müftülükleri, kaymakamlıklar, askerlik şubesi başkanlıkları ile müfettişlikler olduğu anlaşılmaktadır. Bu kurumlar, birçok bölgede birbiri ile işbirliği ve eşgüdüm halinde bir araya gelerek toplantı ve mitinglere öncülük etmişler, toplumsal tepkinin dışı vurumunun sağlanmasında lokomotif görevi üstlenmişlerdir. Bahsi geçen dönemde bu tarz organizasyonlara liderlik ettiği anlaşılan bir diğer kesim ise ayan ve eşraftan öne çıkan bazı kimseler ile din adamları ve bazı aşiret reisleri olmuştur. Özellikle bu günkü idari taksimata göre Doğu ve Güneydoğu illerinde tertip edilen toplantı ve mitinglere bu guruba mensup; aşiret reisleri ile buldukları bölgede nüfuzu ve saygınlığı olan, önde gelen kimselerin liderlik ettiğini söylemek mümkündür. Burada din adamlarına da ayrı bir parantez açmak gerekir. Toplantı ve mitinglerde öncülük eden din adamlarının bir kısmı resmi olarak bu misyonu yüklenen müftü ve imam gibi meslek gruplarına mensup olmakla birlikte, (1921, 9 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2; (1921, 11 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2; (1921, 12 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2), bir kısmı ise her hangi bir resmi sığata haiz olmayan ancak toplumda din adamı kimliği ile ön plana çıkan “ulemadan” olarak tanımlanan kişilerinden oluşmuştur (1921, 5 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2; (1921, 6 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2; (1921, 7 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2. Bu kesim de ya toplumsal hareketlere öncülük etmiş ya da bu hareketlerin organizasyonun da önemli bir rol üstlenmiştir. Bu noktada üstlendikleri misyon nedeniyle adından bahsedilmesi lazım gelen bir başka kesim ise devlet memurlarıdır. Kaymakam gibi üst düzey devlet memurlarının yanı sıra herhangi bir rütbesi olmayan devlet memurlarının da miting ve toplantıların organizasyonunda görev aldıkları anlaşılmaktadır (1921, 30 Ağustos). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2; (1921, 2 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2; (1921, 4 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2.

Sakarya Meydan Muharebesi sırasında yapılan toplantı ve mitinglere dair işaret edilmesi gereken bir başka nokta ise bu tarz organizasyonların icra edildiği yerlere ilişkindir. Anılan dönemde tertip edilen toplantı ve mitinglerin yapıldığı yerlere bakıldığında bazı yerlerin toplanma alanı olarak özellikle belirlenmiş olduğu ve toplantıların genellikle bu alanlarda icra edildiği görülmektedir. Bu alanlar; camiler ve cami avluları, hükümet binalarının önlerinde bulunan ve “hükümet meydanı” olarak tanımlanan alanlar, belediye binalarının önleri ile toplanmaya müsait kent ve kasaba meydanlarıdır. Cami önlerinde veya avlularında gerçekleştirilen mitinglerin genellikle Cuma günleri, Cuma namazından sonra gerçekleştirildikleri, önceden tertip edildiği üzere namazdan çıkan halkın cami önünde bekleyen halkla beraber bir araya gelerek mitinge iştirak ettikleri, ordunun muzafferiyeti için dualar edildikten sonra orduya destek mesajı yollandığı ve böylece mitinglerin nihayete

endirildiği anlaşılmaktadır. Cami avluları ile birlikte en önemli miting meydanlarından biri de hükümet meydanları olmuştur. Geniş katılımlı mitinglerin belirlenen bu alanlarda yapıldığı anlaşılmaktadır. Buralarda düzenlenen mitinglerin bazılarında katılım sayısı 25.000 kişiye kadar çıkmıştır (1921, 4 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2.

Sakarya Meydan Muharebesi sırasında yapılan toplantı ve mitinglere dair dikkat çekilmesi gereken bir başka husus ise bu organizasyonların zamanlamasına ilişkindir. Anılan dönemde Yunan Ordusu'na karşı ilk toplumsal tepkiler henüz savaş başlamadan 10 Ağustos 1921'de Bolu'da ve 13 Ağustos'ta ise Siirt'te düzenlenen mitinglerde dile getirilmiş, 17 Ağustos'ta yapılan Bolu ve Elazığ mitingleri ile devam etmiştir (Selvi, 2012, s. 156). Bu mitingleri Gürün, Darende ve Akhisar'da yapılan mitingler takip etmiş (1921, 22 Ağustos). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2; (1921, 25 Ağustos). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2), müteakiben düşmana lanet, orduya ise destek amaçlı onlarca toplantı ve miting tertip edilmeye başlanmış, bu toplumsal tepki Anadolu'da dalga dalga yayılmıştır. Ağustos ayının başlarından itibaren tertip edilmeye başlandığı anlaşılan toplantı ve mitingler, bir iki gün istisna olmak üzere, savaşın sonuna kadar aralıksız devam etmiştir. Savaş süresince toplumun kıyamı olarak ifade edebileceğimiz bu organizasyonların devam etmiş olması, Yunan tehdidine karşı toplumun sürekli uyanık olduğunun, toplumsal bilincin her daim dinamik kaldığının, milletin vatanını müdafaa uğrunda üstüne düşen maddi ve manevi misyonu yerine getirmekten geri durmadığının önemli bir göstergesidir. Bu toplumsal refleks aslında Mustafa Kemal Paşa'nın önemine işaret ettiği topyekûn seferberlik anlayışının toplumun nazarında ne derece kabul gördüğüne ilişkin de önemli gösterge olmuştur.

2.2. Toplantı ve mitinglerin dili: üslup ve mesajlar

Sakarya Meydan Muharebesi sırasında tertip edilen toplantı ve mitinglerden sonra orduya ve TBMM Hükümeti'ne birçok destek telgrafi/mesajı gönderilmiş, bu mesajlar düzenli olarak basın organlarında neşredilerek toplum bilgilendirilmiştir. Bu destek telgraflarında vurgulanan hususlar; verilen mesajlar Anadolu'nun Millî Mücadele'ye bakışının anlaşılması açısından son derece önem arz etmektedir. Destek telgraflarında kullanılan dil ve verilen mesajların muhtevası tahlil edildiğinde her ne kadar düşman istilasına karşı bütünsel bir tutum ortaya konulmuş olduğu anlaşılıyor ise de birçok mesajın detayında öne çıkan bazı hususların nispeten farklı olabildiği görülmüştür. Bu bağlamda destek telgraflarında ön plana çıktığı görülen mesajları birkaç başlık altında değerlendirmek mümkündür.

2.2.1. Mitinglerde ve telgraflarda sakarya meydan muharebesi: “cihad”, “milli cihad”, “cihad-ı mukaddes”, “cihad-ı mübarek”, ya da “mücadele-i milliye”

Mitinglerde ve destek telgraflarında kullanılan üslup ve verilen mesajlar, mücadelenin nasıl algılandığına ve bu algının manevi dinamiklerine dair de fikirler vermiş, bu durumun Sakarya Meydan Muharebesi'nin tanımlanmasını etkilediği de görülmüştür. Bu bağlamda mitinglerde dile getirilen; destek telgraflarında/mesajlarında yazıya dökülen metinlerin bir kısmında Sakarya Meydan Muharebesi'nin çeşitli ifadelerle tanımlandığı görülmüştür. Bu bağlamda 30 Ağustos'ta Reşadiye'de yapılan mitingde verilen mesajları örnek göstermek mümkündür. Reşadiye'de 25 bin kişinin katılımı ile gerçekleşen mitingin ardından Ankara'ya gönderilen mesajda: *Alçak düşmanı Anadolu toprağından atıp mahvedinceye kadar bu muazzam cihada azim ve imanla devam edeceğimizi ve bu uğurda her bir fedakârlığı göstermeye amade olduğumuza yemin eder, kahraman ordumuza selam ederiz* (1921, 4 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2, ifadelerine yer verilmiş, Sakarya; *cihat* olarak tanımlanmıştır. Bu tarihlerde yazıldığı anlaşılan telgraflara bakınca Rize halkının Sakarya'yı *cihad-ı mukaddes* olarak tanımladığı (1921, 24 Ağustos). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2, Silvanlıların ise *cihad-ı mübarek* (1921, 5 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2, tanımlamasını yaptığı müşahede edilmiştir. 1 Eylül'de İskilip'te düzenlenen bir başka mitingde ise de *Mücadele-i Milliye* tanımlamasının yapıldığı görülmüştür. Söz konusu mitingde dile getirilen mesajda *Misak-ı Millinin teminine kadar Mücadele-i Milliyeye devam farzdır* denilmiş; böylece Sakarya; *Mücadele-i Milliye* olarak tanımlanmıştır (1921, 4 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2. Sakarya'ya ilişkin benzer bir tanımla da Narman halkınca yapılmış, bu mücadele *Milli Cihad* olarak tanımlanmıştır (1921, 7 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2. Erzincan'ın Tercan kazası ise Sakarya Meydan Muharebesi'ni *cihad* olarak tanımlamıştır (1921, 7 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2. Benzer şekilde Pervari'den gönderilen mesajda düşmana karşı verilen mücadelenin *selamet-i vatan uğrunda cihad* olduğu vurgulanırken (1921, 5 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2, Diyarbakır'ın Silvan kazasından gönderilen mesajda ise düşmana karşı verilen mücadelenin *muhafaza-i din-i vatan ve istiklal* uğrunda verilen bir mücadele olduğu vurgulanmış adına ise *cihad-ı mübarek* denilmiştir (1921, 5 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2. Silvan'dan gönderilen mesajda dikkat çeken bir başka husus daha vardır ki o da bu mektubunda altında ismi bulunan “Silvan ümerasından Sadık Bey’e” ilişkindir. Sadık Bey, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'yı 16. Kolordu Komutanlığı günlerinden tanımaktadır. Mustafa Kemal Paşa I. Dünya Savaşı sırasında (1916-1917) 16. Kolordu Komutanı sıfatıyla karargâhının Silvan'da bulunduğu sıralarda Silvan'ın ileri gelenlerinden biri olan Sadık Bey ile tanışmış, onunla tavla oynayacak kadar iyi ilişkiler kurmuş

ve ona ait bir konağı karargâh binası olarak kullanmıştır (Tezer, 2019, s. 41-81; Beysanoğlu, 1986, s. 495).

Mitinglerden sonra orduya ve TBMM Hükümeti'ne destek mahiyetinde kaleme alınan telgraflara bakılırsa istiklal kavgasına omuz vermek İslam dininin esaslarından biri olarak algılanmıştır. 27 Ağustos'ta Gölpazarı nahiyesinde yapılan miting sonrası yüksek sesle dile getirilen mesajda yer alan ifadeler bu hususta çarpıcı bir örnek teşkil etmiştir. Gölpazarı halkı mesajında; *Bizler kahraman ordumuza bu dava uğrunda malen ve madden her türlü fedakârlığı göstermeyi dini esaslarımızdan bilir ve o suretle hareket edeceğimize yemin ederiz* demiştir (1921, 30 Ağustos). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2. Buna göre orduya destek dinin gereğidir ve bu uğurda her türlü fedakârlığa katlanması dini bir vecibe olarak addedilmiştir.

2.2.2. “Üç yüz milyonluk müslüman âlemi gözünü anadolu’ya; sakarya’ya dikmiştir”

Sakarya Meydan Muharebesi sırasında yapılan mitinglerde ve paylaşılan orduya destek mesajlarında İslam dini vurgusu önemli bir faktör olarak yer almıştır. Halkın bir kısmı istiklal mücadelesini aynı zamanda haç ile hilalin mücadelesi olarak görmüş; Türk Ordusu’nu da Anadolu’da ve hatta dünya da İslamın tek muhafızı ve hizmetkârı olarak kabul etmiştir. Viranşehir’de yapılan miting sonrası yayınlanan orduya destek mesajında yer alan şu ifadeler bu hususta dikkat çekicidir:

Viranşehir halkı; Hami-i İslamiyetin son istinatgâhı olan Anadolu’muzu da elimizden alarak İslamiyet’i yok etmek için vatan toprağımıza saldıran hakiki düşmanlarımıza son darbeyi indirecek olan ordusuna destek konusunda elinden geleni yapacaktır (1921, 5 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2. Buna göre Anadolu İslam dininin himaye edildiği son dayanak noktasıdır, düşman tarafından yok edilmek istenen yalnız bir millet değil aynı zamanda İslamiyet’tir. Benzer bir yaklaşım Eylül ayının başlarında Ağrı’da düzenlenen mitingde de ortaya konulmuştur. Mitingden sonra kaleme alınan mesajda ordunun *Din-i mübin-İslamı* [Hak ve hakikati açıklayan İslam dinini] korumak için çarpıştığı dile getirilmiş bu uğurda Ağrı halkının mücadeleye hazır olduğu ifade edilmiştir (1921, 9 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2.

Sakarya Meydan Muharebesi sırasında o zamanki adı ile Dersim (Tunceli) aşiretleri tarafından gönderilen orduya destek mesajının muhtevasında işaret edilen “İslam” vurgusu da son derece dikkat çekicidir. 24 Ağustos’ta Dersim’de birçok aşiret reisinin bir araya gelerek kaleme aldıkları mesajda yer alan şu ifadeler, bu aşiretlerin Sakarya Meydan Muharebesi’ne hangi açıdan baktıklarına dair fikir vermektedir:

Ey muhterem ordumuzun kahraman fedakâr kumandan, zabitan ve efradı! (...) Bu mukaddes dinin hami-i hadim-i yegânesi ancak sizlersiniz. Üçyüz milyonluk âlem-i İslam dahi nurlu ve masum gözlerini sizin muvaffakiyetinize dikmiş bekliyor... (1921, 5 Eylül). Hâkimiyeti Milliye, s. 2. Görüldüğü üzere mesajda ordunun mukaddes dinin [İslamın] hami-i hadim-i yegânesi olduğu dile getirilmiş, üç yüz milyonluk âlem-i İslam'ın nurlu ve masum gözlerini ordunun muvaffakiyetine diktiği vurgulanmıştır. Bu değerlendirmeye göre Sakarya'da elde edilecek netice sadece Anadolu'nun değil bütün Müslümanların kaderini doğrudan etkileyecektir. Diyarbakır vilayetinin Lice kazasından gönderilen bir başka mesajda da aynı anlamı ihtiva eden cümlelere rastlamak mümkündür. Mesajda düşmana karşı mücadele eden ordunun amacının 600 senelik bir devletin hayat ve istiklalini muhafaza etmekle birlikte dört yüz milyonu aşkın Müslümanın dini ve siyasi hayatlarını korumak olduğu ve bu uğurda Lice halkının bütün vatan hizmetlerini yapmaya hazır olduğu cihana ilan edilmiştir (1921, 9 Eylül). Hâkimiyeti Milliye, s. 2. Benzer ifadeler Eylül ayı başında Ulukışla'dan Ankara'ya gönderilen mesajda da tesadüf etmek mümkündür. Söz konusu mesajda dört yüz milyon Müslümanın gözünü BMM'ye, onun reisi ve Başkomutanı olan Mustafa Kemal Paşa hazretlerine ve orduya diktiği özellikle dile getirilmiştir (1921, 7 Eylül). Hâkimiyeti Milliye, s. 2. Aynı dönemde gönderildiği anlaşılan fakat birbirinden bağımsız oldukları değerlendirilen bu mesajlarda aynı hususun neredeyse aynı cümleler ile dile getirilmiş olması Sakarya Meydan Muharebesi'ne yüklenen anlam açısından fikir vermektedir. Bu açıdan bakıldığında Sakarya'da elde edilecek zaferin sadece Türk milleti için değil bütün Müslüman âlemi için kurtuluşa vesile olacak bir adım olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.

2.2.3. “Vatan ve millet kurtuluncaya kadar malen, manen ve bedenen hür türlü fedakârlığa amadeyiz”

Sakarya Meydan Muharebesi sırasında yapılan mitinglerde, mitinglerden sonra Ankara'ya gönderilen destek ve bağlılık telgraflarında vurgulanan mesajlarda özellikle bir ifadenin ön plana çıktığı görülmektedir: *Vatan ve millet kurtuluncaya kadar malen, manen ve bedenen her türlü fedakârlığa amadeyiz.* Bu mesaj; bahsi geçen metinlerde farklı kurgulansa da yurdun dört bir yanından çekilen destek telgraflarının ana mesajı olmuştur. Bu mesajda yer alan ifadeler milletin desteğinin tek boyutlu olmadığını ortaya koyar mahiyettedir. Bu mesajda yer alan “malen” ifadesi elindeki maddi bütün imkânlarını seferber etmek anlamında, “bedenen” ifadesi ise gerek duyulması halinde bizzat eline silahı alarak vazifeye atılmaya hazır bulunduğu manasında bir anlamı ifade ediyor olmalıdır. “Manen” destek ise; meydanları doldurmak suretiyle kesin zafere olan inançlarını orduya ve hükümete olan desteklerini yüksek ve güçlü

bir sesle meydanlardan dile getirmekten başka bir şey değildir. Bu tutum; aslında savaşın başında Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın oluşmasını istediği topyekûn savaş ruhunun tahakkukunu gösteren önemli bir göstergedir.

Tespit edilebildiği kadarıyla, *malen, manen ve bedenen hür türlü fedakârlığa amade* olunduğu dile getirilen ilk mitinglerden biri 18 Ağustos 1921'de Sivas'ta düzenlenmiştir. Söz konusu mitingde Sivas halkı; istiklal davasında Sivaslıların ordusunun yanında olduğunu, bu uğurda *bütün varlıklarını feda etmeye hazır olduklarını* ilan etmişlerdir (1921, 19 Ağustos). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2. Aynı günlerde benzer bir mesajda Elazığ halkından gelmiştir (1921, 19 Ağustos). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2. 21 Ağustos'ta Adapazarı'nda binlerce kişinin katılımı ile gerçekleşen mitingde de aynı mesaj güçlü bir şekilde vurgulanmış bu husus: *Misâk-ı Millî'nin husulüne kadar Adapazarı halkı olarak malen ve bedenen her türlü fedakârlığa hazırız* ifadeleri ile dile getirilmiştir (1921, 22 Ağustos). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2. Aynı tarihte bir başka destek çağrısı da Çorum'dan gelmiş, Çorum halkı, *vatan ve millet kurtuluncaya kadar şanlı ordunun her türlü ihtiyacını temin hususunda azim ve fedakârlığa hazır olduklarını* bildirmiştir (1921, 4 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2. 23'ünde Kastamonu Nasrullah Camii şerifi meydanında düzenlenen mitingde Kastamonu halkı aynı mesajı, *Kastamonu halkı tam istiklal sağlanıncaya kadar silahını elden bırakmayacaktır. Son ve kati kararımız şudur: zafer istiyoruz, bunun için her şeyi yapacağız!* ifadeleri ile haykırmıştır (1921, 24 Ağustos). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2. Bu caminin avlusunda düzenlenen bir başka mitingde ise Kastamonu halkının *aziz vatan toprağından Yunan vücudu ve Yunan şer ve fesadı kalkmadıkça mücadeleden vazgeçmeyeceği ve bu uğurda her türlü fedakârlığı göstermeye yemin ettiği* vurgulanmıştır (1921, 4 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2. Benzer bir mesaj 23 Ağustos'ta Giresun'dan gelmiş; Giresun halkı; *Misâk-ı Millî hududu dâhilinde tam istiklalin teminine kadar girişilen hayat mücadelesine devam edecektir, bu uğurda her türlü fedakârlığı göstermeye hazırdır* mesajını Ankara'ya ulaştırmıştır (1921, 25 Ağustos). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2. Aynı gün İbrahim Paşa ve Hükümet Cami şerifinde toplanan Ordu halkı ise *fedakârlık bağlamında hiçbir şeyden çekinilmeyeceğini* ilan etmekten geri durmamıştır (1921, 25 Ağustos). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2. Darendeliler ise kararlılıklarını *elimiz ve sarf edecek malımız oldukça kanımızın son damlasına, malımızın son santimine kadar mübarek vatanımızın uğrunda sarf edeceğimize iman eder, hükümetimizin emrinde olduğumuzu arz ederiz* ifadeleriyle dile getirmiştir (1921, 25 Ağustos). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2. Siirt halkı; *istiklalimiz kazanıncaya ve toprağımızın düşman kovuluncaya kadar orduya her türlü fedakârlığa hazırız* (1921, 25 Ağustos). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2, derken Düzce halkı ise desteğini;

Kur'ân-ı azimüşşanı yeryüzünden kaldırmak isteyen Yunan'a karşı din uğrunda hak yolunda silaha sarılan şanlı orduya minnet ve şükranlarını iletiyor zaferin elde edilmesi için bütün ruh ve mevcudiyetleri ile orduya yardım edeceğine ahd ve yemin ediyor demek suretiyle ortaya koymuştur (1921, 30 Ağustos). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2. Akhisar da bu süreçte *bütün ruh ve mevcudiyeti* ile ordusuna destek vereceğini ilan eden şehirlerden biri olmuştur (1921, 25 Ağustos). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2.

Orduya koşulsuz destek mesajının yollandığı yerlerden biri de Samsun'dur. 28 Ağustos'ta Saathane meydanında yapılan mitingde Samsun halkı, hep bir ağızdan; *mukaddes davanın zaferle neticelenmesine kadar bedenen malen hiçbir fedakârlıktan çekilmeyeceklerini, mevcudiyetlerine kasteden düşman yok oluncaya kadar son gayret ve hamiyetlerini sarf edeceklerini* beyan etmişlerdir (1921, 30 Ağustos). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2.

Ağustos ayının sonlarına doğru orduya, *malen, manen ve bedenen her türlü desteğin yapılacağı*nın dile getirildiği bir dizi miting yapılmıştır. Ermenek mitingi bunlardan biridir. Mitingde;

Mevcudiyetimizi imha etmek hain maksadıyla mukaddes vatanımıza tecavüz eden düşmana karşı bütün varlığıyla çalışan orduya, bütün kumandan ve askerlerinin bu uğurda göstermiş oldukları unutulmaz fedakârlıklarına karşı bütün halkın manen ve bedenen her türlü fedakârlığa hazır oldukları ilan edilmiştir (1921, 30 Ağustos). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2. Aynı inanç ve hissiyat ile bir araya gelen İspir (1921, 6 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2, Zile (1921, 7 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2, ve Erbaa halkı da *tam istiklale ulaşuncaya, tek fert kalmayana kadar mücadeleye devam etmek azim ve kararlılığında* olduklarını dile getirmişlerdir (1921, 30 Ağustos). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2. Hopa'da yapılan mitingde de aynı mesajlar verilmiş, Hopa halkı: *vatan ve istiklal uğrunda malen ve bedenen her türlü fedakârlığa hazır olduklarını, hükümetin ve ordunun emrine girmek için hazır bulduklarını* ifade etmiştir (1921, 2 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2. Erzincan halkı ise Türk milletinin ve ordusunun Allah'tan başka dayanağı olmadığını vurgulayarak orduya olan destek ve inancını: *Misâk- Milli Ahitnamesini temin edinceye kadar bütün düşmanlarla çarpışacak olan ordumuzun kahraman askerlerine malen ve bedenen her türlü yardımı yapmaya hazırız* mesajı ile dile getirmiştir (1921, 4 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2. Benzeri bir destek çağrısı da Boğazlıyan halkından gelmiş, düzenlenen miting sonrası *Boğazlıyan halkının hükümetin ve ordunun yanında olduğu, bu uğrunda her türlü fedakârlığa amade olduğu* ilan edilmiştir (1921, 4 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2. Orduya desteğin dile getirildiği bir başka kent Diyarbakır olmuştur. Diyarbakır halkı;

Vatanın ve milletin kurtuluşu ve istiklali namına atılan her adım hakka yaklaşan bir katre-i mübarekdir. Bugün zulme uğrayan mübarek vatanımızın düşmana bir mezar olacağına inanıyoruz. Bu uğurda her türlü fedakârlığa amadeyiz (1921, 6 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2, mesajını yollarken Çemişgezekliler ise düşman vatan topraklarından çıkarılıncaya kadar fedakârlığa devam edeceklerini ilan etmiştir (1921, 7 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2.

2.2.4. “Son damla kana kadar mücadeleye devam”

Mitinglerde ve destek mesajlarında sıkça yer alan ve kesin kararlılık bildiren ifadelerden biri de *son damla kana kadar mücadeleye devam* mesajıdır. Orduya ve TBMM Hükümeti'ne desteğin dile getirildiği telgraflarda yer alan bu ifade her şeyden önce istiklal için verilecek olan mücadelenin sınırlarını açık bir şekilde belirlemiştir. Buna göre istiklal uğrunda millet olarak ölümden dahi sarfı nazar edilmeyeceği açıkça vurgulanmıştır.

Son damla kana kadar mücadeleye devam edileceğine dair mesajların dile getirildiği mitinglerden biri Darendede gerçekleştirilmiştir. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti öncülüğünde düzenlenen mitingde (...) *kanımızın son damlasına, malımızın son santimine kadar mübarek vatanımızın uğrunda mücadeleye devam edeceğiz* denilmiştir (1921, 25 Ağustos). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2. Bu mesajın dile getirildiği yerlerden biri de Ardahan olmuştur. 28-29 Ağustos'ta Ardahan'da düzenlenen mitinglerde yöre halkı; *damarlarındaki son damla kana kadar Misâk-ı Milli'yi müdafaa edeceğine, istiklaline düşman olanlara karşı her zaman ve her an mücadeleyi sürdüreceğine yemin etmiştir* (1921, 2 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2. Bu çağrı, Rus hâkimiyeti altında yarım asra yakın bir zaman, topraksız değil belki ama vatansız kalan bir belde halkının istiklale olan özleminin kelimelere dökülmüş suretinden başka bir şey değildir. Bütün Türk milleti için olduğu gibi Ardahan halkı için de Sakarya demek; vatan, istiklal demektir.

Ardahan halkının mesajına benzer bir başka destek mesajı da Mardin'den gelmiştir. Mardin'de yirmi bin kişinin katıldığı bir mitingden sonra yayınlanan destek mesajında: *mukaddes dinimizin ve namusumuzun kurtarılması uğrunda yedi yaşındaki çocuklarımıza varıncaya kadar bütün malımızı, canımızı, mülkümüzü ve kanımızın son damlasını seve seve feda etmeye hazırız* denilmiştir (1921, 5 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2. Aynı sıralarda Diyarbakır'ın Çermik kazasında yapılan miting sonrası kaleme alınan mesaj da benzer şekilde kararlı bir duruş sergilenmiş, bu tutum: *kanımızın son damlasına, malımızın son zerresine kadar istiklalimizi muhafazaya ve düşmanlarımızı toprağımızdan atmaya hep birlikte ahd ve yemin ettik* ifadeleri ile dile getirilmiştir (1921, 7 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2. Niğde Ulucami'de toplanan Niğde halkı ise kararlılıklarını *topraklarımızdaki düşmanı def edinceye kadar fedakârlığın son raddesinde bu mücadeleyi yürüteceğimize yemin ederiz* ifadeleri ile dile

getirmiştir (1921, 2 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2. Aynı kararlılık Karahisar'da bir cami avlusunda (1921, 4 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2, ve Kayseri'de ise bir Cuma namazını müteakiben yapılan mitingde vurgulanmış (1921, 6 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2, Silifke halkının mesajında ise *aslan ordumuza son nefesimize kadar malımız ve canımızla velhasıl bütün mevcudiyetimizle yardım etmeye ahd ve yemin ettik* ifadeleriyle dile getirilmiştir (1921, 30 Ağustos). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2. Yaklaşık yarım asır anavatandan ayrı kalan ve bu nedenle vatansızlığın ne demek olduğu yakından tecrübe eden Kars halkı tarafından gönderilen destek mesajı ise diğerlerinden biraz daha farklıdır. Tam bir vefa ve bağlılığın dile getirildiği mesajda; *Kars halkı hayat ve namusunun borçlu bulunduğu büyük Anadolu'ya karşı son nefesine kadar her türlü fedakârlığı ifaya hazırdır* (1921, 9 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2, ifadelerine yer verilmiştir.

2.2.5. “Kadınlar da her türlü mücadeleye hazırdır”

Millî Mücadele Dönemi'nde Türk kadını vatan savunmasında çeşitli şekillerde vazife almış; milli bir misyon yüklenmiştir. Geçmişte, düşmana karşı verdiği destansı mücadele ile fedakâr Türk kadınının sembol haline gelen Nene Hatun örneğinde olduğu gibi, vatani tehlikeye düştüğü zamanlarda vazifeye atılmaktan geri durmamış, Millî Mücadele Dönemi'nde de aynı ruh ve inançla ortaya çıkmıştır. Türk kadını bu dönemde; işgallere karşı vatani müdafaa yolunda, cephe gerisinde; mitinglerin tertibinde ya da coşkun kalabalıklara hitap eden hatip sıfatıyla, Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin kadınlar şubesinde, yahut münferit olarak teşkil olunan kadın cemiyetlerinde görev almış (Baykal, 1984, s. 108); cephe hattında ise bilfiil vazifeye atılmaktan geri durmamıştır. Bu dönemlerde ortaya koymuş oldukları destansı mücadeleler nedeniyle Asker Saime, Kılavuz Hatice, Tayyar Rahime, Kara Fatma (Fatma Seher) gibi kadın kahramanlar Millî Mücadele tarihindeki yerlerini almıştır (Kurnaz, 1996, s. 257-268).

Türk kadını tarihi misyonuna uygun olarak Sakarya Meydan Muharebesi sırasında da üstün düşen vazifeyi yerine getirmeye gayret etmiş; cephede, lojistik hizmetlerde ve yardım faaliyetlerinde görev alarak vazifesini yerine getirmeye çalışmıştır (Özdemir, 2017, s. 223-236). Bütün bu faaliyetlerine ek olarak savaş sırasında düzenlenen mitinglerde istiklal uğrunda, mücadelede yolunda kararlılık mesajları vermiştir. Bu bağlamda anılan dönemde yapılan mitinglerde; özellikle vurgulanan hususlarda biri de *kadınların da her türlü mücadeleye hazır olduğuna* ilişkin verilen mesajlar olmuştur. Burada ifade edilen *mücadele* sadece cephe gerisinde Türk kadınının üstüne düşen vazifeyi yerine getirmesi değil, bundan daha fazlasını ifade etmektedir. Mitinglerde dile getirilen ve destek mesajlarında yer alan ifadeler bu hususta

tatmin edici bilgiler vermiştir. Kastamonu'da düzenlenen mitingden sonra kaleme alınan mesajda; *istiklal uğrunda silahlı davet edilen erkeklerin yanı sıra muzafferiyet için gerekirse Kastamonu halkının, kadınları ve çocukları ile cepheye gitmeye hazır oldukları* vurgulanmıştır (1921, 24 Ağustos). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2.

Sadece erkekleriyle değil kadınlarıyla da istiklal mücadelesi vermeyi hazır olduklarını ilan eden bir başka şehir Rize olmuştur. Tam istiklali temin edilinceye kadar mücadeleye devam edilmesi gerektiğini söyleyen Rize halkı, bu uğurda her türlü fedakârlığı göstereceklerini gerekirse kadınlarını bile cepheye göndermeye hazır olduklarını ilan etmiştir (1921, 24 Ağustos). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2. O günlerde benzeri bir mesaj da Dersim (Tunceli) halkından gelmiş; *Dersim halkının kadın erkek çoluk çocuk Misâk-ı Milli uğrunda fedakârlığa ahd ve yemin ettiği* vurgulanmıştır (1921, 5 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2. Ağrı Beyazıt'ta düzenlenen bir başka mitingde ise benzeri bir mesaj; Sevr dayatmasına karşı Misâk-ı Milli'yi tesis etmek uğrunda *tek bir erkek kalıncaya kadar değil tek bir kadın dahi kalıncaya kadar her türlü fedakârlık gösterilecektir* ifadeleriyle dile getirilmiştir (1921, 5 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2. Yalova'da yapılan bir mitingde Yalova kadınlarının almış olduğu bazı kararlar ise son derece dikkat çekicidir. 28 Ağustos'ta Yalova'da düzenlenen mitingde Yalova kadınları; *şehadet mertebesine erişmeyen veya şerefiyle dönmeyen gençlerin kadınlar tarafından evlerine kabul edilmeyeceğini* ilan etmişlerdir (1921, 2 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2. Bazı bölgelerdeki mitinglerde Türk kadınının takındığı bu tutum diğer bölgeleri de etkilemiş Bolu'da düzenlenen bir mitingde toplanan kalabalığa hitap eden bir mebus *Türk'ün kadını da erkeği kadar vatanına bağlıdır* (1921, 20 Ağustos). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2, ifadeleriyle Türk kadınının vatan savunmasında üstüne düşen vazifeye yerine getireceğine olan inancın sadece sözden ibaret olmadığını vurgulamıştır.

Türk kadını Sakarya Meydan Muharebesi sırasında, üstüne düşen vazifeyi ifa etmekten geri durmamış, elindeki imkânları büyük bir fedakârlık göstererek kullanmıştır. Bartın ve Amasra kadınlarının orduya yardım amacıyla gönderdiği bağışlar bu fedakârlıklarına önemli bir örnektir. Sakarya Meydan Muharebesi'nin devam ettiği sıralarda orduya yardım bağlamında yurdun dört bir yanından Ankara Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne bazı eşyalar gönderilmiş; temsilciliğe ulaşan bu paketler yetkililer tarafından açılmıştır. Açılan paketlerden birinin Bartın ve Amasra kadınlarına ait olduğu anlaşılmıştır. Paket açılınca; 6-7 çift çorap ile birkaç kat iç çamaşırı ve yatak çarşafı çıktığı görülmüş; kısa süre sonra bunların kadınların sandıklarının en mahrem köşelerinde sakladıkları çeyizleri oldukları anlaşılmıştır. Yüce ruhlu Anadolu kadını belki yaralı gazilerin işlerine yarar düşüncesiyle, yıllardır çeyiz sandıklarında muhafaza ettikleri

eşyalarını gazilere gönderecek kadar yüksek bir milli bir duruş ortaya koymuştur. Bu duruma şahitlik eden Hâkimiyet-i Milliye gazetesi muhabiri oradaki insanların gözlerinin yaşardığını söylemekten kendisini alamamıştır (1921, 10 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2. Söz konusu çorap, çamaşır ve diğer eşyaların ordunun ihtiyaçları nezdinde maddi açısından son derece sembolik bir anlam ifade etse de manevi açıdan çok daha büyük ve derin bir anlam taşıdığı muhakkaktır. Bu olay, Türk kadınının himmeti, hizmeti ve hamiyetinin Bartın kadınlarının şahsında tecessüm ettiğini göstermiş; Millî Mücadele’de Türk kadının rolünü ortaya koyan önemli bir örnek olarak tarihteki yerini almıştır.

2.2.6. “Yunan vahşetini durduracağız”

Sakarya Meydan Muharebesi sırasında Yunan Ordusu’nun yaptığı vahşetler Türk milletinin Yunanlara karşı nefretini artırmış, bu durum mitinglerde dile getirilen mesajlara da yansımıştır. Sakarya Meydan Muharebesi sırasında Yunan Ordusu’nun hem işgal altında bulundurduğu beldelerde hem de savaşın cereyan ettiği sahalarda Türk Müslüman halka zulümleri günden güne artmıştı (1921, 23 Ağustos). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2. Esasında Yunan vahşeti, Sakarya Meydan Muharebesi ile başlamış bir durum değildi, İzmir’in işgal edildiği 15 Mayıs 1919’dan itibaren Yunan vahşeti devam etmekte; Yunan işgali altında ezilen topraklarda, vahşet çeşitli şekil ve formlarda uygulanmaktaydı; ırza geçme, tecavüz, işkence, gasp, yağma ve katliam vahşetin en yaygın yol ve yönetmeleri arasındaydı. Sakarya Meydan Muharebesi sırasında bu vahşet sürmüştü; Yunanlar tarafından Afyonkarahisar ile Dumlupınar arasında bulunan birkaç Müslüman köyü tamamen yakılmış, halkı ise katledilmiştir. Bu feci vahşetten kurtulmayı başaranlar Yunan çetelerinin muntazam bir plan dâhilinde Türk ve Müslümanları imha etmekte olduğunu dile getirmiş; (1921, 24 Ağustos). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 1, bu duruma dair Türk basınında birçok haber yer almıştır. 25 Ağustos 1921 tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yer alan bir haberde bu vahşetlerden bir örnek verilmiş; İzmit’te silahsız erkeklerin balta ile şehit edildiği, analarının babalarının gözleri önünde masum genç kızlarının ırzlarına geçildiği bildirilmiştir (1921, 25 Ağustos). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2. İşte bu ve benzeri haberler Türk milletinin Yunanlara karşı tepkisini daha da artırmış, bu tepki mitinglere ve verilen mesajlara da yansımıştır. Akdağ’da düzenlenen mitingde telgrafhane önünde toplanan halk, silahsız zavallı ihtiyar ve çocuklara, hasta kadınlara varıncaya kadar kılıçtan geçiren Yunan vahşetini protesto etmiş; lanetlemiştir (1921, 4 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2. Avanos’tan gönderilen destek mesajında da aynı husus gündeme getirilmiş; *Yunanların vatan topraklarına vahşice hücum ederek çoluk çocuk herkesi katlettikleri* ifade edilmiş, bu vahşet karşısında Yunan tecavüzlerini akim bırakan ordunun kesin zaferi için maddi manevi her türlü destek verileceği

vurgulanmıştır (1921, 5 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2. Aksaray'da düzenlenen mitingde konuşan müftü de Yunan vahşetine dikkat çektiği konuşmasında *Türk ocağını yıkan, Müslüman namusuyla hayâsızca keyif çatan Yunan sürülerini imha etmek üzere kahramanca çarpışan Müslüman ordusunun bütün arzu ve emellerine ulaşması için Aksaray halkının ordusunun yanında olduğunu* bildirmiştir (1921, 2 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, s. 2.

SONUÇ

Millî Mücadele, Dünya tarihinde eşine az rastlanan; Türk milletinin topyekûn seferberlik ruhu ve anlayışı içinde ayağa kalkarak istiklalini kazanmayı başardığı bir varoluş savaşının adıdır. Bu savaş, sadece Türk Ordusu'nun harp meydanlarında elde ettiği başarılarından ibaret değil, milletin ordusuyla bütünleşerek, omuz omuza vererek elde ettiği kutlu bir zafer olmuştur. Türk Ordusu harp meydanlarında düşman ile cenk ederken millet ise maddi manevi bütün imkânlarını ortaya koymak suretiyle bu istiklal ve istikbal kavgası içindeki yerini almış; Sakarya Meydan Muharebesi dönemi Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın önderliği ve çabasıyla ordu ile milletin bütünleşmesinin en yoğun olduğu dönem olmuştur. Bu dönemde millet bir taraftan evlatlarını vatan müdafaasına gönderirken diğer taraftan cephe gerisinde atmış olduğu adımlarla maddi ve manevi çeşitli şekillerde vazifesini yerine getirmiştir. Türk milletinin harp sahasının dışında vazife şuuru ile milli bir aktör olarak ortaya çıktığı alanlardan biri de toplantı ve mitingler olmuştur. Sakarya Meydan Muharebesi sırasında yurdun dört bir yanında düşmanı lanetleyen, orduya ve TBMM hükümetine destek veren onlarca toplantı ve miting tertip edilmiştir. Bu organizasyonlar, milletin işgal ve istila girişimine karşı tepkisini ortaya koyduğu; ordusuna ise desteğini açık ve gür bir sesle dillendirdiği yerler; bu yönüyle toplumsal refleksin aksiyon sahası, birlik ve beraberlik ruhunun vücut bulduğu kamusal alanlar olmuş diğer yandan Anadolu'nun kurtuluşa olan inanç ve desteğinin Ankara'ya ulaşmasının sağlanmasında milli bir misyon üstlenmiştir. Bu organizasyonlar bazı kişi ve kurumların öncülüğünde tertip edilmiş; bazı dinamikler sürecin lokomotifleri olmuştur. Bu süreçte; Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, belediyeler, il ve ilçe müftülükleri, kaymakamlıklar, askerlik şubesi başkanlıkları, müfettişlikler, ayan ve eşraftan öne çıkan bazı kimseler ile din adamları ve bazı aşiret reislerinin liderlik bağlamında milli bir misyon üstelendikleri görülmüştür. Toplumsal tepkinin organize hale getirilmesinde rol alan paydaşların resmi ve sivil kişi/kuruluşlardan oluşması milli mutabakat ruhunun tüm toplum düzeyinde hayat bulduğunun rasyonel bir göstergesi olmuştur. Bu açıdan bakıldığında savaş döneminde toplumsal tepkinin dışı vurumu olarak ortaya çıkan hareketlerin kendiliğinden değil, geniş bir organizasyon ağının çalışmaları ve iradesi neticesinde şekillendiğini ve ortak bir amaca yöneltildiğini söylemek mümkündür.

Bu çalışmalara öncülük eden ve paydaş olan unsurlar, Millî Mücadele'nin yerel dinamiklerini oluşturmuş, toplum nezdinde yürütülen milli propagandanın en önemli araçlarından biri haline gelmiştir.

Sakarya Meydan Muharebesi sırasında Anadolu'nun hemen her yerinde yapılan toplantı ve mitinglerde dile getirilen ve destek bağlamında Ankara'ya gönderilen mesajlarda sıkça vurgulanan bazı kavramlar, genel olarak Millî Mücadele'nin, özel olarak Sakarya Meydan Muharebesi'nin Anadolu'da nasıl algılandığına dair de çarpıcı fikirler vermiştir. Anadolu'nun destek mesajlarında genel manada *son damla kana kadar mücadeleye devam* mesajının vurgulandığı görülmüş, *vatan ve millet kurtuluncaya kadar malen, manen ve bedenen hür türlü fedakârlığa amade* olunduğunun kararlılıkla dile getirildiği müşahede edilmiştir. Bununla birlikte mesajlarda öne çıkarılan bir başka hususun ise İslam dini vurgusu olduğu görülmüş, Türk Ordusu'nun İslam dinin son muhafızı olarak görüldüğü anlaşılmıştır. Bu nedenle birçok mesajda Sakarya Meydan Muharebesi'nin *Cihad, Milli Cihad, Cihad-ı Mukaddes, Cihad-ı Mübarek*, ya da *Mücadele-i Milliye* gibi ifadelerle tanımlandığı görülmüştür. Bu nedenle Sakarya Meydan Muharebesi'nin, en azından toplumun bir kesimi tarafından, sadece Anadolu'nun ve Türk milletinin istiklali için değil bütün dünya Müslümanlarının istikbali açısından bir dönüm noktası olarak telakki edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Mesajlarda yer alan bütün bu ifade ve değerlendirmeler, toplumun Sakarya Meydan Muharebesi'ne bakışını anlamamıza, bu zaferin hem Türk milleti hem de İslam âlemi için ne anlam ifade ettiğini idrak etmemize imkân tanıyan önemli doneler olmuştur.

KAYNAKÇA

- Atatürk, K. (1970). *Nutuk. II*, Milli Eğitim Basımevi.
- Baykal, B. S. (1984). Millî mücadele'de anadolu kadınları müdafaa-i vatan cemiyeti, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1, (1), 108-126.
- Belen, F. (1983). *Türk kurtuluş savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Benazus, H. (2002). *Ulusal kurtuluş savaşı'na toplumsal katkı sağlayan mitingler*. Sözcü Kitabevi.
- Beysanoğlu, Ş. (1986). Mustafa kemal atatürk'ün diyarbakır'daki kafkas cephesi komutanlığı. *Atatürk araştırma merkezi dergisi*, 2, (5), 487-505.
- Cihangir, Ç. K. (2015). Sakarya meydan muharebesi öncesinde yunan savaş meclisi'nin kütahya toplantısı, *Sakarya zaferi ve haymana*. C. (III), (içinde). (T. F. Ertan, S. Bulut), (ss. 95-112), Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Erikan, C. (2014). *Kurtuluş savaşı tarihi*. (Haz. Ü. Akın), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gen. Kur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı. (1981). *Askeri tarih belgeleri dergisi*. (79), Genelkurmay Basımevi.
- Gen. Kur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı. (1993). *Askeri tarih belgeleri dergisi*, (95), Genelkurmay Basımevi.
- Gen. Kur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı. (1994). *Askeri tarih belgeleri dergisi*, (9), Genelkurmay Basımevi.
- Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi. (1966). *Harp tarihi vesikaları dergisi*. (57), Genelkurmay Basımevi.
- general papulas'ın hatıratı* (1969). Yeni İstanbul Yayınları.
- İnönü, İ. (2014). *hatıralar*. Bilgi Yayınevi.
- Kayıran, M. (1989). Tekâlif-i milliye emirleri ve uygulanışı. *Atatürk araştırma merkezi dergisi*. V (15), 639-664.
- Kurnaz, Ş. (1996). Millî mücadele'de türk kadını. *Atatürk araştırma merkezi dergisi*. 12(34), 257-268.
- Özdemir, N. (2017). Sakarya meydan muharebesi'nde kadınların yürüttüğü faaliyetler. *sakarya meydan muharebesi ve haymana uluslararası sempozyumu*. (içinde) (T. F. Ertan, K. Unat), (ss. 223-236). Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Prens Andrea. (1932). *Felakate doğru*. (çev. H. Rahmi), Askeri Matbaa.
- Selvi, H. & Cırık, B., (2020). *Millî mücadele'de tbmm'ye anadolu'dan çekilen telgraflar*. TBMM Yayınları.
- Selvi, H. (2012). Sakarya meydan muharebesi günlerinde anadolu. *90. yıldönümünde sakarya zaferi ve haymana*. (İçinde), (H. Uzun, N. Aysal), 151-167.

- Smith, M. L. (1978). *Anadolu üzerindeki göz.* Hürriyet Yayınları.
- Şahingöz, M. (2002). Millî mücadele’de protesto ve mitingler. *Türkler*, 15, 726-744.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı. (1973). *Türk istiklal harbi batı cephesi sakarya meydan muharebesi ve sonraki harekât, II*, V. Kısım, 2. Kitap, Genelkurmay Basımevi.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı. (1974). *Türk istiklal harbi batı cephesi kütahya-eskişehir muharebeleri (15 Mayıs 1921-25 Mayıs 1921)*. 2, IV. Kısım, Genelkurmay Basımevi.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı. (1975). *Türk istiklal harbi idari faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*. VII, Genelkurmay Basımevi.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı. (1995). *Türk istiklal harbi batı cephesi sakarya meydan muharebesi’nin başlangıç dönemindeki olaylar ve harekât (25 Temmuz-22 Ağustos 1921)*. II, V. Kısım 1.Kitap, Genelkurmay Basımevi.
- Tezer, Ş. (2019). *Atatürk’ün hatıra defteri*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Türkmen, Z. (2012). Türk istiklal harbi’nde bir dönüm noktası: Sakarya meydan muharebesi (askeri yönden kısa bir değerlendirme). *90. yıldönümünde sakarya zaferi ve haymana*, (Yay. Haz. Hakan Uzun, Necdet Aysal), 135-144.
- Resmî Gazete*, 05.08.1337.
- (1921, 9 Ağustos). *Akşam*, No: 1035.
- (1921, 14 Ağustos). *Tasvir-i Efkâr*, No: 3095.
- (1921, 15 Ağustos). *Hâkimiyeti Milliye*, No: 265.
- (1921,15 Ağustos). *Tasvir-i Efkâr*, No:3096.
- (1921, 19 Ağustos). *Hâkimiyeti Milliye*, No: 266.
- (1921, 20 Ağustos). *Hâkimiyeti Milliye*, No: 267.
- (1921, 21 Ağustos). *Hâkimiyeti Milliye*, No: 268.
- (1921, 22 Ağustos). *Hâkimiyeti Milliye*, No: 269.
- (1921, 23 Ağustos). *Hâkimiyeti Milliye*, No: 270.
- (1921, 24 Ağustos). *Hâkimiyeti Milliye*, No: 271.
- (1921, 25 Ağustos). *Hâkimiyeti Milliye*, No: 272.
- (1921, 30 Ağustos). *Hâkimiyeti Milliye*, No: 277.
- (1921, 2 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, No: 280.
- (1921, 4 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, No: 282.
- (1921, 5 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, No: 283.
- (1921, 6 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, No: 284.
- (1921, 7 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, No: 285.

(1921, 9 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, No: 287.

(1921, 10 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, No: 288.

(1921, 11 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, No: 289.

(1921, 12 Eylül). *Hâkimiyeti Milliye*, No: 290.

DEPREME MARUZ KALAN BİREYLERİN PSİKOLOJİK DURUMLARINI BELİRLEMeye YÖNELİK ÖLÇEK GELİŞTİRME ÇALIŞMASI

SCALE DEVELOPMENT STUDY TO DETERMINE THE PSYCHOLOGICAL EFFECTS OF
INDIVIDUALS EXPOSED TO EARTHQUAKE

Mustafa FİLİZ* Yalçın KARAGÖZ** Yusuf KARAŞİN***

Öz

Bu çalışmanın amacı, depreme maruz kalmış bireylerde depremin psikolojik etkilerini ortaya çıkarmak üzere bir ölçek geliştirmektir. Araştırma, Kasım 2022 Düzce veya Ocak 2020 Elâzığ depremlerinden en az birini yaşamış 18 yaş üstü 501 kişi ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara ölçek kavramsal yapı ve madde havuzunun oluşturulması, uzman görüşünün alınması, pilot çalışma yapılması, test yeniden test güvenilirliği yapılması aşamalarından sonra uygulanmıştır. Araştırmada kullanılacak ölçek hazırlanırken kavramsal yapı literatüre dayandırılarak oluşturulmuştur. Bu kavramsal yapıya uygun olarak da soru havuzu araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur. Çalışma kapsamında elde edilen verilerin analizinde IBM SPSS ve AMOS paket programlarından faydalanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda "Yaşamdan Kopuş, Sosyal Sağlık, Ruhsal Değişim, Travma Kaygısı, Olgunlaşma, Kaçınma" şeklinde ifade edilen 6 faktör ve 41 ifadeden oluşan bir ölçek geliştirilmiştir. Geliştirilen ölçeğin depreme maruz kalan bireylerin psikolojik etkilerini ölçmede kullanılabilir ve geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelime: Psikoloji, Afet, Deprem Deneyimi, Elâzığ, Düzce

Abstract

The aim of this study is to develop a scale to reveal the psychological effects of the earthquake in individuals who have been exposed to earthquakes. The research was carried out with 501 people over the age of 18 who experienced at least one of the November 2022 Düzce or January 2020 Elâzığ earthquakes. The scale was applied to the participants after the stages of conceptual structure and item pool creation, expert opinion, pilot study, test-retest reliability. While preparing the scale to be used in the research, the conceptual structure was created based on the literature. In accordance with this conceptual structure, the question pool was created by the researchers. IBM SPSS and AMOS package programs were used in the analysis of the data obtained within the scope of the study. As a result of the analysis, a scale consisting of 6 factors and 41 statements expressed as "Detachment From Life, Social Health, Spiritual Change, Trauma Anxiety, Maturation, Avoidance" was developed. It has been concluded that the developed scale is a valid and reliable measurement tool that can be used to measure the psychological effects of individuals exposed to earthquakes.

Keywords: Psychology, Disaster, Earthquake Experience, Düzce, Elâzığ

* Öğr. Gör., Artvin Çoruh Üniversitesi Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü, E-posta: mustafa2108@artvin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7445-5361

** Prof. Dr., Düzce Üniversitesi Sağlık Yönetimi Bölümü, E-posta: yalcinkaragoz@düzce.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5642-6498

*** Öğr. Gör., İstanbul Gedik Üniversitesi Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü, E-posta: yusuf.karasin@gedik.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4594-9290

GİRİŞ

Doğal afetler arasında bulunan deprem, belirli bir şiddette meydana geldiğinde insanlarda can ve mal kaybına yol açabilmektedir. Diğer yandan deprem, psikolojik olumsuzluklar da doğurabilmektedir (Bulut, 2009, s. 44; Karakuş, 2013, s. 98). Buna rağmen, farklı zaman ve mekânlarda meydana gelen depremleri, önleyebilmek adına bir bilgi ya da teknoloji bulunmamaktadır (Erkal & Değerliyurt, 2009, s. 149).

Türkiye, yeryüzünün en hareketli deprem kuşakları arasında yer alan, Akdeniz, Alp Himalaya deprem kuşağında bulunmaktadır. Bu kuşak, dünyadaki depremlerin yaklaşık yüzde yirmisinin meydana geldiği ve Türkiye’de de ortalama olarak beş yılda bir, yıkıcı bir depreme sebep olan aktif bir kuşaktır (AFAD, 2019). Ayrıca Türkiye’de büyük yıkımlara neden olan birçok depremin de meydana geldiği bilinmektedir (Kurt, 2019, s. 42). Türkiye’de hem can hem de mal kaybına en çok neden olan afet türü depremdir. Afetlerden dolayı hayatını kaybeden insanların %60’ı deprem kaynaklı sebepten dolayı hayatını kaybetmiştir. 2019 yılı içerisinde yaklaşık olarak 23.646 deprem Türkiye’de yaşanmıştır. Ayrıca dünya geneli deprem kaynaklı can kayıplarının en çok yaşandığı ülkeler açısından Türkiye 3.sırada yer almakta ve depremlerden etkilenen insan sayısı açısından ise ülkeler arasında 8.sırada olduğu görülmektedir (AFAD, 2019).

Deprem ve benzeri felaketler beklenmedik bir anda ortaya çıkmaktadır. İster insan kaynaklı olsun ister doğal kaynaklı olsun yaşanan afetler, birçok can ve mal kaybına neden olmaktadır (Fuhrmann vd., 2008, s. 115; Armenian vd., 2000, s. 59). Deprem, gerçekleştiği bölgede, yapısal yıkım ve can kayıplarının yanı sıra, toplumun hayatının derinden sarsma ve ciddi psikolojik etkiler oluşturma potansiyeline sahip bir doğa felaketidir (Nakajima, 2012, s. 151). Şiddetli bir deprem yaşamak çeşitli sıkıntı ve zorluklara neden olmakta ve bu durum bireyde ruhsal, psikolojik olarak da uzun süre travmalara neden olabilmektedir (Armenian vd., 2002, s. 59).

Deprem sonrası yapılan yardımlar, genel anlamda depremzedelerin kurtarılması, yaralıların tedavisi, barınma ve alt yapı hizmetlerine yönelik hizmetleri kapsamaktadır. Ancak insanın, fiziki bedeninin ötesinde psikolojik ve ruhsal boyutu bulunmaktadır. Bu boyut, depremden etkilenme düzeyinin belirlenmesinin karmaşık, zor olması ve tedavinin uzun süreli olması gibi nedenlerden dolayı genellikle ihmal edilmektedir (Nakajima, 2012, s. 152).

Depremi önemli psikolojik etkilerinin meydana gelmesinde, travmanın şiddeti kadar travmaya maruz kaldıktan sonra yaşanan olumsuz durumlar da etkili olabilmektedir. Depremzedeler

için, barınma problemi, kötü hava şartlarına maruz kalma, ailelerin parçalanması, işsizlik, psikolojik tedavi alma şartlarının elverişli olmaması, yeteri kadar yardım malzemelerinin depremzedelere ulaştırılmaması gibi risk faktörleri oluşmaktadır. Diğer yandan ölüm riskinin var olmasından dolayı, psikolojik olarak yüksek yıpranma yaşanabilmektedir. Van ve Erciş depremlerinde bu anlamda yukarıda yer alan hususları içeren birçok sorun yaşanmış ve literatürde teyit edilmiştir (Kardaş & Tarhan, 2018, s. 4; Şeker & Akman, 2014, s. 217).

Deprem sonrası psikolojik tepkiler arasında konfüzyon (zihin bulanıklığı-sersemleme), korku, keder, suçluluk ve öfke gibi güçlü zihinsel ve duygusal durumlar görülebilmektedir. Uyku ve odaklanma problemleri oluşabilmektedir. Deprem ile ilgili kötü anılar devamlı olarak zihinde canlandırılabilir (Gluckman, 2012).

Deprem sonrası bireylerde stres bozukluğu belirtisi olarak kabul edilen, depremle ilgili olumsuz anıların tekrar tekrar zihne gelmesi, hissizlik, diğer insanlara karşı ilgide azalma, soyutlanma, deprem anını hatırlatacak faktör ve durumlardan kaçınma, uyku bozukluğu vb. durumlar yoğun yaşanabilmektedir (Johannesson vd., 2011, s. 917).

İnsan yapısı gereği kısa sürede yeni durumlara alışma ve uyum eğilimi içindedir. Ancak bazen bu süreç aylar ve yıllar sürebilmektedir. Bu durum, Travma Sonrası Stres Bozukluğu olarak ifade edilmektedir (PTSD, 2020). İnsanların travmayla başa çıkmalarına yardımcı olacak standart bir yöntem yoktur. Bireyin kişiliğine ve yaşam biçimine uygun, yaşama geçirilebilir nitelikte yöntemler gereklidir (Nakajima, 2012, s. 153).

Palti (2012) yıkıcı deprem sonrası bireylerde kaygı seviyesinin yüksek olmasından dolayı, vücut dengesinde bozulmalar olabileceğini ifade etmiştir. Kaygı, sıkıntı, korku, üzüntü, başarısızlık vb. birçok faktörü içerisinde barındırmaktadır. 1999 Marmara Depreminden sonra İzmit, Gölcük ve Adapazarı'nda deprem yardımlarından faydalanan depremzedeler ile yapılan bir araştırmada, söz konusu en büyük problemin sinirlerin bozuk olması, uykusuzluk, bunalım ve depresyon vb. psikolojik sorunlar kategorisinde toplanmakta ve diğer tüm sorun kategorilerinin arasında şikayetlerin %45'ini oluşturduğu bulgulanmıştır (Akkaya vd., 2001). Kula (2002), 17 Ağustos ve 12 Kasım depremlerini yaşamış 200 depremzede ile mülakat yöntemi ile bir araştırma gerçekleştirmiştir. Araştırmada deprem sürecinde depremzedelerin hangi çeşit dini başa çıkma metotlarını kullandıkları sorgulanmıştır. Genel olarak depremzedelerin dua yöntemini kullandıkları ve duanın depremzedeler için olumlu psikolojik etkisi olduğu bulgulanmıştır.

Asrın felaketi olarak nitelendirilen ve 6 Şubat 2023'te Kahramanmaraş, Gaziantep, Diyarbakır, Şanlıurfa, Adana, Adıyaman, Hatay, Malatya, Osmaniye ve Kilis gibi illerde şiddetli, diğer birçok illerde gerçekleşen Kahramanmaraş depremi (Pazarcık ve Elbistan merkez üssü olan) on binlerce ölüme ve can kaybına yol açmıştır. Bilim insanların tahminlerine göre Anadolu yarımadası üç metre kaymıştır. Geniş bir bölgede ve nüfusun ciddi bir bölümünü etkilemiştir. Depremle ilgili olarak birçok teori ve bilgi bulunmakla beraber çalışma kapsamında bakıldığı zaman, sosyal medyanın yaygınlaşması ve hızlı iletişim teknolojisi sayesinde deprem geçirmeyen bireyler de depremden psikolojik açıdan ciddi şekilde etkilendiği ve bu durum, günlük yaşamında aksamalara yol açtığı görülmektedir. Kahramanmaraş merkezli depremler maddi ve manevi büyük yıkımlara neden olmuştur. Bu nedenle, deprem sonrası dönemde bireylerin psikolojik durumlarının değerlendirilmesi ve gerekli müdahalelerin yapılması önemlidir.

Ulusal literatürde depreme maruz kalan bireylerin psikolojik etkilerini belirlemeye yönelik çeşitli çalışmalar yapıldığı görülmektedir (Akkaya vd., 2001; Kula, 2002; Kardaş & Tarhan, 2018; Şeker & Akman, 2014). Benzer şekilde uluslararası literatürde de deprem yaşamış bazı ülkelerde de çeşitli çalışmalar gerçekleştirildiği görülmektedir (Palti, 2012; Johannesson vd., 2011; Armenian vd., 2002; Nakajima, 2012). Ancak bu ölçeklerin kapsam ve içerik açısından depreme maruz kalan bireylerin, deprem kaynaklı psikolojik durumlarını belirlemede yeterli olmadığını söylemek mümkündür. Bu da literatürde yaygın kullanım alanı oluşmamasına sebebiyet vermiştir. Bu nedenle, daha iyi bir ölçme aracının geliştirilmesi ve literatüre kazandırılması gerekli olduğu sonucuna varılmıştır. Bu çalışmanın ortaya konmasındaki ana sebep de bu düşüncedir.

Bu çalışmada söz konusu literatürde ki bu boşluktan hareketle, depreme maruz kalan bireylerin deprem kaynaklı psikolojik etkileri ortaya koymak ve bu alanda bir ölçek geliştirmek amaçlanmaktadır. Türkiye deprem ile yaşamayı öğrenmek zorunda olan bir ülkedir. Bu açıdan depreme maruz kalan bireylerin psikolojik ruh hallerinin ortaya konulması ve bu alanda bir ölçüm aracının geliştirilmesinin yararlı olacağı öngörülmektedir. Çalışmadan elde edilen verilerle, depremedelere yönelik sunulan sağlık hizmetlerine ve psikolojik danışmanlığa yönelik hizmetlere yön gösterilmesi adına literatüre önemli katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

1. Yöntem

1.1. Araştırmanın etik yönü

Araştırmanın amaç ve veri toplama araçları belirlendikten sonra, çalışmanın etik uygunluğu için Artvin Çoruh Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kuruluna başvuruda bulunmuştur. Kuruldan 30.12.2022 tarihli ve E-18457941-050.99-75966 sayılı etik kurul onayı alınmıştır. Anket çevrimiçi uygulanmıştır. Araştırma sürecinde Helsinki Etik Bildirgesine uygun davranılarak araştırmaya katılım sağlayan bireylerin anketi doldurmadan önce rızası alınmıştır.

1.2. Araştırmanın evren ve örnekleme

Araştırmanın evrenini Ocak 2020 Elâzığ ve Kasım 2022 Düzce’de yaşanan depremden etkilenmiş 18 yaş üstü bireyler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise ankete gönüllü katılım sağlayan Elâzığ, Düzce, Bolu ve Sakarya’da ikamet eden 18 yaş üstü 501 kişi oluşturmaktadır.

Bryman & Cramer (2001) göre ölçek sorularının 5 veya 10 katının alınmasının örneklem büyüklüğünün hesaplanması için yeterli olduğu ifade edilmiştir. Bu çalışmada bir adet ölçek kullanılmış ve ölçeklerdeki toplam soru sayısı 41’dir. Bu yüzden en az toplanması gereken örneklem büyüklüğü $41 \times 10 = 410$ ’dur. Bu ölçüte göre çalışmada toplanılan 501 örneklem kitlesi evreni temsil açısından yeterli olduğuna karar verilmiştir.

1.3. Araştırmanın kavramsal modeli

Depreme maruz kalan bireylerde psikolojik olarak etkili olan faktörler (yaşamdan kopuş, sosyal sağlık, ruhsal değişim, travma kaygısı, olgunlaşma, kaçınma) ile bu boyutlar arasındaki yapısal ilişkilerin belirlenmesi amacıyla araştırmanın kavramsal modeli oluşturulmuştur.

Ölçekte ortaya çıkan boyutların isimlendirilmesinde literatürde yapılmış benzer çalışmaların bulguları dikkate alınarak isimlendirilmiştir (Akkaya vd., 2001; Kula, 2002; Armenian vd., 2002; Johannesson vd., 2011; Palti, 2012; Nakajima, 2012; Şeker & Akman, 2014; Kardeş & Tarhan, 2018).

Depreme maruz kalan bireylerin psikolojik durumlarını belirlemeye yönelik tutum ölçeğinin alt boyutları ve açıklamaları aşağıdaki gibidir.

Yaşamdan Kopuş: Deprem sonrasında bireylerde günlük işlere odaklanmama, ölümü sürekli hatırlama gibi ifadelerin bireyin hayatı ve olayları yaşamdan kopuş olarak yorumlanmış ve bu ifadelerin toplandığı boyuta “yaşamdan kopuş” ismi verilmiştir. 5 maddeden oluşmaktadır.

Sosyal Sağlık: Deprem sonrası bireylerde genel anlamda yemek yeme davranışlarında anormallikler ve sosyal ilişkilerde sorunların yaşandığı birçok çalışmada ifade edilmiştir. Bu açıdan ölçekte bu durumu ifade eden maddelerin toplandığı boyutun “sosyal sağlık” olarak isimlendirilmesinin uygun olacağına karar verilmiştir. 6 maddeden oluşmaktadır.

Ruhsal Değişim: Bu boyut, bireylerin deprem sonrası dini değerlere daha çok değer vermesi, hayatı anlamlı veya geçici olarak algılanmasından kaynaklı değişimi ifade etmektedir. 7 maddeden oluşmaktadır.

Travma Kaygısı: Bu boyutta, bireyin yaşadığı deprem anını unutmaması, sürekli canlandırması ve tekrar yaşayacak gibi endişe duymasını ifade etmektedir. 12 maddeden oluşmaktadır.

Olgunlaşma: Bu boyut, günlük stresi normal karşılayıp doğal karşılaması ve sorunlar karşısında daha olgun yaklaşımlar sergilemesini ifade etmektedir. 6 maddeden oluşmaktadır.

Kaçınma: Bu boyutta, bireye depremi hatırlatan, konuşmalardan, görsellerden vb. rahatsız olmasını ve tepki olarak bunlardan uzak durmasını ifade etmektedir. 6 maddeden oluşmaktadır.

1.4. Araştırmada kullanılan istatistiksel yöntemler

Çalışmada elde edilen veriler IBM SPSS ve AMOS paket programları aracılığıyla analiz edilmiştir. Verilerin analizinde öncelikle açımlayıcı faktör analizi sonrasında ise yapısal eşitlik modellemesi altında doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Modelin uyum geçerliliği için alt boyutların CR ve AVE değerleri hesaplanmıştır.

1.5. Veri toplama yöntemi ve ölçeğin oluşturulması

Araştırmada çevrimiçi anket yöntemiyle veriler toplanmıştır. Bloom Taksonomisi’ndeki bilişsel süreçlerin bilgi basamağı esas alınarak geliştirilmiştir. De Vellis (2014)’e göre ölçek geliştirme çalışmalarının ilk aşamasında, ölçekte ölçülmesi hedeflenen kavramın kuramsal yapısının ve geliştirilecek ölçeğin hedef kitlesinin belirlenmesi gerekmektedir. Dolayısıyla, araştırmada öncelikle depreme maruz kalan bireylerin psikolojik durumlarını belirlemeye yönelik yapılan çalışmalar (Akkaya vd., 2001; Kula, 2002; Palti, 2012; Johannesson vd., 2011; Armenian vd., 2002; Nakajima, 2012) değerlendirilmiştir.

Geliştirilmek istenen ölçek ile ilgili olarak yapılan literatür taraması sonrası 58 maddelik soru havuzu oluşturulmuştur. Soru havuzuyla ilgili olarak teorik alt yapıya sahip 10 uzmanın görüşü alınmıştır. Daha sonrasında 21 kişi ile pilot çalışma gerçekleştirilmiş ve ifade hataları, anlaşılma durumu, imla-yazım hataları belirlenerek gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Bu aşamalardan sonra havuzdaki soru sayısı 41’ye düşürülmüştür. Kalan 41 sorunun kapsam geçerliliği %81 olarak

bulunmuştur. Test yeniden test güvenilirliği için taslak ölçek 40 kişiye 2 haftalık zaman aralığıyla, iki defa uygulanmış ve birinci ve ikinci uygulama arasındaki Pearson korelasyon katsayısı 0,84 (%84) olarak tespit edilmiştir. Buna göre iki uygulama arasında çok kuvvetli pozitif korelasyon bulgulanmıştır. Yani, farklı zamanlarda yapılan ölçümler çok benzerdir. Dolayısıyla ölçek yüksek derecede güvenilirdir. Nihayetinde 501 kişilik hedef kitleye anket uygulanmıştır.

Tablo 1’de alt faktörler ve ölçeğin tamamına ilişkin güvenilirlik katsayıları verilmiştir.

Tablo 1. Ölçek Güvenilirlik Katsayıları

Faktör	İfade Sayısı	Güvenilirlik Katsayıları
Tüm Ölçek	41	0,964
Yaşamdan Kopuş Faktörü	4	0,827
Sosyal Sağlık Faktörü	6	0,860
Ruhsal Değişim Faktörü	7	0,843
Travma Kaygısı Faktörü	12	0,929
Olgunlaşma Etki Faktörü	6	0,899
Kaçınma Faktörü	6	0,927

İç tutarlılık güvenilirliği için madde analizi yapılmıştır; güvenilirlik analizi için evrenden alınan örneklem verileriyle, “Madde-toplam korelasyonuna dayalı madde analizi” yapılmış ve güvenilirlik katsayısı $\alpha > 0,80$ bulunmuştur. Değerlerin tümü $0,80 \leq \alpha < 1,00$ arasında olduğundan, ölçek ve alt boyutlarının tamamı yüksek derecede güvenilir.

1.6. Araştırmanın sınırlılıkları

Her araştırmada çeşitli sınırlılıklar bulunduğu gibi, bu çalışmada da çeşitli sınırlılıklar dâhilinde gerçekleştirilmiştir. Çalışma sınırlılıkları aşağıda ifade edilmiştir.

Türkiye’de son dönemlerde ciddi kayıplara neden olan depremler yaşanmakla beraber bu çalışmada Ocak 2020 Elazığ ve Kasım 2022 Düzce’de deprem bizzat yaşayan 18 yaş üstü bireylerle çalışma evreni sınırlandırılmıştır.

Ölçek geliştirmede çeşitli ölçüt ve analiz teknikleri bulunmakla beraber bu çalışmada Bloom Taksonomisindeki bilişsel süreçlerin bilgi basamağı ölçüt olarak alınmış ve istatistiki analiz olarak açıklayıcı faktör, doğrulayıcı faktör analizleri ile bulgular sınırlandırılmıştır.

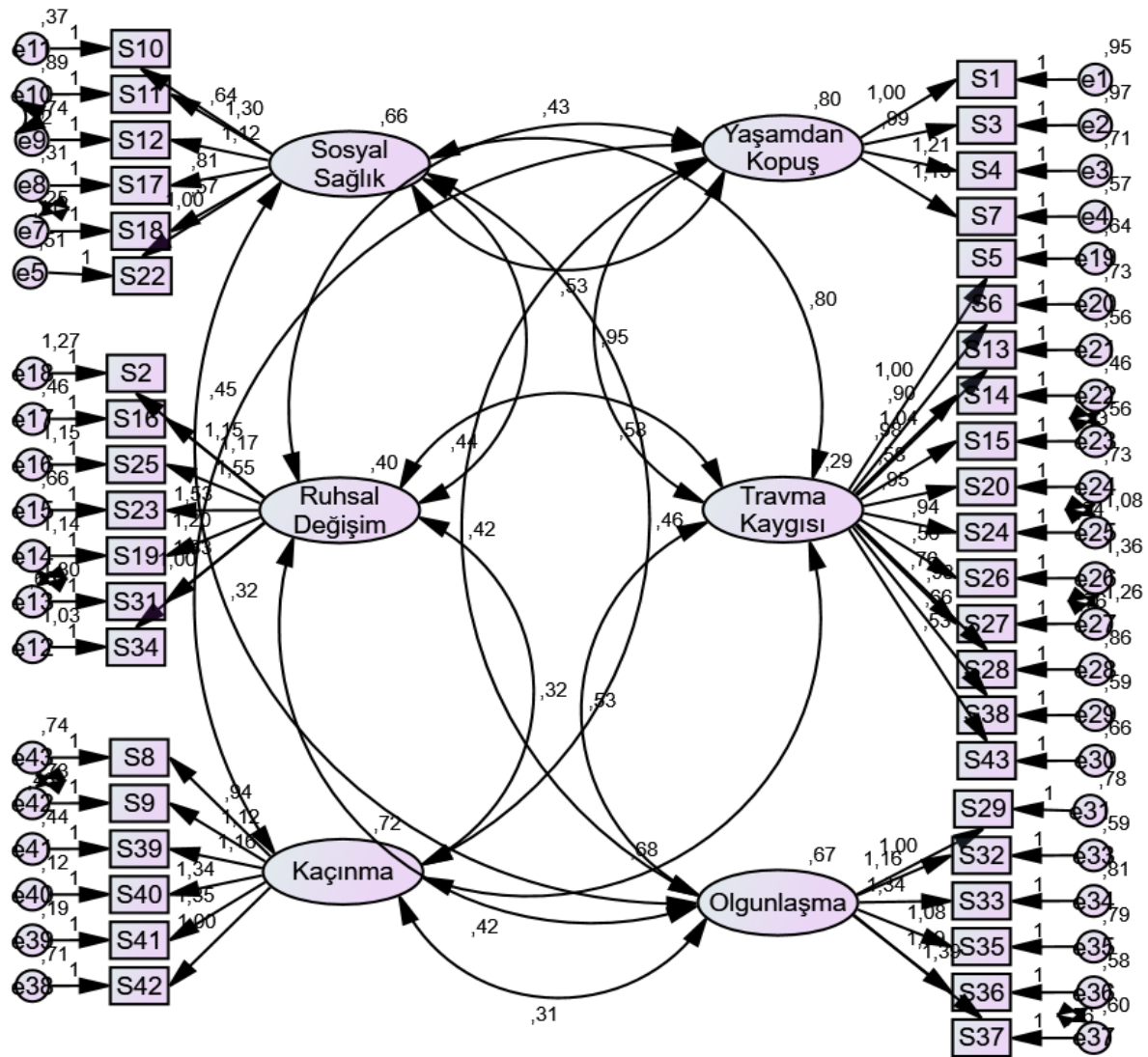
Depreme maruz kalan bireylerin çeşitli yönden sorunlarla karşı karşıya kaldıkları bilinmektedir. Bu çalışmada psikolojik yön ile veriler sınırlandırılmıştır.

2. Bulgular

2.1. Faktör analizine ilişkin bulgular

Elde edilen verilere yönelik öncelikle açımlayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Elde edilen verilere göre ölçeğin 6 boyutta toplandığı ve tüm maddelerin regresyon kat sayısının $>0,500$ olduğu görülmüştür. Ortaya çıkan ölçek alt boyutlarının ve genel yapının teyit edilmesi adına IBM AMOS paket programı aracılığıyla doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanarak verilerin varsayılan modele uyum derece test edilmiştir.

Faktör analizinde ortaya çıkan alt boyutlardan hareketle, ölçeğin 6 boyut ve 41 maddeden yapısal olarak uygun olduğuna karar verilmiştir. Model uyumunun diyagramı Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1. Araştırma Modelinin AMOS Diyagramı

Çalışmanın model uyumu sonuçları Tablo 2’deki gibidir.

Tablo 2. Model Uyumu Sonuçları

Uyum İndeksleri	Hesaplanan Değer
CMIN/df (χ^2 /sd)	4,033
RMSEA	0,078
SRMR	0,074

Uyum indekslerinin kabul edilebilir değerleri; χ^2 /sd <5, RMSEA<0.08 ve SRMR<0.08 şeklindedir (Munro, 2005; Hooper & Mullen, 2008; Schumacker & Lomax, 2010).

Tablo 2’de verilen uyum değerleri model uyumunun (model fit) iyi sağlandığını göstermektedir. Verilerin modele iyi uyum sağlaması modelin yapı geçerliliğinin olduğunu göstermektedir.

Tablo 3. İyileştirilmiş Ölçüm Modeline İlişkin DFA Sonuçları

Faktörler	İfade	Std. Değer	Tahmin	Standart Değer	T değeri	p
Yaşamdan Kopuş	İ1: Deprem anını düşündüğümde aklıma sık sık ölüm geliyor	,676	1,000			
	İ3: Yaşadığım deprem sonrası günlük işlerime tamamen odaklanamıyorum.	,668	,989	,073	13,528	***
	İ4: Deprem sonrası sevdiğilerimden ayrılma korkusunu daha çok yaşamaya başladım.	,788	1,206	,077	15,658	***
	İ7: Yaşadığım depremden dolayı olumsuz hayaller kuruyorum.	,800	1,130	,071	15,859	***
Sosyal Sağlık	İ10: Deprem yaşamam nedeniyle yemek yeme davranışında sorunlar yaşıyorum.	,653	,643	,045	14,434	***
	İ11: Yaşadığım deprem nedeniyle uyku kalitem çok düştü.	,745	1,301	,078	16,588	***
	İ12: Yaşadığım deprem nedeniyle rüyalarım değişti.	,726	1,119	,069	16,127	***
	İ17: Yaşadığım depremden dolayı daha çok sağlık sorunu yaşıyorum.	,761	,807	,047	17,007	***
	İ18: Yaşadığım depremden dolayı kişiler arası ilişkilerde arasında sorun yaşıyorum.	,679	,566	,038	14,987	***
	İ22: Yaşadığım deprem nedeniyle çalışma verimim azaldı.	,751	1,000			
Ruhsal Değişim	İ2: Depremde sonra dünya işleri bana anlamsız ve geçici geliyor	,541	1,148	,120	9,575	***
	İ16: Yaşadığım depremden dolayı hayattan zevk alamıyorum.	,734	1,169	,101	11,531	***
	İ19: Yaşadığım deprem nedeniyle dini tutumlarımda olumlu yönde değişimler oldu	,577	1,196	,120	9,995	***
	İ23: Yaşadığım deprem nedeniyle yaşam önceliklerim değişti	,765	1,531	,130	11,779	***
	İ25: Depremi düşündükçe Allah’ın bana yeni bir fırsat vermesini diliyorum.	,674	1,554	,141	10,997	***
	İ31: Deprem sonrasında dini değerlere ve yaratıcıya olan olumlu tutumum artmıştır	,591	1,328	,131	10,152	***
	İ34: Yaşananları hak edecek bir günah işleyip işlemediğimi düşünüyorum	,528	1,000			
Travma Kaygısı	İ5: Yaşadığım depremi düşündükçe kendimi aşırı derecede gergin hissediyorum.	,818	1,000			
	İ6: Sık sık deprem anı aklıma geliyor.	,767	,896	,045	19,922	***
	İ13: Yaşadığım depremden dolayı kaygılıyım.	,844	1,040	,045	22,930	***
	İ14: Yaşadığım depremden dolayı ruh halim olumsuz yönde hızlı değişiyor.	,853	,978	,042	23,319	***
	İ15: Yaşadığım depremden dolayı geleceğe dair pek umudum yok	,666	,584	,036	16,430	***
	İ20: Her an deprem olacakmış gibi endişe ediyorum.	,784	,949	,046	20,534	***
	İ24: Ani bir ses veya gürültü olduğunda irkiliyorum.	,716	,937	,052	18,092	***

	İ26: Girdiğim bina ve yapıların sağlam olup, olmamasına dikkat ediyorum.	,476	,556	,050	11,034	***
	İ27: Eski binalara girmekten korkuyorum.	,610	,759	,051	14,765	***
	İ28: Sosyal medya veya TV'den deprem ile ilgili haberler bana korku veriyor.	,753	,930	,048	19,403	***
	İ38: Yaşadığım depremi düşündükçe, kalbim çarpmaya başlıyor, terlemeye ya da titremeye başlıyorum.	,697	,659	,038	17,486	***
	İ43: Deprem olacak diye kapalı ortamlara giremiyorum.	,594	,529	,037	14,291	***
Olgunlaşma	İ29: Yaşadığım depremden sonra olaylara daha olumlu yaklaşıyorum	,680	1,000			
	İ32: Deprem sonrası günlük sorunların eskisi gibi beni rahatsız etmiyor.	,777	1,157	,075	15,524	***
	İ33: Deprem sonrası hiçbir şeyi garanti olarak görmüyorum.	,773	1,340	,087	15,454	***
	İ35: Yaşadığım depremden sonra belirsizlikle daha iyi başa çıkmayı öğrendiğimi düşünüyorum	,706	1,084	,076	14,254	***
	İ36: Deprem sonrasında eskiden üzüldüğüm çoğu şeyin üzülmeye değmeyecek şeyler olduğunu öğrendim.	,831	1,391	,085	16,340	***
	İ37: Depremden sonra yaşadığım her günün değerini daha iyi anlıyorum.	,826	1,395	,086	16,256	***
Kaçınma	İ8: Deprem ile ilgili konuşmaktan kaçınıyorum.	,679	,936	,063	14,894	***
	İ9: Deprem ile ilgili konuşmaları dinlemekten rahatsız oluyorum.	,747	1,124	,069	16,392	***
	İ39: Depremi hatırlatan dış faktörlerden (insan, mekân, konuşmalar vb.) kaçınıyorum	,831	1,165	,064	18,241	***
	İ40: Depremde yaşanan olayları anlatmak beni korkutuyor.	,955	1,341	,064	20,906	***
	İ41: Depremde yaşanan olayları dinlemek beni korkutuyor.	,934	1,354	,066	20,506	***
	İ42: Deprem olabileceğini düşündüren şeylere bakmak (örn. gökyüzü, deniz, hayvanlar, gibi) beni korkutuyor.	,710	1,000			

İyileştirilmiş ölçüm modeline ilişki doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonuçları Tablo 3'deki gibidir. Regresyon değerleri, gözlenen değişkenlerin, gizli değişkenleri tahmin etme gücünü, yani faktör yüklenimlerini gösterir. Yukarıdaki her ikili ilişki için “p” değerleri 0,001'den küçük olduğu için faktör yüklenimleri önemlidir. p değerlerinin önemli çıkması maddelerin, faktörlere doğru yüklendiğini göstermektedir.

Tablo 4'te ölçek alt boyutlarına ilişkin elde edilen AVE ve CR değerleri verilmiştir.

Tablo 4. Ölçek Boyutlarına Ait AVE ve CR Değerleri

Boyutlar	AVE	CR
Yaşamdan Kopuş	,65	,73
Sosyal Sağlık	,52	,86
Ruhsal Değişim	,41	,74
Travma Kaygısı	,52	,89
Olgunlaşma	,60	,83
Kaçınma	,71	,86

Hair vd., (2010) göre CR'nin 0.60'tan büyük olduğu durumlarda AVE için 0,50'den küçük olması, Psaila ve Wagner (2007) göre AVE'nin 0.40'ın üzerinde olması uyum geçerliliğinin olduğunu göstermektedir. Yukarıdaki tablo 4'te hesaplanan AVE değerleri 0,41 ve daha büyük ve CR değerleri de 0,73 ve daha büyük olduğundan model uyum geçerliliğini sağlamaktadır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Türkiye gibi aktif fay hatları üzerinde yer alan ülkelerde deprem yadsınamaz bir gerçektir. Bu gerçek ile yaşamayı öğrenmek de her bir bireyin sorumluluğudur. Bu sorumluluk sadece bireylere özgü değildir. Türkiye tarih boyunca çeşitli sayıda yıkıcı depremlere maruz kalmıştır. Can kaybının yanı sıra hayatta kalanlar için ciddi bir psikolojik sorun gerçeği de depreme yönelik bir diğer bakış açısını göstermektedir. Ulusal ve uluslararası alanyazın incelendiğinde depreme yönelik olarak psikolojik durumları ölçmeyi amaçlayan çalışmaların (Palti,2012;Kula,2002;Johannesson vd.,2011;Palti,2012; Nakajima,2012;Şeker & Akman, 2014; Kardaş&Tarhan, 2018) olduğu görülmektedir. Bu çalışmalarda her ne kadar depreme maruz kalan bireylerin yaşadığı psikolojik etkiler ortaya konsa da tam anlamıyla depreme maruz kalanların psikolojik durumlarını ölçen bir ölçme aracı ile karşılaşılmamıştır. Bu durum da bu çalışmanın ortaya Tam da bu noktada bu çalışmanın gerekliliği ortaya konmuştur. Kasım 2022’de Düzce ilinde meydana gelen deprem sonrasında çalışmanın gerekliliği düşünülmüş ve alanyazında olması gerektiği konusunda hem fikir olunmuştur. Bu süreçte 6 Şubat 2023 tarihli Kahramanmaraş (Pazarcık ve Elbistan) merkezli, asrın felaketi olarak adlandırılan depremler meydana gelmiştir. Depremi yerinde yaşayanların yanı sıra çeşitli iletişim araçlarıyla bilginin hızlı yayılmasından dolayı deprem sonrasındaki süreç tüm Türkiye hatta dünyada yaşanır duruma gelmiştir. Bu durumlardan en önemlilerinden birisi ise depremden sonraki psikolojik değişimdir. Bu çalışmada da bu yönde bir ölçek alana kazandırılması çalışmanın özgün yanını ortaya koymaktadır.

Çalışmada 501 kişi üzerinden elde edilen verilerde doğrulayıcı faktör analizi ile elde edilen regresyon ağırlıkları modeldeki maddelerin, faktörlere doğru yüklendiği ve standardize edilmiş regresyon katsayılarının da her bir maddenin faktör yüklenimlerinin yüksek olduğu görülmüştür. Doğrulayıcı faktör analizi ile elde edilen uyum değerlerinin, verilerin modele iyi uyum sağladığından dolayı modelin yapı geçerliliğinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca doğrulayıcı faktör analizi ile elde edilen modelin boyutlarına ait AVE ve CR değerleri de modelin uyum geçerliliğinin olduğunu göstermiştir. Elde edilen bu sonuçlardan dolayı model geçerlilik şartını sağlamıştır. Güvenilirlik katsayıları da $0,80 \leq \alpha < 1,00$ arasında bulunduğundan, modelin yüksek derecede güvenilir olduğu görülmüştür.

Elde edilen sonuçların; depreme maruz kalan bireylerin psikolojik durumlarında oluşan etkiyi ölçmede geçerliliğinin ve güvenilirliğinin olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla depreme maruz kalan bireylerin psikolojik etkilerinin ölçülmesi için bu ölçek kullanılabilir. Bu ölçek kullanılarak yeni çalışmaların alanyazına kazandırılması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- AFAD (2019). Afet yönetimi kapsamında 2019 yılına bakış ve doğa kaynaklı olay istatistikleri. https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/e_kutuphane/kurumsal-raporlar/afet_istatistikleri_2020_web.pdf. Erişim Tarihi: (11.02.2022).
- Akkaya T., Kırımlı Y., & Polat T. (2001). Deprem yardımlarında yararlanan kişilerin değerlendirme raporu. *İstanbul Üniversitesi Yayınları*, N:4283.
- Armenian, H. K., Morikawa, M., Melkonian, A. K., Hovanesian, A. P., Haroutunian, N., Saigh, P. A., Akiskal, K., & Akiskal, H. S. (2000). Loss as a determinant of PTSD in a cohort of adult survivors of the 1988 earthquake in Armenia: implications for policy. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 102, 58–64.
- Armenian, H.K., Morikawa, M., Melkonian, A.K., Hovanesian A., Akiskal, K., Akiskal, H.S. (2002). Risk factors for depression in the survivors of the 1988 Earthquake in Armenia. *J Urban Health*, 79, 373–382.
- Bryman, A., & Cramer, D. (2001). *Quantitative data analysis with SPSS release 10 for Windows*. Routledge.
- Bulut, S. (2009). Depremden sonra çocuklarda görülen travma sonrası stres tepkilerinin yaş ve cinsiyetler açısından karşılaştırılması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(31), 43-51.
- De Vellis, R.F. (2014). Ölçek geliştirme: kuram ve uygulamalar (Çev. Ed.Tarık Totan), Nobel Yayıncılık.
- Erkal, T., & Değerliyurt, M. (2009). Türkiye’de afet yönetimi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 14(22), 147-164.
- Fuhrmann, S., Stone, L.D., Casey, M.C., Curtis, M.D., Doyle, A.L., Earle, B.D., Jones, D.D., Rodriguez, P., & Schermerhorn, S.M. (2008). Teaching disaster preparedness in geographic education. *Journal of Geography*, 107(3), 112-120.
- Gluckman, P. (2012). Psychosocial effects of earthquake. Erişim Tarihi: <http://www.stuff.co.nz/the-press/opinion/perspective/6892800/Psychosocial-effects-of-theearthquakes>. Erişim Tarihi: 10.02.2022.
- Hair, J. J. F. Black, W. C. Babin, B. C., & Anderson, R. E. (2010). Multivariate data analysis. international encyclopedia of statistical science. Springer.
- Hooper, D., Coughlan, J., & Mullen, M. R. (2008). Structural equation modelling: Guidelines for determining model fit. *Electronic Journal of Business Research Methods*, 6(1), 53-60.
- Johannesson, E., Simrén, M., Strid, H., Bajor, A., & Sadik, R. (2011). Physical activity improves symptoms in irritable bowel syndrome: a randomized controlled trial. *Am J Gastroenterol*, 106(5), 915-922.
- Karakuş, U. (2013). Depremi yaşamış ve yaşamamış öğrencilerin deprem algılarının, metafor analizi ile incelenmesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 18(29), 97-116.

- Kardaş, F., & Tanhan, F. (2018). Van depremini yaşayan üniversite öğrencilerinin travma sonrası stres, travma sonrası büyüme ve umutsuzluk düzeylerinin incelenmesi. *Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 1-36.
- Kurt, E. (2019). Van depremini yaşayan öğrencilerin algıladıkları sosyal destek düzeyleri ile travma sonrası stres bozukluğu ve kaygı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. (Yök Tez Merkezi, Yüksek Lisans). *Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü*.
- Munro, B. H. (2005). Statistical methods for health care research. *Lippincott Williams & Wilkins*.
- Nakajima, Ş. (2012). Deprem ve sonrası psikolojisi. *Okmeydanı Tıp Dergisi*, 28(2), 150-155.
- Palti, C. (2012). Üniversiteye hazırlanan lise son sınıf öğrencilerinde yükseköğretime geçiş sınavı öncesi ve sonrasında benlik saygısı, sınav kaygısı ve durumluk-sürekli kaygı düzeyleri. (Yök Tez Merkezi, Yüksek Lisans). *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü*.
- Psaila, G., & Wagner, R. (2007). E-commerce and web technologies. *Springer*.
- PTSD (2020). *Posttraumatic stress disorder (PTSD) by national institute of mental health*. Erişim Adresi: <http://www.nimh.nih.gov/health/topics/post-traumatic-stress-disorder-ptsd/index.shtml>. Erişim Tarihi: (08.02.2023).
- Richardson J.L., & Vepraskas MJ. (2001). Wetland soils, genesis, hydrology, landscapes and classification. *Lewis Publisher*, Boca Rotan, Florida, USA, 417.
- Schumacher, R. E., & Lomax, R. G. (2010). A beginners guide to structural equation modeling: SEM. *Lawrence Erlbaum Associates*
- Şeker, B.D., & Akman, E. (2014). Van depremi sonrası duygusal, bilişsel ve davranışsal tepkiler: Polis örnekleme incelemesi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(27), 215-231.

Ek: Depreme Maruz Kalan Bireylerin Psikolojik Durumlarını Belirlemeye Yönelik Tutum Ölçeği

Geliştirilen ölçek 5'li likert (1:Hiç katılmıyorum, 2:Biraz katılıyorum, 3:Orta derecede katılıyorum, 4:Oldukça katılıyorum, 5:Çok fazla katılıyorum) şeklinde oluşturulmuştur.

Faktörler	No	İfade
Yaşamdan Kopuş	İ1	Deprem anını düşündüğümde aklıma sık sık ölüm geliyor
	İ3	Yaşadığım deprem sonrası günlük işlerime tamamen odaklanamıyorum.
	İ4	Deprem sonrası sevdiğilerimden ayrılma korkusunu daha çok yaşamaya başladım.
	İ7	Yaşadığım depremden dolayı olumsuz hayaller kuruyorum.
Sosyal Sağlık	İ10	Deprem yaşamam nedeniyle yemek yeme davranışında sorunlar yaşıyorum.
	İ11	Yaşadığım deprem nedeniyle uyku kalitem çok düştü.
	İ12	Yaşadığım deprem nedeniyle rüyalarım değişti.
	İ17	Yaşadığım depremden dolayı daha çok sağlık sorunu yaşıyorum.
	İ18	Yaşadığım depremden dolayı kişiler arası ilişkilerde arasında sorun yaşıyorum.
	İ22	Yaşadığım deprem nedeniyle çalışma verimim azaldı.
Ruhsal Değişim	İ2	Depremde sonra dünya işleri bana anlamsız ve geçici geliyor
	İ16	Yaşadığım depremden dolayı hayattan zevk alamıyorum.
	İ19	Yaşadığım deprem nedeniyle dini tutumlarımda olumlu yönde değişimler oldu
	İ23	Yaşadığım deprem nedeniyle yaşam önceliklerim değişti
	İ25	Depremi düşündükçe Allah'ın bana yeni bir fırsat vermesini diliyorum.
	İ31	Deprem sonrasında dini değerlere ve yaratıcıya olan olumlu tutumum artmıştır
	İ34	Yaşananları hak edecek bir günah işleyip işlemediğimi düşünüyorum
Travma Kaygısı	İ5	Yaşadığım depremi düşündükçe kendimi aşırı derecede gergin hissediyorum.
	İ6	Sık sık deprem anı aklıma geliyor.
	İ13	Yaşadığım depremden dolayı kaygılıyım.
	İ14	Yaşadığım depremden dolayı ruh halim olumsuz yönde hızlı değişiyor.
	İ15	Yaşadığım depremden dolayı geleceğe dair pek umudum yok
	İ20	Her an deprem olacakmış gibi endişe ediyorum.
	İ24	Ani bir ses veya gürültü olduğunda irkiliyorum.

	İ26	Girdiğim bina ve yapıların sağlam olup, olmamasına dikkat ediyorum.
	İ27	Eski binalara girmekten korkuyorum.
	İ28	Sosyal medya veya TV'den deprem ile ilgili haberler bana korku veriyor.
	İ38	Yaşadığım depremi düşündükçe, kalbim çarpmaya başlıyor, terlemeye ya da titremeye başlıyorum.
	İ43	Deprem olacak diye kapalı ortamlara giremiyorum.
Olgunlaşma	İ29	Yaşadığım depremden sonra olaylara daha olumlu yaklaşıyorum
	İ32	Deprem sonrası günlük sorunlarım eskisi gibi beni rahatsız etmiyor.
	İ33	Deprem sonrası hiçbir şeyi garanti olarak görmüyorum.
	İ35	Yaşadığım depremden sonra belirsizlikle daha iyi başa çıkmayı öğrendiğimi düşünüyorum
	İ36	Deprem sonrasında eskiden üzüldüğüm çoğu şeyin üzülmeye değmeyecek şeyler olduğunu öğrendim.
	İ37	Depremden sonra yaşadığım her günün değerini daha iyi anlıyorum.
Kaçınma	İ8	Deprem ile ilgili konuşmaktan kaçınıyorum.
	İ9	Deprem ile ilgili konuşmaları dinlemekten rahatsız oluyorum.
	İ39	Depremi hatırlatan dış faktörlerden (insan, mekân, konuşmalar vb.) kaçınıyorum
	İ40	Depremde yaşanan olayları anlatmak beni korkutuyor.
	İ41	Depremde yaşanan olayları dinlemek beni korkutuyor.
	İ42	Deprem olabileceğini düşündüren şeylere bakmak (örn. gökyüzü, deniz, hayvanlar, gibi) beni korkutuyor.

TASARIM FAKTÖRLERİNİN MARKA İMAJI VE MARKA AŞKINA ETKİSİ: YEMEK SİPARİŞİ UYGULAMALARI ÖRNEĞİ

DESIGN FACTORS' IMPACT ON BRAND IMAGE AND LOVE: FOOD DELIVERY
APPLICATION CASE

Özlem ÖZDEMİR SÜZER* Özge KİRİŞÇİ**

Öz

Bilgi iletişim teknolojilerinin ve akıllı telefonların hızla gelişmesi, kentleşme, kadının iş hayatına girmesi, uzun ve yorucu çalışma koşulları, yalnız yaşama gibi nedenlerle yemek sipariş uygulamalarının önemi artmıştır. Giderek daha fazla işletme, yemek sipariş uygulamaları aracılığıyla mümkün olduğu kadar çok tüketiciye ulaşarak satış gerçekleştirmektedir. Uygulama kullanıcıları olan tüketicilerin yemek sipariş uygulamaları ve uygulamalar aracılığıyla hizmet veren işletmeler hakkındaki izlenimleri anlamına gelen marka imajını ve beraberinde gelişen marka aşkını hangi faktörlerin etkilediğinin işletmeler tarafından anlaşılması, markaların rekabette bir adım önde olabilmesine katkı sağlayacaktır. Bu çalışmanın amacı, yemek siparişi uygulamalarına ait tasarım faktörlerinin (estetik, gezinme tasarımı, algılanan kullanım kolaylığı) marka imajı ve marka aşkı üzerindeki etkilerini test etmektir. Araştırma evreni Bursa ilinde yaşayan ve yemek siparişi uygulamalarını en az bir kez kullanmış bireylerden oluşmaktadır. Veriler online anket formu kullanılarak toplanmış ve PLS-Sem yöntemiyle analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda gezinme tasarımı ve algılanan kullanım kolaylığı faktörlerinin marka imajını etkilediği, marka imajının da marka aşkı üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu bulunmuştur.

Anahtar Kelime: Estetik, Gezinme Tasarımı, Algılanan Kullanım Kolaylığı, Marka İmajı, Marka Aşkı.

Abstract

The importance of food ordering apps has increased due to the rapid development of information communication technologies and smart phones, urbanization, women's entry into business life, long and tiring working conditions, and living alone. More and more businesses are making sales by reaching as many consumers as possible through food ordering apps. It is crucial for companies to understand the factors that affect brand image and brand love, which refers to the impressions of consumers who use food delivery apps and businesses that provide services through these apps. The aim of this study is to test the effects of design factors (aesthetics, navigation design, and perceived ease of use) of food ordering apps on brand image and brand love. The research population consists of individuals who live in Bursa and have used food ordering apps at least once. Data were collected using an online questionnaire and analyzed with the PLS-Sem method. The results showed that navigation design and perceived ease of use affected brand image, and brand image had a positive effect on brand love.

Keywords: Aesthetics, Navigation Design, Perceived Ease of Use, Brand Image, Brand Love.

*Dr. Öğr. Üyesi, Kayseri Üniversitesi, Pınarbaşı Meslek Yüksekokulu, Pazarlama Bölümü, E-posta: ozlemozdemir@kayseri.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1908-4235.

**Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Organizasyon Bölümü, E-posta: kirisciozgel@gmail.com, ORCID: 0009-0005-4166-4326.

GİRİŞ

Günümüzde işletmelerin rekabet edebilmeleri ve ayakta kalabilmeleri için teknolojik yenilikleri takip etmesi ve bunları kullanması zorunlu hale gelmiştir. Teknoloji, işletmelerin maliyetlerini düşürmelerine ve rakiplerine karşı kendilerini farklılaştırmalarına yardımcı olmaktadır (Çavuşoğlu, 2012, s. 46).

Gıda sektörü de bu teknolojik gelişmelerden etkilenmekte ve tüketicilerin önemli ölçüde değişen tüketim alışkanlıklarına ayak uydurmaya çalışmaktadır. Teknolojinin dönüşmesi, kentleşme, kadının iş hayatına katılımı, çalışma koşullarının zorluğu, yalnız yaşama gibi nedenlerle tüketiciler yemek yemeye ve yiyeceklerini hazırlamaya daha az zaman ayırmak durumunda kalmaktadır. Bu nedenle tüketiciler yeme içme ihtiyaçlarını giderecek gıda ürünlerini uygulamalar aracılığıyla daha hesaplı ve kolay bir şekilde temin etmenin avantajlarından yararlanmaya yönelmektedir. Bu talebe bağlı olarak da her geçen gün yemek sipariş uygulamalarının önemi ve sayısı artmaktadır (Armağan & Eskici, 2019, s. 40). Yemek siparişi uygulamaları, restoranlarla iletişim kurmak, yiyecek aramak, sipariş etmek ve restoran personeli ile fiziksel etkileşim olmaksızın ödeme yapmak için kullanılan uygulamalardır (Kaur vd., 2020, s. 1132). Yemek siparişi uygulamaları, müşterilerin ve restoranların maruz kaldığı uzun bekleme süreleri, yanlış iletişim, gecikmeli teslimat ve müşteri şikayetlerini çözümüleme gibi sorunların geçersiz kılınmasına yardımcı olan çeşitli yenilikçi özelliklerden oluşmaktadır (Alalwan, 2020, s. 29).

Yemek siparişi uygulamalarının tüketiciler arasında oldukça popüler olmasının yanı sıra Türkiye’de yemek siparişi uygulamaları pazarı Yemek Sepeti, Trendyol Yemek ve Getir Yemek gibi güçlü yerel uygulama markalarına ev sahipliği yapmaktadır (Dirsehan & Cankat, 2021, s. 2). Bu uygulamaların yoğun bir rekabet içerisinde oldukları açıktır. Yemek siparişi uygulamalarının bu yoğun rekabette avantaj elde etmeleri ve başarılı pazarlama stratejileri geliştirmeleri için mobil uygulamaların tasarım faktörleri ile yaşadıkları deneyimleri anlamaları önemli görülmektedir (Erevelles vd., 2016, s. 903). Müşterilerin yemek sipariş uygulamalarında nelerden etkilendiklerinin benimsenmesi, müşteri tatmini ve marka imajı oluşturacak faktörlerin neler olduğunun işletmeler tarafından anlaşılması, işletmelerin rekabette bir adım önde olmasını sağlayacaktır (Erdoğan, 2022, s. 2772). Bu doğrultuda çalışmanın amacı, yemek siparişi uygulamalarına ait tasarım faktörlerinin (estetik, gezinme tasarımı, algılanan kullanım kolaylığı) marka imajı geliştirmede bir etkisi olup olmadığının incelenmesidir. Bununla birlikte bir diğer amaç, marka imajının marka aşkı üzerinde bir etkiye sahip olup olmadığının test edilmesidir. Ayrıca elde edilen sonuçlardan yola çıkarak, çalışmanın uygulama alanı olarak

belirlenen yemek siparişi uygulamaları markalarına uygulayabilecekleri strateji önerilerinde bulunmak amaçlanmaktadır. Türkçe ve yabancı kaynaklarda uygulama tasarım faktörlerinin (estetik, gezinme tasarımı, algılanan kullanım kolaylığı) genellikle müşteri memnuniyeti, mobil uygulama kullanma niyeti, uygulama seçim kararı gibi daha çok davranışsal niyetler ile ele alındığı görülmektedir. Bu çalışma ise uygulama faktörlerini marka imajı ve marka aşkı ile ilişkilendirmesi yönüyle diğer çalışmalardan ayrılmakta ve bu konuyla ilgili literatüre farklı bir görüş sunacağı düşünülmektedir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Mobil uygulamalar: yemek siparişi uygulamaları

Bilgi iletişim teknolojilerinin ve akıllı telefonların hızla gelişmesiyle birlikte akıllı teknolojiler ve mobil uygulama yazılımları günlük hayatın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Giderek daha fazla işletme, mobil uygulamalar aracılığıyla mümkün olduğu kadar çok tüketiciye ulaşarak satış gerçekleştirmektedir (Wang vd., 2022, s. 1). Mobil uygulamaların artması, özellikle gıda sektöründeki yiyecek-içecek işletmeleri için önemli fırsatlar yaratmaktadır (S. Kumar & Shah, 2021, s. 1).

Gıda sektöründeki birçok işletme müşterileriyle bağlantı kurmak için yemek siparişi uygulamalarından yararlanmaktadır. Mobil yemek siparişi ve teslimatı, yemek siparişinin internete bağlı bir cihazda bulunan uygulama üzerinden verildiği ve siparişin müşterinin belirttiği yere ulaştırıldığı süreci ifade etmektedir (Rahman vd., 2019, s. 85). Bu sürecin gerçekleşmesine aracı olan yemek siparişi uygulamaları, akıllı telefonlara indirilerek yemek siparişini kolay adımlarla vermeyi sağlayan bir araç olarak görülmektedir. Yemek siparişi uygulamaları müşterilerin uygulamada yemek siparişi vermesi ile başlamakta, uygulama müşterilerden gelen siparişleri toplamakta, restoranları sipariş konusunda bildirmekte ve kuryelere siparişleri dağıtma görevini atamaktadır. Restoranlar uygulamadan gelen müşteri siparişlerini hazırlamaktadır. Kuryeler uygulamadan görevlerini aldıktan sonra, restorandan yiyeceği almakta ve ardından siparişi teslim etmek için müşterinin bulunduğu yere gitmektedir (Li vd., 2018, s. 1).

Kullanıcılar yemek siparişi uygulamalarında restoranlar, menüler, kullanıcı yorumları ve kullanıcıların verdikleri puanlar gibi bilgilere kolayca erişebilmekte, sipariş verebilmekte, online ödeme yapabilmekte ve restoranlarla fiziksel veya telefonla herhangi bir etkileşim olmaksızın sipariş durumlarını her yerde ve her zaman mobil cihazlar üzerinden takip edebilmektedir (Kaur vd., 2020, s. 1132). Restoranlar veya yiyecek ve içecek satış noktaları,

yemek sipariş uygulamalarıyla daha fazla müşteri çekmek, müşteri katılımını daha yüksek seviyelere çıkarmak, siparişleri daha doğru bir şekilde işlemek ve üretkenliklerini artırmak gibi avantajlarla rakiplerini geride bırakabilmektedir (Su vd., 2022, s. 538). Bunların yanı sıra işletmelere günün her saatinde sipariş alma fırsatı sunarak istihdam yaratılmasına katkı sağlamaktadır (Gunden vd., 2020, s. 1325).

Yemek sipariş uygulamaları gün geçtikçe popüler hale gelmektedir. Ülkemizde en çok kullanılan yemek sipariş uygulamaları ise Yemek Sepeti, Tıkla Gelsin, Getir Yemek, Trendyol Yemek gibi uygulamalardan oluşmaktadır (Ş. Özcan, 2021; U. Özcan, 2022). Bu uygulamaların kullanımına ilişkin istatistiklere göre Yemek Sepeti 2022 yılında 30 milyon kullanıcı, 65.000'den fazla iş ortağı restoran, 12.000'den fazla iş ortağı esnaf ve yerel market zincirine hizmet vermektedir. 22 yıl önce kurulmuş olan Yemek Sepeti, 2022 yılının Ekim ayında 1 milyar yemek siparişi alarak rekor kırdığını ilan etmiştir. Yemek Sepeti üzerinden sipariş almış ve teslim etmiş restoran sayısı ise 79.879'a ulaşmıştır (Çakır, 2023). 2023 Ocak ayında açıklanan verilere göre ise masaüstü ve mobil cihazlarla yapılan tüm ziyaretlerin toplamının 6,1 milyon olduğu açıklanmıştır. Yemek Sepetinde geçirilen ortalama sürenin 8 dakika 15 saniye olduğu belirtilirken, kullanıcı kitlesinin %68,98 oranla erkek, %31,02 oranla kadınlardan oluştuğu ve bu kitlenin büyük bir kısmının 25 – 34 yaş aralığındaki bireyler olduğu belirtilmiştir (Similarweb, 2023b). Yemek sipariş uygulamalarından Getir Yemek uygulamasının 2022 verilerine göre ise en çok sipariş veren iller İstanbul, İzmir, Ankara, Bursa ve Mersin olurken, toplam 19 milyon porsiyon döner, 6,5 milyon porsiyon çiğ köfte ve 2,4 milyon adet pizza siparişi ile en çok sipariş edilen ürünler olmuştur (Kılınç, 2023). 2023 Ocak ayı için masaüstü ve mobil cihazlarla yapılan tüm ziyaretlerin toplamının 3,6 milyon olduğu ve Getir'de geçirilen ortalama sürenin 5 dakika 51 saniye olduğu, hedef kitlesinin ise %66,95 oranla erkeklerden, %33,05 oranla kadınlardan oluştuğu ve kullanıcıların çoğunluğunun 25 – 34 yaş grubunda olduğu açıklanmıştır (Similarweb, 2023a).

Yemek sipariş uygulamalarının popüleritesi yoğun iş ve yaşam baskısı ile birlikte öğrenciler gibi yalnız yaşayan kişilerin kullanımıyla artmaktadır (Chakraborty vd., 2022, s. 603). Bu uygulamalar, özellikle akıllı telefon sahibi ve teknolojiye anlayan genç nesil arasında giderek daha popüler hale gelmekte ve tüketicilerin yiyecek – içecek satın almada ki davranışlarını değiştirmektedir (Rahman vd., 2019, s. 85). Tüketiciler, herhangi bir kişiye açıklama yapmak zorunda kalmadan sipariş oluşturabildikleri ve yemeklerinin kapılarına teslim edilmesini sağlayabildikleri için yemek siparişi uygulamalarını kullanmayı tercih etmektedir. Üstelik

online ödeme, tüketiciler için bu işlemi daha kolay ve hızlı hale getirmektedir (H. Kumar vd., 2021, s. 761).

1.2. Uygulama tasarım faktörleri

Mobil uygulamalar, akıllı telefon veya tabletler gibi mobil cihazlar için geliştirilmiş ve sağladığı hizmete göre ücretli ya da ücretsiz olarak indirilerek kullanılan yazılımlardır (Çeken vd., 2018, s. 47). Eğitim, eğlence, oyun, bankacılık, fotoğraf, gazete, hava durumu, müzik ve yemek gibi birçok kategoride geliştirilen mobil uygulamaların tasarımları da önemli hale gelmektedir. Her bir mobil uygulama kullanıcı ile mobil cihaz arasında iletişim kurma görevini üstlenmekte ve taraflar arasında karşılıklı veri akışını etkileşimli arayüz tasarımlarıyla mümkün kılmaktadır (Islam vd., 2018, s. 104). Etkileşimli bir ortam sağlayan mobil uygulamalarda tasarımın kullanıcı tarafından ilgi çekici, anlaşılır ve kolay olması kullanıcının uygulamadan alacağı tatmini artırmada katkı sağlamaktadır (Yazar & Akpınar, 2022, s. 114). Bu çalışmada ele alınan uygulama tasarım faktörleri olarak estetik, gezinme tasarımı ve algılanan kullanım kolaylığı değişkenlerine aşağıda yer verilmektedir.

1.2.1. Estetik

Estetik, bir uygulama sisteminin görsel görünümünü ve buna bağlı olarak uygulamada kullanılan fotoğrafların, renklerin, şekillerin veya yazı tipinin kullanımını içermektedir. Görsel tasarım öğeleri, uygulamaya çekicilik veya hoş bir görünüm kazandıran görsel nitelikler olarak da ele alınmaktadır (Cyr vd., 2009, s. 552). Uygulama kullanıcıları tarafından tercih edilen estetik özellikler arasında kişiselleştirme özellikleri, resimler ve görselleri değiştirebilme ile arka plan özellikleri yer almaktadır (McClelland & Fitzgerald, 2018, s. 9). Chang vd. (2014, s. 169)'ne göre ise, estetik çekicilik, tüketicilerin mobil arayüzden aldıkları zevk ve keyif derecesini ifade etmektedir.

Mobil uygulama tasarlarken estetik kritik bir faktör olarak görülmektedir. Uygulamada kullanılan renk kombinasyonu ile birlikte yazı tipi ve boyutları da belirli bir uygulama seçiminde rol oynamaktadır (Kapoor & Vij, 2018, s. 344). Bhandari vd. (2015, s. 161) mobil uygulamalar pazarının muazzam bir şekilde büyüdüğünü ve bu pazarda geliştirilen bir uygulamanın öne çıkarılabilmesi için estetiğin önemli olduğunu belirtmiştir. McClelland & Fitzgerald (2018, s. 9) tarafından yapılan çalışmada uygulamanın ilgi çekici olması, karmaşık teknik sistemlerden ve bilgilerden kaçınması gerektiği üzerinde durulmuştur. Molinillo vd. (2022, s. 7) ise uygulama perakendecilerine, uygulamanın görsel estetiğine ve duyuşal öğeler

aracılığıyla oluşturduğu atmosfere dikkat etmelerini önermiştir. Estetik, rekabet avantajı sağladığı için marka stratejilerinin önemli bir parçasıdır (Pateman, 2015, s. 16).

Uygulama tasarım faktörlerinden estetik unsurunu ele alan yabancı araştırmacılardan Xu vd. (2015) uygulama estetiği unsurunun mobil uygulamayı kullanmaktan elde edilen memnuniyeti, uygulama kullanmayı sürdürme ve tavsiye etme niyeti üzerinde olumlu etkileri olduğunu, Kapoor & Vij (2018) estetiğin belirli bir yemek sipariş uygulamasını seçerken dikkate alınan mobil uygulama özelliklerinden biri olduğunu, Kumar & Shah (2021) yemek sipariş uygulamalarının estetiğinin COVID-19 salgını sırasında uygulama kullanıcıları arasında bir dizi duygu uyandırdığını ve bu uygulamalara yönelik sürekli kullanım niyetini etkilediğini tespit etmiştir. Bu sonuçlara benzer şekilde Kumar vd. (2021) uygulamanın estetik çekiciliğe sahip olmasının, kullanıcıların ağızdan ağıza iletişim yoluyla deneyimlerini başkalarıyla paylaşmalarına etki ettiği sonucuna ulaşırken, Zhuang vd. (2021) yemek sipariş uygulamalarının temel özelliklerini keşfetmek amaçlı yaptıkları çalışmada estetik boyutunun genel hizmet kalitesi üzerinde önemli bir etkisi olduğunu, Pal vd. (2022) ise estetik faktörünün tüketici memnuniyeti ve sadakati üzerinde önemli etkiye sahip olduğunu tespit etmiştir. Bu çalışmalardan farklı olarak Atulkar & Singh (2021)'in psikolojik ve teknolojik özelliklerin müşterilerin yemek siparişi uygulamalarını kullanmaya dönüşümü üzerindeki etkisini incelediği çalışmada müşteri dönüşümlerinde estetik tasarımın bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Estetiğin genel olarak uygulama kullanımlarını, kullanıcı memnuniyetini ve kullanım niyetini olumlu yönde etkilediği sonuçlarından hareketle bu olumlu izlenimlerin marka imajı oluşturmada da rol oynayacağı düşünülmektedir. Bu çalışmalardan yola çıkarak aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H₁: Uygulama tasarım faktörlerinden estetiğin marka imajı üzerinde olumlu etkisi bulunmaktadır.

1.2.2. Gezinme tasarımı

Bir uygulamanın gezinme tasarımı, sayfaların ve içeriklerin organizasyonunu ve yapısal düzenini ifade etmektedir. Gezinme tasarımı, kullanıcıların alternatifleri aramak için zahmetsizce gezinmesini ve minimum adım sayısı ile işlem yapmasını sağlayan herhangi bir mobil uygulama için önemli bir özellik olarak tanımlanmaktadır (Kapoor & Vij, 2018, s. 344). Bir mobil uygulamanın verimli gezinme tasarımına sahip olması, kullanıcıların uygulamanın herhangi bir yerinden istenen sayfalara kolay ve hızlı bir şekilde geçiş yapmalarına, gereksinimlerine göre uygun filtreleri minimum çabayla kullanmalarına olanak tanıyan, kullanımı kolay bir gezinme kontrolü sağlamaktadır (Montoya-Weiss vd., 2003, s. 449). Chang

vd. (2015, s. 13), mobil uygulamaları kullanırken gezinme tasarımını önemli bir özellik olarak tanımlamaktadır. Önceki araştırmalar, gezinme tasarımının web sitelerini kullanmak için de verilen çabanın miktarını etkilediğini göstermektedir (Baty & Lee, 1995, s. 27; Hoque & Lohse, 1999, s. 389). Mobil uygulamada iyi bir gezinme tasarımı ile sağlanan kesintisiz deneyim, kullanıcılar tarafından tercih edilmekte ve belirli bir mobil uygulamaya yönelik kullanımı artırmaktadır (Kapoor & Vij, 2018).

Gezinme tasarımı unsurunu ele alan araştırmacılardan Kapoor & Vij (2018) yaptıkları çalışmada, gezinme tasarımının Hindistan'da yaşayan tüketiciler için belirli bir yemek sipariş uygulamasını seçerken dikkate alınan mobil uygulama özelliklerinden olduğu, Pal vd. (2022) gezinme tasarımının tüketici memnuniyeti ve sadakati üzerinde önemli etkiye sahip olduğu, Pillai vd. (2022)'nin ise yemek sipariş uygulamalarına dayalı tüketici satın alma karar modeli ortaya koymak amaçlı yaptığı araştırmada, mobil ikna unsuru olarak ele alınan gezinme tasarımının tüketici tutumlarını ve satın alma niyetlerini etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Bu çalışmalardan farklı olarak Prasetyo vd. (2021) gezinme tasarımı faktörünün COVID – 19'un yeni normali sırasında mobil yemek sipariş hizmetinde müşteri memnuniyeti ve sadakati için önemli olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Genel olarak değerlendirildiğinde gezinme tasarımının kullanıcıların yemek sipariş uygulamasını tercih etmelerinde, uygulamadan memnuniyet duymalarında ve satın alma niyetlerinde olumlu bir etkisi bulunduğu görülmektedir. Tüketicilerin bu olumlu duygulara sahip olmasının uygulama markalarına karşı pozitif izlenimlere yol açacağı düşünülmektedir. Bu çalışmalardan yola çıkarak aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H₂: Uygulama tasarım faktörlerinden gezinme tasarımının marka imajı üzerinde olumlu etkisi bulunmaktadır.

1.2.3. Algılanan kullanım kolaylığı

Algılanan kullanım kolaylığı, bir kişinin belirli bir sistemi kullanmanın zihinsel çaba gerektirmediğine inanma derecesi olarak ifade edilmektedir (Davis, 1989, s. 320). Bu özellik, kullanıcıların bir uygulamanın kullanıcı dostu veya kullanımının zor olup olmadığını belirlemesine yardımcı olmaktadır (X. Li vd., 2020, s. 4).

İlgili literatür incelendiğinde algılanan kullanım kolaylığının Teknoloji Kabul Modeli (TKM) çerçevesinde ele alındığı ve bilgi iletişim teknolojilerinin kullanımı ve kabulünün açıklanmasında önemli bir role sahip olduğu görülmektedir (Davis, 1989). Kullanımı diğerinden daha kolay olarak algılanan bir uygulamanın kullanıcılar tarafından kabul edilme

olasılığının daha yüksek olduğu belirtilmektedir (Saadé & Bahli, 2005, s. 318). Mobil uygulamaların kullanım kolaylığı açısından hızlı ve kolay olması beklenmektedir. Tüketiciler mobil uygulamaları kullanırken okunması kolay ve hızlı yüklenen sayfalara sahip, arama yapılabilen, alışveriş sepetine kolayca ürün eklenebilen ve sorunsuz bir şekilde ödeme işlemi gerçekleştirilebilen uygulamaları tercih etmektedir (Berman, 2016, s. 435).

Algılanan kullanım kolaylığı faktörünü mobil uygulamalar ile ilişkilendirerek ele alan araştırmalara bakıldığında mobil uygulamaların daha fazla kişi tarafından kullanılması ve benimsenmesi için kullanımlarının kolay ve kullanıcı dostu olması gerektiğini öne süren (Tsai vd., 2011), algılanan kullanım kolaylığının yemek siparişi uygulamaları kullanımına yönelik tutumu (Arı & Yılmaz, 2015; Atulkar & Singh, 2021; Cho vd., 2019; Dilek & Öztürk, 2021; Lee vd., 2017; Troise vd., 2021), müşteri tutumunu (Song vd., 2021; Yıldırım, 2019), yemek sipariş uygulamalarından duyulan müşteri memnuniyetini (Bao & Zhu, 2021; Belarmino vd., 2021; S. Kumar & Shah, 2021), yemek sipariş uygulamalarına duyulan güven ve sadakati (Su vd., 2022), yemek sipariş uygulamalarının algılanan hizmet kalitesini (Zhuang vd. 2021) ve yemek sipariş uygulamalarını sürekli kullanma niyetlerini (Bao & Zhu, 2021; Cho vd., 2019; S. Kumar & Shah, 2021; Uyar, 2019) olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşan araştırmaların olduğu görülmektedir. Bu çalışmalardan farklı olarak Prasetyo vd. (2021) yaptıkları çalışmada algılanan kullanım kolaylığının mobil yemek sipariş hizmetinde müşteri memnuniyeti ve sadakati için önemli olmadığını tespit etmiştir. Algılanan kullanım kolaylığı ile ilgili yapılan araştırma sonuçları değerlendirildiğinde, bu faktörün uygulama kullanıcıları üzerinde müşteri memnuniyeti, güven, sadakat ve sürekli kullanma niyeti gibi olumlu tutum ve davranışlara yol açtığı görülmektedir. Olumlu bir marka imajı geliştirmede bu tutum ve davranışların rolü önemli görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmalardan yola çıkarak aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H₃: Uygulama tasarım faktörlerinden algılanan kullanım kolaylığının marka imajı üzerinde olumlu etkisi bulunmaktadır.

1.3. Marka imajı ve marka aşkı

Marka imajı, pazarlama ve tüketici davranışları alanında önemli bir kavram olarak kabul edilmektedir (Hung, 2008, s. 239). Marka imajı esas olarak bir tüketicinin marka ile ilgili düşünme biçimini ve markanın tüketicide uyandırdığı duyguları tanımlamaktadır (D. Roy & Banerjee, 2007, s. 142). Hsieh & Lindridge (2005, s. 16) ise marka imajını, bir marka hakkında tüketicilerin zihinlerinde yer alan algıların toplamı olarak açıklamaktadır. Marka imajı, markanın müşterilerin psikolojik veya sosyal ihtiyaçlarını karşılama yolları da dahil olmak

üzere, ürün veya hizmetin dışsal özellikleriyle ilgilenmektedir. Marka imajı, insanların markanın gerçekte ne yaptığını düşünmelerinden ziyade, bir marka hakkında soyut olarak nasıl düşündükleridir. Böylece imaj, markanın daha soyut yönlerine hitap etmektedir (Keller, 2001, s. 11).

Marka imajı, insanların markayı ve onu çevreleyen pazarlama faaliyetlerini nasıl algılayıp yorumladıklarının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Her insanın belirli bir marka ile ilgili farklı çağrışımları olabileceğinden hareketle marka imajı bireylere göre değişkenlik gösterebilmektedir (Hung, 2008, s. 239). Marka imajının oluşmasında, tüketicinin marka ile ilgili önceki tüketim deneyimleri ve markanın tüketicinin ihtiyaçlarını karşılama becerisi etkili olmaktadır. Tüketiciler, bu algıları, rakip markaları ayırt etmek ve satın alma karar sürecinde ürün/marka seçimini kolaylaştırmak için bir araç olarak kullanmaktadır (Ballantyne vd., 2006, s. 344)

Markaların farklılaşmasında birincil derecede sorumlu olan unsur marka imajıdır (Morgan, 2004, s. 5). Bu unsur, şirketin markası için rekabet avantajı geliştirebileceği temel özelliklerdendir. Bu nedenle marka imajını anlamak, markanın uzun vadeli yönetimi için büyük bir dikkat gerektirmektedir. Tüketicilerin marka imajını zihinlerinde nasıl şekillendirdiği ve marka ile nasıl bir ilişki kurduğu önemlidir (D. Roy & Banerjee, 2007, s. 142).

Marka aşkı kavramı ise çeşitli yazarlar tarafından farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Marka aşkı, memnun bir tüketicinin belirli bir ticari isme duyduğu tutkulu, duygusal bağlılığın derecesi olarak ifade edilmektedir (Carroll & Ahuvia, 2006, s. 81; Rauschnabel & Ahuvia, 2014, s. 374). Batra vd. (2012, s. 2) ise marka aşkını tüketicilerin zihinsel bir prototipte organize ettiği bilişsel, duyuşsal ve davranışsal unsurları içeren ve marka-tüketici deneyimlerine dayanan bir kavram olarak açıklamaktadır.

Marka aşkı, markaya duyulan tutkuyu, marka bağlılığını, markanın olumlu değerlendirilmesini, markaya tepki olarak geliştirilen olumlu duyguları ve markaya yönelik sevgi beyanlarını içermektedir. Bu sebeplerden ötürü marka aşkı güçlü bir duygusal odağa sahip, çoğu zaman bir tüketicinin marka ile uzun vadeli ilişkisi sonucu oluşan ne beklenti ne de onaylama içermeyen bir duygu olarak görülmektedir. Bu yönüyle marka aşkı, markaya yönelik olumsuz duyguları engellemekte ve markanın tüketicinin kimliğiyle bütünleşmesini sağlamaktadır (Anbumathi vd., 2023, s. 2). Tüketicilerin markalara karşı sevgiye benzer duygular beslediği yönündeki görüşler, esas olarak haz, aşk, tüketici-marka ilişkileri ve tüketici davranışı alanında yapılan araştırmalardan gelmektedir. Bu duygular, kişinin diğer insanlar için sahip olduğu duygulara

tam olarak benzemese de bu duyguların basit bir hoşlanmadan çok daha yoğun olabileceği üzerinde durulmaktadır (S. K. Roy vd., 2013, s. 326).

Tüketici-marka ilişkisinin en üst düzeyinde marka aşkı yer almaktadır. Tüketiciler markalarla güçlü duygusal bağlar geliştirmekle kalmamakta, tüketicilerin bu duyguları zamanla aşka dönüşmektedir. Böylece tüketiciler markaya karşı duygularını belirtmekten çekinmemekte ve bu markayı seviyorum şeklinde açıklama yapmaktadır (Tsiotsou & Goldsmith, 2013, s. 8).

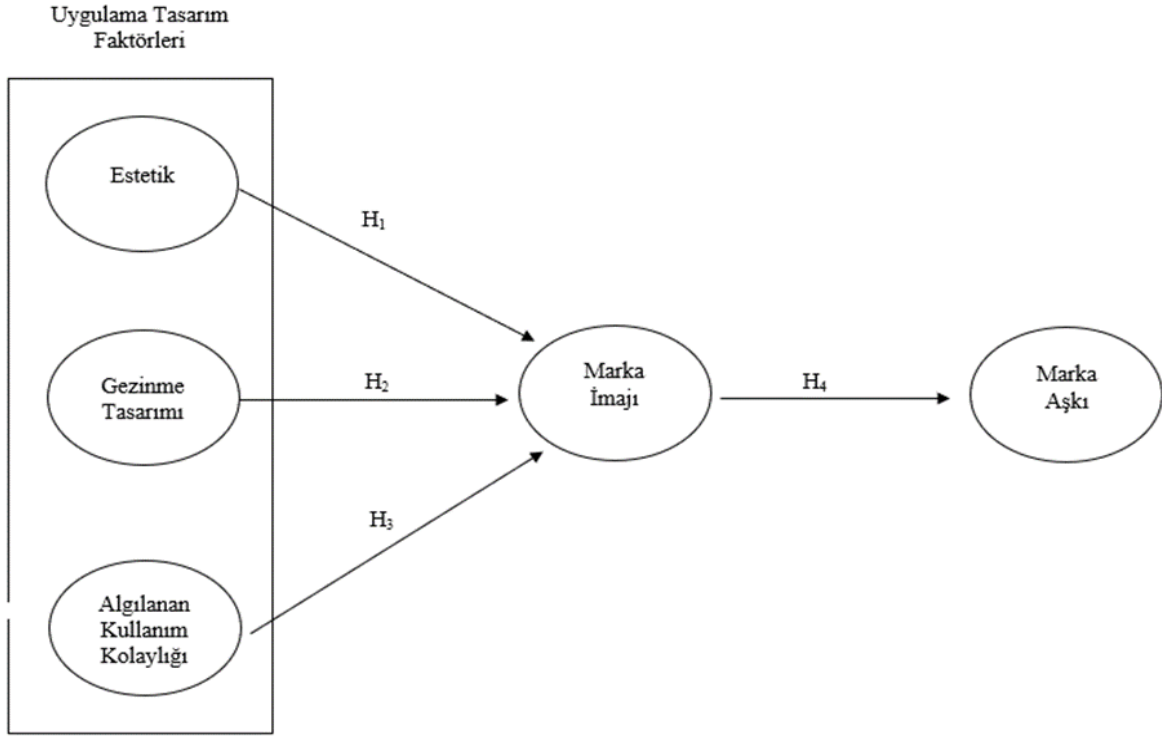
Marka aşkı, marka imajı gibi markaya yönelik olumlu değerlendirmelerle zamanla gelişen, tutkuya yol açan ve tüketicinin bu ilişkiyi uzun süre sürdüreceği, markaya karşı geliştirilen olumlu bir duygudur (Al-Haddad, 2019, s. 255). Benlik kavramına göre, markalar ile tüketicinin benlik imajı arasında uyum sağlandığında daha güçlü bir duygusal bağ oluşmaktadır (J. U. Islam & Rahman, 2016, s. 49). Tüketicinin kendi imajı ile şekillenen olumlu marka imajı, tüketicilerde markaları sevme tutkusunu tetikleyebilmektedir (Al-Haddad, 2019; Gumpartha & Patra, 2020; J. U. Islam & Rahman, 2016; Kim & Lee, 2020).

Marka imajının marka aşkı üzerindeki etkisini ele alan araştırmacılar Sallam (2014), marka imajı ve marka kimliğinin marka aşkı üzerinde etkili olduğunu ve bu değişkenlerin satın alma kararının belirleyicileri olduğunu, Anggraeni & Rachmanita (2015), marka imajının marka aşkı ve ağızdan ağıza pazarlamayı pozitif yönde etkilediğini, Yıldız ve Günaydın (2019) marka çağrışımları, marka güveni, marka farkındalığı, marka imajı ve algılanan kalitenin marka aşkı üzerinde pozitif etkiye sahip olduğunu, Dam (2020) marka imajının marka aşkı, marka bağlılığı ve ağızdan ağıza pazarlama üzerinde güçlü etkisinin olduğunu tespit etmiştir. Bu araştırmaların yanı sıra mobil telefon sektörü bağlamında araştırma yürüten Fitriani & Achmad (2021) ile Mahothan vd. (2022) marka imajının marka aşkı ve marka bağlılığı üzerindeki pozitif etkisini ortaya koyarken, Çelikkol (2022) Metaverse dünyasında tüketicilerin marka güvenine ve imajına önem verdikleri ve bu sayede marka aşkı hissettikleri sonucuna ulaşmış ve Anbumathi vd. (2023) yemek sipariş uygulamaları üzerinde marka imajının marka aşkını beslediği bulgusunu ortaya koymuştur. Bu çalışmalardan yola çıkarak aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H₄: Marka imajının marka aşkı üzerinde olumlu etkisi bulunmaktadır.

Araştırma modeli Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

2. Yöntem

Araştırma nicel araştırma tasarımlarından tarama yöntemi esas alınarak oluşturulmuştur. Aynı zamanda araştırmanın amacı bakımından açıklayıcı araştırma türü esas alınmıştır. Tarama araştırma tasarımı, anket ve görüşme gibi yollarla belirli örneklemden veri toplayarak, örneklemin bir konu hakkındaki görüş, inanç, tutum ve niyetlerini tespit etmek amacıyla yapılan araştırmaları ifade etmektedir (Büyüköztürk vd., 2022, s. 16; Gürbüz & Şahin, 2018, s. 105). Açıklayıcı araştırmalar ise, değişkenler arasında varsayılan nedensel ilişkilerin ve geliştirilen hipotezlerin değerlendirildiği ve test sonuçlarının açıklandığı araştırmalardır (Tutar & Erdem, 2020, s. 59).

Araştırma modelinin test edilmesinde PLS-Sem (Kısmi En Küçük Kareler Yapısal Eşitlik Modellemesi) yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, normal dağılıma sahip olmayan veriyi analiz edebilmesi, kompleks modelleri ve tek ya da iki ifadeli değişkenleri analiz edebilmesi gibi nedenlerle tercih edilmiştir (Yıldız, 2020, s. 23).

2.1. Araştırmanın amacı ve önemi

Yemek siparişi vermek için kullanılabilecek uygulamaların sayısı her geçen gün artmaktadır. Yemek hizmeti sunan yerel ya da kurumsal işletmelerin çoğu bu uygulamalar aracılığıyla

müşterilerinin taleplerini yerine getirmektedir (Ş. Özcan, 2021). Yemek sipariş uygulamaları müşteriler tarafından mobil cihazlara indirilerek kullanılan ve müşterilere restoranlara, restoran menülerine ulaşarak, yemek siparişi verebilme ve temassız ödeme yapabilme imkanı veren uygulamalardır (Erdoğan, 2022, s. 2772). Yemek sipariş uygulamaları hem istediği yere yemek siparişi etmek isteyen müşterilere hem de müşterilerine ürün ve hizmet sunmak isteyen restoran işletmelerine hizmet etmektedir (Taş & Ünal, 2021, s. 2692). Her iki taraf içinde önem arz eden bu uygulamaların özellikle işletmeler açısından ticari bir role sahip olması ve işletmelere fayda sağlaması, bu uygulamaları konu eden çalışmaların gerekliliğini ortaya koymaktadır. Yemek siparişi uygulamalarındaki artan çeşitlilikle beraber rekabette yoğunlaşmaktadır. Rekabette avantaj elde etmek isteyen uygulama üreticilerinin uygulamalarını tasarlarırken dikkate aldıkları faktörlerin bu uygulamaya karşı marka imajı oluşturmada bir etkisinin olabileceği düşünülmektedir. Belirli bir marka hakkında benimsenen algılamaların tümü anlamına gelen marka imajı tüketicilerin zihninde ve duygularında marka ile ilgili düşünceler oluşturarak, markalara yakınlık kurmalarına ve marka aşkı geliştirmelerine aracılık etmektedir (Yıldız & Günaydın, 2019, s. 325). Bu doğrultuda çalışmanın amacı yemek siparişi uygulamalarına ait tasarım faktörlerinin (estetik, gezinme tasarımı ve algılanan kullanım kolaylığı) marka imajı geliştirmede bir etkisi olup olmadığının incelenmesidir. Bununla birlikte marka imajının marka aşkı üzerinde bir etkiye sahip olup olmadığının test edilmesi araştırmanın bir diğer amacıdır.

Uygulama tasarım faktörlerinin marka imajına olan etkisinin marka aşkına katkıda bulunacağına dair bilgilerin hem teorik açıdan hem de yönetsel açıdan önemli katkılar sunacağı düşünülmektedir. Araştırmada elde edilen sonuçların yemek sipariş uygulamaları geliştiren işletmelere ve yemek sipariş uygulamalarını müşterilerine ulaşma yolu olarak kullanan ve ürettikleri ürünlere yönelik satışlarını artırmayı amaçlayan bu uygulamalara üye olan restoran işletmelerine stratejiler oluşturmada yardımcı olacağı düşünülmektedir.

2.2. Araştırmanın evreni ve örneklem büyüklüğü

Araştırmanın evrenini Bursa ilinde bulunan, yemek siparişi uygulamalarını en az bir kez kullanmış bireyler oluşturmaktadır. Araştırma evreni olarak Bursa ilinin tercih edilmesinin nedenleri olarak, Türkiye’de sahip olduğu nüfus bakımından en büyük illerden biri olması ve yemek sipariş uygulamaları kullanılarak en çok sipariş verilen iller listesinde sıralamada yer alması sayılabilir (Kılınç, 2023). Araştırma verileri hazırlanan online anket formu ile toplanmıştır. Araştırma verilerinin toplanmasında düşük maliyetle ve kısa sürede veri toplamaya uygun bir yöntem olmasından dolayı kolayda örnekleme yönteminden yararlanılmıştır (Yağar & Dökme, 2018, s. 5). Toplamda 260 adet çevrimiçi anket elde

edilmiştir. Anketlerden 7 adeti, doğru örnekleme ulaşmak adına sorulan *daha önce yemek siparişi uygulaması kullandınız mı?* sorusuna verilen *hayır, kullanmadım* cevabı nedeniyle analizlere dahil edilmemiştir. Dolayısıyla 253 adet anket ile analizler gerçekleştirilmiştir. Araştırma modelinin test edilmesinde kullanılan PLS-Sem yöntemi için önerilen örneklem büyüklüğü 200'ün üzerinde bir örneklemdir. Kline (2005, s. 15)'a göre 100 adet örneklem küçük, 100 – 200 adet örneklem orta ve 200 adedin üzerinde örneklem ise büyük örneklemdir. Dolayısıyla örneklem büyüklüğünün 253 olması minimum örneklem büyüklüğünü sağlamaktadır.

2.3. Araştırmada kullanılan ölçekler ve anket formunun hazırlanması

Araştırma modelinde estetik, gezinme tasarımı, algılanan kullanım kolaylığı, marka imajı, marka aşkı değişkenleri bulunmaktadır. Araştırmada kullanılan ölçekler ve ölçeklerin oluşturulmasında yararlanılan kaynaklar Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Araştırmada Yararlanılan Ölçekler ve Kaynakları

Değişkenler	Yararlanılan Kaynaklar
Estetik	Kapoor & Vij (2018)
Gezinme Tasarımı	
Algılanan Kullanım Kolaylığı	Ahn vd. (2007)
Marka İmajı	Anbumathi vd. (2023)
Marka Aşkısı	

Tablo 1'de belirtilen ölçeklerde gerekli düzenlemeler yapılarak anket formu hazırlanmıştır. Hazırlanan anket formunun uygulanabilirliği için Kayseri Üniversitesi Etik Kurulundan 27.02.2023 tarih ve E.51598 sayılı etik kurul onayı alınmıştır. İki bölümden oluşan anket formunun birinci bölümünde doğru örnekleme ulaşmak üzere katılımcılara yemek sipariş uygulamalarını kullanma durumunu belirlemeye yönelik bir soru yer almaktadır. Aynı zamanda anketin bu bölümünde çalışmada ele alınan uygulama tasarım faktörleri olan estetik, gezinme tasarımı ve algılanan kullanım kolaylığı ile marka imajı ve marka aşkı değişkenlerine ait ifadeler yer almaktadır. Katılımcıların bu ifadelere katılım derecelerini belirlemek üzere 5'li Likert ölçeği (1: Kesinlikle katılmıyorum – 5: Tamamen katılıyorum) kullanılmıştır. Tablo 1'de sunulan değişkenleri ölçmek üzere ankette 19 adet likert tipi ifade bulunmaktadır. Anketin ikinci bölümünde ise katılımcıların yaş, cinsiyet, medeni durum, gelir durumu ve meslek grupları ile en çok kullandıkları yemek sipariş uygulamasını belirlemeye yönelik toplam 6 soru yer almaktadır.

3. Bulgular

3.1. Demografik bulgular

Araştırmada katılımcılara ait demografik özelliklerin tespitinde frekans ve yüzde analizi yapılmıştır. Analizler de Jamovi paket programı kullanılmıştır. Katılımcıların demografik özellikleri Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değişkenler	Kategoriler	Sıklık	Yüzde
Yaş	18 – 20 yaş arası	4	1,6
	21 – 30 yaş arası	163	64,4
	31 – 40 yaş arası	77	30,4
	41 – 50 yaş arası	5	2,0
	51 yaş ve üzeri	4	1,6
	Toplam	253	100,0
Cinsiyet	Kadın	182	71,9
	Erkek	71	28,1
	Toplam	253	100,0
Medeni Durum	Bekar	178	29,6
	Evli	75	70,4
	Toplam	253	100,0
Gelir Durumu	8000 TL ve altı	88	34,7
	8001 – 13000 TL arası	51	20,2
	13001 – 18000 TL arası	69	27,3
	18001 – 23000 TL arası	23	9,1
	23001 TL ve üzeri	22	8,7
	Toplam	253	100,0
Meslek Grupları	Öğrenci	102	40,3
	Kamu çalışanı	77	30,3
	Özel sektör çalışanı	52	20,6
	İşçi	7	2,8
	Serbest meslek sahibi	6	2,4
	İşsiz	3	1,2
	Ev hanımı	3	1,2
	Emekli	3	1,2
	Toplam	253	100,0
En Çok Kullanılan Yemek Sipariş Uygulamaları	Trendyol Yemek	102	40,3
	Yemek Sepeti	83	32,8
	Getir Yemek	64	25,3

	Tıkla Gelsin	4	1,6
	Toplam	253	100,0

Tablo 2’deki verilerden hareketle; araştırmaya katılanların büyük çoğunluğunun %64,4 ile 21-30 yaş aralığında olmasıyla beraber bunu %30,4 ile 31-40 yaş aralığına sahip katılımcılar takip etmektedir. Katılımcıların cinsiyetlerine bakıldığında kadınların oranı %71,9 iken, erkeklerin oranı %28,1’dir. Araştırmaya katılan bireylerin %70,4’ü evli olup, %29,6’sı bekdir. Araştırmaya katılan bireylerin gelir durumlarına bakıldığında %34,7 oranla 8.000 TL ve altı gelire sahip olanların ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Bunu %27,3 oranla 13001 – 18000 TL arası gelire sahip olanlar ile %20,2 oranla 8001 – 13000 TL arası gelire sahip olan bireyler takip etmektedir. Meslek dağılımına bakıldığında ise %40,3 oranla katılımcıların çoğunluğunu öğrenciler oluştururken, bunu %30,3 oranla kamu çalışanları ve %20,6 oranla özel sektör çalışanları takip etmektedir. En çok kullanılan yemek sipariş uygulamalarından Trendyol Yemek %40,3 oranla ilk sırayı alırken bunu %32,8 oranla Yemek Sepeti, %25,3 oranla Getir Yemek ve %1,6 oranla Tıkla Gelsin takip etmektedir.

3.2. Araştırma modelinin PLS-Sem ile test edilmesi

Araştırma modeli PLS-Sem yöntemi ile test edilmiştir. PLS-Sem analizi için Smart PLS paket programından yararlanılmıştır.

3.2.1. Ölçüm modelinin değerlendirilmesi ile elde edilen bulgular

Ölçüm modelinin değerlendirilmesinde yapı geçerliliğini test etmek için güvenilirlik analizi, yakınsama geçerliliği ve ayrışma geçerliliği analizleri yapılmaktadır (Hair vd., 2017, s. 111). Güvenirlik analizinde esas alınan Cronbach’s Alpha ve bileşik güvenilirlik değerleri, yakınsama geçerliliğinin kontrolünde dikkat edilen araştırmada ele alınan değişkenlere ait ifadelerin faktör yükleri ve AVE değerleri Tablo 3’te ve ayrışma geçerliliği analizinde kontrol edilmesi önerilen HTMT değerleri Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 3. Araştırma Modelinde Yer Alan İfadelerin Güvenilirlik ve Yakınsama Geçerliliği Değerleri

Değişkenler	İfadeler	Faktör Yükleri	Cronbach’s Alpha	Bileşik Güvenilirlik (CR)	AVE
Estetik	ES2	0,717	0,764	0,866	0,684
	ES3	0,893			

	ES4	0,861			
Gezinme Tasarımı	GE1	0,862	0,840	0,893	0,676
	GE2	0,809			
	GE3	0,812			
	GE4	0,805			
Algılanan Kullanım Kolaylığı	KK2	0,838	0,676	0,859	0,753
	KK4	0,897			
Marka Aşkı	MA1	0,757	0,851	0,893	0,625
	MA2	0,823			
	MA3	0,852			
	MA4	0,772			
	MA5	0,744			
Marka İmajı	MI1	0,736	0,775	0,848	0,530
	MI2	0,743			
	MI3	0,680			
	MI4	0,848			
	MI5	0,612			

Yararlanılan ölçeklerde toplam 23 ifade yer almaktadır. Araştırmada yapılan güvenilirlik analizi sonucunda estetik ölçeğine ait 1 ifade (ES1), kullanım kolaylığı ölçeğine ait 2 ifade (KK1 ve KK3) ve marka aşkı ölçeğine ait 1 ifade (MA6) olmak üzere toplam 4 ifade ölçekten çıkarılmıştır.

Tablo 3'e bakıldığında güvenilirlik kontrolünde ele alınan Cronbach's Alpha değerlerinin 0,60'dan büyük olduğu (0,676 – 0,851) (Can, 2019, s. 391) ve bileşik güvenilirlik değerlerinin 0,70'ten büyük olduğu (0,848 – 0,893) (Hair vd., 2011, s. 145) görülmekte ve ölçüm modelinin güvenilirliğinin sağlandığı söylenebilmektedir. Yakınsama geçerliliğinin değerlendirilmesinde esas alınan, ifadelere ait faktör yüklerinin en az 0,60'ın üzerinde olduğu (0,612 – 0,897) ve AVE değerlerinin beklenen değer olan 0,50'nin üzerinde olduğu (0,530 – 0,753) görülmektedir. Bu değerler ölçüm modelinin yakınsama geçerliliğine sahip olduğunu göstermektedir (Hair vd., 2017, s. 116).

Tablo 4. Araştırma Modeline İlişkin Ayrışma Geçerliliği Değerleri (HTMT Değerleri)

Değişkenler	Estetik	Gezinme Tasarımı	Algılanan Kullanım Kolaylığı	Marka Aşkı	Marka İmajı
Estetik					
Gezinme Tasarımı	0,564				

Algılanan Kullanım Kolaylığı	0,632	0,640			
Marka Aşkı	0,490	0,406	0,424		
Marka İmajı	0,444	0,646	0,805	0,488	

Tablo 4’te verilen ayrışma geçerliliğinin değerlendirilmesinde kontrol edilmesi önerilen HTMT değerlerinin 0,90 değerinin altında olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu değerler araştırmada ortaya konulan ölçüm modelinin ayrışma geçerliliğini sağladığı şeklinde yorumlanabilmektedir (Hair vd., 2020, s. 104).

3.2.2. Yapısal modelin değerlendirilmesi ile elde edilen bulgular

Yapısal modelin değerlendirilmesinde esas alınan çoklu doğrusal bağlantı kontrolü için VIF değerleri, R^2 değerleri ve f^2 etki büyüklüğü değerleri Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5. Yapısal Modelin Değerlendirilmesinde Esas Alınan VIF, R^2 ve f^2 Değerleri

Hipotezler	Yollar	VIF	R^2	f^2
H ₁	Estetik → Marka İmajı	1,395	0,423	0,000
H ₂	Gezinme Tasarımı → Marka İmajı	1,433		0,113
H ₃	Algılanan Kullanım Kolaylığı → Marka İmajı	1,452		0,230
H ₄	Marka İmajı → Marka Aşkı	1,000	0,173	0,210

Tablo 5’e bakıldığında değişkenler arasındaki VIF değerlerinin 5’in altında değerler olması çoklu doğrusal bağlantı probleminin olmadığını göstermektedir (Hair vd., 2019, s. 10). Elde edilen R^2 değerleri (0,25 zayıf, 0,50 orta, 0,75 güçlü açıklanma gücü) incelendiğinde, marka imajı değişkeni için hesaplanan R^2 değerinin 0,423 olması diğer değişkenler tarafından ortaya yakın zayıf düzeyde bir açıklama gücüne sahip olduğu ve marka aşkı değişkeni için hesaplanan R^2 değerinin 0,173 olması nispeten zayıf bir açıklama gücüne sahip olduğu şeklinde yorumlanabilmektedir (Hair vd., 2011, s. 147). Fakat tüketici davranışları alanında 0,20 ve üzerinde olan R^2 değerlerinin güçlü bir açıklanma gücüne sahip olduğu (Marko vd., 2017, s. 20) görüşünden hareketle marka imajı değişkeni için hesaplanan R^2 değerinin açıklanma gücünün güçlü olduğu söylenebilmektedir. f^2 etki büyüklüğü değerleri (0,02 > etki yok, 0,02 zayıf, 0,15 orta ve 0,35 güçlü etki) incelendiğinde estetiğin marka imajı üzerinde bir etkiye sahip olmadığı, gezinme tasarımının marka imajı üzerindeki etki değerinin zayıf düzeyde

olduğu, algılanan kullanım kolaylığının marka imajı üzerindeki etki değeri ile marka imajının marka aşkı üzerindeki etki değerinin orta düzeyde olduğu görülmektedir (Hair vd., 2017, s. 201).

Yapısal modelin yol katsayılarının anlamlılığına ilişkin t ve p değerleri ile hipotez sonuçları aşağıdaki Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6. Yapısal Modelin Yol Katsayıları, t ve p Değerleri ile Hipotez Sonuçları

Hipotezler	Yollar	Yol Katsayıları	t- İstatistiği	p Değeri	Hipotez Sonuçları
H ₁	Estetik → Marka İmajı	0,009	0,085	0,932	Red
H ₂	Gezinme Tasarımı → Marka İmajı	0,306	2,744***	0,006	Kabul
H ₃	Algılanan Kullanım Kolaylığı → Marka İmajı	0,439	4,294***	0,000	Kabul
H ₄	Marka İmajı → Marka Aşkı	0,416	4,820***	0,000	Kabul

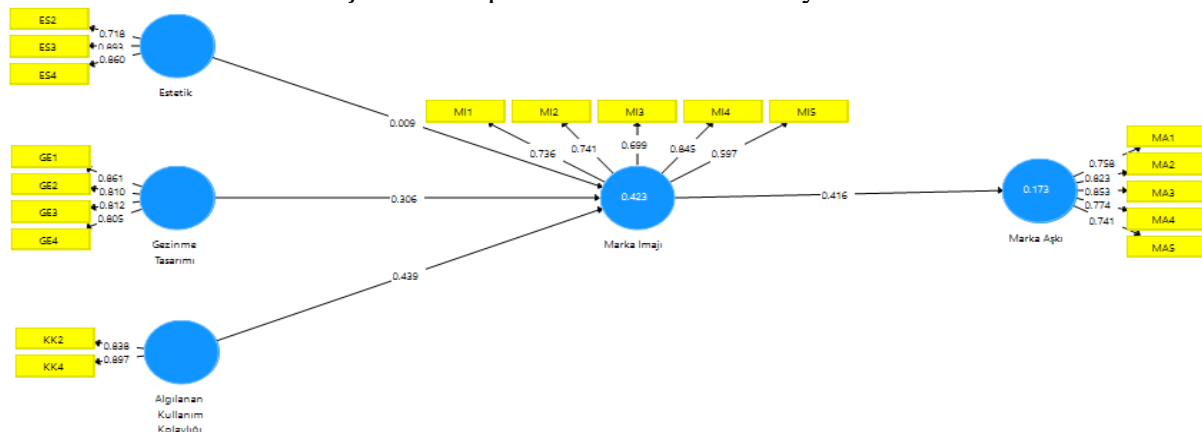
*1,65 (sig. level 10%)

** 1,96 (sig. level 5%)

*** 2,58 (sig. level 1%) (Hair vd., 2017, s. 195)

Tablo 6’ya bakıldığında estetik ve marka imajı arasındaki 0,009 olan yol katsayısının istatistiki olarak anlamlı olmadığı ($p>0,01$), gezinme tasarımı ve marka imajı arasındaki 0,306 olan yol katsayısının istatistiki olarak anlamlı olduğu ($p<0,01$), algılanan kullanım kolaylığı ve marka imajı arasındaki 0,439 yol katsayısının istatistiki olarak anlamlı olduğu ($p<0,01$) ve marka imajı ve marka aşkı arasındaki 0,416 olan yol katsayısının istatistiki olarak anlamlı olduğu ($p<0,01$) görülmektedir. Bu sonuçlar dikkate alındığında H₂, H₃ ve H₄ kabul edilmiştir. Tablo 6’da sunulan değişkenler arasındaki yol katsayılarının büyüklükleri Şekil 2’de yer almaktadır.

Şekil 2. Yapısal Modelin Yol Katsayıları

Tartışma

Bu araştırma yemek siparişi uygulamalarına ait uygulama tasarım faktörlerinin marka imajı ve marka aşkı üzerindeki etkilerini ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Günümüzde yaygın bir biçimde kullanılan mobil uygulamaların tasarım faktörlerinin incelenmesi önem arz etmektedir. Yapılan analizler sonucunda estetiğin marka imajı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olmadığı görülmektedir. Bu çalışmada olduğu gibi uygulama tasarım unsurlarından estetik faktörünün doğrudan marka imajı ile ilişkilendirildiği bir çalışmaya ulaşılamamış olsa da bu sonucu destekleyeceği düşünülen Atulkar & Singh (2021) tarafından yapılan çalışmada, müşterilerin uygulamayı kullanımları üzerinde estetiğin bir önem ifade etmediği tespit edilmiştir. Bu sonucun aksine estetiğin mobil uygulamaya yönelik memnuniyeti (Pal vd., 2022; Xu vd., 2015), mobil uygulama tercihlerini (Kapoor & Vij, 2018), kullanım niyetini (Kumar & Shah, 2021), ağızdan ağıza iletişimi (Kumar vd., 2021) ve hizmet kalitesi algısını (Zhuang vd., 2021) olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Daha önce bu konu ile ilişkilendirilebilecek çalışmaların çoğunluğuna bakıldığında estetiğin marka imajı üzerinde bir etkisinin olmayışı beklenmeyen bir sonuçtur. Bu sonuca göre kullanıcılar yemek siparişi uygulamalarında bulunan çekici görseller, renkler ve yazı tiplerinden marka imajı oluşturma noktasında etkilenmemektedir.

Analiz sonuçlarına göre, gezinme tasarımının marka imajı üzerinde olumlu bir etkisi bulunmaktadır. Elde edilen bu sonucu doğrudan destekler nitelikte bir çalışma olmamasına karşın, Kapoor & Vij (2018), Pal vd. (2022) ve Pillai vd. (2022) tarafından yapılan çalışma sonuçlarında gezinme tasarımının yemek siparişi uygulama tercihinde belirleyici olduğu, tüketici memnuniyeti ve sadakatini etkileyerek, satın almaya yönelik tutum ve niyetlerin gelişmesine katkı sunduğu bilgisine ulaşılması bu çalışma sonucuna bir temel kazandırmaktadır. Bu sonuca göre uygulamanın kullanıcılar için filtreleme seçeneği, sipariş durumlarını güncel olarak takip edebilme, anahtar kelime kullanarak arama yapabilme gibi gezinme tasarım unsurlarını barındırması, kullanıcıların bu uygulamaya yönelik olumlu izlenimler geliştirmelerine ve dolayısıyla bu olumlu izlenimlerin de marka imajı yaratmada bir rolü olduğu söylenebilmektedir.

Araştırmada ulaşılan bir diğer sonuç ise algılanan kullanım kolaylığının marka imajı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğudur. Literatür incelemesinde kullanım kolaylığı ile marka imajını doğrudan ilişkilendiren bir çalışmaya rastlanılmamış olsa da dolaylı olarak bu sonucu destekler nitelikte çalışmalara ulaşılmıştır. Tsai vd. (2011), Arı & Yılmaz (2015), Lee vd. (2017), Cho vd. (2019), Yıldırım (2019), Dilek & Öztürk (2021), Song vd. (2021) ve Troise vd. (2021) tarafından ulaşılan algılanan kullanım kolaylığının mobil uygulamaların kullanımına yönelik

tutumunu olumlu yönde etkilediği ve Uyar (2019), Shah vd. (2021), Belarmino vd. (2021), Zhu (2021) ve Prasetyo vd. (2021) gibi araştırmacıların da algılanan kullanım kolaylığının mobil uygulama deneyimlerinden elde edilen memnuniyet ve sadakat ile kullanım niyetlerine yol açtığı sonuçları bu çalışmada ulaşılan sonuca dayanak oluşturmaktadır. Buna göre, mobil uygulama kullanımında müşteriler uygulamanın kullanıcı dostu olmasına ve tüm aşamalarda anlaşılır bilgiler sunmasına önem vermektedir.

Analizler sonucunda elde edilen bir diğer sonuç marka imajının marka aşkı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğudur. Bu çalışma sonucu, Sallam (2014), Anggraeni & Rachmanita (2015), Yıldız & Günaydın (2019), Dam (2020), Fitriani & Achmad (2021), Mahothan vd. (2022), Çelikkol (2022) ve Anbumathi vd. (2023) gibi araştırmacıların elde ettiği araştırma sonuçları ile desteklenmektedir. Buna göre, mobil uygulama kullanıcıları yapmış oldukları olumlu değerlendirmelerle zihinlerinde bir marka imajı geliştirmektedir. Bu olumlu marka imajı tüketicilerin markaya yönelik sevgi, aşk gibi daha yoğun duygulara sahip olmasına katkı sağlamaktadır.

Özetle araştırma sonuçları, tüketicilerin mobil uygulamaları kullanırken bu uygulamaların kolay ve kullanıcı dostu olmasını, verimli bir gezinme tasarımına sahip olmasını beklediğini ve bu beklentilerin karşılanması halinde ise olumlu marka imajı ve marka aşkının geliştiğini göstermektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bilgi iletişim teknolojilerindeki gelişmeye bağlı olarak akıllı telefon kullanımının artması, kadınların iş hayatına girmesi, bireyselleşmenin artmasıyla yalnız yaşamının ön plana çıkması ve çalışma koşullarının yorucu hale gelmesi gibi faktörler tüketicilerin yemek yeme alışkanlıklarını etkilemiştir. Buna bağlı olarak yemek sipariş uygulamalarının önemi ve popülaritesi artmıştır. Bu uygulamalar aracılığıyla hizmet veren restoran işletmeleri çok sayıda müşteriye ulaşarak satış yapmaktadır. Tüketicilerin yemek sipariş uygulamalarına yönelimlerini artırmak ve dolayısıyla restoran işletmelerinin kazançlarını artırmasını sağlamak için uygulama tasarım faktörlerinin bu uygulamalara yönelik marka imajı geliştirmedeki etkilerinin bilinmesi önemlidir. Bu faktörlerin hangilerinin ne düzeyde tüketicilerin izlenimlerini etkilediği ve markaya karşı güçlü, olumlu duygular beslemeye katkı sağladığının anlaşılması restoran işletmelerine ve uygulama markalarına artan rekabette rakiplerine karşı üstünlük kazandıracaktır. Bu çalışmada yemek siparişi uygulamalarına ait tasarım faktörlerinin (estetik, gezinme tasarımı, algılanan kullanım kolaylığı), marka imajı üzerindeki etkisinin

incelenmesi amaçlanmıştır. Buna ek olarak marka imajının da marka aşkı üzerinde bir etkiye sahip olup olmadığı incelenmiştir.

Çalışmanın sonuçlarına bakıldığında, uygulama tasarım faktörlerinden gezinme tasarımı ve algılanan kullanım kolaylığının marka imajı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu görülürken, estetiğin marka imajı üzerinde bir etkisinin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda literatürle uyumlu olarak marka imajının marka aşkı üzerinde olumlu bir etki yarattığı tespit edilmiştir.

Elde edilen sonuçlardan yola çıkarak yemek siparişi uygulamalarının sahip olduğu gezinme tasarım unsurlarının tüketicilerin markaya olan olumlu duygularını artırdığı ve bunun sonucunda marka imajı geliştirmelerinde bir role sahip olduğu söylenebilmektedir. Bu sonuca göre yemek sipariş uygulaması kullanan tüketiciler uygulamayı kullanırken sipariş durumlarını takip edebilmek, kolaylıkla seçim yapabilmek için aktif filtre seçeneğini kullanabilmek, anahtar kelime ile restoranları araştırabilmek ve ödeme sayfalarında gezinebilmek istemektedirler. Tüketiciler, gezinme tasarım beklentilerini karşılayan uygulamaya karşı izlenimlerini olumlu hale getirmekte ve bu durum da marka imajı geliştirmelerine katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla mobil uygulamalar geliştirilirken gezinme tasarımının marka imajı üzerindeki etkisi dikkate alınarak, tasarım aşamasında kullanıcıların uygulamayı kullanırken rahatlıkla aramalar yapabildiği, filtre seçenekleri ve sipariş durumlarını güncel bir şekilde takip edebildikleri bir alan yaratmaları önerilmektedir.

Aynı zamanda yemek sipariş uygulamalarının herhangi bir kişiden yardım almaksızın kullanılabilmesi, uygulamanın kullanımının yeterince anlaşılır olması, kullanmak için zihinsel bir çaba harcamaya gerek duyulmaması kısacası kullanıcı dostu olması tüketicilerin kullanıcı olduğu uygulamayı olumlu değerlendirmesine katkı sağladığı elde edilen sonuçlardan biridir. Tüketicilerin zihninde olumlu bir marka imajı yaratmak isteyen uygulama tasarımcılarının bu unsurlara dikkat etmesi gerekmektedir. Çünkü tüketiciler mobil uygulama kullanırken, başkasının yardımı olmadan ve zihinsel bir çaba harcamadan sipariş verebilmeleri halinde uygulamaya dönük olumlu izlenimler geliştirmektedir.

Çalışmanın bir diğer önemli sonucu da uygulama tasarım faktörlerinden estetiğin marka imajı üzerinde bir etkiye sahip olmamasıdır. Bu sonucun Atulkar & Singh (2021) tarafından yapılan çalışmada olduğu gibi görsel çekicilik olarak ele alınan estetiğin tüketicilerde görsellere bakarak karar verme sürecinde kafa karıştırıcı hissettirebileceği düşünülmektedir.

Literatürle uyumlu olarak elde edilen sonuçlardan biri de marka imajının marka aşkı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğudur. Bu sonuca göre bir yemek sipariş uygulaması ne kadar iyi bir imaja sahip olursa tüketicilerin bu uygulamayı o kadar sevecekleri söylenebilmektedir. Rekabetin yoğun olduğu gıda sektöründe yemek sipariş uygulamalarının tüketicilerin uygulama tasarım faktörlerinden etkilendiklerini dikkate alarak, müşterilerine kolay ve zahmetsiz hizmet sunmaları ve gezinme tasarımına önem vermeleri markalarına yönelik olumlu imaj geliştirmelerinde ve beraberinde marka aşkı yaratılmasında faydalı olacaktır. Bu olumlu sonuca ulaşabilmek için mobil uygulamaların gezinme tasarımı ve kullanım kolaylığı sağlayacak şekilde tasarlanması sağlanmalıdır.

Çalışmada uygulama tasarım faktörleri olarak belirlenen estetik, gezinme tasarımı ve algılanan kullanım kolaylığı ile ilgili literatür incelendiğinde; Türkçe literatürde uygulama tasarım faktörlerinden yalnızca algılanan kullanım kolaylığının ele alındığı ve bu değişkenin mobil yemek siparişine yönelik kullanıcı tutumları, algılanan fayda ve mobil uygulama kullanım niyeti gibi değişkenlerin üzerindeki etkilerinin incelendiği görülmektedir. Yabancı literatürde ise, Türkçe literatürün aksine uygulama tasarım faktörlerinden estetik, gezinme tasarımı ve algılanan kullanım kolaylığını içeren çalışmalar olduğu görülmüştür. Bu çalışmalarda ise uygulama tasarım faktörlerinin mobil uygulama kullanımı memnuniyeti, mobil uygulama kullanımı sürdürme niyeti, mobil uygulamayı tavsiye etme niyeti, mobil uygulama seçim kararı, tüketici memnuniyeti ve sadakati, satın alma niyetleri ve mobil uygulamaya duyulan güven gibi konular ile ilişkilendirildiği ve çoğunlukla da olumlu ilişkilerin elde edildiği anlaşılmaktadır. Literatürden hareketle bu konuların her birinin marka imajı oluşturmada tüketicileri yönlendiren konular olması sebebiyle uygulama tasarım faktörlerinin marka imajı geliştirmede olumlu etkileri olacağı düşünülerek yapılan bu çalışmanın bu konudaki az sayıda çalışmanın olduğu hem Türkçe hem de yabancı literatüre katkı sunması beklenmektedir.

Araştırmada kolayda örnekleme yönetiminden yararlanılması sebebiyle ulaşılan araştırma sonuçlarının genelleştirilememesi ve her ne kadar minimum örneklem büyüklüğüne ulaşılmış olsa da online anket ile veri toplanmada yaşanan güçlükler nedeniyle geri dönüşlerin az olması çalışmanın sınırlamaları olarak gösterilebilir.

Gelecekte bu konuyu ele alacak araştırmacılar, uygulama tasarım faktörlerini çeşitlendirerek çalışmayı geliştirebilirler. Ayrıca araştırma yemek siparişi uygulamaları dışında mobil bankacılık, sosyal medya ve alışveriş uygulamaları gibi farklı uygulama sektörlerinde tekrarlanabilir.

Bu çalışma her ne kadar yemek sipariş uygulamaları üzerine yapılmış olsa da elde edilen bulguların tüm mobil uygulama geliştiricileri için markalarına olumlu bir imaj kazandırmak ve tüketicilerin markalarına aşk duymasını sağlamak adına dikkat etmeleri gereken uygulama tasarım faktörlerine dair bir görüş sunacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahn, T., Ryu, S., & Han, I. (2007). The impact of web quality and playfulness on user acceptance of online retailing. *Information and Management*, 44(3), 263–275. <https://doi.org/10.1016/J.IM.2006.12.008>
- Alalwan, A. A. (2020). Mobile food ordering apps: an empirical study of the factors affecting customer e-satisfaction and continued intention to reuse. *International Journal of Information Management*, 50, 28–44. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2019.04.008>
- Anbumathi, R., Dorai, S., & Palaniappan, U. (2023). Evaluating the role of technology and non-technology factors influencing brand love in online food delivery services. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 71, 1–17. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2022.103181>
- Anggraeni, A., & Rachmanita. (2015). Effects of brand love, personality and image on word of mouth; the case of local fashion brands among young consumers. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 211, 442–447. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.11.058>
- Armağan, E., & Eskici, Y. (2019). Tüketicilerin online yemek servislerine karşı tutum, davranış ve satın alma niyetleri. *Ekev Akademi Dergisi, ICOAEF ÖZEL SAYI*, 39–76.
- Bao, Z., & Zhu, Y. (2021). Why customers have the intention to reuse food delivery apps: evidence from China. *British Food Journal*, 124(1), 179–196. <https://doi.org/10.1108/BFJ-03-2021-0205>
- Baty, J. B., & Lee, R. M. (1995). Intershop: enhancing the vendor/customer dialectic in electronic shopping. *Journal of Management Information Systems*, 11(4), 9–31. <https://doi.org/10.1080/07421222.1995.11518058>
- Belarmino, A., Raab, C., Tang, J., & Han, W. (2021). Exploring the motivations to use online meal delivery platforms: before and during quarantine. *International Journal of Hospitality Management*, 96, 1–9. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2021.102983>
- Bhandari, U., Neben, T., & Chang, K. T. T. (2015). Mobile app preferences: What role does aesthetics and emotions play? İçinde F. D. Davis, R. Riedl, J. vom Brocke, P.-M. Léger, & A. B. Randolph (Ed.), *Lecture Notes in Information Systems and Organisation* (ss. 161–165). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-18702-0_21
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2022). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri* (33. baskı). Pegem Akademi.
- Çakır, O. (2023). *Yemeksepeti'nden ilklerle ve rekorlarla geçen, dolu dolu 2022 yemek istatistikleri*. ShiftDelete.Net. <https://shiftdelete.net/yemeksepetinden-ilklerle-ve-rekorlarla-gecen-dolu-dolu-2022-yemek-istatistikleri>
- Can, A. (2019). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi* (8.). Pegem Akademi.
- Çavuşoğlu, M. (2012). Electronic commerce and turkish patterns of online food delivery system. *Journal of Internet Applications and Management*, 3(1), 45–62. <https://doi.org/10.5505/iuyd.2012.44153>
- Çeken, B., Mazlum, H., & Özbek, S. (2018). Mobil uygulama arayüz tasarımlarında tipografi kullanımının incelenmesi: sosyal medya örneği. *Sada Sempozyum Bildiri Kitabı*, 47–58.
- Çelikkol, Ş. (2022). Metaverse dünyasında marka aşkını etkileyen faktörler ve marka aşkının, ağızdan ağıza pazarlamaya etkisi. *Turkish Journal of Marketing*, 7(3), 148–161. <https://doi.org/10.30685/tujom.v7i3.162>

- Chakraborty, D., Kayal, G., Mehta, P., Nunkoo, R., & Rana, N. P. (2022). Consumers' usage of food delivery app: a theory of consumption values. *Journal of Hospitality Marketing and Management*, 31(5), 601–619. <https://doi.org/10.1080/19368623.2022.2024476>
- Chang, I.-C., Chou, P.-C., Yeh, R. K.-J., & Tseng, H.-T. (2015). An exploratory study on factors influencing chinese tourists' intention to use the Taiwan medical travel app. *Telematics and Informatics*, 33(2), 401–409. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2015.09.007>
- Chang, S. H., Chih, W. H., Liou, D. K., & Hwang, L. R. (2014). The influence of web aesthetics on customers' PAD. *Computers in Human Behavior*, 36, 168–178. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2014.03.050>
- Cho, M., Bonn, M. A., & Li, J. (Justin). (2019). Differences in perceptions about food delivery apps between single-person and multi-person households. *International Journal of Hospitality Management*, 77, 108–116. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2018.06.019>
- Cyr, D., Head, M., Larios, H., & Pan, B. (2009). Exploring human images in website design: A multi-method approach. *Management Information Systems Quarterly*, 33(3), 539–566.
- Dam, T. C. (2020). The effect of brand image, brand love on brand commitment and positive word-of-mouth. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 7(11), 449–457. <https://doi.org/10.13106/jafeb.2020.vol7.no11.449>
- Dirsehan, T., & Cankat, E. (2021). Role of mobile food-ordering applications in developing restaurants' brand satisfaction and loyalty in the pandemic period. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 62(1–8). <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2021.102608>
- Erdoğan, G. (2022). Mobil yemek siparişi uygulamalarında müşteri tatminini etkileyen faktörler. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(4), 2771–2784.
- Erevelles, S., Fukawa, N., & Swayne, L. (2016). Big Data consumer analytics and the transformation of marketing. *Journal of Business Research*, 69(2), 897–904. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2015.07.001>
- Fitriani, A., & Achmad, G. N. (2021). The effect of brand identification and brand image on brand love and brand loyalty on Iphone smartphone product users in Samarinda. *International Journal of Economics, Business and Accounting Research*, 5(2), 420–432.
- Gülınar, B., Balci, S., & Çakir, V. (2010). Motivations of facebook, you tube and similar web sites users. *Bilig journal of social sciences of the Turkish world*, 54, 161–184.
- Gunden, N., Morosan, C., & DeFranco, A. (2020). Consumers' intentions to use online food delivery systems in the USA. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 32(3), 1325–1345. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-06-2019-0595>
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: Felsefe–yöntem–analiz* (5. baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Hair, J. F., Howard, M. C., & Nitzl, C. (2020). Assessing measurement model quality in PLS-SEM using confirmatory composite analysis. *Journal of Business Research*, 109, 101–110. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.11.069>
- Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2017). *A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM)* (2. baskı). SAGE Publications, Inc.
- Hair, J. F., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2011). PLS-SEM: Indeed a silver bullet. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 19(2), 139–152. <https://doi.org/10.2753/MTP1069-6679190202>

- Hair, J. F., Risher, J. J., Sarstedt, M., & Ringle, C. M. (2019). When to use and how to report the results of PLS-SEM. *European Business Review*, 31(1), 2–24. <https://doi.org/10.1108/EBR-11-2018-0203>
- Hoque, A. Y., & Lohse, G. L. (1999). Information search designing cost for perspective electronic for interfaces commerce. *Journal of Marketing Research*, 36(3), 387–394.
- Islam, R., Islam, R., & Mazumder, T. A. (2018). Mobile application and its global impact. *International Journal of Engineering & Technology*, 10(06), 104–111.
- Kapoor, A. P., & Vij, M. (2018). Technology at the dinner table: Ordering food online through mobile apps. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 43, 342–351. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2018.04.001>
- Kaur, P., Dhir, A., Talwar, S., & Ghuman, K. (2020). The value proposition of food delivery apps from the perspective of theory of consumption value. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 33(4), 1129–1159. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-05-2020-0477>
- Kılınç, Ü. (2023). *Getir, 2022’de en çok sipariş edilen yemekleri açıkladı (Birinci şaşırtmadı)*. WebTekno. <https://www.webtekno.com/getir-en-cok-siparis-edilen-yemekler-h131032.html>
- Kumar, H., Jain, M., & Singh Bajwa, M. (2021). Online food delivery app ‘Foodie’. *Journal of University of Shanghai for Science and Technology*, 23(7), 761–771. <https://doi.org/10.51201/jusst/21/07200>
- Kumar, S., & Shah, A. (2021). Revisiting food delivery apps during COVID-19 pandemic? Investigating the role of emotions. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 62, 1–11. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2021.102595>
- Lee, E.-Y., Lee, S.-B., & Jeon, Y. J. J. (2017). Factors influencing the behavioral intention to use food delivery apps. *Social Behavior and Personality: an international journal*, 45(9), 1461–1473. <https://doi.org/10.2224/sbp.6185>
- Li, M., Zhang, J., & Wang, W. (2018). Task selection and scheduling for food delivery: A game-theoretic approach. *2018 IEEE Global Communications Conference, GLOBECOM 2018 - Proceedings*, 1–6. <https://doi.org/10.1109/GLOCOM.2018.8647947>
- Mahothan, T., Laohavichien, T., Srivardhana, T., Lertlop, W., Lakviramsiri, A., & Chantabutr, P. (2022). The impact of brand image on brand loyalty: The mediating role of brand love. *International Journal of eBusiness and eGovernment Studies*, 14(2), 18–34. <https://doi.org/10.34109/ijebeq.202214122>
- Marko, S., Ringle, C. M., & Hair, J. F. (2017). Partial least squares structural equation modeling. İçinde C. Homburg, M. Klarmann, & A. E. Vomberg (Ed.), *Handbook of market research* (ss. 1–40). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-05542-8_15-2
- McClelland, G. T., & Fitzgerald, M. (2018). A participatory mobile application (app) development project with mental health service users and clinicians. *Health Education Journal*, 77(7), 815–827. <https://doi.org/10.1177/0017896918773790>
- Molinillo, S., Aguilar-Illescas, R., Anaya-Sánchez, R., & Carvajal-Trujillo, E. (2022). The customer retail app experience: Implications for customer loyalty. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 65, 1–10. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2021.102842>
- Montoya-Weiss, M. M., Voss, G. B., & Grewal, D. (2003). Determinants of online channel use

- and overall satisfaction with a relational, multichannel service provider. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 31(4), 448–458. <https://doi.org/10.1177/0092070303254408>
- Özcan, Ş. (2021). *Yemek siparişi vermek için en iyi 11 uygulama*. <https://www.webtekno.com/yemek-siparisi-android-iphone-ios-h92887.html>
- Özcan, U. (2022). *En iyi 5 mobil yemek sipariş uygulaması*. MobKritik, Mobil Uygulama İncelemeleri. <https://mobkritik.com/en-iyi-mobil-yemek-siparis-uygulamaları/>
- Pal, D., Funilkul, S., Eamsinvattana, W., & Siyal, S. (2022). Using online food delivery applications during the COVID-19 lockdown period: What drives University Students' satisfaction and loyalty? *Journal of Foodservice Business Research*, 25(5), 561–605. <https://doi.org/10.1080/15378020.2021.1964419>
- Pateman, M. G. (2015). *The design and aesthetics of wearable activity trackers*. London University.
- Pillai, S. G., Kim, W. G., Haldorai, K., & Kim, H. S. (2022). Online food delivery services and consumers' purchase intention: Integration of theory of planned behavior, theory of perceived risk, and the elaboration likelihood model. *International Journal of Hospitality Management*, 105, 1–10. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2022.103275>
- Prasetyo, Y. T., Tanto, H., Mariyanto, M., Hanjaya, C., Young, M. N., Persada, S. F., Miraja, B. A., & Redi, A. A. N. P. (2021). Factors affecting customer satisfaction and loyalty in online food delivery service during the COVID-19 pandemic: Its relation with open innovation. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 7(76), 1–16. <https://doi.org/10.3390/joitmc7010076>
- Rahman, H. U. R., Ashraf, M., Abrar, M., & Mehmood, A. (2019). A review of the usable food delivery apps. *International Journal of Engineering Research & Technology (IJERT)*, 8(12), 85–91. <https://doi.org/10.17577/ijertv8is120052>
- Sallam, M. A. (2014). The effects of brand image and brand identification on brand love and purchase decision making: The role of wom. *International Business Research*, 7(10), 187–193. <https://doi.org/10.5539/ibr.v7n10p187>
- Similarweb. (2023a). *getir.com* Ranking. <https://www.similarweb.com/website/getir.com/#ranking>
- Similarweb. (2023b). *yemeksepeti.com* Audience Demographics. <https://www.similarweb.com/website/yemeksepeti.com/#overview>
- Song, H. J., Ruan, W. J., & Jeon, Y. J. J. (2021). An integrated approach to the purchase decision making process of food-delivery apps: Focusing on the TAM and AIDA models. *International Journal of Hospitality Management*, 95, 1–8. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2021.102943>
- Su, D. N., Nguyen, N. A. N., Nguyen, L. N. T., Luu, T. T., & Nguyen-Phuoc, D. Q. (2022). Modeling consumers' trust in mobile food delivery apps: perspectives of technology acceptance model, mobile service quality and personalization-privacy theory. *Journal of Hospitality Marketing and Management*, 31(5), 535–569. <https://doi.org/10.1080/19368623.2022.2020199>
- Troise, C., O'Driscoll, A., Tani, M., & Prisco, A. (2021). Online food delivery services and behavioural intention – a test of an integrated TAM and TPB framework. *British Food Journal*, 123(2), 664–683. <https://doi.org/10.1108/BFJ-05-2020-0418>

- Tsai, C. Y., Wang, C. C., & Lu, M. Te. (2011). Using the technology acceptance model to analyze ease of use of a mobile communication system. *Social Behavior and Personality*, 39(1), 65–70. <https://doi.org/10.2224/sbp.2011.39.1.65>
- Tutar, H., & Erdem, A. T. (2020). *Örnekleriyle bilimsel araştırma yöntemleri ve SPSS uygulamaları* (1. baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Wang, X., Zhang, W., Zhang, T., Wang, Y., & Na, S. (2022). A study of Chinese consumers' consistent use of mobile food ordering apps. *Sustainability*, 14(19), 1–20. <https://doi.org/10.3390/su141912589>
- Yazar, T., & Akpınar, Y. (2022). Mobil uygulamalarda interaktif sayısal arayüz tasarımı ve bir etkileşimli sayısal arayüz aplikasyon örneği. *Journal of Interdisciplinary and Intercultural Art*, 7(15), 101–125.
- Yıldız, E., & Günaydın, R. (2019). Marka aşkının öncülleri ve sonuçları: doğu karadeniz bölgesinde bir uygulama. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6(2), 323–338. <https://doi.org/10.17541/optimum.536453>

ZOOM YORGUNLUĞU'NUN YAŞAM DOYUMUNA ETKİLERİ: ÖĞRETMENLER ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA

EFFECTS OF ZOOM FATIGUE'S ON LIFE SATISFACTION: A RESEARCH ON TEACHERS

Nezahat KOÇYİĞİT* Feride YILMAZ**

Öz

Dünya Sağlık Örgütü'nün Koronavirüs (Covid 19)'ü pandemi ilan etmesi ile birlikte sosyal temasın yoğun olduğu okul, hastane, işletme gibi yerlerin kapatılması yönünde alınan önlemler ile online eğitim ve video konferanslar gibi işbirlikçi araçların kullanımı zorunlu olmuştur. Çevrimiçi toplantıların ve görüntülü aramaların sıklığı ve uzunluğu tükenmişliği içeren ve insan ruhuna yansıyan "Zoom Yorgunluğu" adında yeni bir fenomeni ortaya çıkarmıştır. Çalışma ile zoom yorgunluğunun yaşam doyumu üzerindeki etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla veriler, anket yöntemi kullanılarak Ermenek İlçesi'nde görev yapan öğretmenlerden elde edilmiştir. Ermenek İlçesi'nde toplam 444 öğretmen görev yapmaktadır. Online uygulanan ankette 86'sı doldurulmuş ve 86'sı da değerlendirilmiştir. Çalışmada dikkate alınmadığında daha büyük boyutlara ulaşarak düşük yaşam doyumu gibi etkilere yol açan zoom yorgunluğu ile yaşam doyumu ilişkisi korelasyon ve regresyon analizleriyle test edilmiştir. Sonuçlara göre zoom yorgunluğunun yaşam doyumu üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelime: Zoom Yorgunluğu, Yaşam Doymu, Covid 19 Pandemisi, Öğretmenler

Abstract

With the World Health Organization (WHO)'s declaration of the Covid 19 virus as a pandemic and the measures taken to close places such as schools, hospital, businesses, where social contact is busy, the using of collaborative tools such as video conferences and online education became necessary. The frequency and longness of online meetings and video calls has revealed a new phenomenon called "Zoom Fatigue", includes burnout and reflects in the human psyche. The aim of this study is to determine the effect of zoom fatigue on life satisfaction. For this purpose, the data were obtained from the teachers working in Ermenek District by using the survey method. 444 teachers work in Ermenek District. 86 teachers were filled online questionnaires and 86 were evaluated. In the study, the relationship between zoom fatigue and life satisfaction that reaching larger dimensions when not to taken any notice was tested with correlation and regression analysis. According to the results, it was found that zoom fatigue has a negative effect on life satisfaction.

Keywords: Zoom Fatigue, Life Satisfaction, Covid 19 Pandemic, Teachers.

*Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, nkocyyigit@erbakan.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3332-3642.

**Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Ermenek Meslek Yüksekokulu Yönetim ve Organizasyon Bölümü, fcetinkaya@kmu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0965-5295.

GİRİŞ

Mart 2020'den beri Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)'nün Covid 19 virüsünü pandemi ilan etmesi ile birlikte sosyal temasın yoğun olduğu okul, hastane, işletme gibi yerlerin kapatılması yönünde alınan önlemler ile video konferanslar, anında mesaj uygulamaları gibi işbirlikçi araçların kullanımı zorunlu olmuştur. Yöneticiler iş süreçlerini gözden geçirmiş, ani ve zorunlu birçok değişikliğe gitmiştir. Pandeminin bittiği ve kısıtlamaların kalktığı, yüz yüze toplantıların güvenli hale geldiği bu günlerde bile uzaktan eğitimin, çalışmanın ve sanal toplantıların sağladığı olanaklar neticesinde kalıcı hale geleceği aşikârdır (Yaman & Hocoğlu, 2022, s. 411). Çünkü bilgi sistemlerinin gelişmesi ile birlikte 1990'ların başında iş birliği araçları ve hizmetleri özellikle farklı zaman dilimlerindeki insanlarla bölgesel, yerel ve küresel anlamda yapılacak iş birliklerinin önünde engel teşkil eden problemlerin çözümü için geliştirilmiştir. İşletmenin farklı yerlere dağılan birimleri, yöneticilerin zaman kısıtları ve seyahat masrafları gibi sebeplerle fiziksel olarak bir araya gelmenin zorlaşması, bir yerde öğle vakti iken diğer yerde gece olması gibi durumlar iş birliklerine imkân vermemektedir. Bu nedenle aynı zaman farklı mekânlarda, farklı zaman farklı mekânlarda uzak etkileşimler, video konferanslar, anında mesaj uygulamaları gibi işbirlikçi araçları kullanmak giderek yaygın hale gelmektedir. Aynı zamanda bu uygulamalar üretkenliği artırma, enerji tasarrufu sağlama gibi birçok yenilik de getirmektedir.

Pandemi milyonlarca insanı evde kalmaya zorladığında en çok tercih edilen video konferans hizmeti zoom olmuştur. Platformdaki günlük katılımcı sayısı aralık ayından mart ayına 10 milyondan 200 milyona yükselmiştir (Chawla, 2020). Bu zamandan sonra eğitimde, sağlıkta, bankacılıkta, pazarlamada ve diğer alanlarda Zoom, Google Meets, Skype gibi çok çeşitli video konferans programının yaygın olarak zoom kelimesi ile kullanıldığı görülmüştür. Çevrimiçi bu toplantıların ve görüntülü aramaların sıklığı ve uzunluğu tükenmişliği içeren ve insan ruhuna yansıyan Zoom Yorgunluğu kavramı adı altında yeni bir fenomeni ortaya çıkarmıştır (Fauville vd., 2021, s. 1). Zaten pandemi döneminde her geçen gün yalnızlaşan, işten çıkarılan, kısmi ya da esnek çalışma nedeniyle ücret kesintileri yaşayan, evden çalışma ile mesai saatleri artan, iş ve özel hayat ayrımı ortadan kalkan kişilerde stres ve tükenmişlik artmıştır (Akduman, 2021, s. 17). Buna bir de bilgisayar ortamı ile iletişimin eğitim, sağlık hizmeti ve işler için yoğun bir şekilde kullanımı eklenerek yaşam memnuniyetini olumsuz yönde etkilediği sonuçlar ortaya çıkmıştır (Nadler, 2020). Zoom, akıllı telefon, tablet gibi mobil cihazlar ile pc, laptop gibi masaüstü cihazlar üzerinden kamera, mikrofon ile görüşme altyapısı olanağı sağlayan video konferans uygulamalarından biridir. Bunun yanı sıra aynı anda birçok bireye tek bir ekrandan

ulaşmayı sağlamakta, toplantıda bulunan bireyleri çeşitli küçük gruplara bölerek (ara odalar-breakout rooms), bu gruplarda etkileşimli birebir uygulamaların gerçekleşmesine imkân vermektedir (Turgut & Okur, 2022, s. 49).

Pandemi şartlarında akademide ve milli eğitimde tamamen online öğretime geçilmiş, öğretmenler alanlarında ne kadar başarılı olsalar da online eğitimin ve video konferans görüşmelerinin olumsuz yönleri ile başa çıkamadıkları anlar yaşamışlardır. Bu durum hem eğitimin hem de yaşam kalitelerinin düşmesi sonucu öğrenciye yansıyan olumsuz yönler ortaya çıkarmıştır (Baygın, 2022, s. 391). Bu nedenle araştırmada örnekleme video konferans ve uzaktan eğitim platformlarını yoğun şekilde kullanan öğretmenler oluşturmaktadır. Bu tür meslek gruplarında evde eğitim, tedavi, ev işleri ve çocuk bakımı gibi işlerle çoklu görev durumu tükenmişlik hissine de yol açabilmiştir.

Bu çalışmada video konferans görüşmelerin ve uzaktan eğitimin yoğunluğundan, süresinden ya da diğer sebeplerden kaynaklı kişilere getireceği yükün ve yaşam doyumuna etki eden yönlerinin tespit edilmesi beklenmektedir. Bu işbirlikçi araçların kullanımının olumsuz etkilerinin giderilerek olumlu ve faydalı yanları hakkında kişilere ve kurumlara bilgilendirme yapılması yönünde çıktılar elde edilmesi hedeflenmektedir.

1. Literatür Taraması / Yazın İncelemesi

Zoom'un yoğun ve popüler kullanılması yorgunluk kavramının da doğrudan "Zoom" üzerinden kullanılmasına sebep olmuştur (Koç, 2022, s. 387). Bilgisayar ortamı iletişim (Computer-mediated communication) platformlarının uzun süreli kullanımı nedeni ile yaygın bir olumsuz deneyim olarak nitelendirilen durum Zoom Yorgunluğu olarak nitelendirilmiştir (Nadler, 2020). Bir başka tanımda kavram, Zoom kullanımının bir sonucu olarak ortaya çıkan zihinsel yorgunluk veya tükenmişlik olarak ifade edilmektedir. Genellikle Zoom gibi dijital ortamlardaki insanlara yanıt verme, toplantı içeriklerine odaklanma gibi faaliyetlerde dikkati vermede artan güçlükler, sıkılganlık gibi sebeplerle toplantılardan geri çekilme isteği artmaktadır. Bu durum düşük sosyal katılım ile sonuçlanmaktadır. Daha da önemli olanı sinirlilik, stres, unutkanlık, yorgunluk, anksiyete, bulanık görme, baş ağrısı gibi bir dizi sağlık sorunu da ortaya çıkabilmektedir (Ngien & Hogan, 2022, s. 2).

Görüntü ve ses gecikmesi gibi bir video konferansın teknolojik yönlerini yönetmek için ek bilişsel kaynakların kullanılması bu yorgunluğun nedenlerindedir. Bir diğer neden, video konferans yoluyla kendini izlemenin öz değerlendirmeyi tetikleyebileceği ve bunun da olumsuz duyguları ve yorgunluğu artırabileceğidir (Fauville vd., 2021, s.3). Yüz yüze etkileşimde, doğal

olarak akan sözsüz iletişim ile nadiren bilinçli olarak jestlere dikkat edilmekte, Zoom gibi bilgisayar ortamı iletişiminde ise bu durum karmaşık bir hal alarak kişilere bilişsel yük getirmektedir. Tüm gün ayna karşısında olma ve kısıtlanmış hareketlilik hissi ise Zoom Yorgunluğu'nun diğer nedenleri arasındadır (Bailenson, 2021, s.4).

Video konferanslarda yorgun ve tükenmiş hissetmenin sonuçları, kişinin hayatının diğer yönlerine de yansiyabilmektedir. Eğer bu durum zamanında dikkate alınmazsa daha büyük boyutlara ulaşarak, herhangi bir şey yapmak için ilgi eksikliği, olaylara karşı karamsar bir tutum, odaklanmada ve hatırlamada zorluk, kendisi, başkaları ve gelecek hakkında sürekli olumsuz düşünceler, düşük yaşam doyumu gibi sonuçlara yol açabilmektedir (Bothra, 2020).

Pozitif psikoloji modelinin temel taşlarından biri olan yaşam doyumu kavramı ise psikoloji bilimi içinde, ilk kez Neugarten tarafından 1961'de tanımlanmıştır (Şahin, 2019, s.157). Bireylerin yaşam doyumu; günlük yaşamdan alınan mutluluk, yaşama yüklenen anlam, fiziksel olarak bireyin kendini iyi hissetmesi, ekonomik güvenlik ve sosyal ilişkiler gibi birçok şeyden etkilenebilmektedir (Schmitter, 2003'den akt: Yılmaz & Aslan, 2013, s. 61). İşten memnuniyet yaşam memnuniyetini artırabilmekte fakat yaşam doyumu belirli bir alanla ilgili olmayıp hayatın tümünün olumlu olarak değerlendirmesi anlamına gelmektedir (Dağlı & Baysal, 2016, s.1251). Psikolojik açıdan güçlü bireylerin yaşamdan aldıkları mutluluğa yaşam doyumu denilmektedir. Çalışma ortamında bireyler sağlıklı bir ruh yapısına sahip iseler, karşılıklarına çıkan tüm zorluklarla mücadele etme becerisine de sahiptirler. Aksi halde zorluklarla başa çıkamadıklarında kaygı, stres, endişe, anksiyete gibi ruh sağlıklarını etkileyebilecek durumlarla karşı karşıya kalmaktadırlar. (Üzüm vd., 2022, s.14).

Literatür tarandığında Deniz vd. (2022) Zoom Yorgunluğu, akademik başarı ve yaşam doyumu ilişkisini araştırdıkları çalışmalarında, Zoom Yorgunluğu'nun kaygı, depresyon ve stres ile pozitif, akademik başarı ve yaşam doyumu ile negatif ve anlamlı ilişkide olduğunu bulmuşlardır. Ayrıca sonuçların Zoom Yorgunluğu Ölçeği'nin, kullanımı giderek artan video konferansların psikolojik sonuçlarını değerlendirmede geçerli ve güvenilir bir araç olduğunu gösterdiğini vurgulamışlardır.

Koç (2022), 8 kadın, 8 erkek olmak üzere 16 katılımcı ile gerçekleştirdiği çalışmasında, zoom yorgunluğunun nedenlerini ve çalışanlar üzerindeki etkilerini belirlemeyi amaçlamıştır.

Araştırmada, "Zoom" un çalışanlar üzerinde, göz teması yoğunluğu ve hareketsizlik yarattığı ayna etkisi ve bilişsel yük fazlalığı etkisinin kanıtlandığı ve "Zoom" un gün içerisinde uzun saatler kullanıldığında tetikleyici faktör olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Usta Kara & Ersoy, 2022 yılında eğitim sektöründe Zoom Yorgunluğu'nu incelemiştir. 51 katılımcı ile gerçekleştirdikleri çalışma ile Zoom Yorgunluğu'nun fiziksel, zihinsel ve duygusal etkilerini belirlemek amaçlanmıştır. Araştırma sonucuna göre, Zoom Yorgunluğu'nun kullanıcıların fiziksel ve zihinsel iyi oluşlarını olumsuz etkilediği aynı zamanda tükenmişlik ve strese neden olduğu, mental ve bilişsel yükü arttırdığı, özellikle kadınlarda ayna kaygısının olduğu ortaya çıkmıştır.

Lestari & Fayasari (2022) çalışmalarında Covid-19 salgını sırasında Zoom Yorgunluğu'nu ve buna neden olan faktörleri ortaya çıkarmak için 376 katılımcı ile anket görüşmesi yapmışlardır. Ankete katılanların %68,6'sının yüksek ve orta seviyede Zoom Yorgunluğu yaşadıklarını tespit etmişlerdir. Ayrıca katılımcılar, Zoom platformunu kullandıktan sonra fiziksel zayıflık ve motivasyon düşüklüğü ile ilgili çeşitli semptomlardan şikâyet etmişlerdir.

Fauville vd. (2021) araştırmalarında zoom toplantılarının sıklığının, süresinin ve yoğunluğunun daha yüksek bir yorgunluk düzeyi ile ilişkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Mutu vd. (2021)'nin yaptıkları araştırmanın sonuçlarına göre Zoom Yorgunluğu; yaşa, cinsiyete ve mizaca göre farklı şekilde tezahür eden bilişsel ve duygusal etkileri olan bir fenomendir. Ayrıca kadın çalışanların erkeklerden daha fazla etkilendiği bulgusu da bir başka sonuçtur.

Shoshan & Wehrt (2022)'in çalışmalarında Almanya ve İsrail'den çalışan kişilerin iki hafta süre ile katıldıkları video konferanslarda sonuçların diğer medya araçları ile yapılan toplantılardan daha yorucu olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Ayrıca çalışanların Zoom Yorgunluğu'na ilişkin deneyimlerinin nitel verilerle toplanarak özellikle çalışanların toplantılardaki kayıplarını ve olumsuz deneyimlerini bu toplantıları pandemiden önceki normal zamanlarla karşılaştıkları sonucuna ulaşmışlardır.

Masner (2021) araştırmasıyla, fakülte ve yükseköğretimdeki öğrencilerin çevrimiçi derslerde video konferans ve Zoom Yorgunluğu'nu nasıl deneyimlediklerini keşfetmeyi amaçlamıştır. Araştırma ile ortamın doğasında bulunan iletişim eksikliklerinin, öğretme ve öğrenme için önemli müdahalelere neden olduğu belirlenmiştir.

Oducada (2021), öğretmenler arasında Zoom Yorgunluğu'nu incelemiş, genellikle öğretmenlerin orta düzeyde Zoom Yorgunluğu yaşadıklarını tespit etmiştir. Video konferansın süresinin, ayna etkisinin, fiziksel olarak kapana kısılma hissinin ve ekrana aşırı maruz kalmanın Zoom Yorgunluğu ile önemli ölçüde ilişkili olduğu sonucuna varmıştır.

2. Gereç ve Yöntem

Araştırmanın amacı, öğretmenlerde zoom yorgunluğu'nun yaşam doyumu üzerindeki etkisinin ortaya konmasıdır. Araştırmada nicel veri toplama yöntemlerinden anket formu ile Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Etik Kurulu 14.10.2022 tarih ve 11550 sayılı Etik Kurul Onay Belgesi ile bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak veriler toplanmıştır. Anket formu, katılımcılara ilişkin bazı demografik bilgileri (yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, çalışma şekli gibi) içeren ve Zoom Yorgunluğu ile Yaşam Doyumu'nu ölçen sorulardan oluşmaktadır. Zoom Yorgunluğu'nu ölçmede Fauville vd. (2021) tarafından ilgili alan yazına kazandırılan “Zoom Yorgunluğu Ölçeği”nin, Akduman (2021) tarafından Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışmalarının yapıldığı ölçek kullanılmıştır. Ölçek 15 madde ve 5 boyuttan (genel yorgunluk, görsel yorgunluk, sosyal yorgunluk, motivasyonel yorgunluk ve duygusal yorgunluk) oluşmaktadır. Ölçek 5'li Likert tipinde olup, “1”= “Kesinlikle katılmıyorum”, “5”= “Kesinlikle katılıyorum”dur. “Yaşam Doyumu”nu ölçmede Diener, vd. (1985) tarafından geliştirilen “Yaşam Doyumu Ölçeği”nin Dağlı ve Baysal (2016) tarafından Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışmalarının yapıldığı ölçek kullanılmıştır. Ölçek 5 madde ve tek boyuttan oluşmaktadır. Ölçek 5'li Likert tipinde olup “1”= “Hiç katılmıyorum” ve “5”= “Tamamen katılıyorum”dur.

Araştırmanın ana kütesini Ermenek İlçesi'ne bağlı okullarda (anaokulu, ilkokul, ortaokul, lise, halk eğitim merkezi) görev yapan 444 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmada olasılık temelli olmayan örneklem yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın kapsamına öğretmenlerin alınmasının sebebi, video konferans ve uzaktan eğitim platformlarını yoğun şekilde kullanan ve etkilenme potansiyeli yüksek gruplardan biri olmasındandır. Ermenek İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'nden anket uygulama izni alınarak, anketler 24.10-17.11.2022 tarihleri arasında online olarak yapılmıştır. Son 1 hafta içerisinde katılımcı sayısında herhangi bir değişiklik olmadığı için anket sonlandırılmıştır. Anket formunun başına katılımcı onam formu eklenmiş ve katılım gönüllülük esasına göre yapılmıştır. Bu tarihler arasında 86 anket doldurulmuştur. 86 anketin tamamı değerlendirmeye alınmıştır. %95 güven aralığı ve 0.10 hata payına sahip olmak üzere evren büyüklüğü 500 olan araştırmalarda örneklem sayısı en az 81'dir (Yazıcıoğlu & Erdoğan, 2004).

Örneklem hesaplamasına göre; $n = (N t^2 pq) / (d^2 (N-1) + t^2 pq)$,

$n = (444 * 1,96^2 * 0,05 * 0,05) / (0,10^2 (444-1) + 1,96^2 * 0,05 * 0,05)$, $n=79$ bulunur.

Hesaplamalar sonucunda 444 kişilik evreni temsil edebilecek örneklem sayısının en az 79 olması gerektiği sonucuna ulaşılrken, bu çalışmada Ermenek İlçe'sinden 86 öğretmen çalışmaya dahil edilmiştir. Bu anlamda örneklemin ana kütleyi temsil oranı yüzde 90'dır. Ölçeklere ilişkin güvenilirlik katsayıları Tablo-1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Ölçeklere İlişkin Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Ölçekler	Cronbach Alpha	Standart Ölçelere Dayalı Cronbach Alpha	N (Öğeler)
Zoom Yorgunluğu	0,928	0,929	15
Yaşam Doyumu	0,902	0,903	5
*0,60≤0,80 ise oldukça güvenilir			
**0,80≤1,00 ise ölçek yüksek derecede güvenilir			

Zoom Yorgunluğu ve Yaşam Doyumu ölçeklerinin güvenilirliği Cronbach Alpha testi ile ölçülmüştür. Zoom Yorgunluğu Ölçeği'nin Cronbach alfa değeri 0,928, Yaşam Doyumu Ölçeği'nin Cronbach alfa değeri ise 0,902 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuca göre her iki ölçeğin güvenilirliği oldukça yüksektir.

Güvenilirlik analizinden sonra faktör analizi, Kaiser Mayer Olkin (KMO) ve Barlett Testi yapılmıştır. KMO değeri 0,859 olarak bulunmuş ve örneklem büyüklüğü için yeterli olduğu görülmüştür (KMO: 0,859, Sig.: 0,000). Sonuçlar Tablo 2'de özetlenmiştir.

Tablo 2. KMO ve Barlett Testi Sonuçları

Ölçek	Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliği Ölçütü	Yaklaşık Ki-Kare	df.	p
Zoom Yorgunluğu	0,859	1126,080	105	0,000

15 soruluk Zoom Yorgunluğu Ölçeği'nin literatüre göre 5 bileşeni vardır. Bunlar; genel, sosyal, duygusal, görsel ve motivasyonel yorgunluk şeklindedir (Akduman, 2021). Araştırmada, 15 maddenin kaç faktör altında toplanacağını belirlemek amacıyla Açıklayıcı Faktör Analizi yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 3'te özetlenmiştir.

Tablo 3. Zoom Yorgunluğu Ölçek Faktör Yükleri

Bileşen	Başlangıç Özdeğerler		
	Özdeğer	% Varyans	% Kümülatif
Genel yorgunluk	7,670	51,133	51,133
Görsel yorgunluk	2,354	15,692	66,825
Sosyal yorgunluk	1,038	6,920	73,745

Açıklayıcı faktör analizine göre, Zoom Yorgunluğu ölçeğinin 3 faktöre ayrıldığı sonucuna ulaşılmıştır. 3 faktörle toplam varyansın %73,745'i açıklanmaktadır.

Bileşenler matris analizi hangi maddenin hangi bileşen içerisinde yer alacağını göstermektedir. Buna göre, 1. bileşen (sosyal yorgunluk)'de yer alan maddeler; ZY7, ZY8, ZY9, ZY10, ZY11, ZY12, ZY13, 2. bileşen (genel yorgunluk) de yer alan maddeler; ZY1, ZY2, ZY3, ZY14, ZY15, 3. bileşen (görsel yorgunluk) yer alan maddeler ise ZY4, ZY5, ZY6'dır. Faktör dağılımı varimax rotasyon tekniği ile gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar Tablo 4'te özetlenmiştir.

Tablo 4. Zoom Yorgunluğu Bileşenler Matrisi

Madde No	Sosyal yorgunluk	Genel yorgunluk	Görsel yorgunluk
ZY1. Yorgun hissediyorum.		0,760	
ZY2. Bitkin hissediyorum.		0,784	
ZY3. Zihinsel olarak tükenmiş hissediyorum.		0,656	
ZY4. Görüşüm bulanıklaşıyor.			0,803
ZY5. Gözlerimde kaşınma ve yanma oluyor.			0,885
ZY6. Gözlerimde ağrı oluyor.			0,846
ZY7. Sosyal ortamlardan kaçıyorum.	0,738		
ZY8. Sadece yalnız kalmayı istiyorum.	0,833		
ZY9. Tek başıma zaman geçirmeye ihtiyacım oluyor.	0,528		
ZY10. Birşeyler yapmaktan çekiniyorum.	0,758		
ZY11. Başka hiçbir şey yapmak istemiyorum.	0,823		

ZY12. Sık sık başka şeyler yapmak için yorgun hissediyorum.	0,729		
ZY13. Duygusal olarak tükenmiş hissediyorum.	0,652		
ZY14. Huzursuz hissediyorum.		0,606	
ZY15. Karamsar hissediyorum.		0,554	

3. Bulgular

Araştırma amacında yer alan, ölçeklerin birbirleriyle arasındaki ilişkiyi incelemek için istatistiksel yöntemlerden yararlanılmıştır. Bu doğrultuda hem korelasyon analizi hem de regresyon analizi yapılmıştır. İstatistiksel analizlerde ankete katılan bireylere ilişkin demografik veriler, Frekans (n) ve Yüzde (%) olarak verilmiştir. Araştırmaya katılan bireylere ilişkin demografik özellikler şöyledir: Araştırmaya katılan öğretmenlerin %50'si kadın, %50'si erkektir. Yaş gruplarına göre katılımcıların %20,9'nun 25-30, %29,1'nin 31-35 arası, %25,6'sının 36-40 arası, %24,4'nün ise 41 ve üstü olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre katılan öğretmenlerin çoğunluğu 31-35 yaş aralığındadır. Medeni duruma göre katılımcıların %76,7'si evli, %23,3'ü bekârdır. Medeni duruma bakıldığında katılanların çoğunluğu evlidir. Bakmakla yükümlü oldukları çocuk sayısı 1 olanların oranı %17,4, 2 olanların %43,0, 3 çocuğu olanların %9,3, 4 ve üstü çocuğu olanların %1,2 iken çocuk sahibi olmayanların oranı %29,1 ile ikinci sırada yer almaktadır. Katılımcıların %76,7'si lisans düzeyi eğitime sahipken, %19,8'i yüksek lisans, %3,5'u ise doktora eğitim düzeyindedir. Yaşam şekline bakıldığında aile ile yaşayanların oranı %80,2, tek başına yaşayanların oranı %19,8'dir. Katılımcıların büyük çoğunluğu (%80,2) ailesi ile yaşamaktadır. Katılımcılardan %88,4'ü okuldan çalışırken, %3,5'u evden, %8,1'i ise hibrit çalışmaktadır. Okul dışı çalışma durumuna bakıldığında katılımcıların %69,8'i okul dışında çalışmazken, %30,2'i okul dışında hafta sonu ve/veya akşamları evde ve/veya iş yerinde çalışmaktadır. Katılımcılardan %68,6'sının okul dışında çalışma saati 0 saat iken, %3,5'nun 1 saat, %7,0'nun 2 saat, %3,5'nun 3 saat ve %17,4'nün ise 4 saat ve üstü çalışma saati vardır. Tablo 5 demografik veriler ile ölçekler arası korelasyonu özetlemektedir.

Tablo 5. Demografik Veriler İle Ölçekler Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Korelasyon Analizi

Demografik Değişkenler		Zoom Yorgunluğu	Yaşam Doymumu
Cinsiyet	Pearson Korelasyon	0,061	-0,112
	Sig. (2-tailed)	0,578	0,305
	N	86	86
Yaş	Pearson Korelasyon	-0,085	0,021
	Sig. (2-tailed)	0,439	0,844
	N	86	86
Medeni Durum	Pearson Korelasyon	0,121	-0,046
	Sig. (2-tailed)	0,267	0,675
	N	86	86
Bakmakla Yükümlü Çocuk Sayısı	Pearson Korelasyon	0,068	-0,149
	Sig. (2-tailed)	0,531	0,172
	N	86	86
Eğitim Düzeyi	Pearson Korelasyon	0,188	0,161
	Sig. (2-tailed)	0,082	0,138
	N	86	86
Yaşam Şekli	Pearson Korelasyon	0,070	-0,005
	Sig. (2-tailed)	0,520	0,961
	N	86	86
Çalışma Şekli	Pearson Korelasyon	0,180	0,157
	Sig. (2-tailed)	0,097	0,149
	N	86	86
Okul Dışı Çalışma Durumu	Pearson Korelasyon	-,057	-0,075
	Sig. (2-tailed)	0,602	0,490
	N	86	86
Okul Dışı Çalışma Saati	Pearson Korelasyon	0,083	0,064
	Sig. (2-tailed)	0,446	0,557
	N	86	86

** : İstatistiksel olarak anlamlılığı temsil eder ($p < 0,01$).

Demografik değişkenler (cinsiyet, yaş, medeni durum, bakmakla yükümlü çocuk sayısı, eğitim düzeyi, yaşam şekli, çalışma şekli, okul dışı çalışma durumu, okul dışı çalışma saati) ile zoom yorgunluğu ve yaşam doymumu ölçekleri arasında ilişki olup-olmadığını ve ilişki var ise yönünü tespit etmek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon analizi sonuçlarına göre

demografik değişkenlerden hiçbirinin zoom yorgunluğu ve yaşam doyumu ile ilişkisi bulunamamıştır.

86 katılımcı ile gerçekleştirilen bu çalışmada, Zoom Yorgunluğu ile Yaşam Doyumu değişkenleri arasında herhangi bir ilişki olup olmadığı, var ise yönünü ve şiddetini belirlemek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 6'da özetlenmiştir.

Tablo 6. Zoom Yorgunluğu İle Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Korelasyon Analizi

		Zoom Yorgunluğu	Yaşam Doyumu
Zoom Yorgunluğu	Pearson Korelasyon	1	-0,412**
	Sig. (2-tailed)		0,000
	N	86	86
Yaşam Doyumu	Pearson Korelasyon	-0,412**	1
	Sig. (2-tailed)	0,000	
	N	86	86

** : İstatistiksel olarak anlamlılığı temsil eder ($p < 0,01$).

Korelasyon analizine göre Zoom Yorgunluğu ile yaşam doyumu arasında %41,2'lik negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur (Sig: $0,000 < 0,01$). Buna göre Zoom Yorgunluğu arttıkça yaşam doyumu azalmaktadır. Bu sonuca göre çalışmanın hipotezi desteklenmiştir.

Zoom Yorgunluğu'nun yaşam doyumu üzerindeki etkisini belirlemeye ilişkin basit regresyon analizi yapılmıştır. Basit regresyon analizi sonuçları Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Zoom Yorgunluğu İle Yaşam Doyumu Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Regresyon Analizi

Değişken	β	Standart Hata	Beta	t	p
Sabit	4,427	0,362	-	12,243	0,000
Zoom Yorgunluğu	-0,452	0,109	-0,412	-4,144	0,000

*Yaşam Doyumu- (Bağımlı Değişken) Sabit

*R=0,412 R²=0,170 F=17,172, p=0,000 D.W.=2,158

Tabloya göre yaşam doyumunun %17,0'si zoom yorgunluğu tarafından açıklanmaktadır (R²=0,170). Model bir bütün olarak anlamlıdır (F= 17,172; Sig.= 0,000<0,05). Regresyon analizine göre Zoom Yorgunluğu'nun Yaşam Doyumu'nu anlamlı bir şekilde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kullanılan Zoom Yorgunluğu ve Yaşam Doyumu ölçeklerinin, Ermenek İlçesi'nde görev yapan 86 öğretmene uygulanması sonucunda güvenilir olduğu görülmüştür ($\alpha=0,928$, $\alpha=0,902$). Örneklem büyüklüğünün, yapılan Kaiser Mayer Olkin (KMO) ve Barlett Testi ile yeterli olduğu belirlenmiştir (KMO: 0,859, Sig.:0,000). Zoom Yorgunluğu Ölçeği'nin literatüre göre; genel, sosyal, duygusal, görsel ve motivasyonel yorgunluk olarak 5 bileşeni vardır. Yapılan açıklayıcı faktör analizi sonucuna göre, Zoom Yorgunluğu Ölçeği'nin literatürden farklı olarak 3 faktöre (genel, görsel, sosyal yorgunluk) ayrıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma kapsamında demografik değişkenler ile Zoom Yorgunluğu ve Yaşam Doyumu Ölçekleri'nin arasında ilişki olup olmadığı da korelasyon analizi ile test edilmiştir. Analiz sonucuna göre demografik değişkenler ile hem Zoom Yorgunluğu hem de Yaşam Doyumu Ölçekleri arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır.

Bu çalışma ile Ermenek İlçesi'nde görev yapan öğretmenlerde zoom yorgunluğunun yaşam doyumunu üzerindeki etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla önce korelasyon analizi sonra regresyon analizi yapılmıştır. Korelasyon analizi sonucuna göre zoom yorgunluğu ile yaşam doyumunu arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Regresyon analizi ile zoom yorgunluğunun yaşam doyumunu üzerinde negatif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre, Ermenek İlçesi'nde görev yapan öğretmenlerde zoom yorgunluğu arttıkça yaşam doyumunu azalmaktadır. Bu nedenle zoom yorgunluğunun azaltılması yaşam doyumunun artması açısından önemlidir. Öğretmenlerin yaşam doyumunun artması ile eğitim-öğretim kalitesinin artacağı da düşünülmektedir. Zoom yorgunluğunun azaltılmasına yönelik çeşitli önerilerde bulunulabilir. Bunlar şöyledir (Kara & Ersoy, 2022, s. 368; Wicks, 2021, s. 8):

- Video konferanslar telefon ve e-posta ile iletişim yeterli olmadığı durumlarda yani gerektiğinde kullanılmalıdır.
- Kullanıcılar çoklu görev yapmaktan kaçınmalıdır.

- Video konferanslarda cep telefonu kullanımı yerine belirli bir yükseklikte tutarak dizüstü ve masaüstü bilgisayarlar kullanılmalı, harici bir web kamerası kurulmalıdır.
- Öğretmenler ve öğrenciler için yerleşik molaların yanı sıra belirli bir başlangıç ve bitiş zamanı ayarlayarak bunlara bağlı kalınan aralar verilmelidir.
- Toplantılar arasında ortam değiştirilmelidir.
- Zoom toplantıları deneyimli liderler tarafından yönetilmelidir.
- Uzun sohbetlerde ara verilmeli, gözler 30 dakika dinlendirilmelidir. Ayrıca toplantı süreleri 25 veya 50 dakika şeklinde olmalıdır. 1 saatlik toplantılarda bazı bölümlerde kamera kapatılmalıdır.
- Zihinsel yorgunluğu önlemek için kullanıcıları yormayan sade arka planlar tercih edilmelidir. Ekrandaki uyaranlar en aza indirilmelidir.
- Canlı katılımın isteğe bağlı olması gerekir.

Zoom yorgunluğunun yaşam doyumuna etkilerinin sadece Ermenek İlçesi'nde görev yapan öğretmenlerde yapılmış olması bu çalışmanın kısıtıdır. Araştırmanın bir başka kısıtı da uygulanma zamanıdır. Zoom eğitimi veya toplantılarından hemen sonra yapıldığında farklı sonuçlar elde edilebilir. Fakat bir olgunun etkilerinin ortaya çıktığı dönemden ziyade gelecekte görülmesi muhtemeldir. Bu nedenle araştırma zoom toplantılarının yoğun olduğu dönemden daha ileri bir tarihte yapılmıştır. İlerleyen araştırmalarda, zoom yorgunluğunun yaşam doyumunu üzerindeki etkisi farklı örneklem grupları arasında yapılabilir. Ayrıca zoom yorgunluğunun akademik başarı, örgütsel sinizm gibi farklı değişkenlerle ilişkisi de incelenebilir. Dijital medyanın sağlık üzerindeki etkileri ve sosyo-psikolojik sonuçları ile ilgili çalışmalar yapılabilir. Dijital medyanın kullanımının devamı için sağlık çalışanları bu sonuçlar ve olumsuz durumlara müdahale konusunda eğitilebilir.

KAYNAKÇA

- Akduman, G. (2021). Zoom yorgunluğu ölçeğinin türkçe uyarlaması: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Journal of Behavior at Work (JB@W)*, 6(1), 16-15. <https://doi.org/10.25203/idd>.
- Bailenson, J. N. (2021). Nonverbal overload: a theoretical argument for the causes of zoom fatigue. *Technology, Mind, and Behavior*, 2(1), 1-6. <https://doi.org/10.1037/tmb0000030>.
- Baygın, E., Yalap, O. & Polatçı, S. (2022). *Yenilikten zorunluluğa: zoom yorgunluğu ölçeği'nin geçerlik ve güvenilirlik çalışması*. 8. Örgütsel Davranış Kongresi Bildiriler Kitabı, (ss. 390-401). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Yayınları.
- Bothra, S. (2020). How to avoid zoom fatigue while working from home, https://thriveglobal.com/stories/how-to-avoid-zoom-fatigue-while-working-fromhome/?utm_source=Newsletter_General&utm_medium=Thrive, (Erişim Tarihi: 12.06.2022).
- Chawla, Ajay, Coronavirus (COVID-19) – ‘Zoom’ application boon or bane (May 20, 2020). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3606716> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3606716>.
- Dağlı, A. & Baysal, N. (2016). Yaşam doyumu ölçeğinin türkçe'ye uyarlanması: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59), 1250-1262. DOI:10.17755/esosder.75955.
- Deniz, E. M., Saticı, S. A., Doenyas, C. & Griffiths, M. D. (2022). Zoom fatigue, psychological distress, life satisfaction, and academic well-being, *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 25(5), 270-277. DOI: 10.1089/cyber.2021.0249.
- Fauville, G. , Luo, M., Queiroz, A. C. M. , Bailenson, J. N. & Hancock, J. (2021). Zoom exhaustion & fatigue scal. *Computers In Human Behavior Reports*, 4, 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.chbr.2021.100119>.
- Koç, N., E. (2022). Dijital hastalıklara bir örnek: “zoom” yorgunluğunun nedenleri ve çalışanlar üzerindeki etkileri. *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 12(2), 383-400.
- Lestari, P.W. & Fayasari, A. (2022). Zoom fatigue during the Covid-19 pandemic: is it real? *National Public Health Journal*. 17(2), 151-156. <http://dx.doi.org/10.21109/kesmas.v17i2.5707>.
- Masner, C. K. (2021). Zooming on zoom fatigue: a case study of videoconferencing and zoom fatigue in higher education, A Dissertation Proposal Presented in Partial Fulfillment of The Requirements for The Degree Doctor of Philosophy School of Communication and Arts, Liberty University.
- Mutu, M. A., Nichita (Vasile), C. E., & Zafir, I. (2021). The impact of the “zoom fatigue” phenomenon and ways of managing it, In A. Grigorescu & V. Radu (vol. ed.), Lumen

- Proceedings: Vol. 15. 2nd International Conference Global Ethics - Key of sustainability (GEKoS) (pp. 189-198). Iasi, LUMEN Publishing House. <https://doi.org/10.18662/lumproc/gekos2021/16>.
- Nadler, R. (2020). Understanding “Zoom Fatigue”: theorizing spatial dynamics as third skins in computer-mediated communication, computers and composition. 58(102613). <https://doi.org/10.1016/j.compcom.2020.102613>.
- Ngien, A. & Hogan, B. (2022). The relationship between zoom use with the camera on and zoom fatigue: considering self-monitoring and social interaction anxiety”. *Information, Communication&Society*. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2022.2065214>.
- Oducado, R. M. F. (2021). A cross-sectional exploration of zoom fatigue among filipino university teachers [Paper presentation], 1st National Research Conference on Teacher Education by Don Honorio Ventura State University at Bacolor, Pampanga, Philippines. <http://dx.doi.org/10.13140/RG.2.2.32040.65286>.
- Schmitter, A. C. (2003). Life satisfaction in centenarians residing in long-term care. <http://www.mmhc.com/articles/NHM9912/cutillo.html>.
- Shoshan, H. N. & Wehrt, W. (2022). Understanding “Zoom Fatigue”: a mixed-method approach. *Applied Psychology: An International Review*. 71(3), 827-852. <https://doi.org/10.1111/apps.12360>.
- Şahin, A. Üniversite öğrencilerinde bilinçli farkındalık ile yaşam doyumu ve iyi oluş arasındaki ilişkiler. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 151-176.
- Turgut, T. & Okur, S. (2022). Covid-19 pandemi sürecinde ortaya çıkan yeni bir kavram: zoom yorgunluğu. *İnsan ve Toplum Dergisi*, 12(3), 47-71, insanvetoplum.org. <https://doi.org/10.12658/M0661>.
- Usta Kara, I. & Ersoy, E. G. (2022). A New exhaustion emerged with Covid-19 and digitalization: a qualitative study on zoom fatigue. *OPUS– Journal of Society Research*, 19(46), 365-379.
- Üzüm, B., Özkan, O. S. & Köse, S. (2022). Yaşam doyumu yengeç sendromunun frenine basabilir mi? 8. Örgütsel Davranış Kongresi Bildiriler Kitabı, (ss. 13-25). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Yayınları.
- Wicks, D. (2021). *Minimizing zoom fatigue and other strategies for a successful synchronous class experience, tackling online education: Implications of Responses to COVID-19 in Higher Education Globally*. Tackling Online Education.
- Yaman, G. B. & Hocaoğlu, Ç. (2022). Zoom yorgunluğu: bir gözden geçirme. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 14(3), 407-413.
- Yazıcıoğlu, Y. & Erdoğan, S. (2004). Spss uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri. Detay Yayıncılık.
- Yılmaz, E. & Aslan, H. (2013). Öğretmenlerin iş yerindeki yalnızlıkları ve yaşam doyumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 3(3), 59-69.

ORYANTALİST SÖYLEMİN MEŞRUTİYET DÖNEMİ

İSLAMCILIĞINA ETKİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

CONSTITUTIONAL PERIOD OF ORIENTALIST DISCOURSE AN EVALUATION ON ITS EFFECTS ON ISLAMISM

Zafer GÜRBÜZ*

Öz

İslamcılık, Osmanlı modernleşmesiyle birlikte gündeme gelen bir kurtuluş, ihya ve inşa projesi olarak düşünülebilir. Asırlarca üstünlüğünü kabul ettirip hükmettiği bir coğrafyanın karşısında geri kalma hissiyatı, Müslüman aydın ve düşünürlerini savunmacı bir hissiyata sevk etmiştir. Modernleşme ile dinin birlikte yürümeye başladığı süreçte Meşrutiyet İslamcılarını da savunmacı bir perspektifle coğrafyalarına ve tarihsel dinamiklerine Batıların gördüğü şekilde bakmaya başlamışlardır. Böylece kendilerini inşa ettikleri söylem, Batı dünyasıyla karşıtlık üzerinden temellenmiştir. Batı, Meşrutiyet İslamcılığının öteki'si olarak hayatlarına girmiştir. Ancak bahsi geçen kavrayış içerisinde öteki bir taraftan kavga edilmesi ve yok edilmesi gereken bir unsur olarak tebarüz ederken diğer taraftan onunla bir aşk ilişkisi içine girilmiştir. Hem öteki'ne benzeme çabası hem de ötekileştirdiği üzerinden kendisini keşfetme hali oryantalistlerin temel çerçevesini yansıtmaktadır. Meşrutiyet İslamcılarını kendilerini oryantalistlerin prizmasında yeniden keşfetmişlerdir. Batı'nın norm ve değerleriyle düşünüp hakikat'ini onun ilke ve prensipleri üzerine tesis etmişlerdir.

Anahtar Kelime: İslamcılık, Meşrutiyet İslamcılığı, Oryantalizm, Terakki.

Abstract

Islamism can be considered as a project of salvation, revival and construction, which came to the fore with the modernization of the Ottoman Empire. The feeling of lagging behind in the face of a civilization, which it had dominated for centuries, led Muslim intellectuals and thinkers to a defensive stance. In the process where modernization and religion began to walk together, Constitutional Islamists began to adopt a defensive perspective and look at their geography and historical dynamics in the way that Westerners see them. Thus, the discourse on which they constructed themselves was based on an opposition to the Western world. The West entered their lives as the other of the Constitutional Islamism. However, in line with the aforementioned comprehension, while the other was seen as an element that needed to be fought and destroyed, it also became the subject of a love relationship. Both the effort to resemble the other and the state of self-discovery through the othering reflect the basic framework of orientalism. Constitutional Islamists re-explored themselves through the prism of the orientalists. They thought with the norms and values of the West and established their truth on its principles and teachings.

Keywords: Islamism, Constitutional Islamism, Orientalism, Progress.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti yüzyıllardır dinin ortaya koyduğu ilke ve esaslarla kıtalara hükmetmiş ve fetihler gerçekleştirmiştir. Ancak, yeni keşiflerin yapıldığı, 1789 Fransız İhtilali'nin gerçekleştiği, Sanayi İnkılabı'nın ortaya çıktığı bir dünyada bu üstünlük hali tıkanma noktasına gelmiştir. Devlet ricali idari ve yönetsel düzenlemelerle bu tıkanmayı durdurmaya çalışmış, bu kapsamda 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları yürürlüğe sokulmuş 1908'de Meşrutiyet ilan edilmiş ve atılan adımlarla Batı karşısında *geri kalmışlığın* önüne geçilmek istenilmiştir. Ancak yapılan düzenlemeler bütünüyle devletin kendi dinamikleri üzerine inşa edilmekten ziyade Batı düşüncesi ile yan yana/iç içe düşünülerek hayata geçirilmiştir. Mücadele edilen ve üstünlük kurulan Batı, bu raddeden sonra örtük anlamda arzulanan, imrenilen ve onun gibi olunmak istenen *özne* konumuna yükselmiştir. Bu sürecin dini dışlamadan nasıl yürütüleceği hususu ise zihinlerde her daim tazeliğini korumuştur. Bahsi geçen düşüncenin en ete kemiğe bürünmüş hali ise II. Meşrutiyet'le birlikte ortaya çıkmıştır. Gerek devlet ricali ve gerekse aydınlar dinin mâni-i terakki olmadığını ispatlama gayreti içine girmeye başlamışlardır. Bu oryantalist söylem Meşrutiyet İslamcılığın temel eğilimi haline gelmeye başlamıştır.

Bu bağlamda çalışma içerisinde İslamcılık ideolojisinin tanımı ve tarihlendirmesi yapılmaya çalışıldıktan sonra ilk kez kimler tarafından gündeme getirildiği üzerine durulacaktır. İslamcılığa dair bu girizgâhın akabinde Oryantalist düşünce biçiminin Doğu'ya ve Batı'ya dair algılarına işaret edilerek Oryantalizmin İslamcılığın oluşumundaki etkisine değinilecektir. Yine bu doğrultuda Meşrutiyet İslamcılarının hangi psikolojik saiklerle harekete geçtiklerini tespit etmek üzere Oryantalist düşünce ile olan etkileşimleri ele alınacak, tahayyül ettikleri *yenidünya*'da program ve hedeflerini gerçekleştirmek üzere çıktıkları yolda Oryantalizme ne kadar teslim oldukları ya da içselleştirdikleri irdelenmeye çalışılacaktır.

1. İslamcılık: Tanımı ve Tarihlendirilmesi

İslamcılığın tarihsel serüveni içerisinde nasıl anlaşıldığı, anlam ve mahiyet olarak neye tekabül ettiği hakkında bir ittifaktan söz edilemez. Bu bağlamda, İslamcılığın tarihlendirmesi, muhtevası ve nitelikleri gibi hususlarda çeşitli değerlendirmeler ve parametreler bulunmaktadır. Yine İslamcılığın sinesinde barındırdığı unsurlar ve imgelerden hangilerine öncelik verileceği, hangilerinin ne kadar ön plana çıkarılacağı ve altının çizileceği konularında da çeşitli fikirler bulunmaktadır. Bu minvalde, İslamcılığı İslam dininin tüm veçhelerini ihtiva eden bir ideoloji ve hareket olarak ele alan tanımlamalardan, İslam tarihi içinde tarihsel ve konjonktürel özelliklere sahip bir düşünce biçimi olduğu kabulüyle açıklamaya çalışanlara kadar farklılık arz

eden düşünceler ve tezler ileri sürülmüştür (Kara, 2015; Mardin, 2017; Tunaya, 1991; Türköne, 2011).

İslamcılık üzerine mutabakat sağlanamamış bir kavram olsa da en genelleyici ifadelerle modern zamanlarda İslam'ın yeniden okuması olarak tanımlanabilir. Siyasal ve toplumsal koşullara ayak uydurma çabası içine giren münevver kesim eylem ve düşüncelerini İslam'ın tarihsel söylemi ve tezleri içinde konumlandırıp bu bakış açısını kendisine bir davranış ufku ve bir pusula kılma çabası içine girmiştir (Aktay, 2018, s. 18). Kendilerini İslam dininin düşünce, söylem ve pratikleri üzerinden tanımlamaya çalışan kişilerin İslam'ın genel parametrelerini yorumlamaları çerçevesinde ortaya koydukları siyasal ve düşünsel hâsıla ile İslamcılık gündeme gelmiştir. İslamcılığın ortaya çıkmasını sağlayanlar, İslâm'ın modern zamanın yeni koşullarının getirdiği ahlaki, kültürel ve toplumsal değerlerle örtüşen bir sistemin inşa edilmesini amaçlamışlardır (Bulaç, 2018, s. 60).

İslam'ın çağa bakan veçhelerinin yorumlanması ve günün koşullarına adapte edilmesi meselesi İslamcılığa kapı aralamıştır. Bu arayışla birlikte dinin farklılık arz eden yorumları ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu aşamada bir din olarak İslam'dan ziyade bir ideoloji olarak İslamcılık gündeme gelmeye başlamıştır. Ancak şu hususun altı çizilmelidir ki bir din ve inanç biçimi olan İslam ile onu çeşitli sebep ve gerekçelerle savunanların ideolojisi olan İslamcılık farklı kavramlardır. İslam bir inanma biçimi ve bir dindir, ona tabii olanlara da Müslüman veya İslam denir. İslamcılık ise bu inanç biçiminin toplumsal ve siyasal yaşamdaki farklı yönleriyle ilgili ve daha mikro düzeydeki bir kavrama işaret etmektedir. Tarık Zafer Tunaya, 1962 yılında yayımladığı *İslamcılık Akımı* isimli çalışmasında İslamcılığın bir akım/ideoloji/cereyan olduğunu ifade ederek şöyle tanımlamıştır: *İslam'ın siyaset ve ahlakla ilgili temel ilke ve esaslarını bütün sadeliği ve saflığıyla ortaya koymak ve bunları bireyler, toplumlar ve devletler için birer hayat prensibi haline getirmek ve bunlara ideolojik bir değer vermektir* (Tunaya, 1991, s. 32).

İdeolojiler, ister bir dinle bağlantılı olsun, isterse olmasın bundan bağımsız bir şekilde inşa edilmelerinin gereği olarak her yere intizam verme gayesiyle iktidar kaygısı güderler. Terry Eagleton, ideoloji kavramının birbiri ile bağdaşmaz nitelikte olan birçok anlamı bulunduğunu söyler. Çeşitli kavramsal liflerle farklı tarihlerde yoğrulmuş ve bir doku halinde örülmüş bir metin olduğunu ekler ve çeşitli tanımlarını yapar:

Sosyal hayatta gösterge, anlam ve değerlerin üretim süreci, egemen bir siyasal iktidarı meşrulaştırmaya katkı sağlayan fikirler, toplumsal çıkarlar tarafından güdülenen düşünme biçimleri, iktidar ve söylem konjonktürü, bilinçli toplumsal aktörlerin kendi dünyalarına anlam verdikleri koşullar olarak tanımlar (Eagleton, 2020, ss. 17-18).

İslamcılığın da bu noktada söylemi ele geçirmeye çalıştığını, dinin hayata bakan yönlerinin kendi inhisarı altına aldığı görülmektedir. Dolayısıyla İslam'dan İslamcılığa giden çizgi aynı zamanda uhrevi olandan dünyevi olana yönelmektir ki burada farklı düşünceler, değerlendirmeler ortaya çıkmaktadır. Siyasal ve toplumsal meselelere bakışta değerlendirmeler çeşitlilik arz edebilir. Dolayısıyla İslamcılık, İslam'ın ne dediğinden ziyade İslam'a muhatap olanların bu dini hangi perspektifle algıladıklarıyla yakından ilintilidir.

İslamcılıkla ilgili vurgulanması gereken başka bir husus ise tanımlama ve adlandırma meselesidir. *İttihad-ı İslam*, *İslamlaşmak*, *Panislamizm* ve *İslamizm* gibi farklı ifade biçimleri, zaman zaman İslamcılıkla eş anlamlı, bazen İslamcılıkla ilişkili veya bazen de bağlantılar gündeme getirilerek kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nin çöküş döneminin önemli devlet adamlarından ve aynı zamanda düşünürlerinden biri olan Said Halim Paşa İslamlaşmak mefhumunu kullanıp şöyle tanımlamıştır: *İslam'ın din ve dünyayı, maddiyat ve maneviyatı kapsayan toplumsal bir din olduğu kabul edildiğinde, İslamlaşmak demek, İslam'ın ahlak, itikat, toplum ve siyasal sistemini zaman ve çevrenin ihtiyaçlarına en uygun bir şekilde açıklamak ve bunlara tabi olmaktır* (Said Halim Paşa, 1991, s. 185). İttihad-ı İslam kavramı ise ilk defa 1872 yılında Yeni Osmanlı düşüncesinin etkin isimlerinden biri olan Namık Kemal tarafından kullanılmıştır (Karpas, 2001, s. 27). Yine itihad-ı İslam kavramıyla yakın bir anlama gelen *Panislamizm* mefhumunu ise Yusuf Akçura kullanmıştır. Akçura, Abdülhamid'e muhalefeti döneminde 1904 yılında Mısır'da yayımlanan *Üç Tarz-ı Siyaset* başlıklı çalışmasında Osmanlı Devleti'nin krizden çıkmasının yollarını sorgulamıştır. Akçura üç farklı siyaset etme biçimiyle ilgilenmiştir ki bunlar Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük'tür. Bu politikalarından Osmanlılık, halkın Osmanlı ismi altında birleşmesini; Panislamizm, Müslümanların bir araya gelerek devleti idare etmelerini; Pantürkizm ise merkezinde Türklüğün olduğu ırk temelli bir ideolojiyi ifade etmektedir. Akçura makalesinde bu ideolojileri ele almış, bu üç siyasal tarzın kendisine göre eksik ve fazla yönlerini izah etmeye çalışmıştır. Akçura, Panislamizm'i, *Hilâfet'in Osmanlı Devleti hükümdarlarında olmasından yararlanarak bütün Müslümanları hükümet-i mezkûre idaresinde siyaseten birleştirmek* şeklinde tanımlamıştır (Akçura, 2011, s. 15). İslamcılık kavramı ise ilk kez Ziya Gökalp'in 1913 yılında *Türk Yurdu* dergisinde yayımlanan *Üç Cereyan* isimli makalesinde kullanılmıştır (Gökalp, 2007).

İslamcılık akımının gündeme gelmesi İslam toplumlarının Batı'da gerçekleşen Rönesans'a, aydınlanma felsefesine ve coğrafi keşiflere yabancı kalmasıyla yakından ilgilidir. Aklın özne konumuna yükselmesiyle birlikte araştırmacı ruhun ön plana çıkması ve bunun sonucu olarak

Batı'nın öteki kültürlerle hükmetmesiyle evren kontrol edilebilir bir nesne konumuna gelmiştir. Tam da bu süreçte İslam toplumları için zihinsel ve toplumsal kopuşlar yaşanmaya başlanmıştır (Shayegan, 2018, s. 30). Uzun yıllar *muzaffer olmuş galip gelmiş* olan Müslümanlar Batı'daki fikri, askeri, teknolojik ve iktisadi ilerlemelere ayak uyduramamış bunun sonucunda da *yenik* duruma düşmüşlerdir. Bu kapsamda mağlubiyeti, yaşanan kırılmayı ve yenilgiyi hissetmeye başlayanlar İslâm'ı, Batı'nın bilimi, tekniği ve askerî teknolojisiyle güçlendirerek onu yeniden ihya etmeyi, böylece devletin gerek dahilde gerekse hariçte kaybettiği prestiji yeniden kazandırmanın yollarını aramaya başlamışlardır (Kurtoğlu, 2018, s. 201-202). Dolayısıyla İslamcılığın mahiyetine bakıldığında *modernleşmiş Batı'nın iktisadi, teknolojik ve siyasal gücünün Müslümanlara tasallut olarak yönelmesinin İslami bilinçte yol açtığı kırılma* olarak da okunabilir (Kurtoğlu, 2018, ss. 201-202).

Bu değerlendirmelerle İslamcılık, Batılılaşmayı ve modernleşmeyi göğüsleme çabası içine girmiştir. *Cihanşümül* bir imparatorluğun dağılmaya başladığı koşullarda İslamcılık da belli söylemlerle ortaya çıkmıştır. Aşağıda daha kapsamlı olarak işleneceği üzere Batı'nın sömürgecilik faaliyetleri ile hayata geçirdiği söz konusu tasallut halini meşru hale getiren ve Doğu'nun üzerinde hegemonyasını tesis edip mahkûm ve edilgen bir varlık olduğunu ileri süren basmakalıp söylemler bütünü olarak oryantalizm de burada devreye girmeye başlamıştır. Bir diğer deyişle aşağıdaki bölümlerde daha ayrıntılı olarak açıklanacağı üzere İslam'ın siyasallaşması ile oryantalizmin hegemonik hale gelişi arasında bir korelasyonun var olduğu dile getirilebilir.

2. Oryantalizm'in Doğu'ya ve İslam'a Dair Yargıları

Oryantalizmin en önemli eleştirmenlerinden biri olan, Edward Said'in 1978 yılında yazdığı ve büyük yankı uyandıran *Şarkiyatçılık* adlı eserinde Oryantalizmi/Şarkiyatçılığı, en genel anlamda Batı dünyasının ontolojik ve epistemolojik bakımdan Doğu'yu Batı'dan farklı bir *entite* olarak algılamasıdır. Oryantalist düşünme biçimi ve bakış açısı neticesinde de araştırmacılar, gezginler ve sömürgeciler Doğu'yu *yeniden keşfedilmesi* gereken bir coğrafya olarak görmüşlerdir. Bu perspektifte, oryantalizmin ürettiği *Doğu* selektif, indirgemeci ve kurgusal olarak inşa edilmiştir (Said, 2001). Oryantalizm, öylesine kapsamlı bir fikriyattır ki Doğu'yu betimler, tarif eder ve kontrolü altına almaya çalışır. Oryantalizm, odağında Doğu olan kapsamlı bir oluşumdur. Doğu'yla ilgili yargılarda bulunur; hakkındaki kanaatleri süzgecinden geçirir. Doğu'ya hâkim olup onu yeniden kurmak ve üzerinde egemenlik tesis etmeyi amaçlamaktadır. (Said, 2001, s. 15). Batılıların ürettiği bir araç olarak ortaya çıkan bu kavram daha çok sömürgecilikle birlikte ele alınmaktadır. Said, Foucault'nun bilgi-iktidar

formülasyonunu kullanarak bilgiyle iktidarın (oryantalist bilgi ile sömürgeci Batı'nın) birbiriyle olan kaçınılmaz ilişkilerini gösterir. Sömürgeci ülkelerin emperyalist çıkarları ile oryantalist çalışmalar arasındaki bağlantıyı gösterir (Said, 2001). Doğu'nun bilgisine sahip olmak, onu tanımlamak ve sınırlarını çizmek bu düşünce biçiminin temellerini oluşturmaktadır. Dolayısıyla oryantalizm, entelektüel bir meraktan ziyade öteki olarak tarif ettiğinin rızasına dayalı ve kendi iddialarını ona içselleştirerek kabul ettirmeye ayarlı hegemonik bir anlayışa yaslanmaktadır. Gramsciyan anlamda zora (tahakküm) başvurmak yerine uzlaşmayla (oydaşma) ve rıza üreterek hedeflerine ulaşmaya çalışır (Gramsci, 1997).

Oryantalist perspektifte Batı, Doğu'yu bilimsel, imgesel ve siyasal söylemle yeniden üretir. Bu mekanizma içerisinde bastırılmış ve itilmiş bir nesne muamelesi gören Doğu, Batı dünyasının farklılıklarını gösterip her daim Batı kimliğini besler ve keskinleştirir. Batı'nın kendisinden aşağıda gördüğü Doğu, değiştirilmesi ve dönüştürülmesi gereken bir unsurdur. Oryantalist yaklaşımda Doğu hayal gücünün eseri olan simgelerle somutlaştırılır. Bu tanımlama biçiminde Doğu'nun tarihsel ve kültürel sembolleri onu medeniyetten ayıran bir engel olarak görülür (Said, 2001, s. 15).

Oryantalizmin Doğu algısında din önemli bir yer tutar. Doğu'yu tanımlayıp hükümranlığı altına alma çabasında din faktörünü de bu tanımlamanın içine derç eder. Oryantalist söylemin içinden çıkıp dolaşıma girmiş Doğu'ya ve Müslümanlara yönelik bazı temel iddialar şunlardır:

Otoriter, müstebit ve despotik siyasal yapı; buna karşın ses yükseltmeyen itaat etmeye alıştırılmış bir tebaa; düşünüp akletmeye, çalışmaya ve hür iradeye kendisini kapatmış bir tevekkül anlayışı; 'bir lokma bir hurka' anlayışına dayanan bir zihniyet kalıbı ve yaşama üslubu; tembel, hareketsiz, vurdumduymaz ve gözü öte dünyaya çevrilmiş bir yığın; sabretmeyi, şükretmeyi, kanaati ve kaderciliği vurgulayan bir tarz-ı hayat; kadınla erkeğin, hürle esirin, Müslüman ile gayrimüslimin kültürel, siyasal, hukuksal açıdan eşit görülmediği bir sosyal yapı; felsefi ve bilimsel ilerlemesi XII. asırdan beri duraksamış, haşiyelere ve şerhlere boğulmuş, tekrara ve ezbere düşmüş ve buradan kaynaklı olarak da taklide dayalı bir bilimsel sistem ve tüm bu sebeplerden dolayı da kendisini yeniden üretmiyor olması nedeniyle de asırlar öncesinde kalmış bir eğitim/öğretim tarzı (Kara, 2016, ss. 413-414).

Bu indirgemeci ve selektif yargılarla oryantalistler, Doğu toplumlarının ve Müslümanların geri kalmalarının temel sebebinin yaşam biçimlerinin her yönünü içinde barındıran kültürel, dinsel ve siyasal hükümlere bağlılık olduğu iddiasındadırlar. Oryantalist söylemin vurguladığı tez de kurtuluş yolunun ancak bahsi geçen hayat biçimi ve kültürel/siyasal kodların terk edilmesiyle mümkün olabileceğiyle ilgilidir.

İslamcılarının da Oryantalist düşünce yapısından belli açılardan etkilendikleri ve kurtuluşun anahtarını bulma çabasında bu düşünce yapısının iddialarına cevap vermeye çalıştıkları görülür. Bu kapsamda bir alt başlıkta Oryantalizmin izi ve gölgesi altında savunmacı halet-i ruhiyeyle

kendilerini nasıl ispatlamaya çalıştıkları ve iddialara nasıl cevap verdikleri üzerinde durulacaktır.

3. Savunmacı Bir Yaklaşım: İslam Mâni-i Terakki Değildir!

İslam'a dair iddialar, tezler ve yargılar nedeniyle İslamcılarının dinleri hakkında belli ölçülerde şüpheyeye düştükleri görülmektedir. Din ve tedenni (geri kalma) arasında doğru orantı kurduklarına dair *şüpheci* tavırları bahsi geçen söylemlerden etkilendiklerini göstermektedir. Devletin geri kalmasına dair tespitlerinde, bu durumla başa çıkmak adına suçun İslam'ın temel esaslarında olmadığını dile getirerek *kabahatin İslam'da değil Müslümanlarda* olduğuna işaret etmişlerdir. Geri kalma ve İslam'ın vaz ettiği ilkeler arasındaki korelasyonu reddederek İslam'ın tahrif edildiğini yanlış anlaşılıp yorumlandığını belirtmişlerdir (Tunaya, 1991, s. 29). Bu bakımdan, Meşrutiyet İslamcılığının temel eğiliminin İslam'ın ilerlemeye engel olmadığı (dönemin söz dağarcığındaki kavramla mâni-i terakki olmadığını) ispatlamaya ve bu söyleme cevap vermeye dayalı bir düşünce biçimi kapsamında teşekkül ettiğini söylemek mümkündür. Oryantalist diskurun ortaya çıkardığı yenilmiş ve mağlup olmuş İslam dünyası hakkındaki betimlemeler İslamcı muhayyilede Müslümanları, Avrupa merkezli siyasal fikirler ve arzular doğrultusunda dönüşüme zorlama girişimi olarak karşılık bulmuştur. Ancak söz konusu kavramın *gururuyla oynanmış* Müslümanları zihinsel olarak belli bir ve kalıp ve kategorinin içine hapsedme işlevinin yanı sıra siyasal amaçlara dönük olduğunu da ifade etmek gerekir (Kara, 2016, s. 414).

Batılıların İslam dünyası hakkında yazıp söyledikleri kaşısında Osmanlı düşünür ve aydınları savunmacı bir halet-i ruhiye içine girmişlerdir. Söz konusu *saldırı* metinlerinden biri de Ernest Renan'ın Sorbonne'da verdiği 29 Mart 1883 tarihli, *l'İslamisme et la science* adlı konferanstır. Bu konferansta Renan'ın İslâm ve Araplar hakkındaki düşünceleri ciddi tepkilere neden olmuştur. Oryantalist bir zihniyet kalıbıyla Renan İslâm dini, Müslümanlar ve Araplar hakkında pejoratif ve küçümseyici ifadeler kullanmıştır. Renan, Doğu ile Batı'nın mücadelesinde Batılıların XVI. yüzyıldan beri üstünlüğü ele geçirdiğini ve bu üstünlüğün sürekli olacağını, İslam dininin parçalanıp yıkılacağını iddia ederek Batı medeniyetinin daha da intişar edip gelişmesi adına İslam dinine ait teşekkül ve oluşumların yok olması gerektiğini ileri sürmüştür. Renan düşünce, kültür ve fikir bakımından Müslümanların geri kalış sebebini dinlerine bağlar. İslam dininin varoluşsal söyleminden kaynaklanan nedenlerle bilim ve fenne karşı olduğunu, İslam'ın akılcılık veya bilim olarak tanımlanacak herhangi bir olguya uzak olduğunu vurgular. Renan'ın düşüncesinde *gerçek inanç sahibinin kafası âdeta demir bir çember içine alınmıştır; her türlü bilime kapalı ve yeni olabilecek her şeyi öğrenmekten âcizdir* (Renan, 2011, ss. 2-3).

Müslümanlar arasında büyük tepkilere yol açan Renan'ın konferansı Namık Kemal'in eserleri başta olmak üzere kendisine birçok *reddiye* yazılmasına sebep olur. Namık Kemal Renan Müdafaaanamesi'nde *Fransız Akademisi azasından müteveffa E. Renan tarafından İslamiyet'in güya mâni-i terekkiyat ve mâni-i maarif olduğuna dair irad edilmiş olan bir hitabeye karşı berahin-i katıyı cami bir reddiyedir ki, şan-ı celil-i İslamiyeti delail-i münevvere-i şer'iyye ve mantığıyla ile bihakkın ila eder* ibaresi yer almaktadır (Işık, 2018, s. 58).

İslam'ın bilime ve ilerlemeye engel olmadığını ileri süren ve müdafaa pozisyonunda yazılan eserler bu eserden sonra da devam etmiştir. Meşrutiyet döneminde yayımlanan pek çok makalede ve çalışmada İslam'ın ilerlemeye engel olmadığına dair tezler işlenmiştir. Elmalılı Hamdi Yazır'ın *Müslümanlık Mâni-i Terakki Değil, Zamin-i Terakkidir* makalesi bu minvalde önemli bir çalışmadır. Elmalılı'nın makalesinin başlığına bakınca savunmacı ve özür dileyici bir halet-i ruhiye içinde olduğu düşünülebilir. Ancak mezkûr makalede Elmalılı, terakki kavramını sorunsallaştırıp kavramın nasıl anlaşılması gerektiğine dair düşünsel ve felsefi bir yaklaşım serdetmiştir. Gerek bireyin ve gerekse toplumun ilerlemesi için asıl olanın faziletleri yaymak ve *güzel* olana ulaşmak olduğunu ileri sürmüştür. Elmalılı'nın diğer münevverlerle mutabiken vurguladığı husus bunun ancak İslam'ın hayata yansımalarıyla gerçekleşebileceğidir (Köksal & Kaya, 2011, s. 261).

Müslümanların geri kalmasıyla ilgili sorunsalın temel kökenin İslam'ın esaslarında değil Müslümanların eylemlerinde olduğunu dile getiren bir diğer münevver ise Mehmet Akif'tir. Akif diğer İslamcı düşünürlere mutabakatla İslam'ın ilerlemeye engel olmadığı hususunu her daim ifade etmiştir. Şayet İslam ona tabi olanları ve müntesiplerini geri bırakmış olsaydı nasıl olur da İslam peygamberinin yaşadığı dönemden itibaren inşa edilmiş olan medeniyet var olabilirdi, diye sormaktadır (Ersoy, 2021, s. 752).

Tevekkül anlayışının İslam dini içinde önemli bir yeri olduğunu dile getiren Akif, ancak bu kavramın temel anlamından koparıldığını ve yanlış algı ve saptamalarla tembelliğin İslam'ın emriymiş gibi yansıtıldığını ifade eder. Tevekkül anlayışının tembellikle karıştırıldığının altını çizen Akif, İslam dininin çalışmayı emrettiğini vurgular. Bu anlayışa sahip olanların İslam'ı ve getirdiği prensipleri tembellik ve ataletlerini örtmek için kullandıkları bir maske konumuna indirdiklerini ifade eder. Tevekkül kavramının tam olarak anlaşılmasında tembellikle karıştırılması Akif'in kavrayışında cehaletin sonucudur. Cehaletin yaygınlaşması nedeniyle de İslam medeniyeti kendisini geliştirememektedir. Bu noktada Akif, *Ey millet, uyan... Cehline kurban gidiyorsun!* nidasıyla toplumun uyanmasını talep etmiştir (Ersoy, 2021, s. 557). Zira İslam'ın emrettiği yaşantıya Müslümanlar cehalet ve bilgisizlikleri nedeniyle uzak kalmışlardır.

Akif, *Süleymaniye Kürsüsü*'nde isimli şiirinde toplumun kendi içine ve özüne geri dönmesi gerektiğini haykırmıştır. Müslümanlar kendine has değerlerinden kopmadan, ilmi ve ilerlemeyi yakalamalıdır. Bu temel esas unutmadan terakkinin sağlanması amacıyla Batı medeniyetinin teknik ve bilimine başvurulması gerektiğine işaret etmiştir. *Sırr-ı terakkinizi siz, başka yerlerde taharriye heveslenmeyiniz. Onu kendinde bulur yükselecek bir millet; çünkü her noktada taklid ile sökmez hareket* (Ersoy, 2021, s. 522).

4. Oryantalizmin İçselleşmesi

Osmanlı'da modernleşme sürecinin hemen hemen tüm aşamalarında, yapılan şeylerin, dinsel bir muhteva ve içerikle yapıldığı görülür. İslamcılık meselesi ile modernleşme süreçleri birlikte ele alınıp uyumlulaştırmaya dikkat edilmiştir. Bu bağlamda İslamcılık ve modernleşme meselesi birbirinin mütemmim cüzü konumundadır. Biriyle ilgili yapılan yorum ve değişiklikte aynı zamanda diğeri de dikkate almak demektir (Mert, 2018, s. 412). Osmanlı'da dinin altyapısal bir unsur olarak görülmesi ve idrak edilmesi nedeniyle modernleşmeye dair her süreç dinin izin verdiği sınırlar içerisinde cereyan etmiştir. Böylece İslam ile modernleşmenin bir arada yürümesi çabasına girilmiş, dini olanla modern olan arasındaki var olan doğal mesafenin ve boşluğun tehditkâr olmaktan uzaklaştırılması hedeflenmiştir. Dolayısıyla *Meşrutiyet İslamcılığı, Batılılaşmanın İslami bir kimliğe büründürülmesi ve din ile modernleşmenin uyumlulaştırılması olarak da okunabilir* (Kara, 31 Aralık 1989).

Oryantalist düşüncede Doğu/Batı kategorileri sabit coğrafyaları tanımlamaktan öte terakki etmiş Batı ülkeleri ile Batı'dan olmayan ülkeler arasındaki egemenlik ilişkilerini de yansıtır. Oryantalizm, Batı'nın Doğu'yu bilimsel, kültürel, siyasal ve imgesel olarak yeniden üretmesidir. Doğu, bu muhayyilenin ürünü olan ve yukarıda bahsedildiği üzere sembol ve ezberlerle (otoriter siyasal yapı ve itaat etmeye alıştırmış tebaa; teşebbüssüz bir tevekkül anlayışı; *bir lokma bir hurka* anlayışına dayanan bir zihniyet kalıbı; vurdumduymaz bir yığın; sabretmeyi, şükretmeyi, kanaati ve kaderciliği öne çıkaran bir hayat biçimi...) varlık sahasına yansıtılır. Bu anlamda kültürel temsil biçimlerine atıfta bulunur. Doğu nasıl ki Batı kimliğinin tamamlayıcısı ve vazgeçilmez parçası ise Batı da bu çerçevede Doğu'nun tarih yapımının bir parçasıdır. Söz konusu muhayyilede Batı, Doğu'yu her açıdan geri itip bastırmaktadır. Başka bir açıdan Doğu esasında Batı'nın farklılıklarını yansıtır mütemadiyen Batı kimliğini beslemekte ve ön plana çıkarmaktadır (Said, 2001, s. 15).

Oryantalizmin Doğu'ya dair imgeleminin içindeki en önemli faktörlerden biri de dindir. İslam dinini kendi ürettiği medeniyetin önündeki en büyük engel olarak kodlar. Meşrutiyet İslamcılarının da taleplerini ve tezlerini oryantalist düşüncenin etkisi altında kalarak dışa

vurdıkları görülür. Modernleşmenin hız kazandığı Tanzimat'la birlikte Batı'nın her açıdan ileri olduğuna dair kabulün devlet ricali, aydın ve düşünürlerin bilincinde makes bulup yansımasının neticesinde bir kurtuluş ideolojisi olarak İslamcılık, fikir ve düşüncelerini Batı'nın norm ve değerleriyle yoğrulmuş bir vasatta tekrar gözden geçirmiştir. Batı'nın maddeten ilerlemesi karşısında İslamcılar, İslam dünyasının gerilemeye başladığını fark edince bu noksanlığın nedenlerini Batı tecrübesinin izinde ve gölgesinde aramışlardır. *Batı'nın üstünlüğü kendi dünyalarında keskinleştikçe özgül kimlikleri ve tarihleri de solmuştur. Öte yandan paradoksal biçimde kendilerine özgü olan kimliklerini de abartıp gündeme getirerek Batı'nın karşısında teçhizatlanmaya başlamışlardır* (Göle, 2016, s. 74). Daryush Shayegan'ın *Yaralı Bilinç* eserindeki tespitiyle İslamcıların *bilinçleri yaralanmıştır*. Shayegan'a göre:

Modernliği henüz keşfetmiş toplumlar geçmişlerini daima Batı tecrübesi ve modernliğinin izdüşümünde yakalamaya çalıştıkları ve Batı medeniyetinin periferisinde kaldıkları için bu toplumlar değişim karnavalına katılamamışlardır. Bu nedenle de bilginin ve tarihin gerisine çekilmişlerdir. Kendilerini Batı'nın boy aynasında görüp ne orada ne de burada olamamanın verdiği hissiyat kültürel şizofreniye sebep olmuştur (Shayegan, 2018).

Geri kalma hususunu kendilerine hatırlatan unsurlardan kurtulmak adına kimi zaman geçmişlerindeki *altın çağ'a* sığınarak, kimi zaman da gelecekte kuracakları medeniyeti ümit ederek hayali bir dünyada ilerlemeye çalışmışlardır. İslamcıların muhayyilesinde yaşadıkları an onlar için külfettir, idealize edilen yer ya geçmiş olmuştur ya da gelecek (Göle, 2016, s. 74).

İslamcıların savunmacı bir hissiyatla hareket etmeleri İslamcılık söyleminin oluşumu mantığı ve işleyişi bakımından ehemmiyet arz etmektedir (Kara, 2018, s. 38). Ancak, *mağlup* sayılmanın getirdiği haksızlığa uğrama duygusu ile beka psikozunu depreştirici hızlı bir travma etkisini de bu neticeye dahil etmek gerekir (Bora, 2019, s. 133-135). Gayrimüslim unsurlar ve azınlıklar karşısında geri kalmanın sebep olduğu kompleksten kurtulmak adına gizlenmiş bir kıskançlık ve bir gün yeniden görkemli istikbale kavuşulacağına dair ümitle hayata tutunmuşlardır. İslamcılar bu psikolojik durumdan sıyrılmak amacıyla İslam dininin en ihtişamlı dönemi sayılan *asr-ı saadet'e* sığınmışlardır. Bu bir yönüyle buldukları anın külfetinden kurtulma yolu olarak psikolojik bir arayıştır. Çünkü modernleşmeyle birlikte bir anlamda zihni olarak kendileri olmaktan çıkarak var olacaklarını düşünmüşlerdir (Kara, 2019, s. 383). Bu bakış açısıyla İslamcıların toplum ve devlet katında batının anladığı tarzda bir tarih bilincine sahip olmadıklarını veya meseleye başka dinamiklerle/parametrelerle yaklaştığını da ilave etmek gerekir.

Her toplumsal hareketin bir ideolojik yönü bir de ütopyik yönü vardır. İdeoloji, olması gerekeni toplumsal pratiklerle bağdaştırmaya çalışırken, ütopya ise hareketin olması gereken/ideal

boyutunu sembolize eder (Göle, 2016, s. 143-144). İslamcılık akımının da bu minvalde ütopyası, diğer bir deyişle *kayıp altın çağ*'ı İslam peygamberinin hayatta olduğu dönemi betimleyen *asr-ı saadet* dönemidir. Bu perspektifte ilerlemenin, kalkınmanın, nizami ve istikrarlı bir toplumun öncülü İslâmî olana dönüştedir (Çınar, 2018, s. 174). Ancak bu kavrayışta da *öz* her zaman yoktur, zaman zaman icat edilmek durumundadır.

İslam dünyasının gerileyip bir çöküş içine girmesi bu anlayış bağlamında dinin yanlış anlaşılması, yorumlanması ve hayata geçirilmesiyle ilgilidir. Bu düşünceye mukabil kurtuluş ancak İslam'ın temel kaynakları olan kutsal kitabı Kuran ile peygamberin söz ve fiillerine dayalı olan sünnet anlayışının egemen kılınmasıyla devletin çöküşünün engellenebileceği üzerinedir. Asıl kaynaklara yani Kuran ve Sünnet'e dönüş dinin sahit özüne doğru bir yolculuğu barındırır. Şayet bu düşünce hayata geçilirse Müslümanların asırlardır elinde bulundurdukları maddi güç ve iktidara tekrar kavuşabileceklerdir. Bu noktada Kuran'da yer alan *onlara (düşmanlara) karşı, gücünüz yettiğince kuvvet hazırlayın* ayetinde yer alan *kuvvet* mefhumu iktidar merkezli yorumlara konu olmuş teknoloji, askeri güç ve ekonominin gelişmesi olarak anlaşılmıştır (Kara, 2016, s. 419). Geçmişe yani *öz*'e dönüş söyleminde örtük anlamlardan birisi de Batı'nın elinde bulundurduğu gücün kökenlerinde Müslümanların gayret ve çabalarının bulunduğu üzerinedir. Batı medeniyeti ve bilimi geçmişte Müslümanların doğa bilimleri üzerine yaptıkları çalışmalarla gelişip bu hale gelmiştir. Buradan yola çıkarak da şayet Müslümanların Batı dünyasına yaklaşması bir anlamda geçmişte sahip oldukları ve *hakları da olan* gerçek güçlerine sahip olacakları anlamına gelecektir (Bulaç, 2016, s. 66).

Meşrutiyet İslamcılarını yaşadıkları toplumdaki sorunların çözümünü İslami bilincin gelişmesinde aramışlar; geri kalmanın, yozlaşmanın ve çürümenin tedavisinin ancak bu yolla mümkün olabileceğini düşünmüşlerdir. Otantik İslam söylemi, *temel köklere dönüş* olarak görüp bu çerçevede kurtuluş reçetesi aramışlardır. Nostaljik bir arkaizmle problemlerine çare arayışı içinde olmuşlardır. İslamcılarının Batı'ya olan yaklaşımı aşk ve nefret, büyülenme ve tiksinti arasında gelgitli koşullarda sürmüştür. Shayegan, bahsi geçen bu durumun sebebinin *diğer milletlerle aynı düzeye gelememe, dünyayı etkisi altına almış büyük dönüşümlere ayak uyduramama ve hazmedilmemiş fikirler* olduğunu dile getirmektedir (Shayegan, 2018, s. 145).

Meşrutiyet dönemi İslamcılarının temel fikirlerinin İslam'ın mâni-i terakki olmadığı ve İslam'ın akıl ve bilimle uyumlu bir din olduğu çerçevesinde şekillendiği yukarıda dile getirilmiştir. Öte taraftan, bu tezlerin savunmacı bir bakış açısına sahip olduğuna da işaret edilmiştir. Her iki tezde de yani terakki-İslam ve akıl-İslam arasındaki rabıtada özne konumu sürekli ilkinde verilmiştir. Esas fail ilerleme ve akıl kavramlarıken İslam ise nesne konuma

itilmiştir. Bu bağlamda Meşrutiyet İslamcılığı, kendisini ve içinden geldiği toplumu Batı'nın perspektif, değer ve normları üzerinden okuyup hakikatini bu ilke ve prensipler üzerine bina etmiştir. Bir anlamda, *kendilerini oryantalistlerin biçimsizleştirici prizmasında yeniden keşfederken ne orada ne burada, birinden kovulmuş ama ötekine de varamamış halde bulmuşlardır* (Shayegan, 2018, s. 148).

Bu dönemin İslamcıları kurtuluşu dinin aslına rücu etmekte aramışlardır. İlginç olan husus ise Batıcılar da bu anlamda İslamcılarla benzer görüşlere sahiptirler. Her iki söylemde de geri kalışın nedenleri arasında İslam'ın yanlış anlaşıldığı ve hurafelerin toplumu esir aldığına dair kanaatler ön planda olmuştur. Ancak bu noktada İslamcılar *kayıp altın çağ'a* yani İslam'ın saadet asrına dönülmesi gerektiği ifade ederken Batıcılar tıpkı Batı'da olduğu gibi toplumsal kurtuluşun ancak reformla mümkün olabileceği iddiasındadırlar (Yılmaz, 2018, s. 632).

SONUÇ

Osmanlı aydını Fransız Devrimi sonrasında yaygınlaşan milliyetçilik ideolojisi ve daha sonraki aşaması olan ulus devlete yönelik faktörünü tam olarak analiz edememişlerdir. Batı karşısında alınan mağlubiyetler neticesinde *geri kaldığımı* düşünmeye başlamış ve çareler aramaya başlamıştır. Kurtuluş ümidiyle ortaya çıkan akımlardan biri de İslamcılıktır. İslamcılık akımı Batı karşısında alınan yenilgiler neticesinde İslamcı aydınlar tarafından gündeme getirilmiştir. Teknolojik ve iktisadi bakımdan geri kalmış olmanın ortaya çıkardığı muhayyileyle yeni şartlara, Batı medeniyetine, yeni durumlara, kadim bir geleneği olan bir din adına bir cevap verme iddiası İslamcılığı ortaya çıkarmıştır. Argüman üretme çabası ve cevap verme iddiası, süreç içinde İslamcı hareketin ve söylemin varoluş şartlarından biri olmuştur. (Aktay, 2018, s. 345). Dolayısıyla, devletin kurtuluşuna ilişkin İslamcı söylemin kurucu unsurlarından biri de Oryantalizmdir. Modernleşme ve din arasında sentezin sağlanmaya çalışıldığı şartlarda İslamcılar kendilerine, tarihlerine ve kültürlerine Batı dünyasının parametreleriyle bakmışlardır, şayet gerilemeyi ve çöküşü durdurabilecekse o da *Batı eczanesi'*nden alınan ilaçlar ve tedavi yöntemleridir. İslamcılığın bir taraftan düşmanlaştırılan ve ötekileştirilen Batı'nın perspektifiyle hareket etmesi, diğer taraftan da ötekileştirdiği Batı'ya benzeme çabası Oryantalizmi içselleştirdiğinin göstergesidir.

Bu bağlamda, dönemin temayüz eden tarz-ı siyasetlerinden biri olan İslamcılık, kendine has referansları olan bir insan ve toplum tasarımı sunan, diğer siyasal akımlarla farkını ve mesafesini belirleyerek iktidar mücadelesi yürüten bir cereyan olamamıştır (Laçiner, 2018, s. 469). Modernleşmenin Müslümanların üzerine bir coşkun sel gibi geldiğini düşünen İslamcıların bu bağlamda *apolojist* bir yaklaşım içinde oldukları görülür. İnançları hakkında

mütereddit hal ve geri kalındığı hakkında kanıksanmış kabuller İslamcılık akımının çerçevesini oluşturmuştur. Modernitenin fikir ve önermelerinin İslam'la olan benzerlikleri üzerine çokça durmuşlardır. İstikrarlı bir okuma stratejine dayanan bu söylemin tezahürüyle İslam'ı özne konumunda düşünmekten ziyade etkilenen, cevap veren ve *geri kalmış* bir *nesne* derekesine indirmişlerdir. Batı'yla/Batı düşüncesiyle içine girilen bu diyalektik süreçte bir taraftan husumet ve nefret duygusu gelişmiş, diğer taraftan da muhabbet ve aşk hissiyatı oluşmaya başlamıştır.

KAYNAKÇA

- Akçura Y. (2011). *Üç tarzı siyaset*. Haz. Erol Kılınç. Ötüken Yayınları.
- Aktay Y. (2018). Sunuş. Y. Aktay (Ed.), *Modern türkiye’de siyasi düşünce, islamcılık, Cilt 6 İçinde* (s. 13-25). İletişim Yayınları.
- Aktay, Y. (2018). Modernleşme ve gelenek bağlamında dini bilgi ve otoritenin dönüşümü. Y. Aktay (Ed.), *Modern türkiye’de siyasi düşünce, islamcılık, Cilt 6 İçinde* (s. 345-393). İletişim Yayınları.
- Aybar, M. A. (1968). *Bağımsızlık demokrasi sosyalizm: seçmeler*. Gerçek Yayınevi.
- Bora T. (2019). *Milliyetçiliğin kara baharı*. İletişim Yayınları.
- Bulaç, A. (2016). *İslam dünyasında düşünce sorunları*. Çıra Yayınları.
- Bulaç, A. (2018). İslam’ın üç siyaset tarzı veya islâmcıların üç nesli. Y. Aktay (Ed.), *Modern türkiye’de siyasi düşünce, islamcılık, Cilt 6 İçinde* (s. 48-67). İletişim Yayınları.
- Çakmak, A. O. (2016). *Sebilürreşad ve büyük doğu dergileri üzerinden 1940-1950 döneminde türkiye’de islamcılık*. (YÖK Tez Merkezi, Yüksek Lisans). İstanbul Medeniyet Üniversitesi.
- Çınar, M. (2018). Kemalist cumhuriyet ve islamcı kemalizm. Y. Aktay (Ed.), *Modern türkiye’de siyasi düşünce, islamcılık, Cilt 6 İçinde* (s. 157-177). İletişim Yayınları.
- Eagleton T. (2020). *İdeoloji*. Çev. Muttalip Özcan, Ayrıntı Yayınları.
- Ersoy, M. A. (2021). *Safahat*. TBMM Yayınları.
- Gökalp, Z. (2007). Üç cereyân, türkleşmek islamlaşmak muasırlaşmak. *Kitaplar-1 içinde*. Yapı Kredi Yayınları.
- Göle, N. (2016). *Modern mahrem*. Metis Yayınları.
- Gramsci, A. (1997). *Hapishane defterleri*. Belge Yayınları.
- Işık, V. (2018). *II. meşrutiyet dönemi türk düşüncesinde doğu ve batı algısı: ictihad ve sırat-ı müstakim dergileri örneği*. (YÖK Tez Merkezi, Doktora Tezi). İbn-i Haldun Üniversitesi.
- Kara İ. (2013). Türkiye’de islamcılık düşüncesi ve hareketi üzerine birkaç not. İsmail Kara, Asım Öz (Ed.), *Türkiye’de islamcılık düşüncesi ve hareketi sempozyum tebliğleri*. Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kara, İ. (2015). *İslamcılarının siyasi görüşleri I hilafet ve meşrutiyet*. Dergâh Yayınları.
- Kara, İ. (2016). *Cumhuriyet türkiyesi’nde bir mesele olarak islâm I*. Dergâh Yayınları.
- Kara, İ. (2018). İslamcı söylemin kaynakları ve gerçeklik değeri. Y. Aktay (Ed.), *Modern türkiye’de siyasi düşünce, islamcılık, Cilt 6 İçinde* (s. 34-47). İletişim Yayınları.
- Kara, İ. (2019). *Şeyhendifinin rüyasındaki türkiye*. Dergâh Yayınları.
- Kara, İ. (1989). Sefa kaplan söyleşisi. *Nokta*, Sayı 52.

- Karpat, K. (2001). *İslam'ın siyasallaşması*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Köksal, A. C. ve Kaya M. (2011). *Meşrutiyetten cumhuriyete makaleler*. Haz. Klasik Yayınları.
- Kurtoğlu, Z. (2018). Türkiye’de islâmıcılık düşüncesi ve siyaset pozitivist yönetim ideolojisinin islâm’ın siyasallaşmasına katkısı. Y. Aktay (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, İslamcılık, Cilt 6 İçinde* (s. 201-216). İletişim Yayınları.
- Laçiner, Ö. (2018). İslamcılık, sosyalizm ve sol. Y. Aktay (Ed.), *Modern türkiye’de siyasi düşünce, islamcılık, Cilt 6 İçinde* (s. 469-475). İletişim Yayınları.
- Mert, N. (2018). Türkiye islamcılığına tarihsel bir bakış. Y. Aktay (Ed.), *Modern türkiye’de siyasi düşünce, islamcılık, Cilt 6 İçinde* (s. 411-419). İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş, (2017). *Türkiye’de din ve siyaset makaleler 3*. İletişim Yayınları.
- Renan, E. (2011). *Islam and science, a lecture presented at la sorbonne*. English Translation by Sally P. Ragep, McGill University.
- Said Halim Paşa, (1991). *Buhranlarımız ve son eserleri*. Haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İz Yayıncılık.
- Said, E. (2001). *Şarkiyatçılık*. (Berna Ülner, Çev.). Metis Yayınları.
- Shayegan, D. (2018). *Yaralı bilinç geleneksel toplumlarda kültürel şizofreni*. Metis Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1991). *İslamcılık akımı*. Simavi Yayınları.
- Türköne, M, (2011). *İslamcılığın doğuşu*. Etkileşim Yayınları.
- Yılmaz, M. (2018). Darbeler ve islamcılık. Y. Aktay (Ed.), *Modern türkiye’de siyasi düşünce, islamcılık, Cilt 6 İçinde* (s. 632-639). İletişim Yayınları.

ERMENİ KİLİSESİ'NİN KURUCULARINDAN AZİZ BÜYÜK NERSES PARTEV (329-373)

ST. GREAT NERSES PARTEV (329-373), ONE OF THE FOUNDERS OF THE ARMENIAN
CHURCH

Canan SEYFELİ*

Öz

Makalenin konusu Ermeni Kilisesi'nin kurucularından Aziz Büyük Nerses'in hayatı, kişiliği ve faaliyetleridir. Nerses, Ermenilerin aydınlatıcısı ve Ermeni Kilisesi'nin kurucusu kabul edilen Grigor Lusavoriç'in soyundan önemli bir patriktir. Çünkü, Kilise'nin kuruluş sürecinde ruhani liderlik Grigor soyunda yürümüştür. Çalışmanın temel amacı Nerses'in Ermeni Kilisesi'nin kurulmasında ve kurumsallaşmasında oynadığı rolü ortaya koymaktır. Döneminde henüz hem Hıristiyanlık bir din olarak kendisini tamamlamamış hem kiliseler bağımsızlaşmamış hem de Ermeni Kilisesi kendi rengini alarak kurumsal yapısını biçimlendirmeyi tamamlamamıştır. Bu nedenle, kurumsallaşma sürecinde faaliyetlerinden hareketle Nerses'in Ermeni Kilisesi'nin sistemleşmesine katkısını ortaya çıkarma hedeflenmiştir. Nerses hakkındaki iki ana kaynak; kendi döneminde yaşamış P'avstos'un Buzand'ın Tarihi (Բուզանդարան Պատմություն) ve ana metni V. Yüzyıla dayanan anonim Ermeni Patriği Aziz Nerses Partev'in Tarihi (Պատմություն Մրրոյն Ներսէսի Պարթեւի Հայոց Հայրապետի) isimli eserlerdir. Sonuç olarak Nerses'in dini faaliyetlerinin sosyal ve siyasi hususları da içine alan geniş bir boyutta olduğu görülmüştür. O, Kilise'yi hiyerarşik, inançsal ve ayinsel boyutlarıyla düzenlerken Ermeni Kilisesi'nin bir sistem kazanmasını sağlamıştır. Ancak dönemin Ermeni coğrafyasındaki belirsizlikler, değişkenlikler ve istikrarsızlık köklü bir değişime engel olmuş, Nerses'ten sonra özellikle sosyal faaliyetleriyle kurduğu düzenin bozulmasına yol açmıştır.

Anahtar Kelime: Hıristiyanlık, Ermeni Kilisesi, Büyük Nerses, Kadim Ermenistan, Kilise Hiyerarşisi.

Abstract

The subject of the article is the life, personality and activities of Great Nerses. Nerses, one of the founding patriarchs, is a descendant of St. Grigor Illuminator. The aim of the study is to reveal the role of Nerses in the institutionalization of the Church. During his period, Christianity had not yet completed itself as a religion and the churches had not become independent. For this reason, in the same process, the influence of Nerses on the Church's taking its own color was discussed. The two main sources on Nerses are P'avstos' "History of Buzand" (Բուզանդարան Պատմություն) and the anonymous "History of the Armenian Patriarch Saint Nerses Partev". (Պատմություն Մրրոյն Ներսէսի Պարթեւի Հայոց Հայրապետի). Both are dated to the 5th century. In the study, it has been seen that Nerses' activities have both religious, and social and political dimensions. While he organized the Church with its hierarchical, religious and ritual dimensions, Nerses enabled the Armenian Church to gain a system. However, the uncertainties, variability and instability in the Armenian geography of the period prevented a drastic change, and caused the disruption of the order he established especially with his social activities after Nerses.

Keywords: Christianity, Armenian Church, St. Nerses, Ancient Armenia, Church Hierarchy.

GİRİŞ

Makalenin konusu Ermeni Kilisesi'nin kurucu liderlerinden Aziz Büyük Nerses'in hayatı, kişiliği ve faaliyetleridir. Aziz Nerses, Ermeniler arasında Hıristiyanlığın yayılmasını sağlayan ve Kilise'nin kurucusu ve Ermenilerin aydınlatıcısı kabul edilen Grigor Lusavoriç'in torununun torunu olup altıncı ruhani liderdir. Ruhani liderliğin henüz soyda yürüdüğü dönemde Kilise'nin etkili idarecilerinden olan Aziz Nerses, Grigor soyu içerisinde de önemli bir liderdir.

Çalışmanın temel amacı az ve kırık dökük bilgilerden hareketle Ermeni Kilise tarihinin ve özellikle kuruluş sürecinin önemli bir lideri olan Aziz Nerses'in hayatını düzenlemek ve bununla Kilise'nin kurulması ve kurumsallaşmasında oynadığı rolü açık hale getirmektir. Nerses'in Kilise'nin kurucu liderlerinden olduğunu açıklığa kavuşturmak için de onun kişiliği ve faaliyetlerini irdeleyerek kuruculuk özelliklerini ortaya koyma hedeflenmiştir.

Nerses'in hayatı, kişiliği ve faaliyetleri hakkında veri elde etmek için öncelikli olarak klasik Ermeni kaynaklarından faydalanılmıştır. Ancak bu kaynakların karmaşık ve yer yer problemli anlatılarının düzenlenmesinde ve anlaşılabilir bir süreç oluşturmada modern kaynaklara da başvurulmuştur. Nerses hakkındaki temel kaynak adeta biyografisini yazmış olan P'avstos Buzand'a aittir. *Buzand'ın Tarihi* (Բուզանդաբան Պատմութիւն) isimli eserin 2003 Kilikya Katolikosluğu baskısı kullanılmıştır (Բուզանդ, 2003, ss. 277-428). İkinci önemli kaynak, V. Yüzyıla tarihlendirilerek Mesrop isimli birisinin Movses H'orenatsi'ye dikte ettirdiği, ancak Orta Çağ'da birçok kalemin katkı sunduğu düşünülen (Langlois, 1869, s. 19) *Ermeni Patriği Aziz Nerses Partev'in Tarihi* (Պատմութիւն Սրբոյն Ներսեսի Պարթևի Հայոց Հայրապետի) isimli eserdir (Պատմութիւն Սրբոյն Ներսեսի (Ա), 1853; Aynı eserin kısa versiyonu için bk. Պատմութիւն Սրբոյն Ներսեսի (Բ), 1853; Birincisinin Fransızca çevirisi için bk. Anonyme, 1869, ss. 21-44).

Makalede, Aziz Nerses'in dini faaliyetlerinin sosyal ve siyasi hususları da içine alan geniş bir boyutta olduğu görülmüştür. O, Kilise'yi hiyerarşik, inançsal, ayinsel boyutlarıyla düzenlerken Ermeni Kilisesi'nin bir sistem kazanmasını sağlamıştır. Ancak siyasi, dini ve coğrafi anlamda Roma ve İran arasında kalan Ermeniler hem bu iki gücün savaşına ortak olmak zorunda kalmaları hem de kendi aralarında farklılıklarından kaynaklı olarak tam bir birlik oluşturamamaları söz konusudur. Bu durumun oluşturduğu belirsizlikler, değişkenlikler ve istikrarsızlığın Ermeni Kilisesi'nde etkili değişime engel olduğu ve Nerses'in özellikle sosyal faaliyetleriyle kurduğu düzenin kendisinden sonra bozulmasına da yol açtığı görülmüştür. Çalışmada konu bu hususlar dikkate alınarak sırasıyla *Aziz Büyük Nerses'in Hayatı* ve *Nerses'in Kişiliği ve Faaliyetleri* başlıkları altında ele alınmıştır.

1. Aziz Büyük Nerses'in Hayatı

Klasik Ermeni kaynakları Aziz Nerses hakkında çok açık ve ayrıntılı bilgi vermese de hayatı, kişiliği ve faaliyetleri hakkında genel hatları ortaya çıkarmaya yeterli veri barındırmaktadır. Nerses hakkındaki ana kaynak onun döneminde yaşamış olan ve adeta onun biyografisini yazan P'avstos'a aittir. Eserin temelde iki sorunlu tarafı vardır. Birincisi karışık bir kronolojiye sahip olmasıdır. Kronoloji, başka kaynaklardan elde edilen veriler ve modern araştırmalar vasıtasıyla dönemin olay örgüsünden hareketle yeniden oluşturulabilir. İkincisi ise Nerses'i aşırı yüceltmesidir. Yüceltmede aşırılığı gösteren ve soruna işaret eden önemli konulardan birisi esere sonradan eklendiği anlaşılan bölümlerdir. Nerses'in Valens'e karşı Aryanizm eleştirisi veya Ortodoksi savunusu esere sonradan eklenmiş gibi durmaktadır. Çünkü Eserin IV. Kitabının 5. Bölümü Nerses'in elçi olarak gidişine kendi tarzında kısa bir giriş yapmıştır. Ardından 5-10. Bölümlerde P'avstos'un eserinin genel basit ve yüzeysel ifadelerinin aksine ayrıntılı ve deruni anlamlar içeren teolojik bir metin yerleştirilmiştir. Sonra, 11. Bölümüne girişte elçi gitme olayı tekrar aktarılırken P'avstos'un genel tarzına uygun şekilde heyetkilerin isimlerinin de bulunduğu bir metin verilmiştir (Բնկալոյն, 2003, IV/5-11). Bu ve bunun dışında Nerses'in yüceltilmesi ve mucizevi bir karakter olarak sunulması söz konusudur. Fakat yüceltmeler ayıklandığında Nerses'in hayatı, kişiliği ve faaliyetleri hakkında açık ve daha gerçekçi bir veri oluşturmak mümkündür.

Aziz Nerses'in doğumu, çocukluğu ve gençliği Kayseri'yle ilişkilidir. Bunun sebebi atası Aziz Grigor Lusavoriç'in Kayseri'de yetişmesi, evlenmesi ve çocuk sahibi olmasıdır. Bu, aynı zamanda Nerses'in soyuna ve milletine de ışık tutar. H'orenatsi, Grigor'un soyunun Ermeni Arşakunileri ve İran Arşakunileri (Arsakidler) ile aynı soydan gelip Partlı olduklarını belirtir. Buna göre Arşak'ın Antiokos'u öldüren torunu Büyük Arşak kardeşi Vağarşak'ı krallığında ikinci belirlediğinde kendisi Bahl'a yerleşmiş ve bu nedenle Pahlavlar, kardeşinin soyu ise Arşakuniler diye isimlendirilmiştir. Büyük Arşak'ın torunlarından Arşavir'in üç oğlu bir kızı vardır ve Grigor'un babası Anak, Arşavir'in oğlu Suren Pahlav'ın soyundan gelmektedir. Kardeşleri Artaşes ve Karen ile kız kardeşleri Koşm'un kocası ordu kralı Aspahapet de yine Pahlav diye anılmışlardır. Bu sebeple Grigor'un soyu Surenyan, Pahlav ya da Partev şeklinde tanımlanmıştır. Sasan'ın oğlu Ardeşir (Artaşir, 224) başa geçtiğinde Surenlere Ardeşir'in, Karenler ise düşmanı H'osrov'un yanında yer alırlar. Grigor'un babası Anak Pahlav'ın H'osrov'a suikast tertibi bunun üzerine doğmuştur. Suikast gerçekleşikten hemen sonra Anak'ın tüm ailesi katledilmiştir (Խոնրեւոյցի, 2003, II/68, 71-72 ; Ազգաբնակչոյն, 2003, 1/1-15, 2/1-23). Aileden geriye sadece küçük Grigor (Suren Pahlav) kalmıştır. Grigor'u kurtaran

Hıristiyan dadısı onu Kayseri'ye götürmüş ve bir Hıristiyan olarak yetişmesini sağlamıştır (Ազգաբաժնագրի, 2003, 3/1-15). Ermeni Kilisesi'nin ve Grigorik soyun Kayseri bağlantısı böyle başlamıştır. Aziz Grigor'un ruhani lider olmadan önce Kayseri'deyken iki oğlu olmuştur; Vrt'anes ve Aristakes. Aziz Nerses Vrt'anes'in oğlu Husig'in oğlu At'anagine'nin oğlu olup beşinci göbektir (Seyfeli, 2015a, ss. 60, 167n). Aziz Grigor'la başlayan Kayseri geçmişi, hem Ermeni Kilisesi ruhani liderinin başpiskopos takdisi hem de Grigorik soyun özellikle dini eğitimi noktasında önemli bir yerde durmaktadır.

Nerses'in doğum yılı hakkındaki genel kanaat 329'dur. Çünkü büyükbabası Patrik Yusik'in 347'de öldürüldüğü ve makam boş kaldığında Nerses'in on sekiz yaşında olduğu bilinmektedir. Nerses, Yusik'in oğlu At'anagine ile Ormanyan'a göre Ermeni Arşakuni Kralı Tiran (y. 338/39-350)'ın kızı olan Bambiş'in oğludur (Օրմախան, 2001, 108). P'avstos, Nerses'in dedesi Yusik'in Kral Tiran'ın kızıyla evlendiğini, diğer taraftan babası ve amcasının Kral'ın kız kardeşleriyle evlendiklerini söylemiştir (Բնագրի, 2003, III/5, 15). Bu durumda son ikisinin teyzeleriyle evlenmesi mümkün olur. Dolayısıyla bunun zıttı olması gerekir. Nihayetinde İran Krallık soyuyla kan bağı bulunan Nerses'in annesi kanalıyla Ermeni krallık soyuyla ilişkisinin bulunması söz konusudur.

Nerses'in çocukluğu ve gençliği hakkında neredeyse hiç bilgi yoktur. Büyükbabası Yusik öldürüldüğünde Kayseri'de eğitimdeydi. Bu sırada patriklik makamına Nerses'in babası At'anagine ve amcası Pap getirilmek istenmiş, fakat dinden ve Kilise'den uzak olmaları bir yana ikisi de bu yolda 349'da ölmüşlerdir (Օրմախան, 2001, 113). P'avstos, onların Tanrı'nın buyruklarıyla alay edip küçümser haldeyken Rab'bin meleğinin onları çarptığını söylemiştir (Բնագրի, 2003, III/19). Boş olan makama Aştişat'lı yaşlı P'ar'en (P'arnerseh) (Խորհրդագրի, 2003, III/16) seçilmiş ve Kayseri'de takdis edilmiştir (Բնագրի, 2003, III/16). Genel kanaate göre Yusik'in ölümünden bir yıl sonra 348'de seçilmiş ve ruhani liderliği 352'ye kadar dört yıl sürmüştür (Օրմախան, 2001, 112; Ayrıca bk. Օրմախան, 1861, LXXI). Yaşlı P'ar'en'in ölümünden sonra Aziz Nerses'in ruhani liderliğine kadar makam yine boş kalmıştır. Ancak P'avstos, P'ar'en'den sonra Ağbianos soyundan Şahak'ı yerleştirmiştir, hatta Büyük Ermenistan'ın katoğikosu seçildiğini ve Kayseri'de takdis edildiğini söylemiştir (Բնագրի, 2003, III/17). Fakat H'orenatsi ya da diğer klasik kaynaklar P'ar'en ile Nerses'in arasına birini yerleştirmezler. Bu nedenle araştırmacılar Nerses'ten bir yıl önce Şahak'ın makamda ruhani lider olarak değil vekaleten bulunduğunu kabul ederler (Օրմախան, 2001, 115; Ayrıca bk. Garsoian, 1987, ss. 883-895).

Aziz Nerses'in ruhani liderlik makamına seçilmesinden önceki liderlik makamında meydana gelen boşluğun ve özellikle babası ve amcasının dine uygun olmayan davranışlarının yol açtığı sıkıntılı ve karışık durum onun Ermeni Kilisesi'ndeki konumu ve önemini daha açık hale getirecek niteliktedir. Büyükbabası Yusik'in ölümüyle başlayan bu süreçte Nerses Kayseri'deydi. P'avstos, onun çocukluğundan beri Kayseri'de inançlı vardapetler, yani eğitilmiş ruhbanlar tarafından beslendiğini ve eğitildiğini belirtmiş ve sınıf arkadaşları tarafından sevildiğini eklemiştir (ԲՆԼԳԱՒՈՒՆ, 2003, IV/3). Sınıf arkadaşlarının genel itibarıyla akranları olan ve Kapadokyalı azizler diye bilinen Gregory of Nazianzus (d. 329), Gregory of Nyssa (d. 330) ve Basil of Caesarea (d. 330) olduğu kabul edilmiştir (ՕՐՆԱՄԱՆՄԱՆ, 2001, 116). Ancak hem Kayseri'deki yaşamı hem eğitimi hem de arkadaşları hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Fakat Nerses daima özellikle Basil ile ilişkilendirilmiştir (Garsoian, 2007, ss. 179-181). Fakat Nerses'in Basil ile tanışması mümkün değildir, çünkü Basil Atina'dan Kayseri'ye 355'te gelmiştir (*Saint Basil The Great*, 2023). Ayrıca bu tarihten sonra da görüşüklerine ihtimal verilmemektedir (Rousseau, 1994, s. 280).

Nerses'in evliliğinin de Kayseri'yle bağlantısı vardır. Kendisi gibi eğitim için Kayseri'de bulunan Sanduh't ile evlenmiştir. O, ordu komutanlık soyundan Vardan Mamikonyan'ın kızıdır. Biyografi yazarı, çiftin Kayseri'de birlikte büyüdüklarini ve eğitim aldıklarını, evlendiklerini ve Sahak adında bir oğullarının olduğunu söyler. Ancak üç yıl sonra Sanduh't Kayseri'de ölünce babası Vardan naaşını alıp Til kasabasına naklederek oraya gömmüştür (Պատմութիւն Սրբոյն Ներսեսի (Ա), 1853, s. 14; Ayrıca bk. Anonyme, 1869, II). H'orenatsi, P'ar'en'in ruhani liderliğe atanması öncesinde Nerses'in Aspion'un kızıyla evlenmek için Bizans'a gittiğini söylese (Խորենացի, 2003, III/16) de tek evliliği Sanduh't ile olup onun ölümünden sonra bekar kalmıştır. Ormanyan, oğlu Sahak'ın doğumunu 29 Eylül 348'e, Sanduh't'un ölümünü ise 349 civarına yerleştirmiş ve yirmi yaşında dul kalan Nerses'in Kayseri'de eğitimine devam ettiğini belirtmiştir (ՕՐՆԱՄԱՆՄԱՆ, 2001, 116).

Aziz Nerses Kayseri'deyken Tiran'ın yerine Arşak (350-y.o..364/367) 350'de kral olmuştur (Arşak'ın krallığa geçmesi konusunda bk. ԲՆԼԳԱՒՈՒՆ, 2003, III/20; Խորենացի, 2003, III/17). Nerses'in dayısı olan Arşak yeğenini Ermenistan'a getirmiştir. Amacı ruhani liderlik makamına geçirmek değildir. Biyografi yazarı, bu akrabalığa vurgu yaparak yeğenini onurlandırmak istediğini ve yeteneğinden faydalanmak için hazinelerinin mabeyncisi olarak atadığını belirtir (Պատմութիւն Սրբոյն Ներսեսի (Ա), 1853, s. 19; Anonyme, 1869, s. II; Karşılaştırmak için bk. ՕՐՆԱՄԱՆՄԱՆ, 2001, 117).

Aziz Nerses'in hayat hikayesinde Kral Arşak'la evlenecek olan prenses Olympias'ı İstanbul'dan getirmesi olayı yer alır. P'avstos, Olympias'tan Nerses'e ve İstanbul'a gitmesine değinmeden geç bir dönemde bahseder (ԲՆԼԳԱՒՆ, 2003, IV/15). H'orenatsi ise Arşak'ın Nerses'i elçi olarak göndermesi ve rehinelerin alınması olayına yerleştirir (ԽՈՒՆԻՒԱԳԻ, 2003, III/21). Araştırmacılar genel olarak, Ormanyan'da olduğu gibi, patrikliği öncesine 351'e tarihlendirirler (ՀԱՐՈՒՅՈՒՆԼՅԱՆ, 1982, s. 252; ՀՈՒԽԱՆՆԻՍԻԱՆ, 2001, s. 16). Bu olay, Prens Ablabius'un kızı prenses Olympias'ın Kral Arşak'la evlenmek üzere getirilmesi için Nerses'in İstanbul'a gitmesine dayanır. Buna göre İmparator Constans I (323-350) Olympias'la nişanlanmış, ancak evlenmeden ölmüştür. İmparatoriçe olan kız sıradan bir prensle evlenemeyeceğinden Grek-Ermeni ilişkilerini güçlendirmek için Ermeni Kralı Arşak'la evlenmesi istenmiştir. Nerses onu Ermenistan'a getirmiş ve Olympias Arşak'la evlenmiştir (ՕՐՆԱՒՆԻԱՆ, 2001, 117). Dolayısıyla olayın 351'de gerçekleşmesi daha muhtemeldir. Ayrıca oğlu Pap'ın çocukken 368'de tahta geçtiği düşünülürse bu tarih uygundur.

H'orenatsi, kral Arşak'ın üçüncü yılında, 353'te, Aziz Nerses'in Ermenistan başpiskoposu olduğunu söyler (ԽՈՒՆԻՒԱԳԻ, 2003, III/20). Nerses'in ruhani liderlik makamı için takdisi iki aşamada gerçekleşir. Çünkü o her ne kadar bekar olsa da henüz ruhbanlığa intisap etmemiştir. Bunun için babası At'anagine ve amcası Pap'ın takdis edilmeleri isteğinde (ԲՆԼԳԱՒՆ, 2003, III/15) olduğu gibi önce diyakos (*sarkavag*) takdisi gereklidir. Kralın yanında duran Nerses'ten herkes "*çobanımız olarak senden başka birisini istemiyoruz.*" diyerek onu ruhani lider seçmek istediklerinde o bunu kabul etmek istememiş ve önce kendisiyle ilgili olumsuz sözler söyleyerek layık olmadığını göstermeye çalışmıştır. Ardından "Siz kafir ve müstehcensiniz. Ben ne çobanımız olabilirim ne de günahlarımızı üstlenebilirim. Yapamam." Sözleriyle onların olumsuzluklarını dile getirerek vazgeçirmeye çalışmıştır. Ancak Kral Arşak, huzuruna getirilmesini istemiş, kraliyet kılıcını ondan almış, kaftanının yırtılmasını, saçlarının kesilmesini ve ruhbanlık elbisesinin giydirilmesini istemiştir. Ardından ismi P'avstos olan yaşlı bir piskopos çağrılmış ve diyakos takdisini gerçekleştirmiştir (ԲՆԼԳԱՒՆ, 2003, IV/3). Piskopos P'avstos, yazar P'avstos değildir. Çünkü biyografi yazarı bu piskoposu P'estos biçiminde isimlendirmiştir (ՊԱՍՏՈՆԻՐԻԼՆ ՄԻՐՅՈՒՆ ԵՒՐԱՆԱԳԻ (Ա), 1853, s. 23).

Nerses'in ruhani liderliğe geçişinin ikinci aşaması başpiskopos olarak takdisidir. Aziz Grigor'un Kayseri Kat'oğikosu Ğevondios tarafından Ermenistan'ın başpiskoposu (*k'ahanayapet*) olarak takdisinden söz eder (ԱԳԱՐԱՍԻՒՂԻՆՈՒ, 2003, 113/10-11). Ruhani liderlik takdisi Grigor'dan sonra, P'avstos'un bildirdiğine göre Kral Arşak'ın isteğiyle Ağdznik' ve Korduk piskoposlarının katılımıyla Ermenistan başpiskoposu olarak takdis edilen

Çonak'a kadar, Aristakes hariç, Kayseri metropolitlerince yapılmıştır (ԲՆԼԳԱՒՆ, 2003, III/12, 16, 17; IV/4, 15; Ayrıca bk. Seyfeli, 2015a, s. 63). Dolayısıyla Kayseri'de takdis edilen son ruhani lider Nerses'tir.

Takdis için Kayseri'ye bir heyetle gitme P'avstos'un bahsettiği her ruhani lider için geçerliymiş gibi görünmektedir. Biyografi yazarı onun Nerses'le ilgili bilgilerini takip ederek dört bin atlı, 26 nah'arar (bey, bakan) ve 13 piskopos eşliğinde gidildiğini belirtmiştir (Պատմութիւն Սրբոյն Ներսէսի (Ա), 1853, ss. 24-26). Kayseri'de takdisin Ermeni Kilisesi'nin Grek Kilisesi'ne bağlılığını her daim gündeme getirmesi söz konusudur. Bazı araştırmacılar bu ilişkinin bağlılık olmadığını belirtmişlerdir (Օրմուտեան, 2001, 62, 120; Seyfeli, 2015a, ss. 63-64). P'avstos'a göre Nerses'in takdisini başpiskoposların başı (*ark'episkoposapet*) Eusebius yapmıştır ve Basil de papazların başı (*yeritsapet*) olarak bulunmuştur. İkinci bir konu takdise geçilirken bir kumrunun Basil'in üzerinden Nerses'in başının üzerine konmasıdır (ԲՆԼԳԱՒՆ, 2003, IV/ 4). Öncelikli olarak Kayseri başpiskoposunun Eusebius (362-370) olması mümkün görünmüyor. Çünkü o, Dianus'un halefi ve Basil'in selefidir (Օրմուտեան, 2001, s. 120; Ayrıca bk. Cheney, t.y.; Fatti, 2011, s. 347). Ayrıca Basil 363 öncesinde Kayseri dışındaydı ve 362'de muhtemelen Eusebius'un seçiminde rol oynadı ve 365'te rahip olarak atanarak ona piskoposlukta bir görev verildi (McSorley, 1913; Ayrıca bk. Temiztürk, 2016, s. 42). P'avstos'un bilgileri 363-364 tarihlerine denk gelebilir, ancak Nerses'in kronolojisinde takdis tarihi 353'e uygundur. İkinci konu kumru olayıdır ve yüce bir baştan yükselip alt seviyede birinin üzerine konması gibi sembolik bir anlam taşımaktadır. Ormanyen, bunu P'avstos'un da bir Yunan olmasını ima ederek Yunan küstahlığı olarak değerlendirmiştir (Օրմուտեան, 2001, 120). Fakat, P'avstos'un anlattığı birçok Kayseri'de takdis olayından sadece Nerses'inkine yüceltme anlamlı bir olay yerleştirmesi genel anlamda Nerses'i övmesine paraleldir ve bu durum da olağandır.

Nerses'in ruhani lider olarak ilk büyük ve önemli faaliyeti 354'de Aştişat'ta bir konsil toplaması olmuştur. Bu, Ermeni Kilisesi'nin ilk açık yerel konsilidir. Aştişat Konsili'nin tarihi Ecmiatzin Kot'oğikosluğu'nun resmi yayınlarında 354 olarak görünmektedir (Օրմուտեան, 2001, 121; Հովհաննիսյան, 2001, s. 16). Ancak 356'da gerçekleştiğine dair yaygın bir kanaat de vardır (Կասովայան, 1974, s. 493; Հարությունյան, 1982, s. 252; 365 tarihi için bk. Մխիթարեանց, 1874, s. III).

Aştişat Grigorik soyun kendi mülkü olan bir Taron şehridir. Aynı zamanda Aziz Grigor'un Pagan tapınaklarını yıktıktan sonra ilk ve ana kiliseyi inşa ettiği yerdir. Aziz Nerses'in de patriklik işlerinden uzak olduğu zamanlarda ikamet ettiği merkezdir. Bu dönemde patriklik makamı belli bir şehirde değil, kralın ikamet ettiği başkentlerde, özellikle Artaşat'ta idi (Seyfeli,

2015a, ss. 98-103). Dolayısıyla Aştişat'ta konsil yapılması dönemin şartlarına uygundur. Nerses'in ilk iş olarak konsil toplaması ciddi ve önemli bir değişikliğin işaretidir. Bu değişikliğin anlamı dönemin şartları içerisinde değerini açığa çıkarmaktadır. Ermeni coğrafyası iki büyük güç olan Roma ile İran sınırında ara bölge olması ve sürekli savaflara maruz kalması, Ermenilerin yaklaşık elli beylikten oluşması ve sürekli aralarında mücadeleler ve bölünmeler meydana gelmesi, Ermeniler arasında Hıristiyanlığın henüz tamamıyla kabul edilip tüm topluma yayılmaması ve bu dört yönlü siyasi emeller yanında dini farklılıklar, yani Hıristiyanlığa yeni geçmiş Roma, Zerdüştü İran ve Ermenilerin yakın Pagan geçmişi arasında her daim gelgitlerin yaşanması (Seyfeli, 2015a, ss. 28-30) Nerses'in faaliyetlerinin anlam ve önemini ortaya çıkarmaktadır. Aştişat Konsili'nde alınan kararlar da bu gelgitli yaşama işaret etmektedir. Konsilde yakın akrabalarla evliliğin, aynı soydan aileler arası karışık evliliğin, yenge-baldız/gelinlerle ilişkilerin (evliliğin), ölümlerin ardından aşırı matem ve dövünmenin yasaklanması gibi kararlar alınmıştır (Iunpñuugh, 2003, III/20; IV/4).

Aziz Nerses'in konsil sonrası patriklik yaşamına ilişkin kaynaklar özellikle kronolojik açıdan karmaşık veriler barındırır. Orbelyan, onun yirmi yıl görev yaptığını kaydetmiştir (Orpñuugh, 1861, LXXI). Bu durumda 353-373 tarihleri uygun görünmektedir. Nerses'in ilk yılları, Aştişat Konsili ve kararlarında olduğu gibi barış, kalkınma ve refah içerisinde geçmiştir. Kraliyet ile patriklik arasında bir uyum olduğu da söylenebilir. Ancak 360'a yaklaşırken ilişkiler bozulmaya başlamıştır. Aynı şekilde Aziz Nerses'in hayatına dair veriler de daha karmaşık hale gelmiştir. Onun hakkında klasik Ermeni kaynaklarından P'avstos, H'orenatsi ve biyografi yazarında farklı anlatımlar söz konusudur. Nerses'in yaşamına dair verilerde tarih, kronoloji, olay sayısı bakımından tutarsızlıklar vardır. Bu süreçteki anlatılar Nerses'in İstanbul'a elçi olarak gitmesi, makamından uzaklaşarak nispeten inzivaya çekilmesi ve ölümü konularına odaklanmıştır.

Nerses'in 20 yıllık patriklik süresinde önce yenilik ve kalkınma, ardından bölgeye has bir karmaşık süreç yaşanır. Bu süreçte Ermeniler, Roma ve İran coğrafyanın kaderinde etkilidirler. İki büyük güç Roma ve İran, ezeli düşman olup savafları çoğunlukla iki ülkenin sınırını ifade eden Ermeni coğrafyasında gerçekleşir. Ermenilerin krallık ve ruhani liderlik soyunun aslen İranlı olması gibi nedenlerle İran'a kadimden beri yakınlıkları vardır. Bunun yanında ne Roma topraklarına ne de Ermenilere tam olarak yerleşemeyen Hıristiyanlık vasıtasıyla Roma'yla dini birliktelikleri söz konusudur. Bu hususlara Paganizmin etkisini sürdürdüğü Ermenilerin beyliklerden oluşan bir siyasi ve sosyal yapıya sahip olmaları nedeniyle beylerin çıkar

çatışmaları da eklendiğinde Ermeni coğrafyasının kaygan bir zemine sahip olup sürekli gelgitlerin, aldatmanın, taraf değiştirmenin, cinayetlerin vs. olduğu kargaşa ortamını ifade eder. Nerses'in patrikliğinin ilk döneminin Aştişat Konsili'yle birlikte bir düzen ve reformla geçtiğini, ruhani liderlik ile siyasi liderliğin, Nerses'le Kral Arşak'ın, uyum içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Ancak karmaşık bir sürece gebe olduğu da ifade edilebilir. Çünkü Arşak'ın davranışlarının değiştiğini gösteren bazı beylerle ilgili olumsuz gelişmeler de başlamıştır. Ormanyan, bundan sonrası için bir kronoloji oluşturmuştur. Buna göre 359 yılı bir dönüm noktasıdır. Daha önce Kral Tiran döneminde oğlu Gnel ve Trdat ile ilk torunu Tirith Roma tarafından rehin alınmış ve Trdat öldürülmüştür. Arşak'ın hükümdarlığında diğer ikisi serbest bırakılır. Bunun üzerine Gnel'in eşi P'ar'andzem'i kendine eş yapmak isteyen Arşak, av sırasında Gnel'in öldürülmesini sağlar. P'ar'andzem Nerses'e ulaşır ve bunun üstüne Nerses'in meşhur laneti Arşak'ın üstüne yağar. Hemen V. Yüzyıl sonlarında yazan tarihçi Ğazar P'arpetsi, Aziz Nerses'in lanetini Gnel'in öldürülmesiyle ilişkilendirmiştir (Փարպեցի, 2003, XV). Fakat ardından sırasıyla Tirit' cinayeti ve Olympias'ın öldürülmesi gelir. Pap'ın annesi Olympias bir köy rahibi tarafından öldürülür ve yerine yaklaşık 360'da P'ar'andzem kraliçe olur (Օրմանեան, 2001, 126-130). Bu karmaşık sürecin başında Gnel'in öldürüldüğü 359 tarihinde Nerses de Arşak tarafından görevinden alınmıştır (Dedeyan, 2015, s. 151). Bu çekilme patriklikten azledilme değildir, çünkü kral da olsa böyle bir yetkisi yoktur. Bunun için ruhani anlamda bir uzlet olsa da Nerses Kilise işleriyle ilgilenmeye devam etmiştir. O, bu sürede Grigorik soyun yurtluklarından birisi olan Aştişat'a çekilmiştir (Բնագրւն, 2003, IV/15). Burası Roma sınırları (Batı Ermenistan) tarafındadır. Nerses Vaspurakan vilayetini dolaşarak Kilise'nin düzeniyle ilgilenmeye devam etmiş, mesela Virs'te kilise onarmıştır (Պատմութիւն Սրբոյն Ներսէսի (Ա), 1853, s. 49). Bazen Ermeni coğrafyasından çıktığına, mesela Urfa'ya gittiğine dair bilgiler de vardır (Պատմութիւն Սրբոյն Ներսէսի (Ա), 1853, s. 66). Ormanyan, makamdan uzaklaşmanın 359'daki Gnel suikastından 363'te İmparator Julianus'un ölümüne kadar dört yıl devam ettiğini ileri sürer (Օրմանեան, 2001, 131; Ayrıca bk. Հարութիւնյան, 1982, s. 252; Grousset, Nerses'in ayrılış yıllarına, 359-363 arasına, Çonak'ı yerleştirir. Bk. Grousset, 2005, s. 132).

P'avstos, Nerses'in makamından çekildiği dönemde Çonak'ın takdisi için bütün piskoposların çağrıldığını, ancak sadece Ağdznik' ve Korduk piskoposlarının geldiğini ve onu başpiskopos olarak takdis ettiklerini söyler (Բնագրւն, 2003, IV/15). Biyografi yazarı ise bunu destekleyici bilgiler verirken takdisi yapan üç piskopos adı verir: Georg Gar'ni, Tacat Ağdzneats ve Simeon Andzevatseats (Պատմութիւն Սրբոյն Ներսէսի (Ա), 1853, s. 66). Bu olay ruhani lider

takdisinin bundan sonra Ermeni ruhbanlarınca yapılması anlamına gelmektedir. Ormanyan, çekilme sırasında veya makamın boş kaldığı dönemlerde, Ağbianos soyundan Şahak (352-353)'in (ԲՆԼԳԱՒՆ, 2003, III/17) makamda vekil olarak kaldığı düşüncesindedir. Bunu, Nerses'in ölmediğini, makamı reddetmediğini, dolayısıyla atama için makamın boş kalmadığını ileri sürerek destekler. Ayrıca, Çonak'ın adeta kayıp birisi olduğunu ve bu ismin Şahak ismiyle ses benzerliği bulunduğunu ileri sürerek aynı kişi olduklarını, Nerses'ten önce ve Nerses'in yokluğunda iki kez defa daha vekalet ettiğini ve Nerses'ten sonra başpiskopos seçilerek Şahak Manazkertatsi adıyla ruhani lider olarak takdis edildiğini belirtir (ՕՐՆԱՒՆԵԱՒ, 2001, 132).

Roma tahtına 363'te Julianus ölünce yerine ortodoks bir Hıristiyan olan Jovianus (363-364) geçer. Ormanyan bu dönemin Ermenilerin Roma'ya yakınlaşmasına uygun olduğunu düşünür. Bu nedenle Arşak'ın Taron Aştışat'taki Nerses'in yanına gitmesini (ՊԼԱՍՈՒՆԻՔԻԼՆ ՍԻՐԻՅՆ ԵԼՔԻԼՆԻ (Ա), 1853, s. 51) 364'e yerleştirir. Buna göre Arşak, İstanbul'a Nerses'in elçiliğinde dostluk ilişkileri geliştirmek ve savunma yolları oluşturmak için bir heyet gönderme kararı alır (ՕՐՆԱՒՆԵԱՒ, 2001, 134). Heyet hakkında uzun bir liste veren P'avstos Valens (364-378)'e gittiklerini belirtir (ԲՆԼԳԱՒՆ, 2003, IV/11). Ormanyan, yola çıkıldığında Jovianus'a gidildiğini ancak onun boğularak öldüğünü, dolayısıyla heyet ulaştığında tahtta Valens'in oturduğunu ileri sürer (ՕՐՆԱՒՆԵԱՒ, 2001, 134).

Elçilik olayını anlatan klasik Ermeni kaynaklarından P'avstos, biyografi yazarı ve H'orenatsi'nin her biri konuyla ilgili farklı bağlam, kronoloji ve bilgilere sahiptir. Ancak, heyetin Valens'e ulaştığı, Nerses'in sekiz dokuz ay kadar ıssız bir adaya hapsedildiği, orada canlı kalmayı başaran Nerses'in ülkesine döndüğü temel anlatıdır (ՕՐՆԱՒՆԵԱՒ, 2001, 135; Garsoian, 1969, ss. 149-151). Ormanyan elçilik görevinin 364'te gerçekleştiğini ve Aziz Nerses'in dokuz aylık bir aradan sonra 365'te döndüğünü ifade eder (ՕՐՆԱՒՆԵԱՒ, 2001, 136; Harut'yunyan da elçilik tarihini 364'e yerleştirir. Bk. ՀԱՐՈՒՔՅԱՆԻՅԱՒ, 1982, s. 262). Garsoian ise konuyu Yunan kaynaklarında geçen Constantius'a mektup götüren İran elçisi Narses (Marcellinus, 1894, XVII/V:1-15) ile ilişkili olarak ele almayı hedeflediği çalışmasında 359'u bir dönüm noktası görüp Nerses'in ayrılışını bu tarihe yerleştirmiş ve dokuz yıl sonra Pap'ın başa geçmesiyle, yani ortamın müsait olmasıyla 368'de makamına geri döndüğünü ileri sürmüştür (Garsoian, 1969, ss. 156, 32n). Ancak her ne kadar kronolojik olarak hem kendi içinde tutarsızlıklar hem de birbirinden farklılıklar içerseler de P'avstos, biyografi yazarı ve H'orenatsi'nin anlatmış oldukları Nerses'in elçilik görevinin Pap dönemine yerleştirilmesi mümkün görünmüyor.

Elçilik görevi hakkında P'avstos ve biyografi yazarı olağanüstülükleri öncelemişlerdir. P'avstos, Nerses'in Valens'e karşı ortodoks inancı anlatması hem oldukça uzundur hem de bu fikirlerin ancak geçmişte olup bitenlere yerleştirilip yedirildiğini gösterir niteliktedir. Nerses'in sürülmesine neden olan Valens'in hasta oğlunu iyileştirmeme hadisesi de (Բնագրի, 2003, IV/5-10; Պատմութիւն Սրբոյն Երեսնի (Ս), 1853, ss. 53-62) yine araya yedirilmiş gibi görünüyor. Çünkü benzer bir anlatı P'avstos'un önemseyerek yücelttiği Aziz Basil'le ilgili olarak da yer almaktadır (Petin, 1850, s. 369). Dolayısıyla P'avstos'un bunu kendi anlatısına dahil etmesi pek muhtemeldir.

Arşak, Nerses'in yokluğunda, muhtemelen 364'te, Arşakavan isimli bir şehir kurdurur. Şehre ülkenin her yerinden her çeşit suçlu akın eder. Adeta bir suçlular şehri olur. Nerses'in ayrılmadan önce Bagrevand ve Arşarunik piskoposluğuna atadığı ve yokluğunda tüm denetim işlerini emanet ettiği, yani vekil bıraktığı H'ad Garnetsi, Arşak'ı uyarır, ancak fayda etmez (Իտրեւացի, 2003, III/31; Բնագրի, 2003, IV/12). Nerses döndüğünde Arşak dahi onu karşılarsa da durumu öğrenir ve Arşak'ı uyarır, şehrin yıkılmasını ve gerekirse şehri adaletle yeniden kurmak istediğini belirtir. Kral onunla alay eder. Nerses ruhani liderliği bırakmadan makamından ve kraldan uzaklaşır ve ülkenin Kilise işleriyle meşgul olur. Ancak fazla zaman geçmeden şehir hastalıkla boğuşur, 20 bin kişi ölür (Բնագրի, 2003, IV/13; Biyografi yazarına göre 18 bin kişi ölür. Bk. Պատմութիւն Սրբոյն Երեսնի (Ս), 1853, s. 65). Olayı Bizans elçiliği öncesine yerleştiren H'orenatsi ise bazı Ermeni beylerinin güçlerini birleştirerek şehri yıktıklarını, bebekler haricinde herkesin öldürüldüğünü ve bebeklerin bakımını Nerses'in üstlendiğini belirtmiştir (Իտրեւացի, 2003, III/27). Bu akla uygundur. Ormanyan Arşakavan'ın yıkılışını 366 yılına yerleştirmiştir (Օրմուտեան, 2001, 138).

367'de İran Ermenilere saldırmış, bu nedenle Roma alarma geçince bunu fırsat bilen Muşeg Mamikonyan Arşak'ın rehine tutulan oğlu Pap'ın Valens tarafından iade edilmesini sağlamıştır (Garsoian, 1997, s. 90). İran'ın Ermeni coğrafyasında işgaller başlattığı (Marcellinus, 1894, s. 426) ve Arşak'ın Nerses ve beylere katıldığı dönemde Ermeni ordu komutanı Vasak Mamikonyan'dır. Ardından sayısız saldırı gerçekleşmiştir (Օրմուտեան, 2001, 140). Direnci kırılınca Nerses, İran'a karşı Bizans'ın yardımını beklemeyi teşvik etmiştir (Բնագրի, 2003, V/4). Ancak bazı beyler Şapur'un anlaşma teklifini kabul edince bundan cesaret alan Arşak İran generaliyle görüşmelere başlamıştır. Böylece Tizbon'a gitmeyi ve generalin onu Şapur ile tanıştırmasını kabul eder. Ormanyan bu olayı 368'e yerleştirmiştir (Օրմուտեան, 2001, 141). Böylece İran'a giden Arşak hapsedilir. Hatta eşi Par'andzem'in de İran'a gelmesi sağlanır

(Խոսրեւացի, 2003, III/34). Arşak bir yıl sonra 369'da esarete ölür. Nerses'in faal olarak yer aldığı İran'la savaş yaklaşık üç yıl sürmüştür (Օրմուսեան, 2001, 142).

Arşak esaretteyken daha önce 363'te Bizans'ın rehin aldığı genç Pap 368'de kral olur. Bu, yeni ordu komutanı Muşeg Mamikonyan ile Patrik Nerses'in yardım istedikleri İmparator Vasil'in prenses Olympias'ın oğlu Pap'ı krallığa uygun görmesiyle gerçekleşmiştir (Օրմուսեան, 2001, 143, 152). Nerses'in patriklik işlerine geri dönmesi muhtemelen Pap'ın krallığıyla, 368'de başlamıştır. Çünkü Pap ile birlikte İran'a karşı devam eden savaşlara katılmıştır. Kral Pap, Patrik Nerses ve Komutan Muşeg İran'ın kuşattığı Artager kalesini 14 ay süreyle savunmuşlardır. Ancak 369'un ikinci yarısında kale düşmüştür (Օրմուսեան, 2001, 144). Dzirav savaşından sonra savaşların kısmen durduğu sakin dönemde Nerses, hayatının son yıllarında kendisini tekrar Kilise işlerine vermiştir. O, yıkılan harabeleri onarmaya ve ayağa kaldırmaya, din adamlarını düzenlemeye, hayır kurumları kurmaya, vaazlar ve öğütler vermeye devam etmiştir (Օրմուսեան, 2001, 150).

Nerses'in hayatının son yıllarında kral Pap da dine karşı saygısız ve uygunsuz davranışlar içerisine girmiştir. P'avstos'a göre Nerses, Pap'ı uygunsuz davranışları hakkında uyarılmış, onu kınamış, hatta üç ay kiliseye girmesini yasaklayan önlemler almıştır (Բնկալի, 2003, V/23). H'orenatsi, Nerses'in onu suçlaması ve ayıplaması nedeniyle Pap'ın ona kötü gözle baktığını ve bir kötülük yapmayı düşündüğünü söyler (Խոսրեւացի, 2003, III/38). P'avstos'a göre de Pap, Nerses'e kırgındır ve onu öldürmek ister, ancak herkes tarafından saygı gören ve sevilen Nerses'e açıkça zarar vermesi durumunda kendi askerlerinin dahi onu öldürmesinden korkar (Բնկալի, 2003, V/23, 24). H'orenatsi ise İmparator Theodosius (379-395) yüzünden Nerses'e açıkça bir zarar veremediğini belirtmiştir. Böylece iki kaynak da Nerses'in sinsice öldürüldüğü fikrine delil getirmeye çalışmışlardır (Խոսրեւացի, 2003, III/38). H'orenatsi'nin gösterdiği gerekçede imparatorun Theodosius olması mümkün görünmese de Pap'ı tahta çıkaran Roma'nın tesir etmesi akla uygundur.

Aynı kaynaklar Pap'ın planlı bir şekilde Nerses'i Yekegeats eyaletinde H'ah' isimli köydeki malikanesine davet ettiğini söylerler. Onu kendi krallık tahtına oturttarak saygı gösterir gibi yapar. Ancak ona sunduğu şarap zehirlidir. Böylece Nerses zehirlenir. P'avstos'a göre Nerses bunu anlar ve onu kurtuluş kasesi olarak kabul ettiğini ve açıkça öldürülmesini emretmenin kralla yakıştığını söyler. Bunu yapanlar için Tanrı'dan bağışlama diler. Ardından konakladığı yere gider. Orada bulunan beyler, ordu kumandanı Muşeg ve hadım ağası Hayr Nerses'i evinde ziyaret ederler. Tunüğünü açtığında kalbinin üzerinde küçük bir somun büyüklüğünde mavi bir şişlik görürler. Ona panzehir teklif ederler, ama Nerses Mesih'in emirlerini bildirirken ölmek,

yani şehit olmak istediğini belirterek reddeder. Ayrıca dinsiz ve saygısız dünyadan kurtulacağı için mutlu olduğunu söyler. Öğüt vermeye devam eden Nerses'in yaklaşık iki saat sonra ağzından kan gelmeye başlar. Ruhumu kabul et Rab İsa Mesih diyerek ölür. Naaşı yakınlardaki Grigorik soyun kendi yurtluğu olan Til köyüne yerleştirilir. Kral Pap ise sanki kendisi yapmamış gibi cesedi şehitlerin mezarına gömer (Բնագրի, 2003, V/24; H'orenatsi de Pap'ın kendisi yapmamış gibi cesedi çıkardığını ve Til'e gömdüğünü belirtir. Bk. Խորհրդագրի, 2003, III/38). Biyografi yazarı aynı hikâyeyi daha geniş şekilde verirken beylerin isimlerini detaylandırır. Ancak dikkat çeken temel nokta hikâyeyi Nerses'in laneti konusuna paralel işlemesidir. Ayrıca Nerses'in ölmeden önce Mamikonyanların evini kutsadığını, oradan kiliseye gittiğini ve başrahip sandalyesine oturarak uzun bir dua ettiğini ekler (Պատմութիւն Սրբոյն Ներսեսի (Ա), 1853, ss. 89-112; Aynı eserin kısa versiyonu için bk. Պատմութիւն Սրբոյն Ներսեսի (Բ), 1853, ss. 20-25).

Nerses'in ölümü hakkında farklı bir fikir vardır. Bu fikir klasik metinlerin verdiği kalbinin üzerindeki mavi lekeden dolayı zehirlenerek öldürülmediği, ancak Kayseri'de iken tüberküloza yakalandığı ve ölüm sebebinin bu olduğu yönündedir (Հարութիւնյան, 1982, s. 262). Zehirlenmediğini savunan bazı araştırmacılar fikirlerini Pap'ın onun için ağlaması ve muhteşem bir cenaze töreni düzenlemesiyle desteklemişlerdir (Aslan, 1928, s. 196). Ancak yirmi yıldan fazladır tüberküloz olan birisinin yaşamına hastalığın etki etmemesi, belirtiler göstermemesi mümkün değildir. Ayrıca bu karmaşık dönemde Arşak ve Pap'ın yaptıkları düşünüldünce bir kralın bir din adamını öldürmek istemeyeceğini söylemek imkan dışıdır. Ormanyan, Nerses'in ölüm tarihini 373 olarak hesaplamıştır (Օրմանյան, 2001, 125, 136, 155). Nerses'in hayatı kronolojik olarak tablodaki gibi oluşturulmuştur.

Tablo 1. Aziz Büyük Nerses Partev'in Hayat Kronolojisi	
329: Kayseri'de doğdu	359-363: I. görevden uzaklaştırılma
347: Kayseri'de Sanduh't ile evlendi	364: Elçilik göreviyle gittiği İstanbul'da esir tutuldu
348: Oğlu Sahak doğdu	365: Esaretten Ermenistan'a döndü ve II. makamından uzaklaştırılma
349: Eşi Sanduh't öldü	366: Arşakavan şehri yıkıldı
351: Ermenistan'da mabeynci oldu ve Olympias'ı İstanbul'dan getirdi	368: Arşak İran'a esir olunca Pap kral oldu, Nerses makamına döndü ve İran'a karşı savaşa katıldı
353: Ermenistan Patriği oldu	369: Kral Pap ile arası açıldı
354: Aştışat Konsili'ni topladı	373: Zehirlenerek öldürüldü

2. Nerses'in Kişiliği Ve Faaliyetleri

Büyük Nerses'in dini kişiliği ve buna bağlı faaliyetlerinin seviyesi ve derinliğinin anlaşılması dönemin dini, sosyal ve siyasi şartlarına konjonktürel bir bakışla mümkündür. Bu şartlar Ermeni coğrafyasında belirsizlikler, değişkenlikler ve istikrarsızlığın hüküm sürdüğü bir ortama yol açmıştır. Bu şartlar ve ortamın oluşmasında birçok güç etkilidir. Siyasi güçler Roma İmparatorluğu, Sasani Devleti, Ermeni Krallığı ve Ermeni beylikleridir. Dini güçler Roma Hıristiyanlığı, Ermeni Hıristiyanlığı, İran Dini (Düalist Zerdüştilik) ve Hıristiyanlık öncesi Ermeni Dini'dir. Sosyal güç ise bütün bunların hareket alanını oluşturan halklar ve ileri gelenleridir. Bu şartlar altında Ermeni Arşakuni krallığı mutlak hakimiyete sahip değildi. Bu durum iki büyük güç, Roma ve İran arasında daima değişkenliğe açıktı. P'avstos, iki büyük güç arasında kalmaya açıklayıcı bir örnek sunmuştur. Buna göre Şapur'a tutsak olan Ermeni ordu kumandanı Vasak Mamikonyan ona kendisini bir ayağı bir dağda diğeri başka bir dağda diye tanımlarken ağırlığını hangi tarafa verirse onu ezdiğini belirtir. Şapur'un bunların ne olduğu sorusuna cevabı ise biri sen diğeri Bizans imparatoru şeklinde olur (Բնկւն, 2003, IV/54). Ermeni coğrafyası Roma ve İran arasında sınır topraklarıydı ve iki güç arasındaki neredeyse hiç kesilmeyen savaşların cepheleriydi. Bu cephelerde çoğu zaman bu iki güçten birisine yaklaşan veya uzaklaşan Ermeni kralları ve beyleri de önemli rol oynamaktaydı. Hatta Roma-İran savaşının fiili sebeplerinin ve cephelerinin çoğunluğu bir şekilde Ermenileri doğrudan ilgilendiriyordu. İlgilendirmeyenler dahi doğrudan etkiliyordu. Ermenilerin bu iki güce yaklaşması veya uzaklaşmasında din önemli bir rol oynuyordu. Bu noktada, aynı zamanda belirsizliğe, değişkenliğe ve istikrarsızlığa yol açan yine dindi. Hıristiyanlık kristolojik tartışmaların yürüdüğü bu dönemde henüz kendi din olma serüvenini tamamlamamıştı. Bunun için yaklaşık bir asır daha gerekliydi. Roma ile Ermenistan arasında Hıristiyanlık birliği aralarında çekim gücü oluşturuyordu (Roma ve Ermenistan ilişkileri için bk. Baynes, 1910, ss. 625-643). Buna karşın Ermeniler kan birliği bulunan İran'ın dini yapısına yakın olan eski inançlarının etkisini sürdürüyorlardı ve henüz Hıristiyanlığı tam olarak benimsememişlerdi. Bu, siyasi ilişkilerde gel-gitlere yol açıyordu. Siyasi ve dini istikrarsızlık beylerin hırs ve çıkarlarıyla birleşince savaşın biçimini etkiliyordu. IV. Yüzyılın ortalarında bahsi geçen tüm güçler kana ve soya bağlı bir idare biçimine sahipti (Bournoutian, 2011, ss. 60-62; Dedeyan, 2015, ss. 150-154; Grousset, 2005, ss. 128-147). İran'da Arşakunilerin yerine Sasaniler geçmişti ve Zerdüştilik resmi devlet dini olduğundan beri yeni öğretilerini yerleştirmeye çalışıyordu. Ermeni Arşakunileri Hıristiyanlığı resmi devlet dini kabul etmişlerdi, ama hem üst düzeyde hem halk arasında henüz dini biçimlenme tamamlanmamıştı. Din adamlığı da krallık

ve ordu kumandanlığı gibi belli bir soyda ilerliyordu. Kiliseyi Grigorik soy ya da Ağbianoslar idare ediyordu. Ermeniler yaklaşık elli farklı beylikten oluşuyordu (Adontz, 1970, ss. 183-371). Beyliklerin oluşturduğu farklılık, güçlü bir siyasi erk olmadığı için Kilise'nin bağımsızlaşır sistemleştiği dönemde, hatta XI. Yüzyıl küçük Ermeni krallıkları döneminde dahi bir potada eritilememiştir (Seyfeli, 2015a, s. 133).

Aziz Büyük Nerses ruhani lider olarak Kilise'nin başına geçtiğinde bu belirsiz, değişken ve istikrarsız ortamda faaliyet yürütmüştür. Nerses'in kişiliği ve faaliyetleri hakkındaki temel klasik metin P'avstos'a aittir. O, Nerses'ten daima övgüyle bahsetmiş ve onu yüceltmıştır. Bunlardan ilki Nerses'in soyuna yüklenen değerdir. Bu değer, sadece aktaran P'avstos'a değil tüm ileri gelenlere aittir. Bu, ruhani lider seçiminden anlaşılmaktadır. Nerses kralı, beyleri, ordu kumandanı vs. ile Ermenilerin tüm ileri gelenlerinin isteğiyle ruhani lider seçilmiştir. O, Kayseri'de öğrenciliği ve kralın mabeyincisi (Պատմութիւն Սրբոյն Ներսէսի (Ա), 1853, s. 15) olarak çalıştığı dönemlerde sevilen birisi olmuştur. Nerses'in muhteşem ve harika (Բնագիր, 2003, III/15) olduğunu söyleyen P'avstos, onu uzun boylu, büyüleyici bir güzelliğe sahip, kıvrık saçlarıyla çekici, herkesçe beğenilen ve saygıdeğer bulunan, askeri eğitimde cesur, Tanrı'dan korkan, imanlı ve amelli, insancıl, saf, mütevazı, zeki, tarafsız, adil, alçak gönüllü, fakir aşığı, evliliğe sadık ve Tanrı sevgisinde mükemmel diye tanımlamıştır. Bu iyi ve güzel hasletlerin ve davranışların çocukluğundan beri kendisinde bulunduğunu ve askeri yaşamına da yansıdığını belirtmiştir. Ayrıca Nerses'in faaliyetlerinden de anlaşıldığı üzere o tam bir dimdik duran Tanrı adamıydı ve yoksulları ve mazlumları sever, onlara yardımcı olur, onları korur ve giysilerini ve yemeğini onlarla paylaşırdı (Բնագիր, 2003, IV/3; Պատմութիւն Սրբոյն Ներսէսի (Ա), 1853, s. 19).

Nerses, mütevazı birisidir ve ne para ne şöhret ne makam peşinde koşmamıştır. Görev verildiğinde de ondan kaçmamış ve gereği ne ise onu fazlasıyla icra etmeye çalışmıştır. Ruhani lider atanmak istendiğinde ülkenin en eğitilmiş ve bilinçli din adamı olduğunu bildiği halde kendisini göreve layık olmayan bir günahkar olarak göstermiş, ancak ısrar edilince devlet ricalinin günahkarlığının farkında olduğunu dile getirmiş, böylece görevi geri çevirmeye çalışmıştır (Բնագիր, 2003, IV/3; Պատմութիւն Սրբոյն Ներսէսի (Ա), 1853, ss. 20-21). Bu, daha göreve başlamadan dini eksikliklerin farkında olduğunu ve hataları ve günahları çekinmeden dile getireceğini gösteren bir tavidir.

P'avstos, Nerses'i hem mucizevi bir şahsiyet olarak sunmuş hem de mucizelerinden bahsetmiştir. Onun şahsını lütufla dolu, insanlara davranışlarını ise mucizevi diye tanımlamıştır. Bu lütuflarla mucizeler gerçekleştirdiğini belirtmiştir. Mucizevi bulduğu şeyler

ise hastaları iyileştirmesi, gerektiğinde hata yapanları doğru yola sevk etme gücü; hatasında inatçı olanları ilham vererek itaatkar olanları ise vaazlarıyla ikna etme gücüdür (ԲՆԼԳԱՒՆ, 2003, IV/4. Hastaları iyileştirmesi hakkında bk. (IV/13)). Mucizevi şahsiyet olarak gördüğü taraf, aslında insanlar üzerindeki olumlu etkisidir.

Nerses'in mucizelerine yaşanan sıradan olaylara mucizevi anlamlar yüklenmesi olarak bakılabilir. Ancak sıradan olaylar olsa bile esas olan sonrakilerin Nerses'i mucizevi bir şahsiyet olarak görmeleri ve daha çok laneti gibi mucizelerini hatırlamalarıdır. Nerses'in Arşak'a (krallık soyuna) lanetinin sebebi olarak P'avstos Arşak'ın suçlular şehri Arşakavan'ı inşası ve Gnel'i öldürtmesi olaylarını gösterir (ԲՆԼԳԱՒՆ, 2003, IV/13, 15). İkinci bir lanet olayı Hadımağası Hayr'ın ölümüyle ilgilidir ve P'avstos'a göre bu mucizenin sebebi kraliyet soyuna küfretmesidir (IV/14). Biyografi yazarına göreyse Nerses'in manastıra vakfettiği toprakları kıskanan Hayr krala söyleyerek ele geçireceğini iddia etmesidir (Պատմութիւն Սրբոյն Եւրպտի (Ս), 1853, ss. 41-42). Mucize olarak kabul edilen bu olaylar tarih boyunca etkisini sürdürmüş ve daima hatırlanmıştır. Bu hatırlamalar değer vermeyi, etkilenmeyi ve yaşamı biçimlendirmeyi sağladığı için tarihin yaşanmış gerçeklikleridir. Dolayısıyla, Kayseri'de takdisi sırasında bir güvercinin başına konması Mesih'te olduğu gibi Kutsal Ruh'un üzerine inmesini somut olarak ifade etmiyorsa da buna inananlar için gerçektir ve bu sebeple P'avstos bu olay üzerine ilahiler yazıldığını belirtmiştir (ԲՆԼԳԱՒՆ, 2003, IV/4). Ayrıca Nerses'in yaşamı saygı duyulan bir yaşam olmasaydı bu yüceltmelerin bugüne kadar sürdürülmesi mümkün olmazdı. Başka bir örnek de öldüğü vakitte Aziz Daniel'in dağlarda mağaralarda münzevi yaşam sürdüren öğrencileri Süryani Şağita ile Epip'an'ın Aziz Nerses'i sanki bulutların üzerinde imiş gibi gördükleri mucizedir (ԲՆԼԳԱՒՆ, 2003, V/25-27; Չափաւն, 1784, II/L:2). Bu olay hem münzevilere hem Nerses'e olağanüstülükler atfederken aziz olmanın şartlarından birisi olan ölüm sonrasında mucizeler göstermeye de işaret eder.

P'avstos, Nerses'in faaliyetlerini iki şekilde sunmuştur. Birincisi doğrudan faaliyetlerini anlattığı yerlerdir. İkincisi ise ölümünden sonra Ermeni coğrafyasına hayatı boyunca faaliyetleriyle yerleştiği düzenin yıkılmasını anlattığı yerdir (ԲՆԼԳԱՒՆ, 2003, V/31). Aziz Nerses'in Kilise'yle ilgili faaliyetlerini biyografi yazarı, Kayseri'de takdisinden sonra dönüşünde Sivas'ta kiliseler inşasıyla başlatır (Պատմութիւն Սրբոյն Եւրպտի (Ս), 1853, s. 30). Ancak en önemli faaliyeti 354 Aştişat Konsili'dir. Konsillerin problemleri çözme hedefiyle kurulduğu göz önüne alınırsa bu konsil Nerses'in önemli faaliyetlerinin başında gelir. Konsil Grigorik soyun şahsi mülkü ve Aziz Grigor'un ilk kiliseleri inşa ettiği yer olan Aştişat'ta toplanır. Bu dönemde ruhani liderlik makamı, dolayısıyla ruhani lider kralla birlikte başkentte

ikamet etmekteydi (Seyfeli, 2015a, ss. 99-104). Ancak konsil başkent dışında başka bir yerde, P'avstos'un “*atalarının sinodik meclislerinin toplandığı yer*” diye tanımladığı Aştişat'ta bütün piskoposların ve ileri gelenlerin toplanmasıyla gerçekleşir (ԲՆԼԳԱՒՆ, 2003, IV/4).

P'avstos, konsili anlatırken Nerses'in hayatının geneline yayarak faaliyetlerini ve kişiliğini ortaya koymuştur. O, konsili Kilise'nin dünyevi düzenini uygulamak üzere inananlar meclisinin eşitlikçi bir şekilde toplanması olarak tanımlamıştır. Sonra inananlar meclisinin tanzim ve organize ettiğini, Kilise kanunları yaptığını ve konsil üyelerinin evlilik kanunları dışında münzevi bir topluluk gibi olduklarını söylemiştir. Ardından Nerses'in elçilerin Kilise kanunlarını genişlettiğini, rehberlik ederek herkesi yardımseverliğe ve iyiliğe sevk ettiğini, önce kendisinin yaptığını ve herkese aynı şeyi öğrettiğini belirtmiştir (ԲՆԼԳԱՒՆ, 2003, IV/4).

Aştişat'ta alınan Kilise kanunlarına uygun kararlar temel olarak evlilikle ilgilidir ve biyografi yazarı Ermenilerin pagan geleneklerini sürdürdüklerini belirtmiştir (Պատմութիւն Սրբոյն Եկեղեցւոյ (Ս), 1853, s. 42). Nerses döneminde önce Mesih'in gelişi ve diriliş ümidi tavsiyeleriyle aşırı yas ve ölenler için sınırsız ağıt günahı yasaklanır. Kilise kanunlarına uymayan evliliklerin yasal olduğu yönünde yalan söylenmemesi, evlilikte tarafların sadık olup aldatmamaları ve ihanet etmemeleri, özellikle yakın akrabalarla evlilikten ya da aynı soydan karışık evlilikten ve kız kardeş, yenge, gelin, baldız gibi yakınlarla evlilikten veya buna benzer her şeyden kaçınma emredilmiştir. Leş ve kan yemeyi ya da adet gören kadına yaklaşmayı yasaklayan Kilise kanununa tamamen uyma tavsiye edilerek Tanrı huzurunda bunların hepsinin kirliliği sayıldığı belirtilmiştir (ԲՆԼԳԱՒՆ, 2003, IV/4; Չափաւանգ, 1784, II/XLIV:5; Գեորգ-Մարտի, 1913, ss. 115-117). P'avstos, Nerses zamanında Kilise kanunlarının ihmal edilmediğini, hiç kimsenin ölümlerinin ardından şiddetle ağlamadığını ve aşırı derecede ağıt yakmadığını, ölüyü sadece gözyaşlarıyla mezmurlar okuyarak, kutsamalar, kandiller ve yanan mumlarla gömdüklerini; hiç kimsenin Kilise indinde evli olduğu karısını terk etmeye ya da başkasının karısını almaya cesaret edemediğini söylemiştir (ԲՆԼԳԱՒՆ, 2003, V/31).

Kilise'nin idaresini ilgilendiren bir husus da Nerses'in seçimidir. Hovhanne Katolikos, Nerses'in kralı ve beyleri içine alan bir meclis tarafından patrik statüsüne getirildiğini söylemiştir (Դրասխանաւթրոնի, t.y., XII/5-7). P'avstos'tan unvanı tam anlaşılmasa da tek lider olarak patrik konumunda olduğu söylenebilir. Kilise'yi düzenleme faaliyetleri de bunu destekleyici niteliktedir. Nerses, Kilise'nin idaresi konusunda öncelikli olarak barış ve restorasyona gitmiştir. Din adamlarının sayısı artarken Ermeni piskoposlarının saygınlığı ve onuru yükseltilmiştir (ԲՆԼԳԱՒՆ, 2003, IV/4). O, münzeviliği teşvik edip kardeşlik ülküsüne bağlı münzevi gruplar ve manastırlar oluştururken piskoposlar için özel merkezler ve papazlar

için özel evler kurmuştur (Գալուստեան, 1982, s. 44). Biyografi yazarı, Nerses öncesinde kenobitik münzevilerin ve piskoposların aileleriyle birlikte köy ve kasabalarda yaşadıklarını söylemiştir. Nerses, manastırlar inşa ettirmiş, prens ve generallerin mezarlarını yerleştirerek onlarla ilgilenilmesini sağlamış ve manastırlara köy ve çiftlikler vakfetmiştir (Պատմութիւն Արարիկի Եկրտիկի (Ա), 1853, ss. 39-40).

P'avstos'a göre Katolik (evrensel) Kilise'nin tüm uygunluğuyla kurulması ve Kilise'nin nizamının, yani hem ruhsal hem dünyevi idaresinin canlanması, kutsallığa tapınmanın düzeni geliştirilmiştir. Kilise nizamları hem yerleşim yerlerinde hem de kırsalda artarken bu örnek insanların dindarlaşmasına etki etmiştir. Kilise'nin idaresini ve altyapısını güçlendirmek için çeşitli yerlerde Grekçe ve Süryanice okullar kurulmuştur (Բնագրի, 2003, IV/4). Çünkü H'orenatsi'nin belirttiği gibi Kilise'nin ayinleri Grekçe yapılmaktaydı (Խորհրդագրի, 2003, s. III/36). Ancak Süryanicenin de kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte eğitim bu iki dilde yapılırken halkın anlaması hedeflendiği için bu okullarda Kutsal Kitap spontane şekilde Ermeniceye çevrilmiştir. Böylece Kilise'de okuyucu ve çevirmen görevleri ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu okullarda birçok öğrenci yetişmiştir. Bunlar arasında Aziz Nerses'in oğlu Sahak ve Mesrop Maştots da vardır (Գալուստեան, 1982, s. 45). P'avstos, Nerses döneminde Kilise kanunlarına uygun sayısız din adamının bulunduğunu, Kilise'nin ayin düzeninin parlak olduğunu, şehitleri anma yortularının geniş katılımı ile kutlandığını, piskoposların onurlarının yükseldiğini ve manastır düzeninin hem ıssız yerlerde hem de yerleşim yerlerinde geliştiğini eklemiştir (Բնագրի, 2003, V/31).

Nerses'in ruhban yetiştirme ve ruhbanları eğitme konusunda özel bir çabası vardı. Onun yetiştirdiği, Bagrevand ve Arşarunik'e piskopos olarak atadığı ve Bizans'a elçi giderken kendisine vekil (Խորհրդագրի) tayin ettiği H'ad, onun yokluğunda tıpkı onun gibi Kilise'nin idaresini yürütmüş, ahlaksız sefahat içine düşen Kral Arşak'ı uyarmış, ona kızmıştır. Bunun üzerine makamından zorla uzaklaştırılmıştır (Բնագրի, 2003, IV/12; Խորհրդագրի, 2003, III/31; Գեորգ-Մեդրոս, 1913, ss. 117-120). Yani Nerses, kendisi gibi dik duran ruhbanlar yetiştirmiştir. Ayrıca Süryani Daniel ve öğrencileri Şağita ve Epip'an'ın Nerses'e karşı saygıları da aynı doğrultuda değerlendirilmelidir (Բնագրի, 2003, V/25-27; Չափեան, 1784, II/L:2).

Nerses'in Kilise açısından kendisine ait bir hakimiyet alanından bahsedilir. Bu alan geleneksel olarak Grigorik soya ait bölgelerdir. On beş bölge olduğunu belirten P'avstos bu alanı; "Ararat, Daranaği, Yekegeats, Taron, Bznunik, Tzop'k' ile bunların içinde ve etrafında bulunan yerler" diye tanımlamıştır. P'avstos Nerses'in bu bölgeleri dolaşırken Taron Aştışat'ta yaşadığı bir

olayı aktarır. Ayrıca burada bir piskoposluk konutu olduğunu belirtir. Aştişat'ın Aziz Grigor'un ilk kiliseyi inşa ettiği ve şehitlerin (Vaftizci Yahya ile Atanakine'ye ait kemiklerin) yerleştirildiği şapellerin bulunduğu yer olduğunu belirtir (ԲՆԼԳԱՒՆ, 2003, IV/14; ՊԵՆՈՒՅԱՆ, 1995, s. 48). Dolayısıyla Aziz Nerses döneminde ruhani liderlik makamı krallıkla aynı yerde olsa da Kilise'nin merkezinin Aştişat olduğu anlaşılmaktadır.

P'avstos, Nerses'in kişiliği ve yöntemiyle ilgili olarak önce kendisinin yaptığını sonra aynı şeyi başkalarına tavsiye ettiğini ve aynı zamanda kendisinin dindar olarak herkesin Mesih'i izlemesi için çabaladığını söylemiştir. Ayrıca, vaaz etmekten ve eleştirmekten vazgeçmeyen Nerses'in tüm hayatı boyunca içinde yaşayan Kutsal Ruh ile bilgece soylu veya din adamı, onurlu veya onursuz, zengin veya fakir, özgür ya da bağımlı herkese nazik bir baba, sevgi dolu bir anne gibi öğrettiğini ve manevi aşk ile ilham verdiğini belirtmiştir (ԲՆԼԳԱՒՆ, 2003, IV/4).

Nerses, Kilise ve kanunlarını da ilgilendiren ahlaki öğretiler de vaz etmiştir. Her türlü kötülükten uzak durmayı tavsiye ederken hainliği, gizli suçlamayı, açgözlülüğü, kem gözü, şehveti, mal ve mülke el konulmasını, homoseksüelliği, kadınımsı davranışları, iftirayı, aşırı içki içmeyi, oburluğu, adam kaçırmayı, fahişeliği, düşmanlara karşı öç almayı, yalancılığı, düşmanlığı, zulmü, yalan yere yemin etmeyi, kan dökerek öldürmeyi, hayvani açık saçıklığı, [ikinci] geliş ve yeniden dirilişi inkarı, umutsuzca ölümler için ağlamayı yasaklamış ve bunların hepsini aynı yıkım uçurumu olarak görmüştür (ԲՆԼԳԱՒՆ, 2003, IV/4).

Ermeniler Hıristiyanlık öncesinde İran, Yunan ve diğer halklarla benzerlikleri olan putperest bir dini anlayışa sahiplerdi. Eski dinlerinin adetleri tamamen ortadan kalkmamış kral ve beylerde ya da halkta yaşamaya devam etmekteydi. Nerses, konsil kararları gibi faaliyetleriyle ülkeye Hıristiyanlığı tam olarak yerleştirmeyi hedeflemiş ve bu yönde mücadele etmiştir. Bunlardan birisi kötü ruh, cin, şeytan anlamındaki divlere (դիվ) inançtır (Seyfeli, 2011, s. 148). P'avstos, kral Pap'ı annesinin divlere adadığını, onun divlerin isteğini yerine getirdiğini ve olağanüstü şekillerde insanların bunu gördüğünü, ancak Nerses ve H'ad yanına geldiğinde ortadan kaybolduklarını söylemiştir (ԲՆԼԳԱՒՆ, 2003, V/22).

Nerses, putperestlik adetlerini uygulamaya geri dönme anlamında kralın ve beylerin davranışlarına ve faaliyetlerine karşı durma yanında Mecusiliğe (մեզուսիլիս) irtidatlarla da mücadele etmiştir. Kralın davranışlarına karşı İran'a yaklaşan beyler arasında bir denge kurmaya çalışmıştır. Kralı eleştirirken beylere kulların efendilerine itaat etmesi gerektiğini hatırlatmıştır. P'avstos, Nerses'in "Arşak son derece kötü olsa da yine de dindardır; suçlu olsa da yine de sizin kralınızdır." diye uyardığını aktarmıştır (ԲՆԼԳԱՒՆ, 2003, IV/50-51; H'orenatsi, Arşakavan'ın yıkılışından sonra Arşak'ın İran ve Roma'nın desteğini kaybedince Nerses'e

tövbe edeceği ve kötülükleri terkedeceğine söz verdiğini söyler. Bk. İsmailoğlu, 2003, III/29). Nerses Pap'ı da uyarmıştır. Sürekli ceza ile korkutmuş veya öğüt vermiştir. Hatta azarlayıp kızmış, kiliseye girmesine dahi izin vermemiştir (Fırlıoğlu, 2003, V/23; Quşluoğlu, 1784, II/L:2). Nerses, böyle durumlarda da onlar için Tanrı'ya yalvaran, yol gösteren, dertlerini paylaşan, kederlerine ortak olan bir gözetmen, öğüt veren, düzenleyici ve lider olmuştur (Fırlıoğlu, 2003, V/1). O bizzat İran'la savaşa katılmış, ordu kumandanı Muşeg'i kutsamış (Fırlıoğlu, 2003, V/1), zafer için ya da Kilise'yi koruması ve insanlarını tanrısız putperestlerin eline bırakmaması için Rab'be yalvarmış, kral ve beyler arasında barış için çaba göstermiştir (Fırlıoğlu, 2003, V/4-5; İsmailoğlu, 2003, III/37; Quşluoğlu, 1784, II/XLIX:3).

Nerses, makamından çekildiği zamanlarda ya da savaş dönemlerinde meydana gelen dinden uzaklaşmalar ve yıkımları döndüğünde ya da ortam durulduğunda yeniden inşa ederken yılmadan çaba sarf etmiştir. Kilise'yi ve uygulamalarını, Kilise'nin hiyerarşik düzenini, yani piskopos, papaz ve diyakosların düzenini; ilaveten şehitlerin makamlarını öğretim ve adaletle yenilerken fakirler ve hastalar için inşa edilen yerleri de yeniden inşa etmiştir (Fırlıoğlu, 2003, V/1, 22).

P'avstos, Nerses'in öldürülmesine karşı tavrını dindar ve affedici diye tanımlamıştır. Buna göre Nerses bu dünyadan kurtulacağına memnun bir şekilde duasında katilleri için af dileyerek ölmüştür(Fırlıoğlu, 2003, V/24).

Nerses'in faaliyetleri Ermeni coğrafyasındaki dini, siyasi ve sosyal karışıklıkların birbirini tetiklediği bir dönemde meydana gelmiştir. Bu nedenle Aştişat'ta sadece dini değil sosyal, siyasi ve ekonomik kararlar da alınmıştır. O, önce hastalar, cüzzamlılar, sakatlar ve bütün dertliler için haneler belirlenmesini ve fakirhaneler inşa edilmesini emretmiştir. Ardından meclisin hemfikir olduğu hastaneler ve cüzzamhaneler kurulmuş, yoksullar için aylık ve erzak yardımı tesis edilmiştir. Böylece hasta ve bakıma ihtiyacı olanların rızıklarının ve ihtiyaçlarının herkes tarafından iyilikle karşılanarak onların kendi mekanlarında kalmaları sağlanmış ve sonuçta dilenmeleri de engellenmiştir (Fırlıoğlu, 2003, IV/4; İsmailoğlu, 2003, III/20 ; Quşluoğlu, 1982, s. 44). Ödenekleri ve erzakları karşılanan bu kurumlara yöneticiler de atanmıştır (Fırlıoğlu, 2003, V/31). H'orenatsi H'ad, Şağita, Epip'an ve Ep'rem ile Skuni ailesinden Gind'in gözetmen atandığını söylemiştir (İsmailoğlu, 2003, III/20). Gözetmenliğin Kilise'deki karşılığı piskoposluktur (Seyfeli, 2015b, ss. 412, 471). Dolayısıyla Nerses'in kurduğu sosyal kurumlar sivil olsa da o meselelere dini yaklaşmış idari mekanizmayı atadığı piskoposlar vasıtasıyla sağlamıştır. P'avstos, Nerses zamanında dilenciliğin kalmadığını, hepsinin dinlenme evlerinde kaldıklarını ve ihtiyaçlarının halk tarafından karşılanması

nedeniyle aç ve muhtaç olmadıklarını eklemiştir (ԲՆԼԳԱՒՈՒՆ, 2003, V/31; ՉԱՍՈՒՆՈՒՄ, 1982, s. 44).

Aziz Nerses'in Kayseri'de eğitim görmesinden hareketle özellikle hayırsever kurumlarda çağdaşı Aziz Basil'i taklit ettiğini ileri sürenler olmuştur. Ancak Basil, 370'te Kayseri Piskoposu olmuştu ve sosyal faaliyetlerini piskoposluğu döneminde gerçekleştirmişti (Rousseau, 1994, s. 280). Ayrıca Garsoian, Basil'in kurduğu vakıfların Ermeni manastır karakterinden farklı olduğunu, kurumların idaresinin manastır topluluklarına değil de bekarlık yemini etmemiş kimselere verildiğini ve onların Nerses'e vekalet ettiklerini belirtmiştir (Garsoian, 1997, s. 88, Ayrıca bk. 2007, ss. 179-180; Nerses'in Sivaslı Eustathius'tan hem çileci yaşam hem de yoksulların ve hastaların bakımı konusunda etkilendiğini söyleyenler de vardır. Bk. Rousseau, 1994, s. 281). Ancak Eustathius'tan etkilendiğine dair açık bir veri yoktur. Dolayısıyla bu durum Kilise'nin idaresinde olduğu gibi Nerses'in kendine özgü bir kişiliğe sahip olduğunu ve kendi coğrafyasının gereklerine uyarak faaliyetler yürüttüğünü göstermektedir. Aslında manastır ve münzevi yaşam konusunda da kendisine özgüydü. Yetiştirdiği adamlar, H'ad gibi, Ermenistan coğrafyasındaki eremitik geleneğe uyup gerektiğinde Kilise'nin idaresine geçebilmekteydi. Ayrıca Süryani Daniel ve öğrencileri Şağita ve Epip'an'da olduğu gibi aynı yöntemin sürdürüldüğü görülmektedir (ԲՆԼԳԱՒՈՒՆ, 2003, V/25-27; ՉԱՍՈՒՆՈՒՄ, 1784, II/L:2).

Nerses, başta kral olmak üzere bütün ülkeye, bütün ileri gelenlere, yani hemcinsine hâkim olan herkese kullarına, astarına ve talebelerine karşı merhametli olmalarını, onları aile gibi sevmelerini ve onlara haksızlık ve özellikle aşırı vergilerle eziyet etmemelerini buyurmuştur (ԲՆԼԳԱՒՈՒՆ, 2003, IV/4; ՉԱՍՈՒՆՈՒՄ, 1982, s. 44).

Nerses'in faaliyetlerinde etkili olan en büyük özelliği insanları davet ettiği şeye kendisinin inanması ve inandığını yaşamasıydı. O, kendi yaşadığı yerde dullara, öksüzlere ve yoksullara dinlenme evleri tesis etmiş ve geçimleri için erzaklar vermiştir. Fakirleri gözetmiş ve onlar için her bölgede yiyeceklerinin karşılandığı fakir evleri inşa etmiştir. Kendisini sık ziyaret eden fakirleri, yabancıları ve konukları hizmetine alma yerine makamını ve sofrasını onlarla paylaşırdı. Topal, kör, kötürüm, sağır, sakat, eksik ve yoksul sofrada onunla birlikte oturup birlikte yemek yerlerdi. O, kızmadan ve yaraları sararak kendi elleriyle onların hepsini yıkar, ekmeği bölerek paylaşır ve bütün eşyasını onların ihtiyaçları için harcardı. Bütün yabancılar onun gölgesinde kalır ve dinlenirlerdi (ԲՆԼԳԱՒՈՒՆ, 2003, IV/4; ՉԱՍՈՒՆՈՒՄ, 1982, s. 44).

P'avstos, Aziz Nerses'in ölümünden sonra düzenin bozulduğu dönemi Nerses dönemiyle karşılaştırmalı olarak anlatmıştır. Bu durum, Nerses'in kişiliği ve faaliyetlerinin daha iyi

anlaşılmasını sağlarken Ermeni coğrafyasındaki belirsiz, değişken ve istikrarsız ortamın sonuçlarını örnekleyecek niteliktedir. Bu dönemde kral Pap, Kilise'nin kanunlarını ve düzenini bozmaya çalışmıştır. Nerses'in yaptırdığı manastırların, hastanelerin ve tüm binaların yıkılmasını emretmiştir (Պատմութիւն Սրբոյն Եկրտիսի (Ա), 1853, s. 116). Bakire (rahibe) evlerinin yıkılmasını, hatta rahibelerin cinsel ilişkiye zorlanmasını emretmiştir. Kilise'ye ödenen vergileri ve bağışları engellemiştir. Aziz Grigor zamanında Kilise'ye vakfedilmiş yedi araziden beşine el koymuş ve kalan iki arazinin hizmetinde sadece bir papaz ve bir diyakos bırakırken onların kardeşlerini ve oğullarını kendi hizmetine almıştır. Pap, Kilise'nin kanunlarına uymayan din adamı atarken kanonik olanları da görevinden uzaklaştırarak azaltmış ve böylece din adamlarının onurunu zedelemiştir. Hem ıssız yerlerde hem de yerleşim yerlerinde gelişen manastır düzenini bozmuştur. Ayinlerin düzenini ve şehitleri anma yortularını bozmuş ve engellemiştir. Pap'tan alınan cesaretle ve Nerses gibi azarlayan ya da uyaran kimse olmadığı için birçok insan eski tanrılara tapınmaya dönüp Ermenistan'ın birçok yerinde putları tekrar ayağa kaldırmışlardır. P'avstos, o dönemde, Kilise ibadetinin tüm düzeninin tüm Ermenistan'da reddedildiğini söylemiştir (Բնագրի, 2003, V/31).

Nerses'ten sonra sosyal ve siyasi anlamda da bir çöküntü yaşanmıştır (Պատմութիւն Սրբոյն Եկրտիսի (Ա), 1853, ss. 116-124). Pap, dul ve yetim evlerinin yıkılmasını ve dilencilik yapmalarını emrederken gözetmenlere de zulmetmiştir. Kilise önünde evli olduğu eşini terk edenler, on kez eş değiştirerek dinsizliğe dönenler olmuştur. Yasta eskisi gibi aşırılığa kaçmışlar, ağlamışlar, içki eşliğinde yas tutarken kollarını kesmişler, yüzlerini bıçaklamışlar ve kadınlı erkekli karşılıklı el çırparak dans ederek cenazeyi gömmüşlerdir. Pap hasta, cüzzamlı, yetim, yoksul, yolcu ve misafirler için yapılan sığınma evlerini yıkmıştır (Բնագրի, 2003, V/31).

Nerses'le ilgili başka bir konu Arşak ve Pap'a lanetidir. Bu, Nerses'i doğrudan ilgilendirmese de Ermeniler bu lanetin gerçekliğini kabul etmişler ve buna inanarak yaşamışlardır. Tarih boyunca lanet fikri Ermeni tarihçiler tarafından da dile getirilmiştir (Խորենացի, 2003, III/24). V. Yüzyıl sonlarında P'arpetsi, Arşakuni krallığının yıkılışını (Փարսպեցի, 2003, XIII, XV), XI. Yüzyılda Gandzaketsi ve Nerses'in biyografi yazarı Türkleri kastederek (Գաւնձաւեցի, t.y., I; Պատմութիւն Սրբոյն Եկրտիսի (Ա), 1853, ss. 91-92) ve XV. Yüzyılda Metzop'etsi Moğolları kastederek okçu millet eliyle yıkımı (Մեծնփեցի, t.y., XVII, XXIII, XLIV), XII. Yüzyılda Matt'eos ise Romalılar (Haçlılar) tarafından yıkılışı Nerses'in vizyonu ve lanetiyle ilişkilendirmiştir (Mateos, 1987, CL).

SONUÇ

Sonuç olarak Aziz Nerses, Hıristiyanlığın kendisini bir din olarak kurma sürecinin henüz tamamlanmadığı bir dönemde Ermeni Kilisesi'nin kurumsallaşmasında önemli rol oynamış bir ruhani liderdir. Piskoposun üstündeki Patrik ve Katolikos gibi hiyerarşinin henüz belirginleşmediği bu dönemde Nerses tek ruhani liderdir, dolayısıyla unvanını Ermenistan başpiskoposu şeklinde tanımlamak yanlış olmaz. Ancak, atadığı piskoposlarla şekillendirdiği piskoposluklar, diğer ruhbanlar ile bekar rahip ve rahibelerle Kilise hiyerarşisini sistemleştirmiştir. Manastır sisteminde yaptığı düzenlemeler ve kurumlarla eremitik yaşamdan kenobitik yaşama geçişe adım atılmıştır. Bu nedenle Aziz Grigor'dan sonra Nerses kurucu bir lider olarak Ermeni Kilisesi'nin sistemleşmesinde önemli rol oynamıştır. Ancak onun döneminde Ermeni Kilisesi'nin kurumsallaşma sürecini tamamlandığı söylenemez.

Dini, sosyal ve siyasi yönden karmaşık bir dönemde ülkesine Hıristiyanlığı yerleştirmeye çalışırken Nerses bunu önce konsil toplamakla başlatmıştır. Bu, aynı zamanda Ermeni Kilisesi'nde konsil geleneğinin başlaması anlamına gelmektedir. Böylece Pagan-Putperest geleneği yok etmeye, İran'la mücadelede dinini korumaya ve Roma karşısında Kilise'sini güçlü tutmaya çabalamıştır. Bunlardan kaynaklı kral ve beylikler arasındaki anlaşmazlık ve kargaşalıkları gidermeye çalışırken Kilise etrafında birleşmeyi hedeflemiştir.

Nerses özverili, ama ilkeli ve kararlı bir yaşam sürmüştür. Yerine göre, mesela krala kızarken sert, ancak masum halkına, hastalara, fakirlere ve tüm ihtiyaç sahiplerine merhametle yumuşak karakterini göstermiştir. Böylece, tüm Ermeni tarihinde Kilise'nin Ermeniler için temel idare organı olması yolunda önemli adım atmış ve bunun açık bir örneğini ortaya koymuştur. Nerses'in ülkesinde yaptığı düzenlemeler temelde Kilise'yi ilgilendirse de sosyal, siyasi ve ekonomik meselelere de hayatı boyunca önem vermesi hedeflediği değişimin toplumun tüm katmanlarında uygulanmasıyla gerçekleşebileceğine inandığını göstermektedir. Kilise inşasından rahibeler evine, hastanelerden kimsesiz evlerine kadar tüm faaliyetleri toplumsal bir dönüşüme ve dinin topluma entegresine işaret etmektedir. Ancak, köklü bir değişim için kralı, beyleri, komutanları, din adamları, eğitimci ve öğretmenleriyle tüm halkın açık şekilde katılım gösterdiği bir yenileşme hareketi başarılı olabilirdi. Oysa, konjonktürel durum, yani Ermeni coğrafyasındaki belirsizlikler, değişkenlikler ve istikrarsızlık etkili ve şiddetli bir değişime mâni olmuştur. Bu nedenle Nerses'ten hemen sonra Kral Pap'ın onun düzenlemelerini yıkması ve yok etmesi Ermenilerin her yönden Hıristiyanlaşma süreçlerini tamamlamadığını göstermiştir. Ayrıca, Ermenilerin bir millet olarak kendisini tamamlamadığına da işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

- Adontz, N. (1970). *Armenia in the period of Justinian the political conditions based on the naxarar system* (N. G. Garsoian, Çev.). Galouste Gulbenkian Foundation.
- Anonyme. (1869). *Généalogie de la famille de saint grégoire, illuminateur de l'armenie et vie de saint nersès, patriarche des arméniens*. İçinde J.-R. Emine (Ed.), & V. Langlois (Çev.), *Collection des historiens anciens et modernes de l'Arménie: C. II* (ss. 21-44). Librairie de Firmin-Didot.
- Aslan, K. (1928). *Etudes historiques sur le peuple arménien*. Librairie Orientaliste Paul Geuthner.
- Baynes, N. H. (1910). Rome and armenia in the fourth century. *The English Historical Review*, 25(100), 625-643.
- Bournoutian, G. A. (2011). *Ermeni tarihi: ermeni halkının tarihine kısa bir bakış* (E. Abadoğlu & O. Kılıçdağı, Çev.). Aras Yayıncılık.
- Cheney, D. M. (t.y.). *Archdiocese of caesarea in cappadocia*. The Hierarchy of the Catholic Church. Erişim 02 Ekim 2022, gönderen <https://www.catholic-hierarchy.org/diocese/dc641.html>
- Dedeyan, G. (Ed.). (2015). *Ermeni halkının tarihi* (Ş. Çiltaş, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Fatti, F. (2011). An extraordinary bishop: eusebius of caesarea in cappadocia. İçinde J. Leemans, P. V. Nuffelen, S. W. J. Keough, & C. Nicolaye (Ed.), *Episcopal Elections in Late Antiquity* (ss. 343-355). De Gruyter.
- Garsoian, N. G. (1969). Quidam narseus? a note on the mission of st. nerses the great. içinde *armeniaca: mélanges d'études arméniennes* (ss. 148-164). Île de Saint Lazare.
- Garsoian, N. G. (1987). The enigmatic figure of bishop sahak of manazkert. *Handes Amsorya*, 101, 883-895.
- Garsoian, N. G. (1997). The arsakuni dynasty (A.D. 12-[180?]-428). İçinde R. G. Hovannisian (Ed.), *The armenian people from ancient to modern times: C. I* (ss. 63-94). St. Martin's Press.

- Garsoian, N. G. (2007). Introduction to the problem of early armenian monasticism. *Revue des Études Arméniennes*, 30, 177-236.
- Grousset, R. (2005). *Başlangıcından 1071'e ermenilerin tarihi* (S. Dolanoğlu, Çev.). Aras Yayıncılık.
- Langlois, V. (1869). *Collection des historiens anciens et modernes de l'Arménie: C. II* (J.-R. Emine, Ed.). Librairie de Firmin-Didot.
- Marcellinus, A. (1894). *The roman history of ammiyanus marcellinus, during the reigns of the emperors constantius, julian, jovianus, valentinian, and valens* (C. D. Yonge, Çev.). George Bell & Sons.
- Mateos, U. (1987). *Mateos vekayi-namesi (952-1136) ve papaz grigor'un zeyli (1136-1162)* (H. D. Andreasyan, Çev.). TTK Basımevi.
- McSorley, J. (1913). St. Basil the great. İçinde C. G. Herbermann (Ed.), *The catholic encyclopedia* (C. 2). The Encyclopedia Press.
- Petin, M. L. (1850). *Dictionnaire hagiographique* (M. L. Migne, Ed.; C. 1). Chez Lediteur.
- Rousseau, P. (1994). *Basil of caesarea*. University of California Press.
- Saint Basil the great, archbishop of caesarea in cappadocia*. (Erişim, 2023, Ocak 1). Orthodox church in america. <https://www.oca.org/saints/lives/2023/01/01/100003-saint-basil-the-great-archbishop-of-caesarea-in-cappadocia>
- Seyfeli, C. (2011). Erken ermeni kaynaklarına göre hıristiyanlık öncesi ermeni tanrılar panteonu. *O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30, 139-183.
- Seyfeli, C. (2015a). *Ermeni kilise merkezi ecmiatzin*. Çizgi Kitabevi.
- Seyfeli, C. (2015b). *Ermeni kilisesi'nde sakramentler*. Çizgi Kitabevi.
- Temiztürk, H. (2016). Kapadokyalı bir kilise babası: aziz basil ve hıristiyanlığın şekillenmesine etkisi. *KTÜİFD*, 3(1), 35-61.
- Ագաթանգեղոս. (2003). Պատմութիւն Հայոց. İçinde Z. Yegavian, *Մատենագիրք Հայոց: C. Բ* (ss. 1302-1735). Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւն.
- Բուզանդ, Փաւստոս. (2003). Բուզանդարան պատմութիւնք. İçinde Z. Yegavian, *Մատենագիրք Հայոց: C. Ա* (ss. 277-428). Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւն.
- Գալուստեան, Շնորհք. (1982). *Հայագիտական Մտորւթիւնք*. Իսթանպուլ

- Գանձակեցի, Կիրակոս. (t.y.). *Պատմություն Հայոց*. Geliş tarihi 26 Ekim 2020, gönderen <https://digilib.aua.am/book/250/ՊատմությունՀայոց>
- Գեորգ-Մեսրոպ. (1913). *Պատմություն Հայ եկեղեցիոյ: Ը. Ա. Փարոս Հրատարակչական Ընկերություն*.
- Դրասխանակերոնցի, Յովհաննէս. (t.y.). *Պատմություն Հայոց*. Erişim tarihi 20 Eylül 2020, gönderen <http://digilib.aua.am/book/214/ՊատմությունՀայոց>
- Խորենացի. (2003). Հայոց Պատմություն. Ինչո՞ւ Z. Yegavian, *Մատենագիրք Հայոց: Ը. Բ* (ss. 1739-2121). Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսություն.
- Կատվայան, Մ.. (1974). Աշտիշատի ժողով 356. Ինչո՞ւ *Հայկական Սովետական Հանրագիտարան* (Ը. 1, s. 493).
- Հարությունյան, Հ.. (1982). Ներսես Ա Մեծ. Ինչո՞ւ *Հայկական Սովետական Հանրագիտարան* (Ը. 8, s. 252).
- Հովհաննիսյան, Պետրոս (Ed.). (2001). *Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսներ*. Հայագիտակ.
- Մեծոփեցի, Թովմա. (t.y.). *Պատմագրություն*. Geliş tarihi 28 Ekim 2020, gönderen <https://digilib.aua.am/book/347/Պատմագրություն>
- Մխիթարեանց, Աբել. (1874). *Պատմություն ժողովոց Հայաստանեայց Եկեղեցոյ Հանդերձ Կանոնագրութեամբք*. Տպարանի Սրբոյ Կաթողիկէ Էջմիածնի.
- Չամչեանց, Միքայել. (1784). *Պատմություն Հայոց: Ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցամ Տեսուն 1784: Ը. Ա. Տպարանի Պետրոսի Վաղվազեանց*.
- Պատմություն Սրբոյն Ներսեսի Պարթևի Հայոց Հայրապետի (Ա)*. (1853). Տպարանի Մխիթարեան.
- Պատմություն Սրբոյն Ներսեսի Պարթևի Հայոց Հայրապետի (Բ)*. (1853). Տպարանի Մխիթարեան.
- Պետրոսյան, Եզնիկ Ծ. (1995). *Հայ եկեղեցու Պատմություն*. Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին.
- Փարպեցի, Ղազար. (2003). Պատմություն Հայոց. Ինչո՞ւ Z. Yegavian, *Մատենագիրք Հայոց: Ը. Բ* (ss. 2201-2375). Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսություն.
- Օրբելեան, Ստեփաննոս. (1861). *Պատմություն Տանն Միսական* (ԷմինՄկրտիչ, Ed.). Տպարան Լազարեան Ճեմարանի Արելեան Լեզուաց.

Օրմանեան, Մաղաքիա. (2001). Ազգասպառում: Հայ Ուղղափառ Եկեղեցւոյ Անգքերը Սկիզբէն Մինչեւ Մեր Օրերը Յարակից Ազգային Պարագաներով Պատմուած (Ը. 1-3). Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւն.

TASARRUF FİNANSMAN SİSTEMİNİN TERCİH NEDENLERİ*

REASONS FOR PREFERENCE OF THE SAVING FINANCE SYSTEM

Mehmet BÜKEY** Yavuz TÜRKAN***

Öz

Bu çalışmada, ülkemizde uzun yıllar faizsiz bir şekilde farklı isimler altında uygulanan, 6361 sayılı kanunda yapılan değişiklikle tek isim altında yasallaştırılan Tasarruf Finansman Sisteminin tercih nedenleri belirlenmeye çalışılmıştır. Tasarruf finansman sistemi tercihinde etki eden faktörleri tespit etmek amacıyla katılımcıların demografik ve sosyo-ekonomik değişkenleri ile sistemi tercih etme nedenleri arasındaki ilişki araştırılmıştır. Bu kapsamda, Tasarruf Finansman Şirketlerinin faaliyette bulunduğu TRB1 Bölgesinde, tasarruf finansman sistemini tercih eden 384 katılımcıya anket uygulanmıştır. Anketten toplanan veriler, SPSS 23 programı ile analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Analizlerden elde edilen bulgulara göre katılımcıların tercihlerine etki eden faktörler belirlenmiştir. Daha önce yapılan çalışmalarda sistemin faizsiz olması tercih nedenleri içinde ilk sırada yer almıştır. Ancak yapılan bu çalışmada sistemin faizsiz olması baş faktör olmakla birlikte maliyet faktörü içinde yer alan ödeme koşullarının cazip olması, tercih nedenleri içinde ilk sırada yer almıştır. Elde edilen bulgular, değişen ekonomik ve sosyal şartların katılımcı tercihlerini etkilediğini, dini hassasiyet nedeniyle yoğun bir şekilde tercih edilen sisteminin günümüzde maliyet unsuru nedeniyle de yoğun bir şekilde tercih edildiğini göstermektedir.

Anahtar Kelime: Tasarruf Finansman Sistemi, Faizsiz Finansman, TRB1 Bölgesi.

Abstract

In this study, the reasons for preference of the Savings Financing System were tried to be determined. The relationship between the demographic and socio-economic variables of the participants and the reasons for preferring the system was investigated in order to determine the factors affecting the preference of the savings finance system operated in an interest-free manner. In this context, a survey was applied to 384 participants who preferred the savings financing system in the TRB1 Region, where Savings Financing Companies operate, and the data collected from the survey was analyzed with the SPSS 23 program. In previous studies, the interest-free system took the first place among the reasons for preference. However, in this study, although the main factor is that the system is interest-free, the attractive payment terms, which are included in the cost factor, took the first place among the reasons for preference. This situation shows that the changing economic and social conditions affect the preferences.

Keywords: Savings Financing System, Interest-Free Financing, TRB1 Region.

*Bu çalışma, Dr. Öğr. Üyesi Yavuz TÜRKAN danışmanlığında Mehmet BÜKEY tarafından hazırlanan Tasarruf Finansman Sisteminin Tercih Nedenleri ve Bir Finansal Araç Önerisi başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

**Doktor, Bingöl İl Sağlık Müdürlüğü, bukey_m@hotmail.com ORCID: 0000-0003-2359-9354

***Dr. Öğr. Üyesi; Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, yturkan@bingol.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0227-9346

GİRİŞ

Konut ve taşıt gibi bazı varlıklara sahip olmak yüksek tutarda ödemeyi gerektirir. Yeterli miktarda geliri olmayan insanlar, bu tür varlıklara sahip olmak için öncelikle banka kredilerine başvurmak isterler. Ancak ülkemizde faiz oranlarının ve kredi maliyetlerinin yüksek olması, kredi kullanarak konut ve taşıt sahibi olmayı zor hatta imkânsız hale getirmektedir. Bu ve benzeri nedenlerle düşük gelirlili insanların konut veya taşıt gibi varlıklara sahip olmak için alternatif finansman yöntemlerine başvurabilecekleri düşünülmektedir.

Cumhuriyetin ilanından sonra değişik biçimlerde oluşturulan ve katılımcılarına tasarruflarda bulunmaları karşılığında finansman sağlayan birçok tasarruf finansman sistemi kullanılmıştır. Bu sistemler, cumhuriyetin ilk dönemlerinde yapılan tasarrufların çok yetersiz olması nedeniyle daha çok devletin öncülüğünde işletilmiştir. Yapılan kanuni düzenlemeler ile birçok kurum ve kuruluş, mesleki ad altında ve çalışanları ile sınırlı sandıklar kurmuşlardır. Tasarruf finansman sistemlerinin işletildiği bu sandıklar aracılığıyla çalışanlarına tasarruflarda bulunmaları karşılığı finansman sağlamışlardır. Uzun yıllar tasarruf karşılığı finansman sağlayan sandıklar ve işletilen sistemler kısmen başarılı olsalar da başta enflasyon olmak üzere konjoktüre bağlı çeşitli nedenlerle varlıklarını fazla devam ettirememişlerdir.

Para ve sermaye piyasalarında geleneksel ürünlerin yanı sıra İslami finans ilkelerine dayalı olarak geliştirilen finansman araçları da sunulmaktadır (Çoban & Türkan, 2023, s. 123). Bu kapsamda 1980'li yıllarda birikimlerini ortak bir havuzda ve yardımlaşma esasına dayalı olarak birleştirmek isteyen kişileri otomobil sahibi yapan organizasyonlar ortaya çıkmıştır (Birsin & Ötegeçeli, 2019, s. 88). Bu organizasyonların kullandığı sistem, karşılıklı yardımlaşma esaslı ve tasarrufla dayalı faizsiz finans sistemi olarak nitelendirilmiştir. Sistem, 1991 yılından itibaren bazı ticari şirketlerce ticari bir karaktere büründürülmüş ve yeniden şekillendirilmiştir. Mart 2021 tarihinde 6361 sayılı yasada yapılan değişiklikle Tasarruf Finansman Sistemi adı altında yasalaşmış ve BDDK'nın denetimine alınmıştır.

Bu çalışmada, tasarruf finansman sisteminin tercih nedenleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda TRB1 bölgesinde tasarruf finansman sistemini tercih eden bireylere anket uygulanmıştır. Anketten elde edilen verilerin analizi, SPSS 23 programı ile yapılmıştır. Analiz sonuçları ayrıntılı bir şekilde yorumlanmış ve tasarruf finansman sisteminin tercih nedenleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Sonuç kısmında ise araştırmanın amacı kapsamında yapılan analizler ile elde edilen bulgular değerlendirilmiştir. Tasarruf finansman şirketlerine ve bu alanda çalışma yapmak isteyen araştırmacılara önerilerde bulunulmuştur.

1. Tasarruf Finansman Sistemi

Tasarrufa finansman sistemi:

Sisteme katılan bireylerin karşılıklı yardımlaşmaya dayalı birikim ve tasarruflarını (sermaye) bir araya getirerek, tüketim ve yatırım alanlarında, belirli bir amaca matuf ihtiyaçlarını finanse etmek için sermaye darlığına çözüm üreterek finansman sağlayan ve bunu vekâlet yoluyla işleyen bir finansal aracılık (iş organizasyonu) modelidir (Ergüven, 2021, s. 7).

Sistem, tasarrufta bulunanların bir grup oluşturduğu, *finansman kullanımının tasarruf etme şartına bağlı* (Çekin, 2018, s. 51) olduğu ve bu nedenle *gruptaki her bir üyenin tamamen veya kısmen verilen bir fona düzenli bir şekilde katkıda bulunduğu* (Ardener, 1964, s. 216) bir sistemdir.

Tasarrufa finansman sistemi, 6361 sayılı kanunun genel gerekçesinin 7'inci alt bendinde, *firma ve müşteri arasında önceden kararlaştırılmış olan ya da müşteri grupları içinde çekiliş yapma gibi yöntemlerle belirlenen vadeye kadar müşterinin birikim yapması karşılığında müşterilere konut veya taşıt edinebilmeleri amacıyla finansman kullandırılması faaliyeti* şeklinde tanımlanmıştır.

Tasarruf finansman sistemi, uzun yıllar konut, taşıt, arsa, işyeri benzeri birçok varlığın finansmanında ve farklı isimler altında kullanılmıştır. 6361 sayılı kanunun yürürlüğe girmesi ile birlikte sağlanacak finansman konut, taşıt ve çatılı işyeri ile sınırlandırılmıştır. Kanunun 39/A maddesinde şirket ile müşteri arasında düzenlenen sözleşmede olması gereken hususlar tek tek belirtilmiştir. Müşterinin sözleşme yükümlülüklerini yerine getirmemesi ve taksitlerini zamanında ödememesi durumunda şirket, müşterinin tahsis sırasını erteleyebilecek veya sözleşmede belirlenen esaslar çerçevesinde sözleşmeyi tek taraflı feshedebilecektir. Bunun dışında sözleşme, şirket tarafından tek taraflı olarak feshedilmeyecektir.

Kanun ile küçük tasarruf sahiplerinin ihtiyaçlarına bir ölçüde cevap verildiği düşünülen sistem, gözden geçirilerek paydaşlarının üstlendikleri riskler ile kazanımlar bakımından şeffaflaştırılmıştır. Katılımcılar ile şirketler arasındaki ilişki açıkça tanımlanmış ve hukuki zemine oturtulmuştur.

Genel itibariyle ülkemizde tasarruf finansman şirketleri, tasarruf finansman sistemi adı altında birçok farklı yöntem uygulamaktadırlar. Özellikleri bakımından uygulanan bu yöntemler özünde *Çekilişli Teslim Yöntemi* ve *Bireysel Yöntem* şeklinde iki ana yöntemden ibarettir. Bu

yöntemlerin de kendi içinde farklı ödeme koşulları, tahsisat süreleri ve sıralama yöntemleri bakımından alt yöntemlere ayrılmaktadır. Ayrıca hiçbir yöntemde *konut veya taşıt gibi bir varlığın teslimatı yapılmamakta, ancak bir bedel ödemesi söz konusu olmaktadır* (Koç & Çekin, 2019, s. 13). Bedel ise katılımcıya taahhüt edilen finansman tutarında ve satıcı konumundaki üçüncü kişilere ödenmektedir.

2. Literatür Taraması

Tasarruf finansman sistemi ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde; sosyal çevre, tutum, memnuniyet, maliyet, dini hassasiyet gibi faktörler, tercih nedenleri arasında yer almaktadırlar. Dini hassasiyet faktörü içinde yer alan tasarruf finansman sisteminin faizsiz olması ise tercih nedenleri içinde en temel neden olarak öne çıkmaktadır. Maliyet unsurunun da tercihleri etkilediği ancak oransal olarak dini hassasiyet ile kıyaslanmayacak kadar düşük olduğu görülmektedir.

Dünyada farklı isimler altında uygulanan birçok tasarruf finansman sistemi, modeli ve yöntemi bulunmaktadır. Ancak yapı itibariyle bu sistemlerin, modellerin ve yöntemlerin hepsi ROSCA (Dönüşümlü Tasarruf ve Kredi Birliği) çatısı altında toplanmaktadır.

ROSCA'nın ilk akademik tanımı, Ardener (1964) tarafından yapılmıştır. Nijerya'da yaptığı çalışmada, yerli halktan bazı insanların belirli bir süre için bir gruba dâhil olduklarını, grup içinde para toplandığını ve toplanan paranın grup üyeleri arasında el değiştirdiğini belirlemiştir. ROSCA olarak isimlendirdiği bu oluşumların yaptığı işlemleri, gayri resmî bankacılık ve kredi işlemleri olarak nitelendirmiştir. Bu çalışma, Low (1995) tarafından genişletilerek *ROSCA'lara Dair Bir Kaynakça Araştırması* adı altında kitap olarak yayınlamıştır. ROSCA'ları ekonomik, sosyal ve kültürel bir kurum şeklinde nitelendiren Sanders (2010), kültürel farklılıklardan dolayı her ülkede farklı isimler altında ve değişik biçimlerde oluşturulduklarını ifade etmiştir. Sisteme dâhil olan bireylere tasarrufları karşılığında hem finansman hem de ihtiyat imkânı sağladığını belirtmiştir. İslami finans sisteminde yer alan klasik karz (faizsiz borç verme, ödünç mal verme) sistemini inceleyen Salleh (2013), sistemin ROSCA'ya benzer bir nitelikte ve kapalı bir yapıya sahip olduğunu belirlemiştir. Sistemin hem riba kapsamında hem de İslami finans ilkelerine aykırı olan geleneksel finans sisteminin aksine daha düşük bir maliyetle ve faizsiz bir şekilde geleneksel finans sistemine erişim imkânı kısıtlı tüketicilere erişilebildiğini savunmuştur. Abdul Samad (2007), konut finansmanında faizsiz finansman tercih nedenlerini belirlemek için Malezya'da yaptığı çalışmada dini hassasiyetin, İslami konut finansmanının kullanılmasının arkasındaki faktör olduğunu, yine Fauziah vd. (2008), sadece fetva kurullarının onayı değil aynı zamanda dini hassasiyetin ve sosyal etkinin de tercihlerde belirleyici olduğunu

tespit etmişlerdir. Bassir vd. (2014), dini hassasiyet ile birlikte finansman maliyetinin de faizsiz finansman tercihinde güçlü bir etken olduğunu ifade etmişlerdir. Khan vd. (2020), Pakistan’da bireylerin konut finansmanı tercihinde sistem hakkındaki bilgi düzeyinin, reklamların, finansman kuruluşunun itibarının, sunulan finansman türlerinin ve İslami finans ilkelerine uygunluğun etkili olduğunu saptamışlardır. Yapılan çalışmalar incelendiğinde tasarruf finansman sistemi tercihinde birçok etkenin belirleyici olduğu görülmektedir. Farklı tercih nedenlerini tek bir kavramsal çerçevede birleştirmek isteyen Tanveer vd. (2023), İngiltere’de yaptıkları çalışmada, dini hassasiyet ile birlikte maliyetin, güvenilirliğin, sunulan finansman türlerinin ve ödeme koşullarının tercihlerde en etkili faktörler olduklarını belirlemişlerdir. Ülkemizde yapılan çalışmalarda da benzer sonuçlar elde edilmiştir. Tekerek (2013) çalışmasında, kurumsal olmayan yollardan konut sahibi olmak isteyenlerin %71’inin faizden kaçınmak için tasarruf finansman sistemini tercih ettiklerini, Ergüven & Kaya (2016) ise çalışmalarında % 80’inin sistem faizsiz olduğu için tasarruf finansman sistemini tercih ettiklerini belirlemişlerdir. Arıcan & Savut (2022) Türkiye’de muhafazakârlık ve tasarruf finansman sistemi arasındaki ilişkide faiz uygulamasının belirleyici olduğu ancak bu ilişkinin sadece muhafazakârlık ile açıklanamayacağı, ekonomik nedenlerin de ön planda olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kumbasar (2016) yaptığı çalışmada, tasarruf finansman sisteminin diğer ev alma sistemlerinden ayıran özelliklerinin neler olduğunu tespit etmeye çalışmıştır. Sistemin faizsiz olması, her bütçeye göre seçenekler sunması, sistem ile Türkiye’nin her yerinden ev alınabilmesi, kirada olanlar için yardım yapılması ve geri ödemelerde kolaylıkların sağlanması tasarruf finansman sistemini diğer ev alma sisteminden ayıran özellikler olduğunu belirtmiştir. Tasarruf finansman sistemini banka kredileri ile karşılaştıran Akpolat (2018), konut fiyat artışlarına, faiz oranlarına ve enflasyon bağlı olarak tasarruf finansman sisteminin banka kredilerine göre ilk 30’uncu aya kadar avantajlı olduğunu sonraki aylarda bu avantajını kaybettiği sonucuna varmıştır. Günel & Bircan (2022), yaptıkları çalışmada, katılımcıların konut finansmanı tercihlerinde yaş, eğitim durumu, şehir, medeni durum, konut sahipliği, aylık ortalama hane halkı geliri, konut finansmanı alınan kurum ve finansman kurumlarının çalışma usulü değişkenlerine göre anlamlı farklılıklar olduğunu belirlemişlerdir.

Yapılan çalışmalar incelendiğinde sisteminin faizsiz oluşu, sistemin tercih edilme nedenleri arasında ilk sırada olduğu görünmektedir. Yapılan bu çalışmada da sistemin faizsiz olması tercih nedenleri içinde başlıca faktör olmakla birlikte maliyet faktörü altında yer alan ödeme koşullarının cazip olması, tercih nedenleri içinde ilk sırada yer almıştır. Bu durum çalışmanın,

katılımcı tercihlerinde dini hassasiyet faktörünün yanında maliyet faktörünün de ön planda olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

3. Veri Seti ve Yöntem

Tasarruf finansman sistemini tercih eden katılımcılar ile ilgili veriler, katılımcılar ile yüz yüze (kişisel) yapılan ve kapalı uçlu soruların yer aldığı anket uygulamasından elde edilmiştir. Anket, tasarruf finansman şirketlerinin faaliyette bulunduğu şubelere gidilerek şubelerin mekânsal ortamında yapılmıştır. Anket, % 5 önem seviyesine göre eksik doldurma ve yanlış doldurma ihtimalleri de göz önüne alınarak tasarrufa finansman sistemini aktif kullanan 384 katılımcıya uygulanmıştır. Anket iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda, tasarruf finansman sistemini tercih eden katılımcıların demografik ve sosyo-ekonomik özellikleri ile ne tür finansman kullandıklarına ve daha önce faizli finansman kullanıp kullanmadıklarına ilişkin 10 soru bulunmaktadır. İkinci bölümde ise katılımcıların tercih nedenlerini belirlemeye yönelik 33 soru bulunmaktadır. Anket soruları, beşli Likert tipi ölçek şeklinde, katılımcıların tercih nedenini belirlemeye yönelik ve kolayca cevaplayabilecekleri formda hazırlanmıştır.

3.1. Araştırmanın amacı ve önemi

Finans alanında İslami finans sistemi prensipleriyle işletilen tasarruf finansman sisteminin tercih nedenlerinin belirlenmesi konusunda birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar daha çok sistem, yasal statüye kavuşmasından önce yapılmıştır. Yasal düzenlemelerin sonrasında sistemin yasal düzenlemeler çerçevesinde yeniden değerlendirilmesi gerekli ve önemli bir çalışma konusu olarak görülmektedir (Tursun, 2021, s. 179). Çıkarılan yeni kanuna ve değişen ekonomik ve sosyal şartlara bağlı olarak tüketici davranışlarının ve nihayetinde tüketici tercih nedenlerinin değişebileceği düşünülmüş ve yeni bir araştırma yapılarak tercih nedenleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Keşifsel ve betimsel nitelikte olan bu çalışmada, finans sektörünün önemli bir finansman aracı ve aynı zamanda faizsiz bir finansman kaynağı olan tasarruf finansman sisteminin tercih nedenleri araştırılmıştır. Tasarruf finansman sistemi tercihi etki eden faktörleri belirlemek amacıyla katılımcıların demografik ve sosyo-ekonomik değişkenleri ile sistemi tercih etme nedenleri arasındaki ilişki tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bilgi üretmek: Tasarruf finansman sisteminin farklı boyutlarını ortaya çıkarmak amacıyla bu alanda yapılan çalışmalar incelenmiştir. Bu çalışmalarda yapılan anketler de dikkate alınarak yeni bir anket oluşturulmuş ve uygulanmıştır. Yapılan anketler neticesinde toplanan veriler ile tasarruf finansman sistemi hakkında yeni bilgilere ulaşılmıştır.

Sorun çözmek: Araştırmada üzerinde durulan ve açıklanmaya çalışılan sorun, araştırma problemi ile belirlenmektedir. Araştırma probleminin iyi belirlenmesi yapılan araştırmanın çok daha başarılı olmasını sağlayabilmektedir.

Tasarruf finansman sistemi, birçok açıdan ve değişik biçimlerde incelenebilir ya da araştırılabilir. Araştırmanın yönü, kapsamı ve derinliği hakkında araştırmacı bir dağınıklık ve kararsızlık yaşayabilir. Bu dağınıklık ve belirsizliğin giderilmesi, araştırma problemi ve hipotezinin net bir şekilde ortaya konulması ile mümkün olacaktır (Arıkan, 2011, s. 39).

Tasarruf finansman sisteminde; konut, taşıt ve çatılı işyeri finansmanı tahsis sırasına göre sağlanmaktadır. Diğer finansman sistemlerinde ise herhangi bir tahsis sırası bulunmamakta ve finansman anında sağlanmaktadır.

Bu çalışmada, tahsis sırasına ve tasarruf şartına bağlı olarak finansmanın anında sağlanmamasına rağmen katılımcıların neden tasarruf finansman sistemini tercih ettikleri araştırılmıştır. Aynı zamanda katılımcılara uygulanan anket ile tasarruf finansman sisteminin tercih nedenleri içinde en düşük tercih nedenlerinin belirlenmesi ve çözümü noktasında katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Yeni ürünler geliştirmek: Tasarruf finansman şirketlerinin sunduğu finansman türlerinin katılımcıların ihtiyaçlarını ne ölçüde karşıladığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Yapılan çalışma ile tasarruf finansman şirketlerine yeni finansman türlerini geliştirebilmeleri konusunda yardımcı olmak amaçlanmıştır.

Araştırmanın önemi ise; Tasarruf finansman sistemi, konut, taşıt ve çatılı işyeri finansmanında diğer faizli finansman yöntemlerine alternatif bir sistem olarak ortaya çıkmıştır. 6361 sayılı yasa ile yapılan değişiklikle sistem, yasal bir statüye kavuşturulmuştur.

Tasarruf finansman sisteminin tercih nedenleri ve sistemin olumlu ya da olumsuz yönleri belirlenirse, sistemi kullanmayı düşünenlere önemli bilgiler verilmiş olur. Sistemin, tercih edenlerin beklentilerini karşılayıp karşılamadığı, yapılacak bu tür araştırmalar ile belirlenebilecektir. Yapılan bu çalışma ile 6361 sayılı kanunun yürürlüğe girmesinden önce yapılan çalışmalarda belirlenen tercih nedenlerinin, yürürlüğe giren kanuna, ekonomik ve sosyal şartlara göre değişip değişmediğinin belirlenebileceği umulmaktadır.

3.2. Araştırmanın evreni ve örnekleme

TRB1 Bölgesinde faaliyet gösteren tasarruf finansman şirketlerinin müşteri sayılarına ulaşmak için ilgili şirketlerden bazılarının şubelerine gidilerek, bazılarının ise şube yetkilileriyle

telefonda görüşülerek veriler elde edilmiş ve kayıt altına alınmıştır. TRB1 Bölgesinde yer alan Tunceli ilinde herhangi bir tasarruf finansman şirketi bulunmadığından hesaplama dâhil edilmemiştir.

TRB1 bölgesinde faaliyet gösteren tasarruf finansman şirketlerinin Şubat 2021 tarihi itibarıyla aktif müşteri sayısı 19.207 kişidir. Ulaşılması gereken müşteri sayısının formül ile yapılan hesaplamada ulaşılması gereken asgari örneklem sayısının 377 olduğu sonucuna varılmıştır. Tabloda ise ulaşılması gereken asgari örneklem sayısı, 370 olarak gösterilmiştir. Ancak uygulanan anketlerde hata, noksan ve eksiklik olabileceği düşüncesiyle daha uygun ve doğru verilerin elde edilebilmesi için ulaşılması gereken asgari örneklem sayısının 384 olmasına karar verilmiştir.

Bu bağlamda 384 katılımcı, 19.207 aktif müşteri sayısına oranlanarak her ilde ulaşılması gereken katılımcı sayısı belirlenmiştir. TRB1 bölgesinde yer alan illere göre ulaşılması gereken asgari örneklem sayısı, Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: İllere Göre Örneklem Sayısı

Kodu	Bölge	Alt Kodu	İller	Aktif Müşteri Sayısı	Müşteri Örneklem Sayısı	Yüzde
TRB1	Malatya	TRB11	Malatya	10.631	212	55
		TRB12	Elâzığ	6.916	138	36
		TRB13	Bingöl	1.660	34	9
		TRB14	Tunceli	0	0	0
Toplam				19.207	384	100

Not: Bu bölge Türkiye nüfusunun %2,2’sini oluşturmaktadır (Güven & Aslan, 2020, s. 36).

TRB1 bölgesinde ulaşılması gereken katılımcıların asgari örneklem sayısı 384’dür. TRB1 bölgesinde yer alan illerde ulaşılması gereken asgari örneklem sayısı Malatya için 212, Elâzığ için 138 ve Bingöl için 34 olarak hesaplanmıştır.

Anket ile veri toplama sürecine 01.08.2021 tarihinde başlanmıştır. 06.12.2021 tarihine kadar bazı anketlerde hata, noksan ve eksiklik olabileceği düşüncesiyle toplam 390 katılımcıya ulaşılmış ve yüz yüze anket uygulanmıştır. 390 anketin içinden 6 anket çalışmadan çıkarılmış (soruların tamamına cevap verilmeyen ve eksik kalan), geriye kalan 384 anket ile analizlerin yapılmasına karar verilmiştir. Belirli evren için kabul edilebilir örneklem büyüklüklerini gösteren tabloda (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004, s. 50), $\alpha = 0.05$ de ∞ serbestlik derecesine göre ulaşılması gereken katılımcı sayısı 370 olarak belirtilmiştir. Karar verilen örneklem sayısının makul düzeyde ve ana kütleyi temsil etme yeterliliğine sahip olduğu düşünülmektedir.

Varsayımlar; Tasarruf finansman sistemini aktif olarak kullanan katılımcılar; diğer finansman sistemlerinde uygulanan faiz oranlarından, kâr oranlarından ve finansman kullanım koşullarından haberdardırlar. Bilerek ve isteyerek tasarruf finansman sistemini tercih etmişlerdir. Tasarruf finansman sistemini kullanan katılımcılar, çeşitli nedenlerle mevcut diğer finansman sistemlerini tercih etmeyen katılımcılardan oluşmaktadır. Anket uygulanan katılımcılar; tasarruf finansman sistemini en az bir defa kullanarak finansman sağlamış veya gayrimenkul sahibi olmuş ya da olmak isteyenlerdir. Katılımcıların görüşme sırasında anket sorularına doğru ve samimi cevaplar verdikleri kabul edilmiştir.

3.3. Araştırma verilerinin analizi ve bulgular

Araştırma verilerinin analizi ve elde edilen bulgular, aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir. Tablolarda yer alan bilgiler açıklanmış ve yorumlanmıştır.

3.3.1. Betimsel analiz

Araştırma kapsamında tasarruf finansman sistemini kullanan ve anket dolduran katılımcıların demografik ve sosyo-ekonomik özellikleri, ankette yer alan ilk 10 soru ile belirlenmeye çalışılmıştır. Katılımcıların demografik özelliklerine göre dağılımı tek tablo haline getirilmiş ve Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Katılımcıların Demografik Özellikleri

	Özelik	Frekans	Yüzde %
Cinsiyet	Erkek	266	69,3
	Kadın	118	30,7
Medeni Durum	Evli	215	56
	Bekâr	157	40,9
	Dul	12	3,1
Yaş	30 yaş altı	130	33,9
	31-40 yaş arası	131	34,1
	41-50 yaş arası	67	17,4
	51 yaş ve üstü	56	14,6
Eğitim Durumları	İlköğretim	30	7,8
	Lise	111	28,9
	Ön Lisans	101	26,3
	Lisans	129	33,6
	Lisansüstü	13	3,4
Meslek Durumları	Kamu Sektörü	182	47,4
	Özel Sektör	154	40,1
	Serbest Meslek	26	6,8
	Emekli	7	1,8

	İşsiz	15	3,9
Finansman Türü	Ev almak için	242	63
	Araba almak için	138	35,9
	Diğer	4	1
Gelir Durumu	0-2.825 TL arası gelire sahip	35	9,1
	2.826-4.500 TL arası gelire sahip	128	33,3
	4.501-7.576 TL arası gelire sahip	201	52,3
	7.577 TL ve üzeri gelire sahip	20	5,2
Üyelik Süresi	24 ay ve altı	274	71,4
	25-48 ay arası	86	22,4
	49-72 ay arası	10	2,6
	73-90 ay arası	7	1,8
	91-120 ay arası	7	1,8
Finansman Miktarı	100.000 TL'ye kadar	63	16,4
	101.000 -200.000 TL arası	101	26,3
	201.000 -300.000 TL arası	154	40,1
	301.000 TL ve üstü	66	17,2
Faizli Finansman Kullanım Durumu	Evet	140	36,5
	Hayır	244	63,5

TRB1 bölgesinde araştırma kapsamına girenlerin içinde erkek olanların oranı % 69,3 (266 kişi), kadın olanların oranı ise % 30,7 (118 kişi)'dir. Bu sonuç, araştırmaya giren katılımcıların içinde kadın katılımcıların da çok fazla olduğunu göstermektedir.

Medeni durumlarına göre katılımcıların % 56'sının (215) evli, % 40,9'unun (157) bekâr ve % 3,1'inin (12 kişi) ise boşanmış veya eş vefatı nedeniyle dul kalmış kişilerden oluşmaktadır.

Katılımcıların en fazla % 34,1 (131) ile 31-40 yaş ve % 33,9 (130) 30 yaş altı grubunda oldukları görülmektedir. 51 yaşın üstündeki katılımcılar ise % 14,60 (56) ile en az katılımcı yaş grubunu oluşturmaktadır.

Eğitim durumlarına göre katılımcılar, % 26,30'u (101) ön lisans mezunu, % 33,60'ı (129) lisans mezunu ve % 3,4'ü (13) lisansüstü mezunu olduklarını belirtmişlerdir. İlköğretim ve lise mezunu olduklarını belirten katılımcıların toplam oranı ise % 36,70 (141) şeklindedir.

Araştırmaya katılan ve tasarruf finansman sistemini tercih eden katılımcıların % 47,4'ü (182) kamu sektöründe çalıştıklarını, % 1,8'i (7) emekli ve % 3,9'u (15) ise işsiz olduklarını ifade etmişlerdir.

Katılımcıların % 63'ü (242) ev almak için tasarruf finansman sistemine dâhil olduklarını belirtmişlerdir. Araba almak için sisteme dâhil olan katılımcıların oranı ise % 35,9 (138) olarak görülmektedir.

Gelir durumu, 2021 yılının ilk 6 aylık dönemindeki asgari ücrete, ortalama memur maaşına ve yoksulluk sınırına göre 0-2.825 TL, 2.826-4.500 TL, 4.501-7.576 TL, 7.577 TL ve üstü şeklinde gruplara ayrılmıştır. Tasarruf finansman sistemine dâhil olan katılımcıların % 33,3'ü 2.826-4.500 TL arası ve % 52,3'ü 4.501-7.576 TL arası gelir grubunda, % 9,1'inin (35) ise asgari ücret ve altındaki gelir grubunda yer almaktadırlar.

Tasarruf finansman sistemi ile sağlanan finansman, 120 ay ile sınırlıdır. Uygulanan ankette üyelik süresi 24 aylık gruplar şeklinde düzenlenmiştir. Tasarruf finansman sistemini tercih eden katılımcıların % 71,4'ü (274) son 24 ay içinde sisteme dâhil olduklarını belirtmişlerdir.

Katılımcıların konut, taşıt, çatılı işyeri gibi menkul veya gayrimenkulü satın almak için ihtiyaç duydukları finansman tutarı, 201.000-300.000 TL arasında ve % 40,1 oran ile ilk sırada yer almaktadır.

Tasarruf finansman sistemini tercih eden katılımcıların % 63,5'i (244) daha önce faizli finansman kullanmadıklarını belirtmişlerdir.

3.3.2. Faktör analizi

Yapılan faktör analizinde, verimax ve temel bileşenlere ayırma yöntemi kullanılarak ölçeğin geçerliliğini ve yargıların faktör yapısını tespit edilmeye çalışılmıştır.

6361 sayılı kanunda ve kanuna dayanılarak çıkarılan yönetmelikte temerrüt şartlarına ve uygulanacak cezalara ilişkin herhangi bir hüküm yer almamaktadır. 6361 sayılı kanunun 39/A maddesinin 5'inci alt bendinde ve yönetmeliğin 16/4 maddesinde temerrüt şartlarının ve hükümlerinin taraflarca yapılacak sözleşmede kararlaştırılacağı belirtilmiştir. Bu nedenle yapılan araştırmada anket soruları içinde yer alan Tablo 3'deki yargı, faktör analizine dâhil edilmemiştir.

Tablo 3: Faktör Analizi Dışında Tutulan Yargılar

No	YARGILAR
29	Tasarruf finansman sisteminde taksitlerin zamanında ödenmemesi nedeniyle alınan gecikme bedeli diğer faizli sistemlere göre daha düşüktür.

Örneklemeden elde edilen verilerin yeterliliği sağlayıp sağlamadığını belirlemek için KMO testi, ölçeğin geçerli olup olmadığını belirlemek için Bartlett küresellik testi yapılmıştır. KMO testi 0,878 ve Bartlett küresellik testi ($p < 0,01$) olarak hesaplanmıştır. Bu test sonuçları, ölçeğin yeterli ve geçerli olduğunu göstermiştir.

Elde edilen sonuçlar, örneklem büyüklüğünün yeterli ve faktör analizinin yapılması için uygun olduğunu göstermektedir.

Tasarruf finansman sistemi tercih ölçeğine örneklemden elde edilen verilerin normal dağılım gösterip göstermediğinin belirlenmesi için yapılan normallik testinde (Shapiro-Wilk) $p > 0,05$ ve istatistik değeri ise 0,993 çıkmıştır. Verilerin normal dağılım gösterdiği kabul edilmiştir.

Araştırmada kullanılan anketin içsel tutarlılığını ve güvenilirliğini belirleyen Cronbach Alpha değeri, 0,893 şeklinde bulunmuştur. 0,70'den büyük olan Cronbach Alpha değeri, katılımcıların tasarruf finansman sistemi tercihlerine etki eden faktörlerin tespiti için 32 yargıdan oluşan ve uygulanan anketin güvenilir olduğunu göstermiştir.

Yapılan faktör analizi ile anlamlı 6 faktör elde edilmiştir. Öz değeri 1'den büyük ve faktör yükleri 0,50'nin üstünde olan maddeler, toplam varyansın % 78,26'sını açıklamaktadır. Faktörlerin tanımlayıcı özellikleri ile çarpıklık ve basıklık değerleri, Tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 4: Faktörlerin Tanımlayıcı İstatistikleri

Alt Boyutlar	Ortalama	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık
Sosyal Etki	3,089	0,6381	,125	,248
Tutum	3,887	0,6667		
Din Hassasiyet	4,363	0,5485		
Güvenirlilik	2,920	0,6707		
Memnuniyet	4,128	0,4627		
Maliyet	4,279	0,5491		

Faktörlerin tanımlayıcı özellikleri incelendiğinde, dini hassasiyet faktörünün 4,36 ortalama ile katılımcıların tercihinde en etkili faktör olduğu görülmektedir.

Çarpıklık ve basıklık değerleri, kabul edilebilir değerler içinde yer almaktadır.

Faktör analizi sonucu ortaya çıkan boyutlar ve bunların içerdiği alt değişkenler, araştırmaya katılan katılımcıların tasarruf finansman sistemi tercih nedenlerinin 6 başlık altında incelenebileceğini göstermektedir. Bunlar;

Sosyal Etki (Faktör 1; Ortalama: 3,089): Kendi içinde 0,948 güvenilirliğe sahip olan bu faktör, toplam varyansın % 24,74'ünü açıklayan yedi değişkenden meydana gelmektedir. Faktörü meydana getiren değişkenler, tasarruf finansman sisteminin toplumda algılama biçimini ve katılımcıları etkileme düzeyini ifade etmektedir. Faktöre en büyük katkıyı, tasarruf finansman sistemine katılanların sistemle ilgili düşünceleri tercihimi etkiler (faktör yükü: 0,956) değişkeni sağlamaktadır.

Tutum (Faktör 2; Ortalama: 3,887): Bu faktör beş değişkenden meydana gelmektedir. Kendi içinde 0,968 güvenilirliğe sahip olan bu faktör toplam varyansın % 21,32'sini açıklamaktadır. Değişkenlerin dördü tasarruf finansman sistemi ile ilgili katılımcıların düşüncelerine, biri ise katılımcıların sistemin farkındalığına yönelik yargılardan oluşmuştur. Faktöre en büyük katkıyı tasarruf finansman sisteminin şeffaf bir finansman sistemi olduğuna inanıyorum (faktör yükü: 0,934) değişkeni sağlamaktadır.

Dini Hassasiyet (Faktör 3; Ortalama: 4,363): En yüksek ortalamaya sahip bu faktör kendi içinde 0,916 güvenilirliğe sahip olan altı değişkenden oluşmaktadır. Faktör toplam varyansın % 12,05'ini açıklamaktadır. Bütün değişkenler, sistemin dini ilkelere göre faaliyette bulunup bulunmadığına ilişkin katılımcıların algısına yönelik ifadelerdir. Faktöre en yüksek katkıyı, tasarruf finansman sistemini tercih nedenim, faizsiz bir finansman sistemi olmasıdır (faktör yükü: 0,931) değişkeni sağlamaktadır.

Güvenirlilik (Faktör 4; Ortalama: 2,9203): En düşük ortalamaya sahip faktör kendi içinde 0,915 güvenilirliğe sahip beş değişkenden oluşmaktadır. Faktör, toplam varyansın % 8,95'ini açıklamaktadır. Değişkenlerin tamamı tasarruf finansman şirketlerinin yaptıkları işlemlere yönelik ifadelerden oluşmaktadır. Faktöre en büyük katkıyı, tasarruf finansman şirketlerinin yaptığı işlemleri sorgulama ihtiyacı hissetmem (faktör yükü: 0,948) değişkeni sağlamaktadır.

Memnuniyet (Faktör 5; Ortalama: 4,128): Faktör, kendi içinde 0,945 güvenilirliğe sahip beş değişkenden meydana gelmektedir. Toplam varyansın % 5,04'ünü açıklamaktadır. Değişkenler, katılımcıların aldığı hizmetin kalitesine ve memnuniyetlerine yönelik ifadelerden oluşmaktadır. Faktöre en büyük katkıyı, tasarruf finansman sistemini rahatlıkla çevremdeki insanlara önerebilirim (faktör yükü: 0,828) değişkeni sağlamaktadır.

Maliyet (Faktör 6; Ortalama: 4,279): Bu faktör ise kendi içinde 0,808 güvenirlığe sahip dört değişkenden meydana gelmektedir. Toplam varyansın % 3,15'ini açıklamaktadır. Değişkenler, sistemin maliyet durumuna ve ödeme koşullarına yönelik ifadeler içermektedir. Faktöre en büyük katkıyı, tasarruf finansman sistemi, faizli finansman sistemlerine göre daha düşük maliyetlidir (faktör yükü: 0,778) değişkeni sağlamaktadır. Tüm değişkenler incelendiğinde, faktör yüklerinin 0,50'nin üzerinde olduğu görülmektedir. Değişkenler aynı zamanda katılımcıların tasarruf finansman sistemi tercih nedenlerine ilişkin değerlendirmeleri de desteklemektedir.

3.3.3. Tasarruf finansman sistemi tercihinin yönelik yargıların ortalamaları

Katılımcıların tasarruf finansman sistemini tercih nedenleri ile demografik ve sosyo-ekonomik özellikleri arasındaki ilişkinin tespiti amacıyla t-testi uygulanmıştır. Ankete katılan katılımcıların tasarruf finansman sistemini kullanırken değişkenlere verdikleri önem düzeyi değerlendirmesinde 5’li Likert tipi ölçekten yararlanılmıştır.

Katılımcıların yargılara verdiği önem düzeyine ilişkin bulgular, Tablo5’te gösterilmiştir.

Tablo 5: Katılımcıların Yargılara Verdiği Önem Düzeyine İlişkin Bulgular

YARGILAR	Cevapların Dağılımı										n	Standart Sapma	Ortalama	p
	Kesinlikle Katılıyor		Katılıyor		Katılıp katılmama oranım eşit		Katılmıyorum		Kesinlikle Katılmıyorum					
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%				
1-Tasarruf finansman sistemi, dini tercihlerime uygun bir finansal sistemdir.	179	46,6	182	47,4	22	5,7	1	3	0	0	384	,610	4,40	0,000
2-Yaptığım diğer bütün finansal işlemlerin faizsiz olmasına dikkat ederim.	170	44,3	166	43,2	45	11,7	3	0,8	0	0	384	,705	4,31	0,000
3-Tasarruf finansman sistemindeki ödeme koşullarının cazip olması tercihimin etkiler.	200	52,1	160	41,7	21	5,5	3	0,8	0	0	384	,636	4,45	0,000
4-Tasarruf finansman sistemini rahatlıkla çevremdeki insanlara önerebilirim.	68	17,7	288	75,0	28	7,3	0	0	0	0	384	,490	4,10	0,000
5-Tasarruf finansman sistemini kullanmaktan hiç pişmanlık duymadım, iyi ki bu sisteme kaydoldum.	81	21,1	280	72,9	23	6,0	0	0	0	0	384	,499	4,15	0,000
6-Tasarruf finansman sisteminde sadece konut, taşıt ve işyeri için finansman sağlanması yeterli değildir. Diğer ihtiyaçlar içinde bu sistemin kullanılmasını isterdim.	122	31,8	194	50,5	62	16,1	3	0,8	3	0,8	384	,754	4,12	0,000
7-Tasarruf finansman şirketlerinin toplum içindeki imajı bu şirketleri tercih etmemi etkiler.	3	0,8	109	28,4	192	50,0	76	19,8	4	1,0	384	,741	3,080	0,000
8-Diğer faizli finansman sistemlerinin tercih edilmesi çevremde hoş karşılanmaz.	12	3,1	72	18,8	218	56,8	73	19,0	9	2,3	384	,773	3,01	0,000
9-Tasarruf finansman şirketlerinde çalışan personelin samimi ve yardımsever tutumları tercihimin etkiler.	12	3,1	73	19,0	218	56,8	72	18,8	9	2,3	384	,773	3,02	0,000
10-Tasarruf finansman sistemine katılanların sistemle ilgili düşünceleri tercihimin etkiler.	15	3,9	85	22,1	223	58,1	59	15,4	2	0,5	384	,732	3,14	0,000
11-Tasarruf finansman sistemini tercih nedenim, faizsiz bir finansman sistemi olmasıdır.	177	46,1	186	48,4	18	4,7	3	0,8	0	0	384	,617	4,40	0,000
12-Tasarruf finansman şirketleri faaliyetlerinde İslami emirlere ve yasaklara göre hareket ederler.	185	48,2	152	39,6	42	10,9	5	1,3	0	0	384	,724	4,35	0,000
13-Tasarruf finansman şirketlerinin yaptığı reklamlar tercihimin etkiler.	6	1,6	81	21,1	233	60,7	62	16,1	2	0,5	384	,672	3,07	0,000
14-Çevremdeki insanlar, tasarruf finansman sistemi aracılığıyla kullandıkları finansmanın daha bereketli olduğunu düşünürler.	155	40,4	208	54,2	18	4,7	3	0,8	0	0	384	,605	4,34	0,000

15-Tasarruf finansman şirketleri, yaptıkları finansal faaliyetlerin dine uygun olduğunu gösteren icazet belgesi almaları tercihimi olumlu yönde etkiler.	179	46,6	176	45,8	26	6,8	3	0,8	0	0	384	,648	4,38	0,000
16-Yaşadığım çevrenin kültürü, tasarruf finansman sistemini tercih etmemi etkiler	12	3,1	81	21,1	213	55,5	73	19,0	5	1,3	384	,759	3,06	0,000
17-Tasarruf finansman şirketlerince sunulan hizmetlerden yeteri kadar haberdarım.	57	14,8	231	60,2	87	22,7	9	2,3	0	0	384	,674	3,88	0,000
18-Tasarruf finansman sistemi oldukça basit ve kolay anlaşılır bir sistemdir.	91	23,7	170	44,3	109	28,4	14	3,6	0	0	384	,809	3,88	0,001
19-Tasarruf finansman sistemindeki finansman işlemleri çok kısa sürede sonuçlandırılır.	74	19,3	270	70,3	39	10,2	1	0,3	0	0	384	,546	4,09	0,000
20-Tasarruf finansman şirketlerinin hizmet kalitesinden oldukça memnunum.	92	24,0	266	69,3	25	6,5	1	0,3	0	0	384	,536	4,17	0,000
21-Tasarruf finansman sistemi ile ilgili yapılan kanuni düzenleme, tasarruf finansman şirketlerini tercih etmemi olumlu yönde etkiledi.	16	4,2	94	24,5	245	63,8	28	7,3	1	0,3	384	,658	3,25	0,000
22-Tasarruf finansman sistemi, yardımlaşmaya dayalı ve güvenilir bir finansman sistemidir.	73	19,0	288	75,0	23	6,0	0	0	0	0	384	,483	4,13	0,000
23-Tasarruf finansman şirketlerinin yaptığı işlemleri sorgulama ihtiyacı hissetmem.	0	0	85	22,1	206	53,6	86	22,4	7	1,8	384	,720	2,96	0,000
24-Tasarruf finansman şirketleri ev, araba, işyeri teslimatlarını zamanında yapmaktadırlar.	0	0	58	15,1	227	59,1	89	23,2	10	2,6	384	,686	2,87	0,000
25-Alınan ev, araba gibi varlıkların borç ödeninceye kadar teminat altına alınması için üzerine ipotek tesis edilmesi gereklidir.	1	0,3	71	18,5	196	51,0	110	28,6	6	1,6	384	,728	2,87	0,000
26-Tasarruf finansman sistemi, faizli finansman sistemlerine göre daha düşük maliyetlidir.	158	41,1	181	47,1	40	10,4	5	1,3	0	0	384	,700	4,28	0,000
27-Tasarruf finansman sisteminin maliyetleri, faizli finansman sistemlerine göre daha yüksek olsa da tasarruf finansman sistemini tercih ederim.	12	3,1	123	32,0	162	42,2	60	15,6	27	7,0	384	,937	3,09	0,000
28-Tasarruf finansman sisteminde verilen hizmetler karşılığında alınan organizasyon ücreti makul düzeydedir.	2	0,5	72	18,8	174	45,3	125	32,6	11	2,9	384	,785	2,82	0,000
30-Tasarruf finansman sistemi, diğer finansman sistemlere göre daha uygun taksit ve daha esnek ödeme koşullarına sahiptir.	145	37,8	201	52,3	34	8,9	4	1,0	0	0	384	,661	4,27	0,000
31-Tasarruf finansman sisteminin şeffaf bir finansman sistemi olduğuna inanıyorum.	67	17,4	221	57,6	88	22,9	8	2,1	0	0	384	,692	3,90	0,000
32-Tasarruf Finansman sistemi, İslami katılım bankalarının sistemlerinden farklıdır.	63	16,4	227	59,1	86	22,4	8	2,1	0	0	384	,680	3,90	0,000
33-Tasarruf finansman şirketlerinin arasında pek farkı yoktur. Çalışma prensipleri aynıdır.	59	15,4	229	59,6	87	22,7	9	2,3	0	0	384	,679	3,88	0,000

Tercih nedenlerine ilişkin yargıların genel ortalaması 3,73 ve standart sapması 0,330 olarak hesaplanmıştır. 20'si genel ortalamanın üstünde yer alan yargıların 12'si genel ortalamanın altında yer almıştır.

Elde edilen bulgulara göre, tasarruf finansman sistemi tercihinde önemli derecede etkili bulunan yargılar, Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: Tercihlerde Önemli Derecede Etkili Bulunan Yargılar

YARGILAR	n	Ortalama	Standart Sapma	t
Tasarruf finansman sistemindeki ödeme koşullarının cazip olması tercihimizi etkiler.	384	4,451	,610	137,065
Tasarruf finansman sistemi, dini tercihlerime uygun bir finansal sistemdir.	384	4,404	,636	141,504
Tasarruf finansman sistemini tercih nedenim, faizsiz bir finansman sistemi olmasıdır.	384	4,398	,617	139,582
Tasarruf finansman şirketleri, yaptıkları finansal faaliyetlerin dine uygun olduğunu gösteren icazet belgesi almaları tercihimizi olumlu yönde etkiler.	384	4,383	,648	132,579
Tasarruf finansman şirketleri faaliyetlerinde İslami emirlere ve yasaklara göre hareket ederler.	384	4,346	,724	117,588

Tasarruf finansman sistemi tercihinde önemli derecede etkili bulunan yargılar incelendiğinde ilk beş yargıdan dördü dini hassasiyet faktörü altında yer almaktadır. Maliyet faktörü altında yer alan ödeme koşullarının cazip olması yargısı, 4,45 ortalama ile katılımcıların tercihlerinde en önemli tercih nedeni olarak görülmektedir.

Elde edilen bulgulara göre, tasarruf finansman sistemi tercihinde önemli derecede etkili bulunmayan yargılar ise Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7: Tercihlerde Önemli Derecede Etkili Bulunmayan Yargılar

YARGILAR	n	Ortalama	Standart Sapma	t
Tasarruf finansman sisteminde verilen hizmetler karşılığında alınan organizasyon ücreti makul düzeydedir.	384	2,82	,785	70,29
Tasarruf finansman şirketleri ev, araba, işyeri teslimatlarını zamanında yapmaktadırlar.	384	2,87	,686	81,91
Alınan ev, araba gibi varlıkların borç ödeninceye kadar teminat altına alınması için üzerine ipotek tesis edilmesi gereklidir.	384	2,87	,728	77,36
Tasarruf finansman şirketlerinin yaptığı işlemleri sorgulama ihtiyacı hissetmem.	384	2,96	,720	80,61

Araştırmaya katılan katılımcıların tercih ortalamaları incelendiğinde son sıralarda yer alan nedenlerin daha çok tasarruf finansman şirketlerinin aldığı organizasyon ücretleri ve yaptığı işlemler ile ilgilidir. Katılımcılar, alınan organizasyon ücretinin makul düzeyde olduğunu kabul etmemektedirler. Tasarruf finansman şirketlerinin ev, araba ve çatılı işyeri teslimatlarını zamanında yapmadıkları inancı içindedirler. Alınan varlıkların üzerine ipotek tesis edilmesini gerekli görmemekte ve tasarruf finansman şirketlerinin yaptığı işlemleri sorgulama ihtiyacı hissetmemektedirler.

Araştırmaya katılan katılımcıların demografik ve sosyo-ekonomik özellikleri ile tercih ortalamaları karşılaştırılmış, karşılaştırma sonuçları, Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8: Demografik ve Sosyo-Ekonomik Özelliklerine Göre Tercih Ortalamaları

Özellikler		N	X	Stdr. Sapma	Özellikler		N	X	Stdr. Sapma
Cinsiyet	Erkek	266	3,81	,2840	Finansman Türü	Ev almak için	242	3,79	,2847
	Kadın	118	3,55	,3579		Araba almak için	138	3,63	,3755
Medeni Durum	Evli	215	3,87	,2645	Gelir Durumu	Diğer	4	3,82	,4318
	Bekâr	157	3,55	,3202		0 -2825 TL arası	35	3,28	,3940
	Dul	12	3,63	,3227		2.826 – 4.500 TL	128	3,82	,2572
Yaş	30 Yaş Altı	130	3,44	,2533	4.501-7.576 TL	201	3,79	,2918	
	31-40 Yaş arası	131	3,77	,2223	7.577 ve üzeri	20	3,45	,2058	
	41-50 Yaş arası	67	3,95	,2639	Üyelik Süresi	0-24 Ay	274	3,69	,3313
	51 Yaş ve üstü	56	4,07	,1921		25-48 Ay	86	3,84	,2876
Eğitim Durumu	İlköğretim	30	3,22	,2908		49-72 Ay	10	3,76	,2353
	Lise	111	3,57	,2161		73-90 Ay	7	4,17	,3455
	Ön Lisans	101	3,75	,2538	91-120 Ay	7	3,74	,3358	
	Lisans	129	3,97	,2596	Finansman Miktarı	100.000 TL'ye kadar	63	3,41	,3366
	Lisansüstü	13	3,83	,2410		101.000-200.000 TL	101	3,75	,2397
Meslek	Kamu Sektörü	182	3,74	,2897		201.000-300.000 TL	154	3,84	,3053
	Özel Sektör	154	3,79	,3102	301.000 TL ve üstü	66	3,77	,3155	
	Serbest Meslek	26	3,51	,4571	Faizli Finansman Kullanıldı mı?	Evet	140	3,58	,3568
	Emekli	7	3,91	,2765		Hayır	244	3,82	,2808
	İşsiz	15	3,31	,3207					

Tasarruf finansman sistemini tercih eden erkeklerin tercih nedeni ortalamaları ($x=3,81$) kadınlara göre ($x=3,55$) daha yüksektir. Tercih ortalamaları yüksek olan gruplar; evli ($x=3,87$), 51 yaş ve üstünde ($x=4,07$), lisans mezunu ($x=3,97$), emekli ($x=3,91$) diğer (çatılı işyeri, arsa, arazi gibi) finansman türü ihtiyacı olan ($x=3,79$) katılımcılardan oluşmaktadır. Bu gruplarla birlikte asgari ücretin üzerinde gelire sahip ($x=3,82$) katılımcıların tercih nedeni ortalaması, diğer gruplarda yer alan katılımcıların tercih nedeni ortalamalarına göre daha yüksektir. En düşük tercih nedeni ortalamalarının işsiz ($x=3,31$) ve 0-2825 TL arası gelir grubunda ($x=3,28$) yer alan katılımcılara ait olduğu görülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Tasarruf finansman sisteminin tercih nedenleri, TRB1 bölgesinde sistemi kullanan 384 bireye uygulanan anket ile belirlenmeye çalışılmıştır. Anket uygulamasından elde edilen veriler, SPSS programları ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçları ve test bulguları, aşağıda yorumlanmıştır.

Yapılan faktör analizi ile anlamlı 6 faktör elde edilmiştir. Öz değeri 1'den büyük ve faktör yükleri 0,50'nin üstünde olan maddeler, toplam varyansın % 78,26'sını açıklamaktadır. Faktör analizi sonucu ortaya çıkan boyutlar ve bunların içerdiği alt değişkenler, araştırmaya katılan katılımcıların tasarruf finansman sistemi tercih nedenlerinin 6 başlık altında (Sosyal Etki, Tutum, Dini Hassasiyet, Güvenirlik, Memnuniyet ve Maliyet) incelenebileceğini göstermiştir.

Faktörlerin tanımlayıcı özellikleri incelendiğinde, dini hassasiyet faktörünün 4,36 ortalama ile katılımcıların tercihinde en etkili faktör olduğu görülmüştür.

Katılımcıların tasarruf finansman sistemini tercih nedenleri ile demografik ve sosyo-ekonomik özellikleri arasındaki ilişkinin tespiti amacıyla t-testi uygulanmıştır. Tercih nedenlerine ilişkin yargıların genel ortalaması 3,73 ve standart sapması 0,330 olarak hesaplanmıştır. Tasarruf finansman sisteminin tercih nedenlerinin belirlenmesine yönelik soru ölçeğine bakıldığında ödeme koşullarının cazip olması, 4,45 ortalama ile katılımcıların tercihini en çok etkileyen yargı durumundadır. Sistemin katılımcıların dini tercihlerine uygun olması ve sistemin faizsiz olması, her ikisi de 4.40 ortalama ile ikinci sırada yer almıştır. Bu durum, ülkemizde tasarruf finansman sistemi tercihinde daha çok faiz hassasiyetinin ön planda olduğunu gösteren çalışmaların aksine ilk defa ödeme koşullarının cazip olmasının ön planda olduğunu göstermesi bakımından son derece önemlidir. Dini hassasiyetler dikkate alınarak kurulan tasarruf finansman sistemi, başlangıçta daha çok faize karşı hassasiyeti olan katılımcılar tarafından tercih edilmekteydi. Günümüzde dini hassasiyetlerin yanında maliyet unsuru da çok önemli bir tercih nedeni hâline gelmiştir. Araştırma boyutlarının (faktörlerine) ortalamalarına göre katılımcıların en düşük ortalamasının güvenilirlik boyutu (ortalama:2,92) ile ilgili olduğu görülmektedir. Bu boyut altında yer alan yargılar ise daha çok sistemin işleyişi ile ilgilidir.

Tasarruf finansman şirketleri, hedef kitlenin demografik ve sosyo-ekonomik özelliklerini iyi analiz etmeli, arzuları ve ihtiyaçları iyi belirlenmeli, bu doğrultuda stratejilerini geliştirmelidirler. Araştırma bulguları ışığında, tasarruf finansman sistemi tercih düzeyinin yükseltilmesi için tasarruf finansman şirketlerine şu önerilerde bulunulabilir.

Elde edilen verilere göre katılımcıların tercihleri demografik ve sosyo-ekonomik özelliklerine göre farklılık göstermektedir. Demografik özellikleri farklı katılımcılar, kendilerine sunulan hizmetleri farklı biçimlerde algılayabilmektedirler. Bu durum ise tasarruf finansman sisteminden memnun olan katılımcıların yanında, memnun olmayan bir katılımcı grubunun oluşmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle katılımcıların demografik ve sosyo-ekonomik özelliklerine göre istekleri ve ihtiyaçları gruplandırılmalıdır. Gruplandırılan bu isteklere ve ihtiyaçlara göre finansman türleri ve ödeme planları geliştirilmelidir.

Tasarruf finansman sistemi ile sağlanan finansmanın maliyeti, katılımcıların tercihlerini çok önemli bir şekilde etkilemektedir. Maliyet avantajından tahsis sırası erken gelen katılımcılar yararlanmakta, tahsis sırası geç gelen katılımcılar ise yararlanamamaktadır. Tasarruf finansman şirketleri, ilk sıralarda olan katılımcılar ile son sıralarda olan katılımcılar arasındaki maliyetten kaynaklanan haksızlığı gidermelidir. Tasarruf finansman şirketleri, dini hassasiyete sahip

katılımcılarının sadakatini sağladıkları gibi maliyet unsuruna duyarlı diğer katılımcılarının da sadakatini sağlamalıdır. Bu bağlamda daha cazip ödeme koşulları ve daha uygun maliyet ile finansman kullandırmalıdır.

Elde edilen veriler, taşıt finansman tercihinin artış eğiliminde olduğunu göstermektedir. Ancak taşıt finansmanını daha çok kadın katılımcıların tercih ettikleri görülmektedir. Erkek katılımcıların da tercih düzeyini yükseltecek yöntemler geliştirilmelidir. Katılımcıların demografik ve sosyo-ekonomik özelliklerine göre finansman türünü artırarak ve çeşitlendirerek, katılımcıların tasarruf finansman sistemi tercih düzeyini artırmalıdır. Tasarruf finansman şirketleri uyguladıkları birbirine benzer finansman modelleri yerine tercih düzeyini artırıcı modeller geliştirmeli ve kullanmalıdır.

Tasarruf finansman şirketleri, tercih ortalaması en düşük olan hususları (organizasyon ücreti, finansmanın zamanında sağlanmadığı, ipotek tesis edilmesi gibi) iyi analiz etmelidirler. Katılımcıların memnuniyetini ve güvenilirliğini artıracak yeni düzenlemeler yapmalıdır.

Son yıllarda yaşanan ekonomik sıkıntıların yanı sıra 6361 sayılı kanunun yürürlüğe girmesi, katılımcıların tasarruf finansman sistemine bakış açılarında ve aynı zamanda tercih nedenlerinde farklılığa yol açmıştır. Diğer taraftan bu süreçte katılımcıların demografik ve sosyo-ekonomik özellikleri de değişmiştir. Tasarruf finansman şirketlerinin değişen katılımcı profillerini yakından izlemesi, sektörde büyümeleri için son derece önemlidir. Sektöründeki payları, finans piyasasının değişen koşullarına ne derecede ayak uydurduklarına bağlıdır.

Yeni çalışmalar yapacak araştırmacılara ise şu önerilerde bulunulabilir:

TRB1 Bölgesinde yapılan bu araştırmada, tasarruf finansman sistemini tercih eden katılımcılar, ana kütle olarak seçilmiştir. Araştırma, Türkiye genelini temsil etmemesine rağmen bundan sonra yapılacak araştırmalara ikincil kaynak olabileceği düşünülmektedir. Yeni araştırmalarda geleneksel finans sistemini tercih eden bireyler ana kütleyle dâhil edilebilir ve tasarruf finansman sistemini tercih edenler ile karşılaştırılabilir.

Bu çalışmada, katılımcıların demografik ve sosyo-ekonomik özelliklerinin tasarruf finansman sistemi tercihinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Fakat bu katılımcıların tasarruf finansman sistemi tercih nedenlerinin ayrıntılı olarak tespit edildiği anlamına gelmemektedir. Bundan sonraki araştırmalarda, tasarruf finansman sistemini tercih eden katılımcıların demografik ve sosyo-ekonomik özellikleri ile birlikte yaşam tarzları ve aile yapıları gibi özellikleri de çalışmaya dâhil edilebilir.

Özelikle bankacılık sektöründe faizsiz finans sektörünün ve geleneksel finans sektörünün ekonomik krizlerden nasıl etkilendiği ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde, faizsiz finans sektörünün krizlerden daha az etkilendiği görülmektedir. Bu bağlamda ekonomik kriz dönemleri dikkate alınarak tasarruf finansman sisteminin ve geleneksel finans sisteminin krizlerden nasıl etkilendiği, kriz dönemi sonrası tercih edilme düzeylerinin karşılaştırıldığı çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Abdul Samad, E. M. (2007). *The perception of malaysian muslims concerning islamic housing finance* (PhD). Durham Üniversitesi.
- Akpolat, O.M. (2018). *Konut satın alma maliyet analizleri: Bankalar-katılım bankaları elbirliği sistemi karşılaştırması* (YÖK Tez Merkezi, Yüksek Lisans). Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- Ardener, S. (1964). The comparative study of rotating credit associations. *The Journal of the royal anthropological institute of Great Britain and Ireland*, 94 (2), 201–229.
- Arıcan, M., & Savut, E. (2022). Türkiye’de tasarruf finansman sistemi tercihinde muhafazakâr tutumun etkisi. *Finans ekonomi ve sosyal araştırmalar dergisi*, 7(3), 376-389.
- Arıkan, R. (2011). *Araştırma yöntem ve teknikleri*. Nobel Yayıncılık.
- Bassir, F.N., Zakaria, Z., Abu Hasan, H., & Alfian, E. (2014). Factors influencing the adoption of Islamic home financing in Malaysia. *Transformations in business and economics*, 13(1), 155-174.
- Birsin, M., & Ötegeçeli, H. (2019). Tasarrufa dayalı faizsiz finansman sistemi ve fikhî meşruiyeti üzerinde yapılan değerlendirmeler. *Mesned ilahiyat araştırmaları dergisi*, 10(1), 85-114.
- Çekin, Ö. (2018). *Tasarrufa dayalı finansman sistemi ve İslami finans ilkeleri çerçevesinde değerlendirilmesi* (YÖK Tez Merkezi, Yüksek Lisans). İstanbul Üniversitesi.
- Çoban, U., & Türkan, Y. (2023). Para piyasası aracı olarak müşareke finansmanı ve dünya uygulamaları. İçinde E. Kılıç (Ed.). *Para ve sermaye piyasalarında teorik ve ampirik çalışmalar*, (ss. 123-155). Özgür Yayınları.
- Ergüven, M., & Kaya, F. (2016). Konut finansmanında elbirliği sistemi: müşterilerin elbirliği sistemi tercih nedenleri üzerine bir araştırma. *Kastamonu üniversitesi iktisadi ve idari bilimler fakültesi dergisi*, 13 (1), 24-39.
- Ergüven, M. (2021). *Tasarrufa dayalı finans sistemi*. Beta Yayınevi.
- Fauziah, Md. T., Ramayah, T., & Abdulrazak, D. (2008). Factors influencing intention to use diminishing partnership home financing. *International journal of Islamic and middle eastern finance and management*. 1(3), 235-248.
- Günel, Y., & Bircan, H. (2022). Mevduat bankası, katılım bankası ve elbirliği sistemi müşterilerinin konut finansman tercihlerinin incelenmesi: tr 72 bölgesi örneği. *İşletme araştırmaları dergisi*, 14 (2), 1515-1534.
- Güven, M., & Aslan, M. (2020). Bilgi teknolojilerinin çalışanların performansına ve motivasyonuna etkisi: trbl bölgesindeki kobi’lerde bir uygulama. *Bingöl üniversitesi iktisadi ve idari bilimler fakültesi dergisi*, 4 (1), 35-54.
- Khan, M.Y., Ud Din, S., Khan, M.J., & Anam Javeed, A. (2020). Dynamics of selecting islamic home financing. *International journal of finance & economics*, 26(4), 5005-5016.

- Koç, İ., & Çekin, Ö. (2019). Tasarrufa dayalı finansman sistemi: işleyiş, değerlendirme ve tasarım. İçinde H.M. Günay, Ş. Görmüş, İ. Koç & Ö. Çekin (Ed.). *Tasarrufa dayalı faizsiz finansman sistemi*, (s. 9-40). Ensar Neşriyat.
- Kumbasar, M. (2016). Ev sahibi olmak ve eminevim örneği. *Kafkas üniversitesi ilahiyat fakültesi dergisi*, 3(5), 155-166.
- Low, A. (1995). *A bibliographical survey of rotating savings and credit associations*. Oxfam Publishing.
- Salleh, M.O. (2013). *Essays in islamic finance* (PhD). Bangor Üniversitesi.
- Sandsor, A. M. J. (2010). *The rotating savings and credit association an economic social and cultural institution* (PhD). Oslo Üniversitesi.
- Tanveer, A., Kabir, S., Aziz, A., & Alhassan, Y. (2023). Islamic home finance in the uk: A partial least square structural equation modelling approach, *Sustainability*, 15(5), 3-24.
- Tekerek, S. (2013). *Konut finansmanında banka kredilerine alternatif modellerden elbirliği sistemi üzerinde bir çalışma* (YÖK Tez Merkezi, Yüksek Lisans). Gazi Üniversitesi.
- Tursun, A. (2021). Alternatif konut finansman sistemi olarak tasarrufa dayalı faizsiz finans sistemleri: Gölge bankacılık ve özün önceliği kavramları çerçevesinde sistemin değerlendirilmesi. *Hacettepe üniversitesi iktisadi ve idari bilimler fakültesi dergisi*, 40(1), 164-183.
- Yazıcıoğlu, Y., & Erdoğan, S. (2004). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Detay Yayıncılık.

TUNCELİ İLİNDE İÇ GÖÇ HAREKETLERİ

INTERNAL MIGRATION MOVEMENTS IN TUNCELİ PROVINCE

Zekeriya KONURHAN* Mehmet AKİF CEYLAN**

Öz

İç göç, bireyler, topluluklar ve bir bütün olarak ülkeler için geniş kapsamlı etkileri olan, ekonomik, sosyal ve çevresel faktörlerin bir kombinasyonundan etkilenen karmaşık ve çok yönlü bir süreçtir. İç göç hareketleri, bir ülke sınırları içerisinde çeşitli nedenlerden dolayı farklı yönlerde doğru gerçekleşir. Türkiye’de de özellikle kırsal alanlardan daha gelişmiş şehirlere doğru bir iç göç hareketi söz konusu olmuştur. Ülkede gerçekleşen göç hareketleri özellikle 1950’li yıllardan itibaren hızlanmış ve 1980-1990’larda üst düzeye çıkmıştır. Bu süreçte özellikle 1980’lerden sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu hem isteğe bağlı hem de zorunlu nedenlerle göç edenlerin en fazla olduğu bölgeler durumuna gelmiştir. Tunceli’de en önemli göç hareketlerinden biri Cumhuriyetin ilk yıllarında Dersim isyanı sonrasında gerçekleşen zorunlu göçlerdir. Yine Tunceli’de 1985-2000 ile 2015-2017 yıllarında yaşanan terör olayları sonrasında göçler meydana gelmiştir. Bunların dışında Tunceli’de daha çok ekonomik sebeplerle isteğe bağlı göçler de yaşanmıştır. Bunun en büyük göstergesi İstanbul şehrinde ikamet eden (yaklaşık 85bin-kişi) ve Tunceli ili nüfusundan fazla olan Tuncelilerin varlığıdır. Çalışmanın temel istatistik verileri, Türkiye İstatistik Kurumu’ndan temin edilmiş olup bazı arşiv belgeleri, literatür ve bazı gözlemlerden de yararlanılmıştır. Çalışma sonuçlarına göre Tunceli ili sürekli göç veren bir ildir. Nitekim Tunceli ili belirli dönemlerde artış ve azalış yaşansa da 2021 yılına kadar genellikle dışarıya göç vermiştir.

Anahtar Kelime: Tunceli, Nüfus, Göç

Abstract

Internal migration is a complex and multifaceted process influenced by economic, social, and environmental factors, with wide-ranging implications for individuals, communities, and countries. Migration is one of the global phenomena that has occurred in various ways from the past to the present, paving the way for many events and influencing the collapse or creation of states. Internal migration movements occur in different directions within a country's borders for other reasons. In Turkey, there has been internal migration from rural areas to more developed cities. Migration movements in the country have accelerated significantly since the 1950s and reached high levels in the 1980-1990s. One of the most fundamental migratory movements in Tunceli is the forced migration following the Dersim rebellion in the early years of the Republic. There were also migrations after the terrorist incidents in Tunceli in 1985-2000 and 2015-2017. The primary statistical data of the study were obtained from the Turkish Statistical Institute, and some archival documents, literature, and observations were also used. In addition, the study is enriched with tables, graphs, and thematic maps. Although Tunceli province has experienced an increase and decrease in specific periods, it has generally migrated until 2021.

Keywords: Tunceli, Population, Migration.

*Araştırma Görevlisi, Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü. zkonurhan@munzur.edu.tr. ORCID: 0000-0002-9750-5907.

**Prof. Dr. Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, maceylan@marmara.edu.tr. ORCID: 0000-0002-1195-7436.

GİRİŞ

Göç, sosyoloji, ekonomi, coğrafya, antropoloji, tarih ve siyaset bilimi dâhil olmak üzere birçok farklı disiplin ve çalışma alanıyla yolları kesişen bir konudur. Bu anlamda sosyologlar, göçün aileler ve topluluklar üzerindeki etkisi ve göçmenlerin ev sahibi topluma uyum sağlama yolları dâhil olmak üzere göçün sosyal yönleri üzerinde durur. Ekonomistler, iş fırsatları ve ücretler gibi göç kalıplarını etkileyen ekonomik faktörlerin yanı sıra göçün menşe ve varış yerleri üzerindeki ekonomik etkilerini araştırır. Coğrafyacılar ise insan hareketinin kalıpları ve eğilimleri ve bu kalıpları etkileyen çevresel ve demografik faktörler dâhil olmak üzere göçün mekânsal yönlerini inceler. Tarihçiler de özellikle arşiv belgelerine dayalı olarak önceki dönemlerde meydana gelen göç olaylarını ele alır.

Göçler coğrafya için önemli bir olgu olmakla beraber günümüz dünya nüfusunun dağılışı geçmişteki büyük göçler sonucunda oluşmuştur. Bazı toplumlar savaş, sürgün, doğal afet, kuraklık gibi nedenlerden dolayı tarih boyunca göç etmiştir. Özellikle I. ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra birçok ülkenin toplumsal ve ekonomik yapısını değiştiren göç olayları meydana gelmiştir. Şüphesiz bundan sonra da farklı sebeplerle göç olaylarının yaşanacağını ve önemli sonuçlara yol açacağını söylemek mümkündür. Bulunduğu konum, tarihi ve coğrafi özellikleri nedeniyle Türkiye de göç olaylarından en çok etkilenen ülkelerin başında yer alır. Nitekim bugün de iç ve dış göçler ülkemizin önemli sorunları arasında bulunur.

Coğrafya başta olmak üzere birçok bilim dalının ilgi alanına giren göçün çeşitli tanımları yapılır. Uluslararası Göç Terimleri Sözlüğüne göre; uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içinde yer değiştirmek; süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği nüfus hareketleri göç olarak tanımlanır. Türk Dil Kurumu Sözlüğüne göre göç; ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınması olarak açıklanır. Uluslararası Göç Örgütü (IOM) göçü; insanların sürekli olarak ikamet ettikleri yerlerden uluslararası biri sınırı veya kendi ülke sınırları içerisinde yer değiştirme hareketi olarak tanımlar. Göç, Doğanay'a (1997) göre; nüfusun devamlı ikamet ettikleri yerleri birey olarak, aileleri ya da bir topluluk halinde terk edip, sürekli veya geçici olarak yaşamak amacıyla başka yerlere gitme eylemini ifade etmektedir. Özgüç ve Tümertekin'e (2012) göre göç; bir idari sınırı geçerek oturma yerini devamlı ya da uzun süreli olarak değiştirme hareketidir. Ceylan'a (2013) göre de göç; insan ve topluluklarının doğduğu, ikamet ettiği bir yerden siyasi, dini, sosyal, afet, savaş, terör ve diğer nedenlerle, isteğe bağlı veya zorunlu, geçici veya devamlı bir başka yere veya ülkeye gitmesi olarak ifade edilebilir. Görüldüğü üzere göçün farklı şekilde tanımları

yapılmıştır. Ancak göç tanımlamalarının ortak noktası, bir yer değiştirme eyleminin bulunmasıdır. Yani özetle göç, nüfusun bir yer değiştirme hareketini yansıtmaktadır.

Göçler çeşitli kriterler dikkate alınarak birçok şekilde sınıflandırılır. Nitekim göç kavramının en genel sınıflandırması, iç göç ve dış göç şeklinde ülke sınırları dikkate alınarak yapılır. İç göç, aynı ülke içinde yeniden yerleşimi ifade eder (Tümertekin & Özgüç, 2012, s.316). Diğer bir deyişle ülke içinde yaşanan tüm göç hareketlerine iç göç denilir. İç göç hareketleri gelişmiş ülkelerde şehirden şehre doğru gerçekleşirken gelişmekte olan ülkelerde çoğunlukla kırdan şehre doğru gerçekleşir. Ülkemizde ekonomik sebeplerden dolayı 1950’li yıllardan itibaren iç göçler hız kazanmıştır. Şehirdeki çekici faktörler ve kırdaki itici faktörler iç göçlerin nedenleri arasındadır. Ülkemizde iç göçlerin yönü, büyüklüğü ve zamanını tespit etmek için farklı yöntem ve verilerden yararlanır. Bunlar nüfusun doğum yeri ile ikamet ettiği yer ilişkisi ve nüfusun kayıtlı olduğu yer ile ikamet ettiği yer ilişkisine dayalı verilerdir (Ceylan, 2009; Ceylan, 2013).

Göç hareketleri genellikle ya isteğe bağlı ya da zorunlu olarak gerçekleşir. İsteğe bağlı göç bir kişinin ister iş bulmak amacıyla isterse herhangi bir neden olmadan bir yere göç etmesidir. Zorunlu göç ise kişinin kendi iradesi dışında, belirli bir yere veya herhangi bir yere göçe zorlanmasıdır. Zorunlu göç savaşlardan, siyasi istikrarsızlıktan, kuraklık, sel gibi birçok olaydan dolayı gerçekleşebilir (Tümertekin & Özgüç, 2012, s.294-296). Nitekim bu olaylar kişinin kendi iradesi dışında meydana gelmektedir.

Çalışma alanı olan Tunceli’de de iç ve dış göç hareketleri görülür. Tunceli daha çok göç veren bir il durumundadır. En önemli göç hareketleri 1935-1945 yılları arasında yaşanmıştır. Bu yıllar arasında yaşanan göçün temel sebebi 1938 isyanı sonrası nüfusun zorunlu olarak başka yerlere iskân edilmesidir. 1945 sonrasında sürgün süresi bitenlerin geri dönmesiyle Tunceli nispeten göç alan bir il konumuna gelmiştir. Fakat 1975 sonrası ekonomik sebeplerden dolayı il göç vermeye devam etmiştir. 1990 yılına gelindiğinde ise bazı köylerin güvenlik nedeniyle boşaltılması sonucu göçler yaşanmıştır. Bu makalede Tunceli ilinin iç göç hareketleri farklı yönleriyle nispeten detaylı bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır.

1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışmanın konusunu Tunceli ilindeki iç göç hareketleri oluşturmaktadır. İlde özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze kadar gerçekleşen göç hareketlerinin durumu, nedenleri, yönü ve mekâna dağılışı gibi konuların nispeten detaylı bir şekilde incelenmesi amaçlanmıştır. Keza göçün bir türü olan zorunlu göç hareketleri kapsamında Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleşen zorunlu göçlere de temas edilmiştir.

Çalışmada temel veri kaynağını Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) teşkil etmektedir. Özellikle Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'nde yer alan (ADNKS) ikamet edilen ile göre nüfusa kayıtlı olunan il, nüfusa kayıtlı olunan ilçeye göre ikamet edilen il ve ikamet edilen ilçeye göre nüfusa kayıtlı olunan il verileridir. Söz konusu bu veriler incelenmiş ve Tunceli ilinin dönem içerisinde aldığı ve verdiği göç miktarları, Tunceli nüfusuna kayıtlı nüfusun hangi illerde yaşadığı, Tunceli ilinde yaşayan nüfusun kayıtlı oldukları il nüfusları gibi veriler tablo, grafik ve şekillerle desteklenerek gösterilmiştir.

2. Çalışma Sahasının Genel Coğrafi Özellikleri

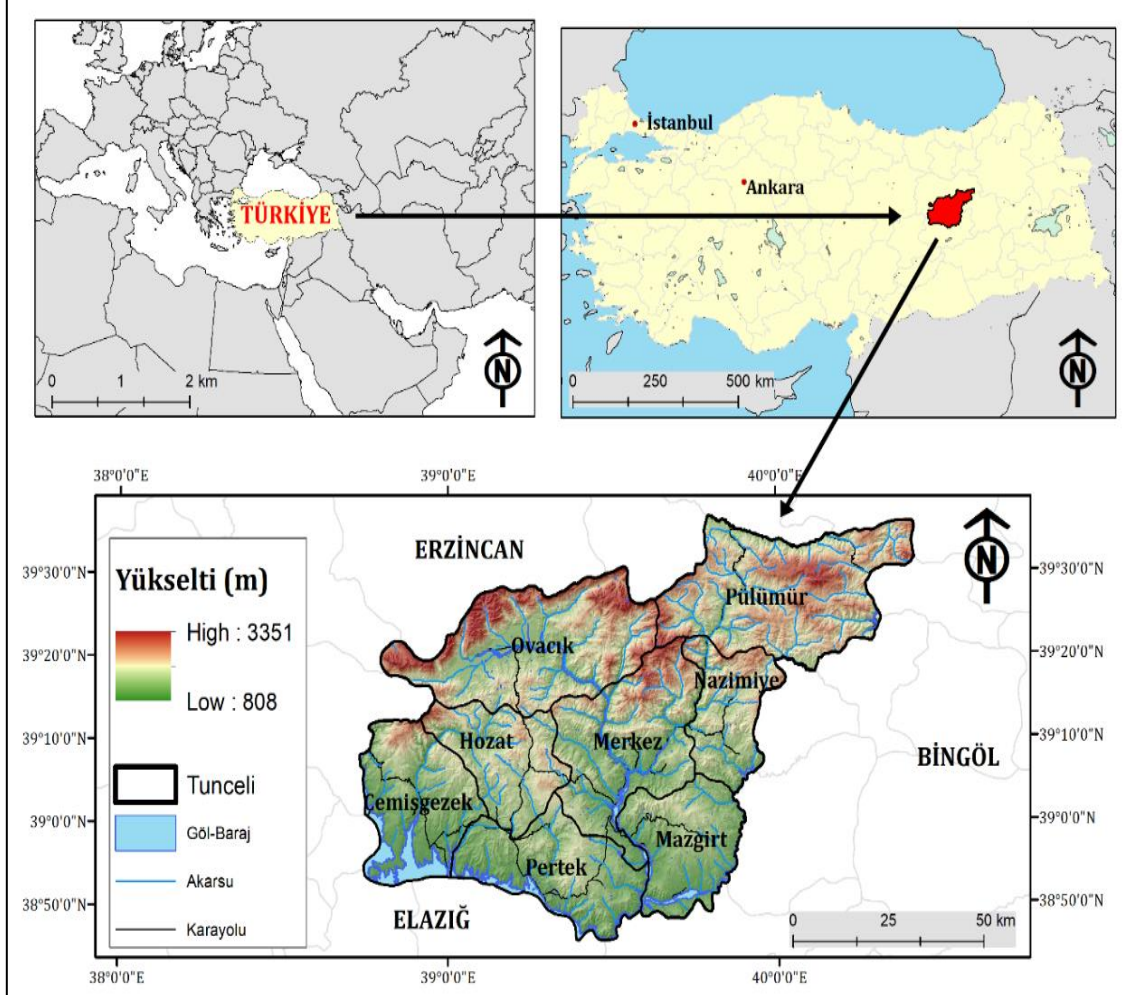
Tunceli ili, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde yer alır. Doğusunda Bingöl, batısında ve kuzeyinde Erzincan, güneyinde ise Elâzığ ili tarafından çevrelenir. Yüzölçümü 7.744 km² olan Tunceli ilinin %70'ini dağlar, %25'ini platolar ve %5'ini ova alanları teşkil etmektedir (Harita 1). İlde Munzur, Mercan ve Bağırpaşa dağları kesiminde 2000-3000 m'lerde yüksek plato sahaları ile güneyde 850-1250 m yükseklikte alçak platolar bulunur. Plato alanları akarsular ile derince yarılmıştır. Yükselti, güneyden kuzeye ve batıdan doğuya doğru gittikçe artmaktadır. İlin kuzeyi ile güneyi arasındaki yükselti farkı yaklaşık 2500 m'dir. Yükseklik yer yer 3500 m'nin üstüne kadar çıkmaktadır. Keban Baraj Gölü civarında yükseklik 750 m'ye kadar düşmektedir. Oldukça yüksek ve dik görümlü Munzur Dağları (3449 m) yılın büyük bir kısmında karla örtülü olup kuzeyinde ve batısında Karasu vadisi ile çevrili olduğundan Tunceli'nin Erzincan ile olan bağlantısını kapatmış ve önemli ulaşım yollarından mahrum bırakmıştır.

Çalışma alanının bulunduğu Doğu Anadolu Bölgesi'nde kışlar uzun ve serttir. Geçiş mevsimlerinin belirginliği ve süresi azdır. Yazlar kısa ve oldukça sıcaktır. Bölgede karasal özelliklerin baskın olduğu bir iklim tipi hâkimdir. Bölgenin doğusuna ve kuzeyine gidildiğinde denizlerin etki alanından uzaklaşılır, yükselti artar ve kontinental karakter belirgin hale gelir (Erinç, 1953, s.20-29). İklim özellikleri insanların yaşamını doğrudan etkiler, kültür, ekonomi ve yerleşme üzerinde belirleyici etkileri vardır.

Tunceli ilinde hâkim ekonomik faaliyet tarım ve hayvancılıktır. Tarımda ağırlıklı olarak tahıl ürünleri yetiştirilir. Yanı sıra hayvan yemi olarak fiğ ekimi yapılır. Tarım alanlarının dar olması, karasal iklim şartları ve ekilen ürünlerin ekonomik getirisinin az olmasından dolayı tarım üretimi ekonomik gelir elde etmekten ziyade ihtiyacı karşılamaya yöneliktir. Hayvancılıkta ise yörenin dağlık ve meşelerle kaplı olması küçükbaş hayvancılığın ön plana çıkmasına neden olmuştur. Büyükbaş yetiştiriciliği de yapılmakta ancak bozkır sahalarının yaz mevsiminde kuruması ve otlak alanlarının daralması nedeniyle istenen seviyede değildir. Hayvancılık

otlakların az olması, zorlu kış şartları ve yeterli yem bitkisi üretilmemesi gibi nedenlerden dolayı ihtiyacı karşılamaya yönelik yapılır.

Harita 1. Tunceli İlinin Konumu ve İdari Taksimatı

Çalışma alanı ve çevresi gerek fiziki yapısı gerekse iklim özellikleri ile yerleşme açısından zorlu şartlara sahiptir. Tunceli'nin özellikle kuzey bölgeleri çok dağlık ve engebeli olmasından yerleşmeye çok uygun değildir. Bu bölgelerde yerleşmeler daha çok akarsu kenarlarına ve dağ içlerinde bulunan küçük düzlük alanlara kurulmuştur. Aynı şekilde Tunceli Kenti Munzur Çayı'nın kenarında engebeli bir arazinin üzerinde gelişmiştir (Foto 1). Coğrafi şartların zorluğu, ekonomik ve yerleşme sorunları, insanları göçe yönlendiren önemli itici etkenlerdir.

Foto 1: Munzur Çayı Kıyısında Kurulan Tunceli Şehrinden Bir Görünüm.

Kaynak: ("Türkiye'de nüfusu en az olan il belli oldu", 2021).

3. Türkiye'de Göç Hareketleri

Türkler tarih boyunca göçle birlikte anılan milletlerden biridir. Türklerin tarih sahnesine çıktığı Orta Aysa steplerinden başlayarak Akdeniz kıyılarından Avrupa'ya kadar uzanan göç serüveni geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Bununla birlikte Anadolu Türklerin önemli bir yaşam alanı olmuştur. Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye çeşitli nedenlerden dolayı göçler almıştır. Özellikle Balkan, Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşı sonraları göç ve Mübadele ile gelenler önemli nüfus hareketlerine yol açmıştır. Ülke dışından gerçekleşen göçler İkinci Dünya Savaşı yıllarında Balkanlar ile daha yakın bir zamanda (1989) Bulgaristan'dan çok büyük boyutta devam etmiştir (Altuğ, 1991; Çolak, 2013; Yamanlar, 2020).

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülke ekonomisi tarıma bağlı ve oldukça zayıf, çalışan nüfus az, üretim düşük, sanayi yok denecek kadar az, nüfusun %80'ine yakını kırsal bölgelerde yaşamaktadır. Nitekim 1927 yılında şehir nüfusunun oranı %16 ve 1950 yılında %19 düzeyindedir. Bu dönemde iç göçler ağırlıklı olarak memur tayinleri, hızla artan nüfusun diğer ihtiyaçları için oluşan sarmal nüfus ve mevsimlik işçi göçünden oluşmaktadır (İçduygu & Sirkeci, 1999, s.250-251). 1927-1950 arasında iç göç hareketliliğinin az olması ülkenin demografik yapısı ile tarıma bağlı ekonomiden ileri gelmektedir. 1934 yılında uygulamaya konulan I. 5 Yıllık Sanayi Kalkınma Planı'nın (BYSKP) getirmiş olduğu sanayi atılımları bu dönemde iç göç hareketliliklerinde kısmen bir etki yapmıştır. Örneğin bu kapsamda kurulan Karabük Demir Çelik İşletmeleri sayesinde Karabük'e işçi göçleri artmış ve nüfusta kısmen artışlar yaşanmaya başlamıştır.

Türkiye’de 1950’li yıllara kadar doğal nüfus artışı önemli bir göç hareketine sebep olacak boyutlarda değildir. Bu dönemde kırsal alanlarında tarımın gelişmeye başlaması şehirlere yönelik göçlerin önüne geçmiştir. Keza sanayileşme faaliyetleri de önemli bir göç hareketine yol açacak düzeye ulaşmamıştır. 1950’den itibaren ülke içinde genişlemenin dengeli yapısı, kırsal-şehir yapısını devamlı değiştiren yeni yapılanmalarla son bulmuştur. Hızlanan göç ve şehirleşme ülkenin nüfus dinamiğine hâkim olmaya başlamıştır (Şen, 2014, s. 236; Başaran & Kılıçarslan, 2022, s. 487). Bu dönemden itibaren başlayan ekonomik canlanma ile bölge içi ve bölgeler arası göçler meydana gelmiştir. Özellikle 1950’den sonra ABD ve Dünya Bankası birçok ülke gibi Türkiye’de de tarımsal modernizasyonu ve tarımsal üretimin devlet tarafından desteklenmesini önermiştir. Bu kapsamda Marshall Planı ile sağlanan kredilerle tarım sektörü desteklenmiştir. Nitekim tarım alanındaki modernizasyon, zaman zaman uygulanmaya çalışılan toprak reformu sonucu toprak sahipliğinin değişmesi, kırsal nüfus artışı ve ulaşım ağlarının gelişmesi bu dönemde kırsal şehre göçü hızlandırmıştır (Kaştan, 2016, s. 694). Aynı şekilde 1950’li yıllar, Türkiye’nin şehirleşme, yerleşme, genel ekonomi ve toplumsal yapı üzerinde derin izler bırakan köylerden şehirlere doğru yapılan göç hareketlerinin başlangıcını oluşturur (Özdemir, 2012, s.4). TÜİK verilerine göre, 1965-1970 döneminde yaklaşık 3.2, 1970-1975 döneminde 3.4, 1975-1980 döneminde 2.7, 1980-1985 döneminde 2.9, 1985-1990 döneminde 4.1 ve 1995-2000 döneminde ise 4,8 milyon kişi başka illere göç etmiştir (TÜİK, 2022).

Türkiye’de 1965-1970 döneminde 67 ilden 20’sinin, 1970-1975 döneminde 24’ünün, 1975-1980 döneminde 18’inin, 1980-1985 döneminde 19’unun, 1985-1990 döneminde 73 ilden 20’sinin ve 1995-2000 döneminde ise 81 ilden 23’ünün iller arası net göç hızları pozitif düzeyde sonuçlanmıştır. Bu anlamda göç alan illerin neredeyse tamamı Türkiye’nin batısında yer alırken, göç veren iller iç bölgeler ile doğu bölgelerde yer alan illerdir. Oran olarak en fazla göçü, 1975-2000 yılları arasında Kars, Artvin ve çalışma alanı olan Tunceli ili vermiştir. 1975-1985 döneminde verdiği en düşük göç hızı Antalya iken 1985-2000 döneminde yerini Bursa’ya bırakmıştır (Bülbül & Köse, 2010, s.78).

Türkiye’de 2000’li yıllarla birlikte iç göçlerin karakteristiğinde bazı değişimler yaşanmaya başlamıştır. Bu yıllardan sonra Türkiye’de yaşanan iç göçler, daha önceki yıllarda kırsal şehre yapılan göçlerde olduğu gibi ekonomik anlamda daha fazla kazanç sağlamak için ziyade daha iyi yaşam koşullarına sahip olmak için göç edilmeye başlanmıştır. Bu anlamda özellikle son yıllarda sayısı artan üniversitelerin etkisi oldukça önemli olmuştur. Üniversitelerin artmasıyla birlikte üniversiteli sayısında artışlar yaşanmış, kırsal-şehir yapılan göç yerini eğitim amacıyla gençlerin farklı illere yaptıkları göçlere bırakmıştır. 1992 ve 2008’de başta küçük iller olmak

üzere açılan üniversiteler bu hareketlilikte önemli bir yere sahiptir. Çalışma alanında da 2008 yılında açılan üniversite Tunceli'ye yapılan iç göçlerde etkili olmaktadır. Diğer taraftan şehirleşme oranlarının artışı şehirlerde belirli bir doyumluğa yol açmakta ve bu nedenle şehirden-kıra doğru tersine göç hareketleri de görülmektedir. Bunun en güzel örneği İstanbul'dur. İstanbul uzun yıllar boyunca en çok göç alan iller arasında oluşmuştur. Ancak 2015-2017 döneminde İstanbul'un net göç hızı negatife dönmüştür. Dolayısıyla kırdan-şehre olan göç geçmişteki kadar yoğun olmamakta ve hatta bazı dönemlerde tersine göç hareketleri de yaşanabilmektedir.

4. Bulgular

4.1. Tunceli ilinde nüfus

Çalışma alanında iç göç durumunu incelenmeden önce yörenin tarihi süreç içindeki nüfus gelişiminin ve nüfus yapısının bilinmesi gereklidir. Çünkü göçler de nüfusun gelişimi ve yapısında değişime yol açan en büyük etkenlerden biridir. Bu nedenle göç konusuna geçilmeden önce Tunceli'nin nüfus yapısı hakkında genel bilgilere yer verilmiştir.

4.1.1. Tunceli ilinin nüfus özellikleri

Günümüzde Tunceli iline bağlı bir ilçe olan Çemişgezek, 16. yüzyılda çevresindeki Mazgirt, Pertek ve Sağman ile Osmanlı belgelerinde "Çemişgezek Ülkesi" olarak geçmektedir (Ünal, 1999, s. 60). Nitekim ulaşılan tahrir kayıtlarındaki en eski nüfus verileri 1518, 1523, 1541 ve 1566 yıllarına ait olup Çemişgezek ve çevresini içermektedir. Her ne kadar bu verileri günümüz Tunceli il sınırlarını tam anlamıyla içermese de kısmen çalışma alanı ve çevresinde yaşayan nüfusun bilinmesi adına önemlidir. Buna göre söz konusu tarihlerde Çemişgezek'e bağlı yaklaşık 400 köy olduğu bilinmektedir. Ancak hane halkı sayısı net değildir. Çemişgezek ve çevresinin yüzölçümü açısından geniş olmasına rağmen hane halkı için ortalama bir nüfus (5 kişi) alındığında, nüfusu azdır. 1518'de 6458 hane, 1523'te 6695 hane, 1541'de 10645 hane ve 1566'da 5241 hane mevcuttur (Oğan, 2016, s. 68).

Çemişgezek sancağından sonra 1848 yılında Dersim sancağı oluşturulmuş ve Hozat sancak merkezi yapılmıştır. Dersim sancağı, önce Diyarbakır'dan ayrılarak 1846 yılında oluşturulan Harput vilayetine ve sonra 1867 yılında Diyarbakır'a bağlanmıştır. Dersim, 1880 yılında vilayet yapılmış ve idari merkezi Hozat olarak belirlenirken Mazgirt de sancak olmuştur. Ancak Dersim'in statüsü 1888 yılında tekrar mutasarrıflık seviyesine indirilmiş ve Elazığ'a bağlanmıştır (Canpolat, 2019: 187; Zeytinli, 2012: 230). Tunceli ilinin 19. yüzyıl nüfus verileri Dersim sancağı adı altında kayıt altına alınmıştır. Buna göre 1877-78 Osmanlı nüfus sayımına

göre Ovacık, Kuruçay, Kemah, Korucan ve Mazgirt bölgelerinde 23.734 hane, 57.306 nüfus tespit edilmiştir. Bu dönemde Dersim sancağının nüfusu 100 bin olarak tahmin edilmiştir (Sertel, 2014: 271). Bununla birlikte Vitali Quinet (1891), Dersim Mutasarrıfı Arif Bey (1903) ve Birinci Umum Müfettişliği (1929) Dersim sancağına bağlı kaza ve köylerde toplam 50.238 ile 65.058 civarında nüfusun yaşadığı bilgisini vermektedir (Tablo 1). Bu nüfus verilerinin gerçeğe daha yakın olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca 1891 ile 1929 yılları arasında yaklaşık 15.000 kadar bir nüfus artışı da meydana gelmiştir.

Resmî Gazete'nin 4 Kânunusani 1936 tarih ve 3197 sayılı nüshasında yayınlanan ve 25 Aralık 1935 tarihinde kabul edilen 2885 sayılı *Yeniden Dokuz Kaza ve Beş Vilâyet Teşkiline Ve Bunlarla Otuz İki Nahiyyeye Aid Kadrolar Hakkında Kanun*'un 6. Maddesi'nde "Erzincan Vilâyetinin Pülümür Kazası ile Elâziz Vilâyetinin Nazimiye, Hozat, Mazgird, Ovacık, Pertek, Çemişgezek Kazalarından teşekkül etmek üzere Tunçeli Vilâyeti kurulmuştur" ("T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmî Gazete", 1935). Bu tarihten itibaren çalışma alanının idari yapısı şekillenmiş ve nüfusu daha düzenli olarak sayılmıştır.

Tablo 1. Vitali Quinet (1891), Dersim Mutasarrıfı Arif Bey (1903) ve birinci umum müfettişliğine göre dersim sancağının nüfus miktarı

Kaza	Vital Quinet (1891)	Arif Bey (1903)	B.U. Müfettişliği (1929)
Çemişgezek	7.789	15.368	13.704
Pertek	12.130	11.726	13.946
Mazgirt	8.089	15.475	13.726
Ovacık	7.915	8.189	5.357
Nazimiye	3.189	4.577	6.367
Hozat	11.176	13.336	9.958
Toplam	50.238	58.671	65.058

Kaynak: Dersim Jandarma Umum Komutanlığı Raporu (1932), 2021: 58.

Tunceli ilinin nüfus gelişimi, Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE/TÜİK) verilerine göre bazı dönemlere ayrılarak ele alınmıştır. 1927-1945 döneminde ilin toplam nüfusu 1927'de 76.290, 1935'te 107.723, 1940'ta 94.639 ve 1945'te 90.466 kişi olarak belirlenmiştir. 18 yıllık bu dönemin 1927 ile 1935 yılları arasında nüfus miktarında önemli bir artış yaşanmıştır. Fakat 1940 ve 1945 yıllarında nüfus miktarında belirgin bir düşüş meydana gelmiştir. Bunun temel

nedeni 1938 olayları sonrası yaşanan ölümler ve nüfusun bir kısmının zorunlu göçe tabi tutulması olarak açıklanabilir.

1950-1970 döneminde Tunceli nüfusu önemli ölçüde artış göstermiştir. 1950 yılında toplam nüfus 105.759, 1955'te 121.743, 1960'ta 140.068 ve 1970 yılına gelindiğinde ise 157.293'e ulaşmıştır (Tablo 2). Tunceli nüfusunda 1950'li yıllarla başlayan nüfus artışı 1970'li yıllara kadar süreklilik arz etmiştir. Tunceli'de 1950-1970 yılları arasındaki nüfus artışı, doğumun yanı sıra 1938 olaylarından sonra halkın tekrardan Tunceli'ye dönmesinden ileri gelmektedir. Ayrıca Türkiye genelinde olduğu gibi bölgede de nüfus artış hızının yüksek olması ve dışarıya göçün az oluşu bu dönemdeki nüfus artışının diğer bir önemli nedenidir.

1975-2000 döneminde Tunceli nüfusu özellikle 1985'li yıllara kadar, 1950'den başlayan nüfus artışı devam etmiştir. Bu dönem aralığında Tunceli'nin nüfusu 1975'te 164.591, 1980'de 165.443, 1985'te 151.906, 1990'da 133.143 ve 2000 yılında 93.584 olarak belirlenmiştir (Tablo 2). Burada Tunceli nüfusunun 1985 yılından itibaren düşüşe geçtiği görülmektedir. Tunceli nüfusundaki bu düşüş sadece Tunceli'ye özgü değildir. Nitekim Türkiye'de 1950'li yıllarda kısmen başlayan, 1980'li yıllarda iyice kendini gösteren ve özellikle ülkenin sanayileşmiş bölgelerine, diğer bir ifadeyle kırdan-şehre doğru yapılan iç göç hareketi söz konusu olmuştur. Dolayısıyla ülkenin birçok kır bölgesinden şehre doğru göç yaşanmıştır. Tunceli'de de bu göç hareketi yaşanmış ve söz konusu dönemde nüfus artış oranları ve nüfus miktarında düşüşler meydana gelmiştir.

Tunceli nüfusunun 2007-2022 dönem aralığında ise genel olarak nüfus hareketlerinde çok büyük bir değişiklik yaşanmamıştır. Nitekim Tunceli'nin nüfusu 2007'de 84.022, 2010'da 76.699, 2015'te 86.076 ve 2022'de 82.446'dır (Tablo 2). Görüldüğü üzere 2007 ile 2022 yılı arasında, her ne kadar dönem aralında artış ve azalışlar yaşanmışsa da çok fazla bir değişiklik olmamıştır. Tunceli 2022 yılı itibarıyla Türkiye'nin en az nüfusuna sahip ili durumundadır.

Tablo 2. Tunceli ilinin 1927-2021 yılları arası bazı nüfus verileri

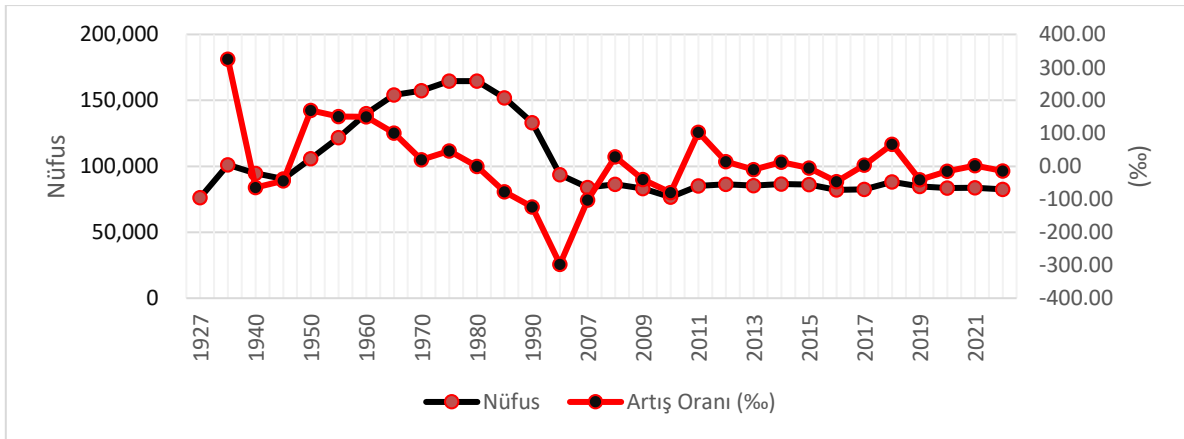
Yıllar	Şehir			Köy			Toplam			Nüfus Artış Oranı (%)
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	
1927									76.290	
1935									101.099	325,19
1940			13.373			81.266			94.639	-63,90
1945			10.498			79.948			90.446	-44,31
1950			11.895			93.864			105.759	169,31
1955			14.918			106.825			121.743	151,14
1960			19.245			120.823			140.068	150,52
1965	13.804	9.436	23.240	64.308	66.627	130.935	78.112	76.063	154.175	100,72
1970	16.731	12.632	29.363	61.333	66.597	127.93	78.064	79.229	157.293	20,22
1975	20.545	14.787	35.332	62.214	67.045	129.259	82.759	81.832	164.591	46,40
1980	19.979	16.205	36.184	62.214	67.045	129.259	82.759	81.832	165.443	0,00
1985	23.316	19.769	43.085	51.972	56.849	108.821	75.288	76.618	151.906	-77,07
1990	27.871	22.928	50.799	39.591	42.753	82.344	67.462	65.681	133.143	-123,52
2000	32.991	21.485	54.476	21.538	17.570	39.108	54.529	39.055	93.584	-297,12
2007	32.725	21.644	54.369	15.168	14.485	29.653	47.893	36.129	84.022	-102,18
2008	34.049	21.606	55.655	15.660	15.134	30.794	49.709	36.740	86.449	28,48
2009	32.325	21.379	53.704	14.965	14.392	29.357	47.290	35.771	83.061	-39,98
2010	25.725	21.806	47.531	14.933	14.235	29.168	40.658	36.041	76.699	-79,69
2015	31.652	24.749	56.401	16.477	13.198	29.675	48.129	37.947	86.076	-5,23
2020	28.378	25.541	53.919	16.437	13.087	29.524	44.815	38.628	83.443	-14,48
2021	28.661	26.485	55.146	15.762	12.737	28.499	44.423	39.222	83.645	2,42
2022	28.806	27.504	56.310	14.662	11.474	26.136	43.468	38.978	82.446	-14,37

Kaynak: TÜİK, Genel Nüfus Sayımları (1927-2000), Nüfus İstatistikleri (2007-2022).

Nüfus, bir yerin kalkınması için önemli bir etken ve güç kaynağını oluşturur. Bu bağlamda özellikle nüfusun düzenli artışı ve nitelikleri önem arz eder. Cumhuriyet dönemi boyunca Tunceli ilinin nüfus miktarı ve gelişimi bir bütün olarak değerlendirildiğinde, bazı önemli sonuçlara ulaşılır. Nitekim il nüfusu 1927'den 2021'e kadar 94 yıl boyunca önemli dalgalanmalar göstermiş ve neticede kayda değer bir artış sağlamamıştır. İlin nüfus miktarı 1927'de 76.290 iken 1960'ta 140.068'e ve 1985'te 151.906'ya kadar yükselmiş, fakat 2010'da 76.699'a ve 2022'de 82.446'ya gerilemiştir. Dolayısıyla 1927-2021 yılları arasında nüfus sadece 6.156 kişi artmıştır (Şekil 2). Bu veriler doğrultusunda Tunceli'de iç ve dış göçler nedeniyle nüfusun önemli oranda azaldığı anlaşılır.

İdari bakımdan Tunceli ili Merkez ilçe dâhil olmak üzere 8 ilçeden meydana gelmektedir. Bu ilçeler Merkez, Ovacık, Pülümür, Nazimiye, Çemişgezek, Hozat, Mazgirt ve Pertek'tir. DİE/TÜİK verilerine göre, Tunceli ilinde 1940-2022 yılları arasında nüfusun ilçelere dağılışı tablo 3'te yer almaktadır. İlçelerin 1940 yılı nüfusları incelendiğinde, yaklaşık 21 bin nüfus ile Mazgirt ilçesi en fazla nüfusa sahipken, Merkez ilçe yaklaşık 6 bin nüfus ile en az nüfusa sahiptir. İlçe nüfusları özellikle 1980'li yıllara kadar sürekli olarak artış göstermiştir. 1980 yılında Mazgirt ilçesinin nüfusu 26.521, Pertek ilçesinin nüfusu 21.562 iken Merkez ilçe nüfusu 29.857'dir. 1940 yılında en az nüfusa sahip olan Merkez ilçe 1980 yılı itibariyle en fazla nüfusa sahip ilçe konumuna gelmiştir. Tunceli ilinin ilçelere göre 1940-1980 yılı arasındaki nüfus değişimine bakıldığında da nüfusun daha çok kırsal alanda yoğunlaştığı görülür. Özellikle bu dönemden sonra kırsal bölgelerindeki nüfus artışı düşüşe geçmiş, daha çok şehir merkezleri nüfusunu arttırmıştır. Nitekim 1940 yılında en az nüfusa sahip Merkez ilçesinin 1980 yılına gelindiğinde en fazla nüfusa sahip olması bunun açık göstergesidir.

Şekil 2. Tunceli İlinin 1927-2021 Yılları Arası Nüfusu ve Artış Oranları

Kaynak: TÜİK, Genel Nüfus Sayımları (1927-2000), Nüfus İstatistikleri (2007-2022).

İlçelerin 1990-2022 dönemi nüfusları incelendiğinde ise, Merkez ilçenin söz konusu dönemde en fazla nüfusa sahip olduğu ayırt edilmektedir. İkinci sırada Pertek ilçesi gelmektedir. Pertek ilçesi Elâzığ iline yakınlığı, Tunceli ile Elâzığ arasında kavşak konumda olması ve tarımsal açıdan nispeten verimli alanlara yakın olmasından dolayı önemli nüfus toplanma alanı olmuştur. Tunceli ilindeki en az nüfusa sahip ilçeler de Pülümür ve Ovacık ilçesidir. Özellikle Pülümür ilçesi yaklaşık 3.000 nüfus ile Türkiye'de en az nüfusa sahip ilçeler arasındadır. Bunun başlıca sebebi, ilçede fiziki coğrafya koşullarının zorlu olması, yerleşilebilir düz alanın az oluşu ve tarıma uygun arazilerin yeterince bulunmayışındır. Diğer taraftan Ovacık ilçesinde kısmen verimli tarım arazilerinin bulunmasına rağmen nüfus azdır (Tablo 3, Şekil 3). İlçede nüfusun az olmasının nedeni, zorlu iklim şartları, engebeli arazinin fazlalığının yanı sıra uzun yıllar

etkisini sürdüren ve halkı göçe zorlayan terör faaliyetleridir. Zira Tunceli il genelinde terörden dolayı göçe maruz kalmış birçok kişi bulunmaktadır.

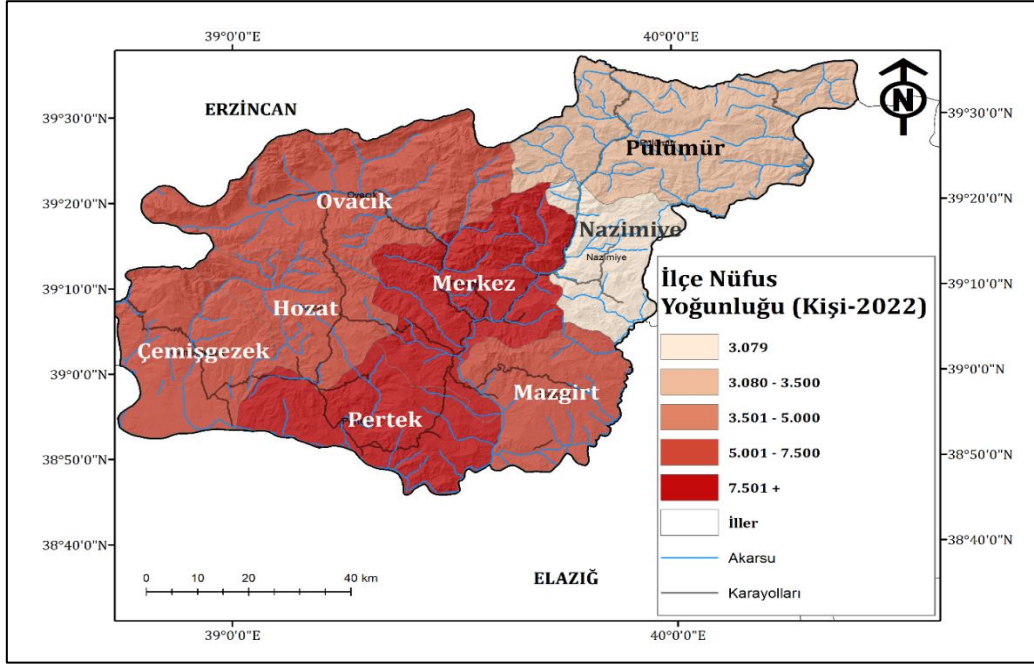
4.2. Tunceli ilinde iç göç hareketleri

Tunceli ilindeki iç göçler DİE/TÜİK verileri dikkate alınarak 1935-2000 ile 2008-2022 arası olmak üzere iki dönemde incelenmiştir. Bunlardan ilkinde ilgili nüfus sayımlarının sonuçları, ikincisinde ise Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'nin verileri esas alınmıştır. Aşağıda bu dönemlerde gerçekleşen iç göçlerin özellikleri nispeten ayrıntılı bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır.

Tablo 3. Tunceli ilinde nüfusun ilçelere dağılışı (1940-2021)

Yıl	Çemişgezek	Hozat	Mazgirt	Merkez	Nazimiye	Ovacık	Pertek	Pülümür
1940	15.513	9.925	20.867	6.435	7.705	8.353	13.745	12.096
1950	13.371	10.000	20.666	10.739	8.626	9.749	16.310	16.298
1960	15.508	15.000	25.693	16.601	11.956	14.349	20.366	20.595
1970	15.484	17.411	27.977	24.939	12.244	16.100	22.516	20.622
1980	14.423	18.330	26.521	29.857	10.947	19.871	21.562	16.463
1990	12.559	11.643	21.041	37.655	7.392	15.316	18.833	8.704
2000	9.773	9.143	12.957	30.323	5.604	8.522	13.199	4.063
2010	7.700	6.645	8.391	30.702	3.233	5.745	11.158	3.125
2015	7.709	6.988	8.090	38.878	3.249	6.438	11.466	3.258
2022	7.312	5.260	7.193	40.794	3.079	6.407	10.823	3.498

Kaynak: TÜİK, Genel Nüfus Sayımları (1927-2000).

Şekil 3. Tunceli İlinde Nüfusun İlçelere Göre Yoğunluğu (2022)

Kaynak: TÜİK, Nüfus İstatistikleri (2022).

4.2.1. 1935-2000 arası iç göçler

Cumhuriyetin ilk döneminde (1923-1950) fazla iç göç hareketleri meydana gelmesine de 1950'li yıllardan itibaren bazı bölgelerden genellikle batıya doğru yoğun bir şekilde göçler yaşanmıştır. Aynı süreçte Doğu Anadolu illerinden de daha gelişmiş illere (bunlar genellikle batı illeri) doğru göçler yaşanmış olup günümüzde kısmen azalsa da devam etmektedir. Vermiş olduğu göçlerin de etkisi ile Doğu Anadolu Türkiye'nin en az nüfusa sahip bölgesi durumuna gelmiştir (TÜİK, 2022). Dolayısıyla ile göçlerden bölgedeki hemen bütün iller farklı şekillerde etkilenmişlerdir.

Tunceli ilinin içinde yer Aşağı Murat Dağlık (Tunceli) Yöresi, Osmanlı döneminden beri isyanların çıktığı, çeşitli çatışmaların yaşandığı, birçok aşiretin mevcut yönetime karşı geldiği ve bunların sonucunda tedbir amaçlı devlet tarafından harekâtların düzenlendiği bir yer olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında da kısmen bu tür isyan hareketleri devam etmiştir. Bu bağlamda devlet tarafından karşı hareketin yapıldığı en önemli olay 1938 Dersim olaylarıdır. 1938 Dersim olaylarından önce de Tunceli, Elâzığ ve Erzincan'ın belirli yerlerinde çeşitli aşiretler (Koçgiri, Dersim, Beytan, Aşuran vb.) tarafından isyan girişimleri yapılmıştır. Özellikle Koçgiri aşireti tarafından çıkarılan isyanın 1921 yılında bastırılmasına rağmen önemli sonuçları olmuştur (Akgül, 1993, s. 2-19). Bölgede genel anlamda çıkarılan isyanların bastırılması 1938 Dersim olayları ile sonuçlanmıştır. Söz konusu isyanlar ve isyanlara karşı

yapılan hareketler neticesinde özellikle kırsal kesimden zorunlu göçler yaşanmıştır. Bu çalışmada da Tunceli'deki iç göç hareketlerinin başlangıcı olarak 1928-1929 ile 1938 Dersim olayları alınmış ve günümüze kadar değerlendirilmiştir.

Tunceli ilinde 1938 Dersim olaylarından önce 1928-1929 yıllarında bazı aşiretlerin ayaklanmalarının sonucu olarak zorunlu göçler yaşanmıştır. Aynı yıllarda Tunceli'de tarıma elverişli olmayan dağlık ve engebeli alanda ikamet eden bazı aşiretler Çemişgezek ve çevresine yerleştirilmiştir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030-10-...-111-746-6).

Tunceli'nden zorunlu göçlerle ilgili Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan ilk Kararname, 16 Temmuz 1933 tarihli'dir. Bu kararnamede: *“Erzincan'ın Dersim hududundaki Mercan boğazında yakalanan ve Kürt çetelerinin gözcüleri olduğu anlaşılan 318 doğumlu Mustafa oğlu Mehmet, 319 doğumlu Ali oğlu Ali, 308 doğumlu Mehmet, 312 doğumlu Süleyman ve 45 yaşlarında Cemil namındaki beş kişinin 885 numaralı İskân Kanunu'nun 3'üncü maddesine göre Garp vilayetlerine sevk ve iskânları”* kabul olunmuştur. Söz konusu karar 1938 olayları öncesinde resmi olarak kayıtlara geçen zorunlu göç örneğidir. Bu kararnameden sonra 1937, 1938 (2 kez) yıllarında da bölgedeki bazı kişilerin zorunlu bir şekilde başka illere iskân edilmesi konusunda kararnameler çıkarılmıştır. 1937 yılında çıkarılan kararname şu şekildedir: *“...Bu defa isyan etmiş olan mıntıkadaki halk toplanıp başka yere nakil olunacaktır. Ve bu toplanma ameliyede köylere baskın edilerek hem silah toplanacak hem de bu suretle elde edilenler nakledilecektir. Şimdilik (2000) kişinin nakli tertibatı hükümetçe ele alınmıştır”* (Zeytinli, 2012, s. 301). Bu kararnameden de anlaşılacağı üzere Tunceli'de bu dönemde çıkarılan isyanların sonucunda zorunlu göç uygulaması yoluna gidilmiştir.

1937 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün Elâzığ ziyaretinde Tunceli'de gerçekleşen zorunlu göç konusu gündeme gelmiştir. Bu kapsamda Atatürk Tunceli için *“arazi, su, hava bakımından barınılması güç olan bölgeler halkının daha iyi şeraiti haiz yerlere nakli teemmül edilmeli ve mali külfet tahmin edilerek tespit edilmelidir. Girlayık'te pancar mıntıkası tesis ederek dağlıları ovaya indirmek lazımdır.”* şeklinde göç ve nedenlerine açıklama getirmiştir. Bu açıklamanın ardından 1937 kasım ayında resmi olarak şu şekilde bir karar çıkarılmıştır: *“Tunçelinin yalçın dağları arasına sıkışan ve çıplak kayalar içinde sefil, bedbaht bir hayat sürmekten başka bir nasibi olmayan Dersim halkının ziraat, maden ve endüstri mıntıklarına nakil ve iskânları hakkındaki yüksek emirleri üzerine Üçüncü ve Dördüncü Umumî Müfettişlikle Erzincan ve Zonguldak Valiliklerine yazılan şifrelerin örneklerini ekli olarak takdim”* (Zeytinli, 2012, s. 327). Bu karardan da anlaşılacağı üzere, Dersim halkı bu kez sadece çıkarmış oldukları isyanlardan dolayı değil bölgenin fiziki coğrafya

şartların zorluğundan dolayı farklı illere iskân edilmesi istenmiştir. Diğer taraftan Tunceli halkının bu ulaşılması zor olan dağlarda veya vadilerde yaşaması, hem devletin oradaki halka hizmet götürmesini ve yönetmesini güçleştirmekte hem de bu halka aşiretlerin kolay bir şekilde ulaşım kendi taraflarına çekerek isyan çıkarmalarına sebep olmaktadır. Dolayısıyla devlet bu ulaşılması güç yerlerdeki insanları zorunlu göçe tabi tutarak halkın isyanlara katılmasının da önüne geçmek istemektedir.

1937’de çıkarılan karar doğrultusunda zorlu şartlar altında yaşayan bazı Tunceli halkının iskân edileceği sektörler ve bölgeler belirlenmiştir (Tablo 4). Tunceli halkı özellikle hammadde üretimi için işletilen iş yerlerinin olduğu bölgelere gönderilmiştir. Demir ve çelik sanayi, krom madeni, bakır madenleri gibi fiziki güç isteyen işletmelere yönlendirilmiştir. Nitekim bölgedeki yaşayan halkın neredeyse tamamı tarımla uğraşmakta olup nitelikli eleman olmadıkları için bu sektörlerde işçi olarak gönderilmiştir. Dolayısıyla iskân edilmede daha çok Tunceli iline uzak, nispeten gelişmiş ve gelişmekte olan iller seçilmiştir.

Tablo 4. Belirli sayıdaki Tunceli halkının iskân edileceği sektör, il ve nüfus miktarı (1937)

Sektör	Bulunduğu İl	İskân Edilecek Nüfus
Kâğıt, karton ve selüloz sanayii	İzmit	100
Kükürt madeni	Isparta – Keçiörlü	50
Demir ve çelik sanayi	Zonguldak-Karabük	500
Ergani bakır madeni, Kuleman krom madeni	Diyarbakır	400
Ereğli havzası	Zonguldak	1500
Fethiye krom madeni	Muğla	300
Demir madeni	Muğla	250
Toplam		3100

Kaynak: Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi: 28.07.1938 Tarihli Belge.

1938 olaylarının sonucunda da belirli sayıdaki Tunceli halkı devletin belirlemiş olduğu bölgelere Elâzığ ve Erzincan illerinden sevk edilmiştir. Bu çalışma kapsamında Elâzığ ve Erzincan’dan iskân edileceği yerlere gönderilen nüfusun bir kısmı tablo 5’te verilmiştir. Söz konusu dönemde 5.000’den fazla kişinin başka illere iskân edildiği bilinmektedir. Tunceli halkı özellikle batı illerine iskân edilmiştir. İskân edilen kişilerin iskân edildikleri yerlerde kalma mecburiyeti bulunmaktadır. Ancak bu mecburiyet 1947 yılında kaldırılmış olup iskâna tabi tutulan bazı kişiler tekrardan Tunceli’ye gelerek yerleşmişlerdir.

Tablo 5. 1938 yılında belirli sayıdaki Tunceli halkının iskân edildiği yerler

Elâzığ'dan Yapılan Sevkler			Erzincan'dan Yapılan Sevkler		
İskân Edildiği İl	İskân Edildiği İlçe	Nüfus	İskân Edildiği İl	İskân Edildiği İlçe	Nüfus
Denizli	Merkez	220	Kırklareli	Babaeski	213
	Acıpayam	140	Edirne	Uzunköprü	109
	Bolvadin	48		Keşan	218
	Çay	88	Çanakkale	Bayramiç	223
Aydın	Merkez	140		Yenice	177
	Bozdoğan	80		Biga	11
	Çine	180	Aydın	Merkez	79
Bursa	M. Kemalpaşa	360		Nazilli	9
	Orhaneli	200	Balıkesir	Gönen	15
	Yenişehir	160		Sındırgı	54
	İznik	80		Susurluk	1
Balıkesir	Dursunbey	200		Manyas	10
	Gönen	120	Dursunbey	53	
	Susurluk	160	Tekirdağ	Malkara	263
	Sındırgı	136		Hayrabolu	52
Çanakkale	Bayramiç	160	Sakarya	Geyve	120
	Biga	260	Sivas	Divriği	1
	Lâpseki	80	Bursa	Yenişehir	3
	Yenice	100	Bilecik	Osmaneli	5
Genel Toplam			4.952		

Kaynak: Zeytinli, 2012, s. 337; Aygün, 2009, s. 119-120'den yeniden düzenlenmiştir.

Tunceli'de 1938 olaylarından sonra özellikle ülkenin batı illerinde iskân edilen nüfus sayısı bazı kaynaklarda en az 7 bin, en çok 12 bin olarak ifade edilirken (Aygün, 2009: 20), bazı kaynaklarda toplam 2.907 aile ve 14.411 nüfusun 32 ilde iskân edildiği belirtilmektedir. Bu illerin başında toplam 1.861 nüfus ile Bursa gelmektedir. Bursa'nın dışında sırasıyla Balıkesir (1.087 kişi), Konya (1264 kişi), Manisa (1015 kişi), Aydın (1003 kişi), Bilecik (866 kişi), Çankırı (750 kişi), Denizli (659 kişi), Eskişehir (643 kişi), Kütahya (586 kişi) ve İzmir (511 kişi) en fazla iskân yapılan illerdir ("İşte Dersim sürgün listesi", 2012). Tunceli'de yaşanan 1938 Dersim olayları ve sonrasında gerçekleşen göç, zorunlu göçün en önemli örneklerindedir (Solak, 2015). Bu dönemden sonra 1950-1960'lı yıllara kadar Tunceli'de yaşanan göç hareketleri ülkenin genel durumu ile aynı şekilde seyretmiştir. Türkiye'de 1950-60'lı yıllarla birlikte kırdan şehre doğru gerçekleşen göç hareketleri hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır. Bu bağlamda Tunceli il merkezi de dâhil olmak üzere kırsal kesimden büyük il merkezlerine doğru göçler yaşanmıştır. Diğer taraftan tablo 6'daki verilerden görüleceği üzere, Tunceli ili 1975'ten günümüze kadar genel olarak negatif göç hızına sahiptir (Kocaman, 2008, s. 22).

Tablo 6. 1965-2000 yılları arası Tunceli ilinin net göç miktarı

Dönem	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç Eden Nüfus	Net Göç Hızı (%)
1975-1980	6.643	19.961	-13.318	-81,88
1980-1985	8.489	26.286	-17.797	-114,79
1985-1990	9.118	29.450	-20.332	-143,55
1995-2000	15.705	18.828	-3.123	-36,65

Kaynak: Kocaman, 2008, s. 22.

Tunceli’de 1965-1975 yılları arasında sürekli göç veren bir il konumunda olmuştur. 1965-1970 arasında göç hızı yaklaşık % -79 iken 1970-1975 yıllar arasında artarak devam etmiş ve % -110’a yaklaşmıştır (Şekil 4). Tunceli özellikle 1970-1975 dönemi arasında en fazla göç verdiği dönemlerden birini yaşamıştır. Bu dönemde iş imkânlarının kısıtlılığı ve büyük şehir merkezlerindeki iş imkânlarını cazibesi göçün nedenleri arasında olmuştur.

Ülkemizin büyük su tesislerinden olan Keban Barajı 1974 yılında işletmeye açılmıştır. Barajın 675 km² olan göl sahası içinde Tunceli ilinin Mazgirt, Pertek, Çemişgezek ilçesinin vadi tabanlarında bulunan verimli tarım arazilerinin bir kısmı sular altında kalmıştır. Burada bulunan kır yerleşmelerinin bazıları yakın bir mesafeye taşınmış ve bazıları ise tamamen terk edilmiş, kamulaştırma bedelini alan hak sahipleri başka illere göç etmiştir. 1969 yılına ait Resmi Gazete (18 Temmuz 1969 Tarih ve 13252 Sayılı)’ye göre, Elazığ ve Tunceli illerinden taşınmaz malları kısmen veya tamamen su altında kalacak olan veya bu nedenle geçim imkânlarını kaybederek başka yere göç etmek zorunda bırakılacak ceman 5170 ailenin mevcut olduğu ve bunların tarımsal iskân ve şehirsal iskân şekillerinden birini tercih etmeleri konusunda çalışmaların yapıldığı öğrenilmektedir. Kamulaştırma çalışması yapılan toplam 160 köy, 50 mezra ve 11 mahalleden 5170 ailelerden ne kadarının Tunceli ilinden olduğu ve il dışına göç ettiği konusunda kesin bir veri olmamakla birlikte, bunun önemli bir sayıda olduğunu söylemek mümkündür. Hak sahibi 2446 (diğer bir tercihe göre 2179) ailenin Elazığ’da şehirsal iskânı tercih ettiği belirtilmiştir (Batukan, 1969, s. 16, Ersoy, 1970, s. 25).

Tunceli ilinde özellikle 1975-1980 yıllarında gerçekleşen göç hareketlerinin tek sebebi terör olayları değildir. Bölgedeki ekonomik durumun da göç hareketlerindeki etkisi büyüktür. Tunceli’nin genel geçim kaynağı tarım ve tarıma dayalı sektörlerdir. Bölgede günümüzde dâhil olmak üzere iş çeşitliliği oldukça kısıtlıdır. Tunceli’de sanayi açısından küçük bir organize sanayi bölgesi bulunmakta olup iş imkânları açısından yeterli değildir (Oğan, 2016, s. 125-127). Tunceli’deki ekonomik gelişimin kısıtlı olmasının en büyük sebeplerinin başında bölgenin çok fazla engebeli ve dağlık olması, ana ulaşım yollarının dışında kalması gelmektedir. Özellikle ulaşımın kısıtlı olması bölgenin gelişme düzeyini olumsuz yönde etkilemiştir. Ekonomik

güçlük, iş imkânlarının kısıtlı olması bölgeden göç edilmesine neden olmuştur. Nitekim ülkemizde sanayisi gelişmiş, iş imkânlarının çok olduğu batı illerine iç göç hareketleri Tunceli'yi de derinden etkilemiş ve özellikle 1975-1980'li yıllardan sonra sürekli olarak bir göç yaşanmıştır. Günümüz şartlarında da Tuncelilerin özellikle genç nüfusu iş imkânlarından azlığı nedeniyle yurt içi ve yurt dışına göç etmektedir.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 1985-1990'lı yıllardan itibaren başlayan terör faaliyetleri sonucunda bölgedeki bazı yerleşmelerden, özellikle kırsal kesimden halk göç etmek zorunda kalmıştır. Buna göre bu tür faaliyetler sonucunda 20 ilde 905'i köy ve 2.923'ü mezra olmak üzere toplam 3.428 yerleşim yeri boşalmıştır. Bu illerdeki kırsal yerleşimlerde terk edilen toplam hane sayısı resmi rakamlara göre 54.201 ve yer değiştiren nüfus ise 378.335'tir. Bu tür faaliyetler sonucunda en hızlı nüfus kaybının yaşandığı iller arasında Tunceli de yer almaktadır. Bölgede 1994 yılında 8.439 hanenin boşaltıldığı ve 41.939 kişinin yer değiştirmek zorunda kaldığı bilinmektedir. Yer değiştirmeler il içinde olduğu gibi il dışına da gerçekleşmiştir. Toplam 183 köy ve 823 mezranın boşaltıldığı Tunceli ilinde göçlerden en yoğun etkilenen alan Ovacık ve Hozat ilçeleri olmuştur (Çelik vd., 2006, s. 13).

Tablo 6'dan anlaşılacağı üzere özellikle 1985-1990 arası en fazla göçün verildiği döneme karşılık gelir. Bu dönemde yaklaşık 30.000 kişinin büyük bir çoğunluğu terör faaliyetlerinden dolayı göç etmiştir. Nitekim sonraki dönemde verilen göçün azalması ile aldığı göçün artması bunun bir göstergesidir. Terörden dolayı ilden göç edenlerin bir kısmı 1990-2000 döneminde tekrar dönmüşlerdir. İlde 1938 Dersim olaylarında yaşandığı gibi 1985-1990 döneminde terörden dolayı göç edilmesi de zorunlu göçü yansıtmaktadır.

4.2.2. 2008-2021 arası iç göçler

Tunceli ilinde iç göç hareketleri 2000 yılından sonra da devam etmiştir. Ancak özellikle 1995 yılından sonra verdiği göçün yüksek olmasının yanı sıra aldığı göçlerde belirli bir seviyede artış yaşanmıştır. Tablo 7'de 2008-2021 yılları arası Tunceli ilinde gerçekleşen göç miktarları verilmiştir. Tunceli'nin 2008 ile 2021 arası göç verileri incelendiğinde, belirli yıllarda net göç hızı yüksekken, belirli yıllarda çok düşük değerler göstermiştir. Buna göre 2008 yılında Tunceli aldığı göç verdiği göçten daha fazla olmuş ve net göç hızı %0+9,22 olarak gerçekleşmiştir. 2008 yılının hemen ardından 2009 yıllarında il ciddi bir göç vermiş, net göç hızı %0+9,22'den %0-25,03'e kadar düşmüştür. Diğer taraftan 2010 yılında net göç hızı tekrardan artarak %0+1,85'e çıkmıştır. 2009 yılından Tunceli ilinden göç edenlerin büyük bir çoğunluğu 2010 yılında tekrar geri dönmüştür (Tablo 7).

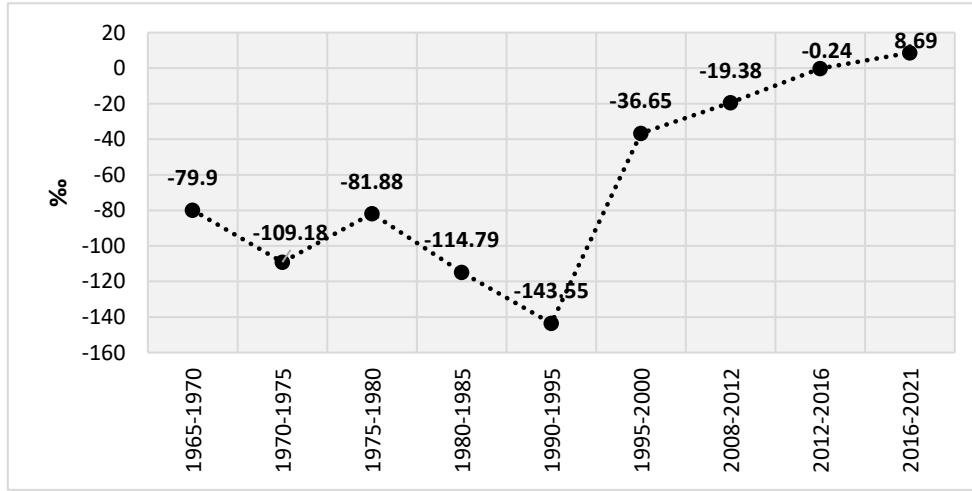
Çalışma alanından 2010-2012 yılları arasında göç edenler fazla olsa da oranı çok düşük kalmıştır. Çünkü 2013 yılında Tunceli'ye yaklaşık 3 bin kişi göç etmiş olup net göç hızı %33,88 olarak gerçekleşmiştir. Tunceli'de 2013 yılından sonra özellikle 2015-2017 arası dönemde göç edenlerin sayısı artmıştır. Söz konusu dönem Tunceli'nin de içerisinde yer aldığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde terör faaliyetleri yaşanmıştır. Bu dönemde birçok ilde kırsal alanların yanı sıra il merkezlerinde dahi çatışmalar yaşanmıştır. Dolayısıyla sadece Tunceli'de değil çatışmaların yaşandığı birçok ilde insanlar başka illere göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu olayların ardından çalışma alanına geriye göçler de yaşanmıştır. Nitekim 2018 yılında rekor bir göç artış hızı ile Tunceli'deki net göç artış hızı %62,28'e çıkmıştır. 2021 yılında ise net göç hızı %6,44 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 7).

Tablo 7. Tunceli ilinin 2008-2021 yılları arası göç miktarları

Yıl	Verdiği göç	Aldığı göç	Net Göç	Net Göç Hızı (%)
2008	6.068	6.861	793	9,22
2009	6.205	4.100	-2.105	-25,03
2010	6.258	6.400	142	1,85
2011	6.419	6.187	-232	-2,72
2012	5.404	5.171	-233	-2,7
2013	5.612	8.458	2.846	33,88
2014	6.810	7.286	476	5,52
2015	8.133	6.996	-1.137	-13,12
2016	7.031	4.822	-2.209	-26,52
2017	6.725	6.074	-651	-7,86
2018	5.884	11.211	5.327	62,28
2019	8.179	6.517	-1.662	-19,44
2020	6.311	5.791	-520	-6,21
2021	6.517	7.054	537	6,44

Kaynak: TÜİK, Nüfus İstatistikleri (2008-2022).

Tunceli özelinde göç verileri dönemlere ayrıldığında 1965 yılından 2016 yılına kadar her dönem negatif yönlü bir göç hızı olmuştur (Şekil 4). Bu dönem aralığında bölgedeki göç hızı %145'lere kadar çıkmıştır (1990-1995 arası). Bu kapsamda Tunceli ülkedeki en fazla göç veren iller arasına girmiştir. 2016-2021 dönemine gelindiği ise ilk kez pozitif yönlü bir göç yaşanmıştır. Yani Tunceli ilinin bu dönemde aldığı göç verdiği göçten fazla olmuştur. Göç oranlarının artmasında birçok etken etki etmiştir.

Şekil 4. 1965-2021 Yılları arasında Tunceli İlinin Net Göç Hızları (TÜİK, 2022).

Kaynak: TÜİK, Genel Nüfus Sayımları (1927-2000), Nüfus İstatistikleri (2007-2022).

2015-2017 yılları arasında yaşanan terör olaylarında sonra devlet teröre karşı ciddi önlemler almış, hatta terör bölgelerine karşı taarruza geçmiştir. Birçok terör bölgesi ciddi şekilde hedef haline getirilmiş, söz konusu bölgelerde güvenlik arttırılmıştır. Bu önlemler günümüzde de devam etmektedir. Dolayısıyla terörün olduğu iller öncesi duruma göre daha güvenli ve huzurlu hale gelmiştir. Tunceli ili de bu iller arasındadır. Bölgede terörün önüne geçilmesiyle birlikte huzur ortamı sağlanmış, terörden kaynaklı göçler azalmış ve kısmen göç almaya başlamıştır. Diğer taraftan Tunceli’de 2008 yılında kurulan Munzur Üniversitesinin de son dönemde öğretim görevlisi ve öğrenci sayısı artarak bölgenin canlanmasına katkı sağlamıştır. Dolayısıyla üniversite de pozitif yönde bir göç hareketliliği getirmiştir. Sonuç olarak 2016-2021 döneminde Tunceli’de pozitif yönde bir göç hızı gerçekleşmiştir (Şekil 4).

Çalışma kapsamında Tunceli’nin 2008-2021 yılları arasında hangi illerden göç aldığı ve verdiği de araştırılmıştır. Buna göre Tunceli ili 2008 yılında en fazla göçü Elâzığ ilinden almıştır. İkinci sırada İstanbul olmak üzere sırasıyla Ankara, Erzincan ve İzmir illerinden göç almıştır (Tablo 8, Şekil 5). Tunceli’nin Elâzığ ve Erzincan ilinden göç alması coğrafi olarak komşu olmasıyla ilgilidir. Özellikle Elâzığ ile Tunceli arasında gerek sosyal gerekse ekonomik anlamda birbirleriyle çok yakın ilişkileri vardır. Tunceli’nin aldığı ve verdiği göç verilerinde de bu ilişki görülmektedir. Diğer taraftan Tunceli ili gelişmiş batı illerinden de göç almaktadır. Bu göç hareketi genellikle yerli halkın geri dönüşü ve Tunceli’ye hizmet sektöründe çalışmak üzere gelenlerden oluşmaktadır. Nitekim 2008 yılında açılan üniversite gerek öğretim görevlileri gerekse öğrencilerin gelmesiyle belirli bölgelerden göç almıştır. Bunun yanı sıra memur, asker

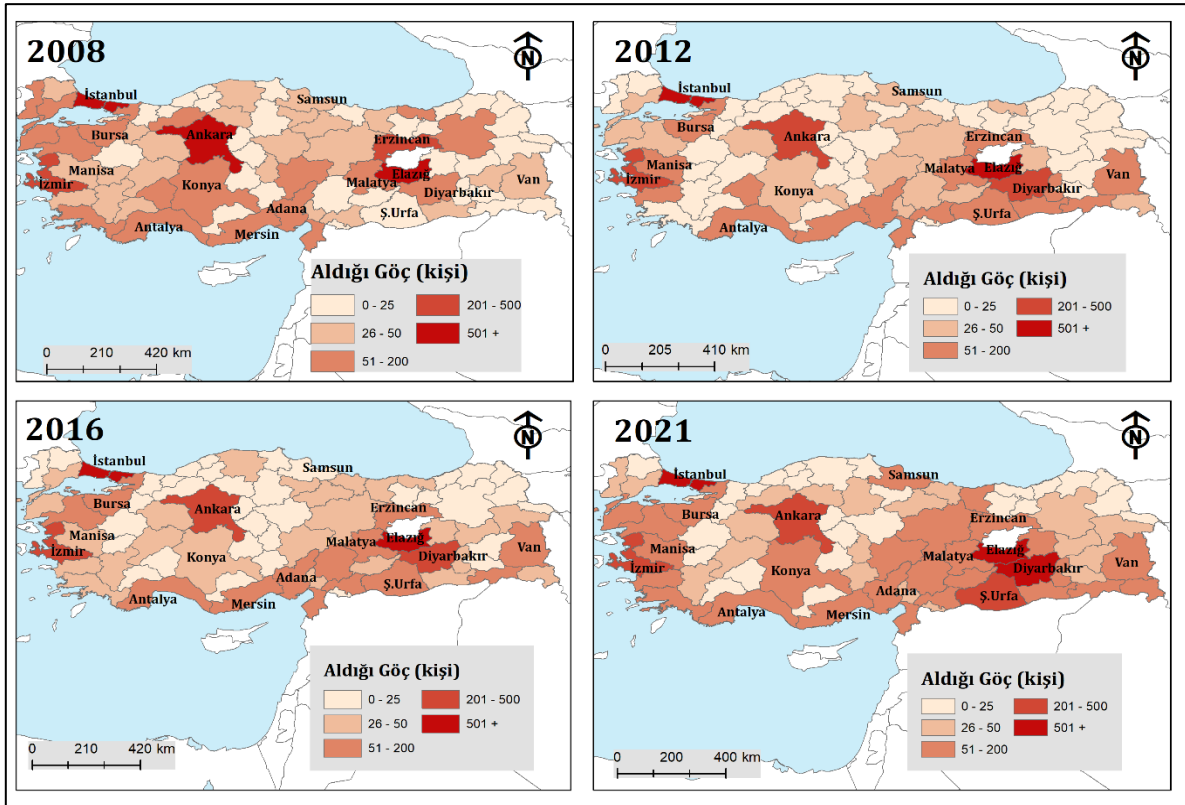
ve polis olmak üzere farklı sektörlerde çalışmak üzere gelen kişiler de ilin aldığı göç göstergelerini etkilemiştir.

Tablo 8. Tunceli ilinin 2008-2021 yılları arasında göç aldığı ilk 10 il

2008		2012		2016		2021	
İl	Nüfus	İl	Nüfus	İl	Nüfus	İl	Nüfus
Elâzığ	1.515	İstanbul	1.054	İstanbul	919	İstanbul	1.055
İstanbul	1.398	Elâzığ	625	Elâzığ	504	Elâzığ	695
Ankara	582	Ankara	380	Diyarbakır	313	Diyarbakır	653
Erzincan	312	Diyarbakır	313	Ankara	259	İzmir	384
İzmir	305	İzmir	270	İzmir	254	Ankara	365
Adana	152	Mersin	174	Mersin	172	Şanlıurfa	220
Bursa	138	Adana	112	Adana	142	Mersin	191
Mersin	136	Malatya	107	Erzincan	113	Mardin	167
Antalya	107	Kocaeli	105	Antalya	107	Adana	160
Isparta	97	Erzincan	104	Gaziantep	98	Bursa	155
Diğer İller	2.115	Diğer İller	1.927	Diğer İller	1.941	Diğer İller	3.009
Toplam	6.857	Toplam	5.171	Toplam	4.822	Toplam	7.054

Kaynak: TÜİK, Nüfus İstatistikleri (2008-2022).

Şekil 5. Tunceli'nin 2008-2021 Yıllarında Aldığı Göçün İllere Göre Dağılışı

Kaynak: TÜİK, Nüfus İstatistikleri (2008-2022).

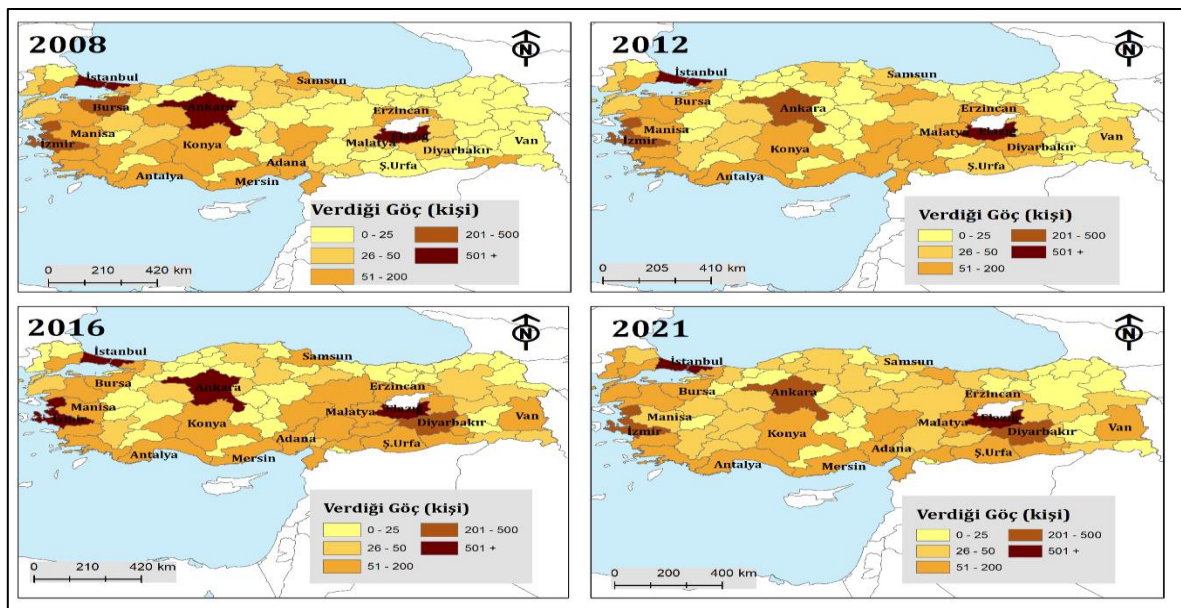
Tunceli ilinin 2008-2021 döneminde verdiği göç istatistikleri incelendiğinde, en fazla göçü İstanbul'a verdiği görülmektedir. İkinci sırada ise Tunceli ili genellikle Elâzığ'a göç vermiştir. Devamında da sosyo-ekonomik anlamda daha gelişmiş illere (Ankara, İzmir, Antalya, Diyarbakır vb.) göç vermiştir. Değinildiği üzere Tunceli ili sosyo-ekonomik anlamda gelişmemiş olup geçimi genellikle tarıma dayalıdır. Dolayısıyla Tunceli ilinden genellikle sanayi anlamında gelişmiş iş imkânlarının olduğu illere göç edilmiştir (Tablo 8, Şekil 6).

Tablo 9. Tunceli ilinin 2008-2021 yılları arasında göç verdiği ilk 10 il

2008		2012		2016		2021	
İl	Nüfus	İl	Nüfus	İl	Nüfus	İl	Nüfus
İstanbul	1.094	İstanbul	949	İstanbul	924	İstanbul	883
Ankara	600	Elâzığ	776	Elâzığ	820	Elâzığ	771
Elâzığ	554	Ankara	390	Ankara	678	İzmir	456
İzmir	476	İzmir	385	İzmir	576	Ankara	438
Bursa	219	Antalya	175	Diyarbakır	377	Diyarbakır	267
Antalya	196	Erzincan	167	Malatya	177	Erzincan	185
Mersin	175	Mersin	153	Mersin	176	Mersin	170
Erzincan	153	Bursa	137	Erzincan	152	Antalya	163
Balıkesir	133	Adana	130	Adana	135	Adana	139
Kocaeli	124	Diyarbakır	109	Hatay	133	Aydın	134
Diğer İller	2.344	Diğer İller	2.033	Diğer İller	2.883	Diğer İller	2.911
Toplam	6.068	Toplam	5.404	Toplam	7.031	Toplam	6.517

Kaynak: TÜİK, Nüfus İstatistikleri (2008-2022).

Şekil 6. Tunceli'nin 2008-2021 Yıllarında Verdiği Göçün İllere Göre Dağılışı

Kaynak: TÜİK, Nüfus İstatistikleri (2008-2022).

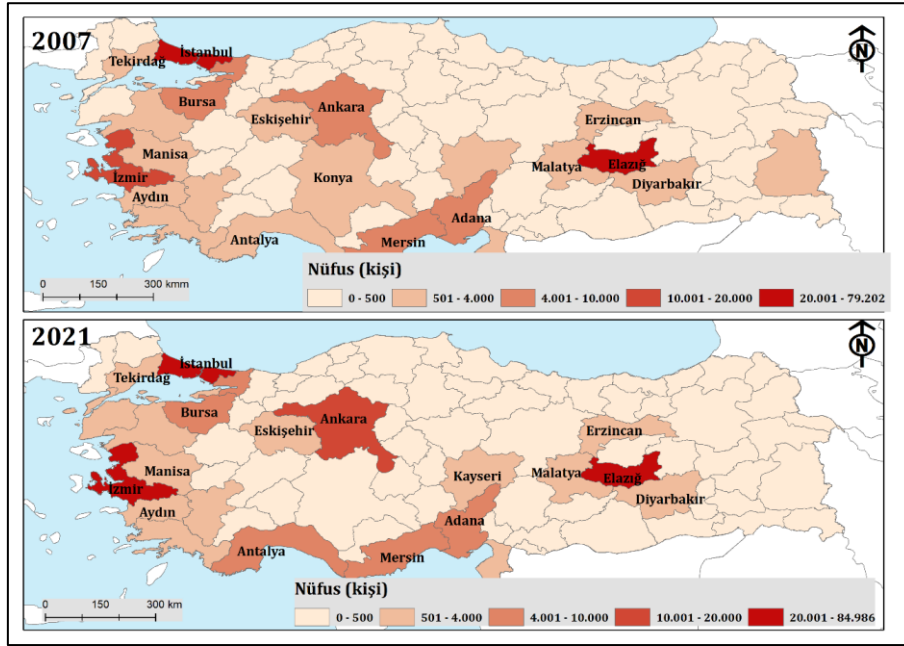
Türkiye Cumhuriyeti her bir vatandaşı için hiç değilse formel düzeyde memleket olarak ifade edilebileceği yeri, *nüfusa kayıtlı olunan yer* şeklinde tanımlanmıştır (Kurtoğlu, 2005: 12). Türkiye’de bu kayıtlar erkeğin nüfusa kayıtlı olduğu yeri esas alınarak uygulanmaktadır. Diğer bir deyişle bir ailede babanın nüfusa kayıtlı olduğu yer tüm aile için geçerli olmaktadır. Bu kıstas dikkate alındığında nüfusa kayıtlı olunan il dışında ikamet edilmesi halinde ikamet edildikleri yere göç edildiği kabul edilmektedir. Bu çalışmada da Tunceli nüfusuna kayıtlı olup başka yerde ikamet edenler giden göç kapsamında ele alınıp değerlendirilmiştir.

Çalışmada 2007 ve 2021 yıllarında Tunceli iline kayıtlı nüfusun ikamet ettikleri yerlere göre incelenmiştir. Buna göre her iki dönemde de İstanbul’da Tunceli nüfusuna kayıtlı nüfusun fazla olduğu görülmektedir. Devamında ise Elâzığ, İzmir, Bursa, Ankara gibi iller gelmektedir. Tunceli iline kayıtlı nüfusun ikamet ettiği ilk 10 il incelendiğinde, genellikle sanayisi gelişmiş, iş imkânlarının olduğu, batı illeri yoğunluktadır (Tablo 9, Şekil 7). Bu da Tunceli ilinden göç eden nüfusun çoğu iş imkânları için bu illeri tercih ettiklerinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Tablo 9. 2007 ve 2021 yıllarında Tunceli iline kayıtlı nüfusa sahip ilk 10 il

2007		2021	
İl	Nüfus	İl	Nüfus
İstanbul	79.202	İstanbul	84.986
Elâzığ	20.952	İzmir	23.286
İzmir	18.289	Elâzığ	21.559
Ankara	9.600	Ankara	10.770
Bursa	7.385	Bursa	8.011
Mersin	5.847	Kocaeli	6.026
Kocaeli	5.304	Mersin	5.866
Adana	4.995	Antalya	5.067
Erzincan	3.805	Adana	4.495
Antalya	3.081	Erzincan	3.790
Diğer İller Toplamı	19.112	Diğer İller Toplamı	24.748

Kaynak: TÜİK, Nüfus İstatistikleri (2007-2022).

Şekil 7. 2007 ve 2021 Yılında İl Dışında Yaşayan Tuncelilerin En Fazla İkamet Ettikleri İller

Kaynak: TÜİK, Nüfus İstatistikleri (2007-2022).

2007 ve 2021 yıllarında Elâzığ ilinde Tunceli nüfusuna kayıtlı nüfusun bulunması, Elâzığ'ın Tunceli ile sınır komşusu olmasının yanı sıra Tunceli'nin gerek ekonomik gerekse insan gücü gibi kaynakların Elâzığ ilinden sağlanmasından ileri gelmektedir. Gerçekten de Tunceli ili birçok ihtiyacını Elâzığ ilinden veya ulaşımın da etkisiyle Elâzığ ili üzerinden sağlamaktadır. Dolayısıyla Elâzığ'da Tunceli'ye kayıtlı nüfusun yüksek olması olağan bir durum olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Tunceli ile Elâzığ tüm dönemlerde birbirlerine göç alıp veren komşu iller olmuşlardır.

Öte yandan 2007 ile 2021 yılları arasında Tunceli iline kayıtlı nüfusun ikamet ettiği ilk on ilin sıralamasında bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Örneğin Tunceli ilinin komşuları olan Elâzığ ve Erzincan'ın sıralamasında bir gerileme söz konusudur. Önümüzdeki dönemde de bunun devam edeceği öngörülebilir. Göç konusunda Tuncelilerin genellikle büyükşehir ve kıyı şehirlerini de tercih ettikleri ayırt edilmektedir. İlk on il coğrafi bölgeler bağlamında ele alındığında ise, Marmara bölgesinin ağırlık kazandığı dikkati çekmektedir. Nitekim İstanbul (84.986), Bursa (8.011) ve Kocaeli (6.026) Tuncelilerin tercih ettikleri ilk altı il arasına girmektedir. Özellikle İstanbul Tunceliler için ayrı bir önem taşımaktadır.

Çalışma kapsamında belirlenen ilk 3 ilde (İstanbul, Elâzığ, İzmir) Tunceli nüfusuna kayıtlı nüfusun ilçelere göre durumu analiz edilmiştir. 2021 yılında İstanbul'da ikamet eden 84.986 kişi Tunceli nüfusuna kayıtlıdır. Bu nüfus miktarı 2021 yılı Tunceli ilinin nüfusundan (83.645) daha fazladır. Buna göre Tunceli ili nüfusuna kayıtlı kişiler Tunceli'den daha çok İstanbul'da

yaşamını sürdürmektedir. Tuncelilerin İstanbul'da ilçelere dağılımı incelendiğinde ise, ilk sırada 6.089 nüfusla (%7.16) Sultangazi ilçesi gelmektedir. Bunu sırasıyla Ümraniye (%6,80), Kartal (%6.31), Eyüpsultan (%5,97) ve Sancaktepe (%5,76) takip etmektedir (Tablo 10, Şekil 8). İstanbul'da yaşayan Tunceliler genellikle merkezi iş alanlarına yakın semtlere yerleşmişlerdir. Özellikle Ümraniye ve Sancaktepe ilçeleri önemli sanayi sitelerinin (İMES, MODOKO, KADOSAN vb.) yoğun olduğu alanlardır. Tuncelilerin çoğunlukla bu yerlere göç etmeleri iş imkânlarının fazla olmasından kaynaklandığı şeklinde yorumlamak mümkündür.

Tablo 10. İstanbul'un ilk 10 ilçesinde Tunceli iline kayıtlı nüfus ve oranları (2021)

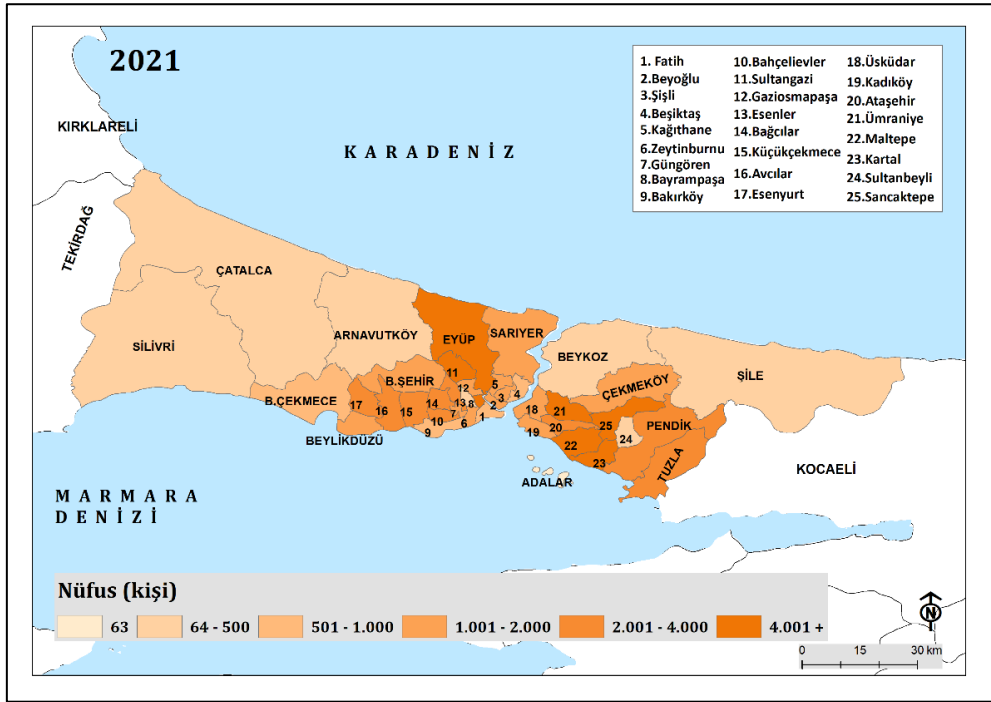
İlçe	Nüfus Miktarı	Oran (%)
Sultangazi	6.089	7.16
Ümraniye	5.779	6.80
Kartal	5.363	6.31
Eyüpsultan	5.070	5.97
Sancaktepe	4.898	5.76
Maltepe	4.091	4.81
Avcılar	3.963	4.66
Ataşehir	3.832	4.51
Esenyurt	3.766	4.43
Bahçelievler	3.633	7.16
Diğer İlçeler Toplamı	38.502	45.30

Kaynak: TÜİK, Nüfus İstatistikleri (2021).

Tuncelilerin İstanbul'da en az ikamet ettiği ilçeler ise sırasıyla Adalar, Şile, Çatalca, Sultanbeyli, Bayrampaşa, Beykoz ilçeleridir. Bu ilçelerin çoğu ilk etapta yerleşilmesinin güç olduğu, yaşam standartlarının yüksek olduğu bölgelerdir. Nitekim Adalar'da Tunceli nüfusuna kayıtlı sadece 63 kişi bulunmakta olup bu sayı Şile'de 98, Çatalca'da 99, Sultanbeyli'de 302, Bayrampaşa'da 379 ve Beykoz'da 391 kişidir. Ayrıca bu ilçelerin çoğunda kalifiyesiz eleman çalıştırabilecek imkânlar diğer ilçelere göre kısmen azdır.

Diğer taraftan İstanbul'da Tuncelilerin yoğunlukta olduğu yerlerde toponimik izler belirlenmektedir. Örneğin Ümraniye'de Tunceli Caddesi, Ataşehir, Kartal ve Pendik'te Tunceli sokakları yer almaktadır. Ataşehir ve Ümraniye'de Munzur sokakları, Sarıyer'de Munzur Yaylası Sokağı bulunmaktadır. Tunceli'nin bazı ilçelerinin adlarını taşıyan sokak adları da mevcuttur. Örneğin Silivri'de Pülümür Sokak, İstanbul'un on ilçesinde Ovacık adlı sokaklar ayırt edilmektedir. Tunceli, Dersim, Munzur, Pülümür, Hozat, Pertek adlı çok sayıda apartman ve işyerleri de dikkati çekmektedir. Ayrıca İstanbul'da birçok sosyal yardımlaşma ve dayanışma dernekleri de faaliyet göstermektedir.

Şekil 8. Tunceli İline Kayıtlı Nüfusun İstanbul'da İlçelere Dağılışı

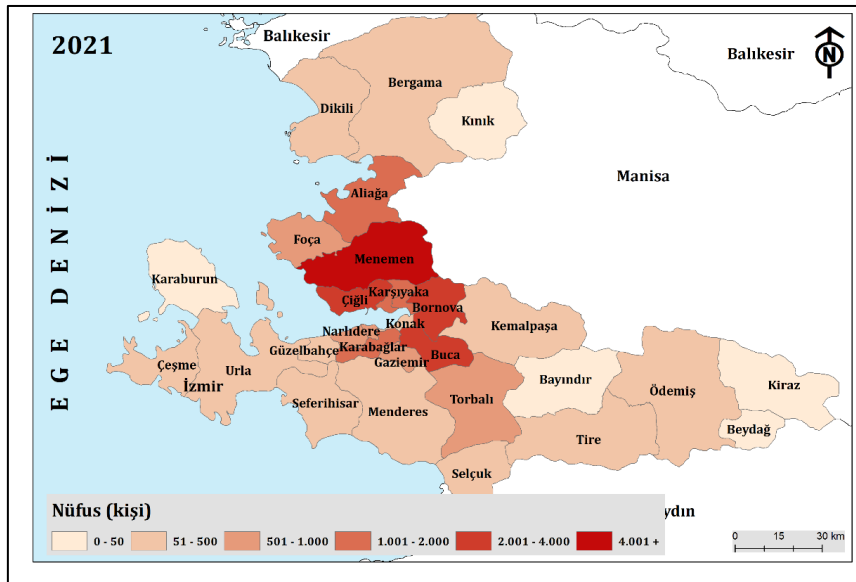
Kaynak: TÜİK, Nüfus İstatistikleri (2021).

2021 yılında Tunceli iline kayıtlı nüfusun Tunceli dışında ikamet ettiği ikinci en fazla il yaklaşık 23 bin nüfusla İzmir'dir. Mevcut Tunceli il nüfusunun yaklaşık %28'sine karşılık gelen bir nüfus İzmir'de ikamet etmektedir. İlçe ölçeğinde incelendiğinde, en fazla Tuncelili Menemen'de (%20) bulunmaktadır. Devamında ise sırasıyla Bornova (%11.17), Buca (%10.06), Çiğli (%9.35), Karabağlar (%6.90), Karşıyaka (%6.30), Bayraklı (%6.01) ve Aliağa (%5.50) ilçeleri gelmektedir (Tablo 11, Şekil 9). Bu ilçelerin genellikle İzmir Körfezi'ni çevreleyen ilçeler ile körfezin kuzeyinde yer alan ilçelerden oluştuğu ayırt edilmektedir. Buna karşılık ilin batı, doğu ve kuzey kesimlerinde konumlanan, başka bir deyişle İzmir şehrinden uzak olan ilçelerde Tunceliler daha az yaşamaktadır. Tunceliler tarafından Menemen ilçesinin daha çok tercih edilmesinde ise hemşeri dayanışmasının ve derneklerini belirli bir rolünün olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 11. İzmir'in ilk 10 ilçesinde Tunceli iline kayıtlı nüfus ve oranları (2021)

İlçe	Nüfus Miktarı	Oran (%)
Menemen	4.657	20.00
Bornova	2.601	11.17
Buca	2.343	10.06
Çiğli	2.178	9.35
Karabağlar	1.606	6.90
Karşıyaka	1.466	6.30
Bayraklı	1.400	6.01
Aliğa	1.281	5.50
Torbali	791	3.40
Narlıdere	742	3.19
Diğer İlçeler Toplamı	4.221	18.13

Kaynak: TÜİK, Nüfus İstatistikleri (2021).

Şekil 9. Tunceli İline Kayıtlı Nüfusun İzmir'de İlçelere Dağılışı

Kaynak: TÜİK, Nüfus İstatistikleri (2021).

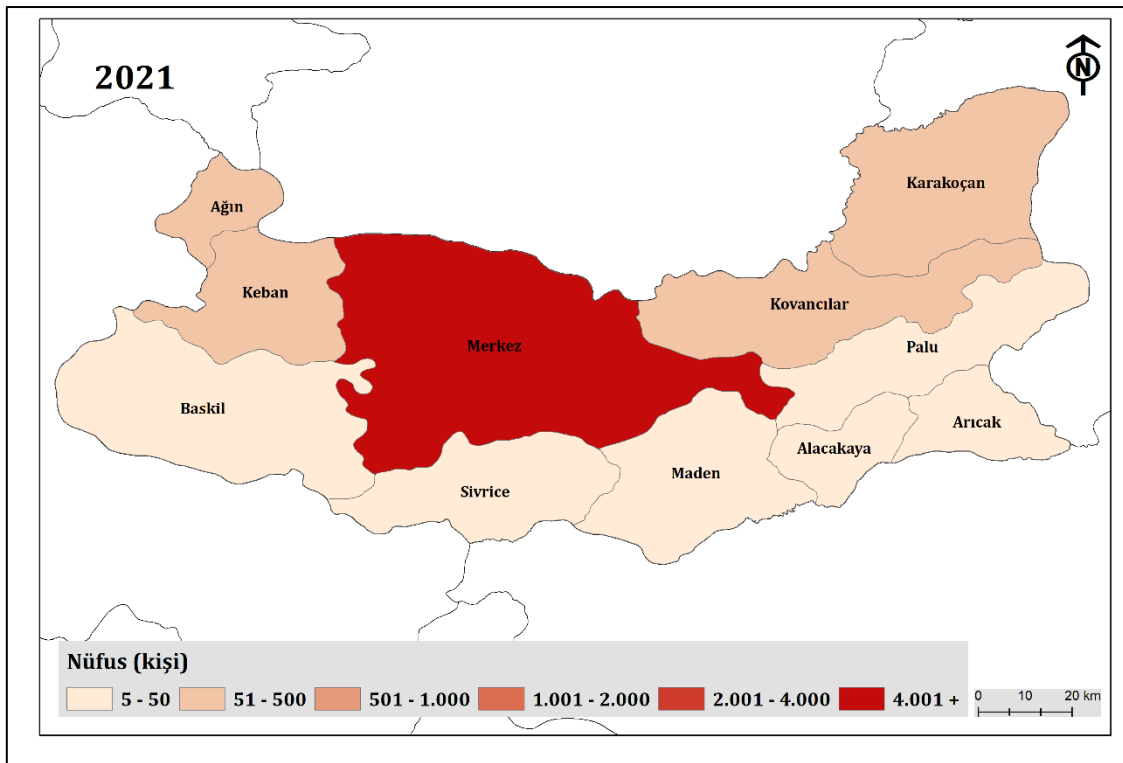
Tunceli'nin sınır komşusu olmasından ve bu ilin ana ulaşım aksı üzerinde yer almasından dolayı Elazığ'da ikamet eden Tuncelili sayısı da oldukça fazladır. Mevcut Tunceli ili nüfusunun yaklaşık %26'sı kadarı Elâzığ ilinde yaşamaktadır. Tunceliler, Elâzığ ilinde Bingöllülerden (25.061) sonra ikinci kalabalık nüfusu oluşturmaktadır. İlçelere dağılışına bakıldığında Tuncelilerin yaklaşık %95'i Elâzığ merkez ilçede ikamet etmektedir. Tuncelilerin çoğunlukla Elâzığ'ın merkez ilçesinde ikamet etmelerinin başlıca nedeni iş imkânlarının daha fazla olmasıdır. Nitekim Elâzığ'ın diğer ilçeleri özellikle iş imkânları açısından Tunceli ile arasında çok fazla bir fark mevcut değildir. Bu nedenle Elâzığ iline göç eden çoğu kişi merkez ilçeyi, özellikle Elâzığ şehrini tercih etmiştir (Tablo 12, Şekil 10).

Tablo 12. Elazığ'ın ilk 5 ilçesinde Tunceli iline kayıtlı nüfus ve oranları (2021)

İlçe	Nüfus Miktarı	Oran (%)
Merkez	20.541	95
Karakoçan	466	2.1
Kovancılar	262	1.2
Ağın	101	0.47
Keban	81	0.38
Diğer İlçeler Toplamı	108	0.50

Kaynak: TÜİK, Nüfus İstatistikleri (2021).

Tunceliler daha çok Elâzığ şehrinin kuzey kesiminde yer alan Yıldızbağları, Esentepe ve Fevzi Çakmak mahallerinde ikamet etmektedirler. Tunceliler için bir toplanma alanı olan söz konusu mahallelerde Tuncelilerin kültürüne dair izler bulunmaktadır. Bunun en önemli örneği birçok Tunceli halkının bir inanç merkezi olan Cemevleridir. Elazığ'daki en büyük "Elâzığ Cemevi" ve "Ehlibeyt Cemevi" bu mahallelerde yer almaktadır. Keza bu mahallelerde Tunceli kültürünü yansıtacak imgeler de yer almaktadır. Örneğin bu bölgedeki "Cem, Ozan, Pir Sultan, Pertek, Düzgün" gibi sokak adları, "Munzur, Yeni Munzur, Cem" gibi birçok dükkân isimleri Tuncelilerin yaşamış olduğu yerlere dair bilgi sunmaktadır.

Şekil 10. Tunceli İline Kayıtlı Nüfusun Elâzığ'da İlçelere Dağılışı

Kaynak: TÜİK, Nüfus İstatistikleri (2021).

Türkiye’de sadece iç göç değil yurtdışına yapılan göçler de oldukça önemlidir. Tunceli ilinde özellikle genç nüfus gerek ekonomik gerekse daha rahat bir yaşam için yurtdışına göç etmektedir. Nitekim 1980’li ve 1990’lı yıllarda yine başta siyasal ve ekonomik ortam nedeni ile sürekli göç veren Tunceli’de gençlerin yoğun bir şekilde farklı ülkelere göç ettiği bilinmektedir. Tuncelilerin yurtdışına göç etmelerinden en büyük kolaylık ise yurtdışında yaşayan akrabalık ilişkileridir. Nitekim bir kişinin tanıdığı daha önce yurtdışına göç etmiş ise gidecek kişiye büyük bir kolaylık sağlamaktadır. Tunceli’den yurtdışına giden nüfus miktarı ve gittiği ülke konusunda herhangi bir resmi veriye ulaşılamamıştır. Bununla birlikte en çok Avrupa’da Almanya, Fransa, İskandinav ülkeleri ile son zamanlarda Kanada’ya göç ettikleri gözlenmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Tunceli, özellikle zorlu fiziki coğrafi şartları nedeniyle öne çıkan ülkenin az nüfuslu illeri arasındadır. Coğrafi özellikleri ve kültürel anlayışı bakımından ülke içinde önemli bir çeşitlilik teşkil etmektedir. Tunceli belirli dönemlerde çatışmaya kadar varan çeşitli isyan girişimlerinin yaşandığı bir il de olmuştur. Bu tür olaylar bölgede dönem dönem zorunlu göç hareketlerine sebep olmuştur. Özellikle 1937-1938 yıllarında meydana gelen olayların öncesi ve sonrasında gerek devlet eliyle gerekse bireysel olarak halk göç etmek zorunda kalmıştır. 1938 yılında belli illere gönderilen sınırlı sayıdaki Tuncelilere 1946 yılına kadar gittiği yerde kalma zorunluluğu getirilmiştir. 1946 yılında zorunlu iskân kaldırılmış ve Tunceli’ye geri dönüşler başlamıştır.

Keban Barajı’nın göl sahası (675 km²) içinde kalan Tunceli ilinin Mazgirt, Pertek, Çemişgezek ilçesine bağlı yerleşim birimlerinden arazisi kamulaştırılan hak sahiplerinin bir kısmı da 1970’li yılların başında başka illere göç etmiştir. Tunceli’nin maruz kaldığı zorunlu göç hareketleri 1938 olayları ve Keban Barajı ile sınırlı kalmamıştır. Ülkede 1980’lerde ortaya çıkan terör faaliyetleri de Tunceli halkının yaşadıkları yerlerden zorunlu olarak göç etmesine yol açmıştır. Terör faaliyetleri sonucu göç hareketleri genellikle bireysel düzeyde gerçekleşmiş olup göç edenler istedikleri illere göç etmişler ve buna bir zorunluluk getirilmemiştir.

Çalışma alanında zorunlu göçlerin dışında isteğe bağlı ekonomik nedenlerle yoğun göçler de meydana gelmiştir. Ülkede özellikle 1950’li yıllardan sonra kırsal kesimlerden daha sanayileşmiş illere doğru yoğun bir göç yaşanmıştır. Bu göç hareketleri iş bulmak umuduyla kırsaldan daha gelişmiş, çoğunlukla batı illerine (İstanbul, Bursa, Kocaeli, İzmir gibi) doğru gerçekleşmiştir. Tunceli’den de bu anlamda yoğun göçler yaşanmıştır. Bunun en büyük göstergesi diğer illerdeki Tunceli iline kayıtlı olan nüfus miktarıdır. Bu bağlamda İstanbul’da yaşayan Tuncelili sayısı yaklaşık 85 bin ile mevcut Tunceli ili (yaklaşık 83 bin) nüfusundan

daha fazladır. İzmir ve Elazığ'da yaklaşık 20 bin, Bursa ve Ankara'da da yaklaşık 10 bin Tuncelili ikamet etmektedir. Mevcut Tunceli nüfusu ile karşılaştırıldığında bu sayılar oldukça fazla değerlere karşılık gelmektedir.

Tunceli, Cumhuriyetin ilanından 2021 yılına kadar neredeyse her dönem göç veren bir il konumunda olmuştur. Çalışma alanı en fazla göçü sırasıyla İstanbul, Elâzığ, İzmir, Ankara, Erzincan ve Bursa gibi illere vermiştir. Elâzığ ve Erzincan iline ulaşım bağlantısı ve çalışma alanının sınır komşusu olmaları nedeniyle göç vermişken, diğer illere yapılan göçler genellikle ekonomik sebeplerden gerçekleşmiştir. Son yıllarda il dışına göçlerde belirli bir azalma eğilimi ayırt edilmiştir. Bunda özellikle Munzur Üniversitesi'nin sosyoekonomik etkileri önemli rol oynamıştır.

Tunceli ilinin özellikle göç dinamiğinin artırılması için bölge şartlarına uygun sanayi faaliyetlerin artırılması gerekmektedir. Tarım ve hayvancılığı destekleyen iş kollarına ağırlık verilmesi, gençlerin il dışına göç etmesi yerine buralarda istihdamının sağlanması gerekmektedir. Diğer taraftan Tunceli'de Munzur ve Pülümür vadileri önemli bir turizm potansiyeli sunmaktadır. Turizm açısından Munzur Dağları ve çevresi de gerek kış turizmi gerekse jeoturizm potansiyeline sahip yörelerdir. Bu özellikler dikkate alınarak koruma-kullanma dengesi içerisinde turizm canlandırılmalı, turistler için destinasyon alanları oluşturulmalıdır. Bu şekilde bölge halkının istihdam edileceği alanlar oluşabilir ve nüfusun kısmen de olsa göç etmesi önlenir. Temelde bu faaliyetlerin gerçekleşebilmesi için ulaşımın güvenli ve konforlu bir şekilde sağlanması, konaklama tesislerinin yapılması ve tanıtıma önem verilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgül, S. (1993). Cumhuriyet dönemine kadar dersim sorunu. *Ankara üniversitesi Osmanlı tarihi araştırma ve uygulama merkezi dergisi*, 4(4), 1-22. doi:10.1501/OTAM_0000000352.
- Altuğ, Y. (1991). Balkanlardan anayurda yapılan göçler. *Bellekten*, 55(212), 109-120. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ttkbelleten/issue/62524/943962>
- Aygün, H. (2009). *Dersim 1938 ve zorunlu iskân*. Dipnot Yayınevi.
- Başaran, E., Kılıçarslan, A. (2022). İç göçler bağlamında Trabzon dışında yaşayan Trabzonlulara dair karşılaştırmalı bir analiz (2013-2021). *Karadeniz araştırmaları enstitüsü dergisi*, 8(16), 485-509. <https://doi.org/10.31765/karen.1166520>
- Batukan, İ. (1969). Keban Barajı İskân Sorunları, *Türkiye mühendislik haberleri*, 16-19.
- Bozkurt, F. (1990). *Aleviliğin toplumsal boyutları*. Yön Yayıncılık.
- Bülbül, S., Köse, A. (2010). Türkiye’de bölgelerarası iç göç hareketlerinin çok boyutlu ölçekleme yöntemi ile incelenmesi. *İstanbul üniversitesi işletme fakülte dergisi*, 39(1), 75-94. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuisletme/issue/9249/115718>
- Canpolat, A.F. (2019). Tunceli kentinin nüfus özellikleri. *Uluslararası bilimsel araştırmalar dergisi (IBAD)*, 4(2), (183-200). <https://doi.org/10.21733/ibad.537457>
- Ceylan, M. A. (2009). Giresun İlinde İl Dışı Göçler ve Göç Eden Nüfusun Özellikleri, Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu (09-11 Ekim 2008) Bildiriler. 340-363.
- Ceylan, M. A. (2013). Salihli’de (Manisa) iç göçlerin büyüklüğü ve yönü, *The journal of academic social science studies*, 6(6), 305-335. doi:10.9761/JASSS1667
- Çelik, B., Gülçubuk, B., Aker, T. A. (2006). Ovacık ve Hozat İlçelerinde Geriye Göç Sürecine İlişkin Araştırma (Alana İlişkin Temel Demografik Göstergeler ve Göç Süreçlerinde Yaşanan Tarımsal Değişimler). *Ulaşılabilir yaşam derneği*, https://research.sabanciuniv.edu/id/eprint/9033/1/uyd_raporweb.pdf
- Çolak, F. (2013). Bulgaristan Türklerinin Türkiye’ye göç hareketi (1950-1951). *Tarih okulu dergisi (XIV)*. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usakjhs/issue/13537/163901>
- Dersim Jandarma Umum Kumandanlığı Raporu (1932)*. (2021). Kaynak Yayınları, Eksiksiz 4. Basım.
- Dersim’de binlerce genç yurt dışına göç etti (2022, Kasım 5). <http://www.dersim-haber.com/dersimde-binlerce-genc-yurt-disina-goc-etti-30263h.htm> (Erişim Tarihi: 25.03.2023).
- Doğanay, H. (1197). *Türkiye beşerî coğrafyası*, MEB Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi.
- Erinç, S. (1953). *Doğu Anadolu coğrafyası*. İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları.
- Ersoy, T. (1970). Keban barajının inşası dolayısıyla iskân ve istihdamı. *Sosyal siyaset konferansları dergisi*, 21, 23-38.

- Esen, F., Avcı, V. (2017). Tunceli ilinde topografik faktörlere göre yerleşmelerin ve nüfusun dağılışı, *uluslararası sosyal araştırmalar dergisi*, 10, 376-389.
- İçduygu, A., Sirkeci, İ. (1999). Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde Göç Hareketleri, 75 Yılda Köylerden Şehirlere. Ed. Oya Baydar. Tarih Vakfı Yayınları.
- İşte Dersim sürgün listesi (2012, Nisan 30). <https://www.milliyet.com.tr/gundem/iste-dersim-surgun-listesi-1534295>. (Erişim Tarihi: 25.03.2023).
- Kaştan, Y. (2016). Türkiye’de cumhuriyet dönemi iç göç hareketleri. *Journal of international social research*, 9(42), 692-700. doi:10.17719/jisr.20164216182
- Kocaman, T. (2008). *Türkiye’de iç göçler ve göç edenlerin nitelikleri (1965-2000)*. Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü.
- Kurtoğlu, A. (2005). Mekânsal bir olgu olarak hemşehrilik ve bir hemşehrilik mekânı olarak dernekler. *European journal of turkish studies*, 2, 1-28.
- Oğan, S. (2016). *Tunceli ili ekonomik faaliyetlerinin kültür coğrafyası açısından incelenmesi*. (YÖK Tez Merkezi, Yüksek lisans tezi). Fırat Üniversitesi.
- Orhan, F. (2019). Tunceli ilinin başlıca nüfus özellikleri ve planlama açısından önemi. *Uluslararası sosyal araştırmalar dergisi*, 12(62). 381-394. doi:10.17719/jisr.2019.3061
- Özdemir, H. (2012). Türkiye’de iç göçler üzerine genel bir değerlendirme. *Akademik başarı dergisi*, 30, 1-18.
- Sertel, S. (2014). Türkiye cumhuriyeti’nin ilk genel nüfus sayımına göre dersim bölgesinde demografik yapı. *Fırat üniversitesi sosyal bilimler dergisi*, 24(1), 269-282. <https://doi.org/10.18069/fusbed.82073>
- Solak, A. (2016). *Tunceli ili sosyal analiz çalışması*. Fırat Kalkınma Ajansı.
- Şen, M. (2014). Türkiye’de iç göçlerin neden ve sonuç kapsamında incelenmesi. *Çalışma ve toplum dergisi*, 40(1), 231-256. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ct/issue/71773/1155058>
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmî Gazete (1935, Aralık 25) <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3197.pdf>. (Erişim Tarihi: 25.03.2023).
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu. Genel Nüfus Sayımları; Nüfus İstatistikleri. (2023). <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/> (Erişim Tarihi: 25.03.2023).
- Tümertekin, E., Özgüç, N. (2012). *Beşerî coğrafya: insan, kültür ve mekân*. Çantay Kitabevi.
- Türkiye’de nüfusu en az olan il belli oldu (2021, Mart 02). <https://www.haber3.com/ekonomi/turkiyede-nufusu-en-az-olan-il-belli-oldu-haberi-5078266>. (Erişim Tarihi: 25.03.2023).
- Ünal, A, M. (1999). *XVI yüzyılda Çemişgezek sancağı*. Türk Tarih Kurumu.
- Yamanlar, Y. (2020). Göç kuramları çerçevesinde ikinci dünya savaşı sonrası batı Avrupa’nın göç deneyimi. *Ankara Avrupa çalışmaları dergisi*, 19(2), 553-583. doi:10.32450/aacd.886964
- Zeytinli, M. (2012). *Zorunlu göçler ve Türkiye’de dersim 1938 örneği*. (YÖK Tez Merkezi Doktora tezi) İstanbul Üniversitesi.

THE RELATIONSHIP BETWEEN PSYCHOLOGICAL RESILIENCE AND JOB EMBEDDEDNESS: SAMPLE OF HEALTH SECTOR EMPLOYEES*

PSİKOLOJİK DAYANIKLILIK VE İŞE GÖMÜLMÜŞLÜK İLİŞKİSİ: SAĞLIK SEKTÖRÜ
ÇALIŞANLARI ÖRNEĞİ

Esra YILDIZ* Aykut BEDÜK*

Abstract

Recruiting employees with psychologically strong personalities is regarded as a key issue for today's businesses in terms of possessing more strengthened sense of belonging towards the organization, increased commitment. Prevent the employees from quitting the job despite the situations that might lead them to quit and maintain the bond between the employees and the job is defined in the literature as job embeddedness. Within this context, the study aimed to examine whether the psychological resilience of the individuals has an impact on their levels of job embeddedness within a group of participants who work in the health sector where, recently, being resilient has gained more importance. Analyses carried out on the data obtained through simple random sampling from 454 employees working in medical and administrative units have revealed that being psychologically resilient has a significant impact on job embeddedness.

Keywords: Psychological Resilience, Job Embeddedness, Health Sector.

Jel Codes: M0, M10, M12

Öz

Günümüz işletmeleri için çalışanların psikolojik olarak güçlü bir kişilik yapısına sahip olmaları, işlemeye olan aidiyetlerinin güçlenmesi ve bağlılıklarının artması açısından önemli bir konu olarak görülmektedir. Bir örgütte bireyin işten ayrılmasına neden olabilecek durumlar olmasına rağmen, işten ayrılmasını engelleyen ve onu işe bağlayan faktörlerin tamamı yazında işe gömülmüşlük olarak tanımlanmaktadır. Bahsedilen konulardan yola çıkılarak araştırma kapsamında, psikolojik olarak bireylerin dayanıklı olmalarının işe gömülmüşlük düzeyleri üzerinde etkisinin olup olmadığı, dayanıklı olmanın son dönemlerde daha önemli hale geldiği sağlık sektörü çalışanları ile incelenmiştir. Basit tesadüfi yöntemle seçilen 454 tıbbi ve idari birim sağlık sektörü çalışanından elde edilen veriler ile gerçekleştirilen analizler sonucunda psikolojik olarak dayanıklı olmanın işe gömülü olma hali üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu sonucu elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik Dayanıklılık, İşe Gömülmüşlük, Sağlık Sektörü.

Jel Kodları: M0, M10, M12

*This article has been adapted from the dissertation titled "The Impact of Psychological Resilience on Work Job Life Balance and Job Embeddedness: A Research in Health Sector". under the supervision of Prof. Dr. Aykut Bedük. Selçuk University Social Sciences Institute.

*Dr.Öğr.Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler M.Y.O. E-posta: eyildiz@kmu.edu.tr, ORCID:0000-0002-5168-3708,

*Prof.Dr.,Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, E-posta: abeduk@selcuk.edu.tr, ORCID:0000-0002-0845-8978.

INTRODUCTION

Businesses can achieve sustainability as long as they keep their employees satisfied through the human resources policies that they implement and strengthen their corporate reputation thanks to happy employees with high satisfaction. Employee commitment and belonging towards the organization can be accomplished through meeting their demands and needs. Another factor which is essential for the survival of businesses is the existence of qualified employees with a high sense of belonging. The tough competitive environment around organizations in recent times has compelled businesses to possess qualified human resources. It has been observed that employees who are resilient, have the ability to cope with stress, tackle problems and come up with alternative solutions and demonstrate altruistic behaviours create added value for the success of businesses. The concept of psychological resilience draws attention as a personality trait that is considered important for individuals in the field of behavioral sciences in terms of stress management and coping with the difficulties encountered. Studies have shown that individuals with high psychological resilience have a higher commitment to the organization and a lower tendency to leave the organization (Sezgin, 2012, p.490). On the other hand, the concept of job embeddedness, is expressed as the whole of the factors that prevent an individual from leaving the job even though there are situations that may cause him to leave the job (Gong et al., 2010, p.228). In theory, these factors are; the individual's conformity with his environment, his commitment to work, and self-sacrifice (Birsal et al., 2012, p.51). In this context, the research subject has been identified as the examination of the impacts of psychological resilience on job embeddedness. The aim of the study is to reveal what needs to be done by the managerial team so that employees will become resilient individuals who are committed to the organization. Accordingly, it is also aimed in this study to develop suggestions that will contribute to the policies and regulations determined by managers through the findings of the study. Employee commitment to the organization and working in harmony with the organization increase organizational performance and enable the business to survive. Also, psychologically resilient employees can make certain sacrifices for the business when they are required to do so. Hence, assessments were made in order to determine which lines of work require employees to be resilient during the sampling process for the field study. As a result of the assessments, it was concluded that employees working in the health sector must be resilient and have strong sense of belonging to their organization.

Today, the health sector is seen as one of the most difficult sectors in terms of working conditions. Individuals who will work in this sector must have strong physical and mental

characteristics. Long work existing in the industry it becomes important for individuals to be resilient due to situations such as working hours, shift system, working under stress. Especially in the epidemic period we have been in for the last two years, the importance of the health sector and its employees has been better understood. In the literature review, psychological resilience and work. It is seen that there are studies on health workers related to burial. For example, being embedded in work is seen as a power and motivation variable that enables managers to retain their employees in sectors where stress is intense and working conditions are difficult, such as the health sector. As a matter of fact, in the study they conducted with nurses, Karatepe and Avcı (2019, p.7) concluded that being embedded in a job has an effect on continuing to work.

Being resilient in the health sector also affects the commitment to the business. In this direction, the physical and mental health of health sector employees becomes important in terms of their efficient work and motivation. As a result, the physical and mental endurance of the individual in the sector helps them not to experience burnout due to workload and stress. Thus, the employee does not make any attempts to quit the job or search for alternative jobs by increasing their loyalty to the institution they work for. When these results are evaluated as a whole, it is seen that it is necessary and important for managers in health institutions to develop policies and strategies that will support increasing the resilience of employees and their commitment to the institution. Indeed, the pandemic process which has been experienced by all countries in the past two years has made the importance of physical and psychological resilience of health sector employees more clear. In accordance with these facts, the population and sample of the study were identified as hospital staff members. This study makes an effort to answer the question “Does psychological resilience have an impact on job embeddedness?” and the findings of the study are expected to serve as a resource for similar future studies thanks to its contribution to the literature. Previous studies in the literature involve those which explore the relationship between the term’s psychological resilience and job embeddedness and concepts such as organizational commitment, job satisfaction, organizational citizenship, burnout, intention to quit, occupational commitment and psychological fatigue and examine whether there are individual differences depending on demographic features. Also, there are various studies conducted with health sector workers on the subjects of psychological resilience and job embeddedness.

This study analyses the impact of being psychologically resilient on the concept of job embeddedness and also the effects of the two concepts on health sector workers were discussed together and examined. The effect of the concepts on each other and the socio-demographic

characteristics of the individuals are considered important in the context of the contribution of the research. The study attempts to develop alternative solutions that will serve employers to increase individuals' psychological resilience and enable them to remain in the workplace for a longer time.

1. Theoretical Framework

1.1. Psychological resilience

Resilience is the ability to adapt and cope with the threats and challenges in the environment successfully. Resilient individuals are generally outgoing people and they usually tend to have high self-esteem, high locus of control and ability to utilize resources effectively (Agaibi & Wilson, 2005, p.198). Resilience is referred to as an innate personality trait which is quite important in coping with problems. Therefore, children with strong mental health despite growing up in problematic families were called invincible and tough children in relevant studies (Dane, 2015, p.24). The most prominent study in the literature which analyses the dimensions of psychological resilience is Kobasa's study. Kobasa defined psychological resilience with three components which are commitment to oneself and one's job, the sense of control on individual's experiences and their results and the perception of challenging the environmental changes (Kobasa,1982). Psychological resilience has individual outcomes such as carrying out duties, achieving academic success, developing positive relationship with the social environment, abstaining from committing an offence, having a good and happy state of mind, decreased emotional problems, willingness to continue education and behaving accordingly, participation in sports activities and social cooperation events, students taking up hobbies out of school subjects, being careful about rules, being more successful in social relations and getting peer support and achieving life satisfaction (Soysal, 2016, p.24-25) and organizational outcomes such as increased work-life balance and organizational commitment and decreased intention to leave the organization (Bar, 2016, p.71; Budak, 2015, p.38). Meredith and colleagues (2011, p.3-5) classified the factors that constitute psychological resilience as individual, family related, organization related and society related factors. Individual factors are defined as the ability to cope with difficult situations, being positively affected by difficult situations, having a positive and humorous attitude towards the situation, being realistic and self-confident, the ability to control behaviours, having physical skills and altruism. Family related factors can be listed as having strong emotional bonds, good communication, having family support, close relationship with the family, adapting to change and having parents with skills that improve resilience. On the other hand, positive organizational climate, teamwork and

harmony among employees. Society related factors can be defined as sense of belonging, acting in accordance with social norms and making collective effort to achieve goals are mentioned as the society related factors that help people become psychologically resilient individuals. Individuals with high psychological resilience share different social, affective and cognitive characteristics. Resilient individuals are referred to as people who can communicate with people around them in an easy, positive and effective way, have high perception of self-esteem and self-efficacy, do not lose hope under hard circumstances, have high level of intellectual intelligence, can develop effective methods of struggle against problems and have sense of humour (Dane, 2015, p. 25-26).

1.2. Job embeddedness

Mitchell and colleagues (2001) define job embeddedness as the sum of factors which attach individuals to work and prevent them from quitting work despite circumstances that might cause them to quit. Job embeddedness comprises of three components. The first component is the social, psychological and financial connections which involve the employees, their family, social environment, friends from inside and outside the workplace and the society and the physical environment they live in. The second component refers to the perceived harmony between the individuals and the organization and environment they belong to. The third component is the benefits which the employees might lose as a result of quitting the job. The study by Mitchell and colleagues suggested that the concept of job embeddedness is composed of three dimensions which are fit, links and sacrifice. Fit dimension refers to the congruence between the individual skills, demands and expectations from the future and organizational goals and gains obtained from the organization, links dimension indicates the employees' level of connection and relationship with other individuals in the workplace sacrifice dimension refers to the tangible and intangible assets that the employees might lose if they quit the organization (Kanten et al., 2016, p.69).

Among the positive and negative factors that affect job embeddedness are listed as the family structure, personal activities or hobbies, number of children and family status, spouse that has quit the job, working on a certain project as a team, personality traits, age and seniority level, uncertainty regarding roles, motivation status, perceived organizational support, long working hours, alternative job opportunities, educational status, happiness of the individual, being satisfied with the salary, characteristics of the job, organizational policies and practices regarding human resources, organizational practices that serve as incentives for the employees, job opportunities in the sector, consistent managerial behaviours, employees' belief that gains

in the organization are fairly distributed, trust towards the manager, all employees having the chance to benefit from organizational opportunities in an equal manner, developing high quality relations and healthy communication between managers and employees (Akgündüz et al., 2016, p. 351-353-354; Bambacas & Kulik, 2013, p. 1935; Birsal et al., 2012, p. 53; Kanten et al., 2016, p. 65-66-69). Managers in the organizations should develop strategies in order to reduce turnover rate, bring harmony between employee and the organization, increase employee commitment and prevent them from quitting the job and encourage employees to stay in the organization. If these strategies help reduce intention to leave the job and look for other jobs, level of job embeddedness is affected in a positive way (Bergiel et al., 2009, p. 215). Many studies on the consequences of job embeddedness suggest the outcomes of job embeddedness as follows (Akgündüz & Cin, 2015, p. 552; Collins and Masholdar, 2014, p. 298; Kanten et al., 2016, p. 69; Kesen & Akyüz, 2016, p. 236; Lev & Koslowsky, 2012, p. 60; Mai et al., 2013, p. 509; Şanlı, 2016, p. 21; Tabak & Handy, 2016, p. 27; Tunç et al., 2016, p. 630; Van Dyk, 2011, p.50): individual and organizational performance and creativity are increased, unproductive behaviours towards the job are reduced, motivation level is higher, it is used as a tool to predict employee turnover rate, it is recommended as a mediator between individual differences and organizational outcomes, it increases individual's intention to stay in the workplace and reduces intention to leave, it increases organizational citizenship behaviour, it increases job satisfaction, it helps employees to notice opportunities in the workplace, it increases the potential of employees to become entrepreneurs, it increases employees' job commitment, it helps employees adapt to organizational culture, increases trust towards the leader, decreases voluntarily leaving work, increases collaboration among employees, decreases absenteeism and enables employees to work more rigorously.

1.3. The relationship between psychological resilience and job embeddedness

Review of the relevant literature has revealed that examples of studies on health sector employees regarding psychological resilience and job embeddedness exist. For instance, job embeddedness is considered as a variable of power and motivation which helps managers retain their employees in stressful lines of work with hard working conditions like the health sector. Karatepe & Avcı (2019, p.7) concluded in their study on nurses that job embeddedness has an influence on being present in the workplace. Moses (2012, p.63-74) carried out a study on health employees and found out that there is a relationship between job embeddedness and social and human capital. Furthermore, it was indicated that employees' attitudes towards the concept of job embeddedness cause differences in their behaviours and performances. It was also

maintained in the study that there is a strong relationship between job embeddedness and organizational identification and that this finding will make it easy for managers to identify employees who still has not identified with the organization and has not become embedded in the job. It was also noted that job embeddedness not only causes employees to exhibit different behaviours in the workplace but it brings about changes in their performances depending on their levels of identification with the organization as well. Individuals who manage to stay strong against hard and stressful situations, keep things under control and continue to struggle at all times keep on working despite negative situations in the workplace. Being psychologically resilient will affect their commitment to job in a positive way and make it stronger. It is generally observed that individuals with high psychological resilience have also high sense of belonging towards the organization. Therefore, it is thought that being resilient may increase the level of job embeddedness. In addition, psychological resilience and being embedded in the work may differ according to the age, gender, education level, income level, professional experience and seniority at the workplace, whether or not they have children, non-working status and the department they work. In accordance with this data, the research hypothesis was formed as follows;

H₁: Psychological resilience has a positive effect on job embeddedness.

H_{1a}: Challenge/Struggle dimension of psychological resilience has an impact on job embeddedness.

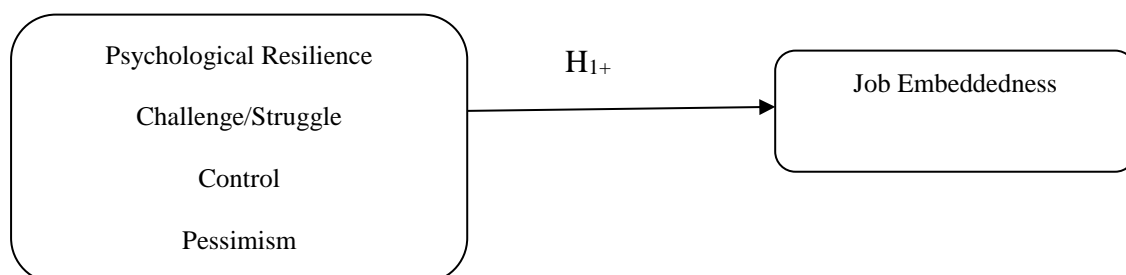
H_{1b}: Control dimension of psychological resilience has an impact on job embeddedness.

H_{1c}: Pessimism dimension of psychological resilience has an impact on job embeddedness.

H₂: Employees' psychological resilience levels differ based on their demographical characteristics.

H₃: Employees' job embeddedness levels differ based on their demographical characteristics.

Figure 1. Theoretical Model

2. Methodology

Quantitative research design was adopted in this study. The theoretical model and hypothesis of the study were created after literature review. The scales regarding the research variables were identified in line with the literature review and the questionnaire form was created as the data collection tool. The population of the study comprises of employees working in the medical and administrative units at the state hospitals that operate in Turkey. The sample of the study is composed of the medical and administrative staff working in two state hospitals in a province of Turkey. The table prepared by Gürbüz & Şahin (2015) was used during the sampling process. The number of the sample was calculated as 363 with an error margin of 0,05 at a confidence level of 95% for a population of 6500 participants (Gürbüz & Şahin, 2004, p. 128). Simple random sampling was used during the sampling process. It was concluded that the number of sample reached in the study is sufficient for representing the population. Data was obtained as a result of interviews carried out with a group of health sector employees which was determined by simple random sampling. Hospitals have become places with high risk due to the Covid-19 pandemic throughout the world. Hence, during the data collection process, the items in the questionnaire were addressed to the participants online through social media tools and personal interviews via telephone. After the data collection process was completed, totally 454 questionnaire forms were considered suitable for analysis. There was no questionnaire form that was eliminated before the analysis.

The data was analysed via SPSS and AMOS software. Hypothesis test was performed as a result of the analyses conducted using descriptive statistics, exploratory factor analysis, confirmatory factor analysis and structural equation modelling. The questionnaire form used in the study is composed of four sections. First section involves items intended to measure the psychological resilience levels of health employees. Second section includes items intended to measure work-life balance levels of health employees. Third section contains items intended to measure the job embeddedness levels of health employees. The last section involves items regarding age, gender, education, marital status, level of income, place and title of work, working time in the current organization, professional experience, working status and time of work out of office hours and number of children, which are intended to measure demographic characteristics of health employees. The questionnaires were directed at the participants through social media applications online and via phone interviews. The questionnaire form was designed using scales that were proven to be valid and reliable in previous studies. In order to measure psychological resilience, two previously-used scales were combined.

The first scale was developed by Işık (2016) in the study titled “Developing Psychological Resilience Scale: Study of Validity and Reliability” and comprises of 21 items and 3 dimensions. The second scale was developed by Smith et al. (2008), adapted and tested for validity and reliability by Akın et al. (2014) and used in the master’s thesis by Zafer (2016) titled “The Study of Resilience and Self-Sabotage Levels in Fire-Fighters: A Case Study of İstanbul Fire Department” and is composed of 6 items under one dimension. In order to test the employees’ levels of job embeddedness, the scale originally developed by Mitchell et al. (2001) and used by Efe (2017) in the master’s thesis titled “The Effect of Psychological Empowerment and Job Embeddedness on New Product Development Performance: The Moderating Role of Organizational Justice” and comprises of 28 items and 6 dimensions. The last three items in the scale were not included in the questionnaire form as they involved demographic information (Efe, 2017). Cronbah’s Alpha method was used for measuring the reliability of the scales used in the study. Internal consistency reliability with Cronbah’s Alpha value is displayed. The Cronbah’s Alpha value of the scales should be at least 0.70. This value can be increased up to 0.60 in scale development studies (Gürbüz and Şahin,2015, p.315-318). Reliability analysis results suggested that the Psychological Resilience Scale (0.918) comprising of 27 items and the Job Embeddedness Scale (0.936) comprising of 25 items both were highly reliable. Cronbach’s Alpha scores of both scales were over 0.90 and therefore they had high level of reliability.

In order to measure the construct validity of a scale, average variance extracted (AVE) and composite reliability (CR) validity should be checked. An AVE value greater than 0.5 indicates that the scale has congruent validity. The CR coefficient should have values greater than 0.7 (Turhan et al., 2023, p.285). Within the framework of the model evaluated in this context, AVE=0.60/CR=0.77 for the challenge/struggle dimension; AVE=0.42 / CR=0.71 for control dimension; for the pessimism dimension AVE: 0.50/CR= 0.78; AVE:0.55/CR=0.74 for the sacrifice dimension; AVE:0.57/CR=0.90 for the congruence dimension; AVE:0.60/CR= 0.62 for the links dimension and AVE: 0.58/CR= 0.73 for the relationships dimension. Since adequate AVE value could not be provided in the study, factor loadings were examined and expressions for the challenge/struggle dimension with the least factor loading were 5 (0.51), expression 1(0.55), expression13(0.50); expression 8(0.59) for the sacrifice dimension was deleted. In this case, it is seen that the AVE values calculated for all dimensions are greater than 0.50 and the CR value is greater than 0.70 and convergent validity is provided. In the study, seven different people from the sector and academia who specialise in their fields were

consulted in order to test the validity of the questionnaire form and the scales. Expert opinions were taken into consideration and therefore the questionnaire form which was revised and redesigned was used in the pilot study with health employees. 45 valid forms were obtained. After the data analysis of the pilot study, the items were revised and ambiguous and vague items were made clear and understandable and the form was brought into its final shape after corrections.

3. Data Analysis and Findings

Demographic findings regarding half of the participants are male. It can also be concluded that the number of married participants is more than twice the number of single participants and most participants belong to the 40s age group. The biggest number of participants in terms of educational status is the undergraduate level with 53%. 80% of the participants have an income level of 4000 TL and above. Most participants work in the health (medical) services (74.7%). Majority of the participants (339 people) are doctors, nurses, midwives, technicians or paramedics. Besides, this group involves health officers, medical secretaries, caregivers, pharmacists, dietitians and laboratorians. The remaining participants (115 people) are administrative staff including managers, assistant managers, security officers, janitors, data entry operators, graphic designers and job security experts. More than 50% of the participants have professional experience between 6-20 years while 60% have been working in their current workplace for 1-10 years. This situation demonstrates that majority of the participants have considerable professional experience but have low working time in their current organization. Approximately 60% of the participants indicated that they do not work outside office hours whereas the remaining participants stated that they work outside office hours at home and/or workplace at the weekend and/or in the evening. This result reveals that health employees consider shift work as regular office hour work. Participants who work outside office hours mostly work for four hours and longer. 35.9% of the participants do not have any children whereas the participants who have children mostly have 2 children.

3.1.Exploratory factor analysis for psychological resilience scale

Kaiser Meyer Olkin (KMO) coefficient was used in order to test whether the data collected from the study sample were suitable for Exploratory Factor Analysis. It is suggested in the literature that the KMO value must be higher than 0.60 so that factor analysis can be performed (Gürbüz & Şahin, 2015, p.303). It was observed in the exploratory factor analysis that the KMO value was 0.89 and it was acceptable. Bartlett's Test of Sphericity revealed a significant χ^2 result ($\chi^2=3164.656$, $df=136$, $p<0.000$) and it was seen that factor analysis could be performed

on the variables. After it was concluded that factor analysis could be performed, principal axis factor analysis which is based on Oblimin rotation was carried out. As it is recommended in the literature, factor components were formed considering the items with factor loads over 0,4 as acceptable for analysis (Gürbüz & Şahin, 2015, p.304). As a result of the exploratory factor analysis for psychological resilience scale, variable which had an eigenvalue higher than 1 and represent 61.34% of the total variance were included in the analysis and the number of factor components of psychological resilience scale was calculated as 4. However, two items were observed to bring strong amount of loading on one component. Since one component must involve minimum three items and the two mentioned items are associated more closely with the challenge/struggle component, they were included in the challenge/struggle component. Psychological resilience scale consists of 17 items and 3 components in total which are “challenge/struggle” component with 9 plus additional 2 items, “control” component with 3 items and “pessimism” component with 3 items. In further analyses performed in the study, various compound variables which are generated from these components were used.

Table 1. Exploratory Factor Analysis for Psychological Resilience

Name of Component and Items	Variance			Components					
	Eigenvalue	Explained	α	1	2	3	4	5	6
Component 1: Challenge/Struggle	6.299	37.05%	0.87						
17. I enjoy trying new things.				0.833					
14. It is exciting for me to discover new things about myself.				0.761					
8. I prefer trying new things even if it is risky instead of always maintaining the same lifestyle.				0.740					
13. I usually show a strong reaction if my individual freedom is restricted.				0.667					
22. It is important for me to have something to do.				0.636					
18. I consider the important changes in my life as an opportunity for my personal development.				0.588					
9. I believe that people learn from their mistakes and develop.				0.563					
7. I think every new experience enriches my life.				0.541					

10. I believe that I can change the course of my life.				0.522
5. I am bonded with my job/occupation at heart.				0.852
1. I quite enjoy working.				0.721
Component 2: Control	1.803	10.60%	0.86	
23. I recover fast after I go through hard times.				0.909
25. It does not take long for me to recover after a stressful event.				0.899
27. I can overcome hard situations with a small amount of effort.				0.807
Component 3: Pessimism	1.284	7.55%	0.58	
12. It takes a long time for me to overcome the misfortunes in my life.				0.881
24. I have a hard time when I am in a stressful situation.				0.643
20. What I will go through tomorrow depends on what I do today.				0.586

Extraction method: Principal Components Analysis. Rotation method: Oblimin with Kaiser Normalization, Total variance explained: 61.34%

3.1. Exploratory factor analysis for job embeddedness scale

It was observed that the KMO value was 0.91 after the exploratory factor analysis and it was considered acceptable. Bartlett's Test of Sphericity revealed a significant χ^2 result ($\chi^2=5250.940$, $df=190$, $p<0.001$) and it was concluded that factor analysis could be performed on the variables. After the exploratory factor analysis of the job embeddedness scale, the variables which have an eigenvalue of higher than 1 and represent 66.79% of the total variance were included in the analysis. As a result, job embeddedness scale had 4 factor components in total. As a result of the EFA, the scale comprised of 20 items and 4 components in total which are "sacrifice" component with 7 items, "fit" component with 6 items, "links" component with 4 items and "relations" component with 3 items.

Table 2. Exploratory Factor Analysis for Job Embeddedness

Name of Component and Items	Variance			Components				
	Eigenvalue	Explained	α	1	2	3	4	5
Component 1: Sacrifice	8.246	41.23%	0.90					
11. I get the highest amount of salary thanks to my performance.				0.819				
10. This job offers me excellent opportunities for promotion.				0.792				
13. This job offers me excellent retirement earnings.				0.785				
12. This job offers me excellent opportunities for health services.				0.759				
7. My perquisites in this job are excellent.				0.737				
9. I believe that the continuous employment (recruitment) opportunities are excellent.				0.735				
8. If I quit my job, I will give up so many advantages that I have gained here.				0.606				
Component 2: Fit	2.418	12.08%	0.85					
2. I feel I am in good harmony with my workplace.				0.764				
3. I like to take charge and responsibility in this organization.				0.749				
4. My opinions, behaviours and moral values are in harmony with those of the organization.				0.732				
1. I use my skills and abilities in an excellent way in my job.				0.726				
5. If I continue to work in my current workplace, I will be able to accomplish most of my goals.				0.723				
6. I have an adequate amount of freedom of expression in this job in order to determine how I will accomplish my goals.				0.601				

Component 3: Links	1.593	7.96%	0.82	
22. If I left the place where I live now, I would lose my neighbours.				0.878
21. If I left the community which I belong to, I would lose my friends.				0.860
20. If I left the community which I belong to, I would have too much difficulty.				0.780
19. The place where I live offers me the leisure activities (sports, cultural and art) that I like.				0.447
Component 4: Relations	1.102	5.5%	0.83	
15. I work closely with my colleagues.				0.769
16. I am usually in interaction with the members of my work group during work.				0.749
14. I am a member of an effective work group.				0.682

Extraction method: Principal Components Analysis. Rotation method: Oblimin with Kaiser Normalization, Total variance explained: 66,79%

3.2. Confirmatory factor analysis for psychological resilience scale

CFA was performed on the psychological resilience scale in order to confirm the validity and reliability of the scale. As it is recommended in the literature, it was observed whether the factor loading reached the threshold value of 0.40(Başar,2016, p.150). After the CFA of the psychological resilience scale, it was revealed that all items had an adequate level of factor loadings and had an adequate fit with the statistical model. Therefore, no items were excluded. Table 3 demonstrates the model fit index values, modelling of components and factor coefficient.

Table 3. Standardized Regression Weights of Psychological Resilience CFA Model

		Value
5. I am bonded with my job/occupation at heart. <---	Challenge/Struggle	0.519
1. I quite enjoy working. <---	Challenge/Struggle	0.551
10. I believe that I can change the course of my life. <---	Challenge/Struggle	0.643

		Value
7. I think every new experience enriches my life.	Challenge/Struggle	0.601
9. I believe that people learn from their mistakes and develop.	Challenge/Struggle	0.676
18. I consider the important changes in my life as an opportunity for my personal development.	Challenge/Struggle	0.739
22. It is important for me to have something to do.	Challenge/Struggle	0.675
13. I usually show a strong reaction if my individual freedom is restricted.	Challenge/Struggle	0.504
17. I enjoy trying new things.	Challenge/Struggle	0.680
14. It is exciting for me to discover new things about myself.	Challenge/Struggle	0.802
8. I prefer trying new things even if it is risky instead of always maintaining the same lifestyle.	Challenge/Struggle	0.627
27. I can overcome hard situations with a small amount of effort.	Control	0.732
25. It does not take long for me to recover after a stressful event.	Control	0.875
23. I recover fast after I go through hard times.	Control	0.861
12. It takes a long time for me to overcome the misfortunes in my life.	Pessimism	0.471

		Value
24. I have a hard time when I am in a stressful situation.	Pessimism	0.561
20. What I will go through tomorrow depends on what I do today.	Pessimism	0.613
Structural Model Values		
χ^2 : 292.886 df:113 p<0.001 χ^2 /df: 2.592 RMSEA: 0.059 GFI:0.932 AGFI:0.907 CFI:0.941 NFI:0.909		

3.3. Confirmatory factor analysis for job embeddedness scale

CFA was performed on the job embeddedness scale in order to confirm the validity and reliability of the scale. As it is recommended in the literature, it was observed whether the factor loading reached the threshold value of 0.40(Başar,2016, p.150). After the CFA of the psychological resilience scale, it was revealed that all items had an adequate level of factor loadings and had an adequate fit with the statistical model.

Therefore, no items were excluded. Table 4 demonstrates the model fit index values, modelling of components and factor coefficient.

Table 4. Standardized Regression Weights of Job Embeddedness CFA Model

		Value
11. I get the highest amount of salary thanks to my performance.	Sacrifice	0.905
10. This job offers me excellent opportunities for promotion.	Sacrifice	0.846
9. I believe that the continuous employment (recruitment) opportunities are excellent.	Sacrifice	0.747
8. If I quit my job, I will give up so many advantages that I have gained here.	Sacrifice	0.590
7. My perquisites in this job are excellent.	Sacrifice	0.805

		Value
13. This job offers me excellent retirement earnings.	Sacrifice	0.811
12. This job offers me excellent opportunities for health services.	Sacrifice	0.614
5. If I continue to work in my current workplace, I will be able to accomplish most of my goals.	Fit	0.712
4. My opinions, behaviours and moral values are in harmony with those of the organization.	Fit	0.713
3. I like to take charge and responsibility in this organization.	Fit	0.682
2. I feel I am in good harmony with my workplace.	Fit	0.755
1. I use my skills and abilities in an excellent way in my job.	Fit	0.631
6. I have an adequate amount of freedom of expression in this job in order to determine how I will accomplish my goals.	Fit	0.712
22. If I left the place where I live now, I would lose my neighbours.	Links	0.676
21. If I left the community which I belong to, I would lose my friends.	Links	0.786
20. If I left the community which I belong to, I would have too much difficulty.	Links	0.781

		Value
19. The place where I live offers me the leisure activities (sports, cultural and art) that I like. <---	Links	0.678
16. I am usually in interaction with the members of my work group during work. <---	Relations	0.822
15. I work closely with my colleagues. <---	Relations	0.900
14. I am a member of an effective work group. <---	Relations	0.691

Structural Model Values

χ^2 : 510.098 df:156 $p < 0.001$ χ^2/df : 3.270 RMSEA: 0.071 GFI:0.898 AGFI:0.863 CFI:0.931 NFI:0.904

3.4. Correlation analysis

In order to identify the strength of the relationship between the variables, correlation analysis was performed and the correlation coefficients (r) were calculated. When the correlation table presented in Table 5 is examined, it is observed that all variables have a positive low and moderate level of relationship. It is also seen that majority of the variables have statistically meaningful (**) relationship at the 0,01 level.

Table 5. Correlation Test Results of Scale Components

	Mean	Std. Dev.	1	2	3	4	5	6	7
Challenge/Struggle	43,7841	7,06339	1						
Control	9,8965	3,03625	,449**	1					
Pessimism	10,3238	2,38344	,423**	,178**	1				
Sacrifice	18,8855	7,23891	,326**	,483**	,371**	1			
Fit	22,2952	4,77910	,602**	,420**	,310**	,554**	1		
Links	11,6608	3,99331	,227**	,315**	,456**	,558**	,405**	1	
Relations	11,5396	2,55741	,558**	,393**	,326**	,423**	,603**	,404**	1

** . Correlation is significant at $p < 0.001$ level (2-tailed).

3.5. Structural equation model analysis

In order to test the research hypothesis which involves the relationship between psychological resilience and job embeddedness, structural equation modelling path analysis was performed. Accordingly, the model presented was designed in order to analyse the relationship between the independent variable, which is psychological resilience, and the dependent variable, which is job embeddedness (H_1). H_1 : *Psychological resilience has a positive effect on job embeddedness.* In SEM path analysis, it is suggested that minimum 4 values of SEM fit indices must be taken into consideration in order to test model fit (Hair Jr et al., 2017). The result of the path analysis on the relationship between psychological resilience and job embeddedness revealed calculations of GFI (0,738), CFI (0,815), χ^2/df (3,936) and RMSEA (0,081). These statistics demonstrated that the threshold values were reached with this model. It was observed that the SEM model fit index value for H_1 hypothesis was at an acceptable level. Analysis results showed that there was a positive meaningful ($R^2:0.52$; $p<0.001$) relationship between the dependent and independent variables. Therefore, H_1 hypothesis “Psychological resilience has a positive effect on job embeddedness.” was supported. As it is suggested in the literature, it was tested whether the factor loadings reached the threshold value of 0.40 (Başar, 2016, p.150). Two items with standardized regression values below 0.40 were excluded from the model. Table 6 demonstrates the fit index values regarding the research model.

Table 6. Goodness of Fit Indices of the Research Model

Model Fit Indices	Values
X^2 (Chi-square) value	2149.309
Degree of freedom (d.f.)	546
P (Significance level)	0.000
X^2/df	3.936
GFI (Goodness of Fit Index)	0.738
CFI (Comparative Fit Index)	0.815
RMSEA (Root Mean Square Error of Approximation)	0.081

3.6. Multiple regression analysis

Regression analysis was performed in order to identify the effect of psychological resilience dimensions on job embeddedness. Analysis results showed that the regression model was

meaningful ($F(3-454)=127.211$, $p<.0001$). The psychological resilience dimensions challenge/struggle, control and pessimism explain 45% of the variance regarding job embeddedness ($R^2: .459$). Standardized regression coefficient (β) suggested that the predictor variables are listed in order of importance as control, pessimism and challenge/struggle. Analysis of the significance of regression coefficients revealed that the resilience variable has a positive and significant effect on job embeddedness.

Table 7. Results of Multiple Regression Analysis to Identify the Effect of Psychological Resilience Dimensions (Challenge/Struggle, Control and Pessimism) on Job Embeddedness

	B	S.H.	Beta	t	p
Challenge/Struggle	,512	,105	,020	4,884	,000
Control	2,236	,224	,387	9,961	,000
Pessimism	2,307	,282	,313	8,185	,000
R=.667, $R^2=.459$, $F(3-454)=127.211$ $p<0.001$, DW=1.656					

3.7. Tests conducted in order to determine the differences regarding demographic variables

T-test was performed in order to analyse whether the health employees' psychological resilience levels differ by demographic variables such as gender, marital status, department in the workplace and working status outside office hours. Analysis results revealed that there was no meaningful difference between health employees' psychological resilience levels and the variables of gender and working status outside office hours ($t=1.35$, $p>.05$; $t=.479$, $p>.05$). On the other hand, it was observed that psychological resilience levels differ based on the variables of marital status and department in the workplace ($t=-2.09$, $p<.05$, $t=-2.62$, $p<.05$). Based on these findings, it can be interpreted that the employees who are single and work in the department of health services have higher levels of psychological resilience compared to others ($\bar{x}=102.7746$, ($\bar{x}=101.6283$).

Table 8. Results of the Independent Samples T-Test Performed in order to Identify the Difference of Psychological Resilience Levels Based on Demographic Variables

Gender	N	\bar{x}	ss	t	p
--------	---	-----------	----	---	---

Male	233	101,4807	16,49	1.359	.175
Female	221	99,5023	14,49		
Marital Status					
Married	312	99,4904	16,14	-2,092	.037
Single	142	102,7746	14,00		
Department					
Administrative Services	115	97,2435	14,48	-2,627	.009
Health Services	339	101,6283	15,78		
Working outside Office Hours					
Yes	187	100,9358	14,81	.479	.632
No	267	100,2247	16,09		

Table 9. Results of the Independent Samples T-Test Performed in order to Identify the Difference of Job Embeddedness Levels Based on Demographic Variables

Gender	N	\bar{x}	ss	t	p
Male	233	79,7811	18.49	2.340	.020
Female	221	75,9548	16.32		
Marital Status					
Married	312	77,7917	17.24	-.228	.820
Single	142	78.1972	18.29		
Department					
Administrative Services	115	75,3565	15,58	-1.815	.070
Health Services	339	78,7876	18,11		
Working outside Office Hours					
Yes	187	76,5936	17,41	-1.347	.179
No	267	78,8464	17,63		

T-test was used in order to analyse whether health employees' job embeddedness levels differ based on the demographic variables of gender, marital status, department in the workplace and working status outside office hours. Analysis results showed that there was no meaningful

difference between health employees' job embeddedness levels and the variables of marital status, department and working status outside office hours ($t=-.228, p>.05$; $t=-1.815, p>.05$; $t=-1.347, p>.05$). On the other hand, it was observed that job embeddedness levels differ based on the gender variable ($t=2.340, p<.05$). These findings can be interpreted as the fact that male employees are more embedded in the job than female employees ($\bar{x}=79.7811, (\bar{x}=75.9548)$).

Table 10. Results of the Anova Test Performed in order to Identify the Difference of Psychological Resilience Levels Based on Demographic Variables

Variable	Category	n	Mean	SD	One-Way Analysis of Variance	
					Test	p
Age	Under 20	2	97.00	5.65	3,365	0.005
	20-25	75	100.70	11.94		
	26-30	96	103.01	16.72		
	31-35	86	102.74	16.24		
	36-40	88	101.75	17.07		
	41 and older	107	95.41	14.02		
Income Status	Below 2501 TL	13	101.38	10.72	0.102	0.982
	2501 TL and above	29	101.03	6.54		
	3001 TL-4000 TL	39	101.79	12.61		
Income Status	4001 TL-5000 TL	177	100.22	16.31		
	5001 TL and above	196	100.39	16.67		
Educational Status	Primary School	1	95.00	13.70	1.875	0.084
	High School	20	100.70	14.95		
	Vocational High School	16	104.87	15.22		

	Associate Degree	77	103.33	16.15		
	Undergraduate Degree	239	100.10	14.32		
	Master's Degree	74	96.44	14.47		
	Doctoral Degree	27	104.74	15.56		
Time of Work in the Organization	Less than 1 year	60	99.71	15.10		
	1-5 years	139	102.02	14.40		
	6-10 years	134	103.20	16.97	3.894	0.004
	11-20 years	78	96.96	14.10		
	21 years and longer	43	94.86	15.68		
Professional Experience	Less than 1 year	39	99.33	17.35		
	1-5 years	91	103.13	14.22	6.919	0.000
	6-10 years	121	105.20	15.51		
	11-20 years	124	98.29	16.16		
	21 years and longer	79	95.37	12.77		
Working outside Office Hours	1 hour	21	97.28	13.25		
	2 hours	27	100.03	10.80	9.039	0.000
	3 hours	36	113.86	10.84		
	4 hours and longer	108	96.99	12.04		
	I do not work outside office hours	262	100.13	16.99		
Number of Children	1 child	95	101.13	13.76	2.716	0.029

2 children	126	97.80	16.47
3 children	64	101.48	16.83
4 children and more	6	87.50	12.56
No children	163	102.35	15.07

It was found out that there is statistically meaningful difference among levels of psychological resilience based on the demographic variables of age, educational level, time of work in the organization, professional experience, number of children and time of work outside office hours ($p < 0.05$). Tukey test was performed in order to find out which groups caused the difference. Test results showed that there was a difference between employees older than 41 years old and others, between employees who worked longer than 20 years and those who worked for a shorter period of time, between employees with professional experience of more than 20 years and those who are new in the profession, and between employees who work 3 hours outside office hours and others. Psychological resilience does not differ based on employees' income status ($p > 0.05$).

Table 11. Results of the Anova Test Performed in order to Identify the Difference of Job Embeddedness Levels Based on Demographic Variables

Variable	Category	n	Mean	SD	One-Way Analysis of Variance	
					Test	p
Age	Under 20	2	72.00	18.38	5.908	0.000
	20-25	75	74.78	14.68		
	26-30	96	79.00	20.15		
	31-35	86	82.65	17.96		
	36-40	88	82.38	17.75		
	41 and older	107	71.77	14.16		
	Below 2501 TL	13	79.69	15.36		

	2501 TL and above	29	72.65	13.98		
Income Status	3001 TL-4000 TL	39	76.07	12.27	1.235	0.295
	4001 TL-5000 TL	177	77.32	18.58		
	5001 TL and above	196	79.48	18.02		
	<hr/>					
Educational Status	Primary School	1	68.00	-		
	High School	20	77.55	17.31	1.962	0.070
	Vocational High School	16	81.68	20.36		
	Associate Degree	77	82.44	17.82		
	Undergraduate Degree	239	77.77	17.62		
	Master's Degree	74	73.16	16.13		
	Doctoral Degree	27	77.74	16.49		
<hr/>						
Time of Work in the Organization	Less than 1 year	60	72.68	14.92		
	1-5 years	139	78.49	18.44		
	6-10 years	134	82.88	19.03	6.480	0.000
	11-20 years	78	76.56	12.97		
	21 years and longer	43	70.32	16.03		
<hr/>						
Professional Experience	Less than 1 year	39	73.25	15.27		
	1-5 years	91	78.39	19.32	6.086	0.000
	6-10 years	121	83.38	19.08		
	11-20 years	124	77.41	15.77		
	21 years and longer	79	72.10	14.17		

Working outside Office Hours	1 hour	21	76.28	10.03		
	2 hours	27	78.48	17.26	9.685	0.000
	3 hours	36	91.13	21.16		
	4 hours and longer	108	71.45	13.20		
	I do not work outside office hours	262	78.83	17.98		
Number of Children	1 child	95	78.77	15.49		
	2 children	126	76.59	17.27		
	3 children	64	81.43	18.84	1.680	0.153
	4 children and more	6	65.33	5.31		
	No children	163	77.52	18.46		

It was found out that there is statistically meaningful difference among levels of job embeddedness based on the demographic variables of age, educational level, time of work in the organization, professional experience and time of work outside office hours ($p < 0.05$). Tukey test was performed in order to find out which groups caused the difference. Test results showed that there was a difference between employees older than 41 years old and others, between employees who worked longer than 20 years and those who worked for a shorter period of time, between employees with professional experience of more than 20 years and those who are new in the profession, and between employees who work 3 hours outside office hours and others.

Job embeddedness does not differ based on employees' income status and number of children ($p > 0.05$). As a result of the analyses carried out in the study, results of hypothesis tests are as follows;

Table 12. Summary of Hypothesis Test Results

H ₁ : Psychological resilience has a positive effect on job embeddedness.	Accepted
H _{1a} : Challenge/Struggle dimension of psychological resilience has an impact on job embeddedness.	Accepted
H _{1b} : Control dimension of psychological resilience has an impact on job embeddedness.	Accepted
H _{1c} : Pessimism dimension of psychological resilience has an impact on job embeddedness.	Accepted
H ₂ : Employees' psychological resilience levels differ based on their demographical characteristics.	Partly Accepted
H ₃ : Employees' job embeddedness levels differ based on their demographical characteristics.	Partly Accepted

4. Discussion

In this study, the impact of psychological resilience on job embeddedness was examined. In the literature, the relationships of the mentioned terms with concepts such as intention to leave, burnout, organizational commitment, job and life satisfaction, occupational commitment, workload and psychological deprivation were studied. Furthermore, it can be observed that these concepts have been studied with employees from sectors apart from the health sector as well. The study carried out on nurses by Sun and colleagues (Sun et al., 2012, p.75) revealed that resilient individuals who have positive psychology are more easily committed to their job, more willing to continue to stay in their organization and adapt more easily to their tasks, which shows that nurses with high resilience and positive psychology are more embedded in their jobs. Another study on the subject was carried out by Eslamlou et al. on cabin crew members and it was concluded that resilience affects individuals' job embeddedness levels. In addition, resilient employees are aware of the fact that they will not be able to create the friendship relations and gain the advantages they have in their current workplace. Therefore, they do not consider quitting their jobs. Resilient employees are individuals who have healthy relationships in their workplaces and are aware of the values they will lose if they quit their jobs. Thus, resilient individuals have high level of job embeddedness (Eslamlou et al., 2021, p.13).

In Yiğit's (2022) study, health anxiety, psychological well-being, psychological resilience and hopelessness levels of healthcare professionals during the covid-19 period and health anxiety, psychological well-being, psychological resilience and hopelessness levels of adults who are not healthcare workers were compared. The psychological resilience levels of health workers were determined at a good level. In this study, it was concluded that the psychological resilience levels of health workers were in good condition. In a study conducted with nurses during the pandemic process (Korkmaz, 2023), it was observed that the psychological resilience levels of nurses vary according to age and seniority, and as age increases and professional seniority increases, psychological resilience increases. In this direction, the results obtained in the study are similar to the results of the related study. In the study conducted by Sarıgül and Uğurluoğlu (2022), with health professionals working in a family health center, it was determined that women had lower levels of psychological resilience than men, and associate and undergraduate graduates compared to postgraduate graduates. The results of the study are similar to this study. In this study, it was concluded that doctoral graduates are psychologically resilient individuals. In other studies conducted with nurses (Ünal, 2022), it was concluded that demographic variables such as gender, education status, marital status, income status, the service they worked for, choosing the profession willingly, working style, and the frequency of night shifts affect their psychological resilience levels. In the analyzes made in this study, it was determined that there were differences in the level of psychological resilience according to demographic variables. In Akan's(Akan,2022,p.71) study, a significant difference was found in terms of psychological resilience in intensive care nurses according to demographic variables such as age, marital status, working time in the profession, being satisfied with the working environment, and liking the profession. Again, in the research that Dinç conducted with health workers during the pandemic process, it was concluded that being psychologically resilient differs according to age, occupation, marital status, and whether or not to have children (Dinç,2022). In another study, it was analyzed whether the job embeddedness levels of hotel employees differ according to their demographic characteristics, and according to the results of the analysis, hotel employees job embeddedness levels of married and five-star hotel employees did not differ according to gender and age. It was concluded that the levels were higher. The level of job embeddedness varies according to the education level, monthly income and experience period of the hotel employees. It is another finding that the level of job embeddedness of accounting, sales-marketing and kitchen departments employees is higher

(Doğantekin&Seçilmiş,2021, p.1099). Elsayed et al. (Elsayed et al., 2023, p.118), in their study with nurses, determined that there is a positive relationship between the level of job satisfaction and job embeddedness. Again, in Durmuş's study (Durmuş,2023, p.60), it was concluded that being alone in work life has a negative effect on work embeddedness among health workers. In another study, the effect of organizational trust perceptions of individuals working in health institutions during the Covid-19 pandemic process on their psychological resilience levels was examined and positive relationships were determined between the concepts. According to the results obtained in the research, it has been revealed that if a health institution wants to increase the level of psychological resilience of the employee, it is necessary to increase the level of trust of the employee in the manager (Erbir, 2021, p.823). In another study conducted with physicians, nurses and health officials working in a university hospital, increased levels of psychological resilience and decreased levels of emotional exhaustion and depersonalization; On the other hand, results for relationships with an increase in personal success were obtained (Erzincan et al., 2022, p.34). Accordingly, results of previous studies bear a resemblance to the results of this study.

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

The aim of this study is to identify the effect of individuals' psychological resilience on their job embeddedness. The research hypothesis was supported as a result of the analyses. The concept of psychological resilience examined in the study comprises of the components of challenge/struggle, control and pessimism. On the other hand, the concept of job embeddedness consists of the components which are sacrifice, fit, links and relations. The relationship between psychological resilience and job embeddedness was analysed through SEM. Analysis results showed that there is a positive and statistically meaningful relationship at low and moderate levels between the concepts. It was also found out that there is a relationship between psychological resilience and job embeddedness as a result of the tests conducted in the study. The field of study was determined as the health sector. The most important reason why this sector was chosen is the fact that health employees have a busy schedule, which makes it a requirement for them to be resilient both physically and mentally. The Covid-19 pandemic, which has had a great impact on humanity for the recent two years, has made the importance of health sector and health employees more clear. The working environment of the individual has become more important, especially considering the pandemic within the context of the risk factors of psychological resilience. Health sector employees continued to do their jobs under the risk of contracting the disease although they went through burnout syndrome both

psychologically and physically from time to time. This situation has frequently caused them to consider the idea of quitting the job. Considering the relationship between psychological resilience and job embeddedness found out in the study, it can be interpreted that when employees have a healthy state of mind, become resilient, show willingness to continue struggle in the risky environment, their commitment to the organization will increase. On the other hand, the policies which will be determined by the ministry and implemented by the hospital management are important as well. It is observed that, in order to increase employee performance and efficiency, it has become a requirement to improve the employees' personal rights, take precautions against violence and create a safe working environment, revise working hours and introduce practices that will consider patient satisfaction and motivate the employees and encourage them to make sacrifice for the organization. The analyses and literature review performed in this study demonstrates that health sector is a field of work which involves high amount of risk and challenging working conditions. It is observed that many studies have been carried out with health employees. Especially the employees' perceptions regarding concepts such as workload, burnout, intention to leave and organizational commitment were measured in these studies. In this study, which was conducted with the aim of measuring the attitudes of health employees towards the concepts of psychological resilience and job embeddedness, several recommendations are proposed with the intention to contribute to practical applications by hospital managements. These recommendations can be listed as follows;

- Resilient individuals continue to work in harmony with both their colleagues and managers in the organization. Practices must be introduced in order to increase the health employees' physical and psychological resilience levels such as regulations on working days and hours, leaves and limitations on the number of examined patients.
- Resilience of employees helps them to be efficient and happy, continue their commitment to the organization which they belong to and, most importantly, struggle against the stress and risks that they are confronted with. Within this context, the findings of this study will aid managers to revise and redesign their human resources policies.
- As a result of the analyzes, it was concluded that the psychological resilience levels of the individuals who are single and working in the health services unit are stronger than the others. In this direction, it would be appropriate for hospital administrations to make arrangements in their policies to increase the psychological resilience levels of married and administrative services unit employees.

- Another finding obtained as a result of the analyzes is that male healthcare workers are more engaged in work than females. In this direction, it will be beneficial for the relevant institutions to work on practices that motivate women employees and increase their commitment and belonging to the work.
- When the results of the analysis made according to demographic characteristics are examined, it has been seen that the older and longer workers in the profession are both more psychologically resilient and have a higher level of engagement than younger and less experienced workers. For this reason, it would be appropriate to develop strategies that will help young health workers with less sector experience to advance in their profession, strengthen their commitment to the institution, and increase their motivation in their work.
- During the data collection process, difficulties were confronted in terms of making face to face interviews and communicating with the participants due to the Covid-19 pandemic. Therefore, the study was conducted in one single province and with a limited number of hospital employees. For this reason, it will be more suitable if future studies are conducted with higher numbers of provinces and hospitals. In addition, it will be possible to compare the results of similar studies that will be performed after Covid-19 and this study, which was carried out during the pandemic. The results of this study reveal that psychological resilience has positive contribution to job embeddedness. The study field was determined as the health sector. One of the most important reasons why this sector was chosen is the fact that health employees work for long hours under great amount of stress. This situation makes it a requirement for them to be resilient both physically and mentally. The Covid-19 pandemic, which has had a great impact on humanity for the recent two years, and the risk and stress that employees have to face have made the importance of health sector and health employees more clear. Recently, individuals have a negative attitude towards questionnaires, do not want to fill in questionnaires, state that they do not have time for this, come across too many questionnaires and they are bored with this situation, which makes the data collection process harder and the questionnaires are not answered in a proper manner. Especially the busy schedule caused by the pandemic has brought about psychological damage and fatigue in individuals. This situation causes a negative perspective while answering the questionnaire items. Future studies with increased number of institutions conducted in an increased number of provinces with the involvement of private hospital employees will create various results.

BIBLIOGRAPHY

- Agaıbı, E.C. & Wilson, P. J. (2005). trauma, ptsd, and resilience: a review of the literature. *Sage publications*,6(3),195-216.
- Akan, S. (2022). Cerrahi yoğun bakım hemşirelerinde psikolojik dayanıklılık,algılanan stres ve tükenmişlik arasındaki ilişkinin incelenmesi. (YÖK Thesis Database, Master's Thesis). Ege University Institute of Health Sciences.
- Akgündüz, Y. & Cin, F. M. (2015). job embeddedness as a moderator of the effect of manager trust and distributive justice on turnover intentions. *An international journal of tourism and hospitality research* , 26(4), 549-562.
- Akgündüz, Y., Güzel, T.& Harman, S. (2016). Yöneticiye güven ve dağıtımsal adalet çalışanların işe gömülmüşlüğüne nasıl etkiler?. *Ege akademik bakış dergisi*,16(2),351-362.
- Bambacas, M.& Kulik, C.T. (2013). Job embeddedness in china: how hr practices impact turnover intentions. *The international journal of human resource management*,24(10),1933-1952.
- Başar, E.E. (2016). Hane halklarının sürdürülebilir tüketim davranışlarının ölçülmesine yönelik bir ölçek geliştirme çalışması. (YÖK Thesis Database, PhD). İstanbul University Institute of Social Sciences.
- Bergiel, E.B., Nguyen, V.Q., Clenny, B. F. & Taylor, G. S. (2009). Human resource practices, job embeddedness and intention to quit. *Management research news*,32(3),205-219.
- Birsel, M , Börü, M , İslamoğlu, G. & Yurtkoru, E . (2012). İşe gömülmüşlük kavramının farklı sosyo demografik değişkenlerle ilişkisi-job embeddedness in relation with different socio demographic characteristics . *Öneri dergisi* , 10 (37), 51-61.
- Budak, G. (2015). Psikolojik dayanıklılık ve örgütsel adalet algısının örgütsel vatandaşlık davranışı üzerine etkisi. (YÖK Thesis Database, Master's Thesis). Başkent University Institute of Social Sciences.
- Collins, B. J. & Mossholder, K. W. (2014). Fairness means more to some than others interactional fairness, job embeddedness, and discretionary work behaviors. *Journal of management* , 43(2),293-318.
- Dane, E. (2015). Hemodiyaliz hastalarının psikolojik dayanıklılık durumları ve etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi. (YÖK Thesis Database, Master's Thesis). Acıbadem University.
- Dinç, M.E. (2022). Pandemi sürecinde sağlık çalışanlarının travma sonrası stres belirtilerinin psikolojik dayanıklılıkları ve ahlaki temelleriyle olan ilişkisi. (YÖK Thesis Database, Master's Thesis). Maltepe University Graduate School of Education.
- Doğantekin, A. &Seçilmiş, C. (2021). Otel çalışanlarının sosyo-demografik özelliklerine göre işe gömülmüşlük düzeyleri. *Abant sosyal bilimler dergisi*,21(3),1099-1119.

- Durmuş, Ş. (2023). İş yaşamında yalnızlığın işe gömülmüştük üzerindeki etkisi: sağlık çalışanları üzerine bir araştırma. (YÖK Thesis Database, Master's Thesis). Aydın Adnan Menderes University Institute of Social Sciences.
- Efe, E.G. (2017). Psikolojik personel güçlendirme ve işe gömülmüştük halinin yeni ürün geliştirme performansı üzerindeki etkisi: örgütsel adaletin ılımlaştırıcı rolü. (YÖK Thesis Database, Master's Thesis). Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Institute of Social Sciences.
- Elsayed, N. M., El-Shahat, M.M. & Mohamed Allah, N.A.A. (2023). Practicing management by walking around and its relation to job embeddedness and satisfaction among nurses. *Egyptian journal of health care*, 14(1), 118-131.
- Erbir, M. (2021). Covid-19 sürecinde sağlık kurumlarında algılanan örgütsel güvenin çalışanın psikolojik dayanıklılık seviyesine etkisi. *Hacettepe sağlık idaresi dergisi*, 24(4), 813-828.
- Erzincan, E., Coşkun, B. & Gündüz, N. (2022). Bir üniversite hastanesinde çalışan hekim, hemşire ve sağlık memurlarının psikolojik dayanıklılık, psikolojik yıldıma, şiddete ilişkin kaygı düzeyleri ve ruhsal belirti düzeylerinin tükenmişlik düzeyleri ile ilişkisi. *Güncel bağımlılık araştırmaları*, 6(1), 25-39.
- Eslamlou, A.; Karatepe, O.M. & Uner, M.M. (2021). Does job embeddedness mediate the effect of resilience on cabin attendants' career satisfaction and creative performance?. *Sustainability 2021*, 13, 5104. <https://doi.org/10.3390/su13095104>.
- Gong, Y., Chow, I. H. & Ahlstrom, D. (2011). Cultural diversity in china: dialect, job embeddedness, and turnover. *Asia pacific journal of management*, 28(2), 221- 238.
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2015). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri/felsefe yöntem-analiz (2nd Ed.)*. Seçkin Yayıncılık.
- Hair Jr, J. F., Matthews, L. M., Matthews, R. L. & Sarstedt, M. (2017). pls-sem or cb-sem: updated guidelines on which method to use. *International journal of multivariate data analysis*, 1(2), 107-123.
- Işık, Ş. (2016). Psikolojik dayanıklılık ölçeği'nin geliştirilmesi: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *The journal of happiness & well-being*, 4(2), 165-182.
- Kanten, P., Kanten, S., & Dündar, G. (2016). Ücret tatmininin ve işin özelliklerinin işe gömülmüştük üzerindeki etkisinde mutluluğun rolü. *İşletme araştırmaları dergisi*, 8(3), 64-88.
- Karatepe, O.M. & Avcı, T. (2019). "Nurses' perceptions of job embeddedness in public hospitals". *Sage open*, 9(1), 1-9.
- Kesen, M., & Akyüz, B. (2016). Duygusal emek ve prososyal motivasyonun işe gömülmüştüğe etkisi: sağlık çalışanları üzerine bir uygulama. *Çukurova üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü dergisi*, 25 (2), 233-250.
- Kobasa, S. C., Maddi, S. R., & Kahn, S. (1982). Hardiness and health: a prospective study. *Journal of personality and social psychology*, 42(1), 168-177.

- Korkmaz, H. (2023). COVID-19 Pandemi sürecinde hemşirelerde tükenmişlik ve psikolojik dayanıklılık arasındaki ilişki. (YÖK Thesis Database, Master's Thesis). Biruni University Graduate School of Education.
- Lev, S. & Koslowsky, M. (2012). On-the-job embeddedness as a mediator between conscientiousness and school teachers' contextual performance. *European journal of work and organizational psychology*, 21(1), 57-83.
- Mai, Y. & Zheng, Y. (2013). How on-the-job embeddedness influences new venture creation and growth. *Journal of small business management*, 51(4), 508-524.
- Meredith, S. L., Sherbourne, D. C. & Wrenn, G. (2011). Promoting psychological resilience in the us military, *Rand health quarterly*, 1(2),1-12.
- Mitchell, T. R., Holtom, B. C., Lee, T. W., Sablinski, C. J., & Erez, M. (2001). Why people stay: using job embeddedness to predict voluntary turnover. *Academy of management journal*, 44,1102–1121.
- Moses, A. R. (2012). Understanding The Relationship Of Job Embeddedness Whit Social And Human Capital: The İmportance Of Organizational İdentification, University Of Texas At Arlington Thesis For The Degree Of Doctor Of Philosophy.
- Selvi Sarıgül, S., & Uğurluoğlu, Ö. (2022). Değişim yorgunluğu, psikolojik dayanıklılık ve iş doyumunu arasındaki ilişkilerin incelenmesi: sağlık sektöründe bir uygulama. *Hacettepe sağlık idaresi dergisi*, 25(3): 591-608.
- Sezgin, F. (2012). İlköğretim okulu öğretmenlerinin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin incelenmesi. *Kastamonu eğitim dergisi*,20(2),489-502.
- Soysal, N.M. (2016). Facebook bağımlılığı ve psikolojik dayanıklılık. (YÖK Thesis Database, Master's Thesis). İstanbul Gelişim University Institute of Social Sciences.
- Sun T., Zhao X.W., Yang L.B. & Fan L.H. (2012) The impact of psychological capital on job embeddedness and job performance among nurses: a structural equation approach. *Journal Of advanced nursing* 68(1), 69–79. Doi: 10.1111/ J.1365-2648.2011.05715.X
- Şanlı, S. C. (2016). İş gören avukatlığı ve algılanan örgütsel desteğin çalışanların işe gömülmüşlük ve işten ayrılma niyeti üzerine etkisi: otel çalışanları üzerine bir araştırma. (YÖK Thesis Database, Master's Thesis). Mersin University Institute of Social Sciences.
- Tabak, F. & Hendy, N. T. (2016). Work engagement: trust as a mediator of the impact of organizational job embeddedness and perceived organizational support. *Organization management journal*, 13(1), 21-31.
- Tunç, Ç. Y., Nayır, Z. D. & Gümüştaş, K. N. (2016, 29-31 May). Kurumsal "işe gömülmüşlük" hali girişimciliği teşvik eder mi? kendi işinin sahibi olmanın az bilinen güdüleyicisi. 24. *Ulusal Yönetim Organizasyon Kongresi (YÖNORG 2016)*, İstanbul, Türkiye.
- Turhan, M., Onan, G. & Helvacı, İ. (2023). Otantik liderliğin işe gömülmüşlük üzerindeki etkisi: sağlık çalışanları üzerine bir uygulama. *Fiscaoeconomia*, 7(1), 274-300.

- Ünal, Ç. (2022). Hemşilerin psikolojik dayanıklılıkları ile proaktif kişilik özellikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. (YÖK Thesis Database, Master's Thesis). İstanbul Medeniyet University Graduate Education Institute.
- Yiğit, M. (2022). Covid-19 döneminde sağlık çalışanlarının sağlık kaygısı, psikolojik iyilik hali, psikolojik dayanıklılık ve umutsuzluk düzeylerinin sağlık çalışanı olmayan yetişkinler ile karşılaştırılması. (YÖK Thesis Database, Master's Thesis). İstanbul Gelişim University Graduate Education Institute.
- Van Dyk, J. (2011). The relationship between organisational commitment, retention factors and perceived job embeddedness. University Of South Africa Industrial And Organisational Psychology Master Of Commerce, South Africa.

FİNANSAL OKURYAZARLIK DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA: DİCLE ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

A RESEARCH ON DETERMINING FINANCIAL LITERACY LEVELS: THE CASE OF
DICLE UNIVERSITY

Muhammed Fatih YÜRÜK*

Öz

Finansal okuryazarlık 2008 küresel ekonomik kriz sonrasında uluslararası literatüre girmiş ve günümüz dünyasında önemini artıran bir kavramdır. Bireylerin yaşam kalitesini artırabilmeleri için finansal bilgiye sahip olmaları gerekmektedir. Karmaşıklaşan finans dünyasında çok kriterli seçenekler arasından doğruyu seçmek önemli bir durumdur. Doğru kararı verebilmek için finansal okuryazarlık düzeyinin yeterli olması gerekmektedir. Özellikle üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık seviyesinin yüksek olması ülkenin de ekonomik anlamda güçlü olmasına katkı sağlayacaktır. Bu çalışmada da Dicle Üniversitesi öğrencileri üzerinde finansal okuryazarlık seviyesi ölçülmeye çalışılmıştır. Dicle üniversitesi bünyesinde bulunan toplam 13 fakülte ve yüksekokulun 708 öğrencisine anket uygulanmıştır. Kadın ve erkek öğrencilerin genel başarı puanları karşılaştırıldığında erkek öğrencilerin kadın öğrencilere göre finansal okuryazarlık düzeylerinin daha fazla olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelime: Finansal Okuryazarlık, Finans, Davranışsal Finans, Ekonomi

Jel Kod: G02, C01, C59, G40, G53

Abstract

Financial literacy is a concept that entered the international literature after the 2008 global economic crisis and has increased in importance in today's world. Individuals need to have financial knowledge to improve their quality of life. In the complex financial world, it is important to choose the right one among the multi-criteria options. To make the right decision, the level of financial literacy should be sufficient. The high level of financial literacy among university students will contribute to the country's economic strength. In this study, the level of financial literacy of Dicle University students was measured. A questionnaire was applied to 708 students from 13 faculties and schools at Dicle University. When the general achievement scores of female and male students were compared, it was determined that the financial literacy levels of male students were higher than those of female students.

Keywords: Financial Literacy, Finance, Behavioral Finance, Economy.

Jel Code: G02, C01, C59, G40, G53

* Dr. Öğretim Üyesi, Dicle Üniversitesi, Sivil Havacılık Yüksekokulu, Havacılık Yönetimi Bölümü, mfyuruk@hotmail.com, 0000-0001-7429-2278

GİRİŞ

Finansal okuryazarlık 2008’de oluşan küresel kriz sonrasında uluslararası literatüre giren bir kavram olmuştur. Bu kavram krizlerde ve kriz sonrasında bireylerin finansal güvenliğini tehlikeye düşüren hadiselerle karşı bir direnç kazanabilmesi açısından oldukça önem taşımaktadır. Ekonomik krizlerde ve özellikle 2008 küresel ekonomik kriz ile birlikte finansal sıkıntıya düşen, aşırı borçlanan ve yetersiz sayılabilecek emeklilik planlarına sahip bireylerin yaşadığı sosyo-ekonomik sorunlar nedeniyle ülke idarecileri finansal okuryazarlık kavramına oldukça önem vermişlerdir (Fikret vd., 2014). Finansal okuryazarlığın evrensel bir tanımı olmamakla birlikte literatürde genel olarak finansal okuryazarlık bir bireyin kendisine sunulan finansal hizmetler ve ürünler hakkında yeteri kadar bilgi sahibi olup bu hizmetleri veya ürünleri doğru kararlar alarak kullanabilmesi olarak tanımlanmaktadır. Birçok çalışmada finansal okuryazarlığın tanımının birbirine çok benzediği görülmektedir (Yücel ve Çiftçi, 2018). Araştırmacılar, düşük finansal okuryazarlık seviyesi için birçok neden belirtse de finansal okuryazarlığın gerçek anlamda ne ifade ettiğini, bir kişinin finansal okuryazar olduğu hakkında nasıl çıkarımda bulunulacağı nasıl ölçüleceği ve ölçüm derecelerinin nasıl olacağı hakkında ikna edici bir fikir birliğine varamamışlardır. Araştırmacılar ortak bir fikir birliğine varana kadar bu boşluk devam edecektir (Remund, 2010).

Finansal okuryazarlık konusu ülkelerin yöneticileri, siyasetçileri, eğitimcileri, bankacıları ve finans otoriteleri gibi birçok kesim tarafından sıkça gündeme getirilmektedir. Teknolojik gelişmelerle birlikte karmaşıklaşan finans dünyası ile karşı karşıya kalan toplumun finansal bilgi düzeylerinin düşük olması konu ile ilgili yetkilileri arayış içine sürüklemektedir. Çok seçenekler arasından karar vermek sıradan insanı zorlayan bir husustur. Konu finans olunca karar vermek oldukça güç hatta içinden çıkılmaz bir hal alabilmektedir (Kılıç vd., 2015). Finansal okuryazarlık bilişim teknolojilerinin hızla büyüdüğü günümüz dünyasında insanların ekonomik olarak rahat edebilmesi için önemli bir yer almaktadır. Finansal okuryazarlık düzeyinin artması bireysel olarak yaşam kalitesinin artmasını sağlamasının yanında toplumsal güç oluşturup ülkenin de ekonomik anlamda güçlenmesini sağlayacaktır. Finansal terim, kavramlara aşina olmak kişisel yatırımların daha sağlam olmasına, parayı yönetme kabiliyetinin artmasına ve bilişsel düşünce düzeyinin artmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca bireylerin finansal okuryazarlık düzeylerinin artması ile birlikte daha fazla bilgi talep edilecektir bu durum piyasaya şeffaflık kazandırabilecektir (Karadeniz vd., 2019).

Finansal okuryazarlık kavramı önemini günden güne artırmaktadır. Bu kavramın toplumdaki karşılığını tespit edip ona göre uygun eğitim programlarının düzenlenmesi gerekliliktir. Eğitim

programlarının içeriği, amacı ve hedef kitleye uygun olursa başarı oranı artacaktır (Temizel ve Bayram, 2011). Eğer finansal okuryazarlığı artıracak eğitimler verilmez ise toplumun fertleri finansal bilgi düzeylerindeki eksiklik nedeniyle finansal ürün ve hizmetleri kullanmada yetersiz kalabilecekleri gibi bu finansal ürünlerin kendi hayatlarına sağlayacağı olumlu katkıyı da bilemeyeceklerdir. Finansal ürünleri kullanmadaki isteksizlik ülkelerin finansal piyasa yapısının gelişimini olumsuz yönde etkileyebilecektir (Er ve Çetintaş, 2018).

Son derece önemli ve güncel bir konu olan finansal okuryazarlık ile ilgili birçok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Çalışmalar incelendiğinde Diyarbakır ili için yapılan çalışmaların çok az olduğu belirlenmiştir. Yılmaz ve Tunce (2017) Dicle Üniversitesi İİBF öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeyini ölçmek, davranış ve tutumlarının finansal okuryazarlık ile ilişkisini ortaya koymak amacıyla çalışma yapmıştır. Diğer bir çalışmada ise Dicle ve Kayacı (2021) Dicle Üniversitesi'nde görevli akademisyenlerin finansal okuryazarlık düzeyinin belirlenmesi amacıyla çalışma yapmışlardır. Literatürde Dicle üniversitesi öğrencilerine yönelik yapılan çalışma sadece İİBF öğrencilerini kapsadığı görülmektedir. Dicle Üniversitesi öğrencilerinin geneline uygulanmış, geniş kapsamlı bir çalışma olamaması bu çalışmanın yapılma nedenini oluşturmaktadır. Bu çalışmada 13 fakülte/yüksekokul öğrencilerinin finansal okuryazarlığı ölçülmüştür. Dicle Üniversitesi öğrencilerine uygulanan geniş kapsamlı bir çalışmanın literatüre katkısı olacağı düşünülmektedir. Bu çalışma sonucunu dikkate alan yöneticilerin, finansal okuryazarlık alanında yetersiz olan fakülte/yüksekokullara gerekli ilginin gösterilmesi ile mezuniyet sonrası finansal okuryazarlığı yüksek bireylerin iş ve sosyal hayata atılmasını sağlayacaktır.

1. Literatür

Literatür taraması yapıldığında finansal okuryazarlığın ölçümü ile ilgili yerli ve yabancı birçok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Finansal okuryazarlığın güncel bir konu olması ve gün geçtikçe finans alanında artan yatırım enstrümanları ile bu konu daha önemli hale gelmekte ve yapılan çalışmaların sayısının arttığı görülmektedir. Bu bölümde literatürde finansal okuryazarlık ile ilgili yapılan çalışmalara yer verilmiştir.

Chen ve Volpe (1998) çalışmalarında üniversite öğrencilerine anket uygulayarak finansal okuryazarlık seviyelerini ölçmeye çalışmışlardır. Katılımcılar kendilerine sorulan soruların %53'ünü doğru cevapladığı görülmüştür. İşletme dışı bölümlerin, kadınların, alt sınıftaki öğrencilerin, 30 yaş altı öğrencilerin finansal bilgi seviyeleri daha düşük çıkmıştır. Daha az bilgili öğrenciler yanlış fikirlere sahip olma ve yanlış kararlar alma eğiliminde olma

ihtimallerinin daha fazla olabileceği çalışmada belirtilmiştir. Çalışmanın sonucunda üniversite öğrencilerinin kişisel finans konusunda bilgili olmadığı sonucuna varılmıştır.

Jorgensen ve Savla (2010) finansal okuryazarlık konusunda yaptıkları çalışmalarında, ebeveynlerin genç yetişkinler üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Üniversite öğrencilerine uygulanan anket çalışmasının sonucuna göre ebeveynlerin gençler üzerinde finansal bilgi anlamında bir etkisinin olmadığı sonucuna varılmıştır.

Klapper vd. (2012) anket çalışması ile finansal okuryazarlık düzeyini ölçmeye çalışmışlardır. Ankette finansal okuryazarlık, tüketici borçlanması (resmi ve gayri resmi) ve harcama davranışı ile ilgili sorular sorulmuştur. Çalışma, finansal okuryazarlığın artmasının finansal ürünlerin kullanımı ve finansal planlama üzerindeki sonuçlarını incelemektedir. Rusya'da tüketici borçlanmasının hızla artmasına rağmen, ankete katılanların sadece yüzde 41'i faiz bileşiminin nasıl işlediğini anlamış ve sadece yüzde 46'sı enflasyonla ilgili basit bir soruya cevap verebilmiştir. Finansal okuryazarlık, finansal piyasalara katılımı pozitif, kayıt dışı borçlanma kaynaklarının kullanımıyla ise negatif ilişkilidir. Yazar çalışma sonucunda finansal okuryazarlık oranı daha yüksek olan bireylerin ay sonunda daha fazla harcanmamış gelire ve daha yüksek harcama kapasitesine sahip olduğunu bildirme olasılığı önemli ölçüde daha yüksek olduğunu belirtmiştir.

Xu ve Zia (2012) finansal okuryazarlık alanında yapılan çalışmaları baz alarak değerlendirme yapmıştır. Yazarlar finansal okuryazarlık programlarının, dünya çapında finansal politika reformlarının önemli bir parçası haline geldiğini vurgulamışlardır. Fakat tam olarak ne olduğu ve etkinliği hakkında konusunda birçok soru işareti olduğunu belirtmişlerdir. Yazarlar çalışmalarında, finansal okuryazarlıkla ilgili faktörleri, mevcut ve gelecekteki araştırmaları özetlemektedir. Yazarlar, bu hızla büyüyen bu araştırma alanı için ileriye dönük politika tavsiyeleri ve pratik öneriler sunmaktadır.

Bay vd. (2014) çalışmalarında finansal okuryazarlığın nasıl tanımlandığını, sorunsallaştırıldığını ve operasyonel hale getirildiğini araştırmışlardır. Çalışmanın arka planında, finansal okuryazarlık hareketinin toplumun finansallaşması ile el ele gittiği fikri yatmaktadır. Yazarlar çalışmalarında okuryazarlık araştırmalarında son zamanlarda ortaya çıkan, Yeni Okuryazarlık çalışmalarından ve okuryazarlığın otonom ve ideolojik tanımları arasındaki ayırmadan yararlanmaktadır. Daha önceki çalışmaların aksine, bu makale finansal okuryazarlığın sadece araştırmacıların toplumdaki marjinal aktörler arasında eksik bulabileceği bir karakter özelliğine atıfta bulunmadığını göstermektedir.

Sezer ve Demir (2015) finansal okuryazarlık ile ilgili çalışmalarını yatırımcılar üzerinde incelemişlerdir. Yatırımcıların finansal okuryazarlık ve bilişsel yetenek düzeylerini saptamak istemişlerdir. Ayrıca finansal okuryazarlık ve bilişsel yetenek düzeyleri ile psikolojik yanlısamlar arasındaki ilişkiyi anket uygulayarak belirlemeye çalışmışlardır. Yazarlar çalışma sonucunda bilişsel yetenek ve finansal okuryazarlık düzeylerini Amerika, Almanya ve Hollanda'daki benzer araştırmalar ile karşılaştırdıklarında oldukça düşük düzeyde olduğunu görmüşlerdir.

Öztürk ve Demir (2015) eğitim camiasındaki akademisyenler üzerinde finansal okuryazarlık ile ilgili bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Çalışma Süleyman Demirel Üniversitesi akademisyenleri üzerinde anket yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Akademisyenlerin finansal okuryazarlık düzeylerinin yanında para yönetimi, finansal davranışları ve finansal tutumları araştırma çerçevesinde incelenmiştir. Yazarlar Süleyman Demirel Üniversitesinin akademik personelinin finansal eğitime ihtiyacı olduğu sonucuna varmışlardır.

Chaulagain (2015) çalışmasında, finansal okuryazarlığın finansal davranışa ve dolayısıyla bireylerin finansal refahına nasıl katkıda bulunduğu odaklanmıştır. Bunun için makale, finansal bilgi ve becerinin finansal davranışa aktarım mekanizmasını bir çerçeve üzerinden sunmaktadır. Çalışma, finansal davranış değerlendirme kriterlerinin uygunluğunu ortaya koymakta ve ayrıca finansal eğitim çalışmalarının finansal davranışa nasıl katkıda bulunduğu dair bir çerçeve sunmaktadır.

Baysa ve Karaca (2016) Tokat'ta banka müşterilerini bireysel, ticari ve tarımsal olarak üç gruba ayırmışlardır. Daha sonra finansal okuryazarlık düzeylerini ve hangi grubun daha finansal okuryazar olduğunu incelemiştir. Çalışma sonucunda tüm grup banka müşterilerinin finansal okuryazarlık seviyelerinin düşük olduğunu belirtmişlerdir. Tarım grubundaki banka müşterilerinin finansal okuryazarlık seviyelerinin en düşük olduğu, ticari gruptaki müşterilerin ise finansal okuryazarlık düzeylerinin en yüksek olduğu sonucuna varmışlardır. Çalışmaya katılanların banka müşterileri olmalarına rağmen finansal okuryazarlık düzeylerinin düşük çıkması başka bir sorunu işaret etmektedir.

Yardımcıoğlu ve Yörük (2016) Kahramanmaraş'ta çalışan bireylerin finansal farkındalık ile finansal okuryazarlık durumları arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. 324 kişi üzerinde tesadüfi örnekleme yoluyla uygulanan araştırmanın temeli elde edilen verilerin raporlanması ve analizine dayanmaktadır. Analiz sonuçları, finansal farkındalık ile finansal okuryazarlık arasında pozitif yönde bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Bulgular, çalışanların finansal farkındalıkları arttıkça finansal okuryazarlıklarının da arttığı yönündedir.

Bu nedenle, çalışanların finansal farkındalık ve okuryazarlık seviyelerinin artırılması için finansal eğitimin önemli bir rolü olduğu sonucuna varılmıştır.

Güler ve Tunahan (2017) Sakarya ili hane halkının finansal tüketici olan grubunun finansal okuryazarlık seviyesini ölçerken aynı zamanda demografik özelliklerin finansal okuryazarlık düzeyi ile arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışma sonucunda hane halkının büyük bir çoğunluğunun finansal okuryazarlık seviyesi düşük çıkmıştır ve tasarruf davranışı üzerinde finansal okuryazarlığın etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Boisclair vd. (2017) Kanadalıların finansal okuryazarlık düzeylerini ve finansal okuryazarlığın emeklilik planlamasıyla ilişkisini araştırmak üzere Kanada'da finansal okuryazarlık ve emeklilik planlamasına ilişkin uluslararası karşılaştırılabilir anket bulgularından yararlanmışlardır. Ankete katılanların %42'si faiz bileşimi, enflasyon ve risk çeşitlendirme bilgisini ölçen üç basit soruyu doğru yanıtlamışlardır. Yazarlar, çıkan sonuçların diğer ülkelerden elde edilen kanıtlarla tutarlı olduğunu ve Kanadalıların Amerikalılara kıyasla nispeten iyi performans gösterdiğini, Almanya gibi diğer ülkelerdeki bireylerden daha kötü performans gösterdiğini belirtmişlerdir.

Aksoylu vd. (2017) Yazarlar, bireylerin finansal okuryazarlık düzeyleri ve demografik özellikleri arasında bir ilişki olup olmadığı araştırmak için Kayseri ilinde 400 bireye yüz yüze anket uygulamışlardır. Sonuçlar incelendiğinde, bireylerin bazı temel finansal konular hakkında bilgi sahibi olsalar da yeterli düzeyde finansal okuryazarlık düzeylerine sahip olmadıkları tespit edilmiştir. Ayrıca, bireylerin finansal okuryazarlıkları ile demografik özellikleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu da gözlenmiştir. Bu nedenle, çalışmanın sonucunda bireylere finansal eğitim verilmesi gibi tedbirler alınarak Kayseri ilinde yaşayan bireylerin finansal okuryazarlık düzeylerinin artırılması gerektiği önerilmiştir.

Bayrakdaroğlu ve Bilge (2018) çalışmalarında finansal okuryazarlık düzeyleri ile finansal eğitimleri arasındaki ilişkiyi inceleyerek, yatırımlarda eğitimin finansal okuryazarlık üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Aynı zamanda, finansal okuryazarlık ve finansal eğitim düzeyleri demografik özelliklere göre farklılaşan kadınlarda test edilmiştir. Araştırma sonuçları, kadınlarda finansal eğitimin finansal okuryazarlık düzeyini artırdığını göstermektedir. Farklı finansal okuryazarlık ve finansal eğitim düzeylerine sahip kadınların demografik özellikleri (yaş ve mezuniyet derecesi) bakımından farklılıklar olduğu da tespit edilmiştir. Son olarak, kadınların para ve bütçe yönetimi ile emeklilik planlaması gibi konularda eğitim almayı istedikleri belirlenmiştir.

Durmuşkaya ve Kavas (2018) çalışmalarında, 415 akademisyene temel ve gelişmiş finansal okuryazarlık düzeylerini ölçen anket soruları yöneltilmişlerdir. Türkiye'deki akademisyenlerin finansal okuryazarlık düzeylerini ölçmeyi amaçlamışlardır. Sonuçlar erkek akademisyenlerin kadınlardan, sosyal bilimler alanında çalışan akademisyenlerin sağlık bilimlerinde çalışanlardan, lisansüstü mezunu olan akademisyenlerin lisans mezunu olanlardan, öğretim görevlisi ve öğretim üyesi olan akademisyenlerin araştırma görevlisi olanlardan finansal açıdan daha okuryazar olduğunu göstermektedir. Araştırmada ayrıca, akademisyenlerin yaşları arttıkça finansal okuryazarlık düzeylerinin arttığı sonucuna da ulaşılmıştır. Bu da göstermektedir ki yaşın artmasıyla birlikte finansal okuryazarlık düzeyi artış göstermektedir.

Contuk (2018) üniversitede verilen finans derslerinin öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyelerine etkilerini araştırmaya çalışmıştır. Bu amaçla daha fazla finans dersleri gören Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme bölümünde okuyan öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeylerini ölçmeye çalışmıştır. Çalışma sonucunda öğrencilerin temel düzeyde finans bilgisine sahip olduğu ortaya çıkarken ileri düzey finansal okuryazarlık seviyelerinin düşük çıktığı belirtilmiştir. İşletme öğrencilerinin müfredatında finans derslerinin olmasına rağmen ileri finans okuryazarlığın düşük çıkması eğitim sistemindeki sorunlardan kaynaklanabilmektedir.

Kocabıyık ve Teker (2018) üniversite öğrencilerinin okuryazarlık durumları belirlemeye yönelik bir çalışma gerçekleştirmiştir. Yazarlar Süleyman Demirel Üniversitesi öğrencilerine anket uygulayarak durumu analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda cinsiyete göre farklılıklar bulunmuştur. Annelerin eğitim durumu ile finansal okuryazarlık düzeyi arasında bir ilişki bulunamamıştır. Üniversitede okuyan öğrencilerin okudukları programa göre ilişkinin incelenmesinde İktisadi ve İdari Bilimler programlarında okuyan öğrencilerin diğer programlarda okuyan öğrencilere göre daha başarılı bulunmuştur. İktisadi İdari Bilimlerde okuyan öğrencilerin daha fazla finans ve muhasebe dersleri ile muhatap olmalarından dolayı finansal okuryazarlık düzeylerinin yüksek olması muhtemeldir.

Durmuşkaya ve Kavas (2018) çalışmalarında Türkiye'deki akademisyenlerin finansal okuryazarlık düzeylerini ölçmüşlerdir. Çalışma sonucunda yazarlar sosyal bilimler alanında çalışan akademisyenlerin diğer alanlarda çalışan akademisyenlerden daha yüksek finansal okuryazarlık düzeyine sahip olduğu sonucuna varmışlardır. Yazarlar akademisyenleri eğitim düzeylerine göre ayırmış ve finansal okuryazarlık seviyelerine göre ilişkisini araştırmışlardır. Eğitim düzeyi arttıkça finansal okuryazarlık seviyesinin de arttığını belirtmişlerdir.

Kutukız ve Özden (2018) diğer çalışmalardan farklı olarak Muğla ili Milas ilçesindeki kadın girişimcilerin finansal okuryazarlık seviyelerini ölçmeye çalışmışlardır. Çalışma sonucunda kadın girişimcilerin finansal okuryazarlık düzeylerinin oldukça düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yazarlar finansal okuryazarlık seviyesi düşük olan kadın girişimcilere finans eğitimlerinin verilmesi gerektiğini saptamışlardır.

Yiğitbaş vd. (2020) çalışmalarını ortaokul öğrencileri üzerinde yapmışlardır. Yazarlar finansal eğitimi verilen öğrencilerin değişimini incelemiştir. Öğrencilere finansal eğitimi verilmeden önce ve eğitim verildikten sonra anket uygulanmış finansal okuryazarlık seviyelerindeki değişim analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda finansal eğitim verildikten sonra ortaokul öğrencilerinin finansal okuryazarlık seviyelerinde olumlu bir artış gözlemlenmiştir.

Yılmaz ve Aslan (2020) diğer birçok çalışmada olduğu gibi öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyelerini ölçmeye yönelik bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Finans derslerinin daha fazla işlendiği Siirt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeylerini ölçmüşlerdir. Ayrıca demografik özellikler açısından anlamlı bir farklılığın olup olmadığını da araştırmışlardır. Çalışma sonucunda Siirt Üniversitesi öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeylerinin orta seviyede olduğu belirtilmiştir. Demografik özellikler bakımından anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Diğer birçok çalışmada olduğu gibi finans dersleri ile daha fazla muhatap olan iktisadi idari bilimler fakültesi öğrencilerinin finansal okuryazarlık seviyelerinin ileri düzeye ulaşamaması ayrıca araştırılması gereken bir konudur.

Engels vd. (2020) çalışmasında finansal açıdan daha bilgili bireylerin finansal yatırımlarında dolandırıcılığı tespit etme eğiliminin daha yüksek olup olmadığını ortaya koymaya çalışmıştır. Yazar çalışmasında dolandırıcılık taktiklerinin giderek daha karmaşık hale geldiğini ve dolandırıcılığı tespit etmek için gerekli gelişmişlik derecesini sağlayan şeyin temel para yönetimi becerilerinden ziyade daha fazla finansal bilgi olduğunu belirtmiştir. Çalışma, tüketici eğitim programlarının para yönetimi becerilerini geliştirmenin ötesine geçmesi ve dolandırıcılıkla mücadele için gerekli ileri finansal bilgileri sağlaması için politika çıkarımları yapmaktadır.

Sönmez ve Kılıç (2020) çalışmalarında öğrencilerin finansal okuryazarlık, finansal bilgi ve finansal tutum ile ilgili davranışlarını araştırmışlardır. Yazarlar öğrencilerin demografik özelliklerini frekans dağılımlarıyla belirlemeye çalışmışlardır. Ki-kare analiziyle demografik özellikler ile finansal okuryazarlık başarı durumları arasındaki ilişki araştırılmıştır. Çalışma sonucunda, finansal okuryazarlık başarısı ile yaş ve cinsiyet dışındaki demografik özellikler

arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Ancak, finansal okuryazarlık başarısı ile diğer tüm demografik özellikler arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Öğrencilerin çoğu ya orta düzeyde ya da yüksek düzeyde finansal okuryazar olup, yüksek düzeyde finansal okuryazar olanlar tüm katılımcıların yaklaşık %45,5'ini oluşturmaktadır. Bu veriler, Kastamonu Üniversitesi'ndeki Bankacılık ve Finans öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeylerinin nispeten yüksek olduğunu göstermektedir. Ayrıca, çalışmada finansal bilgi, finansal tutumlar ve finansal okuryazarlık başarı düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu durum, öğrenciler arasında finansal bilgi ve olumlu finansal tutumların teşvik edilmesinin finansal okuryazarlıklarının geliştirilmesine yardımcı olabileceğini göstermektedir.

Gerth vd. (2021) çalışmalarında demografik faktörleri kontrol ettikten sonra davranışsal özelliklerin BAE sakinlerinin finansal okuryazarlığına katkısını araştırmışlardır. Anket yoluyla toplanan verileri kullanarak, finansal okuryazarlık puanlarını hesaplamak için Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) tarafından geliştirilen metodolojiyi uygulamışlardır. Çalışma sonucunda, aşırı güven önyargısı hariç tüm davranışsal önyargıların finansal okuryazarlık ile pozitif ilişkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca, bazı önyargılar finansal okuryazarlık ile diğerlerinden daha güçlü bir niceliksel ilişki sergilemektedir. En zayıf ancak yine de istatistiksel olarak anlamlı olan etki ise kayıptan kaçınma önyargısı bulunmuştur. Önyargılar genel olarak olumsuz çağrışımlara sahip olsa da davranışsal önyargılar daha yüksek finansal okuryazarlık seviyeleri ile ilişkili görünmektedir.

Yıldırım ve Özbek (2021) çalışmalarında erken dönem ekonomi ve finans eğitimi ile finansal sosyalizasyon ajanlarının bireyin finansal okuryazarlık düzeyi ve finansal davranışları üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Bu kapsamda çalışmaya katılan öğrencileri Bakalorya (IB) eğitimi alan ve almayan özel okul öğrencileri ile Ticaret Meslek Lisesi öğrencileri olarak üç gruba ayırmışlardır. Çalışma sonuçlarına göre IB eğitimi alan öğrencilerde finansal okuryazarlık düzeylerinin finansal davranışları üzerinde pozitif bir etkisi olduğu görülürken IB eğitimi almayan öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeylerinin ise finansal davranışları üzerinde bir etkisinin olmadığı belirtilmiştir.

Yılmaz (2021) çalışmasının amacı Dicle Üniversitesi akademisyenlerinin kişisel finans konusunda para yönetimi becerilerinin değerlendirilmesi için yapılmıştır. Yazar anket ölçeği kullanılarak veriler toplanmış ve akademik personelin finansal bilgi ve davranışları inceleyerek para yönetimi becerileri hakkında değerlendirme yapmıştır. Bulgulara göre, unvan ile finansal durumu yönetmedeki başarı arasında bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ankete katılanların

beklenenin aksine para yönetimi ve finans bilgisi açısından istenilen yeterlikte olmadıkları sonucuna varmıştır.

Rahim (2022) yeni unsur olan dijital finansal okuryazarlığı (DFL) kullanarak öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeylerini değerlendirmeyi amaçlamıştır. Malezya'nın Selangor kentinde yaşayan öğrencilere anket uygulanmıştır. Sonuçlar, öğrencilerin ileri düzeyde finansal bilgi ve güvene sahip olduğunu göstermiştir. Çevrimiçi finansal işlemleri tamamlama konusundaki kapsamlı deneyime rağmen, öğrenciler dijital finansal bilgi ve dijital finansal hizmetlerle ilişkili riskleri anlama konusunda eksiktir. Bu nedenle yazar, DFL'nin finansal eğitime dahil edilmesi, gelecek nesillerin finansal refahını sağlamak için çok önemlidir sonucuna varmıştır.

Mohta ve Shunmugasundaram (2022) temel ve ileri finansal okuryazarlık düzeyinin yanı sıra Delhi-NCR Bölgesi'ndeki Y kuşağı yatırımcılarının demografik profiliyle ilişkisini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışma için toplanan verileri analiz etmek için Ki-kare testi kullanılmıştır. Bulgular, Y kuşağının finansal okuryazarlığının düşük olduğunu ve paranın zaman değeri kavramı hakkında zayıf bilgiye sahip olduklarını ve faiz oranı kavramıyla tahvil fiyatlarını anlamakta zorlandıklarını ortaya koymuştur. Çalışma, finansal okuryazarlığın kadınlarda akut olduğu sonucuna varmıştır. Daha yüksek eğitim seviyesinin daha yüksek finansal okuryazarlığın göstergesi olduğu yönündeki yaygın inanış bu çalışma için de geçerlidir. Daha düşük gelir düzeyine sahip Y kuşağının temel ve ileri finansal okuryazarlık düzeyi daha düşüktür. Bu sonuçlar istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

2. Metodoloji

Bu bölümünde çalışmanın amacı, oluşturulan model, çalışmanın evreni, örneklem yöntemi, öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyelerinin tespiti için kurulan hipotezler açıklanmıştır.

2.1. Amaç, model ve hipotezler

Bu çalışmada amaç, Dicle Üniversitesinde okuyan öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeylerinin tespit edilmesi ve katılımcıların demografik özelliklerinin finansal okuryazarlık düzeyine etkisini nicel araştırma yöntemleri ile belirlemektir. Araştırmanın evrenini Dicle Üniversitesinde okuyan öğrenciler oluşturmaktadır. Tesadüfi örneklem yöntemleri kullanılarak öğrencilere yüz yüze anket uygulanmıştır. Dicle Üniversitesi bünyesinde bulunan toplam 13 fakülte ve yüksekokuldan 708 öğrenciye anket uygulanmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Anket Uygulanan Okul ve Öğrenci Sayısı

OKUL	ANKET UYGULANAN ÖĞRENCİ SAYISI
İlahiyat Fakültesi	102
Atatürk Sağlık Bilimleri Fakültesi	59
Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi	68
Hukuk Fakültesi	48
Diş Hekimliği Fakültesi	54
Mühendislik Fakültesi	50
Mimarlık Fakültesi	40
Tıp Fakültesi	56
Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu	47
Yabancı Diller Yüksekokulu	51
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	26
Ziraat Fakültesi	57
Sivil Havacılık Yüksekokulu	50
Toplam	708

Çalışmada kullanılan anket 2 bölümden oluşmaktadır ve toplamda 48 soru sorulmuştur. Birinci bölümde finansal okuryazarlık ölçeğinin, ikinci bölüm ise demografik özellikleri içeren sorular yer almaktadır. Birinci bölümde finansal okuryazarlık ölçeği olarak Kılıç vd. (2015) ve Sünbül ve Buğan (2021) çalışmalarında kullandıkları 38 sorudan oluşan anket kullanılmıştır. Birinci bölümdeki finansal okuryazarlık ölçeği 8 başlıktan oluşmaktadır. Bunlar; “Temel Düzeyde Ekonomi ve Finans”, “Bireysel Bankacılık”, “Emeklilik ve Sigortacılık”, “Finansal Tablolar”, “Yatırım”, “Vergi ve Mevzuat”, “Finans Gündemi”, “Matematik ve Faiz Hesaplamaları” şeklindedir. Anketin ikinci bölümünde demografik özellikleri belirlemeye yönelik sorular ve “Kredi Kart Kullanımı”, “Bireysel Emeklilik”, “İnternet Bankacılığı” Bankamatik Kartı Kullanımı”, “Tasarruf Yapma” konusunda bilgi edinmeye yönelik sorular yer almaktadır.

Çalışmanın uygulama kısmında anket uygulanan öğrencilerin demografik özelliklerine ait tanımlayıcı bulgular, öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeylerine ait tanımlayıcı bulgular yer almaktadır. Bu bölümde ise Kocabıyık ve Teker (2018) çalışmalarında kullandığı sorulardan yararlanılmıştır. Daha sonra testin güvenilirlik analizi yapılmıştır. Uygulamanın son kısmında hipotezleri test etmek için t testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) metotları kullanılmıştır.

Bu çalışmada öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyelerinin tespiti için literatürdeki benzer çalışmalardaki gibi aşağıdaki hipotezler kurulmuştur:

H₁: Öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyleri cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H₂: Öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyleri yaşa göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H₃: Öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyleri okuduğu okula göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H₄: Öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyleri babalarının eğitim durumuna göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H₅: Öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyleri annelerinin eğitim durumuna göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H₆: Öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyleri kredi kartı kullanımına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H₇: Öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyleri bireysel emeklilik sistemine katılımına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H₈: Öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyleri internet bankacılığı kullanımına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H₉: Öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyleri bankamatik kartı kullanımına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H₁₀: Öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyleri tasarruf yaparak para biriktirme alışkanlığına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

3. Araştırmanın Bulguları

Çalışmanın bu adımında katılımcıların demografik özelliklerine ait tanımlayıcı bulgular, finansal okuryazarlık seviyelerine ait bulgular ve kurulan hipotezler değerlendirilmiştir.

3.1. Katılımcıların demografik özelliklerine ait tanımlayıcı bulgular

Ankete toplam 708 öğrenci katılmıştır. Bunların %47,8 (339)'i erkek ve %52,2 (369)'si kadınlardan oluşmaktadır. Kadın ve erkek katılımcıların sayısının birbirine yakın olmasına dikkat edilmiştir. 20 yaş ve altı %23,5 (167), 21-30 yaş arası %70,9 (502), 31-40 yaş arası %4,8 (34), 41 ve üstü yaş grubunda ise %0,7 (5) oranlarından oluşmaktadır.

3.2. Katılımcıların finansal okuryazarlık seviyelerine ait bulgular

Çalışmanın bu bölümünde öğrencilerin finansal okuryazarlık durumları hakkında çıkarımlar yapılmış ve daha sonrasında demografik özellikleri teşkil eden değişkenler ile karşılaştırma yapılmıştır. Ankete katılan öğrencilerin okuryazarlık ölçeğindeki sorulara verilen doğru cevaplar tablolaştırılmış ve yorumlanmıştır. Tablolarda sadece anket sorularının numaraları yer

almaktadır. Çalışmada kullanılan anket ve anket sorularının numaraları çalışmanın sonunda ek 1.'de verilmiştir.

Tablo 2. Temel Düzeyde Ekonomi ve Finans Kategorisine Verilen Cevapların Doğru Sayısı ve Yüzdeler Oranları

	Doğru Sayısı	Oran (%)
1	598	84,46
2	488	68,92
3	244	34,46
4	297	69,42
5	391	55,22
6	423	59,74
7	241	30,03
8	409	57,76
Ortalama Başarı Puanı (OBP)		57.50

Tablo 2’de finansal okuryazarlık ölçeğindeki kategorilerinden olan “*Temel Düzeyde Ekonomi ve Finans*” sorularına verilen doğru cevaplar ve bu doğru cevapların yüzdeler oranları verilmiştir. 708 öğrencinin bu kategoride bulunan 8 soruya verdikleri doğru cevap sayısı incelendiğinde 598 (%84,46) sayısı ile en fazla doğru cevabın anketin 1 numaralı sorusuna verilen cevap olduğu görülmektedir. Daha sonra 4 ve 2 no’lu soruların sırasıyla %69,42, %68,92 oranlarıyla en fazla doğru cevabın verildiği sorular olduğu görülmektedir. Bu kategoride en az doğru cevabın verildiği soru anketin 7 numaralı sorusu olmuştur. Yüzdeler oranı %30,3’lerde kalmıştır. “*Temel Düzeyde Ekonomi ve Finans*” kategorisindeki ortalama başarı puanı 57,50 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 3’de finansal okuryazarlık ölçeğinin “*Bireysel Bankacılık*” kategorisindeki 6 soruya verilen doğru cevapların sayısı ve ona karşılık gelen yüzdeler oranlar verilmiştir. Ankete katılan öğrencilerin bu kategoride bulunan 6 soruya verilen doğru cevaplar incelendiğinde, en fazla doğru cevap verilen sorunun anketin 13.sorusu olmuştur ve %75,28 oranıyla ilk sırada gelmektedir. En az doğru cevaplanan soru ise 12.soru olduğu görülmektedir (%45,19). Bu kategoride ortalama başarı puanı 62,07 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 3. Bireysel Bankacılık Kategorisine Verilen Cevapların Doğru Sayısı ve Yüzdeler Oranları

	Doğru Sayısı	Oran %
9	496	70,05
10	391	55,22
11	499	70,48
12	320	45,19

13	533	75,28
14	398	56,21
OBP		62,07

Tablo 4’de finansal okuryazarlık ölçeğinin “*Emeklilik ve Sigortacılık*” kategorisindeki 5 soruya verilen doğru cevapların sayısı ve ona karşılık gelen oranlar belirlenmiştir. Öğrencilerin bu kategorideki sorulara verdikleri cevaplar incelendiğinde anketin 16.sorusunun 581 kişi ile en fazla doğru cevap verilen soru olmuştur. En az doğru cevaplanan soru ise anketin 19.sorusu olmuştur (293 kişi). Bu kategorideki ortalama başarı puanı 58,95 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 4. Emeklilik ve Sigortacılık Kategorisine Verilen Cevapların Doğru Sayısı ve Yüzdeler Oranları

	Doğru Sayısı	Oran %
15	361	50,98
16	581	82,06
17	376	53,10
18	476	67,23
19	293	41,38
OBP		58,95

Tablo 5’te finansal okuryazarlık ölçeğinin “*Finansal Tablolar*” kategorisindeki 4 soruya verilen doğru cevapların sayısı ve buna karşılık gelen yüzdeler oran verilmiştir. Öğrencilerin en fazla doğru cevapladığı soru anketini 20. sorusu olmuştur (422 kişi). Kategoride bulunan ve anketin 22.sorusu en az doğru cevaplanan soru olmuştur (260 kişi). Bu kategorinin ortalama başarı puanı 54,84 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 5. Finansal Tablolar Kategorisine Verilen Cevapların Doğru Sayısı ve Yüzdeler Oranları

	Doğru Sayısı	Oran %
20	422	70,80
21	392	55,36
22	260	36,72
23	400	56,49
OBP		54,84

Tablo 6. Yatırım Kategorisine Verilen Cevapların Doğru Sayısı ve Yüzdeler Oranları

Yatırım	Doğru Sayısı	Oran %
24	165	23,30
25	180	25,42
26	242	34,18
27	325	45,90
28	357	50,42
OBP		35,84

Tablo 6’da finansal okuryazarlık ölçeğinin “*Yatırım*” kategorisindeki 5 soruya verilen doğru cevapların sayısı ve buna karşılık gelen yüzdeler oran verilmiştir. Öğrencilerin bu kategoride en fazla doğru cevapladıkları anketin 28. sorusu olmuştur (357 kişi). En az doğru cevaplanan soru ise, bu kategoride mevcut olan anketin 24. sorusu olmuştur (165 kişi). Bu kategorinin ortalama başarı puanı 38,84 olarak hesaplanmıştır

Tablo 7. Vergi ve Mevzuat Kategorisine Verilen Cevapların Doğru Sayısı ve Yüzdeler Oranları

	Doğru Sayısı	Oran %
29	334	45,17
30	135	19,06
31	503	71,04
32	391	55,22
OBP		47,62

Tablo 7’de finansal okuryazarlık ölçeğinin “*Vergi ve Mevzuat*” kategorisindeki 4 soruya verilen doğru cevapların sayısı ve buna karşılık gelen yüzdeler oran verilmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin bu kategoride en fazla doğru cevapladıkları soru anketin 31. Sorusu olmuştur ve toplamda 503 kişi doğru cevaplamıştır. Kategoride bulunan ve anketin 30. sorusunu sadece 135 öğrenci doğru cevaplamıştır. Bu kategorinin ortalama başarı puanı 47,62 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 8. Finans Gündemi Kategorisine Verilen Cevapların Doğru Sayısı ve Yüzdeler Oranları

	Doğru Sayısı	Oran %
33	264	37,28
OBP		37,28

Tablo 8’de finansal okuryazarlık ölçeğinin “*Finans Gündemi*” kategorisindeki tek soruya verilen doğru cevapların sayısı ve buna karşılık gelen yüzdeler oran verilmiştir. Bu kategorinin ortalama başarı puanı 37,28 olarak belirlenmiştir.

Tablo 9. Matematik ve Faiz Hesaplamaları Kategorisine Verilen Cevapların Doğru Sayısı ve Yüzdeler Oranları

	Doğru Sayısı	Oran %
34	282	39,83
35	96	13,55
36	201	28,38
37	188	26,55
38	90	12,71
OBP		24,20

Tablo 9’da finansal okuryazarlık ölçeğinin “*Matematik ve Faiz Hesaplamaları*” kategorisindeki 5 soruya verilen doğru cevapların sayısı ve buna karşılık gelen yüzdelik oran verilmiştir. Bu kategoride doğru verilen cevap sayısının diğer kategorilere göre oldukça az olduğu görülmektedir. Bu kategoride, anketin 34. sorusu en fazla doğru cevaplanan soru olmasına rağmen sadece 282 kişi doğru cevap vermiştir. Bu kategoride anketin 38. sorusu en az doğru cevaplanan soru olmuş ve sadece 90 kişi %12,71 oranıyla doğru cevaplamıştır. Genel olarak değerlendirildiğinde, “*Bireysel Bankacılık*” kategorisinin ortalama başarı puanı %62,07 oranıyla en fazla ortalamaya sahip kategori olmuştur. “*Matematik ve Faiz Hesaplamaları*” kategorisi %24,20 ortalama başarı oranıyla en düşük kategori olmuştur.

Tablo 10’da cinsiyete göre finansal okuryazarlık alt faktörlerinin başarı puanları verilmiştir. 369 kadın öğrencinin finansal okuryazarlık başarı puanı incelendiğinde kategoriler arasında en fazla puan olan BB’nin 100 üzerinden 61 olduğu görülmektedir. En düşük puana sahip Y’nin 35 olduğu görülmektedir. Kadınların finansal okuryazarlık genel başarı puanı ise 100 üzerinden 49 olarak hesaplanmıştır. Erkek öğrencilerin finansal okuryazarlık alt faktörlerinin başarı puanı tablo 10’da gösterilmiştir. 339 erkek öğrencinin başarı puanları incelendiğinde en fazla puana sahip FING olduğu görülmektedir (74). Kadın öğrenciler de olduğu gibi erkek öğrencilerde de Y’de en düşük başarı puanına sahip olmuşlardır (37). Erkek öğrencilerin finansal okuryazarlık genel başarı puanının 100 üzerinden 54 olduğu tabloda belirtilmiştir. Kadın ve erkek öğrencilerin genel başarı puanları karşılaştırıldığında erkek öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeylerinin daha fazla olduğu görülmektedir. Tablolardaki kısaltmalar Sünbül ve Buğan (2021) çalışmasındaki kısaltmalardan alınmıştır.

Tablo 10. Finansal Okuryazarlık Alt Faktörleri ve Genel Başarı Puanlarının Demografik Özelliklere Göre Dağılımı (100 Puan Üzerinden)

			TDEF	BB	ES	FT	Y	VM	FING	MFH	Genel
Cinsiyet	Kadın	369	51	61	60	50	35	45	55	37	49
	Erkek	339	51	64	59	54	37	51	74	42	54

TDEF: Temel Düzeyde Ekonomi ve Finans Başarı Puanı; **BB:** Bireysel Bankacılık Başarı Puanı; **ES:** Emeklilik ve Sigortacılık Başarı Puanı; **FT:** Finansal Tablolar Başarı Puanı; **Y:** Yatırım Başarı Puanı; **VM:** Vergi ve Mevzuat Başarı Puanı; **FING:** Finans Gündemi Başarı Puanı; **MFH:** Matematik ve Faiz Hesaplamaları Başarı Puanı; **Genel:** Genel Başarı Puanı

Tablo 11. Finansal Okuryazarlık Alt Faktörleri ve Genel Başarı Puanlarının Okul Türüne Göre Dağılımı (100 Puan Üzerinden)

	Sayı	TDEF	BB	ES	FT	Y	VM	FING	MFH	Genel
Okul										
İlahiyat Fak.	102	24	35	31	26	18	23	28	18	38
Sağlık Bil.Fak.	59	55	65	60	56	33	49	61	43	60
Eğitim Fak.	68	54	59	56	50	37	42	53	34	57
Hukuk Fak.	48	55	66	62	54	29	45	79	44	60
Diş Hekimliği Fak.	54	57	64	64	51	38	60	85	51	65
Mühendislik Fak.	50	60	66	61	58	44	50	66	44	62
Mimarlık Fak.	40	52	67	57	55	27	56	62	44	57
Tıp Fak.	56	63	69	66	62	48	57	75	55	69
BESYO	47	52	63	56	43	27	51	77	32	56
Yabancı Diller Y.O.51	54	54	61	55	36	55	45	45	34	56
İİBF	26	54	58	63	64	44	46	58	29	55
Ziraat Fak.	57	57	66	61	55	35	47	75	31	60
SHYO	50	47	51	50	45	31	40	56	29	50

Tablo 11’de ankete katılan öğrencilerin öğrenim gördüğü okullara göre finansal okuryazarlık alt kategorilerinin başarı puanları belirtilmiştir. Kategorilerdeki başarı puanları incelendiğinde İlahiyat, Sağlık Bilimleri, Eğitim, Mühendislik, Mimarlık fakültelerinin BB’de en yüksek puanı almışlardır. Hukuk, Diş Hekimliği, Mühendislik, Tıp fakülteleri ile BESYO ve SHYO’da FING’de en yüksek puanı elde etmişlerdir. Okulların genel başarı puanı açısından değerlendirildiğinde, 69 puanla en yüksek genel başarı puanını Tıp Fakültesi almıştır. Tıp Fakültesinden sonra Diş Hekimliği Fakültesinin 65 puanla 2. sırada olduğu tabloda görülmektedir. Sağlık alanında okuyan öğrencilerin finansal okuryazarlık kategorilerinde yüksek puan almaları dikkat çekici bir husus olmuştur. En düşük genel başarı puanını ise 38 puanla İlahiyat Fakültesi almıştır.

Tablo 12. T-testi: Cinsiyet, Kredi Kart Kullanımı, Bireysel Emeklilik, İnternet Bankacılığı, Bankamatik Kartı, Tasarruf ile Finansal Okuryazarlık Düzeyleri İlişkisi

	Gruplar	N	Ort.	Ss.	Sh.	t testi	
						t	p
Cinsiyet	Erkek	339	1,358	0,2051	0,1114	4,132	0,000
	Kadın	369	1,291	0,2111	0,1099		
Kredi Kart Kullanımı	Evet	450	1,337	0,2065	0,0097	2,581	0,010
	Hayır	258	1,295	0,2153	0,0134		
Bireysel Emeklilik	Evet	106	1,356	0,2059	0,2000	1,826	0,068
	Hayır	602	1,316	0,2110	0,0086		
İnternet Bankacılığı	Evet	646	1,329	0,2076	0,0081	3,156	0,002
	Hayır	62	1,241	0,2263	0,2875		
Bankamatik Kartı	Evet	680	1,325	0,2087	0,0081	2,025	0,043
	Hayır	28	1,243	0,2428	0,0459		
Tasarruf Yapma	Evet	278	1,329	0,2145	0,0128	0,712	0,476
	Hayır	430	1,317	0,2081	0,0100		

Çalışmanın bu aşamasından sonra öğrencilerin cinsiyetlerinin, kredi kart kullanım durumlarının, bireysel emeklilik durumlarının, internet bankacılığı kullanımı durumlarının, bankamatik kartı ve tasarruf yapma durumlarının finansal okuryazarlık düzeyleri ile arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla T testi yapılmış ve Tablo 12’de gösterilmiştir. Tablo 12’deki test sonuçlarına göre erkek öğrenciler ile kadın öğrenciler arasında finansal okuryazarlık düzeyleri açısından anlamlı bir fark vardır. Bu nedenle, “H₁: Öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyleri cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermektedir.” hipotezi kabul edilmiştir. Kredi kart kullanımı ile alakalı test sonucuna göre kredi kartı kullanan öğrenciler ile kullanmayan öğrenciler arasında finansal okuryazarlık düzeyleri açısından anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Bu sebeple H₆: “Öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyleri kredi kartı kullanımına göre anlamlı farklılık göstermektedir.” hipotezi kabul edilmiştir.

Ankete katılan öğrencilerden bireysel emeklilik sistemine kayıtlı olanlar ile dahil olmayanlar arasında finansal okuryazarlık düzeyleri açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olmadığı tabloda görülmektedir. Bu durumda H₇: “Öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyleri bireysel emeklilik sistemine katılımına göre anlamlı farklılık göstermektedir.” hipotezi ret edilmiştir. İnternet bankacılığını kullanan öğrenciler ile kullanmayan öğrencilerin arasında finansal okuryazarlık düzeyleri açısından anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre H₈: “Öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyleri internet bankacılığı kullanımına göre anlamlı farklılık göstermektedir.” hipotezi kabul edilmiştir. Diğer bir T testi bankamatik kartı kullanan öğrenciler ile kullanmayan öğrenciler arasında uygulanmıştır. T testi sonucuna göre bankamatik

kartı kullanan öğrenciler ile kullanmayan öğrenciler arasında finansal okuryazarlık düzeyleri açısından anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Bu durumda H₉: “Öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyleri bankamatik kartı kullanımına göre anlamlı farklılık göstermektedir.” hipotezi kabul edilmiştir. Çalışmada tasarruf yapan öğrenciler ile yapmayan öğrenciler arasındaki gruplar için T testi uygulanmıştır. Test sonucuna göre tasarruf yaparak para biriktirme alışkanlığına sahip öğrenciler ile tasarruf yaparak para biriktirme alışkanlığına sahip olmayan öğrenciler arasında finansal okuryazarlık düzeyleri açısından anlamlı bir fark görülmemiştir. Bunun sonucu olarak H₁₀: “Öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyleri tasarruf yaparak para biriktirme alışkanlığına göre anlamlı farklılık göstermektedir.” hipotezi ret edilmiştir.

Tablo 13. ANOVA: Öğrencilerin Yaş, Okul, Babalarının ve Annelerinin Eğitim Durumu ile Finansal Okuryazarlık Düzeyleri İlişkisi

		Kareler Toplamı	SD	Kareler Ortalaması	F	P
Yaş	Gruplar Arası	0,457	3	0,152	3,473	0,016
	Grup içi	30,904	704	0,044		
	Toplam	31,362	707			
Okul	Gruplar Arası	1,166	12	0,097	2,237	0,009
	Grup içi	30,195	695	0,043		
	Toplam	31,362	707			
Baba Eğitim Durumu	Gruplar Arası	0,186	5	0,037	0,837	0,524
	Grup içi	31,176	702	0,044		
	Toplam	31,362	707			
Anne Eğitim Durumu	Gruplar Arası	0,229	5	0,046	1,031	0,398
	Grup içi	31,133	702	0,044		
	Toplam	31,362	707			

Öğrencilerin yaşları, okudukları okulları, babalarının ve annelerinin eğitim durumu ile finansal okuryazarlık düzeyleri ile arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek için ANOVA testi yapılmıştır. Testin sonuçları Tablo 13’de gösterilmiştir. Test sonuçlarına göre öğrencilerin yaşları ile finansal okuryazarlık düzeyleri arasında istatistiki olarak anlamlı farklılık görülmektedir. Bu durumda H₂: “Öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyleri yaşa göre anlamlı farklılık göstermektedir.” hipotezi kabul edilmiştir. Öğrencilerin okudukları okul ile finansal okuryazarlık düzeyleri arasında istatistiki olarak anlamlı farklılık görülmektedir. Bu sonuca göre, H₃: “Öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyleri okuduğu okula göre anlamlı farklılık göstermektedir.” Hipotezi kabul edilmiştir. Öğrencilerin anne ve babalarının eğitim durumları ile öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Bu test sonucuna göre H₄: “Öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyleri babalarının eğitim durumuna göre anlamlı farklılık göstermektedir.” H₅:

“Öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyleri annelerinin eğitim durumuna göre anlamlı farklılık göstermektedir.” hipotezleri ret edilmiştir.

SONUÇ

Küresel düzeyde bilişim ve ağ teknolojilerinin gelişmesi ile birlikte işletmeler daha fazla ticari faaliyetler yürütmektedirler. Ticari faaliyetler sonucu daha fazla insan daha farklı finansal terimler ile karşılaşmaya başlamıştır. Bununla birlikte sıradan vatandaşlar daha önce az sayıda finansal enstrümanlara yatırım yaparken günümüz yüzyılında daha çok çeşitli finansal varlıklara yatırım yapılabilmektedir. Farklı seçenekli yatırım fırsatları arasında karar verebilmek için mutlaka belli düzeyde finansal bilgiye sahip olmak gerekmektedir. Aksi takdirde çok seçenekler arasında karar verilirken hatalı adımlar atılabilmektedir. Ülkelerdeki ekonomik ve finansal kırılganlık durumu da finansal okuryazarlığı etkilemektedir. Bir ülkenin ekonomik yapısı güçlü durumdayken finansal okuryazarlık düzeyi ile zayıf durumundaki finansal okuryazarlık düzeyi aynı olmayabilmektedir. Bireylerin çalkantılı dönemlerde tasarruf ve yatırım yapma konusunda kaygı ve hassasiyeti arttığından dolayı daha fazla finansal kavramları öğrenme yolunu seçmektedirler. Bu dönemlerde yazılı, görsel, sosyal medyanın da gündeminde ekonomik krizler olduğundan toplumun algısı finansal gündeme doğru kanalize olmaktadır. Finansal okuryazarlık konusunun öneminden dolayı bu çalışmanın yapılması hasıl olmuştur.

Çalışmanın örneklemini Dicle Üniversitesi öğrencileri oluşturmaktadır. Bu öğrenciler üzerinde uygulanan anket çalışmasında, 369 kadın, 339 erkek olmak üzere toplam 708 öğrenciye 8 kategoriden oluşan toplamda 38 sorudan oluşan finansal okuryazarlık ölçeği ve 10 sorudan oluşan demografik bilgi, bankacılık bilgisi ve tasarrufla ilgili sorular sorulmuştur. Çalışmada öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyleri ile demografik özellik ve çeşitli bankacılık bilgileri arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışma sonucunda finansal okuryazarlık düzeyleri kadınlarda %49 erkeklerde %54 oranlarında bulunmuştur. Okul türüne göre finansal okuryazarlık düzeyi en yüksek tıp fakültesi öğrencilerinde çıkarken, en düşük okuryazarlık düzeyi ise ilahiyat fakültesi öğrencilerinde görülmüştür. Ayrıca 10 hipotez kurulmuş ve hipotezler test edilmiştir. Çalışmada Dicle Üniversitesinin farklı fakülte ve yüksekokullarında okuyan öğrencilere yapılması ile bölümler arasındaki finansal okuryazarlık düzeyleri ölçülmüştür. Bu sayede bölümsel farklılıklar ortaya çıkarılmıştır.

Çalışma sonucu literatürdeki diğer çalışmalar ile karşılaştırılırsa; Yılmaz ve Tunce (2017) İİBF öğrencilerine bu çalışmadaki anketi uygulamış ve sonuç olarak öğrencilerin finansal okuryazarlık genel başarı düzeyini %49 bulmuşlardır. Genel başarı düzeyinin en yüksek olduğu bölüm %62 oranla en çok doğru cevap verilen finansal tablolar, en düşük olduğu bölüm ise

%33 oranla en az doğru cevap verilen matematik ve faiz hesaplamalarıdır. Bu çalışmada ise İİBF öğrencilerin finansal okuryazarlık genel başarı puanı %55 bulunmuştur. Genel başarı düzeyinin en yüksek olduğu bölüm %64 oranla en çok doğru cevap verilen finansal tablolar, en düşük olduğu bölüm ise %29 oranla en az doğru cevap verilen matematik ve faiz hesaplamalarıdır. Çalışmaların sonuçları birbirine yakın çıkmıştır.

Diğer bir çalışma olan Sünbül ve Buğan (2021) aynı anketi girişimciler üzerine uygulamış, erkek girişimcilerin başarı yüzdesini (%68), kadın girişimcilerin başarı yüzdesini (%57) bulmuşlardır. Bu çalışmada ise erkek öğrencilerin başarı yüzdesi (%54), kadın öğrencilerin başarı yüzdesi ise (%49) bulunmuştur. İki çalışmada da erkeklerin kadınlardan daha yüksek finansal okuryazarlık seviyesinde olduğu görülmektedir. Diğer benzer bir çalışmada Kılıç vd. (2015) üniversite öğrencilerine anket uygulamışlardır. Sonuçta erkek öğrencilerin başarı yüzdesi (%52), kadın öğrencilerin başarı yüzdesi ise (%44) bulmuşlardır. Bu çalışmadaki başarı yüzdelere çok yakın sonuçlar elde edilmiştir. Genel olarak 3 çalışmada da erkekler yakın oranlarla daha başarılı görülmektedir. Erkek öğrencilerin kadın öğrencilere göre daha fazla finansal yatırım araçları ile ilgili oluşu başarı oranını etkileyen faktörlerden sayılabilir. Kredi kart kullanımı, internet bankacılığı kullanımı ve bankamatik kartı kullanımı ile katılımcıların finansal okuryazarlık düzeyleri arasında anlamlı fark çıkmıştır. Bu tip bankacılık işlemleri ve araçlarını kullanabilmek için gösterilen çaba beraberinde belli bir oranda finansal okuryazarlığı artırmaktadır. Yaş ile finansal okuryazarlık düzeyleri arasında da anlamlı bir fark bulunmuştur. Yaş artıka daha fazla finansal enstrümanlarla karşılaşma durumu ayrıca geleceğe yönelik yatırım yapma isteği finansal okuryazarlık seviyesini etkileyecektir.

Genel olarak öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyleri yüksek değildir. Yılmaz ve Tuncel (2017) ve bu çalışmada elde edilen sonuçlarda gösteriyor ki, finans derslerinin yoğun işlendiği İktisadi İdari Bilimler Fakültesinin finansal okuryazarlık düzeyinin düşük çıkması araştırılması gereken başka bir konudur. Üniversite yönetimlerinin finans müfredatını gözden geçirilmesi, finans eğitimi yöntem ve metotlarını güncellenmesi, gerekirse yeniden oluşturulması öğrencilerin finansal bilgi seviyelerini artırmada faydalı olabilecektir. Ayrıca finansal okuryazarlık eğitimleri, seminerleri, kursları gibi etkinliklerin düzenlenmesi ile Dicle Üniversitesi öğrencilerinin genelinde finansal okuryazarlık düzeyinde artışa neden olacaktır. Öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeylerinin artması ile öğrenciler elde ettikleri gelirler ile tasarruf yapmayı, yatırım yapmayı öğreneceklerdir. Finansal anlamda bilgi sahibi olan bireyler en başta öğrenim gördüğü ilin daha sonrasında bölgenin daha sonrasında ülkenin ekonomik yapısına olumlu katkı sağlayacaklardır.

Genel anlamda finansal okuryazarlık seviyesinin artırılmasında ülke yöneticilerine görevler düşmektedir. Özellikle ekonomiden sorumlu yöneticilerin üzerinde durması gereken önemli konuların başında gelmektedir. Finansal okuryazarlık seviyesinin artırılması için ülke çapında finansal okuryazarlık eğitim seferberliği düzenlenebilir. Bilgisayar teknolojileri ve beraberinde yapay zekâ, makine öğrenmesi kullanılarak bu eğitimin kalitesi daha da artırılabilir. Üniversitelerin, sivil toplum kuruluşlarının, bankaların, finansal kuruluşların da bu seferberliğe dahil edilmesi ile daha hızlı sonuca ulaşılabilir. Üniversitede görevli finans alanında yetişmiş akademisyenler kendi üniversitelerinin bulunduğu illerde akademik çalışmalar yaparak eksikliklerin belirlenmesini sağlayabilir, sonrasında eksiklere göre seminer, konferans gibi aktiviteler planlayarak bölgesel bir gelişme sağlanabilir. Ayrıca uluslararası kuruluşlardan fon veya eğitim destekleri alarak ulusal çabanın hızlanması sağlanabilir.

Çalışmanın kısıtları ise bazı öğrencilerin ankete katılmalarındaki isteksizlik gelmektedir. Öğrencilerin anket sorularındaki matematik içeren sorulara karşı önyargılı davranmaları başka bir kısıttır. Daha sonraki yapılacak çalışmalar bu çalışma kapsamına alınmayan merkez kampüs dışındaki yerleşelerde okuyan öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeylerinin ölçümü üzerine yapılabilir. Böylelikle il merkezindeki kampüs yerleşkesindeki öğrenciler ile ilçe de okuyan öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyleri karşılaştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Aksoylu, S., Boztosun, D., Altinişik, F. & Baraz, E. H. (2017). A baseline investigation of financial literacy levels: the case of Kayseri province. *Journal of Accounting & Finance*(75).
- Bay, C., Catasús, B. & Johed, G. (2014). Situating financial literacy. *Critical Perspectives On Accounting*, 25(1), 36-45.
- Bayrakdaroğlu, A. & Bilge, S. (2018). Kadınlarda finansal eğitimin finansal okur-yazarlık üzerindeki etkisine yönelik bir araştırma. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 19(42 Kadın Çalışmaları Özel Sayısı), 97-120.
- Baysa, E. & Karaca, S. S. (2016). Finansal okuryazarlık ve banka müşteri segmentasyonları üzerine bir uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(71), 109-126.
- Boisclair, D., Lusardi, A. & Michaud, P.-C. (2017). Financial literacy and retirement planning in Canada. *Journal Of Pension Economics & Finance*, 16(3), 277-296.
- Chaulagain, R. P. (2015). Contribution of financial literacy to behavior. *Journal of Economics and Behavioral Studies*, 7(6), 61-71.
- Chen, H. & Volpe, R. P. (1998). An analysis of personal financial literacy among college students. *Financial Services Review*, 7(2), 107-128.
- Contuk, F. Y. (2018). Üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık durumunu etkileyen faktörler üzerine bir araştırma: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(77), 115-136.
- Dicle, A. & Kayacı, A. (2021). Akademisyenlerin finansal okuryazarlık düzeyinin demografik özellikler açısından değerlendirilmesi: Dicle Üniversitesi'nde bir araştırma. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(22), 543-567.
- Durmuşkaya, S. & Kavas, Y. (2018). Akademik gelişim ve finansal okuryazarlık arasındaki ilişkinin tespiti üzerine bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 25(3), 925-939.
- Engels, C., Kumar, K. & Philip, D. (2020). Financial literacy and fraud detection. *The European Journal of Finance*, 26(4-5), 420-442.
- Er, B. ve Çetintaş, M. (2018). İşçilerde finansal okuryazarlık: finansal bilgi, tutum ve davranış eksenli bir araştırma. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 61-71.
- Fikret, E., Temizel, F., Özdemir, A. & Sönmez, H. (2014). Lisans eğitim programlarının finansal okuryazarlık düzeyine etkisinin araştırılması: Türkiye örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(4), 113-125.
- Gerth, F., Lopez, K., Reddy, K., Ramiah, V., Wallace, D., Muschert, G., . . . Jooste, L. (2021). The Behavioural Aspects of Financial Literacy. *JRFM*, 14(9), 1-16.
- Güler, E. & Tunahan, H. (2017). Finansal okuryazarlık: Hane halkı üzerine bir araştırma. *İşletme Bilimi Dergisi*, 5(3), 79-104.

- Jorgensen, B. L. & Savla, J. (2010). Financial literacy of young adults: The importance of parental socialization. *Family Relations*, 59(4), 465-478.
- Karadeniz, E., Koşan, L., Gecgin, E. & Beyazgül, M. (2019). Üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeylerinin analizi: Kafkas Üniversitesi Sarıkamış Kampüsünde bir araştırma. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2), 325-346.
- Kılıç, Y., Ata, H. A. & Seyrek, İ. H. (2015). Finansal okuryazarlık: Üniversite öğrencilerine yönelik bir araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(66), 129-150.
- Klapper, L., Lusardi, A. & Panos, G. (2012). Financial literacy and the financial crisis: The World Bank.
- Kocabıyık, T. & Teker, T. (2018). Finansal okuryazarlık: Süleyman Demirel Üniversitesi öğrencileri üzerine bir araştırma. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 117-144.
- Kutukız, D. & Özden, C. (2018). Kadın girişimciliği ve finansal okuryazarlığın kadın girişimciler üzerindeki etkisi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 8(1), 349-365.
- Öztürk, E. & Demir, Y. (2015). Finansal okuryazarlık ve para yönetimi: Süleyman Demirel Üniversitesi akademik personel üzerine bir uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(68), 113-134.
- Mohta, A. & Shunmugasundaram, V. (2022). Financial literacy among millennials. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 12(2), 61-66.
- Rahim, N. M. (2022). Students' financial literacy: Digital financial literacy perspective. *Global Academy of Training and Research (GATR) Enterprise*.
- Remund, D. L. (2010). Financial literacy explicated: The case for a clearer definition in an increasingly complex economy. *Journal Of Consumer Affairs*, 44(2), 276-295.
- Sezer, D. & Demir, S. (2015). Yatırımcıların finansal okuryazarlık ve bilişsel yetenek düzeylerinin psikolojik yanlısamlar ile ilişkisi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(66), 69-88.
- Sönmez, Y. & Kılıç, E. (2020). Finansal okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma: Kastamonu Üniversitesi örneği. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 10(2), 479-497.
- Sünbül, V. & Buğan, M. F. (2021). Girişimcilerin finansal okuryazarlık düzeylerinin işletme performansları üzerindeki etkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 17(1), 181-205.
- Temizel, F. & Bayram, F. (2011). Finansal okuryazarlık: Anadolu Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi (İBBF) öğrencilerine yönelik bir araştırma. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1.

- Xu, L. & Zia, B. (2012). Financial literacy around the world: an overview of the evidence with practical suggestions for the way forward. *World Bank Policy Research Working Paper*(6107).
- Yardımcıoğlu, M. & Yörük, A. (2016). Türkiye'deki finansal okuryazarlığın ve finansal farkındalığın durumu. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 9(2), 173-208.
- Yılmaz, Y. (2021). Kişisel finans kapsamında akademisyenlerin para yönetimi becerilerinin değerlendirilmesi. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(2), 148-163.
- Yılmaz, Y. & Tunce, M. (2017). Finansal okuryazarlık düzeyinin belirlenmesi: Dicle Üniversitesi İİBF öğrencilerine yönelik bir araştırma. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(14), 301-312.
- Yıldırım, D. & Özbek, A. (2021). Erken dönem ekonomi eğitimi ve finansal sosyalizasyonun finansal okuryazarlık düzeyine etkisi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 694-710.
- Yılmaz, E. & Aslan, T. (2020). Finansal okuryazarlık ve Siirt üniversitesi öğrencilerine yönelik bir araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(87), 181-202.
- Yiğitbaş, Ş., Temeloğlu, E. & Şimşek, A. (2020). Ortaöğretim çağındaki gençlerde finansal eğitimin finansal okuryazarlık üzerindeki etkisi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 411-432.
- Yücel, S. & Çiftçi, N. (2018). Üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeylerinin bazı demografik değişkenler açısından incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 143-161.

Ek1. Çalışmada Uygulanan Anket

Bu anket çalışması, üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi amacıyla hazırlanmıştır.

Sorulara verilen cevaplar bilimsel amaçlarla değerlendirilecektir. Araştırmanın geçerliliği açısından bütün soruların cevaplanması önem arz etmektedir. Lütfen seçenekler arasından size göre en doğru olanı işaretleyiniz. Cevaplarınız kesinlikle gizli tutulacaktır.

Katılımınız için teşekkür ederiz.

	Temel Düzeyde Ekonomi ve Finans	DOĞRU	YANLIŞ	Fikrim Yok
1	Enflasyon paranın satın alma gücünü azaltır.			
2	Son 3 yıla göre Türkiye’de enflasyon oranları %10’un altındadır.			
3	Enflasyon oranı piyasadaki kredi faiz oranından yüksek ise kredi kullanmak avantajlıdır.			
4	Bir evi kiralamak, ev satın almaya kıyasla finansal açıdan bütçenizi daha rahat kullanmanızı sağlar.			
5	Borsalarda sadece hisse senedi alım-satımı yapılmaktadır.			
6	Türkiye’deki menkul kıymetler borsasının adı Borsa İstanbul’dur.			
7	Vadesiz mevduat hesabı faiz kazancı sağlar.			
8	Ons, altın gibi kıymetli madenlerin ölçü birimidir.			
	Bireysel Bankacılık	DOĞRU	YANLIŞ	Fikrim yok
9	Tüm bankalar aynı işlem ücretleri ile çalışırlar.			
10	Uzun vadeli kredi kullanmak kısa vadeli kredi kullanmaktan daha maliyetlidir.			
11	IBAN, uluslararası banka hesap numarasıdır.			
12	EFT, aynı bankadaki hesaplar arasında para transferi yapmak için kullanılır.			
13	İnternet bankacılığı yardımıyla kredi başvurusu yapılabilmektedir.			
14	İnternet bankacılığı yardımıyla hisse senedi alım satım işlemleri yapılabilmektedir.			
	Emeklilik ve Sigortacılık	DOĞRU	YANLIŞ	Fikrim yok
15	Bireyin yaşı, araç kasko bedelinin belirlenmesinde önemli bir rol faktördür.			
16	SGK (Sosyal Güvenlik Kurumu), Türkiye’de çalışanların bağlı oldukları sağlık güvencesi kurumudur.			
17	Türkiye’de emeklilik yaşı herkes için 65’tir.			
18	Bireysel emeklilik sistemi, aylık prim ödemeleri yapılan özel bir emeklilik sistemidir.			
19	Bireysel emeklilik sisteminde emekliliğe hak kazanmak için 10 yıl süreyle katkı payı ödemesi yapmak gerekmektedir.			
	Finansal Tablolar	DOĞRU	YANLIŞ	Fikrim yok
20	Bilanço, belirli bir tarihteki varlıkları, borçları ve öz sermayeyi gösterir.			
21	Öz sermaye, toplam varlıklarla borçlar arasındaki farktır.			
22	Eğer bir bireyin öz sermaye hesabında 9.000 TL ve borç hesabında 8.000 TL varsa bu bireyin toplam varlıkları 17.000 TL’dir.			
23	Nakit sıkıntısı çeken bir şirket, kesinlikle zarar etmiştir.			
	Yatırım	DOĞRU	YANLIŞ	Fikrim Yok
24	Bir şirketin tahvilini alırsanız o şirkete ortak olmuş olursunuz.			
25	Hisse senetlerine yatırım yaptığımızda faiz kazancı elde edersiniz.			
26	Hisse senedi yatırımı tahvil yatırımına kıyasla daha riskli bir yatırım türüdür.			
27	Döviz, bir tasarruf aracıdır.			
28	Risk düzeyleri aynı olan iki projeden A projesi B projesinden daha fazla getiri sağlamaktadır. Dolayısıyla iki proje arasından B projesi seçilmelidir.			
	Vergi ve Mevzuat	DOĞRU	YANLIŞ	Fikrim Yok
29	Türkiye’de KDV oranı bütün ürünlerde %18 olarak uygulanmaktadır.			
30	Yeni bir iş kurmadan önce Sanayi ve Ticaret Odası’na kayıt yaptırmak gerekmektedir.			
31	Her işyeri sahibi vergi dairesine kayıt yaptırmak zorundadır.			
32	Bir "Vergi Yılı" 1 Ocak’ta başlayıp, 31 Aralık’ta sona erer.			

33	Amerikan doları, Euro ve Sterlin arasında en değerli olan para birimi hangisidir?	a. Amerikan Doları b. Euro c. Sterlin
Matematik ve Faiz Hesaplamaları		
34	Tuna Bey, ayda 2000 TL kazanacağı yeni bir işe girmiştir. Her ay 900 TL kira, 350 TL ulaşım gideri, 500 TL mutfak giderleri ve 100 TL giyinme masrafları vardır. Tuna Bey'in 600 TL para biriktirmesi kaç ay sürecektir?	a. 1 ay b. 2 ay c. 3 ay d. 4 ay e. Fikrim yok
35	Konut kredisinde aylık faiz oranı %1 ise yıllık faiz oranı ne olmalıdır?	a. %12'den az b. %12 c. %12'den fazla d. Fikrim yok
36	Banka hesabınızda 100 TL'niz olduğunu ve faiz oranının yıllık %5 olduğunu varsayın. 1 yıl sonra hesabınızdaki paranın ne kadar olacağını düşünürsünüz?	a. 105 TL'den az b. 105 TL c. 105 TL'den fazla d. Fikrim yok
37	Banka hesabınızda 100 TL mevduatınız olduğunu farz edin. Yıllık faiz oranı %5, enflasyon oranı %6 ise, 1 yıl sonra paranızın alım gücü ne kadar olacaktır?	a. 100 TL b. 100 TL'den az c. 100 TL'den fazla d. Fikrim yok
38	Zeynep ve Bilge aynı yaştadır. Zeynep 30 yaşından itibaren her yıl 1.000 TL, Bilge ise 40 yaşından itibaren her yıl 2.000 TL bankaya faize para yatırıyor. 50 yaşına geldiklerinde hangisinin hesabında daha fazla parası vardır?	a. Eşit miktarda paraları vardır. b. Bilge. Çünkü her yıl daha fazla miktarda birikim yapmıştır. c. Zeynep. Çünkü daha uzun yıl yatırım yapmıştır. d. Zeynep. Çünkü birikimleri daha uzun süre bileşik faizde artmıştır. e. Fikrim yok

Cinsiyetiniz	☐ Erkek ☐ Bayan
Yaşınız	a) 20 ve Altı b) 21 - 30 c) 31 - 40 d) 41 ve Üstü
Hangi Fakülte/Yüksek okul /MYO okumaktasınız	

Sınıfınız	
Öğretim türünüz	☐ Örgün öğretim ☐ İkinci öğretim
Babanızın eğitim durumu	☐ Okuryazar değil ☐ Okuryazar ☐ İlköğretim ☐ Lise ☐ Üniversite ☐ Lisansüstü
Annenizin eğitim durumu	☐ Okuryazar değil ☐ Okuryazar ☐ İlköğretim ☐ Lise ☐ Üniversite ☐ Lisansüstü
Kredi kartı kullanıyor musunuz?	☐ Evet ☐ Hayır
Bireysel emeklilik sistemine katılımınız var mı?	☐ Evet ☐ Hayır
İnternet bankacılığı kullanıyor musunuz?	☐ Evet ☐ Hayır
Bankamatik kartınız var mıdır?	☐ Evet ☐ Hayır
Tasarruf yaparak düzenli para biriktirme alışkanlığınız var mı?	☐ Evet ☐ Hayır